

Cumhuriyetin 80. yılına armağan

VAKIFLAR DERGİSİ

XXVIII. SAYI

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ YAYINLARI

ANKARA - 2004

ÖNSÖZ

1938 yılında yayın hayatına başlayan Vakıflar Dergisi, gerek yurt içi gerekse yurt dışı bilim dünyasında belge niteliği taşıyan makalelerin yayınlandığı en önemli kaynak niteliğindedir. Dergide yer alan makalelerin her biri sahasında otoriter bilim adamlarının süzgecinden geçirilmektedir. Dolayısıyla her bir makale belge niteliğinde olup, bilgiler geniş bir dokümanla desteklenmektedir.

Genel Müdürlüğümüz bilgi ve belgelerin en önemli kaynakları olan kitap ve dergicilik yayını konusunda yeniden atağa geçme azmi ve kararlılığı içine girmiştir. Bunun en önemli kanıtı elinizde bulunan 'Vakıflar Dergisi 28. Sayı'dır. Mayıs 2003 tarihinde düzenlenen Vakıf Medeniyeti Sempozyumunda sunulan bildirilerin 'Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı' altında yayınlanması ve yine 15-17 Aralık 2003 tarihlerinde düzenlenen, Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumunda sunulan bildirilerin bir kitap haline getirilerek yayınlanacak olması da bu kararlılığımızın bir kanıtı olacaktır. Önümüzdeki günlerde bir çok eser ayrıca kamuoyuna kazandırılacaktır.

Bu sayımızda da değerli bilim adamı ve araştırmacılarımızın makalelerine yer veriyoruz. Geçmiş sayılarımızda olduğu gibi bu sayımızın da okuyucular tarafından ilgiyle karşılanacağını ve beğeni kazanacağını umuyoruz.

Bundan sonra Vakıflar Dergisi okuyucuları ile daha sık aralıklarla buluşacaktır.

Dergimizin daha sık aralıklarla sizlerin istifadesine sunulması değerli bilim adamları ve araştırmacıların makaleleriyle desteklemeleri sayesinde gerçekleştirilecektir. Bu konuda bilim adamlarımızı ve araştırmacılarımızı bizim bu azmimize ve kararlılığımıza destek olmaya çağırıyorum. Makale ve yazılarını beklediğimizi buradan ifade etmek istiyorum.

Bilimsel nitelik taşıyan her makale dergimizde yayınlanacaktır. Bilimsel nitelikli makaleler çok sayıda belge ve dokümanla desteklendiği için, her dergide yayın imkanı bulamadıkları bir gerçektir. Bu konuda hiçbir sınırlama ve kısıtlama bugüne kadar olmadığı gibi bundan sonra da olmayacaktır. Dolayısıyla dergimizle araştırmacılara iyi bir fırsat sunulmaktadır.

Dergimizin daha sık aralıklarla yayınlanması için bilim adamlarımızın ve araştırmacılarımızın desteğini beklediğimizi bir defa daha belirtmek istiyorum. Derginin basımında ve yayınında emeği geçenleri kutluyor, bilim dünyasına hayırlı olmasını diliyorum.

Yusuf BEYAZIT
Vakıflar Genel Müdürü

VAKIFLAR DERGİSİ

XXVIII. SAYI

ISSN 1011-7474

Fiyatı: 15.000.000 TL. KDV Dahil / 20 \$

SAHİBİ

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Yusuf BEYAZIT

Yayın Koordinatörü

Burhan ERSOY

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Tahsin TÜRKER

İnceleme Kurulu

Prof. Dr. İlber ORTAYLI
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ
Prof. Dr. Mahmut KAYA
Yard. Doç. Dr. İnci BİROL
Mehmet ÇETİN

Teknik Yönetmen

Mehmet NARİNCE

Tashih

Süreyya TUNA
Hüseyin BAŞKAYA

Yayınlanan yazılarda ileri sürülen fikir
ve beyanlardan yazı sahipleri sorumludur.

Makaleler kaynak gösterilmek kaydı ile iktibas edilebilir.

Ön Kapak

Ağrı - Doğubayazıt, İshak Paşa Sarayı

Telefon (Ankara)

(0.312) 434 57 48 - 435 73 26

Basım Yeri:

PYS Vakıf Sistem Matbaası
Tel: (0.312) 354 67 72

ANKARA - 2004

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. Nazif ÖZTÜRK

Koca Mustafa Paşa Vakıfları ve Külliyesi 7

Dr. Mustafa Murat ÖNTUĞ

Uşak'ta Boduroğlu Vakıfları ve Vakfiyeleri 77

Yard. Doç. Dr. Zeki Salih ZENGİN

İlk Dönem Osmanlı Vakfiyelerinden Serez'de Evrenuz Gazi'ye Ait Zâviye Vakfiyesi 101

Prof. Dr. Orhan Cezmi TUNCER

Sahip Ata (Gök) Medrese İle İlgili Çalışmalar 121

Hüdavendigâr AKMAYDALI

Diyarbakır Merkez Safa (Parlı) Camii 141

Yard. Doç. Dr. Mim. Şahabettin ÖZTÜRK

Bitlis Merkez Meydan Camii 157

Doç. Dr. Elmas ERDOĞAN

Şanlıurfa Mevlevihane Camii ve Peyzaj Tasarımı 173

Ertuğrul DANIK

Pertek Baysungur ve Çelebi Ali Camii 185

Yard. Doç. Dr. Ali BORAN

Anamur (Mamuriye) Kalesi, Kale Kitabesi ve İç Kale Camii 211

Yard. Doç. Dr. Kasım İNCE

Kabataş Köyü Merkez Camii / Çaykara-Trabzon 225

Mehmet ÇAYIRDAĞ

Kayseri'de Selçuklu Sarayları ve Köşklere 237

Yard. Doç. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN

Eski Uluborlu'daki Hamam ve Çeşmeler 265

Yard. Doç. Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU - Yard. Doç. Dr. Ali BORAN

Kitabelerin Diliyle Samsun Kalesi ve İç Kale Mescidi 283

Hüseyin KARADUMAN

Halil Ethem ve Eski Eserlerimizin Korunmasına Yönelik Bir Yaklaşım 291

Dr. Gülin ÖĞÜT EKER

Seyahatnâmelerden Hareketle Seton Lloyd ve D. Storm Rice'nin
Alanya (Alâiyya) İsimli Kitabı Üzerine Değerlendirmeler 307

Sadi BAYRAM

Ankara Etnografya Müzesi'nde Bulunan Silsile-Nâme 315

Dr. Nazif ÖZTÜRK

**Koca Mustafa Paşa
Vakıfları ve Külliyesi**

GİRİŞ

Bugüne kadar vakıflar üzerinde kalem oynatanlar veya araştırma yapanlar, ya Fuat Köprülü ve Ömer Lütfi Barkan gibi bu müessese eliyle gerçekleştirilen uygulamaların sonuçlarına bakarak, genelde bir şeyler yazıp söylediler; veya bir ya da birden fazla vakfiyeyi ele alarak onların tahlilini yaptılar. Bir başka ifade ile ya genel mahiyette ya da ele alınan vakıf veya vakfiyeler üzerinde kuruluş anında verilen bilgileri esas alarak vakıf sektörünün işleyişi ve mahiyeti hakkında fikirler ileriye sürdüler.

Bu tarzda yapılan çalışmalar vakıflar hakkında pırıltılar taşımakla birlikte, kısa bir zaman dilimi arasında kalmış sınırlı bilgilere dayandığı için, asırlardır varlığını devam ettiren vakıf sektörünün hizmet faaliyetlerini gerçek mada anlatmaya yetmedi.

Hiç şüphesiz vakıflar konusunda düşünmeye başladığımız ilk yıllarda bu tür çalışmalara da ihtiyaç vardı. Fakat üretimden çok tasarım ve projenin önem kazandığı, fikir üretiminin uygulanmanın önüne geçtiği günümüzde, artık teferruat ve detayların ihmal edilmemesi gerekiyor. İnsanlık bilgi çağına doğru koşuyor. Dünyanın her yerinde, ilim adamı, düşünür ve araştırmacılar, ilim öğrenmenin ötesinde bilgi üretmenin yollarını arıyor. Bilgi üretimine ulaşmayan ilmî çabalar boşa gitmemekle birlikte, hedefin yakalanmasına da yetmiyor.

Genelde söylediğimiz bu hususları özele indirgeyecek olursak artık vakıflar hakkında yapılacak çalışmaların detaylara inilerek yapılmasının zamanının geldiğini ifade etmemiz gerekiyor. Nitekim son zamanlarda, bu anlayışla bir vakıf etrafında derinlemesine çalışmalar başlatılmıştır. Bahaeddin Yediyıldız'ın "Vakıf İncelemelerinde Metod Araştırmaları" (II. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1985) adlı çalışmasında belirttiği üzere, külliyele uzun süreli zaman içinde derinliğine tahlil etmeyi esas alan "üçüncü yaklaşım tarzı" istikâmetinde, Vakıf külliyele üzerinde derinliğine ve bütüncü bir yaklaşımla ilk araştırmayı Fahri Unan, Fatih Külliyesi üzerinde denemiştir. İkincisini Bursa Yıldırım Külliyesi üzerinde Mustafa Asım Yediyıldız tamamlamıştır. Halen Cangüzeli Zülfikar'ın Aziz Mahmut Hüdâyi

Külliyesi ve Vakıfları üzerindeki çalışmaları ve Yağmur Say'ın Seyyit Battal Gazi Külliyesi ve Vakıfları üzerindeki çalışmaları devam etmektedir. Eş zamanlı olarak aynı mahiyette başka çalışmaların yapılmış veya yapılıyor olması da muhtemeldir.

Tek vakıf etrafında yoğunlaşma olarak bu araştırmalara benzeyen fakat amaçları ve sonuçları itibariyle değişik unsurlar taşıyan bir çalışma da biz yapmak istiyoruz. Bizim yapacağımız bu çalışma, özel bir arşivde¹ bulunan belgeler ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv belgelerine dayalı ve bir makale boyutu ile sınırlı olacaktır. Bir vakfın yaklaşık 500 yıllık macerasını yakalamaya yönelik olan bu çalışmamızda; Koca Mustafa Paşa Vakfı'nın bu zaman içerisinde karşılaştığı olayları, bu olayların Osmanlı Devleti'nin ekonomik, sosyal ve siyasî politikaları ile olan ilgisi; devletin yükselme, duraklama ve gerileme dönemlerinde yürürlüğe koyduğu uygulamaların vakıflar üzerinde yaptığı etkileri; bu ve benzeri sebeplerle anılan vakfın içine düştüğü ekonomik krizleri ve bu durumun hizmete olan yansımaları gibi hususlar üzerinde durulacaktır.

Bu arada araştırmaya kapalı özel bir arşivdeki belgelerden bazıları, orijinal metinleriyle neşredilerek, ilgililerin istifadesine sunulmuş olmakla, öbür taraftan Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ne de altı yeni vakfiye kazandırılmaktadır.

Diğer yandan Osmanlı Devleti ile birlikte, esas vakıfta yaşanan çözümlere karşılık, sistemi işler vaziyette ayakta tutabilmek için toplumun gösterdiği direnç ve bu direncin sebep ve saikleri, bu hususların tespit edilen orijinal belgeleri ile birlikte yansıtılması, bu çalışmayı benzerlerinden ayıran bir başka özellik olacaktır.

¹ Bu özel arşiv II. Bayezid (1481-1512) döneminden tekke ve zaviyelerin kapanış tarihi olan 1925 yılına kadar geçen 500 yıllık zaman içerisinde Koca Mustafa Paşa Vakfiyesi ve aynı bünyede yer alan Halvetilik'in bir kolu olan Sümbüliyye Hânigâhı ile ilgili belgeler kapsamaktadır. Sayıları 300'ü bulan bu belgeler; vakfiyeler, fermanlar, irâde-i seniyyeler, tevcihnameler, hizmet ve ekonomik faaliyetle ilgili her türlü yazışma ve arşiv vesikalarından oluşmaktadır. Bana bu belgeleri tetkik etme ve yayınlama fırsatını veren, Sümbüliyye Hânigâhı son şeyhinin oğlu Yüksek Maden ve Petrol Mühendisi Kutbettin Yücesümbül Beyefendi'ye şükranlarımı sunuyorum.

"Kapıcılarımbaş; Hacı Mustafa b. Muslihüddin, İstanbul-İsa Kapusu Sulumanastır'da iznimle bir cami-î şerif bina etmişti. Bu cami çevresinde imaret... çifte hamam meşrutahane... ve gelir sağlayacak dükkânlar yaptırmak üzere; İstanbul Subaşı tezkiresi ile benden izin istedi. Tezkire mucibince, ben dahi icazeti layık gördüm. Mülkümden Hassa bostanlık yerlerini sadaka ettim ve buyurdum ki bu yerlere malik ve mutasarrıf ola. Dilerse sata, dilerse bağışlaya ve dilerse vakf ede" (VGMA 895,898: (Def No.) 654:119-129 Temlikname, Belge 2).

Tescil tarihini tespit edemediğimiz Koca Mustafa Paşa Vakfiyesini,³ Balıkesirli Kadı-asker Mehmed b. Hacı Hasan (ölm. 911/1505) tasdik etmiştir (Barkan-Ayverdi 1970:366; Kutbi/Belge 1283:37/1; Uzunçarşılı 1983:540)

Çok kesin olmamakla birlikte, mübaya'a hüccetlerinin 886/1481 - 910/1504 tarihleri arasında düzenlenmiş olması (VGMA 886-910:654) ve Paşa'nın ölüm tarihinin 918/1512' de vuku bulması (Uzunçarşılı 1983:540), Vakfiyenin Kadı-asker Mehmet b. Hacı Hasan' tarafından tasdik edilmesi ve ayrıca vakıf tesisinde en son yapılan şeyin vakfiyenin düzenlenmesi ve tescili olması gibi hususlar birlikte değerlendirildiğinde, Koca Mustafa Paşa Vakfiyesi'nin 910/1504-911/1505 tarihleri arasında tescil edilmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Koca Mustafa Paşa Vakfı'nın hayrâtı ve diğer mal varlığını, iki ayrı "vakıf tahrir defteri"nden takip edebilmekteyiz.

Bunlardan birisi, istinsah metnini okuyuculara sunduğumuz Sümbüli Hânigâhı Şeyhlerinin metrukâtı arasında bulunan Koca Mustafa Paşa Vakfı Tahrir Defteri (Kutbi/Belge 1283:37/1-5, Belge-3) diğeri ise, Ö.L Barkan ve E.H Ayverdi'nin müştereken yayımladığı "953/1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri"dir. (Barkan-Ayverdi 1970:366-369).

Bu tür tahrir defterlerinde sıkça rastlanan rakam hataları dikkâte alınmadığında, 953/1546 tarihli defter ile 1283/1866 tarihli defter arasında sadece 1500 akçelik gelir artışı gözlenmektedir.

Masraf cetvellerinde ise iki defter arasındaki fark, sadece üç kalemden ibarettir. Bu farkları şu

şekilde belirtmek mümkündür. 953 tarihli defterde 5 olan devirhan ücreti 1283 tarihli defterde 16'ya, Yenice Karasu imaretinin yıllık gideri 100.000 akçeden 111.000 akçeye, İstanbul Koca Mustafa Paşa Külliyesi İmaretinde tüketilen pestil miktarı 3 vakiyyeden 9 vakiyyeye yükseltilmiştir.

Barkan-Ayverdi'nin neşrettiği İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953/1546; Şeyh M. Rıza Efendi'nin metrukâtı arasında bulunan defter ise 1283/1866 tarihini taşımaktadır. Bütün tahrir defterleri gibi metrukât arasında bulunan defter de siyakat türü yazı ile düzenlenmiştir. Defterin sonunda yer alan divanî kırmacı sitali ile yazılan "suret-î defter-î evkaf, idare-î mezbur budur ki ba ferman-î âli nakl olundu. Tahriren fi şehri-Şevval sene selase ve semanin mi'eteyn ve elf" ibaresi, bize göre defterin tanzim tarihini değil, ibareden de anlaşılacağı gibi tasdik tarihini göstermektedir. Aksi halde iki defter arasında geçen 330 yıllık zamana rağmen, gelir-gider durumu ve diğer hususların bu kadar birbirine yakın olmasını izah etmek mümkün değildir.

Orijinal vakfiyenin bugüne kadar göremediğimizi söylediğimiz Koca Mustafa Paşa vakıflarını, bu iki defterde bulunan bilgiler ışığında tahlile tabi tutacağız.

³ Tahrir defterlerinin başında Koca Mustafa Paşa Vakfı'nın "müessesât-ı hayriye" bölümü şu ifadelerle anlatılmaktadır: "Vakf-ül merhûm-ül mağfurün leh es-sa'idü's-şehid Mustafa Paşa bin Abdulmuin olarak; berây-ı cami-i şerif ve imaret ve medrese ve hânigâh ve mektebhane der mahruse-i İstanbul der kurbi-i Sulu Manastır. Ve cami-i şerifi âhar der kurbi-i Bâb-ı Hazret-i Ebâ Eyyub Ensâni' aleyhi rahmetü'l-bari der mahruse-i mezbure. Ve imaret-i diğeri der Yenice-i Karasu. Ve cami-i şerif-i diğeri ve mektebhane-i âhar der Kasaba-ı Nevrekob tâbi-i Vilayet-i Rumeli der mucib-i vakfiye bâ imza'ül-merhum Mehmed ibn-ül-Hac Hasan-ül-Kâdi bi'l-asakin'ül-mansure" (Barkan-Ayverdi 1970:366; Kutbi/Belge 1283:37/1, buradan naklen Yüksel 1983:273).

⁴ Kadı-asker Mehmet Efendi Balıkesirlidir. Hacı Hasan oğlu Mustafa'nın oğludur. Molla Yeğân'dan ders görüp Sahn Müderrisi, sonra Gelibolu ve Bursa Kadısı oldu. Bir ara tekrar Sahn Müderrisliğine seçildi, ardından İstanbul Kadılığına atandı. 886/1481'de Anadolu Kadı-askeri, 892/1487'de Rumeli Kadı-askeri oldu. 18 sene bu hizmette kaldıktan sonra 90 yaşlarında 911/1595'de vefat etti. Şerhleri haşiyeleri ve şiirleri vardır (M. Süreyya, sicill-i Osmani 1996, C.II, s. 384).

I. KOCA MUSTAFA PAŞA VAKFIYESİ'NİN MUHTEVA TAHLİLLERİ

1. Koca Mustafa Paşa Vakfıyesi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, Koca Mustafa Paşa'nın² mevkufatına ait müstakil bir defter bulunmaktadır. Defterde, toplam 71 adet Koca Mustafa Paşa mevkufatına ait mübaya'a hücceti mevcuttur. Defterin 45-360. sayfaları arasında yer alan ve dili Arapça olan mübaya'a hüccetlerinden 38 adedi mütercim Rahmetli Osman Keskiöğlü tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Çeviriler 2133 numaralı defterdedir.

Koca Mustafa Paşa'nın Mevkufat Defteri, meşin ciltli, gömme şemseli, miklebli iken, sonradan miklebli kısmı tamir görmüştür. Bütün sayfalar altın yıldızla çerçelidir. Mübaya'a hüccetlerinin başlıkları kırmızı mürekkeple, normal metinler siyah mürekkeple yazılmıştır. Aharlı kağıt kullanılmıştır. Defter ortaboy kitap ölçülerini taşımaktadır. Defter, kendi cildinde olduğu gibi, kenarları çift zembereklili meşin bir kutu içerisinde muhafaza edilmektedir.

Defterin bütün sayfaları, üzerinde "vakf el-merhum Mustafa Paşa el-atik taleben li-merzâti'l-kerim-el-medreseti fi Kostantiniyyeti'l-mahmiyyeti-1033" ifadesi ve tarihi bulunan bir mühürle mühürlenmiştir. Mührün orijinal şekli şöyledir. (Mühür-1)

Koca Mustafa Paşa adına kazanmış ve üzerinde "vakf el-merhum Mustafa Paşa el-atik taleben li-merzâti'l-kerim, el-medreseti fi Kostantiniyyeti'l-mahmiyyeti 1033" ibaresi yazılı mühürdür (VGMA (Koca Mustafa Paşa Mevkufatı Mübaya'a Hücceti Defteri) 886-910:654/1-378).

Defterin başından bir kısmı eksiktir. Bu eksiklik, cilt ve kapak sayfası arasının sonradan yapıştirilmiş olmasından ve birinci sayfanın "shuhud-u hal" ile başlamasından açıkça belli olmaktadır. Deftere sonradan sayfa numarası verilmiştir. Defter mevcut haliyle 378 sayfadır.

Aslında bu tür defterlerde, başta vakfiye, arkasından da vakfedilen taşınmazların mübaya'a hüccetleri veya mülknameler yer alır. Bu defterin baş kısmının eksik olması, bugüne kadar Koca Mustafa Paşa'nın orijinal vakfiyesinin bulunamaması, vakfiyenin buradan kopartılarak alınmış olması ihtimalini düşündürmektedir. Fakat şu aşamada kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Bugüne kadar vakfiyenin tam metin halinde orijinal veya istinsah edilmiş suretlerinin tarafımızdan görülemediği olması, Koca Mustafa Paşa tarafından böyle bir vakıf kurulmadığı anlamına gelmemektedir. Aksine vakfiyenin varlığına dair birden fazla padişah fermanı (Kutbi/ Belge (II. Bayezid) 915:62; (Yavuz Selim) 919:98, 922:59; (Kanuni 970:103, II. Selim, 977:95), vakıf tahrir defterleri (Barkan- Ayverdi 1970:366-369; Kutbi/ Belge 1283: 37 /1-5), hizmet personeli ile ilgili tevcihnameler (VGMA 1289: (Esas İst. Def. 133/20) 2493; VGMA 1309: (Esas İst. Def. 135/22) 575) ve yüzlerce vakıf belgesi bulunmaktadır.

Padişah, sultan ve paşaların tasarruf hakkına sahip oldukları Mirî Hazine'ye ait temizlik arazileri vakıflaştırıldıkları iddialarının aksine; üzerine Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nin oturduğu, İstanbul Sulumanastır'daki arsalar hariç, Koca Mustafa Paşa, vakfettiği diğer taşınmazların tamamını rayiç bedellerle satın almıştır. (VGMA 886-910: (Def. No) 654:1 - 378 ; Örnek mübaya'a hücceti, Belge-1)

Padişah II. Bayezid (1481-1512)'in imzaladığı 18, 19 ve 20 numaralı "mülkname"lerde şunlar yazılıdır:

² Koca Mustafa Paşa (Muslihüddin) II. Bayezid döneminde yetiştirilmiştir. Frenk veya Rum asıllıdır. Kapıcıbaşılık görevi ile (VGMA 895:654/119) Enderundan çıkmıştır. Fransa'dan Roma'ya nakil olan Cem Sultan için Papa'ya gönderilmiştir. 887/1481'de Hazinedarbaşı, 892/1487'de Kapıcılar Kethüdası, 894/1489'da Kapıcıbaşı, 901/1495'de Avlunya, 903/1497'de Gelibolu Sancakbeyi, 904/1488'de Rumeli Beylerbeyi ve 980/1501'de Vezir olmuştur. 917/1511'de Hersek-zâde Ahmet Paşa'nın üçüncü defa Sadareten ayrılması üzerine "Vezir-i Azam"lığa getirilmiş ve zamanında saltanat değişikliği meydana gelmiş, Yavuz Sultan Selim (1512-1520) hükümdar olmuştur (Uzunçarşılı 1983:539-540). Saltanat değişikliğinde yerinde bırakılmışsa da, bir rivayete göre, Cem Sultan'ın zehirlenmesine adının karışması (Hulvi 1993: 447; Çalıkoğlu 1968:18); bir başka rivayete göre ise Koca Mustafa Paşa'nın Şehzâde Ahmet'le gizli muhaberede bulunması ve II. Bayezid'in hallinden evvel Şehzâde Ahmet'i karşılamak üzere Üsküdar'da atlar hazırlatması sebebiyle; Padişah Yavuz Sultan Selim ile birlikte Osmanlı Hanedan mensuplarının mezarını ziyaret maksadıyla Bursa'da buldukları sırada idam edilmiştir (918/1512). Kabri, Pınarbaşı'nda Bursa Mevlevihanesi karşısındaki umumi mezarlıktadır. Yanında oğlu müderris Mehmet Efendi yatmaktadır. Mezar taşında "Sahibü'l hayrât eş-şehid Koca Mustafa Paşa" yazılıdır (Baykal 1993:73). Demir parmaklıklarla çevrili olan mezarını 1993'te ziyaret ettiğimde, bakımsız, sarmaşık ve incir ağaçlarıyla kaplanmış olduğunu gördüm. Bir ehli-insaftan himmet beklemektedir. Koca Mustafa Paşa değerli bir vezir ise de "Vezir-i Azam"lığı karışık bir döneme tesadüf ettiğinden, idamla hayatını kaybetmiştir (Uzunçarşılı 1983:540).

Müessesât-î hayriye'de vazife yapan hizmet personeline yıllık 156.800 akçe maaş ödenmektedir. Demek ki toplam gelirin % 28.09'u hizmet personeli ücretine ayrılmaktadır. (Barkan-Ayverdi 1970:368-369).

İdarî personel dahil edildiğinde, İstanbul'daki imaret ve diğer birimlerin carî harcamaları hariç, yönetim ve işletme gideri olarak yapılan sarfiyatın miktarı artmaktadır. Personel ücreti olarak ayrılan yıllık paranın 28.080 akçesi müderris, kapıcı ve talebelere, 40.680 akçesi cami ve mektep görevlilerine, 16.740 akçesi imaret mensuplarına, 20 akçesi Nevrekob'daki cami hizmetlilerine, 144.640 akçesi idari personel ve bazı yönetim giderlerine sarfedilmiştir. Ayrıca personel ücreti dahil, Yenice-î Karasu'daki imaretin erzak ve diğer işletme giderlerine ayrılan paranın miktarı ise yıllık 100.000 akçedir. Bu durumda, erzakın bedeli belirtilmemiş olan İstanbul'daki imaretin giderleri dışında, vakıf hizmetleri için harcanan paranın toplam miktarı 330.160 akçeye ulaşmaktadır. Bu miktarın genel gelire oranı %59.16'dır.

Görülüyor ki defterin tasdik tarihi itibarıyla 330 sene sonra da, görevli ücretlerine ayrılan paranın toplam gelir içerisindeki oranı aynen muhafaza edilmektedir. (Kutbi/Belge 1283/37/5). Bu durumda vakfın ilk kurulduğu ve iyi yönetildiği dönemlerde, akarlardan elde edilen gelirin belirli oranda fazla verdiği anlaşılmaktadır.

Tetkike çalıştığımız bu vakıf defterlerinin sonunda vakfiyenin özeti verilmektedir. "Şart-î vâkıf oldur ki...." diye başlayan bu kısımda şunlar yazılıdır:

"Toplam vakıf gelirlerinden öncelikle "Ravza-ı mutahhare" hademelerine ve Medine-î münevvere sülehâsına sarfolunmak üzere her yıl Medine'ye 300 sikke-i eşrefiyye gönderile. Vakfın mütevellilik görevi, başlangıçtan itibaren kendi çocuklarının ve torunlarının salih ve dürüstlerine verile. Kadın erkek ayrımı yapılmadan, soyum münkariz oluncaya kadar vakıf yönetimi nesilden nesile intikal ettirile. Kendi neslimin sona ermesi halinde, mütevellilik vazifesi kölelerime ve bunların çocuklarına geçe. Kölelerimin zürriyetinin de ortadan kalkması durumunda vakfa müteveli tayin etme yetkisi, devlet başkanına ait ola. Kime dilerse ona vere."

"Vakıf binaların bakım ve onarımlarının yapılması, personel ücretlerinin ödenmesine takdim edilsin. Yani vakıf bütçesinden öncelikle binaların bakım ve onarım giderleri karşılsın, pesonel aylıklarının ödenmesi daha sonra yapılsın. Eğer birden fazla onarım ihtiyacı meydana gelirse, su kanalları ve çeşmelerin tamirine öncelik verilsin."

"Hânigâha bir "şeyh-î salih" tayin edilsin. Hânigâha gelip intisap eden sulehâyı, irşad ve terbiye etsin. Tekkede kalan şeyh ve müridlerin yemek bedelleri olarak her gün vakfın gelirinden 20 akçe verilsin. Medresenin müderrisine günlük 40 akçe ödensin. Eğer ilmî kudreti yüksek bir kimse müderris olursa, o takdirde yev.niyesi 50 akçeye çıkartılsın⁵.

"Bütün masraflar yapıldıktan sonra geriye gelir fazlası kalırsa, bu gelirlerden bir bölümü beklenmedik bir anda meydana gelebilecek onarım ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere yedek akçe olarak ayrılsın, bakiyesi ile vakfa faydalı taşınmazlar alınarak, vakıf malına ilave edilsin".

"Kendi ahfâdım veya kölelerim ya da kölelerimin çocukları arasında gerek idarî ve gerekse hizmet personeli için istenilen vasıf ve liyakatta kimselerin bulunması durumunda, kadrolara bunlar atansın. Bu kimseler arasında arzu edilen vasıfta şahısların mevcut olmaması halinde ise, dışardan ehil kimseler göreve getirilsin".

"Her ne sebeple olursa olsun, uzun bir zaman sonra vakıf binalar harap olur veya vakfın işleyişinde bir bozulma meydana gelirse, ikinci, üçüncü, dördüncü defa, hatta mümkün olduğu sürece, yeniden ihya edilsin. Eğer birgün vakfın yeniden işler hale getirilmesi mümkün olmaz ise, o takdirde vakıf gelirleri yoksullara ve miskinlere dağıtılsın" (Barkan-Ayverdi 1970:369; Kutbi/Belge 1283:37/5)

Bu şekilde hizmet alanları, mal varlığı ve bu malların nerelerde bulunduğu anlatılan Koca Mustafa Paşa Vakıflarına; vakıf müessesesine verilen önem sebebiyle yükselme dönemi padişahları çok büyük saygı ve itina göstermişlerdir.

⁵ Vakfiye özetinde böyle denilmekle birlikte, her iki vakıf defterinde de müderrise ödenen ücret, 50 akçe olarak gösterilmektedir (Barkan-Ayverdi 1970:368; Kutbi/Belge 1283:37/4). Bu durumda başlangıçtan itibaren Koca Mustafa Paşa Medresesi'nin ellilik medrese olduğu anlaşılmaktadır.

Vakfiyede geçen ismiyle "es sa'idü's -şehid Mustafa Paşa b. Abdulmu'in'in⁵ hayratı şunlardır:

İstanbul Kocamustafapaşa (Sulu manastır) da cami, medrese, mektep, hânigâh, imaret, İstanbul-Eyüp'te Ayvansaray Atik Mustafa Paşa'da kiliseden dönme cami; Rumeli Yenice-i Karasu'da imaret, Kasaba-i Nevrekob'da cami ve mektep (Barkan-Ayverdi 1970:366; Kutbi/Belge 1283:37/1)

Bu durumda Koca Mustafa Paşa "müessesat-ı hayriye" olarak 3 cami, 2 imaret, 2 mektep, 1 hânigâh ve 1 medrese vakfetmiş olmaktadır.

Buralarda görev yapacak hizmet persone-line, Koca Mustafa Paşa Külliyesi bitişiğinde, her biri bahçeler içerisinde ahır ve diğer müştemilatı bulunan lojmanlar yaptırılmıştır. İstanbul'daki Külliyyeye dahil olan çifte hamam⁶ olmak üzere, Eyüp'te, Tatarpazarı'nda, Balkanlarda Yenice-î Karasu'da, Nevrekob'da Üstrumca'da ve Drac'da birer hamam yaptırılmıştır. Bu durumda Koca Mustafa Paşa'nın yaptırdığı vakıf hamam sayısı 7'ye ulaşmaktadır.

Hayratının bulunduğu yerleşim merkezlerinde, vakfiyede öngördüğü hizmetin devamlılığı için gerekli olan gelirleri sağlamak üzere; Koca Mustafa Paşa yüzlerce dükkân, işhanı ve evler inşa ettirmiş; bugün millî sınırlarımız dışında kalan Balkanlarda, ticarî binaların yanında pek çok köy ve mezra'yı vakfetmiştir.

Vakıf malları, İstanbul'da Kocamustafapaşa, Aksaray, Bayezid, Eyüp, Edirnekapı semtlerinde bulunmaktadır.

İstanbul'daki taşınmazlar arasında bugün yerlerinde göremediğimiz Bayezid'deki Darbhane-i amire bitişiğinde olması gereken, biri iki katlı, 47 odalı, diğeri 22 hücreli iki iş hanı başta gelmektedir. (Barkan-Ayverdi 1270:366).

Bugünkü millî sınırlar içerisinde kalan topraklardan İstanbul ve Bolu vilayetleri ile Trakya'da, vakfın malları dağılmış vaziyettedir. İstanbul'dan sonra en geniş ve en yaygın vakıf akarları Balkanlardadır. Ancak biz burada bunları teker teker sayma yerine, vakıf mallarının bulunduğu vilayet ve kazaların isimlerini zikretmekle yetineceğiz⁷.

Balkanlardaki bu yerleşim birimleri şunlardır: Rumeli vilayeti, Dimetoka, Yanboli, Filibe, Niğbolu'ya bağlı Lofça, Yenice-i Karasu, Drama,

Siroz, Nevrekop, Ustrumca İnebahtı kazaları ile Avlony Livası ve Mahrüse-î Selanik'tir.

Defterlerde bildirildiğine göre, geniş bir alana dağılmış bulunan vakıf akarlardan toplam 558.041 akçe gelir elde edilmektedir. Bu gelirin 176.101 akçesi İstanbul'daki taşınmazlardan sağlanmaktadır. Bu miktarın toplam gelir içerisindeki oranı % 31. 55'tir. Demek ki, hem hayrat, hem akar olarak Koca Mustafa Paşa Vakfı'nın ağırlığı İstanbul'dadır.

Elde edilen gelirlerle "müessesat-ı hayriye" nin giderleri karşılanmaktadır. Yenice-î Karasu'da bulunan imarete yıllık maktu bir para tahsis edilirken, İstanbul Koca Mustafa Paşa İmareti'ne önceden tespit edilmiş bir bedel ayırma yerine, pişirilecek erzakın miktarını ve cinsini belirtmekle yetinilmiştir. İstanbul'daki imaretin mutfak ve fırınında; günde yarım ton odun, 1000 ekmek, 6.5 kg. et, kişi başına 150 gr. bal tüketilmektedir. Diğer gıda maddeleri teker teker sayılmaktadır. Verilen rakamlardan imarete görevli personel, talebe, müridân ve misafir olarak külliye'nin mutfağında hergün yaklaşık 500 kişinin yemek yediği anlaşılmaktadır. Bedel yerine erzakın gramajının belirtilmesi, asırlar boyu imarete pişirilen yemeğin miktarı ve kalitesinin muhafazasına yönelik olmalıdır. Başta camiler olmak üzere, hizmet birimlerinin her türlü cari giderleri, ısınma, aydınlatma, temizlik, bakım-onarım masrafları, vakfın gelirlerinden karşılanmakta bunlara ilaveten Medine'deki Mescid-i Nebevi ve Peygamberimizin (s.a) türbe-î saadetlerinde vazifeli bulunanlar için, her yıl 300 "sikke-î eşrefiyye" gönderilmektedir.

⁵ Koca Mustafa Paşa Frenk veya Rum asıllı olduğu için (VGMA 895:654/119) babasının adı bazen "Muslihüddin" (VGMA 895:654 119-129) burada olduğu gibi bazan da "Abdulmu'in" olarak geçmektedir. Bu konuda geniş bilgi almak isteyenler bakabilirler.

⁶ Bu çifte hamam vakıf tahrir defterinde, "hamam-ı büzürk-i çifte, der kurbi-i vâkif-ı mezbur" şeklinde tarif edilmektedir. 953 tarihli defterde geliri 65.000 akçe (Barkan-Ayverdi 1970:366), 1283 tasdik tarihli defterde ise 85.000 akçe (Kutbi/Belge 1283:37/1). olarak gösterilmektedir. Bu hamam bugün de ayakta, ancak Vakıflar İdaresi tarafından satılmış ve özel şahısların mülkiyetine geçmiştir.

⁷ Sözünü ettiğimiz her iki vakıf defterinde de Koca Mustafa Paşa'nın vakfına ait bütün vakıf taşınmazları, köy ve hatta mezra'aya kadar: cinsleri, sayıları, sağladıkları yıllık gelir miktarlarıyla birlikte teker teker sayılmaktadır (Barkan-Ayverdi 1970:366-369; Kutbi/Belge 1283:37/1). Bu konuda geniş bilgi almak isteyenler bu deftere bakabilirler.

"Fil-vâki" karye-i mezkureden Çakırcıbaşı canibinden niza olunup isbat olunmadan, âdemleri (tarafından) hâsılâtı zabt eylemeleriyle (etmelerini) men' ve def' edüb, müdahale ettirmeyesiz. Ve anlar canibinden zabt olunan hasılı (hasılâtı) vakfıcun bî kusûr aliveresiz. Temerrüd ideni, seğırub inad edeni (haksız bir şekilde müdahale etmek istiyeni) yazub bildiresiz. "alâmet-i şerife" itimat kılasız. Tahriren fi evahir ewvelü'l-cemaziyye sene tis'a aşr ve tis'a mi'e (Cemaziyelewwel sonu 919/1513). Bi makamı Konstantiniyye (Kutbi/ Belge 919:98).

Bu belgeden 3 yıl sonraki 922/1516 tarihini taşıyan, yine Yavuz Sultan Selim'e ait bir başka fermada da (Belge-6), haksız bir iddia reddedilerek, Koca Mustafa Paşa Vakfı'nın hakkı teslim edilmektedir.

Fermada belirtildiğine göre; Rumeli'de Kadı-asker olan Mevlâna Abdurrahman'ın vazifeli bulunduğu bir dönemde Sokullu Sancak Beyi olan Ali adındaki şahıs Avrathısarı denen yerdeki bazı taşınmazlarla ilgili, Kutlî Kadısı imzasıyla tasdik edilmiş bir vakfiye; Koca Mustafa Paşa Vakfı'nın mütevellisi olan şahıs da, bir hüccet ibraz etmiştir. İddia sahipleri "dergâh-ı mualla"da bir araya getirilerek, konu müzakere edilmiştir. Yapılan müzakere sonunda Sancak Beyi'nin ibraz ettiği vakfiyenin tarihi, hüccetin tarihinden eski olmakla beraber, vakfiyenin sahte olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine, niza konusu edilen Avrathısarı'ndaki yerlerin Koca Mustafa Paşa Vakfı'na ait olduğu kararlaştırılmış ve Sancak Beyi'nin iddiası reddedilmiştir. Ferman Edirne'den gönderilmiştir (Kutbi/Belge 922:59)

Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)'a ait fermanndan (Belge-7) öğrendiğimize göre, Selanik, Karaferya ve Avrathısarı kazalarına bağlı köylerde Koca Mustafa Paşa Vakfı'na ait, 1 Muharrem 970/1562 tarihinden itibaren bir yıllık gelir, mültezimler tarafından tahsil edilmiş ve vakfın hakkı vakfa verilmemiştir. Bu gelişme üzerine Koca Mustafa Paşa Vakfı'nın mütevellisi, vakfa ait olan gelirin iadesi için padişahın katına çıkarak başvurmuştur.

Yapılan değerlendirmede ilk olarak, ".... eğer vakfın hakkı tahsil edilmiş de, mültezimin zimmetinde ise, mültezimden veya kefilinden;

şayet müstecir veya mutassarrıftan tahsil edilmişse, o takdirde de kiracı olan ahalden alınması gerekir" tarzındaki hukukun genel prensibi ortaya konulmuştur. Daha sonra fermanın "...imdi buyurdum ki..." diye başlayan bölümünde, şu talimat verilmektedir:

"Hükmi şerifim vardıkta, mültezim-i mezburdan yalnız varislerin getürüb, muceb-ı muhasebe kayd olunan mal-ı vakıf, kendü zimmetlerinde ise, bir tasavvur (malın nereden geldiği düşünülmeden) şer, ile vârislerine intikal eden muhalledatında tahsil itdurülüb, ol vefa itmeyesiz. Kezâlik akçeyi kefil-ı bi'l-mallarından tahsil itdürüb, zimem-ı nâsta baki kalmış ise ki, bi hesabı-ş-şer' sabit ve zahir ola. Şer, ile mütevccih olanlardan tahsil ittürüb, evkâf-ı mezbur mütevellisine aliverüb vakıf için zabt itdiresiz. Şer' ile zahir olan mal-ı vakıftan kimesnede bir akçe ve bir habbe bâki kodurmayasız. Şöyle bilesiz. "alâmet-ı şerife"ye itimat kılasız (Kutbi/Belge 970:103).

Koca Mustafa Paşa Vakfı'na devredilen Akçekilise Köyü üzerinde bir sibahinin "benim timarımdır" diyerek hak iddia etmesi üzerine, II. Selim (1566-1574)'in Lofça Kadısı'na gönderdiği ferman (Belge-8)dan da şunları öğreniyoruz:

Bu iddia karşısında Koca Mustafa Paşa Vakfı'nın Ali ismindeki Câbisi, "dergâh-ı mualla"ya gelerek şikâyette bulunmuştur. Bu şikâyet doğrultusunda yapılan araştırmada; Niğbolu Sancağı Lofça Nahiyesi'ne bağlı İbrahim Paşa Kulesi çevresinde bulunan Koca Mustafa Paşa Vakfı'na ait evlerin yarısının günlük 15 akçe mukataa bedeli karşılığında Mirî Hazine'nin tasarrufuna bırakıldığı, bu yerler üzerine devlet tarafından ilave evler ve dükkânlar yaptırıldığı, yaptırılan bu evlerin Piyale Paşa'nın oturduğu eve bitişik olduğu, ayrıca bu yerler için vakfa ödenmesi gereken mukataa bedeline karşılık aynı çevrede bulunan ve vilayet kâtibinin kadısına göre yıllık 4509 akçe gelir getiren "(hazine-i) hassa"ya ait olan Akçekilise köyünün vakfa verildiği, daha sonra bu yörelerin timar sahibi olan Mehmet adındaki sibahinin "benim timarımdır" diyerek müdahale edip, Beylerbeyi'nden berat ibraz ettiği, karye-i mezburun vakıf tarafından zabtedilmesine mani olduğu ve bu sebeple de vakfa ziyade kadr edildiği anlaşılmıştır.

Okuyucuların, günümüz devlet adamlarının vakıflara olan yaklaşımı ile tarihte sergilenen uygulamaları ve her iki dönemde yaşanan hak ve adalet anlayışını mukayese etmeleri için, Koca Mustafa Paşa vakıflarıyla alakalı XVI. Yüzyıla ait 5 adet padişah fermanının orijinal metinleri ile birlikte özellerini vermek istiyorum⁹. Bu fermanlardan ilki, Vezir Koca Mustafa Paşa'nın başvurusu üzerine, Padişah II. Bayezid (1481-1512) tarafından Malkara Kadısı'na gönderilmiştir (Belge-4).

Bu fermanın öğrendiğimize göre, Malkara'ya bağlı Kırıkali Köyü Koca Mustafa Paşa Vakfı'na mukataalıdır. Bu köyde yaşayan Osman ismindeki reayaya mensup şahıs ölmüş, geriye kalan bir miktar koyunu satılmış, satılan koyun bedellerinden "ayak bacı" parası hak sahibi olan Koca Mustafa Paşa Vakfı görevlileri tarafından tahsil edilmiştir. Daha sonra o havalinin "ayak bacı mukataası"nın tutan âmil (miri hazinenin tahsildarı) tekrar o köye giderek koyunların "ayak bacı" yani otlakiye bedellerini yeniden istemiş ve ödemeleri için müteveffa Osman'ın varislerini sıkıştırmıştır.

Bu gelişmeler anlatıldıktan sonra fermanın karar bölümünde şöyle denilmektedir:

"İmdi buyurdum ki... Osman dahi ol vezirim-in Kırıkali nam vakıf karyesinde raiyyet olup, vaki olan ayak bacı resmi, ol canipten zabt olunmuştur. Kat'an âmile dahl ve niza' ittirmeyub, 'hilâf-ı şer' ve kanun nesne aldırmağasız. Haksız yere müdahale ittirmeyesiz. Men'edesiz. Hiç bir şekilde tereddüt etmeyub, emri şerifimi ircâ edesiz. Alâmet-i şerife i'timat kılasız. Tahriren fi sani işrin bi şehri şaban'il muazzam sene hamse aşere ve tis'a mi'e (22 Şubat 915/1509). Bi makamı Edirne" (Kutbi/Belge 915:62).

Koca Mustafa Paşa'nın katlini onaylayan Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) bu idam olayından sonra, Paşa'nın kurdğu vakıf hukukunu korumak üzere Dırama Kadısı ve Rumeli Kadı-askeri'ne gönderdiği fermanlar, suçun şahsiliği prensibine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Aynı zamanda bu fermanlar, Sümbül Sinan'ın hayatını anlatan tasavvufî alakalı kitaplarda; Yavuz Sultan Selim'in, Paşa'nın idamından sonra,

hayrâtı olan Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nin yıkılmasını emrettiğine dair menkabevi hikayelerin (Hulvi 1993:447-448; Yazıcı 1956:101, Çalikoğlu 1968: 18-19; Tezkire-i Halvetiyye: 19-20) doğru olmadığını da ortaya koymaktadır. Bir köydeki vakfa ait ziraî mahsul-lerin bile, başka şahıslarca zaptedilmesine razı olmayan bir padişahın, cami, mektep, medrese, imaret, hânigâh ve bu hayrâtın tamamlayıcı unsurlarından meydana gelen vakıf bir külliyenin yıkılması için emir vermesini, hatta kendi eliyle yıkmaya kalkışmasını ve bu amaç için saraydan kalkıp Koca Mustafa Paşa Külliyesi'ne gelmesini doğru kabul etmek; fermanların aksine, söylenen bu menkabevî hususları doğrulayıcı yeni belgeler bulunmadıkça ilmî veriler içerisinde mümkün değildir.

Cemaziyelülâ 919/1513 tarihli fermanla (Belge-5) Çakırcıbaşı Koçi Bey, Koca Mustafa Paşa Vakfı'ndan Kodinalı¹⁰ adındaki köyün, babasından kalma mülkü olduğunu iddia ederek, köyün gelirlerine el koymuştur. Vakıf mütevellisinin "dergâh-ı mualla"ya müracaatı üzerine yapılan tetkik ve araştırma sonunda, bu yerlerin Koca Mustafa Paşa Vakfı'na ait olduğu ve haksız olarak Çakırcıbaşı Koçi Bey tarafından müdahale edildiği anlaşılmıştır.

⁹ Geçtiğimiz son 10 yıl içinde İmar Affı ve Gecekondu kanunları ile dönemin hükümetleri tarafından kendi partilerine mensup belediye başkanlıklarına arsa haline gelmiş binlerce dönüm vakıf arazi, hazırlanan protokollerle devredilmiştir. Bu devirlerden ilki 1986-1987 yıllarına İstanbul Zeytinburnu Belediyesi'ne yapılmıştır. İkincisi m2'si 10.000 TL Bedelle 29 ada 231 parselden oluşan 60.000 dönüm Murat Paşa mazbut vakıflarına ait yerler, Antalya Belediyesine devredilmek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Bunları Antalya ilçe belediyelerine yapılan devirler takip etmiştir. Söylediğimiz konularda ilgili her türlü bilgi ve döküman Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün alakalı birimlerinde mevcuttur. Bu uygulamaların, arsa ve arazinin çok kıymetli olduğu iki sahil şehrimizde yapılmış olması ne kadar düşündürücüdür. İşin manevi yönü bir yana bu uygulamalardan vakıfların uğradığı maddî zararın miktarı trilyonların çok üzerindedir. Bir yanda vakfın hakkını korumak için 1 kuruşun 1/40'ı yani 0,025 kuruş eden 3 akçe için kadiya ferman gönderen adalet anlayışı, öbür tarafta trilyonlar değerindeki vakıf mallarını gözünü kırpmadan kendi partisine mensup belediyelere aktarma duyarsızlığı. İşte iki dönem arasındaki hak ve adalet anlayışı.

¹⁰ Kodinalı veya kudetyani olarak okunabilen bu kelime "قودتیل و قودساتا سیاکاتتا" tarzında yazılmaktadır. Bu yer bugün Yunanistan sınırları içerisinde kalan Drama'ya bağlı bir köy adıdır.

Fermanın hüküm kısmı ise aynen şöyledir: "... imdi zikr olan evler ve odalar müteveffa vezir müşârun ileyh (Koca Mustafa Paşa Vakfı)'na temlik olunmuştur. Bu yerler için vakfa takdir olunan günlük 15 akçe mukataa bedeli karşılığında, ihtilaf konusu olan Akçekilise Köyü'nün vakfa devredilmesi için "hükm-ü hümâyûn" verilmiştir. Bu sebeple buyurdum ki, söz konusu köyün vakfa devrine dair verilen "hükm-ü şerif" mucibince, kemakân vakfa zabt ve tasarruf itdirub "emr-i şerifi"me ve fermân-ı münif"ime aykırı olarak hiç kimseye müdahale ettirmeyesiz. Şimdiye kadar haksız olarak yapılan müdahale sonunda vakfa ait olan ne miktar hisse olmuş ise, hepsini tespit ettirmek suretiyle noksansız olarak alıversiz. Şöyle bilesiz. "Alâmet-i şerif"e itimat kılasız. Tahriren fi evâsit-ı Muharremü'l haram sene seb'a ve seb'in tis'a mi'e (Muharrem ayı ortası 977/1569). Bi makamı Kostantiniyyeti'l -mahmiyye" (Kutbi/Belge 977/95).

Osmanlı Devleti'nin en ihtişamlı döneminde ait dört padişahın, vakfın haklarını korumak ve mutlak adaleti sağlamak için ilgililere yazışmalar göndermelerine karşılık; daha sonraki dönemlerde benzer uygulamaların varlığını gösterir belgelerin metrukât arasında görülmeyişi bizde, beraaberinde bir takım ihtimaller düşündüren bazı çağrışımlara sebep olmaktadır.

Bu çağrışımları şu şekilde seslendirmek mümkündür:

Bu tarihlerden sonra Koca Mustafa Paşa Vakıflarına ya hiç müdahale olmamıştır veya olmuştur da, hem vakıf yöneticileri hem de padişahlar gereken hassasiyeti göstermemişlerdir. Veyahut da üçüncü bir şık olarak, aynı mahiyette olan belgeler metrukât arasında muhafaza edilmemiştir.

Koca Mustafa Paşa Vakıfları Sümbülü Hânigâhı ve Külliye'nin diğer birimlerinde görev almış hizmet ve idarî personelle ilgili, hiç bir belgenin ihmal edilmeden metrukât arasında aynen muhafaza edildiği hususunu dikkâte aldığımızda en uzak ihtimalin üçüncü şık olduğunu görüyoruz. Bu durumda geriye iki ihtimâl kalmaktadır. Ya II. Selim (1566-1574) döneminden sonra Koca Mustafa Paşa Vakıflarına müdahale ve tecavüz olmamıştır veya olmuştur da, eski hassasiyet ve adalet anlayışı gösterilmemiştir.

Bu bakış açısı ile diğer arşivlerde bulunan belgeler tetkik edilmeden, genelde bir karara varmak doğru ve isabetli olmamakla beraber; Osmanlı Devleti'nde duraklama ve gerileme döneminin başlangıcı olan bu yıllardan sonra; hiç değilse, Koca Mustafa Paşa Vakıfları için, ilk dönemlerdeki hassasiyetin gösterilmediğini söylemek ve devlet hayatında yaşanan duraklama ile birlikte devleti ayakta tutan hak, adalet ve sosyal konulara ilgi ve saygı gibi toplumun iç dinamiklerinde de gevşemelerin başladığını düşünmek, pek de yanlış olmasa gerektir.

2.Vakıf Gelirlerinde Yaşanan Gerileme ve Çöküş:

Kurulduğu yıllarda gelir fazlasına sahip olan ve yükselme döneminde padişah fermanlarıyla korunan Koca Mustafa Paşa Vakfı, birçok benzerleri gibi zaman içerisinde nakit sıkıntısına düşmüş. XVIII. yüzyıldan itibaren geliri giderini karşılayamaz hale gelmiştir.

Zaman içerisinde nakit sıkıntısı o derece artmış ki, 1229/1813'lere gelindiğinde parasızlık yüzünden imaret kapatılmış, külliye yemek çıkmaz olmuştur. İşin perde arkasını bilemeyen vakıf görevlileri bu durumun sorumlusu olarak, mütevelliyi görmüş ve şikâyetle bulunmuşlardır.

Başta Şeyh Seyyid M.Haşim, cami imamı, türbedar, katip câbi... olmak üzere, Koca Mustafa Paşa Vakfı mürtezikası; müteveli bulunan Ömer oğlu el-Hac Hüseyin Ağa'nın, vakfı idare ve rü'yete muktedir olamadığını, vakfı "düyûn-u kesîre" ye giriftar ettiğini, bu defa da imâretini kapatarak, gerek hânigâhtaki "fukarâ-ı dervîşân"ın ve gerekse medresede okuyan talebelerin yemeklerini kestiğini belirterek; mevcut mütevellinin yerine, vakıf işlerini düzene koyacak bir kaimmakam tayin edilmesini istemektedirler.

Yapılan bu başvuru üzerine, müteveli ve şikâyetçi olan mürtezikalılar divan odasında toplanmış, her iki tarafın rızası ile Merhum Numan Efendi'nin oğlu Lütfullah Efendi, kaimmakam tayin edilmiştir.

Yapılan araştırma ve hesaplamalar sonunda, gerek buğday esnafına gerekse sarraf Yahudi İsak'a 1229/1813 senesi Mart başından Şubat sonuna kadar bir yıllık toplam 43.088 kuruş borç

biriktği anlaşılmiştir. Kaimmakamın hazırladığı rapor doğrultusunda, bir takım engeller sebebiyle vakfa intikal ettirilmeyen Tatarpazarı ve Drama mukataa ve çeltik gelirlerinden borcun kapatılması kararlaştırılmıştır (Belge-9).

Aynı zamanda Valide Sultan'ın kapuçukadarı ve saray-ı atik baltacısı da olan el-Hac Hüseyin Halife, Valide Sultan'ın mektubu üzerine 30 akçelik vakfın mütevelliliğine, İstanbul kadısı Muhyizâde es-Seyyid Es'ad Efendi'nin kararına dayalı irâde-i seniyye¹¹ ile 2 Cemaziyelevvel 1229 tarihinde yeniden tayin edilmiştir (Kutbi/Belge 1229:127).

Daha sonraki gelişmeler, biriken borcun kapatılması ve biraz da kayırmaya dayalı olarak aynı kişinin tekrar mütevelliliğe getirilmesi, Koca Mustafa Paşa Vakfı'nda başlayan çözülmenin önlenemediğini açıkça göstermektedir.

Birinci belgeden yaklaşık 10 yıl sonraya ait muhasebe defterinden, vakfın borç miktarının giderek arttığını öğreniyoruz.

Koca Mustafa Paşa Vakfı'nın Gurre-i Muharrem 1238/1822'den Gaye-i Ramazan 1240/1824 tarihleri arasında geçen 3 yıllık süredeki gelir-gider durumu borç ve alacakları, görülen hesap sonunda meydana gelen açık miktarı şöyledir:

Vakfın 3 yıllık gelirleri, önceki yıllardan kalan alacaklar (mal-i muhassal-ı bekâyâ), mukataa ve kira bedellerinden meydana gelmektedir. Muhasebe defteri üzerindeki kayıtlara göre, bu kalemlerden oluşan toplam gelir 11.017.980 akçedir. Bu da 1 kuruş 120 akçe hesabıyla 91.816,6 kuruş yapmaktadır¹².

Buna karşılık vakfın yine 3 yıllık gideri ise, şu harcama kalemlerinden oluşmaktadır:

Hizmet personeli aylıkları her yıl Ravza-ı Mudahhare hademelerine ödenmek üzere, Surre Alayı ile Medine'ye gönderilen para; imarette pişirilen yemeklerin erzak, odun ve nakliye bedelleri; külliye'nin ısınma ve su yollarının tamir giderleri; mütevellî, nâzır... gibi idarî personel ücretleri; kırtasiye, aydınlatma... ve benzeri carî harcamalar ile borçlar ve yapılamayan tahsilattan oluşmaktadır.

Giderin toplam miktarı 13.269.900 akçe, 110.582.5 kuruşu bulmaktadır. Bu giderlerin en büyük kalemini, tahsilatı yapılamayan İstanbul'daki 551.040 akçelik kira alacağı ile Sarraf Nakos Zimmi'nin 1236/1820 yılından 1.605.120 akçe, geçmiş yıllardan da 2.526.720 akçe olmak üzere toplam 4.131.840 akçe ve 34.432 kuruşluk alacağı ile bu yıllarda ödenen 876.840 akçelik borç miktarı teşkil etmektedir (Belge -10).

Ödenenlerle birlikte toplam borcun miktarı 41.739 kuruşa ulaşmaktadır. Böylece gelir-gider arasındaki aleyhte oluşan farkın miktarı 2.251.920 akçeyi bulmaktadır. Bu miktarın kuruş olarak değeri 18.766'dır. Bu durumda borç miktarı toplam gelirin % 45,45'ini, açığın ise 2,22 katını bulmaktadır (Kutbi/Belge 1238/40). Demek ki, XIX yüzyılın çeyreğinde, Koca Mustafa Paşa Vakfı yakasını iki gayrimüslim tüccara kaptırmış ve borç batağı içerisinde yüzmektedir.

Vakfın gelirlerinde meydana gelen düşüşe paralel olarak, hizmet personeli aylıklarının toplam gelir içerisindeki oranları %28.09'dan (Barkan-Ayverdi 1970:360; Kutbi/Belge 1238:37/5) % 6.90'a (Kutbi/Belge 1238:40) gerilemiştir.

Bu dönemde hem vakfın gelirlerinde, hem personele ödenen ücretin miktarında hem de personel sayısında korkunç derecede bir düşüş hali yaşanmaktadır.

Vakfın kuruluşundan 265 yıl sonraya ait muhasebe kayıtlarına göre, 1218/1803-1220/1805 tarihleri arasında Kocamustafapaşa Camii'nde tesbih çeken görevlilere günlük 1 akçe (Kutbi/Belge 1220:46); imâretin mutfağında çalışanlara ise, ailenin nüfus sayısı esas alınarak 1 ile 3 çift fodla ve 3'er akçe (Kutbi/Belge 1229:15) para ödenmektedir.

¹¹ Koca Mustafa Paşa vakfiyede, kendisi ve kölelerinin soy kesildiğinde, vakfa mütevellî, tayin etme yetkisinin devlet başkanına ait olacağını söylemektedir. Bu belgede mütevellî Padişah'ın irâde-i seniyyesi ile tayin edildiğine göre, XIX. Asrın başlarında, Koca Mustafa Paşa'nın sülalesinin münkariz olduğunu düşünmek, pek yanlış olmasa gerekir.

¹² Bu tür belgelerde çok sık rastlanan ufak tefek işlem hataları burada da mevcuttur. Ancak genel anlamda sonucu etkileyici mahiyette olmadığı için, muhasebe defteri kayıtları esas alınmıştır.

Vakıf tahrir defterlerinde bildirildiğine göre, vakfın ilk kuruluş yıllarında toplam gelirin % 31.55'i olan 1467.5 kuruşu İstanbul'dan elde edilirken (Barkan-Ayverdi 1970:366-367; Kutbi/Belge 1283: 37/1-2); aynı ilden 1255/1839'da 380 kuruş 8 para, 1257/1841'de 271 kuruş 20 para ancak gelir sağlanabilmiştir (Kutbi/Belge 1255:12; Kutbi/Belge 1257:15). Bu durumda vakfın kuruluşundan yaklaşık 400 yıl sonra; İstanbul'da bulunan akarlardan sağlanan vakıf gelirlerinde %72'lik bir azalma meydana gelmiştir.

Bu dönemde yaşanan Mora İsyanı (12 Şubat 1821) sebebiyle, akarlarının çoğu Balkanlarda bulunan vakfın genel manada bir gelir kaybını anlamak mümkün olsa bile, İstanbul'da gözlenen gelir kaybının dikkat çekici boyutlara ulaşmış olması, o dönemde Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumunun fevkalâde bozuk olduğunu çağırıştıran başka sebeplerin varlığını da ortaya koymaktadır.

Gerçi "zimmet pusulaları"ndan takip edebildiğimiz kadarıyla 1271/1854-1291/1874 yılları arasında, gelirlerde cüz'i bir artış gözlenmektedir. Fakat bu artış, devletin gerilemesine paralel olarak yaşanan ekonomik çöküşü durdurmaya yetecek nitelikte değildir.

Sözü edilen tarihler arasını kapsayan 30 yıllık dönemde, Koca Mustafa Paşa vakıflarının, İstanbul'da bulunan taşınmazlarından elde edilen ortalama yıllık gelir 1547 kuruştur (Kutbi/Belge 1271-1291: 51/a, b, c, d, e, f, g). 1271/1854'de 1546 kuruş 4 akçe olan yıllık gelir (Kutbi/Belge 1271:39), bundan tam 20 yıl sonra 1291/1874'te 1540 kuruş 4 akçeye gerilemiştir (Kutbi/Belge 1291:51/a). Halbuki bu dönemlerde Osmanlı ülkesinde enflasyon ve zuyûf akçe olayları yaşanıyordu. Belki de bu duruma; ülkede yaşanan ekonomik durgunluk ve halkın yoksullaşması sebep olmuştur.

Başka sebepler üzerinde durmak da mümkündür. Özellikle Tanzimat'ın ilân edildiği yıllarda yaşanan düşüş çok dikkat çekicidir.

Bu durumda, ya 1255-1257 yıllarını kapsayan elimizdeki kira defteri eksiktir veya Barkan ve Ayverdi'nin bugün yerlerinde olmadığını söylediği Bayezid Darbhane-i Âmire yakınındaki, biri altılı üstlü 47, diğeri 22 odalı iki işhanının

(Barkan-Ayverdi 1970:366) bu tarihlerden önce yangın ve benzeri bir sebeple kaybedildiği veyahut da o dönemde bir çok benzer vakıflarda olduğu gibi, vakfın imkân ve potansiyelinin başka vakıf veya kuruluşlara aktarılmış olabileceği hususları akla gelmektedir.

Vakfın ilk kurulduğu yıllarda genelde 140, sadece İstanbul'da 108 personel çalışmaktadır (Barkan-Ayverdi 1970:368; Kutbi/Belge 1283:37/4). 1255/1839'lara geldiğinde külliye görev yapan hizmet personelinin sayısı 35 kişiye düşmüştür (Kutbi/Belge 1255:16,17). Tanzimatın ilânı yıllarında İstanbul'dan sağlanan 3 yıllık gelir ortalaması 330 kuruş, külliye görev yapan 35 hizmet pesoneline ödenen yıllık ortalama ücret tutarı ise 1077 kuruştur (Kutbi/Belge 1255:16,17). Bu durumda vakfın kira gelirlerinin, carî giderlerinin tamamını karşılaması şöyle dursun, sadece hizmet pesoneli ücretlerinin bile ancak 1/3'ini karşılayabilmektedir.

Bu küçülme ve çöküş hali sürekli bir şekilde devam etmiştir. 2 Eylül 1341/1925 tarihinde tekkeler kapatıldığında (Öztürk 1995:404-411) Koca Mustafa Paşa Vakfı'nda hizmet personeli olarak sadece 15 kişi görev yapmakta idi. Caminin teşrifi, aydınlatılması, su yollarının bakımı dahil, işletme masrafı olarak ayrılan paranın miktarı ise 805 kuruştur (Kutbi/Belge 1341:128). Tekkelerin kapatılma tarihinden yaklaşık iki ay kadar önce 7 Temmuz 1341/1925 tarihli erzak tevzi cetvelinde ise, Sümbül Efendi Dergâhı'na 8 kg. zeytin yağı, 6 kg. sade yağ, 15 kg. pirinç, ve 5 kg. şeker tahsis edilmiştir (Kutbi/Belge 1341:145).

3. Vakfa Dışarıdan Sağlanan Destekler

Vakfın gelirlerinde XIX. yüzyılın başından itibaren yaşanan erozyon sebebiyle artık vakıf dışarıdan sağlanan desteklerle ayakta durmaya çalışmaktadır. Aslında hizmet personeli olan bazı görevliler, ücret karşılığı idrî personel olarak da çalışmaktadır.

Koca Mustafa Paşa Hânigâhı mutfağında (imaret) yoksullar için pişirilmekte olan yemeklerin pirinç ihtiyacını karşılamak üzere, II. Mahmud (1808-1839)'un çıkardığı bir fermanla, 8

Cemaziyelahir 1228/1813 tarihinden itibaren, Matbâh-ı Amire (Saray Mutfağı) ambarında her yıl 300 keyl¹³ pirinç ihsan edilmiştir (Kutbi/Belge 1228/101 Belge-11).

II. Mahmud'un yerine oğlu II. Abdülmecid (1839-1861)'in tahta geçmesi üzerine, 9 Muharrem 1256/1840 senesinden itibaren, eskiden olduğu gibi "hânigâh-ı mezbur fukara ve dervişân taamiyeleri için muhassas bulunan senevi 300 kile pirincin, her sene Matbâh-ı Amire ambarından verilmesine devam edilmesi"ne dair "irade-i seniyye" yenilenmiştir (Kutbi/Belge 1256:35).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde rastladığımız 15 Recep 1236/1820 tarihli bir başka belgeden de, Sümbülî Hânigâhı Şeyhi el-Hac "Hafız Mehmed Efendi'nin başvurusu üzerine, bedeli olan 1875 kuruşun vakıf tarafından ödenmesi kaydıyla Tersâne-i Amire ambarından 500 kile ekmeklik Akdeniz buğdayının Koca Mustafa Paşa İmaretine verildiğini öğreniyoruz (BOA/Cevdet 1236:7570; Belge-12).

Gıda maddesi olarak sağlanan bu destek yeterli olmamış ki, 4 Şevval 1273/1856 tarihli "irâde-i seniyye" ile¹⁴ Koca Mustafa Paşa Hânigâhı dervişleri yemek bedellerini karşılamak üzere, Maliye Hazinesi'nden her ay 100 kuruş verilmesi kararlaştırılmış; 10 yıl sonra bu karar 15 Şevval 1283/1866 tarihinde yenilenmiştir. (Kutbi/Belge 1283:54).

Sondan bir önceki şeyh olan Muhammed Kutbeddin Efendi'nin posta oturması vesilesiyle düzenlenen resmi senetten öğrendiğimize göre Maliye Hazinesi'nden yapılan bu yardım, 1273'lerden sonra hiç kesilmeden ve yıldan yıla artırılarak ödenmeye devam etmiştir. Şeyh Muhammed Kutbeddin adına 27 Ağustos 1317/1901 tarihinde düzenlenen senette, aydan aya yemek bedeli olarak Maliyeden ödenen yardımın miktarı, 2000 kuruş olarak belirtilmektedir (Kutbi/Belge 1317:50).

İstanbul Zahire rüsumu kul kıyağı hâsîlatından, Koca Mustafa Paşa Külliyesi Sümbülî Hânigâhı şeyhine her ay ödenmekte olan 15 kuruşluk taamiye bedelinin 19 Zilhicce 1275/1858 tarihinden itibaren; sözü edilen Hânigâhta kim şeyh olursa olsun, yine aydan aya

Maliye Hazinesi'nden ödenmesi, "irâde-i seniyye" ile kararlaştırılmıştır (Kutbi/Belge 1275:43). Böylece bu yardıma süreklilik kazandırılmıştır.

4. Vakfın İşletme Biçimi ve Gerçekleştirilen İlave Hizmetler

Koca Mustafa Paşa Vakfı, gayrimenkule dayalı sahih bir vakıftır. Bu tür vakıflarda olduğu gibi, kazançları mukataa ve mezari, hâsîlatı ile kira gelirlerine dayanmaktadır. Balkanların kaybedilmesiyle bütün geliri İstanbul'da bulunan kira tahsilatından ibaret kalmıştır.

Eski hukukumuza dayalı olarak kurulan diğer bütün vakıflar gibi Koca Mustafa Paşa Vakfları da, II. Mahmud (1808-1839) dönemine kadar, her türlü bürokrasiden uzak, demokratik hür bir teşebbüs olarak, serbest ekonomi kuralları ve yerinden yönetim esaslarına göre, vakfiyede öngörülen hükümler doğrultusunda tayin edilen Mütevelliler eliyle yönetilmiş, vâkıf'ın arzusu doğrultusunda belirlenen makam tarafından nâzir sıfatıyla denetlenmiştir.

Bu dönemlerde merkezi yönetimin görevi, devletin nihai hedefler ve âli menfaatleri doğrultusunda vakfı yönlendirmekten ve fermanların tahlili yapılırken de açıkça belirtildiği gibi, sistemi bozmaya yönelik dışarıdan yapılan müdahaleleri ortadan kaldırmaktan ibarettir.

Bir başka ifade ile hükümetler, kâra yönelik olmayan vakıf sektörü eliyle gelir sağlama ve hizmet üretme teşebbüsünün önüne çıkacak engelleri ortadan kaldırmak suretiyle hür teşebbüse fırsat eşitliği sağlamışlardır.

Ancak batılılaşma döneminde durum değişmiş, Koca Mustafa Paşa Vakfı, önce II. Mahmud'un kurduğu, Mahmudiye Vakıfları'na dahil edilmiş; arkasından da idaresi devletleştirilerek, "zapt u rabt" altına alınmış manasında, mezbutiyet kararıyla bir daha geriye dönüşü mümkün olmayacak tarzda, kabinenin bir üyesi

¹³Keyl veya kile bir hububat ölçüsüdür. Yörelere ve zamana göre değişmekle birlikte, yaklaşık 26 kilograma tekabül eden bir ölçü birimidir (Ana Britannica. İst. 1989, C.XIII s. 306-307).

¹⁴Bu "irâde-i seniyye"; Cerrâhpaşa Medresesi sakinlerinden iken vefat eden Münzevi İbrahim'den boşalan 100 kuruşluk maaş bedelinin 4 Şevval 1273 tarihinden itibaren Maliye Hazinesince Koca Mustafa Paşa Hânigâhı dervişlerinin yemek bedeli olarak ödenmesi için sadir olmuştur.

olan Efkâr-ı Hümâyûn Nezâreti'ne bağlanmıştır. Bugün de, Koca Mustafa Paşa Vakfı'ndan günümüze kadar ulaşabilmiş taşınmazlar, aynı merkezîyetçi anlayışla Nezâret'in yerine kaim olan Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından doğrudan yönetilmektedir.

Koca Mustafa Paşa vakıfları ilk kurulduğu zaman diğer emsalleri gibi yönetiliyor, akarları dönemin teamüllerine göre işletiliyordu. Verimli Balkan topraklarına dağılmış bulunan arazileri ekilip biçiliyor, bu yerlerden yörenin özelliğine göre mahsul alınıyor, vakfa ait köy ve mezraaların mukataa bedelleri (Kutbi/Belge 970:103) ve otlâkiye paraları (Kutbi/Belge 915:62) câbiler tarafından tahsil ediliyordu. Han, hamam, "icâre-i vahide" ile yani günün rayiç bedelleri üzerinden bir yıllık sürelerle kiraya veriliyor, kira müddeti sonunda ya eski kiracısı veya yeni taliplileri ile yeniden kira mukavelesi imzalanıyordu (Barkan-Ayverdi 953:336-369; Kutbi/Belge 128:37)

Tarih içerisinde, vakfın işletme biçimini gösterir belgelerin tetkikinden öğrendiğimize göre, gayrimenkul işletmeciliğinde çok sağlam bir usul olan bu yoldan zamanla uzaklaşmıştır. (Öztürk 1995:252).

İlk ortaya çıktığı zamanlarda iyi niyetlerle uygulamaya konulmuş olsa bile (Öztürk 1995:252), önceleri vakıf taşınmazlarda tasarruf hakkının, sonraları da mülkiyet hakkının üçüncü şahıslara geçmesine sebep olan icareteyn, mukataa ve gedik usulu (Öztürk 1995:251-267) Koca Mustafa Paşa vakıflarında da tatbikata konulmuştur.

Koca Mustafa Paşa Vakfı'na Matbâh-ı Amire ve Tersane ambarlarından devlet eliyle yapılan erzak desteğinin ve Maliye Hazinesinden nakit olarak ödenen taamiye bedelinin yanında, bu dönemde bazı vakıflardan da destek gelmiştir.

Aziz Mahmut Hüdâi Vakfı mülhâkatından olan Şehid es-Seyyid Mehmet Bedreddin Vakfı'ndan Recep 1237/1821 - Cemaziyelahir 1238/1822 tarihleri arasında, Sümbül Sinan'ın türbesi başında her gün ismini üç kez anması için Cami imamına 50, cuma günü dua etmesi için hatibe 20, dervişân ve aşıkânın yemek bedeli olarak 40, hânigâh şeyhine 30, kayyım başına 15, yardımcısına 10 müezzinbaşına 15, diğer müezzinlere 25, ayrıca ismini Cuma günü fatiha

ile yad etmesi için müezzinbaşına ayrıyeten 12, Merkez Efendi Şeyhi'ne 15 ve pîşkademe de 10 kuruş olmak üzere toplam 242 kuruşun hizmet personeline ödenmesi kararlaştırılmış ve ilgililere dağıtılmak üzere söz konusu para, şeyh M. Razi Efendi'ye teslim edilmiştir (Kutbi/Belge 1237:147 Belge -13).

Bu belgeden ayrı olarak, yine Seyyid M. Bedreddin'in mevlud vakfı gelirlerinden; "ashâb-ı hayrâtı anarken kendi adını da hayırla yad etmesi" için Muharrem 1237/1831 tarihinden itibaren her yıl Koca Mustafa Paşa Camii baş müezzinine 25, diğer müezzinlerden her birine de 15'er kuruş para verilmesi kararlaştırılmıştır. Sürekli bir şekilde bu hizmetin yapılması ve tayin edilen ücretin ilgililere ödenmesi için kayda geçirilen metin, vakfın mütevellisi el-Hac Ahmet tarafından imzalanıp mühürlendikten sonra Başmüezzin'e teslim edilmiştir (Kutbi/Belge 1237:26).

Mali konularda yaşanan hususlara paralel olarak bir gelişme de vakfın idarî şeklinde meydana gelmiştir. Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nin bir parçası olan imaret bitişiğinde bulunan vakıf bir dükkânın, Tahir b. Ahmet üzerine devrine dair, 25 Zilhicce 1249/1833 tarihli belgede geçen "sâdir olan fermân-ı âli"lerine imtisalen cennet mekan Sultan Mahmud Han-ı Sani Evkâf-ı mülhâkatından mahmiyye-i İstanbul'da, Zincirli Servi nezdinde vaki, Vezir-i Azam Esbak Merhum Koca Mustafa Paşa nam sahibü'l-hayrin camii-i şerifi, hânigâh-ı latifi ve imâret-i âmiresi evkâf-ı..." (Kutbi/Belge 1261:81) ibaresinden Koca Mustafa Paşa Vakfı yönetiminin, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti kurulmadan önce II. Mahmud'un oluşturduğu Mahmudiye Vakıfları topluluğuna dahil edildiğini anlıyoruz¹⁵. Evkâf-ı

¹⁵Mahmudiye Vakıfları, "evkâf-ı selase"den biridir. Vakıfların idaresi için hususi bir daire inşa ettirenlerden biri Laleli Vakıfları'nın kurucusu olan III. Mustafa'dır (1557-1774) Bkz. B. Yediıldız, "XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilatı" *Tarih Enstitüsü Dergisi* (1981-82, Sayı: 12, s. 179-180). Laleli Vakıfları'nın idaresi 1203/1788'de I.Abdülhamid'in (1774-1789) kurduğu Hamidiye Vakıfları ile birleşmiştir. Daha sonra II. Mahmud, Mahmudiye Vakıfları diye anılan kendi vakıflarını, 1224/1809'da bu vakıflara ilhak etmiştir. Böylece "Efkâr-ı Hamidiye ve Mülhakâti İdaresi" doğmuştur. Bu arada bu vakıflar idaresi topluluğuna bağlanan vakıfların sayısı 50'yi aşmıştır (Öztürk 1995:67-68). Bu 50 vakıftan birinin de Koca Mustafa Paşa Vakfı olduğu anlaşılmaktadır.

Hümâyûn Nezâreti'nin 1242/1826 tarihinde kurulmasından sonra diğer vakıflarla birlikte sayıları 50'yi aşan Evkâf-ı Hamidiye ve Mülâhakâtı İdaresi'ne bağlı olan vakıflar da Nezâret'e bağlanmış, fakat gelir-gider, borç-alacak ve benzeri hususlarda vakıflar tüzel kişiliklerini muhafaza etmeye devam etmişlerdir. Bu çerçevede, idaresi Evkâf Nezâreti'ne bağlanmasına rağmen 1286/1869 tarihine kadar Koca Mustafa Paşa vakıfları, II. Mahmud Vakıfları mülhakâtından sayılmış (Kutbi/Belge 1286:51/e) 1287/1870 o tarihinden itibaren "Evkâf-ı Hümâyûn Hazinesi'nden mazbut Koca Mustafa Paşa Vakfı" ifadesi bütün kayıtlarda yer almıştır. Kayıtlarda geçen bu ifadelerden anlıyoruz ki bu tarihten sonra, binlerce benzerleri gibi Koca Mustafa Paşa Vakfı da artık mazbut bir vakıf olmuştur.

Bizim, vakıflarda "bozulma" ve "çözülme" olarak nitelediğimiz bu tatbikat, ilk başta sadece mutasarrıfına "kayd-ı hayat" şartıyla kullanım hakkı verirken, zamanın ilerlemesiyle sırf mülk mal gibi varislerine intikal etmeye başlamıştır (Öztürk 1995:254-256).

Elimizdeki bir belgede verilen bilgilerden, Koca Mustafa Paşa Camii çevresinde bulunan vakıf iki kahvehanenin önce icareteyne bağlandığını, daha sonra da mutasarrıf Murtaza Efendi ibni Ahmet Bey'in ölümü üzerine oğlu İbrahim ve kızı Emine'ye, İbrahim'in vefatı üzerine de kızları Nesibe ve Hatice'ye intikal ettiğini öğreniyoruz (Kutbi/Belge 1238:92). Bir başka belgede de, yine aynı vakıftan Mercan Çarşısı, Kuşakçı Han sırasında bulunan, yıllık 25 akçe "icâre-i müeccele"li kazzaz ve duhancı dükkânlarının, mutasarrıf el-Hac Mustafa Efendi'nin ölümü üzerine, önce Ömer Efendi'ye, daha sonra da, el-Hac İbrahim'in kızı, Abdülkerimzâde Seyyid Ahmet Efendi'nin annesi Fatma Hanıma devredildiği anlatılmaktadır (Kutbi/Belge 1241:68).

Koca Mustafa Paşa Külliyesi karşısındaki bir evin altında yer alan vakıf dükkan 400.000 kuruş muaccel (peşin para), günlük 2 akçe müeccel (her gün ödenecek para) bedellerle beraber dükkânı olarak kullanılmak üzere, Seyyid el-Hac Abdullah bin Hasan adına "gedik"e bağlanmıştır (Kutbi/Belge 1250:99/a-b).

Koca Mustafa Paşa vakıflarıyla ilgili 1254/1838 tarihli bir kiralama defterinden, bu vakfa ait taşınmazların bir bölümünün, mukataaya bağlanmış olduğu anlaşılmaktadır (Kutbi/Belge 1254:47). Yaklaşık bu tarihten 30 yıl sonraya ait bir devir muamelesinden, Koca Mustafa Paşa Vakfı'ndan Hamam Sok. 45 kapı numaralı simitçi ve çörekçi fırınlarının 60 akçe mukataa ile Nano Veled-i Koca'nın tasarruflarında iken, "Şurây-ı Evkâf"ın 29 Zilhicce 1285/1868 tarihli kararıyla yıllık 15 akçe mukataa bedeli ve aylık 9,5 akçe kira ile oğlu Dimitri ve kızı Perişkovi'ye intikal ettirildiğini öğreniyoruz (Kutbi/Belge 1286:66 Belge -14).

Vakıf taşınmazlar, önceleri eski vakıf hukuku içerisinde yer alan icareteyn, mukataa ve gedik usulüne göre üçüncü şahıslara intikal ettiriliyordu. Daha sonra Batılılaşma döneminde kabul edilen ve gayrimüslimlere Osmanlı ülkesinde taşınmaz mal edinme imkanı sağlayan intikal kanunları devreye girmiştir. Şeyhlerin metrukâtı arasında rastladığımız belgeler öbür vakıflar gibi, Koca Mustafa Paşa vakıflarının da intikal kanunları esaslarına göre gayrimüslimlerin elinde dolaştığını göstermektedir.

Ayasofya vakıfları ile Koca Mustafa Paşa vakıflarının müştereken sahip olduğu Nişancıpaşa Mahallesi'nde bulunan bir ev, tülbentçi esnafından Karanko adındaki bir gayrimüslimin tasarrufunda iken, İntikal Kanunu esaslarına göre varislerine intikal ettirilmiştir (Kutbi/Belge 1287:60).

Aynı metrukât arasında bulunan bazı belgeler, bu çözülme ve gerilemenin yanında, "gelir fazlası meydana gelmesi halinde, taşınmazlar satın alınarak, vakıf mallarına ilave edilmesi ve su yollarının tamirine öncelik tanınmasına..." (Barkan-Ayverdi 1970:369; Kutbi/Belge 1283:37/5) ilişkin vakfiye hükümlerine göre işlem yapıldığını göstermektedir.

Bu çerçevede, İstanbul, Samatya Sancaktar Hayrettin Mahallesinde bulunan Hasna Hanım'a ait hisseli bir ev, bilirkişilerin belirlediği 3125 kuruş bedel üzerinden, "Teftiş-i Evkâf"tan uygun görüş alınmak suretiyle mazbut Koca Mustafa Paşa Vakfı tarafından satın alınmıştır (Kutbi/Belge 1283:23)

Aynı şekilde Koca Mustafa Paşa Camii ve İmaretî çeşmelerine akan su kanalları tıkanmış, çevre halkıyla birlikte, külliyyede su sıkıntısı çekilmeye başlanmıştır. Bunun üzerine, tıkanan su kanallarının tamiri için Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne başvurulmuş, teknik elemanlarca toplam 23.450 kuruş 20 para tutarında keşif hazırlanmıştır (Kutbi/Belge 1249:29).

Temizlik insanî bir haslettir. Kişinin sosyal boyutu ve inançları, temizliğin niteliği üzerinde birinci derecede önem arz etmektedir. Yaratılışın gayesi olan ibadeti ancak beden ve ruhen temizlenmiş olarak kimseler yapabilir. Su olmadan temizlenmenin ve temiz olmanın imkânı yoktur. Bu bakımdan İslâm dininin bir gereği olarak temizliğe ve dolayısıyla suya büyük önem verilmiştir. Osmanlının yıkılış yıllarında bile yazışmalarda sudan ve su ile ilgili belgelerden bahsedilmektedir.

Bu belgede, tekkelerin sularıyla ilgili şeyhlerini elinde bulunan belgelerin kayıt edilmesi, "Meclis-i Meşâyih" a getirilmesi istenmektedir (Kutbi/Belge 1339:166).

Hiç şüphesiz bu belge ve bilgiler, suya ve su yollarına verilen önemin bir işaretidir.

Koca Mustafa Paşa Vakfı, temelde din hizmetleri ve eğitim ağırlıklı bir vakıftır. Öngörülen bu hizmetin herhangi bir sebeple yerine getirilmesi imkansız hale gelirse, vakfın meşrutunlehsiz (vakıftan yararlanan kimseler) kalmaması için, usul haline getirilen vakfiyenin sonundaki "fukarâyâ sarfoluna..." ibaresine dayanılarak, Koca Mustafa Paşa Vakfı'nda normal hizmetlerin yanında yoksulun görüp-gözetilmesi ilkesi de yerine getirilmiştir.

Bu çerçevede önce Şerife Vahide sonra da Fatma binti Ayşe'ye vakıftan hergün bir çift fodla verilmiştir. (Kutbi/Belge 1214:48).

"Kismet-i Askeriye" tarafından günlük 24 akçeye mutasarrıf olan Hâce Feraset Hanım ölmüş ve tahsisatı kesilmiştir. Geride kalan cariyelerin muhtaç olduğunun bildirilmesi üzerine, dilekçe sahibi cariyelerden Şerife Hanım'a, bu kadrodan aydan aya ödenmek kaydıyla günlük 4 akçe aylık bağlanmıştır (Kutbi/Belge 1240:88).

Maliye Hazinesinden aylık 250 kuruş tahsisatı bulunan Cabbarzâde Abbaspaşa Kerimesi Dürriye Hanım'ın geçinemediğinin anlaşılması

üzerine bu tahsisatına, Koca Mustafa Paşa Dergâhı'na ait 196 kuruşluk Kırım muhassası da ilave edilmiştir. Böylece Dürriye Hanım'a 14 Zilkade 1278/1861 tarihinden itibaren toplam 446 kuruş taamiye (yemek) bedeli maaş bağlanmıştır (Kutbi/Belge 1278:17).

Yoksullara sağlanan yardımlar arasında en anlamlısı, Balkan ve I. Cihan Savaşı (1914-1918) yıllarında kız çocuklarının dergâhta barındırılmasıdır.

Karşılıklı imza altına alınan 19 Mart 1330/1914 tarihli tutanaktan öğrendiğimize göre; I. Cihan Savaşı yıllarında Edirne Karaağaç-Çerkeşköy'den Abdullah Kızı Gülfiraz, muhacir olarak, Koca Mustafa Paşa Dergâhı'na sığınmıştır. Köyünün işgali sona erinceye kadar, dergâhta misafir edilmiştir. Ağabeyi Eşref'in gelmesi üzerine, Gülfiraz Eşref'e teslim edilmiştir. Gülfiraz'ın kendi rızası ile dergâhtan ayrıldığına dair bir senet düzenlenmiştir (Kutbi/Belge 1330:122, Belge-15).

Yoksullara götürülen hizmetin boyutu ferdi bir uygulama mıdır, yoksa ihtiyaç durumuna göre yaygın olarak verilmiş midir? Şimdilik bunu bilemiyoruz. Ancak, İstiklal Savaşı yıllarında, tekkelerin yüklendiği misyonu hatırlayacak olursak, "kıvançta-tasada bir bütün" olan bu milletin, dar günlerinde neler yapabileceğini tahmin etmek zor olmasa gerektir.

II. KOCA MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ İLE İLGİLİ KURULAN İLAVE VAKIFLAR

1. El-Hac Şucâ' Bin Süleyman Vakfiyesi

Vakfiyenin dili Arapçadır. Vakfiyeyi safer 965/1557 tarihinde İstanbul Kadısı Ömer Bin Haydaru'l-Müvella tasdik etmiştir. Şahit olarak vakfiyenin altına, 4 imam, 2 zakir, 1 müezzin, 1 debbağ ile birlikte müteveli Hüseyin Çelebi Haydar ve Yusuf Çelebi bin eş-Şeyh Yakup Efendi imza koymuşlardır. Yusuf Çelebi, Şeyh Yakup Efendi'nin (ölm. 979/1571) oğlu Yusuf Sinaneddin'dir (ölm. 987/1581)

Vakıf Hacı Süleyman oğlu el-Hac Şucâ' Bey, İstanbul Ali Fakih Mahallesinde, etrafı avlu duvarı

ile çevrili, bahçe içerisinde kuyusu, ağaçları, gölgelikleri ve tuvaleti bulunan, gösterişten uzak iki evini vakfetmiştir (Belge -16).

Hayatta olduğu sürece, vâkıfın kendisi, ölümünden sonra çocukları ve torunları mütevellî olacaktır. Soyunun münkariz olması (sülalesinden kimsenin hayatta kalmaması) halinde mütevellîlik görevi Koca Mustafa Paşa Hânigâhı şeyhlerine geçecektir.

Söz konusu evleri, Şeyh Yakup Efendi'nin oturması için vakfetmiştir. Yakub-ı Germiyani'den sonra da bu evde, Koca Mustafa Paşa Zaviyesi'nde şeyh olanlar oturacaktır (Kutbi/Belge 965:76).

Koca Mustafa Paşa, müderris, cami imamı ve zaviye şeyhine görev tahsisli, diğer hizmetlilere genel olarak külliye çevresinde, müteaddit odaları, bahçesi, ahır ve çeşmesi bulunan lojmanlar yaptırdığı halde (Barkan-Ayverdi 1970:367; Kutbi/Belge 1283:37/2), yaklaşık 50 yıl sonra şeyhlerin oturması için Şucâ' Bey'in yeniden ev vakfetmesinin sebebi anlaşılamamaktadır.

2. Hafsa Hatun İbneti Kasım Vakfiyesi

Vakfiye'nin dili Arapçadır. Şahitler huzurunda kurulan vakfı, fi Evâsıt-ı Zilhicce 992/1584 tarihinde Davudpaşa Mahkemesi Kadısı Ali bin Mustafa tasdik etmiştir.

Kasım kızı Hafsa Hatun, İstanbu-Arabacı Bayezid Mahallesi'nde bulunan evini vakfetmiştir. Hayatta olduğu sürece bu evde kardeşi, ölümünden sonra da Piyale bin Abdullah oturacak, her gün bir yasin, bir mülk ve üç ihlas-ı şerif okuyacak ve hasıl olan sevabı evvela Peygamberimizin (sa) evlâdı ve ezvâc-ı güzînin, sonra Hafsa Hatun'un beyinin ruhuna bağışlayacaktır (Belge-17).

Vakfın nâzırı, Koca Mustafa Paşa Hânigâhı şehirleri olacaktır (Kutbi/Belge 992:71). Bu vakfın Koca Mustafa Paşa vakıflarıyla ilgisi hânigâh şeyhlerinin nâzır olarak görevlendirilmesinden ibarettir.

Bir satış kakarından öğrendiğimize göre, şehirler, bu ve benzeri vakıfların nazârlık vazifelerinin yanında, bazı vakıfların mütevellîlik görevlerini de üstlenmektedir. Zahide Hanım

Vakfı'nda Balad kuyusu dahilinde ve Şehzâde Mehmet Camii çevresinde bulunan evlerin, Çinili Handa oturan Sarraf Ohannis'e satışıyla ilgili 10 Rebiyullahır 1245 (1829 tarihli belgede, Şeyh Muhammed Razi Efendi'nin (ölm. 1268/1851) vakfın mütevellisi olduğu açıkça belirtilmektedir (Kutbi/Belge 1245:22; Belge-18).

3. İsmihan Hatun İbneti Muhammed Vakfiyesi

Vakfiyenin dili Osmanlıcadır. Vakfiyeyi 14 Şaban 1071/1660'da Davudpaşa Mahkemesi Kadısı Mehmed bin Mahmud tasdik etmiştir.

Hayırsever İsmihan Hatun, Koca Mustafa Paşa Mahallesi'nde, maliki bulunduğu bahçe içerisinde, çevresinde ağaçları su kuyusu, altında kasap dükkanı ve sofası bulunan evini vakfetmiştir (Belge-19).

Hayatta olduğu sürece kendisi, ölümünden sonra hizmetçisi Gülistan ve çocukları bu ailenin soyunun tükenmesi halinde, Abdullah ve çocukları bu evde oturacaktır. Abdullah'ın ailesinin de münkariz olmasından sonra, evin tasarruf hakkı Koca Mustafa Paşa Camii imamına ait olacaktır. Dilerse bu evde oturacak, dilerse başkalarına kiraya verebilecektir. Evin tamire ihtiyaç göstermesi halinde, içinde oturan kimse bu tamiri yaptıracaktır.

Cami imamına sağlanan bu tasarruf hakkına karşılık, hergün 3 ihlas, 1 fatiha okuyarak vâkıfe İsmihan Hanım'ın ruhuna hediye edecektir (Kutbi/Belge 1071:89).

4. Ayşe Hanım İbneti Abdurrahman Vakfiyesi

Koca Mustafa Paşa Zaviyesi'nde daha önce post-nişin olan ve cami avlusundaki türbede meftun bulunan es-Seyyid eş-Şeyh Yusuf Kubbeddin'in (ölm. 1170/1756) eşi, Ayasofya-Hüseyin Ağa Mahallesi'nde oturan Abdullah'ın oğlu Abdurrahman kızı Ayşe Hanım 17 Safer 1214/1799 tarihinde bir vakıf kurmuştur. Vakfiyeyi, Davut Paşa Mahkemesi Kadısı es-Seyyid Abdülkerim tasdik etmiş, hazır bulunan 16 şahit imzalamıştır (Belge -20).

Ayşe Hanım Koca Mustafa Paşa Camii çevresinde Ali Fakih Mahallesi'nde bulunan evi ile birlikte, 130 zira arsa üzerine inşa edilen birbirine bitişik yorgancı, iplikçi berber dükkânları ile bir kahvehaneyi Allah rızası için vakfetmiştir.

Vakfın nâzırlık görevi, Koca Mustafa Paşa Külliyesi Sümbülî Hânigâhı'nda şeyh olanlara verilmektedir. Nâzır olan şeyhler, müteveli ile birlikte dükkânları aydan aya kiraya verecekler ve vakfın yıllık hesabını mütezikanın huzurunda göreceklerdi. Buna karşılık hergün 1 akçeden, yıllık 360 akçe ücret alacaklardır.

Tekkede hücre-nişin olan Ahmed Dede cüzhan olacaktır. Bu şahıs hergün öğle namazından önce vakife Ayşe Hanım'ın, eşi Şeyh Kuddeddin Efendi'nin türbesine koyduğu Kuran-ı Kerim'den, türbede bir cüz okuyacak, her 30 günde bir hatim yapacaktır. Bu okuduğu hatimden hasıl olan sevabı Peygamberimizin(sa), ashabın, eizze-i kirâmın, mü'min ve mü'minatın ruhlarına hediye edecek ve yaptığı bu hizmete karşılık günde 4 akçe ücret alacaktır. Ahmed Dede'nin ölmümünden sonra yerine, hücre-nişin dedelerden uygun olan birisi seçilecektir.

Başta Şeyh Kutbeddin Efendi olmak üzere, cami bahçesinde meftun bulunan diğer şehirlerin sandukaları üzerine konulan taçları ihtiyaç oldukça boyamak üzere bir iki boyacı tayin edilecek ve yevmiye olarak 1 akçe alacaktır.

Ayşe Hanım hayatta olduğu müddetçe, kendisi müteveli olacak ve günde 1 akçeye mutasarrıf olacaktır. Ölümünden sonra mütevellilik görevi oğlu Mustafa'ya intikal edecektir. Mustafa'dan sonra ailenin büyük evlâdı müteveli olacak, sülalenin sona ermesi halinde, dedelerden birisi müteveli olacak ve bu seçimi nâzır olan tekkenin şeyhi yapacaktır. Hizmetten artan para %10 nisbetinde sağlam kefile ıstırbah edilecek ve bu yoldan kâr ile nâzır yeni akarlar satın alarak, vakfın mal varlığına ilave edecektir.

Bir gün bu şartların yerine getirilmesi imkansız hale gelirse, o takdirde vakfın gayesi "mutlaka fukarâyı ehli iman" olacaktır (Kutbi/Belge 1214:21).

5.El-Hac Ahmet Efendizâde Muhammed Said Vakfiyesi

Eski kadılardan el-Hac Ahmet Efendizâde Muhammed Said Efendi'nin Receb 1235 tari-

hinde Küçük Evkâfa kayd olan vakfiyesinde, 12.000 kuruş para vakfının gelirinden Koca Mustafa Paşa Külliyesinde görev yapacak vazife sahiplerine verilecek ücretler sayılmaktadır.

Vakfın nukuddan başka taşınmaz malları da bulunmaktadır. Taşınır ve taşınmaz vakıf mallarından elde edilen gelirlerden, Koca Mustafa Paşa Camii'nde Peygamberimizin (sa) doğum günü olan 12 Rebiyulevvel'de okunacak mevlide tahsisat ayrılmaktadır.

Vakıf gelirlerinden mevlit okuyanlara yevmiye 10 akçe verilecek, cemaata 40 kıyye şerbet, 30 kıyye şeker dağıtılacaktır. Şekeri koymak için 5 kuruşluk kağıt, 10 kuruşluk güllab ve öd alınacaktır. Hânigâhta şeyh olan zata, günlük 10 akçe nezâret vazifesi verilecek, o gün fukarâ ve dervişana ziyafet için yine Şeyh Efendi'ye 120 kuruş takdim edilecektir. Pişkadem ve Zakirbaşı olanlara yevmiye 5'er akçe, şerbet dağıtıcısına 4, kayımlığa bakana yine 4, müezzinlerden her birine 3'er akçe dağıtılacaktır. Ayrıca davetçiye de günlük 4 akçe verilecektir.

Vakfedilen 12.000 kuruş, İmameciler çarşısında, Lonca odasında "esnâf-ı mezkur" kethüdası, kâtibi ve yiğitbaşısı huzurunda "ma'rifet-i şer" ile ıstırbah olunacaktır. Lonca odasından başka yerde ve kefile olmayan kimseye hiçbir şekilde kredi ve borç para verilmeyecektir. Yaptıkları bu nezâret hizmetine karşılık, kethüdaya, kâtibe ve yiğitbaşısıya günlük 5'er akçe ödenecektir.

Yine vakfın gelirlerinden Hz. Halid'in(ra) türbesinde dua eden Eyub Camii'nin 3 imamından her birine 4'er akçe, Medine-i Münevverede Mescid-i Nebevî'de müezzin olanlara 30, Mekke-i Mükerreme'de Harem-i Şerif müezzinlerine 30, bu paraları her yıl oralara götürerek dağıtan ağaya 3 akçe verilecektir. Ayrıca vakfın kâtibi, her yıl Harem Camii'nin aydınlatılmasında kullanılmak üzere 10 kıyye balmumu alacaktır.

Vakfın mütevellisine günlük 40, kâtibine 15 ve câbisine 15 akçe yevmiye ödenecektir. Vakfın nâzırı, Bostancıbaşı Ağa olacaktır. Vakfın yıllık muhasebesi, Hazine-i Hassa Müfettişi huzurunda görülecektir. Harcı imza olarak günlük 6 akçe, muhasebe katibine yevmiye 5 akçe ödenecektir.

Vakfın mütevellîği evvelâ vâkıfa, sonra evlâdının ekberine, daha sonra eşi Hatice Hanım'a ait olacaktır. Ailenin münkariz olması halinde mütevellilik, Lonca'da esnaf kethüdası olanlara intikal edecektir.

Vakfiyede öngörülen hizmetlerin tamamlanmasından sonra, gelir fazlası meydana gelmesi halinde, bu fazlalık vakfedilen 12.000 kuruşa ilave edilecektir.

Vâkif bu şekilde vakfiyeyi tamamladıktan sonra, son cümle olarak "rıżâen li'l-bari cümlenin nezâretleri rica olunur" demektir (Kutbi/Belge 1235:121; Belge-21).

Vakif kurucusu bu cümleyi yazmakla, kamuya hizmet götüren vakıfların, vakfiye esaslarına göre hizmetin sürekliliğini sağlamak için, hizmetten yararlananlara, denetim hakkı tanımaktadır. Halk için hizmet etmekle yükümlü olan görevlilerin, millet tarafından denetlenmesi, demokrasinin gereği, hatta kaçınılmaz bir sonucudur. Henüz, ülkemizde göremediğimiz ve demokrasiyi içine sindirmiş ileri ülkelerde seslendirilmeye çalışılan bu hususun, bir vakfiyede günümüzden 180 yıl önce uygulanmaya konulmuş olması demokrasi adına ne kadar ibret verici değil midir?¹⁶

6.Şeyhü'l İslâm Muhammed İbni Sıddık Vakfiyesi

Elimizdeki belge, Şeyhü'l İslâm merhum Muhammed Arif Efendi'nin oğlu Sıddık Bey'in vakfiyeye dayalı olarak, Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nde yapılmasını istediği hizmetleri gösteren 1276/1859 tarihli senettir (Belge-22).

Bu senette verilen bilgilerden öğrendiğimize göre, kurulan vakif bir nukut vakfidir. Vakfedilen paranın işletilmesinden elde edilen gelirin bir bölümü ayrılarak Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nde hatim okutulması ve camideki kandillerin yakıtılması istenmektedir.

Bir hafız camide her Ramazan imsak vaktinden itibaren günde bir cüz okuyarak hatim indirecek ve yılda 500 kuruş alacaktır. Şeyh Efendi hatmin okunuşuna nezâret edecek ve yılda 150 kuruş, Piş-kadem Efendi ise hatmin duasını yapacak ve bu da yılda 100 kuruş alacaktır.

Hatim okunurken caminin iç mekânını aydınlatmak üzere, her biri yarımışar kıyyelik 8 adet balmumu alınarak, Koca Mustafa Paşa Vakfı mütevellisine teslim edilecektir. Şamdanları vaktinde yakması ve mumları muhafaza edip söndürmesi karşılığında, Meydancı Dede Efendi'ye yılda 100 kuruş ödenecektir. Kayyımbaşy'a 40, diğer 2 kayyıma 30'ar kuruştan caminin temizliğini yapan kayyımlara da 100 kuruş verilecektir.

Ayrıca, Kuran-ı Kerim'i muhafaza eden, hatim okuyan, hafıza getirip götüreren kişiye de hatim sonunda 50 kuruş ödenecektir.

Senette verilen bilgilere göre bu ücretlerin toplamı olan 1000 kuruş, 1276/1859 senesi Ramazan'ından itibaren vakfın mütevellisi tarafından, gereği yapılmak üzere, Şeyh Efendi'ye teslim edilecektir.

Senedin son cümlesi şöyledir.

"İş bu sened, bu amaçla tarafımdan tanzim edilmiştir. Şeyh bulunan efendilerin de muhafaza etmeleri için bir sureti kendilerine verilmiştir. Daima düsturu'l-amel tutulması temenni olunur".

Muhammed Arif Efendi, Muhammed Sıddık İbni el-Merhum Şeyhü'l-İslâm, Sadr-ı Anadolu, Afa anhu (Kutbi/Belge 1276:24).

7.Mustafa İzzet Efendi Vakfiyesi

Merhum Binbaşy Rüstem Efendi'nin oğlu Mustafa İzzet Efendi, Kocamustafapaşa semtinde bulunan Ramazan Efendi Dergâhı'nda, Koca Mustafa Paşa Camii I. İmamı ve dergâh şeyhi es-Seyyid Hafız Muhammed Efendi'yi geçici mütevellî tayin etmek suretiyle 15 Muharrem 1328/1910 tarihinde bir vakif kurmuştur (Belge-23).

¹⁶ Kamu hizmetini görmek üzere kurulan vakıfların işleyiş şeklini ve bu söktürde görev yapan personelin çalışma tarzını; hizmetten yararlanma hakkına sahip olan "meşrutunleh'in nasıl denetlenmesi gerektiğini; bu denetim hakkının dayandığı hukukî deliller ve bu konuda fikir serdeden İslâm hukukçularının görüşlerinin neler olduğu konusunda, Elmalılı M. Hamdi, vakıflarla ilgili kitaplarında çok kıymetli bilgiler vermektedir. Kamu eliyle yapılacak denetimin sadece hukukî değil, siyasi ve sosyal boyutuna da dikkat çekerek, âdeta bu meselenin felsefesini yapmaktadır. Bu konuda geniş bilgi almak isteyenler, "Elmalılı M.Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar" kitabına başvurabilirler (Öztürk 1995: 182-187;209-214).

Vakfiyeyi, Davutpaşa Mahkemesi Nâibi, Müftizâde es-Seyyid Abdullah Hilmi Efendi tescil etmiş; 29 Cemaziyelevvel 1328/1910 tarihli "irâde-i seniyye" ile merkez kütüklerine kaydedilmiştir (VGMA 1328:574-16/39-40).

Mustafa İzzet Efendi, 10.000 kuruş kıymetinde Biga Sancağı Ayvalık Kazası'na tâbi Nusretli Karyesi'nde Sinanyeri adıyla bilinen çeşme önündeki 2 parça zeytinliği aynı kazaya bağlı İsaklı Köyü Burgazcık adındaki mevkiye ve deniz kıyısındaki zeytinliği, aynı kaza Adatepe'de bir başka zeytinliği ki, toplam 5 parça ve 50 dönüm yapmaktadır. Bu zeytin bahçelerinin tamamını, şahitler huzurunda, Allah rızası için vakfetmiş ve müteveliye teslim etmiştir.

Bu zeytinlikler, günün rayicine uygun olarak müteveli eliyle taliplilerine "icâre-i vahide" ile kiraya verilecektir.

Vakfiyede hayır şartı olarak, Koca Mustafa Paşa Camii avlusunda meftun bulunan Cenâbi Pir Yusuf Sümbül Sinan, mahbub-u rabbu'l meftun Efendimiz Hazretlerinin dergah-ı şeriflerinde, her yıl Peygamberimizin(sa) doğum yıldönümü olan Rebiyülevvel ayında, hatim, mevlit ve aşr-ı şerif kıraat edilmesi ve merasimin, şeyhin duası ile tamamlanması istenmektedir.

Okunacak "Kur'ân-ı Kerim" ve "mevlid-i şerif"ten hasıl olan sevap, Peygamberimizin(sa), "ashâb-ı kiram", ezvâcî cihânî yâr-ı güzîn, has-saten "pîr-i pişîva-i tarikat", "rehây-ı râh-ı hakikat" olan müşarunileyh Cenâb-ı Pir Yusuf Sümbül Sinan (ks) Dergâhı avlusunda meftun bulunan sair sultanân efendilerimiz merkad-ı münevverelerine, daha sonra civarda defnedilmiş bulunan bütün şeyh efendilerine mü'min ve mü'minâtın ebeveynlerinin ruhlarına bağışlanması şart edilmektedir. Ayrıca şart koşulan istekler arasında, hayatta olduğu sürece vâkfın iki cihanda selameti için, ölümünden sonra da hasıl olan sevabın kendi ruhuna bağışlanması arzusu da bulunmaktadır.

Gelirden her yıl 100 kuruş şeyhe, 60 kuruş mevlidhâna, 60 kuruş tevşihata (mevlid bahirleri arasında dinî ve tasavvufi mahiyette kaside ve ilahi okuyan kimse) 20 kuruş zakirbaşuya, 30 kuruş duaguya, 30 kuruş alesseviye 3 kayyıma, 20 kuruş sertarik efendiye, 60'ar kuruş dervişlere, 20 kuruş türbedara verilecektir.

210 kuruşluk şeker, buhur ve güllab satın alınarak merasimde hazır bulunanlara dağıtılacaktır. Yine her sene Ramazan ayında camide, mütevellinin uygun göreceği 5 vakit namazdan birinde, hatim okutulup dua edilecek ve sevabı yukarıda sayılan zevâtın ruhlarına hediye edilecektir. Bu göreve karşılık, cüzleri okuyan hafıza 250, cüzleri getirip-götüren ve muhafaza eden şahsa 30, dua yapana 20 kuruş verilecektir.

Ayrıca Tarikat-ı Halvetiyye'den Ramazan Mahyi Hânigâhı'na her yıl Ramazan ayında 500 kuruş taamiye bedeli ödenecektir. Yine Bâb-ı âli civarında Nakşibendiyye-i Halidiyye meşâyih-ı izamından Gümüşhanevî Merhum el-Hac Ahmed Ziyaeddin (ks)'in Dergâhında 500 kuruşla aşure pişirilip dağıtılacaktır.

Yukarıda sayılanlardan ayrı olarak, hayatta olduğu sürece selametine dua etmeleri, ölümünden sonra ruhuna fatiha okumaları için Koca Mustafa Paşa Camii görevlilerine 250'şer kuruşun dağıtılması; küçük oğlu Yahya Burhaneddin'e 500, müteveliye 1000 kuruş verilmesi; her Ramazan 500 kuruşluk erzâk alınarak Kocamustafapaşa semti, Alifakih Mahallesi fakirlerine dağıtılması istenmektedir.

Zeytinliklerden elde edilen yağlardan, Koca Mustafa Paşa ve Ramazan Efendi Dergâhları şeyhleri ile müteveliye 25'er kıyye zeytinyağı verilecektir.

Gelir fazlasının %20'si meşrutunleh ve mürtezıkaya, geri kalan paranın %20'si Donanma-ı Osmaniyye'nin imar ve ihyasında kullanılmak üzere Bahriye Nezâretî'ne verilecektir. Geri kalan %20 kuruş müteveli yanında hıfz olunup, 5000 kuruşa ulaştığında, mezkur Ramazan Efendi Tekkesi bahçesine bir sarnıç inşa edildikten sora, ileride muhtemel bir kazaya karşı dördüncü %20 kuruş mütevellinin nezdinde tutulmaya devam edilecektir. Toplanan bu paralar, sağlam kefil ile ıstırbah edilecek ve bu yoldan sağlanacak gelirle Ramazan Efendi Dergâhı bahçesinde inşa edilecek sarnıçtan su çekecek şahsa 60 kuruş verilecektir. Geriye kalan paranın miktarı 1000 kuruşa ulaştığında vakfın ana parasına ilave edilecek, bu para 10000 kuruşa balığ olduğunda emlak satın alınacaktır. Diğer %20 kuruş dahi çocuklarımızın ve torunlarımızın "sulehây-ı muhtacîn'ine eşit bir şekilde dağıtılacaktır.

Bu hayır şartlarını sıraladıktan sonra vakfın yönetimi konusunda da şunları söylemektedir:

Vakfın mütevellîği, ben hayatta olduğum sürece bana, ölümünden sonra, Koca Mustafa Paşa Camii birinci imamına ait olacaktır. Aynı külliye içerisinde bulunan Sümbüliyye Hânigâhı şeyhleri ise vakfın nâzırı olacaklardır. Şayet günün birinde mütevellinin "su'-i hal'i (kötü hali) görülürse hemen görevden azledilecek ve Kocamustafapaşa Mahallesi'nde ikâmet eden saygın ve dürüst kimseler nâzır olan Şeyh Efendi'nin başkanlığında toplanarak, namuslu ve istikamet sahibi bir kişiyi, hakimden de karar almak suretiyle mütevelliliğe tayin edeceklerdir.

Vakfiyenin bundan sonraki bölümü kılışlaşmış malum ifadelerle tamamlanmaktadır (Kutbi/Belge 1328:126).

Burada tahlilini yapmaya çalıştığımız ve Sümbüli şeyhleri metrukâtı arasında bulunan 8 vakfiyeden sadece Mustafa İzzet Efendi'ye ait olan zeytinlik vakfiyesinin istinsah edilmiş sureti (VGMA 1328:574-16/39-40), yeni harflere çevrilmiş tercümesi (VGMA 1328:2225-94/216); Şeyh Kudbeddin Efendi'nin eşi Ayşe Hanım'ın ev ve dükkân vakfının ise sadece şahsiyet kaydı (VGMA 1214 (Küçük Evkaf, Havatın):7/23) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mevcuttur. Yaptığımız ısrarlı araştırmalara rağmen bu arşivde diğer 6 vakfiyenin hiçbir kaydına rastlayamadık. Tamamı İstanbul'da kurulmuş olan bu vakıfların Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaması, yaklaşık 29.000 vakfiyenin muhafaza edildiği bu arşivin, Cumhuriyet Dönemi öncesinde kurulmuş olan vakıfların tamamını göstermekten uzak olduğu tahminimizi (Öztürk 1995:24,549) tamamen doğrulamaktadır.

Diğer bir konu da şudur: Biz doktora çalışmamızda, XIX. yüzyılda yeni müesseseler kurma yerine, yapılaşmaya ihtiyaç göstermeyen ve mevcut bir vakıf kurumunun bünyesinde, uhrevî mükafat ümidiyle -buruda olduğu gibi- küçük çaplı vakıflar kurulmasını, sistemde bir yozlaşma ve çözülme olarak nitelemiştik (Öztürk 1995:46,549). Bu tespit temelde doğru olmakla birlikte, tek vakıf etrafında, yaklaşık 500 yıllık bir dönemi kapsayacak tarzda yaptığımız bu çalışma sonunda, çok çeşitli sebeplerle esas vakıfta

yaşanan erozyonlara karşı "müessesât-ı hayriye'nin ancak bu ve benzeri desteklerle hayatîyetlerini devam ettirebildiklerini gördük. Demek ki, her olayı kendi dönemi içerisinde değerlendirmek gerekiyor.

Esasen vakıflar, kamu hizmetini amaçlayan demokratik sivil toplum örgütleridir. Böyle çalıştığı dönemlerde, onun kurucusu ve kullanıcısı halkın kendisi olduğu gibi, ekonomik açıdan en sıkıntılı dönemlerde bile kıt imkanlarını bir araya getirerek, onun koruyucusu da bu mimletin kendisi olmuştur. Ne zaman ki, sistemi ve yöntemini halktan kopararak vakıfları devletleştirdik, tarihten bize intikal eden bu müesseselere olan millet desteği de kesildi. Fazla yoruma gerek yok, bugün ülkemizdeki vakıfların durumu ortadadır.

Tek vakıf etrafında yaptığımız bu kısa çalışma, sistemi destekler mahiyette kurulan bu küçük çaplı vakıfların, bir de bu yönüyle değerlendirilmesinin gerekliliğini ortaya koydu.

III. KOCA MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ VE ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Koca Mustafa Paşa Külliyesi

Külliye; cami, medrese, mektep, kütüphane, imaret (aşevi), hânigâh, türbe, çarşı, han, su tesisâtı, hamam, tuvalet, meşruta binaları, muvakkithane gibi, mahalle veya semt için ihtiyaç duyulan, günümüz sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak, devlet tarafından yapılması gereken sosyal ve fizikî alt yapıdan oluşmaktadır. Böylece iskâna elverişli hale gelen bu yapılar topluluğunun etrafına şahısların yerleşmesiyle şehirler kurulmakta, meskun sahalara ise imar ve ihya edilmiş olmaktadır (Öztürk 1983:21).

Bu külliyeleeri eskiden hep hayır sahipleri yapar, idarelerini temin eder ve mamuriyetlerini sağlamak için çevrelerinde veya başka yerlerde birçok gelir getirici akarlar inşa ettirerek, hem kendi külliyelerine varidat bulurlar, hem de şehir ve kasabaların imarına hizmet ederlerdi. Batılıların "city islamic", bizim kültürümüzde külliye veya imaret siteleri olarak adlandırılan binalar topluluğu, vakıf müessesesi eliyle kurulduğu gibi vakıf sistemiyle idare ediliyordu. Bu tesislerin inşa, imar ve yaşatılması, hatta işletilmesi için devlet bütçesinden herhangi bir harcama

yapılmıyordu. Halk, imaretin bütün ünitelerinin her türlü hizmet ve yardımından karşılıksız olarak istifade ederlerdi (Ergin 1939:19,57).

Genel manada anlatmaya çalıştığımız bu özelliklerin tamamına sahip olan ve bulunduğu semte adını veren Koca Mustafa Paşa Külliyesi, şu yapı topluluklarından meydana gelmektedir:

İlk tesisi sırasında Koca Mustafa Paşa Külliyesi; cami, medrese, mektep, imaret, zaviye, çifte hamam ve bu ünitelerin mütemmim cüzlerinden meydana gelmektedir (Barkan-Ayverdi 1970:366: Kutbi/Belge 1282:37/1). Daha sonra çeşitli hayırseverlerce, bu hizmet birimlerine ilave yapılar eklenmiştir.

Bu ilave yapılar Ekmekcizâde Ahmet Paşa'nın camii genişletmek üzere yaptırdığı ek bina¹⁷, Veliyüdin Efendi'nin eseri olan muvakkithane, içinde birçok tanınmış şahsiyet ve hattatın gömülü bulunduğu geniş bir hazire (Köseoğlu 1953:11-17), şeyhlerin türbeleri; avluda Hacı Beşir Ağa'nın sütun halinde 1150/1737 tarihli çeşmesi (Tanışık 1943:156), Sadrazam Rifat Paşa'nın 1271/1854 tarihli sebili (Kumbaracılar 1938:55), Karasi mutasarrıfı Behçet Paşa'nın kız kardeşi Hacı Emine Hanım'ın tarihsiz başka bir sebili (Kumbaracılar 1938:67), kuzey cihetindeki avlu kapısı karşısında kitabesiz güzel bir çeşme; yine avlu dışında 1119/1707'de ölen Hekim Başî Giridli Nuh Efendi'nin, tekke olduktan sonra yıktırılan medresesi (Ünver 1939:421-425) ve içinde Nuh Efendi'nin de medfun bulunduğu sofadır. (Eyice 1953: 159/21).

Külliye tamamlayıcı mahiyette meydana getirilen bu ünitelere, Safiye Sultan ve Rıza Paşa türbelerini; menkabevî hikayeleriyle halkın ilgisini çeken zincirli selviyi, çifte sultanlar türbesini ve bu türbenin önünde bulunan sütun halindeki kuş çeşmesini de ilave etmek gerekiyor (Köseoğlu 1953:15).

Son kadastro çalışmaları sırasında 1177 adadan ibaret olan Koca Mustafa Paşa Külliyesi; cami, dergâh, medrese ve medrese avlusu olmak üzere dört parselde ayrılmıştır (İst. Dosya 9/185,186,187,188). Külliye'nin toplam yüzölçümü 12608 m² dir (Evcî 1989:5). Verilen bu bilgiler, külliye vaziyet plânı üzerinde gösterilmiştir (Plân-1). Şimdi sıra ile bu yapıları tanıtmaya çalışalım.

2. Külliye İçerisinde Bulunan Eserlerin Değerlendirilmesi

a) Koca Mustafa Paşa Camii

Bugünkü Koca Mustafa Paşa Camii¹⁸, VI. asra kadar uzanan ve 1284'te Bizans İmparatoru Mikhailos'un (1261-1282) yeğeni tarafından yeniden restore edilen Hagios Andreas Manastırı'nın Türk ve İslâm mimarisine dönüştürülmesiyle ortaya çıkmıştır. Semavi Eyice'nin isabetle işaret ettiği gibi, cami cephesi itibariyle eski manastırdan hemen hiç bir iz taşımamaktadır (Eyice 1953:162). Cami ve çevresi, sokak ve mahalle o kadar Türklüğü ve İslâmı temsil etmektedir ki, bugün bile bu karakterini muhafaza edebilen pek az semitten biri olma vasfını taşımaktadır (Yüksel 1983:273).

Caminin sağ kapısı üzerindeki Şeyhu'l İslam Efdalzâde Hamidüddin'in 4 beyitlik 891/1468 tarihli Arapça ve sol kapısı üzerindeki Defferdar İdris-i Bitlisi'nin¹⁹ 6 beyitlik 896/1490 tarihli

¹⁷Koca Mustafa Paşa Camii'ni genişletmek üzere XVIII. yüzyıl başlarında Ekmekcizâde Ahmet Paşa tarafından yaptırılan ek binadan bugün hiçbir iz mevcut değildir (Yüksel 1983:277).

¹⁸İlmî ağırlıklı olmayan ve son dönemde kaleme alınan bazı kitaplarda, Koca Mustafa Paşa'nın vakfiyesini ve 500 yıllık uygulamaya yönelik yüzlerce şahsiyet kaydını, muhasebe ve tahrir defterlerini, hatta görevli tayinlerine ait tevcihnameleri bu konudaki fermanları gözardı ederek, bir semte adını veren Koca Mustafa Paşa Camii'ne "Sümbülî Tarikatı'nı İstanbul'a getiren Cemal Halvetî'nin vefat üzerine O'nun yerine geçen ve Halvetîlik'in Sümbülüyye kolunun piri olan Sümbül Sinan Hazretlerine, -cami külliyesi bu tabir de yanlıştır, cami külliyesi olmaz, zira külliye; cami dahil, diğer yapılarla birlikte, eserler topluluğuna verilen addir- tahsis edilmiş olmasına bağlanmaktadır (Fatih Camileri 1991:207). Oysa cami, mektep, medrese, hamam gibi hânigâh binası da, Koca Mustafa Paşa Külliyesi'ni meydana getiren yapılardan sadece bir tanedir. Sümbül Sinan Hazretleri'nin adıyla şöhret bulan bu bölüm hânigâh kısmıdır. Halk arasında "Sümbülüyye Hânigâhı" olarak anılmakla birlikte, inşa edilşi ve mülkiyeti itibariyle bu bina da yine Koca Mustafa Paşa Vakfı'na aittir.

¹⁹Diğer kaynakların aksine, İ. Aydın Yüksel, Koca Mustafa Paşa Camii'nin son cemaat duranındaki kapının sağ ve sol üstünde bulunan kitabelerin hangi hattata ait olduğuna hiç değinmeden, satırların bölüm ve bitim süslerinin aynı tarzda olduğunu ve sadece tarihlerinin değiştiğini belirtmektedir. Bu ifadeden sonra, metin içerisinde gösterilen kaynakları yok sayarak, sadece "Evliya Çelebi (Seyahatname, C.1 s. 306) ve Hadika'nın (Ayvansaray 1281:l C.s. 162) İdris-i Bitlisi'nin olduğunu söyledikleri tarih kitabesi ise camide mevcut değildir. Hadika, bu levhanın yeri tam anlaşılmayan bir "başka kapı"da olduğunu söylemektedir" (Yüksel 1983:275-276) demektedir. Oysa kesin belge koymadan, bu görüşe katılmak mümkün değildir.

Arapça-Türkçe sülüs kitabelerine göre Hagios Andreas Manastırı 891/1486'da (Ayyansaray 1281: Hadika CI, s. 162, Yüksel 1983:275; Köseoğlu 1953:16, Fatih Camileri 1991:206) Koca Mustafa Paşa tarafından camiye çevrilmiştir. Eski binanın camiye çevrilmesi sırasında; son cemaat yeri, minare, bina dışına giydirilen taş kaplama, içerdeki mihrap ve minber, iki yarım kubbe ve orta kubbe Türk unusuru olarak ilave edilmiştir (Yüksel 1983:273).

Camiye katılan Türk unsurlar ve büyük çapta gerçekleştirilen değişiklik ve tadilatlar sebebiyle Koca Mustafa Paşa Camii, diğer kiliseden çevrilme camilerle kıyas edilemeyecek derecede ferah aydınlık ve İslam'ın ibadet anlayışına uygun bir zemin ve atmosfer kazanmıştır (Eyice 1953:172).

Minare, manastırın eski giriş kapısının solunda bulunmaktadır. Sekiz kenarlı bir kaideye sahiptir. Sekizinci kenarıyla binaya yapışmış ve buradan da minareye kapı açılmıştır. Gövde, şerefe ve korkuluk zaman zaman tamir görmekte beraber eskidir. Şerefe yapraklı, sarkıtmalı, korkuluk taştan şebekelidir (Yüksel 1983:275).

İki yarım kubbe ile desteklenen bir ana kubbeli sistem ilk defa olarak Koca Mustafa Paşa Camii'nde tatbik edilmiştir. Koca Mustafa Paşa Camii, bu haliyle İstanbul Bayezid Külliyesi minarelerinin tipik birer numunelerinden başka bir şey değildir. Bu durumda, Türk mimarisindeki bu yeni tipin öncüsü doğrudan doğruya Koca Mustafa Paşa Camii ve minaresi olmaktadır (Eyice 1953:172,174).

Bir başka ifade ile Edirne ve İstanbul'da bulunan II. Bayezid Külliyelerini yapan mimar, bu büyük abidelerin ilk tatbiki projelerini Koca Mustafa Paşa Camii'nde tecrübe etmiş gibidir. Bu tespitleri yaptıktan sonra Semavi Eyice, bu üç eserin yapıldığı yıllarda bu çevrede çalışmış olan Mimar Hayreddin'i kasederek; acaba Koca Mustafa Paşa Camii mimarı da Mimar Hayreddin olamaz mı? diye sormaktadır (Eyice 1953:174).

Bu soruyu doğrulayacak tarzda, henüz elimizde kesin bir bilgi ve belge bulunmamakla birlikte, akla en yakın ihtimalin bu olduğunu söylemek mümkündür.

Koca Mustafa Paşa Cami günümüze kadar birçok tamirat geçirmiştir.

Cami, Koca Mustafa Paşa Mazbut Vakfı adına 1177 ada 338 pafta 51 parsel numaralı 6567 m2 olarak tapuludur (İstanbul Dosya No: H: 9/188).

b) Koca Mustafa Paşa Medresesi

Medrese, caminin güneybatısında 9.45 x 9.15 = 86.47 m2 bir saha üzerine oturmaktadır. Dış kenarları 45 derece kırık bir dershanenin iki yanında 8'er oda mevcuttur. Odaların hepsi kubbelidir. Sağ koldakilerin kubbesi yıkılmış ve üzerlerine boydan boya bir tonoz örtü atılmıştır. Bütün odalarda ocak bulunmakta ve her odada bir alt ve bir üst pencere aydınlık vermektedir (Yüksel 1983:278).

Üzerinde kitabesi olmadığı için, inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak cami ile aynı tarihte yapıldığını söylemek mümkündür. Avlunun ortasında bir de kuyusu bulunmaktadır.

Vakfiyede "şart-ı vâkif" olarak müderrise 40 akçe verilmesi öngörülmekte, ancak "âli kadir kimesne" müderris olursa 50 akçe ödenmesi istenmektedir. Tahrir defterinin düzenlendiği 953/1546 tarihinde müderrise 50 akçe ödendiği (Barkan-Ayverdi (1970:368-369), daha sonra da aynı şekilde uygulama yapıldığı anlaşılmaktadır (Kutbi/Belge 1283: 37/4-5). Hatta öneminden dolayı Koca Mustafa Paşa Medresesi'ne Mûsile-i Süleymaniye itibar edilmiştir (Baltacı 1976:282). Vakfiyede talebeye 26 akçe verilmesi istendiğine göre (Barkan- Ayverdi 1970:368), muhtemelen medresede 13 öğrenci eğitim görmekte idi. Geri kalan 2 oda müderris ve yardımcısına (muid) ait olmalıdır.

Başta kubbe kurşunları olmak üzere bir takım eksikliklerine rağmen medrese ayakta ve sağlam durumdadır; tahsis kararı olmaksızın Fatih Müftülüğü tarafından Erkek Öğrenci Kur'an Kursu olarak kullanılmaktadır.

Medrese dışarıdan bakıldığında orijinal durumunu muhafaza etmektedir. Fakat içeriye girildiğinde, yeni kullanım durumuna uydurulmak amacıyla bazı tadilatların yapıldığı görülmektedir. Bu amaçla sol taraftaki revak kapatılarak mut-

fak haline getirilmiştir. Zeminler ile duvarlar 1.50 m. yüksekliğe kadar fayansla kaplanmış, revakların arası demir doğrama ile kapatılmıştır. Bu gelişme, medresenin iç yapısının orijinalliğini bozmuştur.

Medresenin kullanımında özgün yapısına zarar vermemeli ve yapının korunmasına dikkat edilmelidir. Bu bakımdan başlatılan tahsis işlemi bitirilmeden önce, medresenin restorasyon projesi talep edilmeli ve alınacak kurul kararı doğrultusunda, onarımın yapılması sağlanmalıdır.

Son kadastro çalışmaları sırasında, medrese ve avlusu olarak ikiye ayrılmış ve Koca Mustafa Paşa Mazbut Vakfı adına 1177 ada 338 pafta 50 ve 51 parselde toplam 2957 m2 olarak tapuya tescil edilmiştir (İst. Dosya No: H9/185,186).

c) Koca Mustafa Paşa Sümbül Efendi Hânigâhı

Koca Mustafa Paşa Külliyesini meydana getiren yapılardan birisi de Sümbül Efendi Hânigâhı'dır. Külliye kitabeli doğu kapısından girildiğinde, sağdan cadde kenarında ahşap üç katlı konak, şeyhin meşruta binasıdır. İki tarafı hazire olan dar geçitten ilerlediğimizde, bugün kız Kur'an Kursu olarak kulanan kısım, külliyein Zaviye bölümüdür. Vakfın içine düştüğü ekonomik kriz sebebiyle imaret kapandıktan sonra (Kutbi/Belge 1229:127) hânigâh mutfağında pişirilen yemeğe bakarak, burasının imaret olduğunu söyleyenler çıkmıştır (Baltacı 1982:10; Yüksel 1983:279). Fakat bu doğru değildir.

Evliya Çelebi (Demircanlı 1989:287) Hadika'dan (Ayvansaray 1281:162-163) yaptığı aktarmada, zaviyenin 40 hücreli olduğunu yazmaktadır, ancak bugün burada 40 oda bulunmamaktadır. Yerinde yaptığımız tetkikte, konak avlu duvarına ve Kocamustafapaşa Caddesi'nde yer alan dükkânlara sırtını dayamış "L" şeklinde çilehane ve odalardan oluşan 22 bölümün varlığını tespit ettik. "L" planının ortasında kalan açık alanın hazire olduğu söylenmektedir. Geçiş koridorlarının üzeri kapatılarak, kuzeyde çilehanelerin önünde ve batısında kalan kısım yatakhane, doğuda kalan kısım ise mutfak ve yemekhane olarak kullanılmaktadır. Şeyh

Sümbül Sinan'a ait olduğu bildirilen çilehane de bu kuzey koridorunda bulunmaktadır. Kur'an Kursu yetkilileri burasını yağlı boya ile boyamışlar, toplayabildikleri bazı eşya ve tabloları burada sergilemektedirler. Ancak üzülecek belirtelim ki, Hüseyin Vassaf'ın "Sümbül Sinan"ın tac vesair emaneti astânedede mahfuz ve muhafaza-i ihtiramdır. Arife günleri ziyaret olunmak adettir" (Vassaf 1341:256) dediği tebrükât eşyasından hiçbiri, sergilenen bu eserler arasında maalesef mevcut değildir. Öyle anlaşılıyor ki, 1924'te tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra toparlanan müzeli tekke eşyaları, birçok benzerleri gibi çürütülmüş ve yok edilmiştir. Girişte, sağda bulunan ve tekkenin hizmete açık olduğu dönemlerde, şeyh tarafından kullanılan tavanı yıldızlı taş oda (Vassaf 1341:342), misafir ve ziyaretçi odası olarak kullanılmaktadır.

Tekkelerin kapatılmasından sonra, odalardan bir kısmı yıkılmış, bir kısmı da bir dönem yoksullar tarafından ev olarak kullanılmıştır (Köseoğlu 1953:13).

Gerek bu dönemde yapılan tahribat ve gerekse yatılı Kız Kur'an Kursu haline getirmek için, eski eser özelliği dikkate alınmadan yapılan tadilatlarla, bugün hânigâh tanınamayacak hale getirilmiştir. Eski esere fonksiyon vermek güzel bir şey olmakla birlikte, onu tanınamayacak hale getirmek ızdırıp vericidir. Kurul kararları doğrultusunda hazırlanacak restorasyon projelerine göre yapılacak bir onarımla bir an önce zaviyenin özgün yapısına kavuşturulması en büyük dileğimizdir.

Vakıf tahrir defterinde, imam ve hatiple eşit bir şekilde meşihat postuna oturan şeyhe, günde 5 akçe, hânigâhta kalan sūfilerin nafakaları için ise, 20 akçe ödendiği belirtilmektedir (Barkan-Ayverdi 1970:368; Kutbi/Belge 1283:37/4). Bu durumda, zaviyede kendisine hücre tahsis edilen en azından 20 dervişin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Haremlik olarak kullanılan şeyh konağı dahil, hânigâhın oturduğu saha 1422 m2 dir. Bu saha üzerindeki yapılarla birlikte Koca Mustafa Paşa Mazbut Vakfı adına tapunun 1177 ada, 337 pafta, 77 parselinde kayıtlıdır (İst. Dosya No:H9/187; Evcı 1989:108).

d) Koca Mustafa Paşa Mektebi

Mektep binası, külliye'nin doğu giriş kapısının solunda, ana cadde üzerinde yer almaktadır. Tek hacimden ibarettir ve 78 m² bir sahaya oturmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında vakıf mektepler Maarife devredildiğinden, bu tür yerlerin 7044 sayılı kanun uyarınca tekrar vakfa intikalinde, vakfı adına değil de, Vakıflar Genel Müdürlüğü adına tapulanması öngörülmüştür. Bu sebeple Koca Mustafa Paşa mektebi de, kendi vakfı yerine 1177 ada 335 pafta 92 parsel numarası ile Vakıflar Genel Müdürlüğü adına tapulanmıştır (Evcı 1989:23).

Vakfiyede adı "muallimhane" olarak geçmekte ve burada yapılacak eğitime günlük 4 akçe para ayrılmaktadır (Barkan- Ayverdi 1970:368; Kutbi/Belge 1283:37/4). Bu durum, mektep binasının külliye'nin küçük bir parçası olduğunu göstermektedir.

Mektep binası sağlam bir vaziyettedir. Halen, Türk Medeni Kanunu'na göre yeni kurulan Sümbül Efendi İlim ve Hizmet Vakfı tarafından tahsisiz, kütüphane ve çayocağı olarak kullanılmaktadır.

e) Koca Mustafa Paşa İmaret-i

Külliye'nin kuzey giriş kapısının sağında Zakirbaşı odasının arkasında bulunuyordu. Mimar Nilgün Olgun'un çizdiği Koca Mustafa Paşa Külliyesi vaziyet planında, burası yanlışlıkla hânigâh, esas hânigâh yeri ise imaret olarak gösterilmiştir. Bu tespit yanlıştır. Çünkü, vakfiyede hamamın yeri tarif edilirken "hamam-ı büzürk-i çifte der kurbi imaret-i vâkif-ı mezbur" denilmektedir (Barkan-Ayverdi 1970:366; Kutbi/Belge 1283:37/1). Yine vakfiyeye göre imaret bitişiğinde, ahır bulunan bahçe içerisinde bir de evin mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Barkan-Ayverdi 1970:367). Esas vakfiye elimizde olmadığı için sözü edilen ahırın, imarete gelen misafirlerin atlarına mı, yoksa imaret görevlilerine ait lojmanda oturan hizmet personelinin binek hayvanlarına mı ait olduğunu kestiremiyoruz.

Çevreye yapılan muhtes binalar ve gelişigüzel tadilatlarla, diğer yapılar gibi imaret binasının da orijinal şeklini tespit etmek bugün için mümkün olamamaktadır. Uzmanlık

anlayışıyla külliye bir bütün olarak ele alındığında, hiç şüphesiz imaretin de özgün yapısını yakalamak mümkün olacaktır.

f) Türbeler ve Hazirede Meftun Bazı Önemli Şahsiyetler

Koca Mustafa Paşa Külliyesi içerisinde Sümbülüye şeyhlerinin yanında, hattat ve askerî sınıfa mensup birçok önemli şahsiyetlerin türbeleri ve kabirleri de bulunmaktadır.

Külliye'ye, doğuda bulunan birinci kapıdan içeriye girildiğinde, iki tarafta caminin ve tekkenin haziresi başlar. Genel manada mezarlar temiz ve bakımlıdır.

Bu mezarlar arasında ilk gözümüze çarpan Ramipaşaoğlu Defterdar Mustafa Bey'in mezarıdır. Babası eski sadrazamlardan Mehmet Ram Paşa'dır Şayhü'l İslâm Pîrizâde Mehmed Sahip Efendi kayınpederidir. Sülüs ve nesih yazılarını çok iyi yazardı. Meşhur hattatlardan Ebulkasım Mehmed Rasım Efendi'den meşketmiş ve sonra icazet almıştır. 1175/1761 tarihinde vefat etmiş ve bu hazirede bulunan Şeyh Nureddin Efendi'nin yanına türbe kapısının dışına defnedilmiştir.

Şu beyit vefatına tarihtir:

Nişanî Ramizâde Mustafa Bey.

Ola Mevlaya nail ya ilahî (1175)

Üstat hattatlardan Hafız Osman Efendi'nin mezarı da geçiş koridorunun sağında cami haziresindedir.

Babası Cerrahpaşa civarında bulunan Haseki Sultan Camii'nin müezzini Ali Efendi'dir. Köprülü Fazıl Mustafa Paşa dairesinde tahsile başlamış, sülüs ve nesih yazılarını burada öğrenmiştir. Hattat Derviş Ali merhumdan meşke başlamış, Suyolcuzâde Mustafa Efendi'de devam etmiştir. 18 yaşında iken, 1070/1659 tarihinde hocası ölünce, Nefeszâde Hattat İsmail Efendi'den icazat almıştır.

Aynı zamanda Sümbülü Tarikatına mensup olan Hafız Osman, Şeyh Seyyid Alaeddin'in elinde "seyr-i sülûk"unu tamamlayarak, tarikatta zakirbaşılığa kadar yükselmiştir. Güzel sese ve musikî bilgisine sahiptir. Cerrahpaşa semtinde

bulunan evinden her cuma günü Koca Mustafa Paşa'ya gelerek, Sümbüli Hânigâhı'nda zakirbaşılık görevini ifa etmiştir (Vassaf 1341:297-298).

Kabakulak İbrahim Paşa da bu hazirede gömüldür. 1144/1731 tarihinde Sadrazam olmuş, 1155/1742'de ölmüştür. Aynı zamanda hattat da olan İbrahim Paşa, sülüs ve nesih yazılarında büyük bir maharete sahipti (Köseoğlu 1953:13).

Aynı koridordan camiye doğru ilerlediğimizde, solda cenaze namazının kılındığı bölümde, kârgir, klâsik tipte kubbeli ve turneli bir türbe görürüz. Bu Safiye Hatun'un türbesidir. Rivayete göre, Koca Mustafa Paşa bu türbeyi kendisi için yaptırmış, fakat Bursa'da idam edilip orada defnedilmesi sebebiyle kızı Safiye Hatun buraya gömülmüştür. Türbedeki Safiye Hatun'un, Çelebi Halife'nin kızı ve Sümbül Sinan'ın eşi Safiye Hanım olduğuna dair bir rivayet varsa da (Yüksel 1983:281), bu doğru değildir. Aynı konuda doğrulanamayan bir başka rivayet de; camiye son cemaat mekanını ilave ettiren Şeyhül-İslâm Velîyuddin Efendi'nin bu türbeyi kendisi için yaptırdığı, fakat türbede kızı Safiye Hatun'un yattığıdır (Baltacı 1982: 7-8). Girdiğimiz avlu kapısından camiye doğru yürüdüğümüzde, sağda Sümbül Sinan Hazretleri'nin türbesiyle karşılaşırız. Türbenin altında ve yanında Rıza Paşa ve Hekimoğlu Ali Paşa'nın büyük biraderi talik üstadı Ömer Efendi'nin mezarı mevcuttur.

Mevcut türbe, 1179/1765 yılında meydana gelen zelzeleden sonra, 1181/1767 tarihinde yeniden yapılan mimarî şekildir. Türbenin yeniden yapılması üzerine, Müstakimzâde Süleyman Efendi şu tarih beytini söylemiştir:

"Bu emced kâbe-i uşşak-ı sümbül oldu hep mamur,

Bulur Sûfi safa el-hak makam-ı evliyadır bu 1181"

(Köseoğlu 1953:13)

Sümbül Sinan 936/1529 tarihinde vefat etmiştir. Mustakimzâde Süleyman Efendi, vefatına şu tarih mısrasını söylemiştir.

"Canına Sümbül Sinan'ın Fatıha" 936

Diğer bir tarih kitabesi, Şeyhul-İslam İbni

Kemal'e aittir. Türbenin dış yan duvarında çini üzerine yazılmıştır. Son dört mısrası şöyledir:

"Yer göklerde kamu ins ü melek

Cem olup kıldı namazın bî teab

Hatîf-i gaybı dedi terihini

Nur ola Sümbül Sinan'ın kabri hep" 936

Sümbül Sinan Türbesi'nin iç içe iki kapısı vardır. İlk kapıdan girilince iki mermer mezar ile güzel bir mermer tulumba görülür. Serasker Rıza Paşa'nın mermer sandukalı kabri de buradadır.

Tulumba yanındaki mezar, Hekimoğlu Ali Paşa'ın büyük biraderi Hattat ve Müderris Ömer Efendi'nindir. Talik yazısındaki üstadı, Siyahi Ahmet ile Durmuşzade Ahmet Efendilerdir. 20 yaşında 1111/1669 tarihinde ölmüştür. Şair Nihadi ölümüne şu tarihi yazmıştır.

"Vefatına dedi tarih hatîf-i gaybı Ömer Efendi'ye cay ola Cennetü'l me'va" 1111

Halvetilik Tarikatının II.Bayezid (1481-1512) döneminde İstanbul'a gelişinden, 1924 tarihinde tekkelerin kapatılmasına kadar geçen sürede, Sümbüli Hânigâhı'nda şeyhlik yapmış olanların büyük ekseriyeti burada yatmaktadır.

Bu söylediğimiz hususun istisnasını şu şeyhler oluşturmaktadır.

Halvetilik'i İstanbul'a getiren Aksaraylı Muhammed Cemaleddin (Çelebi Halife), Merkez Efendi, oğlu Şeyh Ahmed, Yakub-ı Germiyanî'nin oğlu Yusuf Sinaneddin, Şeyh Necmettin Eyyubî, Şeyh Kenzi Hasan Efendi ve son Şeyh Razi Efendilerin naaşları külliye haziresinde değildir. Hatta bir kısmının mezarı İstanbul dışındadır²⁰.

Caminin avlusunda Sümbül Efendi Türbesi yanında Şeyh Yakup Efendi Türbesi, şadırvan ve şekerciler kapısına doğru giderken sağda Şeyh Adli Hasan Efendi, yanında Şeyh Seyyid M. Nureddin, onun yanında Şeyh El-Hac Seyyid M. Haşim türbeleri bulunmaktadır. Bu hazirede meftun bulunan diğer şeyhler bu türbelere ve çevresine defnedilmişlerdir.

²⁰ "Halvetilik'in Bir Kolu olan Sümbüliyye Tarikatı ve Koca Mustafa Paşa Külliyesi" adlı kitabımızın beşinci bölümünde Sümbüliyye Hânigâhı şeyhlerinin ne zaman vefat ettikleri ve nerelerde meftun buldukları hususlarında geniş bilgi verilmiştir.

Sümbül Efendi ve Şeyh Yakup Efendi türbeleri arkasında, bugünkü kız Kur'an Kursu avlusunda sandukası kaldırılmış; çevre duvarları tahrip olmuş ve ahşaptan gayet müzeyyen tavanı duran türbenin, dergâhın ilk şeyhi olan Muhammed Cemaleddin Halveti'nin kızı ve Sümbül Sinan'ın hanımı Safiye Hatun'a ait olduğu tahmin edilmektedir (Baltacı 1982:10). Ancak bu sadece bir tahmindir. Zira "Sefinetü'l-Evliya" nın yazarı Hüseyin Vassaf, "harem-i alileri Safiye Hatun'un nerede ve ne zaman irtihal eylediklerini bilen yoktur. Nereye defnedildiği de malum değildir" demektedir (Vassaf 1341:241).

Hüseyin Vassaf, hânigâh avlusu içerisinde bir başka mezardan bahsetmektedir. Verilen bilgiye göre, hânigâh avlusu ortasında, demir parmaklıklarla ayrılmış bir kabir bulunmaktadır. Bir rivayete göre burada ashâb-ı kiramdan iki zat, diğer bir rivayete göre ise, Hz. Cabir'in (ra) harem-i muhtemleri meftundur. Bu duygularla ziyaret edilmektedir (Vassaf 1341:241).

Sümbül Efendi türbesinin sağında bulunan Şeyh Yakub Efendi Türbesini Kanuni Sultan Süleyman(1520-1566) inşa ettirmiştir.

"İdicek tarih fevtinden sûal

Didi hetif, gitti kutbi rüzgâr" 979

Mısra'ı ile Yakub-i Germiyani'nin ölümüne tarih düşülmüştür. Türbenin kitabesi yoktur. Şeyh Seyyid Keramüddin Efendi, Yakub Efendi'nin türbesine defnedilmiştir

Yakub-i Germiyani'nin Türbesinde şu beyitler bulunmaktadır:

Bu iki merkad-ı mümtaz pûr ü envâr feyz-i ekin

Biri Yakub Efendi'dir, biri Seyyid Keramüddin (Vassaf 1341:282,287)

Şeyh Hasan Adli Efendi'nin müstakil türbesi vardır. Bu türbede Şeyh Seyyid M. Alaeddin de yatmaktadır. Şeyh Hasan Adli Türbesi'nin bitişiğinde Şeyh Seyyid Nureddin'in kubbeli bir türbesi mevcuttur. Oğlu Şeyh Kubbedin ve iki torunu Şihabüddin ve Keramüddin bu türbeye defnedilmişlerdir. Daha sonra aynı türbe içerisine, Şeyh Alaeddin Efendi ve Şeyh Muhammed Vahyuddin Efendiler gömülmüştür.

Şekerciler kapısına bitişik son türbe el-Hac Seyyid M.Haşim türbesidir. Üç Haşim olarak bilinen şeyh efendiler burada yatmaktadırlar. Şeyh Yıldız Dede, tekkenin diğer şeyhleri olan Seyyid M. Razi Efendi ve oğlu Şeyh Rızaeddin ile torunu Şeyh Kutbeddin de bu türbeye defnedilmişlerdir. Aynı sülaleden gelen ve tekkenin son şeyhi olan M. Razi Efendi, türbede yer kalmadığı, yer bulunsa bile defin için Bakanlar Kurulundan karar alınması gerektiği için, Kozlu mezarlığına kaldırılmıştır.

Külliyede içerisinde, halkın çok ziyaret ettiği ve hakkında birden fazla rivayet bulunan Çifte Sultanlar Türbesi ve Zincirli Servi de üzerinde durulması gereken birimlerdir.

Çifte Sultanların mezarı üzerindeki pirinçten memul kafes şeklindeki açık türbeyi Sultan II. Mahmud yaptırmış, Abdülmecid döneminde tezhip olunmuştur. Kafesin üzerinde, talik hatt ile üstad Yasarizâde Mustafa İzzet'inin eseri olan 8 beyitlik bir kitabesi vardır. Bu yazılar 1228/1813 tarihlidir (Köseoğlu 1953:16).

Şjir halindeki kitabenin bazı mısraları şöyledir:

"Bu meşhed hikm ziyatergah-ı erbab-ı muhabbettir.

İki sultan meftun olduğu bunda rivayettir.

Bu çâye ihtiramı Gazi Han Mahmud Adli'nin Deliliymiş ve tevfik-ı saadettir, keramettir."

Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nde bir başka ilgi odağı da, Çifte Sultanların mezarı başına dikildiği rivayet edilen kurumuş servi ağacıdır.

Rivayete göre ağaç kurduktan sonra dalları kırılıp birinin başına düşmesin diye bir tedbir olarak üzerine zincir dolanmıştır. Bu sebepten dolayı halk arasında "zincirli servi" diye şöhret bulmuştur. Şimdi bu zincir İstanbul İnkılap Müzesi'ndedir (Baltacı 1982:9). Zincirli servinin geriye kalan kısmı, bugün payandalarla ayakta tutulmaya çalışılmaktadır. Beden kısmının aşağı bölümü oda şeklinde örülmüş duvarlarla korunmaktadır.

Etrafı ahşap pencerelerle çevrilmiş bu odanın her penceresi üzerinde, Hafız Ahmet Sümbülî'nin hattı ile yazılmış, zincirli serviyeye atfedilen manevî havayı anlatan 16 beyitlik bir manzume vardır. Yazı türü taliktir.

Bu şiirden iki beyt şöyledir:

"Bu servinin zillî Sümbül, Sarây-ı cennetten ibarettir

Bu servin saye endaz oldğu yer bağ-ı cennettir.

Bu servi sal-hurde çile çekmiş pîr-i fanidir.

Kıyamen vcdile zikr-i hüda kendiyeye adettir."

Bu şiirin aslı 1218/1803 tarihlidir. Son tamir tarihi ise 1292/1875'dir (Köseoğlu 1953:16).

g) Koca Mustafa Paşa Hamamı

Doğrudan kamuya hizmet götürmeye yönelik "müessesât-ı hayriye"den olmamakla birlikte, hamamlar da, külliyei tamamlayan unsurlardandır. Bütünlüğü sağlamak açısından kısaca hamamdan da bahsetmek gerekmektedir.

Vakfiye ile ilgili tahrir defterinde, Koca Mustafa Paşa Hamamı; "hamm-ı büzürk-i çifte, der kurbi imâret-i vâkif-ı mezbur" olarak vasıflandırılmaktadır. Verilen bu bilgiden hamamın kadın ve erkeklere ait iki bölümlü büyük bir hamam olduğunu ve imaret yakınında bulunduğunu öğreniyoruz. Gerçekten de hamam, avlu duvarlarıyla çevrili hizmet binalarının bulunduğu esas mekânın dışında ve imaret bölümünün kuzey batısında yer almaktadır. Defterin devamında, hamamın yıllık gelirinin büyüklüğüne uygun olarak 65.000 akçe olduğunu (Barkan-Ayverdi 1970:366), ilerleyen zamanda 85.000 akçeye yükeldiğini görüyoruz (Kutbi/Belge 1283:37/1).

Hamam 11.10 x 11.10 ebadında kare planlı ve kitabelidir. Kültür hayatımızda özel bir yere sahip olan Koca Mustafa Paşa Hamamı da, birçok benzerleri gibi maalesef Vakıflar İdaresi tarafından satılmıştır. Özel şahısların mülkiyetine geçmiş olan hamam sağlam ve hizmete açıktır.

SONUÇ

Koca Mustafa Paşa Vakfı'nın beş asırlık dönemini kapsayan yaşam öyküsünün tetkiki, çok çarpıcı sonuçlarını ortaya çıkmasını sağladı. Bu sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Devlet bütün kurumlarıyla bir bütündür.

Onun bizatihi kendisinde meydana gelen her türlü değişiklik, kurumlarına da aynen sirayet etmektedir. Devletin yükselme döneminde kurulan Koca Mustafa Paşa Vakfı, devletle birlikte yükselme, duraklama ve çöküş dönemlerini yaşamıştır.

Bu gelişmelere paralel olarak başlangıçta çok geniş ekonomik imkânlarla kurulan ve o yıllarda gelir fazlasına sahip olan Koca Mustafa Paşa Vakfı, XIX asrın başından itibaren mallarından bir bölümünü kaybetmiş, Osmanlı Devleti gibi gayrimüslim tüccarların elinde borç batağına saplanmış ve âdeta iflas etmiştir.

2. Devletin kurumlarıyla birlikte çöküşüne bir başka örnek de, vakfın hak ve hukukunun korunmasında yaşanmıştır. Yükselme döneminde gösterilen hassasiyetin, daha sonraki dönemlerde gösterilememiş olması, adalet kavramında da bazı gevşemelerin olduğunu düşündürmektedir. Nitekim, tetkik imkânı bulduğumuz yükselme dönemine mevcut belgeler, vakfa yapılan en ufak müdahale ve tecavüz karşısında II. Bayezid, Yavuz, Kanunî ve II. Selim tarafından ilgililere fermanlar gönderilmesine karşılık, daha sonraki dönemlerde aynı duyarlılığın gösterilemediğini ortaya koymaktadır.

Adalet konusunda dikkâtimizi çeken bir başka husus da, yükselme döneminde suçun şahsiliği prensibine tam olarak uyulmuş olmasıdır. Koca Mustafa Paşa suçlu bulunarak, Yavuz Sultan Selim tarafından idam ettirilmesine karşılık; aynı padişah tarafından iki ferman çıkarılarak, aynı şahsın kurduğu vakfın vakfiye hükümlerine aynen uyulmasının sağlanması, adalet ve hak kavramı adına gerçekten üzerinde durulması gereken bir başka ayrıntıdır.

3. Selçuklular, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde kurulan vakıflarla ilgili vakfiyeler başta olmak üzere, diğer belgelerin muhafaza edildiği Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, bu dönemlerde kurulan vakıflara ait arşiv malzemelerinin tamamını kapsamaktan uzaktır. Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nde yürütülen hizmetlere katkı ve destek sağlamak üzere İstanbul'da kurulan ve orijinal metinlerini yayınladığımız sekiz vakfiyeden sadece birisinin istinsah edilmiş sureti, bir diğerinin de şahsiyet kaydı Genel Müdürlük

Arşivi'nde kayıtlıdır. Israrlı araştırmalarımıza rağmen geriye kalan altı vakfiye ile ilgili bu arşivde hiç kayda rastlayamadık.

Bilindiği gibi başlangıçta, vakıflar için merkezi bir yönetim olmadığı gibi merkezî bir kayıt ve tescil sistemi de yoktu. Vakfın tesciline karar veren mahkeme vakfiyenin bir suretini şer'iyeye siciline kaydetmiyor, orijinalini tasdik ederek, vakfın kurucusuna iade ediyordu. 1826'da Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin kurulmasından sonra, bu Nezâret bünyesinde bir de merkezî kayıt sistemi ve vakıflar arşivi oluşturuldu. Genel Müdürlük Arşivi, bu tarihten sonra toplanabilen vakıf belge ve dokümanlarından meydana gelmektedir. Bu arşivde, yaklaşık 29.000 vakfiye bulunmaktadır. Bizim tahminlerimize göre, bu topraklar üzerinde kurulan vakıfların sayısı 35.000'in üzerindedir. Bir tek vakıf külliye etrafında, İstanbul'da kurulan 8 vakfın 6'sının vakfiyesinin bu arşivde mevcut olmaması, yaptığımız tahminin doğruluğunu ortaya koymaktadır.

4. Külliye meydana getiren esas vakıfta yaşanan ekonomik çöküşe ve gelir getiren bütün

akarlarının kaybedilmiş olmasına rağmen; müessesât-ı hayriyenin ayakta kalması, milletin yardım ve desteği sayesinde mümkün olmuştur. Yönetimin merkezileştirilmesinden sonra maalesef, mazbut vakıflara karşı milletin eski ilgisi ve katkısı kalmamıştır. Batılılaşma döneminden itibaren vakıflar üzerinde yapılan bir takım uygulamalar ve merkezîyetçi anlayış; halkı, herşeyi devletten bekleme tembelliğine itmiştir.

5. İstanbul'da bir semte adını veren ve Yahya Kemal Beyatlı'ya ilham kaynağı olan Koca Mustafa Paşa Külliyesi, cami ve türbelerden bir bölümü hariç, perişan bir vaziyettedir. Tescilli birinci sınıf eski eser binalara yapılan yanlış müdahaleler, ilave inşaatlar ve sürdürülen ilgisizlik sebebiyle külliye orijinal bütünlüğünü kaybetmiş olarak üzeredir. Külliye ile birlikte burada bir tarıf yok olmaktadır. Mümkün olan en kısa sürede ve bir bütünlük içerisinde külliyenin restorasyonuna başlanması gerekmektedir. Unutmayalım, yarın çok geç olabilir.

٩٣

ن

١٢

٣

١٤

الحمد لله الذي احل لنا بفضله البيع والشرا
 وحرّم علينا انكسنة الغضب والربوا والصادق
 واثك لامر علي خير خلقه محمد الصّطفى وعلى آل
 واصحابه من فاتح الهدى اما بعد فهذه وثيقة
 صحيفة شرعية من بعد الاصول والمباني وثيقة
 صريحة متينة الالفاظ والمعاني يعرب مضمونها
 وبني مكنونها عن ذكرها اقر واعترف افتخار
 الزعماء والامجاد حاوي المكارم والمحامد
 المدعو مصطفى بك لير الرحوم موسى بك بنده

قدّمه في مجلس الشرع القويم حال صحته
 أقامه الشريف الشرعيّ واعتزافاه المرعيّة غبثت
 وكالته بالبيع الاتي ذكره من قبله وجنته
 وجيلته الست الرفيعة الجليد المدعوق مسله
 خاتق بنت المرحوم تزييد بك دامت عصمتها
 بكتاب حكيم صادر عن مجلس مولانا محمد
 مصطفى القاضي نيابة بقصيد ويزه نريد فضاه
 باند قداع بالبيع البسات بالوكالة المزبوره
 من رافع هذه المحنة الشرعيّة وحافظ تلك

المحجة المرجية الصدر الامير الاعظم المكرم
 والوزير الاعقل الفخيم منبع المعالي ومجان
 الشيم معدن البر والكرم مستخدم ارباب العلم
 والفلم منى العلماء صلحا ملاذ الغزاة
 ملجاء الفقرا مجمع الماشر والمعالي مرجع الاكابر
 والاعالي شمس سماء المعالي وهلالها مالك
 مالك المرقه وجمالها وهو الولى المولى المولى عند
 الله لاخذ بالفضل البين والغز المتيقن
 انامر العالمير حضرت مصطفى باشا ابن عبد

اللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِيْ جَلالَهُ وَايدِرْ وَلِيَّتَهُ
 وَأَقْبَالَهَ وَأَشْتَرِيْهِ وَسَوْمَهُ مَا كَانَ لِمُوكَلَّتِهِ الْمَرْبُوعَةِ
 وَبِيَدِهَا وَتَحْتِهَا وَحَوْرَتَيْهَا إِلَى جَبْرِ صِدْقًا
 هَذَا الْبَيْعِ مِنْهُ وَذَلِكَ جَمِيعُ الْحَصَّةِ الْوَاحِدَةِ مِنْ
 حَمْسِ حَصَصِ مِنْ حِلَّةِ الْقَرْيَةِ الْمَدْعُوقِ قَرِيْقِ
 عَلِيِّ الْكَائِنْتِيْ وَوَلَايَةِ رُومِ الْبَلِيْ فِي نَاحِيَةِ
 قَصْبِ مِبْغَلْفَةِ الْمُحْمَدِيَّةِ الْمُسْتَغْنِيَةِ عَنِ التَّحْدِيدِ
 وَالْعَرِيْفِ وَالتَّوْصِيْفِ وَالتَّبْيْرِ لِأَشْتَرِهَا هَابِيْنَ
 أَهْلِهَا وَسَكَانِهَا بِالْإِتْمَاءِ إِلَى الْمُوكَلِّ الْمَرْبُوعَةِ

فخر الشبان أعز الفتيان بالي ويوده بزاحل
 بالوكالة غبت ثبوت وكالته عن قبل المسترى
 الموحى اليد بشهادة شير مرزب عبد الله القات^د
 واحمد عبد الله الحرزير تصديقا وجاها على
 هذا وقع الاقرار والتباعد والاشهاد والتحرير
 في اويل صفر سنة عشر وتسعمائة شهدينا^م
 الشاهدان المزبوران ورئيس المحضر خير الدين
 بن عبد الله وعيسى بالي زالكاتب و
 مولانا عمه داي

١٩٠
صورت ملك نافدا باعجدا مرتد جامع شريف
نشان شريف عاليشان وقرمان منيف
واجب الازعان انقده الله الملك المنان
الي اخبر الدصور والاشرف حكي اولدركي الحاله
هذه دارنه مثال افتخار الامراء الكرام
مختار الكبراء الفخام ذوالقدر والاشرف قابق
باشي مصطفى زرين عزمه بيد محروسه قسطنطينيه

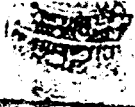
صولو مناستری حولوی بی اتجده کند و بنا
 اندکی مسجدک دایره سینده اولان یری کی
 طولی اکی یونز قرق بز ذراع و عرضی یونز ^{سکسنا}
 ذراع در بر طرفی مسجد حولو سینده و مسجد
 اجلان یولدا و بر طرفی بکک حولویدا و بر طرفی
 یونس بکدا و بر طرفی سیدی احمد و سنان و
 خیر الدنیر و عوض یرلرند متصل اولوب یابوب
 عمارت امانا کجوت استانبول سو باشی حسن
 تذکره سی یو جینج ملک لکدا و یرد و هر و یو در هر

كى بعد اليور تحت يدنك اولوب مالكانه
 متصرف اولاديرسد صانته ودرسد باغشليده
 ودرسد وقف اده بو بابتك هيچ احدك اينغا
 فركان مانع و مزاحم اوليد و تبديل و تغيير ايتيد
 شوليد بلالر علامت شريف اونره اعتماد ايدن كره
 تخير ايني او اخر ربع الاجر سنه خمس تسعيز
 و ثمانه • مفا قسطنطينيه •

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki 654 Nolu Koca Mustafa Paşa Mevkufat-ı Mübayaa Hücceti Defterinin 137-143 sayfalarında bulunan "İstanbul Şehrinde Münirbey Mahallesi (Münirbey Mahalle Mescidi)'nde bulunan meyveli ağaçlarla çevrili evin tamamı ile 1 fırın ve 3 dükkanın 10 bin gümüş parayla satın alındığına dair H. 900 tarihli mübayaa hücceti.

صورة حجت آسيابايجي كذا ولد امير تاج محمد
 وضع وصفا مفيد واليوي عيني حمزة مصطفى اخذ
 الذير اليار حصارى الحاكم محمد وسيد شطرنج
 المحل الذي جعل البيع درما ينظر بها
 سلك الحلال ونصير الربو لدية دور حول

S. 137

محمد والد اجمير وبعد فهد محمد صيغة شرعية
 ابد الحق خطاها وشقة صرقة عمية مذ في ضرب
 الصدق لظاها يعرب معناها ويشرب لخواها عن
 ذر ما اقر واعرف في مجلس الشرع المرفع بناه
 الموضع قان فخر الاكبر والامثال لسكندر اغاب
 عبد الله الشات وكالت بالقرار بالبيع الاي ك
 عز جانب قدوة العلماء المحققين برة الفضلا
 المدقير حلال العويضات كشاف المشكلات
 المنظور بنظر عناي يرب العالمين مولانا نور الدين

S. 138

علي الدقري الطائي دامت فضايلها بشهادة
 خير الذين ليك بن عبد الله الكاتب وحيد
 عبد الله بان موكل المولى اليد قد باع بعقد صحيح
 شرعي من ارفع هذه الحجة الشرعية وحافظ تلك
 الوثيقة المرعية سيد الوزير العظام وسند الكبراء
 الكرام ولا حظا في الامر مستعبد لرباب العلم
 والقلم مذ بامور الممالك السالك من طرف الا
 ارفع المسالك من غير الملهوفين نصير المظلومين
 مالك ممالك الغزوات قتال سالك مسالك المجد

S. 139

المعروف بفنار عيسى وملك مخزن البتاع
 المعروف بابن المرجلي وبالطريق العام
 خلفه ما دفر الجدوى ومحوطة والتوايح
 واللوحي والمراسير والطرايق والمرافق
 يتم معبر قدره عشرة الاف درهم فضي
 أربع الوقت بيعا وابتاعا بائنه صحح عشر
 حاونير على اجاب وقبول مرعيزه وبقايفر
 في البدليس من الطرفية اقرار شرعيا وصدق
 من الاكامه بالي بن عبد الله الحندي الثاني

والمعال المخصوص من فريد عوطن رب العالمين
 خصة مصطفى باشا بن عبد العزيز ضاعف الله جلاله
 ومد على العالمين ظلاله وسواشري واتباع منه
 ما سوله وملكه وحقه وفي يده وتحت تصرفه
 الي حيز صدوره هذا العقد منها وذلك جميع المنك
 الكاين في مدينة قسطنطينية المحمية بحمد مسجد
 بن الحاوي على اصطبل فوق بيتان علويان
 وعلى تشدد كاين وفرن ومحوطة ذات اشجار
 مشتمة الحدود بوقف المرحوم مولانا علاء الدين

Handwritten entries in Ottoman Turkish script, organized in two columns. Each entry typically includes a date (e.g., 1286, 1866) and a description of a bequest or property. The text is written in a cursive style characteristic of the period.

Belge-3: Koca Mustafa Paşa Vakfı'na ait 1286/1866 tarihli Tahrir Defteri (Kutbi/Belge 1286:37/1-5).

Handwritten calligraphic signature or title, possibly starting with 'Malkara'.

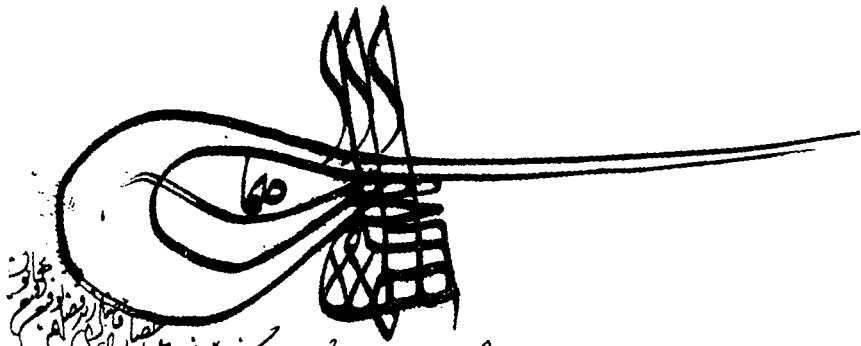
Main body of handwritten text in Ottoman Turkish script, containing a legal or administrative document.

Belge-4: Koca Mustafa Paşa Vakfı'na mukataalı olan Malkara'ya bağlı Kırkcalı köyü "ayak bacı makataası"na Mirî Hazine tahsildarının vaki müdahalesini ortadan kaldırmak amacıyla II. Bayezid'in 22 Şaban 915/1509 tarihinde Edirne'den Malkara Kadısı'na gönderdiği ferman (Kutbi/Belge 915:62).

ماخر افضاء و الحكام سلاة افضاء و الحكام سلاة افضاء و الحكام سلاة افضاء
 و صدر لوتجا و معلوم لوللا كراستاقول و معلوم مصطلق بين اجمارية لوقايه منوليس
 عمارن غروب لوقا فنة سلاة افضاء و الحكام سلاة افضاء و الحكام سلاة افضاء
 عمارن غروب لوقا فنة سلاة افضاء و الحكام سلاة افضاء و الحكام سلاة افضاء
 بوجوبه عمار لوللا كراستاقول و معلوم مصطلق بين اجمارية لوقايه منوليس
 و وفق قربة لوللا كراستاقول و معلوم مصطلق بين اجمارية لوقايه منوليس
 لمدري بوجوبه عمار لوللا كراستاقول و معلوم مصطلق بين اجمارية لوقايه منوليس
 مال و وفق لوللا كراستاقول و معلوم مصطلق بين اجمارية لوقايه منوليس
 افضاء و الحكام سلاة افضاء و الحكام سلاة افضاء و الحكام سلاة افضاء
 سلاة افضاء و الحكام سلاة افضاء و الحكام سلاة افضاء و الحكام سلاة افضاء
 سلاة افضاء و الحكام سلاة افضاء و الحكام سلاة افضاء و الحكام سلاة افضاء

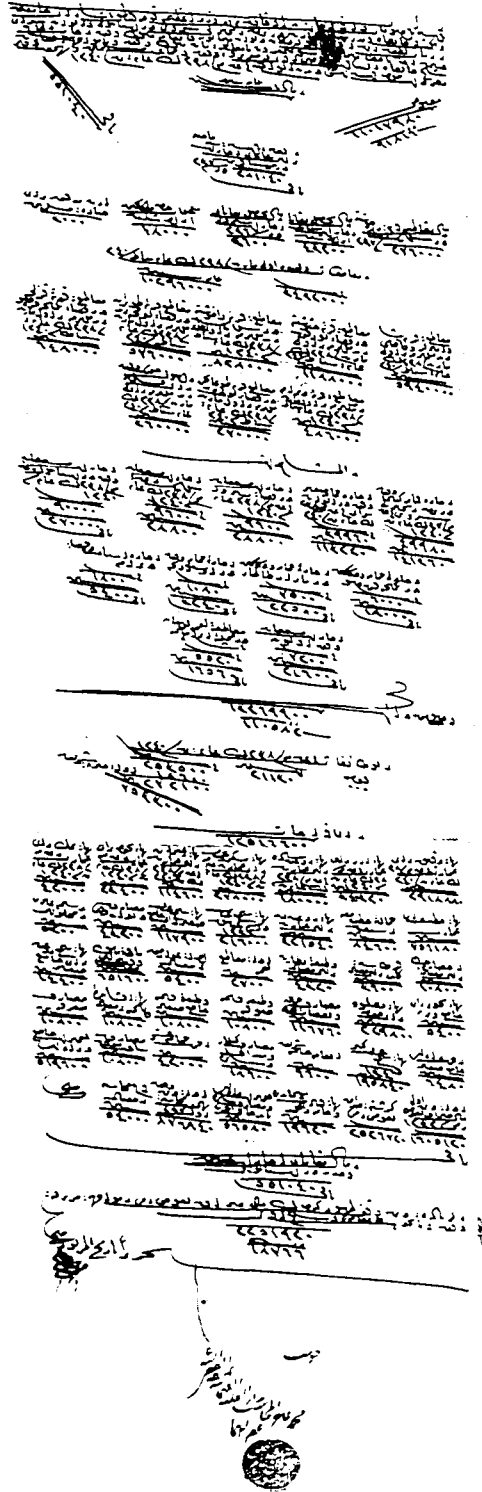
4

معلوم توفيق الحاکم الملک

Belge-7: Selanik Karaferya ve Avrathisarı kazalarına bağlı köylerdeki Koca Mustafa Paşa Vakfı'na ait gelirlerin, 970/1562 senesinde mültezimler tarafından haksız olarak yapılan tahsilatının, vakfa iadesine dair Kanunî Sultan Süleyman'ın fermanı (Kutbi/Belge 970:103).

Belge-10: 1238/1822'ye gelindiğinde Koca Mustafa Paşa Vakfı, kira gelirlerini toplayamaz olmuş; 2.526.720 akçesi geçen yıllardan, 1.605.120 akçesi de 1236/1820 yılından olmak üzere, Vakfın Sarraf Nakos Zimmi'ye olan borcu 4.131.840 akçeye yükselmiştir. Bu gelişmeler üzerine, gelir-gider arasındaki aleyhte oluşan farkın miktarı 2.251.920 akçeyi bulmuştur. Bu durumda borç miktarı, toplam gelirin %45.45'ine, açığın ise 2,22 katına ulaşmıştır (Kutbi/Belge 1238:40).

9 ve 10. belgeler, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, Koca Mustafa Paşa Vakfı'nın yakasını iki gayrimüslim tüccara kapırdığını ve borç batağı içerisinde yüzmekte olduğunu açıkça göstermektedir.

هو بود قفسه زلفه هر که بوی نه باغچه ذره باغچه قفسه عیدیه ادغالی سرفند
 هفتده سه طغنه نام بدیالنه کله زلفه آسانده لاجمه دیسارینه
 کله رت قوه و طغنه با آردگاه سرفنده لاجمه ضعیله اسکا نه قیه و صول
 منه نیک ختامه لاجره لک مملکتینه عورتلری خانه فوره کله یه
 رفتم بروری اشرف کله کله آردینه مملکت عورتی و صولم قدر
 درگاهه فالکوب بیک برورین و در و زلفه مملکت عورتی اوردی و بولین زمانه
 عانه استحقاقه تاما و طامه خانقاه سرف شیخ ال محمد رضی الله عنه اخذ
 ایست که برورنه طوبیاقه فالکوبینه مشهوره و بینه احضار

اشرف هفتده
 طغنه
 کلصرا-

ما يحوي هذا الكتاب من فضيلة والبركات التي لها
 تامل الوصف وارتبطه وقبور وصورته حرم
 ووقع بين يدي في غير غاية ما هي غاية
 بصحة وزوره في حصصه وعونه
 عالمنا الجملة الحبيب الذي لا اله الا الله
 حرمنا على من يخطئ في حقها
 محامدنا واولادنا خلائعنا

طعن المرحوم
 على من كان
 على من كان
 على من كان

نصحتك
 نوراني

لعمري لوليه والصلوة على نبيه محمد وآله اما بعد فهذا حجة محمد بن عبد الله
 حضرت مجلى اثر في الشريف ومخلف الدين المنصف المصون للفقير والحق الملهام
 حفصة خاتون ابنة قاسم في محله ابراهيم بابري بصحة طينته المحمديت في الاثر والبلية
 نصبت متوليا لاجل التسجيل على وفاء الاثر وهو الرجل البار غور ونور
 فارت واعدت محضه طوعا حان صحة اقاؤها شهابا لها قد وفقت في
 بنية خالصته وطوبه صافية حسبه الله العلي العظيم وطلبنا الصيانة بها الكرام
 وجاء لعقوه ومعرفته يوم نقر المراه خيه واهه وابيه وصاحبه واهه
 وملكها وبيدها وتحت تصرفها الى حين صدور هذا الوصف منها وذلك
 جميع الميراث الوافع في المحلة المذكورة الحارجه على غرفة وحجرتا علوية وحجرتا
 سفلية واصطبل وبرياء وفرة وافوخالية وكسف الحدود على الوصف
 المذكور ووقف المرحوم عيسى وبالميراث المذكور بقوت او على حانة يسه
 وباطراف العام بحالة الحدود والحقوق والبراق وكافة التورثي والواجب
 وشطت سكناه اوله لنفسها النفيسة مادامت لروحها انيسه في اللحد
 بباله عيسى بن عبد الله على ان يقر كل يوم سورة يس مرة وسورة الملك في كل

4

سرت و بر عودن اهدای نموده و در اسامی موالی عطا شدن بنام سکا در قاضی سیج رده ...
 عام ابدی و در تریبیا ایلیکوز یلگونی ذی اوج اوج بر من عرصه در زنده یعنی اوج درک اوله ری از غلبه و در عمارت ...
 مصلح و ایدر سخا و محبت و در اوجا نه و نزد بان دو سطر اجم کز لک ایک باب اوله و ایدر سخا و محبت و ایدر ...
 و کور لک و افاق قیوسی شش بر باب و غلبه فر بنده قیویانی سی محمودا غا محله سده کانه بر ادرن مریلن محرمین و ایدر ...
 نقادان عراقی لغزنده اوله منزلت و بر ادرن بنه و مریلن کز لک ایک باب اوله و ایدر سخا و محبت و ایدر ...
 لک لک مریلن محرمین و ایدر سخا و محبت و ایدر سخا و محبت و ایدر سخا و محبت و ایدر سخا و محبت و ایدر ...
 چون اوله اوج بر عودن اهدای نموده و در اسامی موالی عطا شدن بنام سکا در قاضی سیج رده ...
 بر من عرصه در زنده یعنی اوج اوج بر من عرصه در زنده یعنی اوج درک اوله ری از غلبه و در عمارت ...
 و ایدر سخا و محبت و در اوجا نه و نزد بان دو سطر اجم کز لک ایک باب اوله و ایدر سخا و محبت و ایدر ...
 و بر عودن اهدای نموده و در اسامی موالی عطا شدن بنام سکا در قاضی سیج رده ...
 عام ابدی و در تریبیا ایلیکوز یلگونی ذی اوج اوج بر من عرصه در زنده یعنی اوج درک اوله ری از غلبه و در عمارت ...
 مصلح و ایدر سخا و محبت و در اوجا نه و نزد بان دو سطر اجم کز لک ایک باب اوله و ایدر سخا و محبت و ایدر ...
 و کور لک و افاق قیوسی شش بر باب و غلبه فر بنده قیویانی سی محمودا غا محله سده کانه بر ادرن مریلن محرمین و ایدر ...
 نقادان عراقی لغزنده اوله منزلت و بر ادرن بنه و مریلن کز لک ایک باب اوله و ایدر سخا و محبت و ایدر ...
 لک لک مریلن محرمین و ایدر سخا و محبت و ایدر سخا و محبت و ایدر سخا و محبت و ایدر سخا و محبت و ایدر ...
 چون اوله اوج بر عودن اهدای نموده و در اسامی موالی عطا شدن بنام سکا در قاضی سیج رده ...
 بر من عرصه در زنده یعنی اوج اوج بر من عرصه در زنده یعنی اوج درک اوله ری از غلبه و در عمارت ...
 و ایدر سخا و محبت و در اوجا نه و نزد بان دو سطر اجم کز لک ایک باب اوله و ایدر سخا و محبت و ایدر ...
 و بر عودن اهدای نموده و در اسامی موالی عطا شدن بنام سکا در قاضی سیج رده ...

محمد ادریس
 محمد ادریس
 محمد ادریس

طوبى اصله المنصوب المحموم
على المولى صلاحه محمداً
مدسة طنطس المحمونه
عوى عن

ما يصح هذا الكلام من عدم مطون اصله
صح لى واصل يدى فحكى بالعموم اللزم
فى الصور او العموم و بالاعتدال فى الورد
محمد محمود الناصى كده داود باسما
عوى عها

الشيخ
الشيخ

المود لولبة والصلاة على نبيه محمد وآله وصحبه اجمعين وبعد و اعلم اني قد رتبه و اخذت
دراة العلية حثية فنظرتهم من مجموع مصطفى باشا عيسى محمد سادة صاحب
ولها لبة البيت اسمها حاتون ابنة محمد مجلس نزع شرفه شافى البيا و فخلد به
راسخ الاكثانه حاضر اولوب و جبه لى اوزده و فقه جيلس ابديكى و فقه
لاجل التبعيل من لى نصيب اليا لى فى الالة عبد الرحمن لى ابو الامور على اقدى
مواجه سنده امر لى لى و اعرف و رعى قلوب بودار و نيا مدارى و عشا
اولوب يعنى حال ايل و يعنى ضيف حال وجوده عدم لانه و حثية ستم ملازم
ابو كنه يقيناً عالم اولدع ابيه انشاء خيرا من كنه عانته اولوب محله فزده
و افعى سلك ملكه من سلك بر طرفه على ننه ملكى و بر طرفه كندى عالم
و اكل طرفه طرفه عام ايله محذور بر سدى بيتى قلى و بر نجي استغاليه و بودى كنه
اولوبه و بر فضايل دكانى و بر صوفى و حثية ذات اشجار فم و
و كنى شمال ملك فرطى محله توابع و لواحى ايله خالصة و طعنة و اقيه ايله
حسنة سد العظم و حسنة لروى رضى الخاليم وقف صحى شرعى ايله وقف و جلس
وعى ايله وقف و جلس اولوب نوباله نزل ايله كنه ماد كنه فى حياتها اولوب

یوز قوشون بیلگه شکره ایله
یازیلدی ایچین اوردو سینه
قیمت یاره

Handwritten signature and stamp on the right side of the document.

Main body of handwritten text in Ottoman Turkish script, including a large heading and several paragraphs.

1235

اشرف قضاة الحاج احمد افندي زاده محمد عبد الله نيك بيك ايمروز اونور باش سئسي رجب الفودي غمته تا رجبيله تورخه كوچك او قافله قبا اولان
 بر قلعه و قضيبي منقوش قبه وقف ايليك كي اون بيك غروشك اخله سنن تعين اولان و طائف اصي و شر و ط قبودي اجمالاً بيان اولور نفوذ مذكوره
 غمته سئيه وقف ايليك شهر زاده جامع جوازده امان اولالين جمله سنه كان وقف موعى الهك سكر اوليفي منزك و محمود باش جارشوسى قهزده
 الحاج كوچك جمله سنه حقيقي اولي و كان فوفنده كان پرباب منزك و اخله كان تر بعايش بوز االى اوج نزرع حم حلكك اجاره لوزن قوجه مصلفي
 باش جامع شريفده بربع الاولك اون ايجي كونه مولود الی عليه السلام قراست اولوب قاره بومي اون ايجم و بيرله اوق قبه نسكر شرتي و اونور قبه
 جماعه توزیع اوله و شكري وضع بچون شش غروشك كاغده و اون غروشك كلاب و عودا كنه و جامع مذكوره منسوخه اولان ذات كرامه
 بومي اون ايجم نظارت و لطيفه سئيه و بيرله بوم مذكوره فقارده باش اهل علم بچون شش موعى الهه بوز بكمي غروشك و برله ايبش قده اولنده بومي شش
 و سر ذكر اولنده بومي شش اقمه و موعى شرب اولان درت قه قنوم و درت قه مؤذنه دن هر بومه بومي اوجر اقمه و دوغوجي اولان كمنه بومي درت
 اقمه و نفوذ مذكوره امام جید جارشوسه لوبه اوله سنه اصناف مذكوره كنجاسي و كاجاسي و يكيت باشسي معرفتري و معرفت شرع له اعمال اولوب
 غير جمله اعمال اولنده و لك حنى او مفسرين كيمنه و بيرله و لاجل النظاره كنجاسي موقوم بومي شش اقمه و كاجاسي بومي شش اقمه و يكيت باشسي بومي شش
 و حضرت خالد رضی الله عنه تره مطهره لری موعى سنه و عا بچون ايبش جامنگ ائمه ننه سكر هر بومه در در اقمه و مدینه منوره حرم شريف
 مؤذنه بومي اونور اقمه و مكه مكرده حرم شريف مؤذنه بومي اونور اقمه و حرامين حرم مانه و لطيفه مذكوره بجه ابلان بچون موعى حاشي اقبابه
 بومي اوج اقمه و بيرله و كاجت جامع شريفده سنوي ان قبه شمع عمل ايقاد اولنه و هجت توليت بومي قرق اقمه و كتاب بومي
 اون شش اقمه و جيات بومي اون شش اقمه و بيرله و وقف زبور بو ستانجي باشي اغا نظارنده اولوب هر سنه حاشي حريمه قهقه مفسشي
 حضورينه رويت اولوب خرج امضا بومي التي اقمه و حاشي كاجاسي بومي شش اقمه و لطيفه و بيرله و توليت اوله وقف و بعده اوله دنك اكرميه
 بعده زوجه سئيه حريمه قباينه بعد الا نراض اصناف مذكوره كنجاسي اولنده و غلدهن فضلله اصل نفوده ضم اولنه ديوشر و اوله اولوب رضاء
 لباري جمله نك نظار تری رجا اولور

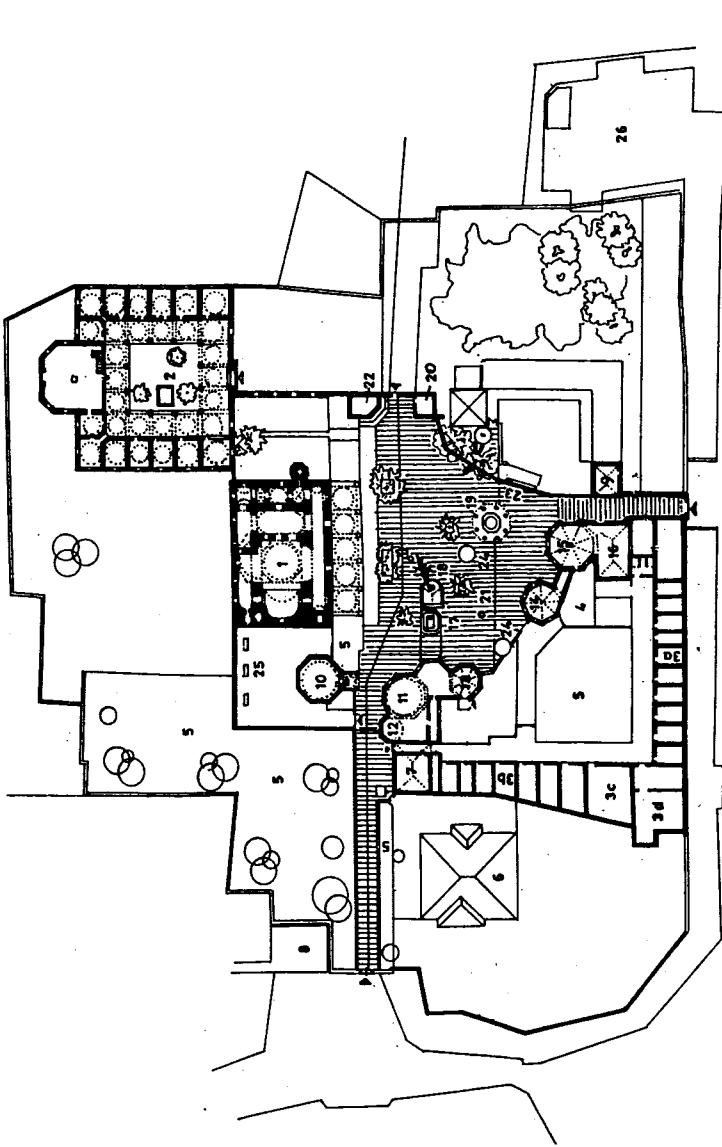

- 1- CAMİİ
- 2- MEDRESE
- 3- HANİĞAN
- 3a- ÇİLEHANE(YATAKHANE)
- 3b- SELAHLIK(DERSHANE)
- 3c- MÜTFAK (YEMEKHANE)
- 3d- YATAKHANE
- 4- KURBAN KESİM YERİ
- 5- HAZİRE
- 6- ŞEYH MEŞRUTASI
- 7- ŞEYH ZİYARETÇİ KABUL ODASI
- 8- SİBYAN MEKTEBİ
- 9- ZAKİR BAŞI ODASI
- 10- SAFİYE HATUN TÜRBESİ
- 11- SÜMBÜL SINAN TÜRBESİ
- 12- RIZA PAŞA TÜRBESİ
- 13- ŞEYH YAKUB EFENDİ TÜRBESİ
- 13a- ŞEYH SEYYİD KERAHÜDDİN EFENDİ
- 14- ŞEYH HASAN ADLİ EFENDİ TÜRBESİ
- 14a- ŞEYH SEYYİD M. ALAADDİN EFENDİ
- 15- ŞEYH SEYYİD M. KUREDDİN TÜRBESİ
- 15a- ŞEYH KUBBEDDİN EFENDİ
- 15b- TORUNU ŞİHABÜDDİN
- 15c- TORUNU KERAHÜDDİN
- 15d- ŞEYH ALAADDİN EFENDİ
- 15e- ŞEYH M. VAHYÜDDİN EFENDİ
- 16- ŞEYH SEYYİD M. HAŞİM TÜRBESİ
- 16a- ŞEYH YILDIZ DEDE
- 16b- SEYYİD M. RAZİ EFENDİ
- 16c- ŞEYH RİZAEDDİN EFENDİ
- 16d- ŞEYH KUBBEDDİN EFENDİ
- 17- ÇİFTE SULTANLAR TÜRBESİ
- 18- ZİNCİRLİ SERVİ AGACI
- 19- ŞADIRVAN
- 20- MUVAKİTHANE
- 21- HACİ BEŞİR AĞA ÇEŞMESİ
- 22- RİFAT PAŞA SEBİLİ
- 23- HACİ EMİNE HANIM SEBİLİ
- 24- ÇEŞME
- 25- MUSALLA
- 26- HANNAH

KOCA MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ VAZİYET PLANI

Dr. Mustafa Murat ÖNTUĞ

**Uşak'ta Boduroğlu
Vakıfları ve Vakfiyeleri**

Uşak, eski çağlardan bu yana birçok kültüre ve medeniyete beşiklik yaparak, bu hususiyetleri bünyesinde kaynaştırmış bir şehirdir. Bu şehir Hititler, Frikyalılar, Lidya Krallığı, kısa bir süre Bergama Krallığı, Roma Devleti, Bizanslılar, Anadolu Selçuklu Devleti, Germiyan Beyliği ve Osmanlı Devleti gibi devletlerin hakimiyetinde bulunmuştur.¹

Bu Anadolu kenti Türk Eğitim Tarihinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında, XIX. yüzyılın ile XX. yüzyılın başlarında Uşak kazasında kırk medresenin bulunması bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir². Fakat her nedense Uşak'ta şimdiye kadar gerek eğitim kurumları olarak medreseler ve gerekse diğer vakıf eserleri üzerinde herhangi ciddi bir çalışma yapılmamıştır.

Burada Uşak şehrinin tarihine katkıda bulunacak ve Uşaklılar için de önemli olduğuna inandığımız Boduroğulları tarafından yaptırılan câmî, medrese, mektep, çeşmelerden meydana gelen bir manzume tanıtılacaktır. Araştırma konumuz olan Boduroğulları hayır eserlerinin vakıfları ile ilgili elimizde hem sûretleri, hem de asılları bulunan iki vakfiye mevcuttur. Vakfiyelerin değerlendirmesine geçmeden önce, vâkıflar hakkında kısa bir bilgi verilecektir.

I. VÂKIFLAR

Boduroğullarına ait iki vakfiyenin bulunduğu yukarıda değinilmişti. Bunlardan ilkinin vâkıfı, Bodur-zâde diye meşhûr el-Hâc Halil bin el-Hâc Mustafa'dır.

Boduroğulları'nın eserlerine dair ikinci vakfiyenin vâkıfı ise el-Hâc Ebubekir bin el-Hâc Halil'dir. Aşağıda önce Hacı Halil sonra Hacı Ebubekir Efendilerinin kısa hal tercümeleri verilecektir.

1- Hacı Halil Efendi:

Boduroğlu vakfiyelerinin, birincisinin vâkıfı olan Hacı Halil Efendi hakkındaki bilgi sınırlıdır. Bu zât ile ilgili bilgiler, vakfiyede yazılanların dışında, kendi yaptırdığı caminin minaresinde bulunan H.1182/M.1768-1769 tarihli kitâbeden öğrenilmektedir(Res. 1). Buna göre Hacı Halil

Efendi, Hacı Mustafa'nın oğludur. Vakfiyenin tescil tarihi olan 15 Muharrem 1184/11 Mayıs 1770 tarihinde Uşak'ta Cami-i Kebîr Mahallesi'nde ikamet etmektedir³. Vakfiyede yazılanlara göre Uşak'ta Hâcî Sıddık Mahallesi'nde satın aldığı arsa üzerine cami, medrese, mektep yaptırarak bunlara mal ve para vakfetmiştir (Vakfiye I, 10-15).

Boduroğlu Camii'nin kitâbesinde, Uşak şehrinde Halil Efendinin medrese, cami ve çeşme yaptırdığına dair yazılanlar, vakfiyedeki bilgileri teyit etmektedir. Kitâbede dikkati çeken bir nokta, Hacı Halil Efendinin isminin önünde bulunan "Zülbekir" kelimesidir. Bu isim, Halil Efendinin başka bir adı daha olduğunu göstermektedir. Fakat bu isim vakfiyelerde geçmemektedir (Vakfiye I, 1-5; II, 1-5). Zülbekir, onun ikinci lâkabı olmalıdır. Diğer taraftan vakfiyelerde Hacı Halil Efendi ve oğlu Hacı Ebubekir için "Bodur-zâde" ismi kullanıldığı ve ailenin bu adla meşhur olduğu yazılıdır (Vakfiye I, 1-5; II, 1-5). Fakat bu lâkabın sülâleye neden verildiğine dair yazılı bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen ailedeki fertlerin kısa boylu olması bu adla anılmalarına neden olmuştur. Nitekim bu aileden geldiği bilinen Mimar Bekir Bodur, kendisiyle yapılan görüşmede Boduroğulları'nın kısa boylu olduğunu söylemektedir. Ailenin Uşak'ta yaptırdığı bütün eserler, bugün bile Boduroğlu diye tanınmaktadır⁴.

¹ Orhan Dengiz. "Uşak Tarihi Yolunda I", *Taşpınar Afyon Halkevi Mecmuası*, S. 100 101, Mayıs - Haziran 1943, s. 272; aynı yazar, "Uşak Tarihi Yolunda II", *Taşpınar Afyon Halkevi Mecmuası*, Sayı: 105, Birinci Teşrin 1943; S.296-298.

² Bu medreselerin 22'si kazâ merkezinde, diğer 18'i Uşak'a bağlı nâhiyelerde bulunmaktadır. Medreselerin isimleri, müderrisleri, bânileri, talebe adetleri ve buldukları yerler hakkında bkz. *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, İstanbul 1317. s.1170-1173; *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, İstanbul 1319, s. 582 585.

³ Boduroğlu Vakfiyeleri I, 1-5. Bundan sonraki atıflar (Vakfiye I, II,) şeklinde metin içinde kısaltılarak verilecektir.

⁴ Mimar Bekir Bodur, Boduroğlu Ailesinin çok önceden Karadeniz tarafından göç ettiğini ve bu sırada fertlerden bir kısmının İstanbul'a yerleşerek şimdiki "Kalebodur"lar diye meşhur olan sülâleyi meydana getirdiklerini, diğer bir kolun ise Uşak'a gelerek bu şehre yerleştiklerini ifade etmektedir.

Haşim Tümer, Uşak Tarihi isimli kitabında Hacı Halil Efendi'nin kendi medresesinde müderrislik yapan büyük bir âlim olduğunu, vefatından sonra yerine oğlunun müderris tayin edildiğini yazmaktadır⁵. Oysa Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Defter⁶ No: 1089, varak 66'da Boduroğlu Medresesi'ne Hacı Halil Efendinin "tâyin ve tahsisiyle" müderris olarak Boyacı-zâde Mehmed'in atandığına dair H.1185/ M.1771-1772 tarihli bir berât bulunmaktadır. Bu zât müderrislik görevini H.1233/M.1817-1818 tarihine kadar yürütmüştür⁷. Vakfiyenin 15 Muharrem 1184/11 Mayıs 1770 tarihindeki tescilinden bir sene sonra bizzat vâkıf Hacı Halil Efendi'nin isteği doğrultusunda yapılan bu ilk müderris ataması, Haşim Tümer'in belirttiğinin aksine Hacı Halil Efendinin ve oğlu Hacı Ebubekir Efendi'nin müderrislikle ilgilerinin bulunmadığını göstermektedir. Fakat kendi adına bir medrese ve mektep yaptırmayı, eğitim-öğretime önem veren bir zat olduğunun delilidir. Bu anlayış sonucu Boduroğlu ailesinden daha sonra kadı ve müderris gibi âlim kişiler çıkmıştır. Nitekim H.1281/M.1864-65 senesinde Uşak'ta doğan Boduroğlu Osman Ağa'nın oğlu Hasan Efendi Uşak, Kula, Ödemiş, Tire, Kütahya, Manisa ve Urla kasabalarında medreselerde Arapça ve Farsça okumuştur⁸. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra değişik görevlerde bulunan bu zât, üç sene kadar Üsküdar kadılığı da yapmıştır. R.1332/M.1916-1917'de Medresetü'l-Kuzât Müdürlüğüne tayin olmuştur. R.1318-1335/M.1902-1919 tarihleri arasında İstanbul'da bulunduğu sırada Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Nüvvab'da Mecelle Muallimliği yapmıştır. Hasan Efendinin R.1334/M.1918'de yazdığı Salâhu'r-Reşâd adlı basılmış bir eseri ve Dürerü'l-Vâhid isimli başka bir kitabı da bulunmaktadır⁹.

Hacı Halil Efendinin ölüm tarihine dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Oğlu Hacı Ebubekir'in H.1185/M.1771-72'de mütevellî tayin edildiğine bakılırsa¹⁰, 1771'de vefat ettiği söylenebilir. Çünkü vakfiyeye göre ölümüne kadar vakfın mütevellîliğini Hacı Halil Efendi bizzat yürütecek, onun ölümü halinde oğlu Hacı Ebubekir mütevellî olacaktır (Vakfiye I, 40-45).

Vakfiye ve belgelerde vâkıf Halil Efendinin isminin önünde "el-Hâc" lakabının bulunması,

onun hac farızasını yerine getirmiş olduğuna işaret etmektedir.

Sonuç olarak Hacı Halil Efendi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Uşak'ta yaşamış, ilme düşkün hayırsever bir zattır. Tesis ettiği manzumen Boduroğlu Camii günümüzde de işlevini yerine getirmeye devam etmektedir.

2. Hacı Ebubekir Efendi:

İnceleme konusu olan ikinci vakfiyenin vâkıfı Hacı Ebubekir Efendi ile ilgili bilgiler sınırlı olup, vakfiye ve belgelerden Hacı Halil Efendinin oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu zat da babası gibi Uşak'ta Câmî-i Kebîr Mahallesi'nde ikamet etmiştir (Vakfiye II, 1-5). Babasından kalan hândaki hissesini ve helvacı dükkânını, yine babası tarafından yaptırılan cami, medrese, gibi eserlere vakf etmiştir. Hacı Ebubekir, babasının ölümünden sonra vakfın mütevellîsi olarak atanmış¹¹, muhtemelen bu görevi, ölümüne kadar sürdürmüştür. Onun yaptırdığı çeşmenin kitabesi 1776-77 tarih olduğuna göre, ölümü bu tarihten sonradır.

Vakfiyede Ebubekir Efendinin isminin önünde "el-Hâc" lakabının bulunması, onun da babası gibi hac farızasını yerine getirdiğini göstermektedir.

Hacı Ebubekir Efendi ailedeki hayır yapma geleneğini devam ettirerek babasının yolundan gitmiş, kendi malını ve mülkünü Boduroğlu eserlerine vakfetmiştir.

II. BODUROĞLU VAKFİYELERİ

Uşak'ta Boduroğulları Ailesi tarafından yaptırılan cami, medrese, mektep ve çeşmeler için düzenlenmiş Türkçe iki vakfiye mevcuttur. Bu vakfiyelerin birincisinin sureti, VAD., No: 608, sayfa 328-329'da bulunmaktadır. Vakfiyenin tescil tarihi 15 Muharrem 1184/11 Mayıs 1770'dir (Vakfiye I, 55). İkinci vakfiye sureti, VAD., no: 608, s. 327'de kayıtlı olup tarihsizdir.

⁵ Haşim Tümer, *Uşak Tarihi*, İstanbul 1971, s. 68-192.

⁶ Kısaltma: VAD.

⁷ VAD., no: 546, s. 210.

⁸ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, C.2, İstanbul 1980, s. 69.

⁹ Aynı eser, s. 70.

¹⁰ VAD., no: 1089, vr. 66.

¹¹ VAD., no. 1080, vr. 66.

Elimizde Boduroğlu vakfiyelerinin asıl nüshaları da mevcuttur¹². Vakfiyelerin sûretleriyle, asıl nüshaları karşılaştırıldığında sûretlerde bazı eksiklikler bulunmuştur. Bunun için vakfiyeler değerlendirilirken asıl nüshalar esas alınmıştır. Fakat bu belgelerden özellikle el-Hâc Ebubekir'e ait olan II. vakfiye yıpranmış olduğundan bazı kısımları okunamaz hale gelmiştir. Bu bölüm incelenirken Vakıflar Arşivinde bulunan sûret kullanılmıştır. Makalenin arkasına yine de bu orijinal vakfiye konmuştur.

Vakfiyelerin asıllarında dikkat çeken bazı hususiyetler de bulunmaktadır. İlk vakfiye olan Hacı Halil Efendiye ait vakfiye, muhtemelen yazılırken kağıdın ortasından başlanılmış ve oğlunun vakfiyesi de üst tarafta kalan boşluğa sıkıştırılmıştır. Bundan dolayı ikinci vakfiyenin yazısı ufak ve okuması da zordur. Vakfiyelerin dili o günkü Türkçe'ye göre sadedir.

15 Muharrem 1184/11 Mayıs 1770 tarihli birinci vakfiye başında bulunan tasdik, sağ kenarındaki ilâveler ve sonunda bulunan şahitler dışında 55, sûrette ise 58 satırdan meydana gelmektedir.

İkinci vakfiye ise tarihsiz olup onaylayan kadı ile ilâveler ve şahitler kısmı hariç 13 satırdır. Surette ise 17 satırdır. İkinci vakfiyenin vâkıtı olan el-Hâc Ebubekir'in cami bahçesine yaptırdığı çeşmenin kitabesi H.1190/M.1776-77 olduğuna göre, babasının ölümünden sonra yani 1771-1772 ile 1777 tarihleri arasında bu vakfiyeyi düzenlemiş olmalıdır.

1. Tasdik ve Şahitler:

Birinci vakfiye olan el-Hâc Halil Efendi'ye ait vakfiyenin tasdik bölümü baş taraftadır. Arapça olup iki satırdan ibarettir. İkinci vakfiye olan el-Hâc Ebubekir'in vakfiyesinin tasdik bölümleri ise sondadır. Bunların her ikisi de Arapça ve dörder satırdır.

a. Tasdik Eden Kadılar:

15 Muharrem 1184/11 Mayıs 1770 tarihli ilk vakfiyeyi tasdik eden Uşak Kadısı Saraç-zâde es-Seyyid el-Hâc Ahmed'dir. İkinci vakfiyeyi tasdik edenlerden birincisi, Uşak Kadısı es-seyyid Mehmed Sadık, ikincisi de yine Uşak Kadısı

olduğu anlaşılan es-Seyyid Mehmed Mustafa'dır. Her iki vakfiyeyi onaylayan kadılar hakkında kimliklerini açıklayıcı bilgi bulunamamıştır.

b. Şahitler:

İsimlerinin yanındaki unvan ve mansıp adları vakfiyedeki tanıkların çoğunun eşraftan olduklarını göstermektedir. Nitekim Birinci vakfiyedeki mutasavvıflar "eş-şeyh"; ulemâdan olanlarsa "molla", "halife", "müderriş", "müfti", "vâiz", "el-imâm"; seyyidler "es-seyyid"; hac farizasını yerine getirenler de "el-hâc" şeklinde yazılmıştır.

Vakfiyenin şahitleri arasındaki unvanlar, 1770 tarihinde Uşak'taki dini görevlilerin bir kısmının tespit edilmesini sağlamıştır. Buna göre Ağa Camii'nin imamı el-Hâc Mehmed Efendi, Burma Camii hatibi el-Hâc Musa Efendi, İmâmı Abdullah Efendi, Cami-i Kebîr / Ulu Cami hatibi es-Seyyid Mustafa Efendi'dir. Vaiz el-Hâc İsmail Efendi, Müfti-i sabik es-Seyyid Mehmed Efendi ve Uşak Müftisi Nuri Efendi de ulemadan olup vakfiyeye tanıklık eden zatlardır. Ayrıca şahitler arasında bir çok seyyid ve nakibü'l-Eşrâftan kaymakamı¹³ da bulunmaktadır. Birinci vakfiyede bunlardan başka şahitlerin bulunduğu "ve gayrihim" deyiminden anlaşılmaktadır.

İkinci vakfiyenin tanıkları ilk vakfiyedeki kadar çok olmayıp sadece altı kişidir. Bunlar Ümmühan Hoca-zâde Osman Efendi, es-Seyyid Cafer Efendi, es-Seyyid Molla Said, Boya-zâde Hafız Mehmed, el-Hac Mehmed Efendi, Karadaşlı Mustafa Efendi ve Bodur-zâde Hacı Ebubekir'in biraderi olan Ahmed Efendidir. Birinci vakfiyedekinden farklı tarafı, ikinci vakfiyedeki şahitlerin ilmiye sınıfından olduklarına dair işaretin bulunmamasıdır.

İki vakfiyede de bulunan zâtlar şöhretli kimseler olmadıkları için biyografi kitaplarında yer almamış, bu nedenle kimliklerini açıklayıcı bilgi bulunamamıştır.

¹² Vakfiyelerin asılları Boduroğulları'nın elinde bulunmaktadır. Bu orijinal vakfiyeleri bize vererek araştırmamıza katkıda bulunan Bekir Bodur'a burada teşekkürü borç bilirim.

¹³ Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı, Osmanlı Devleti'nde seyyid ve şeriflerin, yani Hz. Peygamber'in torunları, Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan'ın bu vasıta ile bizzat Hz. Peygamber'in soyundan gelenler arasından kendilerine baş olarak seçilen ve onları kazalar da devlet nezdinde temsil eden kimse idi. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1984, s. 161-173.

2. Yer Adları:

Vakfiyelerde geçen yer adlarının çoğu Uşak merkez kazasında, bir kısmı da Uşak'ın dışında bulunmaktadır¹⁴.

a. Eski Hamam:

Eski Hamam Uşak'ta Dülgeroğlu Oteli'nin karşısındaki otoparkın bulunduğu yerde idi. Evliya Çelebi, Seyahatnâmesi'nde Uşak'ta birisi eski diğeri yeni olmak üzere iki hamamdan bahsetmektedir¹⁵. Eski Hamamla ilgili yazılmış bir kitâbe olmadığı için hangi tarihte yapıldığı bilinememektedir. "Eski" dendiğine bakılırsa Selçuklu veya Beylikler döneminde inşa edilmiş, Uşak'ın ilk hamamı olmalıdır. Hamam'ın eski halini görenlerin söylediğine göre, içine sekiz-on basamakla inilerek giriliyordu. Yangın geçirip yıkıldığı için kullanılamaz hale gelmiş, üzeri kapatılarak çevreyle birlikte otopark haline getirilmiştir.

b. Pekmez Pazarı:

Ulu Cami'nin karşısında, şimdiki Belediye işhanının olduğu yerdedi. Bugün bile Pekmez Pazarı olarak söylenen bu yerde pekmez satılmaktadır. Pekmez Pazarı'nın bulunduğu mahalde aynı adla anılan bir de Pekmez Hanı bulunmaktaydı. Tek katlı kâgir bir yapı olan bu han, Alaaddin Er'in anlattığına bakılırsa 1894'teki büyük bir yangında hasar görmüş ve yeniden inşa edilmiştir. Adı geçen han, Pekmez Pazarı'nın bulunduğu yere sonradan inşa edilmiş olmalıdır.

c. Tuz Pazarı:

Uşak şehir merkezinde, Ulu Camii yakınında şimdiki İş Bankası'nın karşısında bulunan yerler Tuz Pazarı idi. Bugünkü Emlak Bankası'nın olduğu yerde de Tuz Pazarı Camii vardı. Camiye sekiz basamaklı bir merdivenle çıkılmaktaydı ve altında da dükkânlar mevcuttu.

d. Hasır Pazarı:

Hasır Pazarı, Ulu Camii'nin karşısındaki Yılcı Oğlu Hanı'nın arka tarafında, Bayraktar Hanı'nın yanındaki sokak idi. Şimdi bu pazarın bulunduğu yerde Bilge Oteli vardır.

e. Kasap Pazarı:

Kasap Pazarı, Burma Cami'nin karşısında, Hacı Gedik Hanı'nın doğusundaki çayın kenarında bulunan yerlere denmektedir. Şu anda

bu mahalde deri ve dokuma atölyeleri bulunmaktadır.

f. Eski Mahkeme:

Vakfiyede bir de Eski Mahkeme binasının adı geçmektedir. Eski Mahkeme'den söz edildiğine göre bir de Yeni Mahkeme'nin bulunması gerekir. Şu halde bu vakfiyenin düzenlendiği 1770 tarihinden kısa bir süre önce yeni bir mahkeme binası yapılarak eskisinin terk edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Eski Mahkeme binasının bulunduğu yer belirlenememiştir. Alâeddin Er'in söylediğine göre muhtemelen Yeni Mahkeme binası olması gereken yer, şimdiki Askeri Gazinonun arka taraflarında idi. Bu yerde eski bir hapishâne kalıntısı da bulunmaktadır. Eski Mahkeme binası da burada olmalıdır. Kullanılmaz hale geldiği için yeni binanın yaptırılıp, eski binanın terk edilmiş olduğu söylenebilir. Uşak'ta Mahkeme binası olarak bilinen harap yapılar, polis evi olarak Emniyet Müdürlüğü tarafından restore edilmektedir.

g. Akkilise:

Akkilise köyü Uşak'ın en eski köylerinden birisidir. 1530 Tarihli Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri'nde bu köyün ismi geçmektedir¹⁶. XX. yüzyıl başlarındaki Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi'nde de bu köyden bahsedilmektedir¹⁷. Cumhuriyet dönemine ait kaynaklarda ise bu köyün ismi geçmemektedir¹⁸. Bu köy, şu anda Uşak merkeze bağlı Akse köyüdür.

ğ. Bozkuş Caddesi:

Bugün Bozkuş olarak bilinen yer vakfiyede "Bozguş" şeklinde yazılmıştır (Vakfiye I, 35-40). Bozkuş Caddesi, Uşak - Afyon karayolunun üçüncü kilometresinde bulunan Şeker Fabrikası'nın ve bu fabrikanın karşısında yapımı yeni biten Hava Alanı'nın biraz ilerisinde bulunan mevkideydi. Bu yolun biraz içerisinde Bozkuş köyü bulunmaktadır. Bundan dolayı, Uşak'tan Bozkuş köyüne giden yola bu ad verildiği söylenebilir.

¹⁴ Vakfiyede geçen yerlerin tespit edilmesinde Uşak şehrinin tarihi dokusunu çok iyi bilen eşraftan, 1329 Uşak doğumlu, Alâeddin Er'e teşekkür ederiz.

¹⁵ Evliya Çelebi, *Seyâhâtname*, C. 8, İstanbul 1985, s. 511.

¹⁶ Bkz. s. 65.

¹⁷ Bkz. H. 1325, s. 23.

¹⁸ *Türkiye'de Meskün Yerler Kılavuzu*, İçişleri Bakanlığı yayınları, Ankara 1946.

h. Bakırcılar Çarşısı:

Bakırcılar, Testi Pazarı'nın batısında bulunan yerlere denmekteydi. Bu yerde birçok kalaycı dükkânı bulunmaktaydı. Son senelerde bakırdan yapılan mutfak malzemesi önemini kaybedince değişik esnafın çalıştığı bir çarşı haline gelmiştir.

i. Han:

Vakfiyede adı verilmeden bir Han'dan bahsedilmektedir. Vakfiyeye göre Eski Mahkeme yakınında bulunan bu han (Vakfiye I, 45 - 50; II, 5-10), muhtemelen yıkılmış olduğu için söylenen yerde böyle bir yapıya rastlanılmamıştır. Nitekim bu mahalde evlerin bulunması bunu göstermektedir.

i. Irgad Kavağı:

Vakfiyede ayrıca Uşak içerisinde Irgad Kavağı diye bir yer de geçmektedir. Fakat bu mahallin neresi olduğu hakkında bilgi edinilememiştir.

3. Vakfiyelerde Geçen Mevkufât:

Vakfedilenlerin hepsi Uşak kazasının merkezinde olup bunlar aşağıda ayrı ayrı gösterilecektir.

a. Evler: Boduroğlu Cami, Medrese ve Mektebi yakınında bulunan iki ev (yerleri yazılmamış) (Vakfiye I, 10-15).

b. Hamam: Eski Hamam'daki hisse (miktarı belli değil) (Vakfiye I, 15-20).

c. Dükkânlar: Pekmez Pazarı'nda bulunan tümü vakf edilen ekmekçi dükkânı (Vakfiye I, 15-20), Eski Hamam yakınında bulunan demirci dükkânı (Vakfiye I, 15-20), Tuz Pazarı'ndaki demirci dükkânı (Vakfiye I, 20-25), Tuz Pazarında bulunan boyacı dükkânı (Vakfiye I, 25-30), Cami Kebîr (Ulu Cami) karşısında bulunan Han kapısı yanındaki dükkân (Vakfiye I, 25-30), Hasır Pazarı'nda iki adet demirci dükkânı (Vakfiye I, 25-30), Kasap Pazarı yakınında bulunan bâzergen dükkânının kirası (Vakfiye I, 25-35), Bakırcılar içerisinde bulunan kalaycı dükkânının kirası (Vakfiye I, 30-35), Pekmez Pazarı'nda bulunan leblebici ve boyacı dükkânlarının kiralari (Vakfiye I, 35-40), neredede bulunduğu yazılmayan helvacı dükkânı (Vakfiye II, 5-10).

d. Para: Vâkîf kendi temiz malından 300 kuruş vakfetmiştir (Vakfiye I, 30-40).

e. Han: İsmi belli olmayan bir hanın hissesi (Vakfiye II, 5-10).

4. Mevkufâtla İlgili Şartlar:

Vakîf geleneğinde vâkîflar, yaptırdığı hayır kurumlarında hizmetlerin en iyi şekilde yürütülmesi için vakfın gelirlerinin nerelere sarf edileceğini düzenlettikleri vakfiyelerde ayrıntılı olarak yazdırırlardı. İncelediğimiz bu iki vakfiyede de Boduroğulları vakfettikleri malların nerelere harcanacağını detaylı şekilde vakfiyelere yazdırmışlardır.

a) Vâkîf Bodur-zâde el-Hâc Halil, vakf ettiği evlerin birisinde, 3 vakitte; akşam, yatsı ve sabah namazlarında imamlık yapan, camide hatip olan ve mektepde "muallim-i sıbyan" olan zatın ikamet etmesini (Vakfiye I, 10-15); ikinci evde de Boduroğlu Medresesinde müderrislik yapan kişinin oturmasını (Vakfiye I, 10-15);

b) Boduroğlu Camii'nde hatiblik yapan kişiye 200 akçe Eski Hamam'daki hisseden aynı zatın üç vakit yaptığı imamlık için 200 akçenin de Pekmez Pazarı'nda bulunan ekmekçi dükkânından verilmesini (Vakfiye I, 15-20),

c) Medresede müderrislik yapan kişiye günlük 8 akçeden ayda 240 akçe ücretin ekmekçi dükkânından verilmesini (Vakfiye I, 15-20),

d) Eski Hamam yakınındaki demirci dükkânından, camide öğle ve ikindi vakitlerinde İmamlık yapan zata günlük 3 akçeden ayda 90 akçe ücret verilmesini (Vakfiye I, 15-20);

e) Medresede eğitim gören 10 öğrencinin her birine günlük 1 akçe ayda 300 akçenin Ekmekçi dükkânından karşılanmasını (Vakfiye I, 20-25),

f) Camide "Cum'a Şeyhi" bulunan şahsa günlük 2 akçeden, ayda 60 akçe ücretin ekmekçi dükkânından verilmesini (Vakfiye I, 20-25),

g) Camide "Yevm-i İsneyn Şeyhi" olan zata günlük 3 akçeden, ayda 90 akçenin Tuz Pazarı'ndaki demirci dükkânından 60 akçe, ekmekçi dükkânından 30 akçe verilerek karşılanmasını (Vakfiye I, 20-25),

h) Camide görev yapan iki "Aşır-hân"a günlük 2'şer akçeden, ayda 60'şar akçe ücretin Tuz

Pazarı'ndaki boyacı dükkânından verilmesini (Vakfiye I, 25-30),

i) Camide beş vakit müezzinlik yapana Kebîr karşısındaki Han Kapısı yanında bulunan dükkân-
dan aylık 120 akçe verilmesini (Vakfiye I, 25-30),

j) Camide kayyım bulunan kimsenin günlük 4 akçeden, ayda 120 akçe ücreti Hasır Pazarı'nda bulunan iki adet demirci dükkânından almasını; kayyımın, Kasap Pazarı yakınında bulunan bâzergan dükkânından aylık 80 akçe kira, Eski Hamam yakınındaki demirci dükkânından aylık 60 akçe ve ekmekçi dükkânından 60 akçe kiranın senelik üç dükkândan toplam 2400 akçeyi alıp mütevellinin denetiminde cami'nin mumuna; caminin içinde ve dışında, minâresinde mübarek gecelerde yakılmak üzere kandillerin yağının tedarik edilmesi için sarf edilmesini; kayyımın Bakırcılar içerisinde bulunan kalaycı dükkânından alacağı aylık 90 akçe kiranın bir kısmını ücret olarak almasını, diğer bir kısmını da tuz satın alarak mektep ve medresenin damlarına serpmesini (Vakfiye I, 25-35),

k) Yukarıdaki emlakın dışında vâkif 300 gurus vakf etmiş ve bu paranın her sene %15 arttırılması şartıyla borç verilmesini ve hâsılâtından caminin, medresenin, mektebin, su yollarının ve vakıfların iktizâ eden tamirine harcanmasını, fazla kalırsa asıl mala eklenmesini (Vakfiye I, 30-40),

l) Vâkif Pekmez Pazarı'ndaki leblebici ve boyacı dükkânlarının aylık 360 akçe kiralalarının alınarak, Uşak kazâsı içerisinde Irgad Kavağı diye tanınan mahalde yeniden bina ettirdiği çeşmeye, Bozkuş Caddesi'nde yeniden inşa ettirdiği çeşmeye ve Akkilise Köyü'nde bulunan kabristanın yanında tamir ettirdiği çeşmenin su yollarının tamirine sarf edilmesini (Vakfiye I, 35-40);

m) Zikredilen malın imaline, sarfına, zammına ve vakıf dükkânlarının kiralalarının alınması ve sarfının müteveli tarafından yapılmasını (Vakfiye I, 40-45),

n) Vakfın mütevellisi olan kişiye tevliyet hakkı için senede 20 gurus ücretin, Eski Mahkeme yakınında Han Kapısı'ndaki dükkândan verilmesini (Vakfiye I, 45-50),

o) Vâkif el-Hac Ebubekir de, babasının yaptırdığı medresede müderrislik yapan kişiye aylık 120 akçe ücretin Han'daki hissesinden verilmesini (Vakfiye II, 5-10). Aynı zamanda müderris olan kişinin vakfa nâzır olarak atanması ve senede bir kez mütevelliyile görüşerek, artan paranın asıl mala eklenmesini, bu hizmetine karşılık olarak da Han'daki hisseden 60 akçe ücret verilmesini (Vakfiye II, 10-13),

p) Boduroğlu Câmii'nde bulunan imamın her gün sabah vakti Yâsin, ikinci vakti Nebe' Sûreleri'ni okumasını, bu hizmetlerine karşılık olarak da ayda 120 akçe ücretin Han'daki hisseden verilmesini (Vakfiye II, 5-10),

r) Medresede bulunan talebeye günlük 1 akçeden ayda 300 akçe ücret verilmesini (Vakfiye II, 5-10),

s) Helvacı dükkânından senede 30 kuruş, Han'daki hisseden senede 15 kuruş olmak üzere toplam 45 kuruşun cami ve medresenin tamirine sarf edilmesini (Vakfiye II, 5-10),

ş) Camide "Cum'a Şeyhi" bulunana ayda 50 akçe ücretin de Han'daki hisseden verilmesini (Vakfiye II, 5-10),

şart koşmuştur.

III. BODUROĞULLARI'NIN VAKIF ESERLERİ

Vakfiyelerde Boduroğlu Camii, Mektebi, Medresesi ve bu medreseye ait hücrelerle, çeşmelerden bahs edilmektedir (Vakfiye I, 10-25). Aşağıda Hacı Halil ve Hacı Ebubekir tarafından Uşak'ta yaptırılan hayır eserleri üzerinde durulacaktır.

1- Boduroğlu Medresesi:

Medrese kelimesi Türkçe'ye Arapça'dan geçmiş olup, öğrencinin içinde oturduğu ve ders okuduğu mekân, bina anlamına gelmektedir¹⁹. Osmanlı döneminde, genelde sıbyan mektebi/ muallimhâne adı verilen ilköğretim kurumunun üstünde, orta ve yüksek derecede eğitim-öğretim yapan okullara medrese denmiştir²⁰.

¹⁹ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s. 1.

²⁰ Cahid Baltacı, *XV.-XVI. Asırda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 25.

Buradan mezun olanlar, bitirdikleri medresenin seviyesine göre imam, hatip, vaiz, müderris, müftü ve kadı olurlardı²¹. İnceleme konusu olan Boduroğlu Medresesi'ni bitirip önemli görevler almış kişilerin varlığı bilinmektedir²².

Bu kısa açıklamadan sonra Boduroğlu Medresesi'nin yeri, bânisi, inşa tarihi ve mimarî durumu incelenecektir.

a. Yeri:

Boduroğlu Medresesi'nin yeri, vakfiyede geçtiği şekliyle el-Hâc Sıddık mahallesindedir (Vakfiye I, 10-15; II, 5-10). Şu anda mevcut olmayan ve Bekir Bodur'un söylediğine göre 1954'den önce ortadan kaldırılan medrese odalarının bir kısmı caminin kible tarafında, bir kısmı ise doğusunda yer almaktaydı (Şekil-1). Başlangıçta on adet olan hücreler (Vakfiye I, 20-25), ihtiyaca cevap vermediği için zamanla artarak on sekize ulaşmıştır.

Birinci vakfiyenin tescil tarihi olan 15 Muharrem 1184/11 Mayıs 1770 tarihinden kısa bir süre sonra yapılan memur atamalarına dair berâtların büyük çoğunluğunda Boduroğlu Camii ve Medresesi'nin yeri yazılırken "el-Hâc Hasan/Hacı Hasan Mahallesi" diye yazılmıştır²³. Yalnızca, H.1186/M.1772-1773 tarihine ait iki memur atamasında "el-Hâc Sıddık/Hacı Sıddık Mahallesi" diye yazılmıştır²⁴. Özellikle bu tarihten sonra gönderilen berâtlarda sürekli olarak "Hacı Hasan Mahallesi" kullanılmaktadır. XIX. yüzyılın başları²⁵ ile bu yüzyılın sonunda²⁶ ve XX. yüzyılın başında²⁷ Boduroğlu Medresesi Hacı Hasan mahallesinde gösterilmektedir. Şu halde medresenin olduğu yer, o zaman bu iki mahallenin sınırında bulunduğu için bazen Hacı Hasan, bazen de Hacı Sıddık mahallesi olarak kaydedilmiştir.

Cami ve medresenin bulunduğu alan 1954 tarihinde tapulanırken Ünalın mahallesi bodur sokak olarak kaydedilmiştir²⁸. Fakat tapulama işlemi yapılırken medrese binasının ve mektebin yeri gösterilmediği gibi yapılardan da bahs edilmemiştir²⁹. Demek ki binalar bu tarihten önce yıkılmıştır.

b. Bânisi ve İnşa Tarihi:

Uşak'ta bulunan Boduroğlu Medresesi'nin

bânisi vakfiyelerde (Vakfiye I, 10-15; II, 5-10) ve Boduroğlu Camii'nin minâresinde bulunan kitâbede yazıldığına göre Hacı Mustafa oğlu Hacı Halil Efendi'dir. Cami minâresinde bulunan kitâbe H.1182/M.1768-1769 tarihli olup "Belde-i Uşşak içinde Medrese, Câmî ve Sebil, çün vakfiyledi o malını ukbay için.." yazılı olduğuna göre muhtemelen bu tarihten kısa bir süre önce 1767 veya 1768'de inşa edilmiştir.

Boduroğlu Medresesi'nde XIX. yüzyılın sonuna kadar öğrenci adedinde bir değişiklik olmamıştır³⁰. Fakat XX. yüzyılın başında medreseye artan talebi karşılayabilmek amacıyla olsa gerek öğrenci sayısı 38'e yükselmiştir³¹. Yukarıda değinildiği üzere artan bu öğrenci sayısına paralel olarak yeni odalar ilâve edilmiştir.

c. Mimarî Durumu

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilen Boduroğlu Medresesi'nin mimarî durumu hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Vakfiyelerde verilen bilgilere göre talebenin kaldığı on adet hücresi vardır. Medresenin damlarına kayıym tarafından tuz atılarak ırgalanması yani yerinden kayan taşların yerleştirilmesi, medresenin ve talebe hücrelerinin damının düz dam ve toprak olduğuna işaret etmektedir (Vakfiye I, 30-35).

²¹ Detaylı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, (2. Baskı), Ankara 1984, s. 45-132.

²² Bunlardan birisi "Leblebicioğlu" şöhretiyle bilinen Ali Efendidir. Nisan 1308 (1892) tarihinde Uşak'ın Karaağaç mahallesinde doğmuş, Rüşiye tahsilinden sonra Temmuz 1322 (1906) tarihinde Boduroğlu Medresesine girmiştir. Ocak 1914'te Uşak'ta bulunan İdadî'nin El İşleri Muallimliği'ne tayin olunmuştur. Daha geniş bilgi için bkz. Sadık Albayrak, *aynı eser*, Cilt 3, İstanbul 1980, s. 75.

²³ Bkz. VAD., no: 1080, vr. 66; VAD., no: 1120, vr.30; VAD., no: 551, s. 55; VAD., no: 546, s. 210.

²⁴ VAD., no: 1123, vr. 52; VAD., no: 1125, vr.5.

²⁵ VAD., no: 546, s. 210.

²⁶ *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, İstanbul 1317, s. 1170-1771.

²⁷ *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, İstanbul 1319, s. 582-583.

²⁸ Bkz. Uşak Tapu Sicil Müdürlüğü, Pafta 25, 30, Ada: 164, Parsel 24.

²⁹ Aynı yer.

³⁰ *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, İstanbul 1317, s. 1170 - 1771.

³¹ *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, İstanbul 1319, s. 582-583.

Boduroğlu Medresesi'ne dair Bekir Bodur'-dan elde edilen bilgiler, Osmanlı ülkesindeki medrese mimarisi ile Uşak'taki medrese binaları arasında benzerliğin bulunduğunu göstermektedir. Osmanlı döneminde, yatılı modele göre tasarlanmış medrese mimarilerinde talebe hücreleri, orta ölçekli medreselerde avlunun etrafına; külliye tipi büyük ölçekli mimari örneklerde ise câminin etrafına yanyana inşa edilmiştir³². Boduroğlu Medresesi, külliye olarak inşa edilmemiş olmakla birlikte, caminin kible ve doğu tarafları talebe hücreleriyle çevriliydi. Aynı dönemde yapıldığı tespit edilen Konya Hadim ilçesindeki, Hadimî Medresesi'nin mimarî durumu da Uşak'taki Boduroğlu Medresesi'ne benzemektedir³³.

Medrese binası, yıkılmadan önce, Cumhuriyet döneminde yatılı okullara pansiyon hizmeti de görmüştür.

2. Boduroğlu Camii:

Cami veya mescitler, namazın kılındığı ve aynı zamanda Hz. Peygamberin sağlığından itibaren eğitim-öğretim yapıldığı mekan, yani medrese olarak kullanılan yerlerdir³⁴. Daha sonra müstakil medrese binaları ortaya çıkınca cami ve mescidin bu işlevi medreselere geçmiş³⁵, fakat mâbetler birer mektep olarak devam etmiş³⁶ ve medresenin bir parçası olarak yapı içinde hep yer almıştır. Osmanlı devri medreselerdeki cami veya mescitler, ibadet dışında dersâne veya tatbikat yerleri olarak da kullanılmıştır³⁷. Zamanla medrese binaları artan öğrenciyi cevap veremez hale gelince, dersiâm adı verilen müderrisler, değişik medreselerden gelen öğrencilere derslerini büyük camilerde vermeye başlamışlardır³⁸.

Hacı Halil Efendinin yaptırdığı Boduroğlu Medresesi'nin bulunduğu yerde bir de cami vardı. Vakfiyelerde bu camii ve camide bulunan minberin Hacı Halil tarafından yaptırıldığına dair bir kayıt bulunmaktadır (Vakfiye I, 10-15; II, 5-10). Ayrıca camii'nin minâresinde bulunan kitâbede yazılanlar da bu bilgiyi teyit etmektedir. Camii'nin yapılış tarihi çelişkilidir. Giriş kapısında bulunan tarih 1763'tür. Fakat Cami minâresinde bulunan kitâbe H.1182/1768-1769 yılına aittir. Ayrıca Boduroğlu Camiinde Şaban 1186/Ekim 1772

tarihinde imamlık yapan Şeyh Hacı Mehmed Reis'in altı yıldır bu görevini ifa etmesi³⁹ camii'nin 1766 tarihinden bir süre önce yapıldığını göstermektedir.

Boduroğlu Camii'nin minâresindeki kitâbede "Bârekallah etti bünyad Zülbekir Hâcı Halil, Belde-i Uşşak içinde medrese, câmi ve sebil, çün vakfeyledi o mâlını ukbâ-y için, Hak ta'âlâ rahmetinden eyleye sa'yla cemil, Sahibü'l hayrât olanlara sezâdır Fatiha, Kim ki yâdetmez duâda ya leimâdır, ya bâhil, Ezheri sen ehl-i hayrın daima zikrinde ol, Tâ bulursun saak-ı arşta âb-ı kevser-i selsebil, Tâlib-ü ilmü amel gördükçe der tarihini, sen müyesser kıl ilâhi bizlere ecr-ü asil" yazılıdır (Res. 1).

Boduroğlu Camii, büyük bir bahçe avlusunun ortasındadır (Res. 2). Kible ve doğu tarafında şimdi mevcûd olmayan medresenin hücreleri bulunmaktaydı. Batı tarafında ise Boduroğlu Aile Mezarlığı vardır (Res. 3). Fakat bu mezarlıktaki taşların bir çoğu zamanla eskidiği için kırılmış ve silikleşerek okunamaz hale gelmiştir.

Cami, ana bina üzerine oturtulmuş sekizgen tek kubbeli, kâgir bir yapıdır. İlk inşa edildiği zaman çatısının toprak ve çakıldan olduğu anlaşılan caminin (Vakfiye I, 30-35), daha sonraları geçirdiği onarımlar neticesinde çatısı da kurşunla kaplanmış (Res. 4). Son cemaat yeri de câmiye sonradan ilâve edilmiştir. Camii'nin iç mekânı ufak ve pencereleri az olduğu için içerisi loştur. Kubbesi ve duvarları sade olup sarı renkte boyanmıştır.

³² Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, İstanbul 1997, s. 478; Cahid Baltacı da medreselerin genelde camilerin etrafında kurulduğunu söylemektedir. Bkz. *aynı eser*, s. 25-26.

³³ Yusuf Küçükdağ, "Hadimî Medresesi'ne Dair Bir Vakfiye", *Vakıflar Dergisi* S. XXVII, s. 79-94, Ankara 1998,

³⁴ Johs. Petersen, "Mescid", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 8., İstanbul 1971, s. 47-49.

³⁵ Hasan Akgündüz, *aynı eser*, s. 478-479.

³⁶ Pedersen, *aynı madde*, s. 56-58

³⁷ Akgündüz, *aynı yer*.

³⁸ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, I, İstanbul 1997, s. 99-200. Uşak'ta merkezi yerde bulunan Câmî Kebîr (Ulu Câmî)'de dersiâm Zilkade 1124/Kasım 1712 H.1219/M.1804-1805 tarihlerinde medrese talebesine ders vermekteydi. Bkz. VAD., no: 1134, vr. 22; VAD., no: 1116. Vr. 8; VAD., no: 545, s. 245.

³⁹ VAD., no: 1123, vr. 52.

Boduroğlu Camii'nin yapılışıyla ilgili Uşak'ın yaşlılarının anlattığı bir de hikayesi vardır. Buna göre; Boduroğullarının ilk dede evleri, Akseli Müftü Medresesinin karşı yakasında bulunan iki katlı ahşap bir yapıdır. Evin önündeki çayın kıyısında bir kaç yüzyıllık bir kavak ağacı ve bu ağacın üstünde de bir leylek yuvası vardır. Bir gün büyük bir fırtına kavak ağacını söküp devirmiş ve Boduroğlu evinin bahçesine yıkılmıştır. Üstündeki leylek yuvası da evin bahçesine düşmüştür. İşte bu leylek yuvasının çöpleri içinden değeri oldukça yüksek boğaz altınları bulunmuştur. Evin en yaşlısı olan Boduroğlu "Bu altınlar benim şahsi kazancım değil, sermayeme karıştırmam, Allah yolundan gelmiş olan bu altınları ben yine Allah yolunda bir işe harcamalıyım" diyerek⁴⁰ şimdiki Boduroğlu Camii'ni ve dolayısıyla diğer hayır eserlerini yaptırdığı ifade edilmektedir. Bu hikayenin 1864-1936 tarihleri arasında yaşamış Boduroğlu ailesinden Kalender Hasan Efendi tarafından anlatıldığı söylenmektedir. Şimdi ise Uşak'ın yaşlıları tarafından anlatılan bir hikayedir.

3. Mektep:

Osmanlı Devleti'nin klasik eğitim anlayışında, temel eğitim veren okullara Dârü't-talim, Mektephâne, Muallimhâne, Dârü'l-İlim denmekte idi⁴¹. Halk arasında ise bunlar Mahalle mekteb-i, Sıbyan mektebi olarak bilinirdi. Bu okullar her mahallede ve hemen her köyde mevcuttu, ekseriyetle camilere bitişik olarak yapılırdı⁴².

Bu okulları, devlet adamları ya da varlıklı kişiler vakıf yoluyla kurarlar ve okulun giderlerini vakıf gelirleriyle sağlarlardı. Boduroğlu Halil Efendinin de yaptırmış olduğu mektebin giderleri, vakıf gelirlerinden karşılanmaktaydı. Vâkıf, mektepte ders verecek kişiye, mektebe yakın bir yerde ev tahsis etmiştir (Vakfiye I, 10-15). Mektepte ders veren zat aynı zamanda caminin üç vakit imamlığını ve hatiblik görevini de üstlenmiştir (Vakfiye I, 10-15). Bu kişiye yaptığı hizmetlere karşılık olarak oturması için bir ev ve aylık 400 akçe ücret verilmiştir (Vakfiye I, 10-20). Vakfiyenin tescilinden bir sene sonra, H.1185/M.1771-1772 tarihinde mektebe ücretsiz olarak Eyüp adlı bir muallim-i sıbyan atanmıştır⁴³.

Mektep binası da şu anda mevcut olmadığı için mimarî durumu hakkında bilgi tespit edilememiştir. Muhtemelen camiin bitişiginde, medrese

binası gibi, üstü toprak damla örtülü idi (Vakfiye I, 30-35).

4. Çeşme

Anadolu'da Selçuklular'dan itibaren çeşmelerin yapıldığı bilinmektedir. Osmanlı döneminde daha da yaygınlaşarak kasaba ve şehirlerde halkın su ihtiyacının karşılanması için çeşmeler inşa edilmiştir⁴⁴. Bunlar, genelde kesme taş olmakla birlikte sade bir görünüme sahiptiler.

Yukarıda anlattığımız hayır kurumlarından başka, Hacı Halil Efendi ve oğlu Hacı Ebubekir Efendi Uşak'ın değişik yerlerine çeşmeler de yaptırmışlardır.

Hacı Halil Efendi, Uşak içerisinde İrgad Kavağı diye tanınan semte bir çeşme, Bozkus caddesine de bir çeşme yaptırmıştır. Ayrıca Uşak'a bağlı Akkilise köyünde bulunan kabri - tanın yakınındaki çeşmeyi de tamir ettirmiş tir (Vakfiye I, 35-40). Vâkıf yaptırdığı çeşmelerin bakım ve onarımları içinde Pekmez Pazarı'nda bulunan leblebci ve boyacı dükkânlarının kira geliri olan aylık 360 akçeyi vakf etmiştir (Vakfiye I, 35-40).

Hacı Ebubekir Efendi de vakfiyesinde geçmemekle birlikte, çeşme kitâbesinde yazan bilgilere göre, babası tarafından yaptırılan cami, medrese ve mektebin bulunduğu yerin bahçesinin duvarına bir çeşme yaptırmıştır. H.1190/M.1776-1777 tarihli çeşmenin kitâbesinde "Beru, ey teşnei cûyende iç ab-ı hayat, tâ ki şâd ola şehid-i kerbelâ ind-el furkan, çün bünyad eyledi bu çeşmeyi Hâcı Bekir, Şâd olub Hâcı Halil buldan cennatü'l memat, İltiması hakla şeyhi dedi tarihini, iç sudan, eyle duayı der nev aslı kâinat" yazılıdır⁴⁵. Şimdi bu çeşmenin yeri duvarla örölmüş olup, yerine sonradan yapılan ve suyu akmayan bir çeşme yapılmıştır. Halil Efendinin yaptırdığı çeşmelerin yerleri tespit edilemediği için mimarî durumları hakkında bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen kesme taştan inşa edilmişlerdi.

⁴⁰ Tümer, *aynı eser*, s. 195-196.

⁴¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 1985, s. 71.

⁴² aynı yer.

⁴³ VAD., no: 1089, vr. 66.

⁴⁴ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Mimarisi*, 1996, s. 118-122.

⁴⁵ Şimdi caminin bahçesindeki çeşmenin kitâbesi mevcüt olmadığı için, Haşim Tümer'in *Uşak Tarihi*, isimli kitabında bulunan kitâbenin çevirisinden yararlanılmıştır. s. 114.

5. Onarımlar:

Osmanlı Devleti'nde hayır eserlerini yaptıranlar, vakfiyelerinde bunların bakım ve onarımına dair şartlara öncelik vererek hizmet binalarının ayakta kalmasını sağlamayı hedeflemişlerdi. Boduroğulları'na ait vakfiyelerde de bakım ve onarımla ilgili şartlar önemli yer tutmaktadır. Vakfiyelere göre, vâkîf Hacı Halil 300 guruş vakf ederek, bu paranın yıllık kazancı olan %15 ile Boduroğlu Camii, Medresesi, Mektebi, su yollarının tamirine harcanmasını istemiştir (Vakfiye I, 30-40). Ayrıca Irgad Kavağı ve Bozkuş caddesinde yaptırılan çeşmelerin ve Akkilise Köyü'nde tamir edilen çeşmenin de onarımı için Pekmez Pazarı'nda bulunan iki dükkânın aylık 360 akçe kirası vakfedilmiştir (Vakfiye I, 35-40).

Hacı Ebubekir Efendi düzenlediği vakfiyede, babası tarafından yaptırılan cami ve medresenin bakımı ve onarımı için helvacı dükkânından 30 kuruş ve han hissesinden 15 guruş olmak üzere senede toplam 45 kuruş vakfetmiştir (Vakfiye II, 5-10). Boduroğulları tarafından yaptırılan hayır eserlerinin daha sonraki dönemlerde onarımdan geçtiği muhakkaktır. Fakat bu yapıların geçirdiği tamirlerle ilgili belge bulunmadığı için sonraki durumları hakkında bilgi verilememiştir.

IV GÖREVLİLER:

Hayır kurumu yaptırıp, vakıflar tahsis eden varlıklı kimseler, düzenledikleri vakfiyede, vakıfta çalışacaklarının vasıfları ile sayılarını, yapacakları işleri, bunlara ödenecek ücretleri bizzat kendileri belirlemişlerdir. Vakfa, görevliler buna göre atanır, yapılacak işler vâkîfın belirlediği biçimde yürütülürdü.

1- Vakıf Yöneticileri:

Vakıf yöneticileri, vakfın yönetiminden birinci derecede sorumlu, vakfın gelir gideri ile ilgili işleri yürüten kişilerdir. Şimdi Boduroğlu vakfındaki yöneticiler hakkında bilgi verilecektir.

a. Mütevellî:

Vakfın işlerini yürüten kişiye mütevellî denilmektedir. Boduroğlu vakfiyelerinin birincisinin vâkîfı Hacı Halil, vakfiyenin tescil için 15 Muharrem 1184/11 Mayıs 1770 tarihinde Ahi

Baba es-Seyyid Hasan Çelebi ibni el-Hac İbrahimi mütevellî olarak atanmıştır (Vakfiye I, 5-10). Vakfiyenin tescilinden kısa bir süre sonra Hacı Halil mütevellîlik görevini hayatta kaldığı sürece üzerine almıştır (Vakfiye I, 40-45). Vâkîf, mütevellînin ölmesi durumunda da, vakfa mütevellî olarak Boduroğlu ailesinden en büyük erkek evladının geçmesini, erkek evlatlarının soyunun kesilmesi durumunda da büyük kızın soyundan gelenlerin atanmasını, neslinin tamamen kesilmesi durumunda ise, mahalle ahalisinin ortak kararıyla layık ve dindar bir kişinin tayin edilmesini istemiştir (Vakfiye I, 40-50). Vâkîf böylece vakfın uzun yıllar hizmetine devam etmesini hedeflemiştir.

Vakfiyede mütevellînin görevleri de anlatılmaktadır. Buna göre; mütevellî olacak kişi, vakfedilen malların kontrolü, kiralardan toplanması ve ücretlerin sarfından sorumlu tutulmuştur (Vakfiye I, 40-45). Ayrıca bu hizmetlerine karşılık olarak da mütevellîye sene de 20 kuruş ücret bağlanmıştır (Vakfiye I, 45-50). İkinci vakfiyede mütevellîyle ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

H.1185/M.1771-72 tarihinde mütevellîlik görevine Hacı Halil'in vakfiyedeki şartına uygun olarak oğlu Hacı Ebubekir atanmıştır⁴⁶. O muhtemelen bu görevini ölünceye kadar sürdürmüştür. Daha sonra Boduroğlu ailesinden Hacı İmam Mehmed vakıfta mütevellîlik yapmıştır (Vakfiye I, ekler kısmı). Fakat bu zâtın hangi tarihlerde bu görevi ifa ettiği tespit edilememiştir. Bundan sonraki devirlerde ise vakfa kimin mütevellî olarak atandığına dair belgelerde bilgi bulunmamıştır.

b. Nâzır:

Nâzır, mütevellînin vakfiyedeki şartlara uygun harcama yapmasını gözeten kişidir. Genelde her vakfın nâzır bulunurdu.

Boduroğlu vakfiyelerini birincisinin vâkîfı Hacı Halil manzumenin bulunduğu mahalledeki ahalinin vakfa ücretsiz olarak nâzır olmasını istemiştir (Vakfiye I, 45-50). Bununla birlikte vakfın tescilinden bir sene sonra H.1185/M.1771-72 tarihlerinde vakfa Seyyid Mehmed ücretsiz olarak nâzır atanmıştır⁴⁷. Diğer ikinci vakfiyede ise Hacı

⁴⁶ VAD., no: 1089, vr. 66.

⁴⁷ VAD., no: 1089, vr. GG.

Ebubekir Boduroğlu Medresesi'ne müderris olan zatı aynı zamanda vakfa nâzır olarak görevlendirmiştir (Vakfiye II, 10-13). Vâkîfın bundan maksadı müderris olacak kişinin refah seviyesini yükseltmek ve böylece ilme kendisini vermesini temin etmek olmalıdır. Osmanlı Devleti'nde buna benzer uygulamalara çok sık rastlanmaktadır. Müderrislere, eğitim-öğretim dışında ek görevler verilerek ekonomik durumları düzeltilmeye çalışılmıştır⁴⁸. Ayrıca nâzırın, müteveli ile senede bir kere görüşerek vakfın hesaplarını kontrol edilmesini ve bu hizmetlerine karşılık olarak da ayda 60 akçe ücret alması istenmiştir (Vakfiye II, 10-13).

2. Cami Görevlileri:

Cami ve mescitlerde görev yapanların başında imamlar gelmektedir. Osmanlı döneminde imamdaki hariç şeyh, hatip ve müezzin gibi görevliler de mâbetlerde hizmet etmişlerdir. Bunlardan başka zamanla cami ve mescitlerde değişik adlarla ihdas edilmiş görevlere tayin edilen birçok insan bu yoldan geçimini sağlamıştır. Aşağıda Boduroğlu Camii görevlileri ve yaptıkları işler anlatılacaktır.

a. İmam:

Kendisine uyan cemaate namaz kıldırarak cami görevlisine imam denmektedir. İncelediğimiz vakfiyenin birincisinde geçtiğine göre Boduroğlu Camii'nde iki imam bulunmaktaydı. Camide imamlık yapacak kişilerden birisinin akşam, yatsı ve sabah namazlarını kıldırması, hatiplik yapması ve mektepte muallim-i sibyan hizmetlerini birlikte yürütmesi istenmektedir (Vakfiye I, 10-15). Vâkîfın bu şartı koymasındaki maksadı biraz evvel yukarıda değindiğimiz üzere muallimlik yapacak kişinin refah seviyesini yükseltmek olmalıdır. Bu kişiye yapacağı üç hizmet karşılığı olarak da oturması için bir ev ve ayda 400 akçe ücret verilmesi istenilmiştir (Vakfiye I, 10-20). H.1185/M.1771-72 tarihinde İmam Eyüp bu göreve atanmıştır⁴⁹. Daha sonra H.1186/M.1772-73 tarihinde Osman adlı bir şahıs imamlık görevine getirilmiştir⁵⁰. Camideki ikinci imama ise öğle ve ikindi vakitlerinde namaz kıldırması ve bu hizmetine karşılık olarak da ayda 90 akçe ücret verilmesi şart olarak konmuştur (Vakfiye I, 15-20).

Vakfiyenin tescilinden bir sene sonra H.1185/M.1771-72 tarihinde Boduroğlu Camii'nde öğle namazını kıldırarak üzere günlük 1,5 akçe ile Hacı Ebubekir⁵¹ ve aynı tarihte ikindi namazını kıldırarak üzere de yine 1,5 akçe ile İmam Seyyid Mehmet atanmıştır⁵². H.1233/M.1817-18 tarihinde Seyyid Mehmed'in ölümü üzerine oğlu Seyyid Mehmed ikindi namazı imamlığına getirilmiştir⁵³. Böylece camide imamlık yapanların sayısı üçe çıkmıştır. Fakat aldıkları ücret de buna paralel olarak azalmıştır.

Hacı Ebubekir de Boduroğlu Camii'nde imamlık yapacak kişinin sabah vakti Yâsîn ve ikindi vakti Nebe' Sûrelerini okumasını, buna karşılık olarak da ayda 120 akçe ücret almasını istemiştir (Vakfiye II, 5-10).

2. Müezzin:

Namaz vakitlerinde ezan okuyan ve farz namazından önce kamet getiren görevliye müezzin denmektedir.

Boduroğlu Camii'nde bir müezzin de bulunmaktaydı. Vakfiyede beş vakitte müezzinlik yapacak kişiye aylık 120 akçe ücret verilmesi istenmiştir (Vakfiye I, 25-30). İkinci vakfiyede ve diğer belgelerde müezzin ile ilgili başka bir kayda da rastlanmamıştır.

3. Aşır-hân:

Aşır-hân, Kur'an'dan seçtiği on âyeti istediği zamanlarda okumakla görevli duâ okuyan kişidir⁵⁴.

İncelenen vakfiyede Boduroğlu Camii'nde iki tane aşır-hân bulunduğu yazmaktadır (Vakfiye I, 25-30). Vâkîf, camide görevli olan bu aşır-hânların her birisine de ayda 60 akçe ücret verilmesini şart koymuştur (Vakfiye I, 25-30). Vakfiyenin tescilinden sonraki dönemde H.1185/M.1771-72'de camide hatip ve aşır-hân olarak Hafız

⁴⁸ Yusuf Küçükdağ, "Konya'da Hacı Efendi Dârü'l-Kurrâsı ve Vakfiyesi", *Ata Dergisi*, S. VII, s. 172, Konya 1997.

⁴⁹ VAD., no: 1089, vr. 66.

⁵⁰ VAD., no: 1125, vr. 5.

⁵¹ VAD., no: 1089, vr. 66.

⁵² VAD., no: 1089, vr. 66.

⁵³ VAD., no: 546, s. 210.

⁵⁴ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakîf İstihlâları Lügatçesi" *Vakîflar Dergisi*, S. XVII, s. 56, Ankara 1983.

Mehmed görev yapmaktadır⁵⁵. Cemaziyelahir 1201/Mart 1787 tarihinde bu zatın berâtı yenilenmiş⁵⁶, Zilkade 1025/Temmuz 1787 senesinde görevinden feragat etmesi üzerine Mustafa bin Hüseyin atanmış⁵⁷, fakat bu kişinin de Zilkade 1212/Nisan 1798 yılında feragat etmesiyle oğlu Ali göreve getirilmiştir⁵⁸. Rebiyülevvel 1231/Ocak 1816 senesinde Ali'nin feragat etmesi sonucu hatiplik ve aşırhânlık görevi Ali'nin oğlu Mehmed'e verilmiştir⁵⁹. Bir sene sonra Mehmed'in ölmesiyle boşalan bu göreve oğlu Seyyid Süleyman atanmıştır⁶⁰.

4. Kayyım:

Vakfın malını koruyan ve caminin temizlik işlerini yapan kişiye kayyım denirdi.

İncelediğimiz vakfiyelerin birincisinde kayyım "kayyum" şeklinde yazılmıştır (Vakfiye I, 25-35). Kayyum Mehmet Zeki Pakalın'a göre, Esmâ-i ilâhiyye'dendir, bizzat baki ve kaim olan, ebedi, ezeli manasına gelir⁶¹. Vakfiyede kelime bu şekliyle hiçbir anlam ifade etmemektedir. Vakfiyede kayyımın görevleri detaylı bir şekilde yazılmıştır. Buna göre; mütevellinin denetiminde caminin mumunu, yine caminin içinde, dışında ve minaresinde bulunan kandillerin yağını tedarik etmek ve ihtiyaç oldukça medresenin, camiinin ve mektebin damlarının akmasını önlemek için tuz serpmek gibi görevleri vardı (Vakfiye I, 25-35). Vakfiyede kayyım olacak kişinin bu hizmetlerine karşılık olarak ayda 120 akçe ücret alması istenmiştir (Vakfiye I, 25-30). Vakfiyenin tescilinden sonra kayyımın görevi H.1185/M.1771-72 senesinde Molla Halil'e verilmiştir⁶². Zilkade 1189/Aralık 1775 tarihinde bu zatın berâtı yenilenmiş⁶³ ve daha sonra da H.1230/M.1814-15 senelerinde Seyyid Ebubekir'in ölmesiyle boşalan bu göreve oğlu Seyyid Mustafa kayyım tayin edilmiştir⁶⁴.

5. Cum'a Şeyhi ve Yevmü'l İsneyn Şeyhi:

Vakfiyelerde Boduroğlu Camii'nde görev yapan biri "Cum'a Şeyhi" ve diğerinde "Yevmül İsneyn Şeyhi" olmak üzere iki şeyhten bahsedilmektedir (Vakfiye I, 20-25). Vakfiyelerde bu iki şeyhin de görevleri ile ilgili bir bilgi bulunma-

maktadır. Muhtemelen "Cum'a Şeyhi", Cuma günleri, "Yevmü'l İsneyn Şeyhi" ise Pazartesi günleri camide halka vaaz vermekle görevli kişilerdi. Camide Cum'a Şeyhi'ne 60 akçe, Yevmü'l İsneyn Şeyhi olan kişiye ise ayda 90 akçe ücret verilmesi şart olarak vakfiyeye konmuştur (Vakfiye I, 20-25). İkinci vakfiyede ise Yevmü'l İsneyn Şeyhi'nin ismi geçmemekle birlikte, "Cum'a Şeyhi" olacak kişiye ayda 50 akçe verilmesi istenilmiştir (Vakfiye II, 5-10). H.1185-1771-72 senesinde Boduroğlu Camii'ne Cum'a Şeyhi ve Aşır-hân olarak Hacı Ahmed tayin edilmiştir⁶⁵.

3. Öğretim Elemanları:

Boduroğlu Mektep ve Medresesi'nde bir muallim-i sıbyan ile bir müderris görev yapıyordu.

a. Muallim-i Sıbyan:

Muallim-i Sıbyan, mektebe yeni başlayan küçük çocukları okutan hocadır.

Vakfiyede, Boduroğlu Mektebi'nde muallim-i sıbyan olan kişi aynı zamanda camide üç vakit namaz kıldırmakta ve hitabet işiyle de meşgul olmaktadır (Vakfiye I, 10-15). Vakfiyenin tescilinden bir sene sonra H.1185/M.1771-72 senesinde mektebe ücretsiz muallim-i sıbyan olarak Eyüp atanmıştır⁶⁶.

b. Müderris:

Müderris medrese veya camide talebeye ders okutan hoca yerine kullanılan bir tabirdir.

Vakfiyelerin birincisinde Boduroğlu Medresesi'nde müderrislik yapan kişiye vâkıf tarafından oturması için bir ev (Vakfiye I, 10-15) ve ayda

⁵⁵ VAD., No: 1089, vr. 66.

⁵⁶ VAD., No: 1120, vr. 57.

⁵⁷ VAD., No: 551, vr. 55.

⁵⁸ VAD., No: 545, s. 244.

⁵⁹ VAD., No: 546, s. 209.

⁶⁰ VAD., No: 546, s. 209.

⁶¹ Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 223, İstanbul 1971.

⁶² VAD., No: 1089, vr. 66.

⁶³ VAD., No: 1120, vr. 30.

⁶⁴ VAD., No: 546, s. 209.

⁶⁵ VAD., No: 1089, vr. 66.

⁶⁶ VAD., No: 1089, vr. 66.

240 akçe ücret verilmesi (Vakfiye I, 15-20); ikinci vakfiyede ise müderrise ayda 120 akçe ücret (Vakfiye II, 5-10) ve vakfa yapacağı nazırlık görevi için de ayda 60 akçe ücret verilmesi istenilmiştir (Vakfiye II, 10-13). Müderrise oturacağı bir lojman tahsis edilmesi ile birkaç görev karşılığı yüksek denebilecek ücret ödenmesi, Osmanlı Devleti'nin en kötü zamanında bile ilim adamına verilen önemi göstermektedir.

Boduroğlu Medresesi'nde ilk olarak H.1185/M.1771-1772 tarihinde Boyacı-zâde Mehmed müderris olarak berât tevcih edilmiş⁶⁷, rebiyülahir 1189/Haziran 1775 sene sinde müderrislik berâtı yenilenmiş⁶⁸ bu zat görevini H.1233/M.1817-1818 tarihinde ölünceye kadar yaklaşık 46 yıl sürdürmüştür⁶⁹. XIX. yüzyılın sonunda Ali Efendi⁷⁰ ve XIX. yüzyılın başında Memiş Efendi⁷¹, Boduroğlu Medresesi'nde müderrislik görevlerini yürütmüşlerdir. Boduroğlu Ailesinden olan Hafız Ali Efendi (1874-1927) Boduroğlu Medresesi'nde son olarak müderrislik yapmıştır ve aynı zamanda bu zat, Cumhuriyet devrinin de ilk Uşak Müftüsüdür⁷².

2. Boduroğlu Vakfiyeleri'nin Transkripsiyonları:

Vakfiye I

Yu'melu bimfihi nemekahü'l-fakir ileyhi `azze şanühü ta'âlâ Sarâc-zâde es-Seyyid el Hâc Ahmed el-Kadî bi medîne-i Uşşak

gufire-leh

Mühür: es-Seyyid Ahmed

Hamd-i mevfûr ve şükr-i nâ mahsûr ol vâkif-ı umûr-ı cumhûr olan rabbü'l-erbâb ve mâidü'r-rikâb hazretlerinin Dergâh-ı akdes ve bârgâh-ı mukaddeslerine maksûr ve dahi salât ve selâm mâmerretü'd-dehr ve kerreti'l â'vânuhu ve ş-şuhûr ol seyyid-i enâm ve seyyid-i hâss ve `amm habîb-i hudâ Muhammed Mustafa sallâllahu ta'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin merkad-ı mu'attar ve meşhed-i münewerlerine ve dahi âli kirâm ve âshâb-ı `izâmları üzerlerine mansûr kılındıktan sonra iş bu vakfiyye-i sıhhat-nisâbın tahîrine bâ'is ve bâdi ve bu kitâb-ı müskîn nikâbın tasfîrine sebep-i dâ'î budur ki, kasaba-i Uşşak mahallâtından Câmî-i Kebîr Mahallesi

sükkânından sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât ve râğibü'l-ücûrât ve'l-mesûbât Bodur-zâde dimekle ma'rûf el-hac Halil bin el-Hâc Mustafa nâm kimesne rezzekahullâhi ta'âlâ sa'âde tü'l-bâtın vez-zâhir fi'l-evvel ve'l-âhir bu dünyâ ferş-ı bukalemûn dâr-ı bevâr ve cây-ı bî-karâr olup ni'met-i nikmet ve `izzeti zillet idüğüne' âlim ve dahi mezre'a-i âhiret infâk-ı zâd-ı cennet olup ve "mâtükaddimû lienfûsikûm min hayrin tecidûhu `indallâh" maz mûn-ı kerîmine ve dahi "mâ `indekûm yenfedü ve mâ `indallâhi bâk" mefhûmuna câzim olmağla bernech-i şer'î vakf-ı zikr-i âtinin lüzûm-ı sıhhatine hükm-i şer'î ricâsına ber vech-i âti müberrâta sâ'î olup sahîh ve nâfizü'l-kelim olduğu halde "inde'l-müslimîni'l-mükessirîn meclis-i şer'î hatîr-i lâzîmü't tevkirda lieclit-tescîl ve'l-itmâm ve't-tekmil mütevellî nasb ve ta'yin eylediği Ahi Baba es-Seyyid Hasan Çelebi ibni el-Hâc İbrahim nâm kimesne mahzarında bi't-tav'i's-sâf ikrâr-ı tâmm ve takrîr-i kelâm idüp niyyet-i sâ fiye ve taviyyet-i vâfiye ile hasbeten lillâhi'l âzîm ve râğbeten lisevâbihi'l-cesîm atyeb mâl ve ahlas menâlimden "men benâ mesci den lillâhi ta'âlâ benellhu ta'âlâ beyten fi'l cenne" hadîs-i şerîfini tasdikân el-hâc Sıddık Mahallesi'nde vâki' iştirâ eylediğim mülk `arsâm üzerine müceddeden bir câmî-i şerîf binâ ve izni hümayûn ile minber-i latîf vaz' ve civârında bir medrese-i münîf ve bir mekteb i nazîf ihdâs ve emlâk ve nukûdumdan mikdârü'l-ma'lûm emlâk ve nakdim ifrâz ve vakf idüp şöyle şart ve ta'yin eyledim ki evvelen câmî-i mezkûre kurbında ma'lûmu'l-hudûd vakf eylediğim iki menzilden câmî-i mezbû rede hitâbet ile evkât-ı selâsede imâm ve mektebde mu'allim-i sıbyân bir olmak şartıyla bulunan efendi menzil-i mezkûrun birinde sâkin ola ve medrese-i merkûmede müderris bulunan efendi menzil-i mezkûrun birinde sâkin ola ve câmî-i mezkûrda hatîb ve vaktü'l-mağrib ve'l `işâ ve'l-fecr imâm ve mu'allim-i sıbyân bulunan efendi hitâbet için şehriyye ikiyüz akçe Eski Hammam'da hissem den vazîfesin ala ve üç vakit

⁶⁷ VAD., No: 1089, vr. 66.

⁶⁸ VAD., No: 1120, vr. 28.

⁶⁹ VAD., No: 546, s. 210.

⁷⁰ *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, İstanbul 1317, s. 1170-1771.

⁷¹ *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye*, İstanbul 1319, s. 582-583.

⁷² Tümer, *aynı eser*, s. 208

imâmet için şehriyye ikiyüz akçe Pekmez Pazarı'nda cümleten vakf eylediğim ma'lûmu'l-hudûd ekmekçi kârhânemden vazîfesinin ala ve yevmiyye üçer akçe vazîfe ile câmi'-i mezkûrda vaktü'z-zuhur ve'l-asr imâm bulunan efendi Eski Hammâm kurbında vâki' ma'lûmu'l-hudûd temür-ci dükkânımdan beher şehir doksanar akçe vazîfesinin ala ve yevmiyye sekizer akçe vazîfe ile medrese-i merkûmede müderris bulunan efendi mârû'z-zikr ekmekçi kârhânemden beher şehir ikişer yüz kırkar akçe vazîfesinin ala ve medrese-i mezkûre derûnunda mevcûd on `aded odanın her birinde yevmiyye birer akçe vazîfe ile sâkin olan talebe-i kirâm mârû'z-zikr ekmekçi kârhânemden beher şehir otukar akçe den üçyüz akçe vazîfelerin alalar ve câmi'-i mezkûrede yevmiyye ikişer akçe ile Cum'a Şeyhi bulunan efendi mârû'z-zikr ekmekçi kârhânemden beher şehv altmışar akça vazîfesinin ala ve yevmiyye üçer akçe ile câmi'-i mezkûrede yevm-î iseyn Şeyhi bulunan efendi Tuz Pazarı'nda vâki' ma'lûmu'l-hudûd temür-ci dükkânımdan beher şehir altmışar akçe ve mârû'z-zikr ekmekçi kârhânemden beher şehir otuzar akçe vazîfelerin ala ve yevmiyye ikişer akçe ile câmi'-i mezkûrede vakt-i ma'lûmede aşır-hân bulunan efendi mârû'z-zikr ekmekçi kârhânemden beher şehir altmışar akçe vazîfesinin ala ve yevmiyye ikişer akçe ile aher aşır-hân bulunan efendi Tuz Pazarı'nda vâki' ma'lûmu'l-hudûd boyacı dükkânımdan beher şehir altmışar akçe vazîfesinin ala ve yevmiyye dörder akçe ile câmi'-i mezkûrede ekât-ı hamsede müezzin bulunan halîfe Câmi'-i Kebîr karşısında vâki' Han Kapısı yanında ma'lûmu'l-hudûd dükkânımdan beher şehir yüz yirmişer akçe vazîfesinin ala ve yevmiyye dörder akçe ile câmi'-i mezkûrede kayyûm bulunan halîfe Hasır Pazarı'nda vâki' ma'lûmu'l-hudûd iki `aded temür-ci dükkânımdan beher şehir yüzyirmişer akçe vazîfesinin ala ve Kassâb Pazarı kurbında vâki' ma'lûmu'l-hudûd bir bâb bâzargân dükkânımı vakf edüp şöyle şart eyledim ki şehriyye seksener akçe icâresi alınup ve marû'z-zikr Eski Hammâm kurbında temür-ci dükkânımdan şehriyye altmış akçe dahi icâresi alınup mârû'z-zikr ekmekçi kârhânemden dahi şehriyye altmış akçe icâresi alınup min-haysül-mecmû" senevî ikibin dörtyüz akçeden mâh be-mâh kadr-i kifâye câmi'-i mezkûrun mumuna ve derûn-i câmi'de ve taşrasında ve minâresinde

leyâl-i mübârekelerde kanâdillerinin yağına müteveli yediyle kayyûmına virilüp sarf oluna ve bakırcılar derûnunda vâki' ma'lûmu'l-hudûd kalaycı dükkânımı vakf idüp şöyle şart eyledim ki, câmi-i mezkûrede kayyûm ta'yîn olunan halife beher şehir doksanar akçe icâresinin alup bir mikdârın ücret ve bir mikdârına tuz alınup, vaktiyle mârû'z-zikr medreselerinin ve mektebin damlarına saçıla ve gâh bî-gâh yediyle damların taşı ırgalana ve bu hizmet ana mahsûs ola ve etyâb mâlımdan üçyüz guruş ifrâz ve vakf idüp şöyle şart eyledim ki, sene be-sene vech-i şer'î üzere onu onbir buçuğa istirbâh olunup hâsılatından câmi'-i şerîfin ve medrese-i münîfin ve mekteb-i nazîfin ve su yollarının ve vakıfların ik tizâ iden ta'mir ve termîmine sarf olunup fazla kalur ise asıl mâla zamm oluna ve Pekmez Pazarı'nda vâki' ma'lûmu'l-hudûd leble bici ve boyacı dükkânlarımı vakf idüp şöyle şart eyledim ki şehriyye yüz seksener akçeden üçyüz altmış akçe icâreleri alınup Uşşak kazâsı derûnunda İrgâd Kavağı ta'bîr olunan nâm mahalde vâki' müceddeden binâ eylediğim çeşmenin ve Boşguş Caddesi'nde vâki' müceddeden binâ eylediğim çeşmenin ve Akkilise karyesi kabristânının kurbında ta'mîr eylediğim çeşmenin ve su yollarının iktizâ ittîkçe ta'mîr ve termîmine sarf oluna ve zikr olunan mâl-ı mevkûfun i'mâl ve sarf ve zammı ve vakıf dükkânlar icârelerinin ahz ve sarfı minvâl-i muharrer üzere vakf-ı mezkûrun mütevellisi yediyle ola ve zikr olunan erbâb-ı cihât hizmet-i lâzîmelerinde müstakim olup hizmetlerini ba'del-edâ herbiri cihetlerine mutasarrıf olarak zikr olunan vakfiyye-i ma'mûlün-bihâda ta'yîn ve tasrîh olunduğu üzere vazîfe-i mu'ayyenelerin beher re's-i şehir müteveli-i vakf-ı mezkûr yedinden bilâezâ'alalar ve illâ hizmetlerinde mukîm olmayup terk-i hizmet veyâhûd müteveli-i vakf-dan izin tezkeresi almaksızın mesâfe-i ba'ideye gitmek ve müddeti tamamın da gelmemek her kangı mürtezikâ-i vakıfdan zuhûr ider ise `azilleri ve cihetleri ahire verilmesini bâ-ma'rifet-i şer' müteveli-i vakf-ı merkûm yedinde ola ben hayât-da oldukça vakf-ı mezkûrime müteveli olup ba'de'fevât evlâd-ı zükûrumdan batnen ba'de batnin ve karnen ba'de karnin ekber ve erşedi ilâl-ı inkırâz vakf-ı merkûmeye minvâl-i muharrer üzere müteveli olalar evlâd-ı zükûr münkati' olursa evlâd-ı inâsımdan ekberiyeye ve erşediyyesi kezâ

ve kezâ vakf-ı merkûmeye ber-minvâl-i muharrer mütevellîye olalar el-'yâzen bi'l-lâhi ta'âlâ ba'de inkırâzû'l-küll mahalle-i merkume ahâlisi ittifâk ve ittihâdleriyle bâ-ma'rifet-i şer' bir mütedeyyin kimesne vech-i meşrîh üzre vakf-ı mezkûreye mütevellî ola kezâ sümme kezâ ve vakf-ı mezkûreye mütevellî olanlar ben ve benden sonra hakk-ı tevliyyet senede yirmişer guruş vazîfe i mu'ayyenesin Eski Mahkeme kurbında vâki' hanımın kapusunda olan dükkânımdan ala men-i e'ânehu'l-vâkif li-vechî'l-kerîm i'ânehullâhu min-'azâbî'l-elim mâsadakınca mahalle-i merkûme ahâlileri vakf-ı mezkûrun üzerine hasbî nâzır olub vaf-ı şerîfin ber minvâl-i muharrer devâm ve sebâtına i'ânet ideler deyü şart itmeğimle li-eclî't-tescîl mütevellî nasb eylediğim mezbûr es-Seyyid Hasan Çelebi'ye emlak ve nukûd-ı mezbûreleri vakıftü üzre teslim idüp, ol dahi vakfiyyet üzre ba'de't-tessellüm ve'l-ahz vâkif-ı mezbûr vakf-ı mezkûrun İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe rahmetullahi `aleyh katında gayr-ı lâzım-ı rücu'ı câizdir deyü zikr olunan vakf-ı şerîfin istirdâdını murâd itdikde mütevellî-i merkûm müdâfa'a idüp İmâmeyn katlarında cânib-i vakf-ı vakfa evfak ve hakka erfak olmağın hâkimü's-şer'î mûmâ-ileyh İmâmeynü'l-hümâmeyn kavilleri üzre vakfiyyetin lüzûmuna hükm-i sahih-i şer'î ile hükm ve kazâ-yi tenfiz ve imzâ itmeğın kazâ-yi mârûz-zikr evkâf-ı şerîf vakfen sahihân şer'iyyen ve habsen sarıhan mer'iyyen makbûlen merziyyen ve tescîlen ba'de ri'âyet-i şer'îti'l-kabûl fesâr müseccelen mahkûmen müteffikan `aleyhi bi-haysi lâyecûzu tebdîlühu ve tağrîrühû femen beddelehu ba'demâ semî'ahu feinnemâ ismihu `allezîne yübeddilûnehu innallâhe semî'un `alîm ve ecrû'l-vâkif `alel lahî'l-kerîm cerâ zâlike hezihi'l vakfiyyeti'l sahihati hurrire fi'l-yevmi'l-hâmise aşer min şehri Muharremü'l harâm li-sene erba' ve semânîn ve miete ve elf. Min hicreti menlehü'l iz ve's-şeref.

Şuhûdü'l-hâl

Ağa Câmî'i imâmı el-Hâc Mehmed Efendi, Burma Câmî'i hatîbi el-Hâc Musa Efendi Burma Câmî'i imâmı el-Hâc Mehmed Efendi Câmî'i Kebîr hatîbi es-Seyyid Mustafa Efendi, Topal Mehmed Efendi-zâde Mehmed Efendi, Osman Efendi-zâde es-Seyyid Süleyman Efendi, Şeyh el-Hâc Hüseyin Efendi-zâde Süleyman Efendi, Şaban Halife-zâde

Hoca Şaban Efendi, Göbekli-zâde el-Hâc Bekir Efendi, Vâ'iz faziletlü el-Hâc İsmail Efendi, Gerüzâde faziletlü Ahmed Efendi, Müderrisin-i kirâmdan faziletlü Keskin Ali Efendi, Emeksiz-zâde faziletlü Süleyman Efendi, Meşâyihî `izâm-dan faziletlü el-Hâc Mehmed Efendi, Karahisâri-zâde faziletlü Osman Efendi, Müft-i sâbık faziletlü es-Seyyid Mehmed Efendi, Müft-i Uşak faziletlü Nuri Efendi, Mehmed Efendi Hazretleri, Perdahcı-zâde es-Seyyid el-Hâc Hasan Ağa, es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Masali, es-Seyyid Murad bin el-Hâc Halil, Yılkırkan-zâde es-Seyyid el-Hâc Mehmed Ağa, es-Seyyid Molla Ali bin `Abdulkadiri, es-Seyyid Murad bin es-Seyyid Receb, Abdücelil-zâde es-Seyyid el-Hâc Hüseyin Ağa, es-Seyyid el-Hâc İbrahim bin Hacı Osman, es-Seyyid Hasan bin Mehmed, Osman Ağa bin Yusuf Ağa, es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid el-Hâc Mustafa, es-Seyyid el Hâc Mehmed Muharrem bin Hamza, es-Seyyid Murad bin Hoca-zâde, Molla-zâde es Seyyid el-Hâc Mehmed, Serdar es-Seyyid el hâc Ali Ağa, Nakîbü'l-Eşrâf ka'imimakamı Derviş es-Seyyid Ali Ağa, Külcü-zâde es-Seyyid el-Hâc Abdullah Ağa, es-Seyyid el-Hâc İbrahim bin Arslan Beğ, el-Hâc Yusuf Ağa bin el-Hâc Mustafa, Muhzır-ı zâim Mehmed Beğ ve gayrihim min e'l-hâzırın.

Ba'is-i terkîm işbu vakf-ı mezkûrun mütevellisi evlâd-ı erşedden el-Hâc İmâm Mehmed fevt olup vakf-ı mezkûrun hesâbı rü'yet olundukda yedi yüz on dört buçuk guruş deyni zâhir olup ve yüz elli guruş dahi merkûmun vasiyyeti ile cem'ân sekiz yüz altmış dört buçuk guruşa bâliğ olmağın Sûk-i Sultânide Cinân-oğlu Kahvesi dimekle `arîf tahtânî kahvaden yedi buçuk guruş ve Bardakçı dükkânından dört guruş vakf cânibine i'tâ olunup ve Elmalı Dere'de vâki' yüz elli guruş kıymetli bir bağ ile mütevellî-i merkûmun deyni halâs olduğun iş bu mahalle kayd şüdü.

Nemekhü'l fakir azze şanühu mine'l-fakîr Hâfız Mustafa el-mevlâ'l-hilâfe bi-medîne-i Uşşak.

Mühür: es-Seyyid Hafız Mustafa

Vakfiye II

Elhamdü'l illâhillezi va'de'l-müttekîn cennât-tü'l-firdevsi nüzülen ve ev'adü't-tâğîne li-cehen-

neme ve'l-hurumâti `ani'd-derecâti'l 'ulâ ve halaka'l-mevti ve'l-hayâti li-yeblivenâ eyyünâ ahseni `amelen femen "amile's-sâ-lihâti fe-ülâike lehümüddrecâtü'l-'ulâ ve men-ye'tihi mücrimen fe-inne lehû cehenneme lâ-yemûtü fihâ velâ-Yahya ve's-selâtü `alâ Muhammedini'l-lezi zecerenâ mine'l-me'âsi li'l-mevsileti ile'l-cahîm ve rağbenâ fi't tâ'âti'l-mevsûleti ile'n-na'îmi'l-mukîm ve `alâ âlihi ve âshâbihi'l-âmilîn bi-evâmirihi ve't-târikîne li-menâhihi ve ba'de işbu vakfiyye-i şerîfenin tahrîrine bâ'is medîne-i Uşşak mahal-lâtından Câmi'-i Kebîr Mahallesi sükkânından sâhibi'l-hayrât ve'l-hasenât Bodurzâde dimekle ma'rûf el-Hâc Ebubekir bin el-Hâc Halil nâm kimesne rezzekâhu'l-lâhu ta'âlâ sa'âdet-dâreyn bu dünyâ dâr-ı bevâr olup na'îmi nakîm ve izzi zül idüğüne `alim ve dahi mezra'a-yi âhîret olup "vemâ tükadimu li-enfûsiküm min hayrın tecidûhu indallâh" mazmûni şerîfine ve dahi "mâ-in deküm yenfedü vemâ `indallâhi bâk" mefûmu lâtifine câzim olmağla ber-nehci-i şer'î vakf-ı âti'z-zikrin lüzûm-ı sıhhatine hükm-i şer'î ricâsıyla meclis-i şer'î hafîr-i lâzimü't tevkîrde `inde'l-müslimîn şöyle takrîr-i kelâm iderek niyyet-i hâlisem ile has-beten-lillâhi ta'âlâ ve li-merzatillâhi ta'âlâ atyeb mâlımdan ma'lûmu'l-mikdâr ifrâz ve vakf idüb şöyle şart ve ta'yîn eyledim ki el-Hâc Sıddık mahallesinde pederim binâ eylediği medresede müderris bulunan efendi, pederimden müntakıl handa olan hissemden beher şehr yüz yirmi akçe vazîfesin ala ve pederim binâ eylediği câmi'-i şerîfde imâm bulunan efendi her yevm ba'de'l-fecr Yâsîn-i Şerîf tilâvet idüp ve ba'de'l `asr Sûre-i Nebe' tilâvet idüp handa olan hissemden beher şehr yüz yirmi akçe vazîfesin ala ve medrese derûnunda olan odada sâkin talebe-i `ulûm yevmiyye birer akçeden beher şehr üçyüz akçe vazîfelerin alalar ve câmi'-i şerîfin ve medrese-i münîfenin ta'mîr ve termîmine helvacı dükkânında olan hissem ki otuz gurus ve handa olan hissem-den onbeş gurus mecmû'u kırk beş gurus senede alınıp iktizâ iden mahal ta'mîr oluna ve câmi'-i şerîfde Cum'a Şeyhi bulunan efendi, handa olan hissemden beher şehr ellışer akçe vazîfesin ala ve müderris bulunan efendi, vakfın üzerine nâzır olup senede bir kerre mütevellî ile vakfın hesabını rû'yet idüp masraftan fazla kalanı asl malı vakfa zamm idüp handa olan hissemden beher şehr altmışar akçe vazîfesin ala ve şöyle vakf eyledim

ki ben hayatta oldukça vezâif-i mezkûre benim olup vefâtımdan sonra bâlâda mestûr olan erbâb-ı cihâtın ola deyü şart itmekle hâkimü'ş-şer'î'l-enver vakf-ı mezbûru tescil ve imzâ ve lüzûmuyla hükm imeğın fesâre vakfen sahihân müseccelen müttefikân aleyh bi-haysi lâ-yecuzü tebdilîhi femen bed-delehu ba'de mâ semi'ahû fe-innemâ ismihu `ale'l-lezîne yübeddilûnehu innallâhe semi'ûn `alîm ve ecrü'l vâkîfi `alâllâhi'l-kerîm.

Şuhûdü'l-hâl

Biraderi Ahmed Efendi, Ümmühan Hoca zâde Osman Efendi, es-Seyyid Cafer Efendi, es-Seyyid Molla Said, Boya-zâde Hafız Mehemed, el-Hâc Mehemed Efendi, Karadaşlı Mustafa Efendi.

Ma-fihi mine'l-vakfis-sahîhi vaka'a `indî `alâ nehci't-tasrîhi ve innî hakemtü bi-sıhhatihî ve lüzûmihî fi-husûsîhî ve `umûmihî `âlimen bi'l-hilâfi'l-cârî beyne'l-eimmeti'l-eslâf ve ene'l-fakîrun ileyhi `azze şanûhu es Seyyid Mehmed Sadık el-Kadı bi-medîne-i Uşşak `ufiye anhü.

Mühür: Mehmed Sadık.

Ma-fihi mine'l-vakfi's-sahîhi vaka'a `indî `alâ nehci't-tasrîhi ve innî hakemtü bi-sıhhatihî ve lüzûmihî ve husûsîhî ve `umûmihî `âlimen bi'l-hilâfi'l-cârî beyne'l-eimmeti'l-eslâf ve ene'l-fakîrun ileyhi `azze şanûhu el Hâc Mehmed el-mevlâ'l-hilâfe bi-kazâ-i Uşşak 'ufiye anhü.

Mühür: Es-Seyyid Mehmed Mustafa.

Vech-i meşrûh üzre müteveffâ el-Hâc Ebubekir'in vakf eylediği emlâka veresesinden tereddüd vâki' olmağın mürtezikâları üç kıt'a fevâ-yı şerîfe ibrâz ile sıhhat ve lüzûmuna hükm ta'alluk ittîği zâhir olduğunu beynlerine müslîhûn tavassut idüp yüz on gurus icârın altmış gurusunu vakf-ı mezbûra verilüp mâ'dâ elli gurusu verese beyinde taksîm olmağla tarafeynden ibrâz-ı vakfiyet olunduğu işbu mahalle kayd ile taraf-ı şer'-den imzâ olundu hurrîre hazîhi'l vakfiyye bi-marîfeti. Nemekahü'l-fakîr Züferü'n-nâib bi-medîne-i Uşşak `ufiye anhü.

Mühür: es-Seyyid Züfer.

SONUÇ:

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Boduroğulları'ndan Hacı Halil Efendi tarafından Uşak kazasında cami, medrese, mektep ve çeşmeler bina ettirilmiştir. Zengin olan bu zat, yaptırdığı hayır kurumlarının yaşaması için de büyük miktarda mal ve para vakf etmiştir. Oğlu Hacı Ebubekir de babasının yolunda gitmiş ve bir çeşme yaptırarak, babasından kalan emlakı yine babası tarafından yaptırılan kurumların yaşatılmasına sarf edilmesi için vakf etmiştir. Gerek Hacı Halil Efendi gerekse oğlu Hacı Ebubekir Efendi XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Uşak'ta yaşamış ilme düşkün hayır sever kişilerdir. Kendi adlarına yaptırdıkları bu hayır eserlerinin

Uşak'ın sosyal ve kültür hayatına olumlu bir etki yaptığı da muhakkaktır.

Boduroğulları vakfiyeleri sayesinde Uşak'ın Osmanlı dönemindeki topoğrafyası hakkında önemli bilgiler edinmek mümkün olmaktadır. Özellikle ticarî yapılar, o devir Uşak şehrinin tarihî dokusu ve ekonomik etkinliklerini göstermesi bakımından mühimdir.

Uşak'taki tarihi eserlerin yaşatılması ve korunmasıyla ilgili ciddi bir çalışma yapılmadığı için birçok vakıf eseri gibi, Boduroğlu ailesi tarafından yaptırılan eserlerden de şu anda yalnızca cami günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.

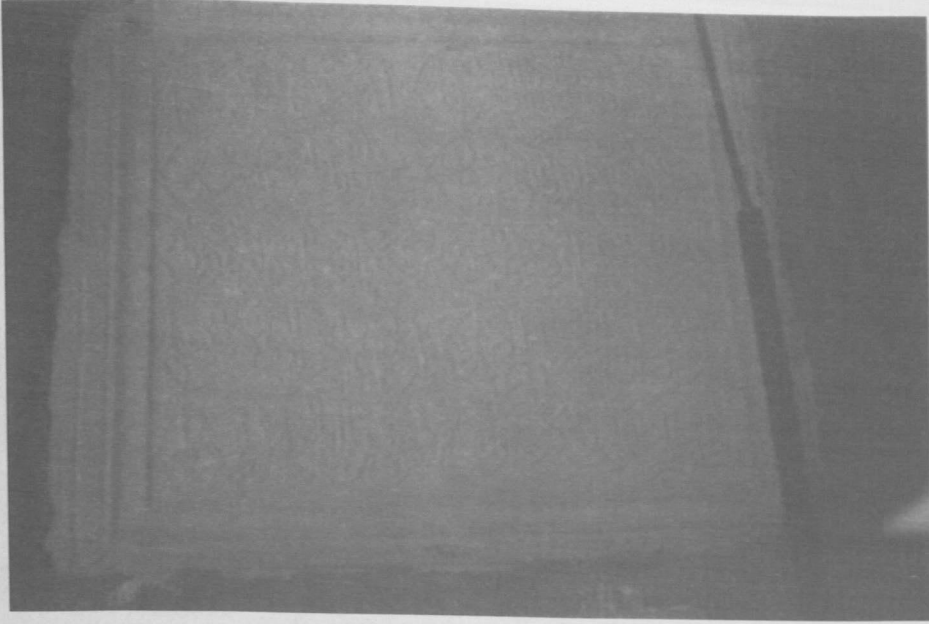
V. BODUROĞLU VAKFIYELERİ
1- Boduroğlu Vakfiyeleri'nin Orijinalleri

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely the beginning of a vakfiye document. The text is dense and covers the upper portion of the page.

Table with handwritten entries, possibly a list of items or names. The text is written in Ottoman Turkish script.

Main body of handwritten text in Ottoman Turkish script, continuing the document's content. The text is arranged in several paragraphs.

Res. 1: Boduroğlu Camii'nin kitabesi.

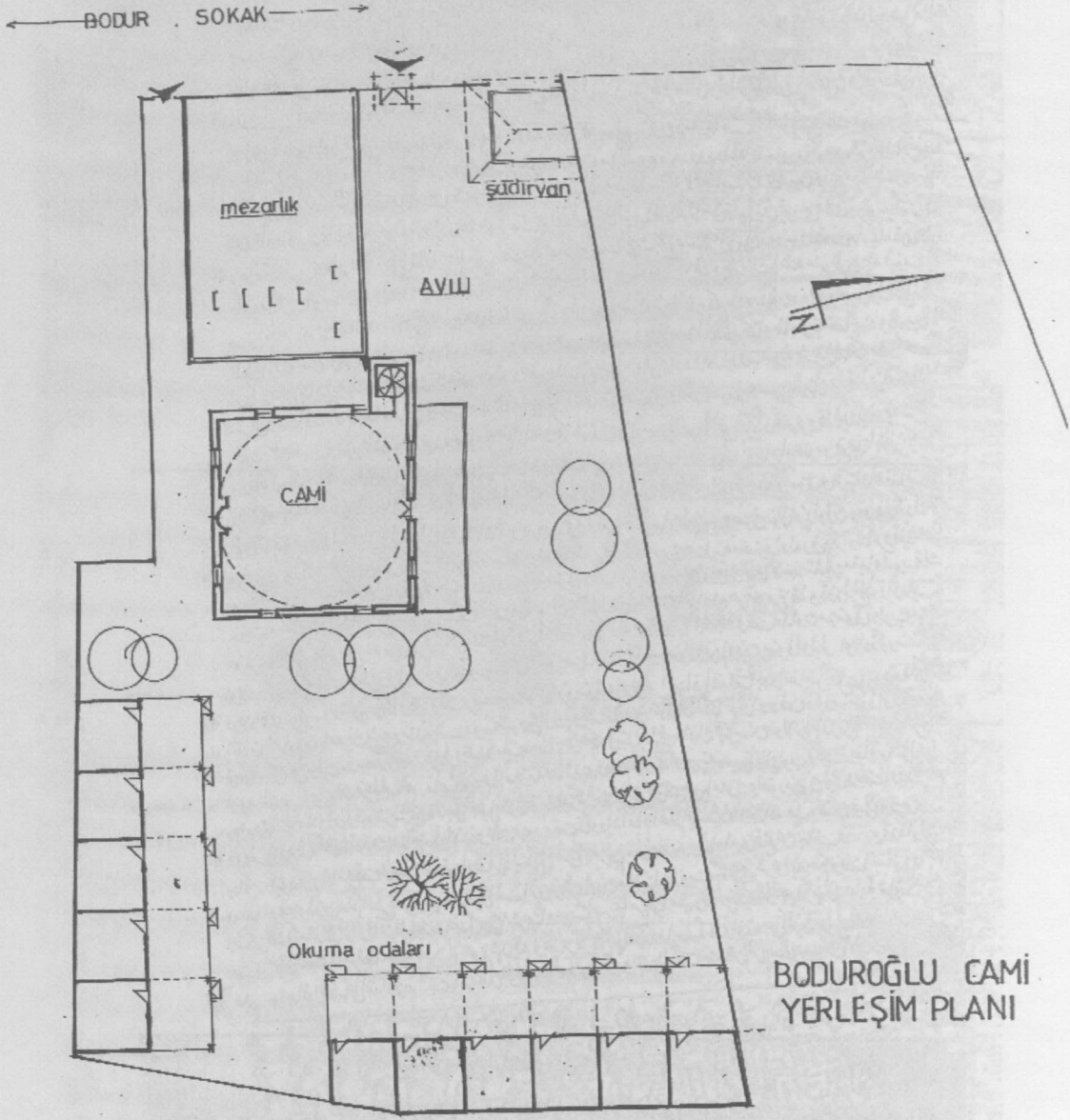
Res. 2: Boduroğlu Camii.

Res. 3: Boduroğlu Camii'nin bahçesindeki aile mezarlığı.

Res. 4: Boduroğlu Camii'nin çatısı.

Boduroğlu Manzumesi'nin Tahmini Plânı (Mimar Bekir Bodur)

Yard. Doç. Dr. Zeki Salih ZENGİN

**İlk Dönem Osmanlı
Vakfiyelerinden Serez'de
Evrenuz Gazi'ye Ait
Zâviye Vakfiyesi**

Evreuz Gazi, Karesi Beyliği'nin ileri gelen şahsiyetlerinden birisi iken bu beyliğin Orhan Bey tarafından Osmanlı topraklarına katılması sonucu babası İsa Bey, yeğeni Fadil Bey, Ece Yakup ve Hacı İlbeyi gibi ileri gelenlerle birlikte Osmanlı hizmetine girerek Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarına geçişinde ve bu bölgenin ilk fetih yıllarında önemli hizmetleri görülen bir akıncı beyi ve komutandır¹. Evrenuz Gazi'nin babası İsa Bey'in Osmanlı hizmetine oğlu ile birlikte girdiği ve yapılan akınlardan birinde şehit olarak Pravişte (Radovişte)'de Uraniye (İvraniye) kazasına bağlı Sırcık (Kırcık) köyünde defnedildiği belirtilir². III. Mehmet (1595-1603) devrinde Evrenuz Gazi'nin evladı için verilen bir temliknamede bu mevki Köstendil Sancağı'nda Kutça civarında Pırangı köyü olarak tarif edilmiştir³.

Rumeli fethinin ilk yıllarında Hacı İl-beyi'nin maiyetinde askerî faaliyetlerde bulunan Evrenuz Gazi, I. Murad'ın (1362-1389) 765/1363 tarihindeki Edirne fethine katılmıştır⁴. Edirne'nin fethinden sonra askerî harekâta bir süre ara verip, ele geçirilen yerlerin idarî taksimatına başlayan I. Murad, Rumeli arazisini "Rumeli Beylerbeyliği" haline getirmiş, hudut boylarını da hem hizmetlerinin karşılığı hem de sınırların güvenliği için ileri gelen komutan ve devlet adamlarına "uç" olarak vermiştir. Evrenuz Gazi'yi Rumeli'deki ilk uç beyi olarak görüyoruz⁵.

787-792/1385-1389 yılları arasında hacca giden Evrenuz Gazi dönüşünde 792/1389 yılındaki Kosova Savaşı'na katılmıştır. Yıldırım Bayezit (1389-1402) döneminde de Serrez'deki üssünden Arnavutluk'a akınlarda bulunan Evrenuz Gazi'ye 792/1390 yılında berat verilmiştir⁶.

Fetret devrinde önce Rumeli'ye hâkim olan Süleyman Çelebi'nin yanında kalan Evrenuz Gazi, Süleyman Çelebi'nin tutarsız hareketleri yüzünden kendisine gücenerek 814/1411 yılında Musa Çelebi'ye katılmış, daha sonra da Mehmet Çelebi'ye (1413-1421) gizlice haber göndererek, şayet kardeşi ile savaşmayarak Sırbistan'a sefere çıkarsa bazı komutanlarla kendisine katılacağını bildirmiş, ardından da Mehmet Çelebi'nin Sırbistan üzerine yürümesi üzerine kendisine katılmıştır⁷.

820/1417 yılında Vardar Yenicesi'nde vefat eden Evrenuz Gazi'nin Osmanlı hizmetine 736/1335 yılında girdiği ve 84 yıl hizmet ettiği göz önüne alınırsa; vefat sırasında yaşının 100 civarında olduğu tahmin edilebilir.

Evrenuz Gazi'nin vefatından sonra oğullarından Ali ve İsa Beylerin önemli akıncı beyleri olarak vazife yaptıkları görülmektedir⁸. Akıncılığın faal olduğu XVI. asrın başlarına kadar Evrenuzoğulları önemli hizmetlerde bulunmuşlar; ancak bu tarihlerden sonra akıncılığın önemini kaybetmesiyle birlikte bu ailenin de şöhreti zayıflamaya başlamıştır. Bununla birlikte bu aileden bazılarının Evlâd-ı Fâtihân denilen yeni tarz-daki yörük teşkilatının komutanları arasında buldukları görülmektedir⁹.

B. EVRENUZ GAZİ VE EVLADINA VERİLEN TEMLİKNAMELER:

Evrenuz Gazi'nin Serrez'deki zâviye vakfıyesi hakkında bilgi vermeden önce çeşitli dönemlerde Evrenuz Gazi ve evladına verilmiş temliknamelerden bahsetmeyi uygun buluyoruz. Zira kurulan ve yakın dönemlere kadar varlığını sürdüren vakıf ile verilen bu temliknameler arasında ilgi kurmak mümkündür.

¹ Mehmet Neşri, *Neşri Tarihi I*, Yayıncı: F. Reşit Unat/M. Altay Köymen, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 165; Şehabettin Tekindağ, "Süleyman Paşa", *İslam Ans. XI*, İstanbul 1970, s. 192; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, TTK Basımevi, Ankara 1982, s. 155, 156, 563, 569; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa II*, İstanbul 1969, s. 537, 539.

² İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Evrenuz Gazi", *İslam Ans. IV*, İstanbul 1945, s. 415; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s. 562.

³ Osman Ferid, "Evrenuz Gazi Hanedanına Ait Temlikname-i Hümayun" *TOEM*, Nisan 1331, Sayı: 31, s. 438.

⁴ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Sadeleştiren: Nihal Atsız, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1985, s. 55; Mehmet Neşri, *Neşri Tarihi I*, s. 185; Uzunçarşılı, "Evrenuz Gazi", s. 415.

⁵ M. Tayyib Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Belleter XX*, s. 247; Mehmet Neşri, *Neşri Tarihi I*, s. 201; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s. 58.

⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, TTK Basımevi, Ankara 1986, s. 29.

⁷ Mehmet Neşri, *Neşri Tarihi II*, 327, 485, 511; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, 564.

⁸ Mehmet Neşri, *Neşri Tarihi II*, s. 623; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya II*, s. 672; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s. 564; Uzunçarşılı, "Evrenuz Gazi", s. 416, 418; İsmet Parmaksızoğlu, "Evrenuzoğulları", *Türk Ans. XVI*, Ankara 1968, s. 46.

⁹ Uzunçarşılı "Evrenuz Gazi", s. 418.

Rumeli'nin fethi sırasında ele geçirilen arazinin taksim edilerek bir kısmının ileri gelenlere belirli esaslarla dağıtıldığı bilinmektedir¹⁰. Evrenuz Gazi'ye de yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak, bütün tasarruf hakkı kendisine ait olmak üzere geniş araziler ve verilen hakkı resmi olarak bildiren bir temlikname verilmiştir. Dr. F. Von Kraelitz tarafından 1911 yılında yayınlanan¹¹ ve Berlin Kraliyet Müzesi'nde bulunan¹², ilk Osmanlı padişahlarına ait dört berattan birisi olduğu belirtilen ve 788/1386 tarihinde Bursa'da yazılan bir vesikadan anlaşıldığına göre I. Murad, Evrenuz Gazi'ye Gümülcine, Serez, Manastır, Behleste ve Hürişte¹³ bölgelerini sancak olarak vermiştir. Temliknamenin son kısmı konumuzla yakından ilgilidir. Burada I. Murad, Evrenuz Gazi'nin bazı köyleri vakfetmek isteğinden bahsederek "... imdi fethylediğin vilayetten ne kadar vakfedersen makbulümdür ve evladına riayet hususu başım üzeredir. Benden sonra Devlet-i Osmanî benim evladımdan her kime müyesser olursa sana ve senin evladına ki riayet etmeye lânetüllahi ve melâiketihî ve'n nâs aleyhim ecmaîn üzerlerine olsun, ve yarın kıyâmet gününde dîvân-ı mahşerde davacı olup husûmet ederim. Bu hususta hatırına şüphe getirmeyesin" diyerek bu isteğe olumlu cevap vermiştir.

Friedrich Von Kraelitz'in bu neşrinden az sonra Osman Ferid tarafından, Evrenuz Gazi'nin o tarihte hayatta bulunan torunlarından Selim Paşa nezdindeki temlikname neşredilmiştir¹⁴. Sözü edilen temlikname, Defterhane-i Âmir'e'de bulunan 1012 Cumâdelülâ /1603 Ekim tarihli asıl nüshasından 1179 Muharrem/1765 Haziran tarihinde yazılmıştır ki buna göre asıl olduğu belirtilen nüsha III. Mehmet (1595-1603), sûret olan ve Selim Paşa'nın elinde bulunan nüsha ise III. Mustafa (1757-1774) dönemlerine tekabül etmektedir. Temliknamede, Evrenuz Gazi'ye "Vardar tevâbiinden Valtos hassı, Gölka ve Malıcaıy adlı köylerin haracı, ispençesi hudut ve sınırları ile birlikte hibe ve temlik edildiği, sınırları Selânik Kadısı Mevlânâ Şemsüddin ve Umur adındaki bir kişi tarafından belirlenip I. Murad ve II. Bayezid'a (1481-1512) arz edildiği, bunların ve daha sonra da II. Mehmet'in mukarrer tutmaları üzerine temliknâmenin verildiği belirtilmiştir. Ecdâdının verdikleri bu temliknâmeyi III. Mehmet de yenilemiştir. Vesikada daha sonra

Gümülcine ve Ağarcan civarında Köster Çiftliği adı ile bilinen Enbar ve Köçmek köyleri bağ ve değirmenlerinin temlik edildiği belirtilmiştir. Aynı yerde II. Bayezid zamanında aynı sınırların, vakıf köylerin ve Köstendil Sancağı'nda Kutça civarında Pırangı adlı köyün ve diğer vakıfların mukarrer tutulduklarından bahsedilmektedir¹⁵.

Elimizde bulunan Evrenuz Gazi'ye ait diğer bir temlikname sûreti ise Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır¹⁶. Çelebi Mehmet (1413-14217) tarafından verilen ve 816/1413 tarihli bu vesikada Musa Çelebi'nin Rumeli'deki hâkimiyeti sırasında kendisine Vardar civarında Valtos hassını, Gölka ve Malıcaıy köylerini mülk verdiğini, sınırları belirlemek üzere Selânik Kadısı Mevlâna Şemsüddin ve Umur adlı şahısların gönderilip, kendisine bu sınırları içine alan mülkname verildiği ifade edilmektedir. Çelebi Mehmet de kardeşinin verdiği bu mülknameyi mukarrer tutmuş, ölümünden yaklaşık bir ay sonra yenilemiştir. Belirtilen sınırlara Çelebi Mehmet, Gümülcine civarında Köstemezük çiftliğini, bağ, bostan ve değirmenini de ilave ederek Evrenuz Gazi'ye satış, hibe ve vakıf konularında tam tasarruf hakkı vermiştir. Bu sınır ve hakların, kendisinden sonra gelen hükümdarlar tarafından da tanınmasını kesin bir dille istemiştir. Elimizdeki bu vesika orijinal olmayıp, 1949 yılında Sami Evrenuzoğlu'ndan alınan aslından bir nüshadır.

¹⁰Münir Aktepe, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumelinin Türkler Tarafından İskanına Dair", *Türkiyat Mecmuası* X, İstanbul 1953, s. 299-312.

¹¹F. Von Kraelitz, "İlk Osmanlı Padişahlarının İhdas Etmış Oldukları Bazı Beratlar", *TOEM*, Sayı: 28, Teşrinievvel 1330, s. 242-250.

¹²Yukarıda verdiğimiz F. Von Kraelitz'e ait yazıda bu belgelerin Pertsch, V. *Verzachi der Turk. Handschriften der Kgl. Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1889, p. 223, 4 (No: 260)'de bulunduğu belirtilmektedir. Yaptığımız araştırmalar sonucunda bahsedilen Evâil-i Şevval 788/Eylül-Ekim 1386 tarihli bu belgenin diğer bir örneğinin İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde de bulunduğunu tespit ettik. Bk. BOA. Yıldız Esas, 33/2320/73/91.

¹³Rumeli'de bulunan bu yerlerden Behleste ve Hürişte, Manastır Vilayeti'nin Görice Kazasına bağlı nahiye merkezleridir.

¹⁴Osman Ferid, "Evrenuz Bey Hanedanına Ait Temlikname-i Hümâyûn", *TOEM*, Sayı: 31, s. 432.

¹⁵Osman Ferid, "Evrenuz Bey Hanedanına Ait Temlikname-i Hümâyûn", *TOEM*, Sayı: 31, s. 433-437.

¹⁶Defter No: 2108, Sıra No: 78, s. 77.

Evrenuz Gazi, kendisine verilen tasarruf hakkını kullanarak Çelebi Mehmet'in tahta geçişinden iki yıl sonra 818/1415 tarihinde vakfiyede belirtildiği üzere, kendisi verilen mülkün bir kısmını, kendi tabiri ile "Mallarının özü ve emlakının en güzellerini" vakfetmiştir. Vakfiyede adı geçen köylerin sınırlarının tafsilatı hususunda Çelebi Musa döneminde verilen vesikadan söz edilmektedir. Diğer taraftan elimizdeki bu belge Osman Ferid'in neşrettiği belgedeki kapalı bazı noktaları da aydınlatmaktadır. III. Mehmet'in verdiği temliknamede, Vardar civarındaki arazi- den başka Gümülcine çevresinde sonradan verilen bazı köylerden bahsedilmekte; ancak bu ilavenin ne zaman yapıldığı belirtilmemektedir. Çelebi Mehmet dönemine ait belgeden, bahsedilen arazinin bu hükümdar zamanında verildiği anlaşılmaktadır.

Evrenuz Gazi'ye verilmiş değişik dönemlere ait bu vesikalardan anlaşıldığı üzere, yaptığı hizmetlere karşılık olarak Serrez, Gümülcine ve Vardar civarındaki bazı yerlerin tasarruf hakkı kendisine bırakılarak mülk olarak verilmiştir. Evrenuz Gazi de kendisine verilen hakkı kullanarak bu geniş arazi içerisinde çeşitli vakıflar kurmuştur. Onun, vakfiyesi elimizde bulunan Serrez'deki vakfından başka Selanik, Gümülcine ve Vardar Yenicesi'nde de vakıfları vardır¹⁷. Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde Vardar Yenicesi'nde Evrenuz Gazi'nin vakıflarından uzun uzun bahseder. Şehirde Evrenuz Gazi'nin vakfettiği medrese, han, kervansaray ve hamam bulunmaktadır. Medrese talebelerinin ve kervansarayda kalan misafirlerin yemek ve diğer birtakım ihtiyaçları vakıf tarafından ücretsiz karşılanmaktadır¹⁸. Şehrin kuzeybatı yönündeki yaylada bulunan dükkân, han ve hamam da Evrenuz Gazi tarafından yaptırılmış olup hepsi vakıftır. Vardar Yenicesi gölünün mahsüllerinden elde edilen gelir ve kanun gereği alınan öşür ve aded-i ağnâm mütevellî tarafından toplanıp gerekli yerlere sarfedilmekte idi¹⁹. Bundan başka Selânik Sancağı'nın Karakarye Kazası'na bağlı bir nâiplik olan Avurdos Kasabası'nı²⁰ ve babasının türbesinin bulunduğu Köstendil Sancağı'nda Kutça civarında Pırangı Köyü'nü vakfetmiştir²¹.

C. EVRENUZ GAZİ'NİN SEREZ'DEKİ ZAVİYE VAKFIYESİ:

Evrenuz Gazi'nin Serrez'deki zâviyesine tahsis ettiği vakıflar hakkında bilgi veren elimizdeki 818/1415 tarihli vakfiyenin orijinali Evrenuz Gazi'nin torunlarından Sami Evrenuzoğlu'na ait olup kendisinin talebi üzerine 1944 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kayıt ve tescil edilmiştir²².

818/1415 tarihinde Gelibolu Kadısı Muhammed İbn-i Hâc tarafından yazılan Arapça vakfiye, Allah'a hamd ve Rasûlüne salât ve selamdan sonra dünyanın geçici; ancak burada yapılan hayırların kalıcı oluşundan ve değerinden bahsederek başlar. Daha sonra yaptırılan zaviyenin ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere vakfedilen yerler belirtilmektedir ki bu yerleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Vardar Nahiyesi'ndeki Valtos adlı göl ile Gölka ve Malıca adlı köyler,
2. Zihna Vilayeti'ndeki Dunba adlı köy²³,

¹⁷Bu vakıfların Osmanlı Devleti'nin son dönemlere kadar ayakta kaldığı çeşitli belgelerden anlaşılmaktadır. Bk. BOA. Cevdet Evkaf, No: 22958, 26134, 27329, 1765, 9505. Bu konuda ayrıca, Bk. Machiel Kiel, "The Oldest Monuments of Ottoman - Turkish Architecture in The Balkans", *Sanat Tarihi Yılığ* XII, 1982, İstanbul 1983, s. 117-144; Evangelia Balta, *Les Vakıfs de Serres et de Sa Regions (XVe et XVIe s)*, Athenes 1995.

¹⁸Evliya Çelebi, *Seyahatname VIII*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985, s. 25-26.

¹⁹Evliya Çelebi, *Seyahatname VIII*, s. 26.

²⁰Evliya Çelebi, *Seyahatname VIII*, s. 31.

²¹Osman Ferid, "Evrenuz Bey Hanedanına Ait Temlikname-i Hümayun", s. 438; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s. 562. Evrenuz Gazi'nin Makedonya Bölgesindeki vakıfları için, Bk. Evangelia Balta, *Les Vakıfs de Serres et de Sa Regions*, s. 139-140.

²²M. Fuat Köprülü ve M. Şerafeddin Yaltkaya tarafından incelenerek orijinal olduğu tespit edilen vakfiyenin aslı kayıt ve tescil edildikten sonra Süleyman Sami Evrenuzoğlu'na iade edilmiştir. Vakfiyenin kaydedilen Arapça metni ve tercümesi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 2113/1 ve 2108/72 numaralı defterde bulunmaktadır. Ancak bizim burada verdiğimiz tercüme, tarafımızdan yapılmıştır. Evangelia Balta, Evrenuz Gazi'nin bu vakfının idaresi hakkında Makedonya ve Selanik arşivlerinde geniş bilgilerin olduğundan bahsetmektedir. Evangelia Balta, *Les Vakıfs de Serres et de Sa Regions*, s. 140. Ancak bizim bu kaynaklara ulaşmamız mümkün olamamıştır.

²³Evangelia Balta, 1454 tarihli bir beratta bu köyün gelirinin vakıf için kullanılacağına dair bilginin olmadığından bahsetmekte; ancak XVI. asrın başlarında, hatta 1910 yılına kadar bu köyün tüm gelirine sahip olduğunu belirtmektedir. Bk. Evangelia Balta, *Les Vakıfs de Serres et de Sa Regions*, s. 140-141,143.

3. Serez'deki menzili, dükkânları, müştemilatı ile evinin tamamını, Zekerirya adlı bahçesini, bu bahçeye yakın üzüm bağlarını, tarlalarını, bahçe ve bağ arasındaki evlerin tamamını ve değirmen,

4. Bolka adlı köyün tamamı,

5. Serez yakınlarındaki Karasu adlı tarla,

6. Ulu Bahçe adlı meyvalık ve bağ.

Vakfiyede Valtos havalâsi ile Gölka ve Malıca köylerinin sınırları ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

Evrenuz Gazi'nin Serez'deki bu vakfının amacı genel olarak zaviyede konaklayan misafirleri imkânlar ölçüsünde ağırlamak, yiyecek ve barınma ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bunun yanısıra şayet pişen yemeklerden artan olursa çevredeki fakir ve muhtaçlar da bundan istifade edebilecektir. Her ne kadar vakıftan zâviye olarak bahsedilmekte ise de taşıdığı özellikler itibarıyla bu kurumun tasavvufi anlamda bir tarikat zaviyesi olmadığı anlaşılmaktadır; ancak Osmanlılar döneminde zâviye tabiri tarikat mensuplarının barındıkları ve faaliyet gösterdikleri kurum dışında yolculara ve muhtaçlara yiyecek ve barınma imkanı sağlayan kurumlar için de kullanılmaktadır²⁴. Nitekim aynı dönemde bu özellikte diğer bir zâviye vakfı Bursa'da görülmektedir. Çandarlı-zâde Ali Paşa'nın 808/1405 tarihinde tesis ettiği vakıf genel özellikleri ile Evrenuz Gazi'nin Serez'deki zâviye vakfına benzemektedir²⁵.

Evrenuz Gazi'nin Serez'deki vakfının hangi kurallar içinde ve kimler tarafından yönetileceği vakfiyede geniş olarak açıklanmıştır. Vakfın idaresinde yetki ve sorumluluklar genel olarak mütevelliyeye verilmiştir. Evrenuz Gazi, hayatı boyunca kendisinin veya kendisinin tayin ettiği birisinin, kendisinden sonra da büyük oğlu Burak Bey'in mütevellî olmasını şart etmiştir. Daha sonra mütevellî olacak kişilerde ise üç şart aranmaktadır: Birincisi, Evrenuz Gazi'nin neslinden olmak, ikincisi, dürüst ve salih bir kimse olmak, üçüncüsü ise erkek olmaktır. Mütevellî, vâkıfın kendi oğullarından birisinin veya oğullarından hayatta olan yoksa oğullarının oğullarından salih olanlarından birisi olacak ve bu sıra derece itibarıyla devam ettirilecektir. Vâkıf, kızlarına, oğullarının kızlarına ve kızlarının oğullarına hiçbir şekilde

tevlîyet hakkının verilmemesini şart koşmaktadır. Şayet Evrenuz Gazi'nin neslinden salih bir erkek kalmamış ise bu takdirde kadı ve ileri gelen salih kimselerin kararlaştıracakları, vâkıfın soyundan olan veya olmayan herhangi ehil bir kişiye mütevellî olmak hakkı verilebilecektir.

İslam Hukuku'nda mütevellî olacak kişide erkek olmak şartı aranmamasına²⁶ rağmen Evrenuz Gazi'nin kendi neslinden gelen kadınlara ve erkek de olsa çocuklarına hiçbir şekilde mütevellîlik hakkı vermemesini zamanın mevcut hukukunun bir gereği değil, vâkıfın kendi düşünce ve isteğinin sonucu olarak değerlendirmek uygun görünmektedir. Nitekim yaklaşık olarak aynı dönemlere ait 866/1461 tarihli diğer bir vakfiyede, oğulların neslinin kesilmeden sonra kızların da mütevellî olabilecekleri belirtilmektedir²⁷.

Vakfın toplam gelirlerinden (gâlle) 1/10'u mütevelliyeye tam tasarruf hakkı ile verilecektir²⁸. Kalan kısmı, belirlendiği şekilde personel harcamalarına ve vakfın diğer ihtiyaçlarına sarfedildikten sonra bir artış (bütçe fazlalığı) olursa, artan bu miktarı yine vakıf için harcama yetkisi mütevelliyeye verilmiştir. Zâviyedeki görevliler ve kendilerine tahsis edilen miktarları şu şekilde gösterebiliriz:

GÖREVLİ

GÖREVLİ	ALDIĞI MİKTAR
Mütevellî	Toplam gelirin 1/10'u
Serez Kadısı	yevmiye 1 dirhem
Ahi (Vekil-i Harc)	yevmiye 3 dirhem
İmam	yevmiye 2 dirhem
Kâtip	yevmiye 1 dirhem
Müezzin	yevmiye 1 dirhem
Haftızlar	yevmiye 4 dirhem (toplam)
Feke (Nakîb-i Zâviye)	yevmiye 1 dirhem

²⁴A. Yaşar Ocak, "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi XII*, s. 250.

²⁵İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Çandarlı-zâde Ali Paşa Vakfiyesi", *Bellefen XX*, s. 549-578.

²⁶Ö. Nasûhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiye ve İstihlât-ı Fıkhiye Kâmusu V*, İstanbul 1969, s. 69.

²⁷A. Himmet Berki, "İslamda Vakıf, Zağanus Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi IV*, s. 19-38.

²⁸Vakfın XVI. asrın başlarındaki gelirleri hakkında bilgi için, Bk. Evangelia Balta, *Les Vakıfs de Serres et de Sa Regions*, s. 142.

Serez Kadısı, hukûkî olarak vakfın yönetimi ile ilgilendiği, mütevellîye nezâret ve yardım ettiği için kendisine bir dirhem yevmiye tahsis edilmiştir. Ahi olarak adı geçen görevli, alış-veriş ve zaviyenin eksiklerinin giderilmesi için yapılan harcamaların hesabının tutulmasından sorumlu vekil-i harçtır. Bu görevin Evrenuz Gazi'nin azatısına ve onun evlatlarına, şayet nesli kesilirse mütevellînin tayin edeceği uygun bir kişiye verilmesi şart koşulmuştur. Feke olarak adı geçen görevli, zaviyenin nakibi yani mütevellînin yardımcısı ve zaviyenin işlerini görüp gözeten kişidir²⁹. Feke adlı bu görevlinin 869/1464 tarihli bir vakfiyede kassâm olarak geçtiği görülmektedir³⁰; ancak vakfiyemizde bu görevlinin, zaviyenin nakibi olduğu açıkça belirtilmemiştir.

Vakfın gelirlerinden görevlilere ödenen ve ihtiyaçlara harcanan miktar ayrıldıktan sonra artan kısım ile sabah, akşam günde iki öğün yemek çıkartılıp, ekonomik durumu ne olursa olsun zaviyede konaklayan herkes, şayet artarsa zaviyeye komşu fakir ve muhtaç kimseler de bu yemekten faydalanacaktır.

819/1416 tarihli belgeden anlaşıldığına göre Evrenuz Gazi, yaptığı vakfın iptalini istemiş; ancak bu talep mahkeme kararı ile reddedilmiştir³¹. Bununla birlikte sözü edilen bu durum Evrenuz Gazi'nin vakfından gerçekten vazgeçtiği şeklinde anlaşılmamalıdır. Zira Osmanlı vakıf hukukunda vakfın tescil edilerek hukûkî bağlayıcılık kazanabilmesi için vâkif tarafından farazî bir davanın açılıp, gerekli incelemeden sonra kadı tarafından vakfın lüzûmuna karar verilmesi usûlü yaygın olarak kullanılmıştır³² ki belgede sözü edilen hadise de bu usûle uygun olarak gerçekleşmiştir.

Evrenuz Gazi, vakfiyede yer alan, mütevellînin kendisi veya kendisinin tayin ettiği kimsenin olabileceği şartına dayanarak mevcut mütevellî Doğan'ı görevinden azletmiş, vefatından sonra da vakıf şartı gereği büyük oğlu Burak Bey Safer 821/Mart 1418 tarihinde mütevellîlik görevine getirilmiştir³³.

Vakfın iptal isteğinin reddedildiğini gösteren belgenin arkasında uzun bir şahitler listesi bulunmaktadır. Bunlardan Umur b. Timurtaş, Kara Timurtaş Paşa'nın dört oğlundan birisidir. Evrenuz Gazi ve Umur Bey Musa Çelebi'nin yanında birlikte bulunmuşlar; ancak daha sonra Evrenuz Gazi, Çelebi Mehmet'e katılırken Umur Bey,

Çelebi Musa'nın vefatına kadar yanında kalmıştır. Daha sonra II. Murad (1421-1444/1445-1451) zamanında Geriyanoglu Yakup Bey'e elçi olarak gönderilmiştir. Alim bir kişi olan Umur Bey, Bergama, Biga, Geyve, Bursa, Afyon ve Edirne'de cami ve medreseler yaptırmış, vakıflarda bulunmuştur³⁴. Şahitler arasında adı geçen Sucuoğlu Fetret Devri'nde Musa Çelebi'nin yanından ayrılıp Çelebi Mehmet'e katılan bir komutandır³⁵. Kendisinden Çelebi Mehmet'in memleketlerinin hâkimi olarak bahsedilen Cemal b. Şeyh Ramazan b. Ebî Yezid, Emir Süleyman Çelebi'ye Çandarlı-zâde Ali Paşa'dan sonra vezir olan Şeyh Ramazan b. Bayezid'in oğludur³⁶.

Vakfiyede geçen yer adlarının büyük çoğunluğunun Türkçe olmadığı, hatta bu adların sonradan da değiştirilmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca vakfiyenin son kısmında geçen i'ta şartına bakılarak vakfedilen arazi ve mülklerin aynı zamanda başka bir vakfa tahsis edildiği ileri sürülebilir. Zira i'ta şartı, bir malın değişik yerlerle aynı anda vakfedilmesi durumunda, bu malın gelirinden vakıflardan birinin mahrum edilip diğerine verilmesidir³⁷.

Evrenuz Gazi'nin Serez'deki bu vakfı bugün maalesef ayakta değildir³⁸. Bu muazzam vakıf kurtarılamamış ve Yunanlıların elinde hebâ olmuştur³⁹.

²⁹ Bk. A. Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstihale ve Tabirler*, Ankara 1966, s. 44.

³⁰ E. Hakkı Ayverdi, "Gazi Süleyman Paşa Vakfiyesi ve Tahrir Defterleri", *Vakıflar Dergisi VII*, s. 22.

³¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 2113/1-6. Bk. EK I.

³² Bu konuda geniş bilgi için, Bk. Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, TTK Basımevi, Ankara 1998, s. 99-102.

³³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 2113/1-6. Bk. EK II.

³⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s. 343, 575; A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*. Remzi Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul 1982, s. 21, 26, 68; BOA, Cevdet Evkaf, No: 20753; Cevdet Maarif, No: 1138.

³⁵ Bk. Zuhûri Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi III*, İstanbul 1974, s. 238.

³⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s. 538.

³⁷ Bk. Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 194.

³⁸ Evangelia Balta'nın Makedonya arşivlerine dayanarak verdiği bilgilere bakıldığında bu vakfın 1910 yıllarında faal olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Evangelia Balta, *Les Vakıfs de Serres et de Sa Regions*, s. 143.

³⁹ E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, İstanbul 1966, s. 525.

EVRENUZ GAZİ'NİN SEREZ'DEKİ ZAVİYE VAKFİYESİ

(Tercüme)

Bismillahirrahmanirrahim

Yardıma ve desteğe muhtaç olmaksızın işleri kolaylaştıran, halk tabakalarının kismetlerini külfetsiz ve zahmetsiz takdir eden, inâyeti ile dinin güzelliğini ve İslâm'ın azametini kemâle erdiren, koruması ile millet-i hanifin bayraklarını yükselten, mülk edinmeyi insanların işlerinin düzgünlüğüne ve hayır yollarını büyük ecirler kazanmaya vesîle kılan, sadaka ve vakfî insanlara, avâmın ve ileri gelenlerin faydalanması için meşrû kılan Allah'a hayır yollarını, onların bilgisini ve İslam kurallarının esaslarını ve desteklerini açıkladığı için öyle hamdolsun ki akıllı insanların derin anlayışları onun açıklanmasından mahrum kalırlar, evliyanın vehimleri onu takdir etmekten âciz kalır. Şehâdet ederiz ki Allah'ın şerefli ve aziz bir nesilden yarattığı, bütün yaratılanlara ve ümmetlere gönderdiği Muhammed Allah'ın kulu ve elçisidir. Allah, dinlerin berraklığı şüphe ve zulüm bulutları altında kalmayan, yakınlerinin nurları hevâ kabukları ile örtülmeyen O'na ve O'nun soyuna rahmet etsin. Öyle rahmet etsin ki gece ve gündüzler ard arda geldikçe yenilensin, aylar ve yıllar geçtikçe artsın, sağlık, esenlik versin.

Salât ve selamdan sonra, büyük emîrlerin ve kerem sahiplerinin ileri gelenlerin övücü, gazilerin ve mücahitlerin şahı, kâfirleri ve Hakk'a karşı çıkanları perişan eden, İslam'ın ve Müslümanların yardımcısı, din bayrağını yücelten, âlimleri ve tâlipleri gözetten, zayıfların ve miskinlerin yardımcısı, iki yeşil meyil ve iki merve arasında tavaf eden Hacı Evrenuz bin İsa'yı -Allah bu ikisinden günahları ve ...⁴⁰gidersin, büyük fazlı ve keremi ile yardım etsin- Allah, ibadet etme yoluna koyulmaya, hayır işleme saadetine kavuşmaya muvaffak edince O da anladı ki dünya aşağıdır, sonu ölümdür. Yaşayanlar, hemen yola çıkacak misafirler, nimetler ise hemen kaybolacak gölge gibidir. Dünyada bir gün sevinen günlerce mahzun olur. Asıl akıllı olan dünyayı, âhireti kazanmak için isteyen, Hakk'a boyun eğip inatı terk eden kimsedir.

Bu yüzden Rumeli Vilayeti'nde Vardar Nahiyesi'nde mallarının özü ve emlakinin en

güzeli olan Valtos adlı gölün, Gölka, Malıca adlı köylerin bütün arazilerini, gelirlerini, haklarını, üzerinde bulunan binalarını, yine buralarda bulunan buralara ait sarf edilen az çok ne varsa hepsini, kendisi henüz hayatta, leh ve aleyhindeki kavli ve fiilî tasarruflara gücü yeterken tasadduk, habs ve vakfetti.

Göl arazisi ile zikredilen köylerin hudutlarının tafsilatı Sultan Musa bin Bayezid Han'ın -Allah mülkünü müebbet kılsın- emri ile yazılan mezkûr vesikadaki vechile zikredilmiştir. Arazinin sınırlarından ilki Ulu Kavak denilen büyük ağacın olduğu yerdir. Daha sonra buradan Neguryo harâbesi denilen yere, buradan Ballica Irmağı denilen nehrin aktığı yere, buradan Verğarbilo harâbesi denilen yere, buradan iki yolun kavuştuğu yerdeki Usturpi denilen dikilitaş, oradan yine büyük yolun kenarındaki dikilitaş, oradan eski dikili siyah taşın bulunduğu yere, oradan Ağzaşa denilen köye, oradan eski değirmen arazisine, oradan mezkûr gölün kenarındaki Lârâ denilen köye kadardır. Lârâ denilen köyün sınırları ve alâmetleri etrafındaki dikili taşlardan dolayı tahditten müstağnîdir. Kible cihetindeki mezkûr gölden ayrılmış derelerin arazisi ve onlardan oluşmuş balık avlanan gölcükler bu gölün sınırları içine dahildir. Valcındır adlı ilk dere Lârâ köyüne ulaşır. Derelerden ikincisine Kerumid, üçüncüsüne Bîrzâk, dördüncüsüne Vilazol denir. Bunlar Bürgârmûr denilen tarlaya, ondan geçip mezkûr gölün suyunun aktığı yere varır, sonra denize ulaşır. Bu nehirdeki geçit yeri mezkûr gölün sınırları içindedir. Balıkların avlandığı yer arazisi mezkûr gölün sınırları içindedir. Daha sonra sınır mezkûr geçitten döner ve çorak arazide dikilitaşın bulunduğu yerden geçer, sonra buradan Gölka ve Eledostorya'ya ulaşan yola, oradan Küçük İdris etkinliğine girer ve kuzeye saparak bu sınırdan çıkar ve tepe üzerinde dikili taşın bulunduğu yere ulaşır ve mezkûr gölün iki tarafını takip ederek Hamza Reis Köyü'nün ortasında dikilen taşın bulunduğu yerden geçer, buradan da kuzeye saparak Çatal Höyük denilen tepeye ulaşır. Buraya uğramadan, sınırları tarif konusunun başında zikredilen Ballica Irmağı'na ulaşır. Daha sonra eski Vardar Suyunun denize karıştığı gediğe çıkar, buradan

⁴⁰Vakfiyede okunamayan yerler noktalarla belirtilecektir.

Namûk ve Munîk tarlalarına buradan da yola ulaşır. Buradan Menekşe Mezarlığı'ndaki iki yol kavşağına, oradan odun toplanan dağdan geçen yola, oradan Nalusko Harabesi'ndeki dikilitaşa, oradan Fındık Deresi denilen vadiye ulaşır, sonra bu vadiden üzerinde nişan olarak dikilmiş taş bulunan Eski Hisarlık denilen yere, oradan da kör kuyuya çıkar. Oradan da Yakup köyüne giren yola ve Vardar Nehri'ne, oradan dikilitaşın olduğu yere girer. Sonra mezkûr vadinin doğusundan geçer ve geniş yolun yanındaki..., oradan da Valtos hududundaki Kum Tepeciği adlı tepedeki dikilitaşa ulaşır.

Yine Zihna Vilayeti'ndeki Dunba köyünü zikredilen köylerin sınırlandırıldığı üzere bütün hudutları ile vakfetti. Kuzey sınırı Zihna Suyu'nun aktığı yere ve Uskababolulu denilen köye, oradan sınır için dikilen taşın yerine kadar ulaşır. Batı sınırı ise Mecikli tarlasına, oradan .... sınırına, oradan Leşkerî arazisine ve Fenlû Kilisesi'nin arsasına ulaşır. Bu ikisi arasında hudut olarak üzerinde taş bulunan bir yol geçer. Batı sınırı İsmail Bey arazisi sınırına ve Bedreddin Bey tımarı olarak meşhur olan köye ulaşır. Yoldan geçer Mukbil Köprüsü'ne uğrar ve dikili taşların bulunduğu yere ulaşır. Doğu sınırına gelince bu sınır İskamto adlı köye ve Zihna sınırına kadar ulaşır ki burada, sınır için dikilmiş taşlar vardır. Daha sonra kavşakta alâmet olarak dikilmiş siyah taş bulunan geniş yola saparak devam eder.

Rumeli'de Siroz şehrinde bulunan Evrenuz Bey'e izâfette meşhur olduğundan sınırlarının belirtilmesine gerek olmayan, fakirlere, miskinlere ve diğer gelip geçenlere sığınak ve mesken olarak tahsis ettiği menzilin tamamını, Siroz şehrinde mezkûr vâkıfın ismine izâfette bilinen, şöhretinden dolayı sınırlarının belirtilmesine gerek olmayan dükkânlarının tamamını, şöhretinden ve iltibassız olduğundan sınırlarının belirtilmesine gerek olmayan Polka adlı köyün tamamını, Siroz yakınında ve nehir civarında bulunan, mezkûr vâkıfa izâfette biliniş ve dahditten müstağni olan Karasu adlı tarlanın tamamını, Siroz şehrinde bulunan Zekeriya Bahçesi olarak bilinen bahçenin tamamını, Siroz'da bulunan mezkûr bahçeye yakın bütün üzüm bağlarını, daha sonra zikredilen bahçe ve üzüm bağı arasında bulunan evlerinin tamamını, Siroz'da tepenin üzerinde

bulunan mezkûr vâkıfın ismi ile bilinen iki üzüm bağının tamamını, Siroz'da mezkûr vâkıfın adına izâfette bilinen değirmenin tamamını, Zekeriya Bahçesi diye bilinen bahçenin yanındaki tarlanın tamamını, Ulu Bahçe diye bilinen meyve ağaçlarının bulunduğu üzüm bağının tamamını, mezkûr vâkıfın mahallesinde bulunan kendi ismine izâfette meşhur olan bu yüzden tahditten müstağni evi bitişik sahası ile birlikte herkesin kendi derecesinin gölgesinde bulunduğu günde Allah'ın rızasını ve O'nun azâbının eleminden affını talep ederek, kötü âkıbetine engel olması için, Nebî'nin -Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun- "Vakıf, kıyamet gününde mü'minin gölgesidir" va'dine ve "Sadaka Rabbin gazâbını giderir" sözüne uyarak şer'i, geçerli, sonsuza kadar sürekli sadaka ve Allah'ın (onu bozmaya çalışanları) kınaması ile koruma altına alınmış bir vakıf olarak vakfetmiştir.

Vâkıf bu tasaddukundan dönemez, bunlardan hiçbir şeyi satamaz, mülk edinemez, telef edemez. Bu vakıf, vârislerin en hayırlısı olan Allah yeryüzüne ve ondaki her şeye vâris oluncaya kadar usûlü üzerine kâim, şartları ile mahfuz, âdeti üzerine câri olarak bu belgede tespit edildiği gibi bâkî kalacaktır. Allah'a ve kıyamet gününe inanan bir kadı veya vâlinin bu vakfı tamamen iptal etmesi, değiştirmesi ve şartlarından birisine kaldırması helal olmaz. Bunu işittikten sonra bir kimse bu vakfiyeyi değiştirirse günah onu değiştirenleredir. Allah şüphesiz işitendir, bilendir. Kim onun içindekileri değiştirmeye çalışır ise Allah'ın gazabına uğramış ve hoşlanmadığı bir işi yapmış olur. Allah onun tamahının hesabını gören, yeten ve yaptığının cezasını verendir. Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onun üzerine olsun. Vâkıfın alacağı sevap Allah'ın takdirine aittir ki O, iyilik yapanların iyiliklerini âlemlere şâmil olan fazlımdan mahrum etmez. Vâkıf, mezkûr büyük emir, daha önce zikredilenlerin hepsini Siroz'da bina ettirdiği zaviyenin ehli olan mütevellî, imam, müezzin, hizmetli, misafir, mücâvir ve diğerlerine ileride zikredilecek ayrıntılar üzere sahih ve şer'i sûrette vakfetmiştir.

Vâkıf, vakıf gelirlerinin öncelikle vakfın tamirine, noksanının tamamlanmasına, mezkûr zâviyenin mutfağına ve etrafındaki diğer kısımlar-

dan tamire muhtaç olan ve ne varsa hepsinin tamamlanmasına sarf edilmesini şart etmiştir. Yine vâkîf, bütün vakıfların gelirlerinin onda birinin bu vakıfların mütevellisine verilmesini şart etmiştir. Vâkîf, vakıflara hayatı boyunca kendi nefsi-şerifinin, vefatından sonra ise büyük oğlu gazilerin ve mücahitlerin meliki Burak Bey'in mütevellye mutasarrıf olmasını şart etmiştir. Tevliyet hakkı olarak müteveli, yukarıda zikredildiği üzere toplam gelirden mahsulün onda birini alır ve ihtiyaçları için istediği gibi sarf eder. Buna karşılık vakıfların bakımlarını yapar, ihtiyaçlarını karşılar, gelirlerini toplar ve onda dokuzunu ileride zikredileceği üzere mezkûr vâkîfın tayin ettiği masraflar için sarf eder.

Vâkîf, büyük oğlu Burak Bey'in - Allah ömrünü uzun kılsın- ölümünden sonra kendi neslinden kalan oğullarından en iyisi ve vakîf işleri konusunda en emîninin müteveli olmasını şart etmiştir. Şâyet kendi neslinden oğulları içinde sâlih ve emin bir kimse bulunmaz ise kendi neslinden hayatta olan ancak sâlih olmayan oğlu olsa bile oğullarının oğullarından emîn ve sâlih olanı müteveli olur. Sâlih olan oğullarından kimse kalmadığında tevliyet ve tevliyet hakkı oğullarının oğullarından en sâlih ve vakıflar için en emîn olanına intikal eder. Oğullarının oğulları içinde de sâlih ve emîn kimse bulunmaz ise birinci batında şart edildiği gibi tevliyet hakkı, oğullarının oğulları mevcut olmasına rağmen, oğullarının oğullarının oğullarından en sâlih olanına aittir. Bunların sâlih oğullarının ardı kesildikten sonra ise ne kadar aşağı giderse gitsin vâkîfın sülâlesi kesilinceye kadar derece derece onlardan sonra gelen oğullar batına intikal eder. Herhangi bir batında iki oğul sâlih olmak yönünden birbirleri ile denk olurlar ise tevliyet hakkı yaşça büyük olana aittir. Yine mezkûr vâkîf, kızlarına ne kadar sâlih olsalar da kızlarının oğullarından hiçbirisine tevliyet hakkının verilmemesini ve müteveli olmamalarını şart etmiştir. Şâyet vâkîfın oğullarının nesli tamamen kesilip hiçbir sâlih erkek kalmadı ise tevliyet ve toplam gelirin onda birinden ibaret olan tevliyet hakkı bu beldenin kadısının sâlih kimselerle görüşmesi ile vâkîfın akrabalarından veya bunun dışında herhangi lâıyk bir kimseye verilir.

Vâkîf, vakfın toplam gelirinin onda dokuzundan ne kendi evladına ne de evladının evladına hisse ve hak verilmemesini; ancak fakir ve muhtaç oldukları zaman diğer fakirler gibi mütevellinin izni ile vakıfların gelirlerinden faydalanabilmelerini şart etmiştir. Yine vakfın emîri (kurucusu) Siroz şehrinde kadı ve hâkim olan kimseye mezkûr vakıflara nezâret ve yardım, mütevellinin eksiklerini iyi nasihat ve güzelliikle düzeltilmesi için günde bir dirhem tayin etmiştir. Yine vâkîf, örfte kendisine ahi denilen, mezkûr zâviyede vekil-i harc olup buranın hizmetine, yemeğin yapıldığı ve yenildiği yerin ihtiyaçlarına bakan mutasarrıfa günlük üç dirhem para ile mutfakta pişen yemekten iki parça eli iki kap yemekten sabah-akşam olmak üzere dört kap verilmesini istemiştir. Vâkîf bu vekilin azatlısının, sonra da azatlısının evladından nesilleri kesilinceye kadar her batında en sâlih olanının olmasını şart etmiştir. Yine vâkîf, zâviyenin imamı için vazifelerinden dolayı iki dirhem, aynı şekilde mütevellinin mezkûr vekile teslim ettikleri ve vekilin bunları zâviyenin bilinen ihtiyaçlarına sarfını yazan kâtibeye bir dirhem yevmiye tahsis etmiştir. Mezkûr vâkîf, zâviyenin imamının şâyet kâtiplik zahmetini üzerine alırsa, imamlık için alacağı iki dirhem yanı sıra bu görev için ayrıca bir dirhem almasına razıdır. Ancak kabul etmez ise müteveli bu göreve başkasını tayin eder. Vâkîf zâviyenin müezzini için bir dirhem tayin etmiştir. Vâkîf, feke - fâkih - denilen zâviyenin nakîbine bir dirhem yevmiye tayin etmiştir. Vâkîf, zâviyede yapılan ve burada yenen yemeklerin ahi hariç, adı geçenlere sabah - akşam az veya çok verilmesini mütevellinin ahi ile görüşüp kararlaştırmasına bırakmıştır. Vakfın emîri, Kur'ân okuyan ve sevabını mezkûr vâkıfa gönderen hâfızlar için günde dört dirhem tayin etmiştir. Bu dört dirhemi müteveli, Siroz'da oturan hâfızlardan istediklerine verirler. Hâfızlar ile görüşüp anlaşmak da mütevellinin kadı ile görüşmesi sonucu karar vereceği bir meseledir.

Vakfın gelirlerinden sözü edilen vazifelilere verildikten sonra artan kısmı Osmanlı ülkelerindeki zâviyelerde sabah-akşam pişirilmesi âdet olan yemek için harcanır ve bu yemekten zâviyeye gelen ister zengin ister fakir olsun misafirlere, ulemâ ve fakir halka burada kaldıkları müddetçe verilir. Yine, burada pişen yemekten şâyet burada kalanlardan artarsa, zâviyenin komşularından

buranın yemeğine muhtaç fakirlere de verilir. Bütün bunlar mütevellî ve ahinin insafla verecekleri karara bağlıdır. Yine, misafirlere geldikleri anda ve ayrılırken verilen yemek de bu artan kısımdan karşılanır. Şâyet vakıfların gelirleri yeterli olduğu takdirde zâviyede kalanlara ve muhtaç fakirlere belli vakitlerde mezkûr vekilin ve ahinin uygun gördüğü miktarda turşu ve bal verilir.

Vâkîf değiştirilmesini uygun gördüğünü satmak veya takas⁴¹ sûreti ile değiştirmesini şart etmiştir. Ancak bu tasarruf sadece kendisine aittir. Yine mezkûr vâkîf, masrafı çoğaltmak ve azaltmak, masraftan istediğini çıkartmak, istediğini şahsı çıkarmak ve almak, çıkardığını tekrar geri almak (hususlarında) kendisinin dilediği şekilde hareket etmesini şart etmiştir. Mezkûr vâkîf, vakfın gelirlerinden şâyet yukarıdaki masraflardan sonra artan olursa bu fazlalığın mütevellîye bırakılmasını şart etmiştir. Mütevellinin sarf ettiğiinden de artan ihtiyaç vakti için saklanır.

Vâkîf bu satırlarda kendisine nispet edilen vakfın aslını takdim, te'hir, taktîl, tevfir ve isti'fa, sarf ve i'ta⁴² konularında ve velâyet-i nazardan ibaret vasıf yönünden şartların hepsini benim yanımda kabul etti. Ben de vakfın akar ve menkul yönünden aslının sıhhatine ve şartlarının nâfiz⁴³ olduğuna hükmettim.

Bu metni Mahrûsa-i Gelibolu'da hâkim olan kulların en zayıfı Muhammed İbn-i Hâc 818 (1415) senesinde yazdı.

1. Buna İbrahim b. Halil şahitlik etti.
2. Burada olana Allah Teâlâ'nın rahmetine muhtaç Hacı Halil b. Ahmet şahitlik etti.
3. Buna Oruç b. Polat şahitlik etti. Allah onu affetsin.
4. Cemal b. Şeyh Ramazan bu vesikaya şu anda yazıldığı üzere şahitlik etti.

EKİ

Evrenuz Gazi'nin Kurduğu Vakfı İptal Etmek İstemesi Üzerine Bu İsteğin Kabul Edilmediğini Gösteren Belge.

(Tercüme)

Yücelerin yücesi olan Allah'a hamd ve yarattıklarının en hayırlısı olan Muhammed

Mustafa'ya salât ve selamdan sonra Rabb-i Mecid'in kullarının en zayıfı, Sultan Mehmet Han b. Sultan Bayezid'in memleketlerinin hâkimi Cemal b. Şeyh Ramazan b. Ebî Yezid şöyle söylüyor: Bu yazımdan önce yazdığım mâlum vesikanın muhteviyatı, yine aynı yazıda işaret edilen vâkîf, cömert idareci, güzel ahlâk ve iyilikleri kendisinde toplayan, Kâbe'yi, Makam'ı ziyaret eden, Mescid-i Haram'da iki yeşil meyil arasında sa'y eden, gazi ve askerlerin kumandanı, kâfirleri kovan ve perişan eden el-Hâc Evrenuz Bey b. İsa'nın ikrar ve itirafı ile sabit olmuştur. O, bu vesikada başından sonuna kadar zikredilen köyleri, tarlaları, dükkânları ve diğerlerini, Siroz şehrinde îmar ve inşâ ettiği zaviyeye vakf ve hapsedip buranın masraflarını belirttiğini imam, müezzin, mütevellî ve burada yazılı diğerlerinin haklarını tayin ettiğini kabul ve itiraf etmiştir. Ben de bu duruma kabul ve rıza gösterip açık bir samimiyetle neticeye kavuşturdum. Ancak daha sonra adı geçen vâkîf, zikredilen vakıflardan ve diğer hayırlardan vazgeçmek istedi. Onun bu isteği üzerine görevli mütevellî azatlı Doğan geldi ve mezkûr vakıfların tashih edilip mütevellîye teslim edildiğini ve değiştirilmesinin mümkün olmadığını iddia etti ve iddiasını ispat için Mahmut b. Hüseyin ve Hatice Hatun'un azatlısı Balaban'ı getirdi. Bunlar da mezkûr mütevellinin iddiasının geçerli olduğuna dair yürürlükteki yargı kurallarına uygun olarak doğru ve açık olarak şahitlik ettiler. Bunun üzerine adı geçen hâkim -Allah şanı yüceltsin ve sapıklığa düşmekten korusun- mezkûr vakıfların feshinin mümkün olmadığına ve geçerliliğinin devamına, feshinin mümkün olmamasının hükûkî olduğuna, her türlü bozulma ve itirazdan uzak

⁴¹ Satış ve takas-trampa şartlarına vakıflarla ilgili istihlaklara ve vakıf hukukuna dair eserlerde ibdal ve istibdal şeklinde rastlanmaktadır. İbdal vakıf malın satılması, istibdal ise satılan malın yerine vakıf olacak başka bir ayın satın alınmasıdır. Bk. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 195, 290.

⁴² Takdim, vakfa yapılan bazı masraflara öncelik vermek, te'hir bunlardan bazılarını ertelemek, taktîl vakıf istihkakını azaltmak, tevfir vakıf istihkakını çoğaltmak, isti'fa mütevellinin görevden ayrılması, sarf gerek görülen yerlere harcama yapabilmek, i'ta ise belli bir süre veya devamlı olarak bazı vakıfların istihkakını tercihen vermek anlamlarına gelmektedir. Bk. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 194, 260.

⁴³ Akdın hükûkî sonuç doğurabilmesi için izin veya icâzete bağlı bulunmasıdır. Bk. Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 57.

olduğuna açıkça hükmetmiştir. Bunun üzerine mezkûr vâkif, adı geçen mütevelliyi azletmiştir; zira vakfın şartlarından birisi de mütevelliyi atama ve görevden alma hakkının, hayatta olduğu sürece kendisinin aziz şahsına ait olmasıdır. Allah vâkifin hayır hasenatını ve diğer iyilik sahiplerinin hayırlarını kabul etsin. Allah iyilik sahiplerinin ecrini zâyî etmez. Bu duruşma ve yazım hicret-i nebeviyenin 819 yılı Muharrem (Mart 1416) ayı sonlarında yapılmıştır.

Olayın muhtevası bana intikal etti. Ben de vakfın sıhhatine... ve iptal edilemeyeceğine, bütün temlik esaslarının ve sağlam şartlarının devam edeceğine kanûnî geçerli ve açık şekilde hükmettim. Bunu Sultan'ın memleketlerinin ve .....ordusunun hâkimi fakir Cemal b. Şeyh Ramazan yazdı.

1. Burada olana muhyi'l millet-i ve'd din, Edirne'de müderris Mevlânâ şahitlik etti.

2. Buna ulemânın ileri geleni Mevlânâ Alaaddin el-Menteşâî şahitlik etti.

3. İmzaya kâtib-i hurûf Dâî Hamid b. Mecid el-Ankarî şahitlik etti.

4. Mezkûr vâkifin azatlısı Ahmet şahitlik etti.

5. Mezkûr vâkifin azatlısı Hamza aslına ve imzaya şahitlik etti.

6. Bu yazıya fakir Necmi el-Hanefî şahitlik etti.

7. Muhtevası doğru ve açıktır. Bunu Dâî Kadı Ahmet yazdı.

8. Bunu Rabbinin rahmetini dileyen Gelibolu şehrinin hâkimi fakir Muhammed b. Hâc, mezkûr vâkifin ikrarı ve sözü üzerine yazdı.

9. Burada yazılı olana Kasım b. Osman, Allah için şahitlik etti.

10. Burada olana Hacı Muhammed b. Bayezid şahitlik etti.

11. Burada olana Yusuf b. Ayâşî şahitlik etti.

12. Bunun muhtevasını.... ve güvenilirliğini asker arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi ile görevli fakir Abdülgani doğrulamıştır.

13. Burada olana Mesut b. et-Temecânî şahitlik etti.

14. Burada olana Umur b. Timurtaş şahitlik etti.

15. Burada olana İsa b. Timurtaş şahitlik etti.

16. Burada olana Balaban b. Abdullah şahitlik etti.

17. Burada olana Umur b. Efendi şahitlik etti.

18. Mesele yazıldığı gibidir. İlyas b. Halil el-Cündî. Allah onu affetsin.

19. Burada olana Selcik b. Kalkandelen şahitlik etti.

20. Burada olana Bahadır b. Kasabin şahitlik etti.

21. ... böyledir. Bunu Hamza b. Ahmet el-Menteşâî yazdı.

22. Burada olana Yavaş.... b. Abdullah şahitlik etti.

23. Burada olana Murad b. Musa şahitlik etti.

24. Burada olana Yahşi b. Malkoç şahitlik etti.

25. Burada olana İskender b. Halil şahitlik etti.

26. Burada olana İlyas veledi Kasım şahitlik etti.

27. Burada olana Veled b. Bahşâyış şahitlik etti.

28. Burada olana Oruç Bey b. Hacı Ali şahitlik etti.

29. Burada olana ben şahidim. Bunu Hazîne-i Âmire'de kâtip Hasan yazdı.

30. Burada olana Musa Ağa b. Yusuf şahitlik etti.

31. Burada olana Muhammed b. Şahin şahitlik etti.

32. Burada olana Murad b. Masrad şahitlik etti.

33. Burada olana Lulu b. Şahin şahitlik etti.

34. Burada olana Hızır b. Musa Ağa şahitlik etti.

35. Burada olana Hamza b. Temür şahitlik etti.

36. Burada olana Hızır b. Saruhan şahitlik etti.

37. Burada olana Ali b. Sucuoğlu şahitlik etti.

38. Burada olana Söğüt'lü Zevneddin şahitlik etti.

39. Burada olana Şahmelik b. Ali şahitlik etti.
40. Burada olana Süleyman b. İltutanoğlu şahitlik etti.
41. Burada olana Murat b. şahitlik etti.
42. Burada olana Yusuf b. Ömer şahitlik etti.
43. Burada olana Yunus b. Hamitoğlu şahitlik etti.
44. Burada olana Muhammed b. İltutan Bey şahitlik etti.
45. Burada olana Murad b. Katlû bey şahitlik etti.
46. Burada olana Ali b. Kara... şahitlik etti.
47. Burada olana Halil b. Mahmut şahitlik etti.
48. Burada olana Ahi el-Hanefi diye meşhur Mevlânâ Bedreddin şahitlik etti.
49. Bu vesikaya baktım ve onda olana şahitlik ettim. Bunu İshak b. Emirhan vazdı.
50. Bunun tamamını Siroz'da hatip Mevlânâ Sadreddin ve Matraklû diye meşhur Hacı İsmail şahitlik etti.
51. Ben de şahit olanlardanım. Bunu Siroz Camii'nde imam, fakir Ahmet es-Suhûlî yazdı.
52. Burada olana Müderris Şeref şahitlik etti.
53. Burada olana Ali b. Halil şahitlik etti.
54. Burada olana Derviş b. Muhammed el-Bayezidi şahitlik etti.
55. Burada olana Hacı Şahin şahitlik etti.
56. Burada olana Hacı Davud şahitlik etti.
57. Burada olana Temür... diye meşhur Hacı Ahmet şahitlik etti.
58. Burada olana ... Hayreddin şahitlik etti.
59. Burada olana Mustafa b. Musa Ağa şahitlik etti.
60. Burada olana İshak b. Musa Ağa şahitlik etti.
61. Burada olana Muhyiddin b. Hasan şahitlik etti.
62. Burada olana Bayezid b. Yahşi şahitlik etti.
63. Bunlara şahitlik ettim. Bunu zelil kul İbrahim b. Halil yazdı. Celil olan Allah onu affetsin.

64. Bunlara şehadet ettim. Hacı Halil b. Ahmet.
65. Burada olana İlyas b. Hasan Ağa şahitlik etti.
66. Burada olana İlyas b. Abdullah şahitlik etti.
67. Burada olana Seyid b. Yahya şahitlik etti.
68. Burada olana Mihâl b. Aziz şahitlik etti.
69. Burada olana Musa b. Mustafa şahitlik etti.
70. Burada olana Şahmelik b. Şah şahitlik etti.

EK II

Evrenuz Gazi'nin Ölümünden Sonra Oğlu Burak Bey'in Vakfa Belirtilen Şartlarla Tasarruf Hakkına Sahip Olduğunu Gösteren Belge.

(Tercüme)

Bu vesika, sâlihlerden Hacı İshak b. Abdullah ve Kethüda Benlû'nün Yenice-i Vardar Meclis-i Şer'isine gelip, merhum ve mağfur vâkif Hacı Evrenuz Gazi'nin hayatında, oğlu müteveli Hacı Burak Gazi'nin vakfın gelirlerine, masrafların çıkartılması kaydı ile kendi hayatındaki tasarrufu gibi tasarrufunu şart ettiğine şehâdet ettikleri üzere şer'î ve geçerli bir vesikadır.

Bu vesika Safer 821 (Mart 1418) ortaların da yazıldı.

1. Allah'ın affını ümid eden Mahrûsa-i Yenice-i Mahmiye Kadısı Yusuf b. Yakup.
2. Burada olana fakir Hacı Muhammed şahitlik etti.
3. Burada olana fakir .... şahitlik etti.
4. Burada olana Süleyman b. Yakup el-İznikî şahitlik etti.
5. Burada olana Hacı Mustafa et-Tâcî şahitlik etti.
6. İmam Mevlânâ Hayreddin şahitlik etti.
7. Burada olana fakir Hacı Davut şahitlik etti.

EVRENUZ GAZİ'NİN SEREZ'DEKİ ZAVİYE VAKFIYESİ (Metin)

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله يسر الأمور بلا مظاهرة ومعونة ومقدر القسم لطبقات الانام بلا كلفة ومعونة الذي اكمل بعنايته رونق الدين وابهت الاسلام وضميد برعايته الملة الحنفية مرتفعة الاعلام وجعل التملك سببا لانتظام امور الانام ومناهج الخيرات ووسائل لنيل الاجر التام وشرع التصدق والوقف للانام للنفع العام للخواص والعام حمد اتاه في وصفه افهام العقلاء وترا حار في تقديره اوهام الاولياء على ما اوضح مناهج الخير ومعامله وشيد قواعد الاسلام ودعائيه. ونشهدان محمد عبده ورسوله الذي خلقه الله تعالى من سلالة المجد والكرم وبعثه الى طامة الخلق والامم. صلى الله عليه وعلى آله الذين لم تستقرا قمار دينهم بغمام الشك والبداء ولم تحتجب انوار يقينهم باكامم الاهواء. صلبه بتجدد على تعاقب الليالي والايام وتزايد على الانتظام الشهور والاعوام وسلم تسليمًا. أما بعد فلما وفق الله تعالى الامير الكبير مفجر امراء العظام واکابر الكرام ملك الغزاة والمجاهدين قاهر الكفار والمعاندين ناصر الاسلام والمسلمين رافع لواء الدين مزكى العلماء والطالبيين معون الضعفاء والمساكين الطائف بين الميلىن الاخضرين وبين المروتين الحاج اورنوز بن عيسى (عفى الله عنهما الزنوب و.... ويسر بفضله العظيم ولطفه الجسيم لسلك لسلوك سبيل العبادات ونيل سعادة الخيرات) علم ان الدنيا دنية وأخرها دنية ومقيمها ضيف راحل ونعيمها ضل زائل ومن فرح فيها يوما يحزن أياما فالعاقل من يجعلها نخر اليوم التناد وينقاد للحق ويترك للنعاد.

فوقف وتصدق وحبس من خالص امواله واطيب املاكه فى حال حياته ونفاذ تصرفاته له وعليه القول والفعلية. جميع ارض الغديرة المدعو بولطوس وجميع القرية التي يقال لها ماليجاي الكائن في ناحية ارداد من رلاية روم ايلق حدودها كلها ومرافقها وحقوقها ارضها وبنائها الذي فيها وكل قليل وكثير هو فيها ومنها من حقوقها وكل ما يصرف بها ومنصوب اليها. وتفاصيل حدود ارض الغديرة والقرية المذكورة تذكر علي الوجه الذي ذكر في الوثيقة المذبورة بامر سلطان موسى بن بايزيد خان(خلد الله ملكه). والحد الاول من حدودها الموضوع الذي نبت منه شجرة عظيم يقال له اولوقاواق ومنه الى موضع المدعو بخربة ورغاربلو...ومنه الى موضع الحجر المنصوب في ملتقى الطريقين المدعو باستوربي...ومنه ايضا الى موضع الحجر المنصوب في جزء المحجة ومنه الى موضع الحجر الاسود المنصوب القديم ومنه الى قرية المدعو باغزاشده...ومنه الى ارض الطاحونة العتيقة ومنه الى قرية يقال لها لارى الكائنة في طرف الغديرة المذكورة. وحدود هذه القرية التي يقال لها لارى وعلاماتها مشهورة ومعروفة الاحجار المنصوبة في جوانبها مستغنية عن التحديد لشهرتها. وارض جداول التي انشقت من الغديرة المذكورة من جهتها قبلية وجعلت حضاير يصادفها السمك من توابع الغديرة المذكورة ولواحقها والجدل الاول مدعو بوالجندر... متصل بقرية يقال لها لارى...والثاني والثاني مدعو بكروميديو الثالث ببيزك...والرابع بولانول...ومنها الى المزرعة بورغارمور...ويمر منها ويصل الى الموضع الذي يسيل ماء الغديرة المذكورة اليه ثم يدخل منه الى البحر وموضع المعبر الذي في هذا النهر من توابع الغديرة المذكورة. وارض الحضيصة التي يصاد فيها السمك من توابع الغديرة المذكورة. ثم يرجع من المعبر المذكور ويمر الى الموضع الحجر المنصوب في الارض السبخة ومن يدخل الى الطريق الذي يصل الى حد كولكا...وايلاستورية ومنه الى مزرعة ادريس الصغير ويخرج من هذا الحد ميلا الى طرف الشمال ويصل الى موضع الحجر المنصوب في تل ومنه يمر احدان طرفي الغديرة المذكورة الى موضع الحجر المنصوب في وسط قرية حمزة الرئيس ومنه يمر ميلا الى طرف الشمال ويصل الى التل المدعو بجتال ايك لم تمر منه ويصل الى موضع النهر المدعو ببالولوجه ايرماغى المذكور في اول الحدود. ثم يخرج من الموضع الذي يدخل ماء

واردار العتيقة ومنه الى البحر الى الثلثة ومنها الى المزرعة تاموق ومونيك ومنها يصل الى الطريق ومنه يمر الى الملتقى الطريقين الكائن في بنفشة كور ومنه يمر الى الطريق المار الى الجبل الذي يؤتي الحطب ومنه الى موضع الحجر المنصوب في حربة نالسقو... ومنه الى الوادي المدعوبقندق درسى ويخرج من الوادي المذكور الى الموضع المدعو باسكى حصارلق الذي فوقه حجر المنصوب للعلامة ومنه الى البئر المعطلة ومنها يدخل الى الطريق الذي يدخل الى القرية يعقوب ونهر واردار ومنه الى موضع الحجر المنصوب ثم يمر طرف المطلعى من الوادي المذكور ويصل الى... الكائنتين في جنب الطريق الواسع يمر ومنها يصل الى موضع الحجر المنصوب في تل المدعوبقوم دبجكى في حدولطوس. ووقف ايضا جميع القرية المدعو بدنبة الكائنة في ولاية زيخنة بحدودها كلها على التحط المذكور في القرية المذكورة. فالحد الشمال من حدودها يصل الى موضع الذي يخرج فيه ماء زيخنة والى حد القرية المدعو باسقابولولو ومنه الى موضع الحجر المنصوب للحد. والحد الغربي متصل بحد مزرعة مجكلو ومنه الى حد... ومنه يصل الى ارض لشكرى وعرصة كنيسة فنلو ويمر من البين طريق وفي الطريق احجار منصوبة للحد. فالحد الغربي يصل لاحد ارض اسمعيل بك والى قرية المشيورة بتمارى بدرالدين بك ويمر ايضا من البين طريق يمر الى قنطرة مقبل ويصل الى موضع الحجر المنصوبة. والحد الشرقي متصل بحد القرية المدعوة باسقامتو والى حد زيخنة وهنا احجار منصوبة للحد ومنه يمر ويلاقى الى الطريق الواسع وفي الملتقى حجر اسود منصوب للعلامة. ووقف جميع منزله الكائن في مدينة سيروز المحروسة من بلاد روم ايلى المستغنى عن التحديد لشهرة بالاضافة الى اورنوز بك وجعله مأوى ومسكنا للفقراء والمساكين وغيرها من الصادرين والواردين. وجميع الدكاكين الكائنة في محروسه سيروز المعروفة بالاضافة الى اسم الواقف المذكور المستغنية عن التحديد لشهرتها. وجميع القرية المدعوة بولقا المستغنية عن التحديد لشهرة وعدم الالتباس. وجميع المزرعة الكائنة بقرب سيروز المحروسة عند نهر المدعو بقراضو المعروفة بمزرعة الواقف المذكور المستغنية عن التحديد لشهرة وعدم الاشتباه. وجميع الجينية الكائنة في مدينة سيروز المعروفة بجينية زكريا. وجميع الكرم الكائن في سيروز قريبا عن جينية المذكورة وجميع بيوت المحلة الكائنة بين الجينية والكرم المذكورين اتقا وجميع الكرمين الكائنين في سيروز المذكور مرارا الواقعين على التل المعروفين باسم الواقف المذكور. وجميع الطاحونة الكائنة في سيروز المعروفة بالاضافة الى اسم الواقف المذكور وجميع المزرعة الكائنة بقرب الجينية المعروفة بجينة زكريا وجميع الكرم ذوالاشجار المثمرة المعروفة بالوباغجة وجميع البيت الكائن في محلة الواقف المذكور مع الساحة المتصلة به المستغنية عن التحديد لشهرتها بالاضافة الى اسم الواقف المذكور، وقفا شرعيا وحيسا مرعيا وصدقة جارية بتلة بتة مؤبدة محومة محبوسة، لوم الله تعالى وطلباً لمرضاته يوم يكون المرأ في ضل درجاته وهيا من الالم عذابه وسدة دركاته ورغبة في وعد النبي صلى الله عليه وسلم الوقف ضل المؤمن يوم القيامة وقولة عليه السلام الصدقة تطفئ غضب الرب.

ولا رجع لهذا التصديق فيها ولا ببايع شئى منها ولا تملك بوجه ملك ويتلف بوجه تلف قائمة على اصولها محفوظة على شروطها ربة على سننها باقية على المسماة كما هذا الكتاب الى ان يرث الله الارض ومن عليها وهو خير الوارثين. فلا يحل لاحد ممن يؤمن بالله واليوم الآخر من القضاة والولاة ابطال هذا الوقف ولا تغييره ولا تبديل شئى من شروطه. ممن يبده بعد سمعه فانما اثمه على الذين يبطلونه ان الله سميع عليم. ومن تعرض بما يشتمل فيه فقد باء بغضب من الله وتعرض لسخطه. والله حسيبه وكافيه على جسيعه ومجازيه فعليه لعنة الله والملائكة والناس اجمعين. واجر الواقف على الله وان الله لا يضيع اجر المحسنين من فضله الشامل على العالمين وقف الامير الواقف المذكور جميع ما سبق ذكره على اهل زاويته التي بناها في بلدة سيروز المحروسة من المتولى ولامام والمؤذن والخادم والمسافرين والمجاورين وغيرهم على التفصيل الذي سيذكر وثقا صحيحا شرعيا.

فشرط الواقف المذكور ان يصرف اولا ما يحصل من غلظة الاوقاف لاصلاح رقابها واتمام

نقصانها ولحرمة الزاوية المذكورة ومطبخها وجميع ما يحتاج الى الاصلاح من توابعها عن ظهور الخلل فيها وعن عشرغلة جميع الاوقاف المذكورة لمن يكون متوليا في تلك الاوقاف. وشرط ان يكون المتولى والمتصرف فيها نفسه الشريفة مادام في قيد الحياة وان يكون المتولى لتلك الاوقاف بعد وفاته ابنه الكبير ملك الغزاة والمجاهدين المدعو ببراق بك (ادم الله عذته وعلاه) ويأخذ حق التولية من الغلاة وهو عشر المحصولات على ما ذكر و يصرفه لما يشاء من مصالح معاشه وينظر في تلك الاوقاف باصلاح رقانها واتعام حوايجها وجميع غلاتها وصرف نفسه اعشارها الى مصارف التي عينها الواقف المذكور على ما سيذكر.

وشرط ان الواقف المذكور ان يكون المتولى بعد وفاته ابنه الكبير براق بك (طول الله عمره) اصحاب ابناؤه الباقين الذين من صلبه وامينهم على امور الاوقاف. وان لم يوجد الرجل الصالح والامين من ابناؤه الصلبية ممن يكن صالحا وامينا من ابناؤه يكون متوليا مع وجود ابناؤه الصلبية الغير الصالحين وحيوتهم، ثم بعد انقطاع ابناؤه الصلبية الصالحين وانقرض زمانهم جعل التولية وحق التولية لاصلاح ابناؤه وامينهم على الاوقاف، وان لم يوجد الصالح والامين من ابناؤه ابناؤه فالتولية لاصلاح ابناؤه ابناؤه مع وجود ابناؤه ابناؤه وحيوتهم كما هو المشروط في البطن الاول، ثم بعد انقطاع ابناؤهم الصالحين، فالتولية لمن بعدهم من بطون الابناء ثم وثم الى ان ينقطع ابناؤه الواقف، وان سفلوا وان استوى صلاح الابنين في اي بطن يكون التولية لأكبرهما سنا. وشرط الواقف المذكور ان لا يكون التولية وحق التولية لاحد من ابناؤه وبنات اولاده وان سفلون ولا احد من ابناؤه وان كانوا رجالا صالحين، وان انقطع ابناؤه البنين بالكلية حتى لم يبق من ابناؤه البنين رجل صالح يكون التولية وحق التولية وهو عشر غلاة الاوقاف لمن رأى قاضي تلك البلدة مع مشورة الرجال الصالحين اهلا لذلك شواء كان من اقربائه او من غيرهم.

وشرط ان لا يكون لاولاد الواقف ولا لاولاد اولاده حق ونصيب في تسعة اعشار غلات الاوقاف الا ان يفتقروا ويحتاجوا فحينئذ ياكلون من غلة الاوقاف باذن المتولى في ذلك الزمان كسائر الفقراء. وعين الامير الواقف ايضا لمن يكون قاضيا وحاكما في قرية سيروز درهما واحدا في كل يوم من غلة الاوقاف المذكورة ليكون له نظرو عناية للاوقاف واصلاح التقصيرات المتولى يحسن النصح والتأديب. وعين ايضا لمن يكون وكيل للخارج في الزاوية المذكورة ناظر لخدامها وحوايج ما يطبخ وتؤكل فيها وهو المتصرف الذي يقال له في العرف اخى في كل يوم ثلاثة درهم واربع قصاع عن الطعام الذي يطبخ فيها قمصتين مع القطعتين من اللحم صباحا وقصعتين معها مساء. وشرط الواقف المذكور ان يكون ذلك الوكيل يعنى اخى من معتقه ثم من اولاد معتقه الاصلاح فالاصلاح ايضا بعد بطن الى ان تقرضوا ثم ينصب المتولى من يراه اهلا لذلك من الرجال الصالحين. وعين ايضا لامام الزاوية في كل يوم درهمين وضيعة له وعين ايضا للكاظم الذي يكتب ما تسلم المتولى للوكيل المذكور وما يتصرف الوكيل فيه من حوايج الزاوية على ما هو المعروف في كل يوم درهما واحدا. ورضى الواقف المذكور ان التزم امام الزاوية ذلك القدار من المؤنة الكتابة يكون ذلك الدرهم او ايضا مع الدرهمين اللذين للامامة وان لم يلتزم فشخص آخر نصبه المتولى لها. وعين لمؤذن الزاوية في كل يوم درهما واحدا. وعين لتقيب الزاوية الذي يقال له فكه في كل يوم درهما واحدا. وفوض الواقف المذكور ما يعطى لهؤلاء المذكورين سوى اخى فما يطبخ من الطعام الذي يؤكل فيها صباحا ومساء الى قرار المتولى بمشورة اخى قليلا كان او كثيرا. وعين الامير الواقف للحفاظ الذين يقرؤون القرآن ويهبون ثواب القرائة للواقف المذكور في كل يوم اربعة درهم يعطيها المتولى من اختار من الحفاظ المتمكنين في بلدة سيروز المحروسة وفوض على الحفاظ ايضا الى رأى المتولى وذلك لمشورة القاضى بذلك البلد.

ثم بعد ذلك يصرف ما بقى من غلاة الاوقاف بعد تسليم الوظائف المذكورة لاهلها الى الطعام الذي يطبخ في اول النهار وفي آخر النهار على ما هو المعروف المعتاد في سائر الزوايا التي بنيت في بلاد العثمانية ويعطى ذلك الطعام للمسافرين الواردين النازلين في تلك الزاوية اغتيا، كانوا

أو فقراء وللمجاورين من العلماء وفقراء العوام مدة مجاورتهم فيها. ويهبط أيضا من ذلك الطعام المطبوخ لجيران الزاوية إن كانوا فقراء محتاجين إلى طعامها إن زاده ما يطبخ فيها من أهلها كل ذلك على قدر ما يحضر للمسافرين للاكل وقت فراقهم. ويعطى للمجاورين والسائلين المحتاجين في معين الاوقات من العسل والمخللات بالمعروف على قدر ما يراه الوكيل المذكور تبديل ما يستحسن تبديله بياغا أو مقايضة وهذا التصرف له لا لغيره وشرط ان يكون الواقف المذكور بصرفه ما يصرفه إلى المصارف زيادة ونقصانا وأخراج من شاء منهم إخراجا وإدخال من شاء. فبهم إدخاله وأعاد من إخراجا إن أحب يعمل في ذلك... وشرط الواقف المذكور إن كان في الوقف زيادة من المصارف السابقة إن يكون الأمير في صرف تلك الزيادة خصوصا إلى رأي المتولى. فبعد ما صرف إلى ما صرف يرأيه فما بقي يحفظ إلى وقت الحاجة.

أقر الواقف المذكور فيه عندي بجملة ما نصيب إليه في هذا المسطور من اصل الوصف والشروط حسب الوصف المذكور من التقديم والتأخير والتقليل والتوفير وولاية النظر في الاستعفاء والصرف والاعطاء. وإني حكمت بصحته وقف الاصول من العقار والمنقول ونفاد الشروط على النهج المضبوط.

حرره اضعف العباد محمد بن حاج الحاكم يقبلولو المحروسة سنة ثمان وعشروثمانمة عفي عنهم.

١- شهد ذلك ابراهيم بن خليل.

٢- شهد بما فيه حجى خليل بن احمد المحتاج إلى رحمة الله تعالى.

٣- شهد ذلك اوروچ بن بلاد عفي عنه.

٤- شهد بما فيه هذا الكتاب على الوجه المحرر في هذا الحظير جمال بن شيخ رمضان

EK-1

Evrenuz Gazî'nin kurduğu vakfı iptal etmek istemesi üzerine bu isteğin kabul edilmediğini gösteren belge: (Metin)

اما بعد حمد الله العلى الاعلى والصلاة والسلام على خير خلقه محمد المصطفى وقول اضعف عباد رب الجيد جمال بن شيخ رمضان ابى يزيد حاكم معالك سلطان محمد خان بن سلطان بايزيد ما ثبت وتحقق مضمون الكتاب معروف آخره اول كتابى هذا بارة ارا الواقف المشار اليه في تلك الكتاب وهو الامير المكرم جامع المكارم والشيم زائر الكعبة والمقام والسعى بين المبلين الاخضرين في المسجد الحرام قائد الجيوش والغزوات فناقل الكفرة والعشاة الحاج اورنوز بك بن عيسى بانه اقر واعتراف انه وقف وحبس جملة كما ذكر في الكتاب المذكور من اوله إلى آخره من القرى والمزارع والدكاكين وغيرها من المذكورات في تلك الكتاب على زاوية التي انشأها وامرها في مدينة سيروز وبين مصارفها والامام والمؤذن والمتولى والكتاب فيها وعين حقه وقهم وحقوقهم فيها، اتمه وارضىته ونفذته امضائ تنفيذ صميمية صريحة. ثم اراد الواقف المذكور ان يرجع عما وقفه من المذكورات وغيرها من الخيرات وتطلبه حضر المتولى المنصوب اتفاقا واندى ان الاوقف المذكورات مصححة ومسلمة إلى المتولى غير قابلة للتبديل، فاحضر على ما ادعاه محمد بن حسين وبلبان عتق خديجة خاتون فشهد راتب الاستشهاد الشرعى والاستعفاء المرعى شهادة صحيحة صريحة موافقة لما ادعاه المرعى المتولى المذكور. فحكم الحاكم المشار اليه (اعلى الله شأنه وصانه عما شاقه) بصحة الاوقف المذكورات ولزومها وانبرامها حكما صحيحا ولزومها شرعيا وعن المطاعن والمفاسد عربيا. فعزل الواقف المذكور والمتولى المدعو المذكور لانه من جملة شرائطه نصب المتولى وعزله مفوضا إلى نفسه العزيز مادام حياته الدنيا الدنيا. تقول الله منه خيراته حسنة ومن امثاله من الخير من الحسين فان الله تعالى لا يضيع اجر المحسنين وعلى ذلك وقع التحرير والاشهاد في اواخر شهر محرم الحرام لسنة تسع عشر وثمانمئة الهجرية النبوية ثبت مضمونه عندي وحكمت بصحة الوقف ولزومه. وامضاه حكما صحيحا شرعيا وحكما صريحا مرعيا جامعا للاركان التعليك حاويا للشرائط التأييد. حرره الفقير جمال بن شيخ رمضان الحاكم بالمعالك السلطانية وعساكرها.

- ١-شهد بما فيه مولانا محى الملة المدرس في ادرنة الحمية.
- ٢-شهدته افضل العلماء مولانا علاء الدين المنتشائى.
- ٣-شهد على الامضاء كاتب الحروف حميد بن مجيد الداعى الانقرى.
- ٤-شهدته اخى عتق الواقف المذكور.
- ٥-شهد على الاصل والامضاء حمزة عتق الواقف المذكور.
- ٦-شهد بذلك حطه الفقير نجم الحنفى.
- ٧-وضح وضح مضمونة حرره الداعى محمود قاضى.
- ٨-احره الفقير الى رحمة ربه العقد على اقرار الواقف المذكور محمد بن حاج الحاكم مدينته قلى بولى المحروسة.
- ٩-شهد بما فيه قاسم بن عثمان لله.
- ١٠-شهد بما فيه محمد حجى بن بايزيد.
- ١١-شهد بما فيه يوسف بن اياشى.
- ١٢-صح مضمونه...وثقه الفقير عبد الغنى المأمور بفضل الخصومات في العسكر.
- ١٣-شهد بما فيه مسعود بن التماجانى.
- ١٤-شهد بما فيه امور بن تمورتاش.
- ١٥-شهد بما فيه عيسى بن تموردش.
- ١٦-شهد بما فيه بلبان بن عبد الله.
- ١٧-شهد بما فيه امور بن افندى.
- ١٨-القضية كما كتب في حرره الياس بن خليل الجندى عفى عنهما.
- ١٩-شهد بما فيه سلجك بن قلقاندلن.
- ٢٠-شهد بما فيه بهادر بن قصابن.
- ٢١-زلك كذلك...حرره حمزة بن احمد المنتشائى.
- ٢٢-شهد بما فيه يواش...بن عبد الله.
- ٢٣-شهد بما فيه مراد بن موسى.
- ٢٤-شهد بما فيه يخشى بن ملقوج.
- ٢٥-شهد بما فيه اسكندر بن خليل.
- ٢٦-شهد بما فيه الياس ولد قاسم.
- ٢٧-شهد بما فيه ولد بن بخشايش.
- ٢٨-شهد بما فيه اروج حجى على.
- ٢٩-انا شاهد بما فيه حرره حسن الكاتب في الخزينه العامره.
- ٣٠-شهد بما فيه موسى اغا بن يوسف.
- ٣١-شهد بما فيه محمد بن شاهين.
- ٣٢-شهد بما فيه مراد بن مصرات.
- ٣٣-شهد بما فيه لولو بن شاهين.
- ٣٤-شهد بما فيه حضر بن موسى اعى.
- ٣٥-شهد بما فيه حمزة بن تمر.
- ٣٦-شهد بما فيه حضر بن صاروخان.
- ٣٧-شهد بما فيه على بن صوجى اوغلى.
- ٣٨-شهد بما فيه زين الدين من سكت حاجى.
- ٣٩-شهد بما فيه شاهمليك بن على.
- ٤٠-شهد بما فيه سليمان بن ايلدوتن اوغلى.

- ٤١-شہد بما فيه مراد بن....
 ٤٢-شہد بما فيه يوسف بن عمر.
 ٤٣-شہد بما فيه ينوز بن هميد اوغلى.
 ٤٤-شہد بما فيه محمد بن ايلدوتن بك.
 ٤٥-شہد بما فيه مراد بن قتلو بك.
 ٤٦-شہد بما فيه على بن قرا....
 ٤٧-شہد بما فيه خليل بن محمود.
 ٤٨-شہد بما فيه مولانا بدرالدين الشهير باخى الخنقى.
 ٤٩-نظرت بهذه الوثيقة وشهدت بما فيها حرره اسحق بن اميرخان المنفقة.
 ٥٠-شہد بجميع ذلك مولانا سعدالدين الخطيب في سيروز حجى اسماعيل المشتهر بمترقلو.
 ٥١-وانا على ذلك من الشاهدين حرره الفقير احمد السهولى الامام في جامع سيروز.
 ٥٢-شہد بما فيه شرف المدرس.
 ٥٣-شہد بما فيه علي بن خليل.
 ٥٤-شہد بما فيه وروس بك بن محمد البايدي.
 ٥٥-شہد بما فيه حجى شاهين.
 ٥٦-شہد بما فيه حجى داود.
 ٥٧-شہد بما فيه حجى احمد المشتهر بتمور....
 ٥٨-شہد بما فيه...خير الدين.
 ٥٩-شہد بما فيه مصطفى بن موسى اغا.
 ٦٠-شہد بما فيه اسحق بن موسى اغا.
 ٦١-شہد بما فيه محى الدين بن حسن.
 ٦٢-شہد بما فيه بايزيد بن يخشى.
 ٦٣-شهدت بذلك حرره العبد الذليل ابراهيم بن خليل.
 ٦٤-شهدت بذلك حجى خليل بن احمد.
 ٦٥-شہد بما فيه الياس بن حسن اغا.
 ٦٦-شہد بما فيه الياس بن عبد الله.
 ٦٧-شہد بما فيه سيد بن يحيى.
 ٦٨-شہد بما فيه محال بن عزيز.
 ٦٩-شہد بما فيه موسى بن مصطفى.
 ٧٠-شہد بما فيه شاه ملك بن شاه.

Evrenuz Gazi'nin ölümünden sonra oğlu Burak Bey'in vakfa belirtilen şartlarla tasarruf hakkına sahip olduğunu gösteren belge: (Metin)

هذه وثيقة شرعية مرعية على ما قد حضر في مجلس الشرع العزيز محروسهء يكيجه واردار...
 عن الأفتاء والمحن حجى اسحق بن عبدالله وكتخدا بكلو الصالحات وشهدا انه المرحوم المغفور المدعو
 حجى اورنوز الواقف الغازى شرط في حياته تصرف ابنه المتولى المدعو حجى براق الغازى في غلاة
 الاوقاف فيما يشاء ويريد كتصرفه في حياته بما قيد بصرف خروج المصاريف.
 وحر ذلك في اواسط صفر الحثير السنة احدى وعشرين وثمانمائة هجرية الى عفى الله تعالى يوسف
 بن يعقوب القاصي محروسهء يكيجه...
 ١-شہد بما فيه حجى محمد الفقير.
 ٢-شہد بما فيه الفقير

۲-شهد بما فيه سليمان بن يعقوب الازنكى.

۴-شهد بما فيه حجي مصطفى التاجى.

۵-شهد بما فيه مولانا خير الدين.

۶-شهد بما فيه حجي داود الفقير.

Prof. Dr. Orhan Cezmi TUNCER

**Sahip Ata (Gök) Medrese
İle İlgili Çalışmalar**

Anadolu Selçuklularının 13. y. İkinci yarısındaki çok ünlü ve başarılı vezirlerinden biri de Sahip Ata Fahrettin Ali'dir.' 33 yıllık görev süresinde (1258-85)' saldırgan Moğollar, ezilen halk, saraya gönderilen tüm faturalar ve Selçuklulardan kopan Türkmen Beyler ile (özellikle Karamanoğulları) uğraşadursun, yirmiye aşkın yapı yaptırmayı da başarır. İşte adı ile anılan 1271 tarihli Sivas'taki yapı da bunlardan biridir. O tarihte bu kentte 2 medrese daha bitirilirken, adeta bir siyasal yarışma (rekabet) yaşanmaktadır. Cüveynî Darülhadişi (Çifte Minareli Medrese) boyut ve görkemiyle Anadolu'ya egemenliğini vurgular. Sahip Ata, "tüm yenikliğine karşın, Selçuklu hâlâ ayaktadır" der. Sivas sanki bilerek seçilmiştir. Çünkü, o kentin halkını saldırganların yaptığı katliam için, çokça para vererek destek ve güvenine almıştır. Gök Medrese salt bir yapıdan öteye Anadolu Selçuklu siyasal tarihi ile de bağıntılıdır.

Sahip Ata Medresesi, günümüze kadar gelen plânında açık avlulu, 4 eyvanlı, kuzey ve güney kanatlarda, eyvan yanlarında üçer odalı olarak tanıtılır². Bunun nedeni adı geçen yerlerde üçer kapı bulunmasıdır. Çalışmamız, bu konuya da açıklık getirecektir.

Bu yazımızda, 1978 ve bunu tamamlayan 1990 yılı kazılarında, vakfiye ile yapıyı karşılaştırmaya ve bulguların ışığında yoruma yer vereceğiz. Yazıya dökmeye, çalışmalar konu başlıklarına göre alındığı için tarih atlamaları olmuştur. Tuttuğumuz günlükteki tarihler de bilgi için verilmiştir.

A-1978 YILI KAZISI

1-Hazırlık Aşaması

2490 sayılı Kanun ile, korunması gerekli taşınmaz varlıkların, olması gereken nitelikte onarılmadığı, bir kez daha iyice anlaşılması olmalı ki, üst görevliler hiç yoksa çok önemli bazı vakıf yapılarının, emanet komisyonları kurularak restorasyonuna karar verince, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Sivas Gök Medrese için beni görevlendirdi. Abideler Şubesinin deneyimli restoratörleri, yıllık yatırımları nedeniyle bu işe vakit ayıramayacaklarını (!) bildirince, A.D.M.M.A.'dan yeni mezun olan öğrencim 2 mimar (Murat İrem ve Nilgün Demir), o günler işe

başlayan mimar Perin Topaloğlu, Teknik Ressam Selçuk Serpil ve Elektrik Teknisyeni Mustafa Erdim ile bir grup oluşturarak 08.07.1978 Cumartesi günü Sivas'a geldik. Sivas Bölge Müdürlüğü hemen bir emanet komisyonu kuruyor. Ben de üyesiyim. Şantiye araç ve gereçleri alınıyor. İşçilerin puantajları tutuluyor. Bizler Vakıf binasında kalıyoruz. İşe gidip gelme, yemek için çarşıya inme vakit alıyor. Bir fotoğrafçıyla anlaşılıyor. Günün gününe baskı ve renkleri bana yetiştiriyorlar. Avluyu yaşanabilir şekle soktuktan sonra Vakıflar Bölge Müdür Tuncay Atalay'ın, kamp yapmak için İstanbul'da diktirdiği 2 çadır kuruluyor (14.07.1978 Cuma) (Res. 1). Vakıf Talebe Yurdundan, yatak yorgan v.b. getiriliyor. Oranın aşçısı sabah kahvaltımızı hazırlıyor. Erzağını aldığımız yemeklerimizi pişirip buluşlarımızı yıkıyor. Çevre halkının sosyo-kültürel ve sosyo ekonomik düzeyi çok düşük. 2 hanım arkadaş ile birlikte sürekli kalmayı bir türlü anlayamıyorlar. Yapı yıllar yılı boş kaldığı için ayrıca berduş yatağı olmuş. Bu nedenele bir gündüz bir de gece bekçimiz var. İlk haftalar, kapımız sık sık taşlanıyor. Avluya güneşle ısınan bir su varili kondu. Yeni bir su borusu döşenip (13.07.1978) saati takıldı. Helâ ve banyo için 2. gün yapının kuzeybatı odasında yer hazırlandı. Kuzey eyvanına sandalye ve plânşımızı kurduk. Burada oturuyor ve fazla eşyalarımızı koyuyoruz. Gelen işçilerin durum ve sayılarına göre işe yön veriyor ve hemen görüntülüyorum. Vakit buldukça rölöve ölçüleri alıyoruz.

¹ M. Ferit ve M. Mesut, *Selçuklu Veziri Sahip Ata ve Oğullarının Hayat ve Eserleri*, İstanbul, 1934, s.24

- Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, s. 40.

- Tuncer, Orhan Cezmi, *Kayseri Sahip Ata Medresesi*, Ankara, 1988, s. 40.

- Köprülü, Fuat, *Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumî Bir Bakış*, *Yeni Türk Mecmuası* 1933, s. 4.

² Tuncer, Orhan Cezmi, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, Ankara 1986, s. 42

³ Nitekim, Bilget de buna göre bir plân verir, Bakınız:

- Bilget, Burhan, *Gök Medrese*, Ankara 1989, s.29.

- Tuncer, Orhan Cezmi, "Birkaç Selçuklu Taçkapısında Geometrik Araştırmalar, *Vakıflar Dergisi* 16, Ankara 1982.

- Aslanapa, Oktay, *Türk Sanatı*, İstanbul, 1973, s. 112. (Eski kaynakların yapıyı 24 odalı olarak tanıttığı iletilir).

- Kuran, Aptullah, *Anadolu Medreseleri*, Ankara, 1969, s. 92.

- Sözen, Metin, *Anadolu Medreseleri*, Cilt I. İstanbul 1970, s. 40.

- Gabriel, Albert, *Monument Turcs D'Anatolie*. II. Cilt. Paris 1934, s. 155.

2- Avluda ve Damda Temizlik Çalışması

09.07.1978 Pazar: Gök Medresede ilk günümü. İç ve dıştan yapıya ± 0.00 çizgisi geçirildi.

10.07.1978 Pazartesi: Teslim aldığım şekliyle yapıyı görüntüledim. Bakımsızlıktan avlu, vahşi bir orman görünümünde (Res. 2). Çam, elma, erik ve leylak ağaçları adamakıllı büyümüş olup görüntülemeyi oldukça engelliyor.

11.07.1978 Avlu temizliği sürüyor. Moloz taşları ve kırık kiremitler dışarı taşındı. Bir yandan rölöve ölçüleri sürdürülüyor.

13.07.1978 Perşembe: Avlu şekle girmedi. Buradaki eklentiler, ağaçların tümü kökten kestiriliyor. Bulunan taşları tür ve bezemelerine göre kümeleştiriyorum.

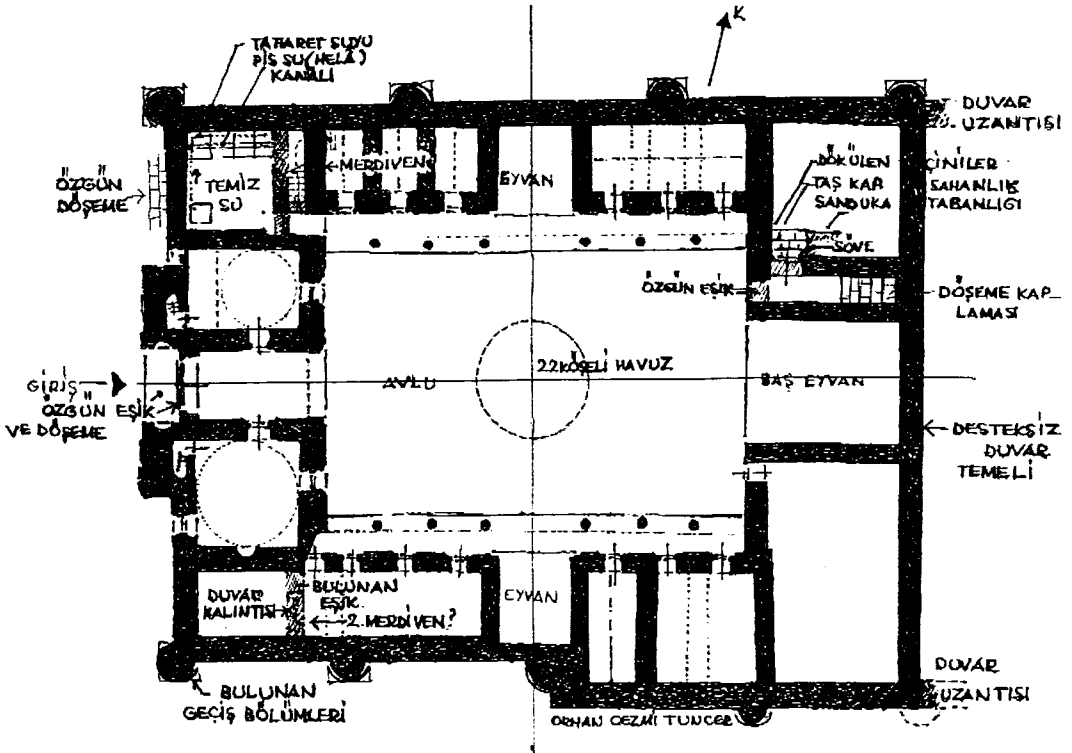
15.07.1978 Cumartesi: Avlu temizliği bitti. Buruciye'den getirildiği söylenen dendanlar odaya, Şahne Kümbeti'ne ait taşlar avluda ayrı bir yere konuyor. Çalılar arasında kaybolan, iri palmiyeli, abartılı bir 13.y. ikinci yarısı mihrap kalıntısını (Res. 3), bulduğumuz kadariyle bir köşeye yeniden kuru olarak kurduruyorum. Yapıya ait olduğu, taş boyut ve diğer özelliklerinden (profil, işleme v.b.) anlaşılanları doğu eyvanı önüne sıraladık. Zaten bunlardan buraya

bir kuru duvar örülerek avlu dışı karşı kapatılmaya çalışılmış. Yapı zaman zaman onarıldığı ve 1967 yılına kadar müze olarak kullanıldığı için⁴, beğenilmeyen, yenilenen başlık v.b. taşlar, diğerleriyle bir depo görünümü almış. Bu arada bizi çok sevindiren avlu ortası havuz korkuluklarından parçalar bulunuyor⁵. Bunların kuzey eyvanı önüne, pergeline uydurmaya çalışarak sıralıyorum (Res.4). Daha sonra bir tanesi daha, doğu kanadı araştırma kazısında bulunup buraya alınacaktır.

17.07.1978 Güney kanat odalarına yönelidik. Eyvan yanlarındaki alanların muhdes ahşap tavan kirişlemeleri, bağdadî ara bölmeler, ara duvarlar kaldırılıp dışarıya atılıyor. Kuzey eyvanda 2 yana birer seki yapılip bunlar, yan odaların önünde de devam ediyordu. Ayrıca kapılar da örtülüydü. Geldiğimiz, hafta bunları temizletmişim.

⁴ Yücel, Yaşar, *Kadı Burhaneddin Ahmet ve Devleti*, s. 160. "Biz Sivas'ta yaptığımız araştırmada bu parçalara rastlayamadık. Zaten türbe harap olduğundan içindeki mezar taşları bugün Gök Medrese'de saklanıyor."

⁵ Yaptığımız ön çalışma, Yılmaz Önge'nin kinden (5.60 m) küçük çıkıyor. Bakınız: Önge, Yılmaz, "Anadolu'da Bilinen En eski Selçuklu Havuzu", *Önasya*, Ankara 1967, Yıl 3, Cilt 3, sayı 25.

3- Araştırma Kazısı

18.07.1978 Salı: 10 gün kadar süren temizlik ve ayıklama işlerinden sonra güney kanatta araştırma kazısını başlatıyorum. Güney eyvan doğu bitişiğinde bir oda var. Burası güney yüzde daha taşkın (oda derinliği fazla). Eyvan duvarı doğrultusunda enine bir temel araştırıyorum. Sonuç yok. Böylece bugünkü plânın, bu kesimde daha taşkın olduğunu özgün olarak saymak gerekiyor. Bu odanın doğrultusunda (doğusunda) 2 kapılı şimdi tek alanlı bir bölüm var. Kullanıcıların, beton döşemelerini, avluyu eşik üstünden verdikleri pöhrenleri kaldırıp ara bölme temeli arıyoruz çıkmıyor. Ayrıca iç ve dış duvarlarında da iz yok. Bu 2 odalı geniş alanda da, güney kanat doğrultusunda bir temel çıkmıyor. Üst örtü zaten çok eskilerde yıkılmış. Burası tek alan olsa, kubbesi (kare ölçü tonozla elverişli değil) mescit ve sınıftan büyük olacak. Geleneklere ters.

19.07.1978 Çarşamba: Güney kanat batı yakasında araştırmalar başlıyor. Bu yönde 4 kapı var. Hepsinin eşiklerini bulduk. Eyvandan batıya doğru 3 kapı arasında, 3 oda olduğuna ait hiçbir temel ve duvarlarında köklerini bulamıyoruz. Mescidin köşe duvarı pahlanarak yer açılan 4. kapıdan girişte, hemen sağda (batı) bir eşik, içeri açılan tek kanatlı bir kanadın mil yuvası, mescidin kiblesince uzanan uzun odayı ayırıyor. Ara duvar çok bozuk ve eni 1.15 m. Dış yüzün (batı) içinde 2 farklı kotta 2 tonoz izi var. Güney dış duvarı batı yakası yıkılıp yenilenirken özengiler kaybolmuş. 2 tonoz izinden üstte olan mescit kubbesiyle organik bağa daha uygun. O nedenle alttaki yeni olmalı. 4. kapının girişinde bir sahanlık olup yukarıya çıkan merdiven ve soldaki ara duvara ait hiçbir iz yok. Oysa bakışımı kuzeybatı köşede ıslak alana bitişik olarak var. Kazıda tamamını buluyoruz. Buruciye Medresesi baş eyvan sağındaki (güneydoğu odada) bingili bir merdiven şansı buraya uygun düşmüyor. Ara duvarlar ve güney duvarı yıkımı bu izlerin tümünü yok etmiş olmalı (Res. 7). Bu arada güneye açılan üst pencereler de özgünlüğünü ve her halde gerçek kotunu da kaybetmiş.

20.07.1978 Perşembe: Medresenin kuzey kanadında araştırma kazısı başlıyor. Odaların ahşap döşeme, ahşap tavan kirişleri dışarı atıldı. Oda önlerinde, revak altındaki sekileri daha önce söktürmüştük. Eyvanın batı yarısında 3 oda var. Revağa bakan duvar yenilenmiş. Bezeli bazı taşlar ters, yüz veya dikine olarak örgüye girmiş durumda. Çeşmenin arkasına denk gelen (kuzey-

batı) ıslak alan döşemesi dola dola, revaktan 1,10 m yükselmiş. Bunları kaldırarak içeriye ilerliyoruz. 1.60 m ilerleyince sınıfın buraya bakan duvarındaki söve olduğu sanılan yere ulaşıyor ve eşik arıyoruz. Avlu kotunda bulununca, buranın ıslak alana giriş kapısı ve sol sövesi olduğu, kapı lentosunun kırıldığı, diğer pencereler gibi üstünde bir üst penceresi olduğu anlaşılıyor (Res. 5). Ölçü kot ve kesitler aynı. Bu ön sahanlıkta (1.60x1.23) bu kez sağa (kuzey) dönüp kazıyı sürdürürnce kapısı arkaya (iç) açılan yeni bir eşik ve mil yuvası ortaya çıkıyor (Res. 6). Hemen batısında örgüsü bozulmuş bir moloz taş duvar kalıntısı bulunuyor. Burası dama ulaşan merdiven yeri. Ancak basamakları yok olmuş. Kuzeye ilerleyip bir sahanlık yaptıktan sonra sağa (doğu) dönerek yükseldiği, buna bitişik odanın tonoz koltuğundaki kalan 6 basamaktan anlaşılıyor. ıslak alana giriş eşiği üstünde, birbirine koşut ve yapışık iki pöhrenk, çeşmeden avluya doğru uzanıyor⁶. Bu arada çeşme teknesi ve döşemelerin sonradan 1.10 m yükseltildiği kesinlik kazanıyor. Bunu dışarı yüzde çeşmeden de anlıyoruz. Eski fotoğraflar bunu kanıtıyor. Sınıfın buraya bakan duvarı yıkılırken üst kubbesini de zedelemiş, yenilenen duvar içinde damda 2 yeni baca deliği var.

22.07.1978 Cumartesi : Girişe göre sol (kuzey)kanat doğu yarısında (eyvanın doğusunda) bugün 3 kapılı bölümü uzunlamasına tek bir tonoz örtüyor. Bunun da sıvasında 2 ayrı kotta tonoz izi var. 2 ara duvarın ne dış ve iç duvarlarında kökleri ne de temelleri var. Eyvanını batısındakilere bakıp burada da 3 oda olacağı kanımız şimdilik kanıtlanamıyor. Ancak dış yüz üst kotundaki tepe pencerelerinin, kapı aksında oluşu, bunlardan ortadakinin, dış yüzdeki desteğe rastladığı için doğuya kaydırıldığı, ancak içe uzanırken (kapı aksını yakalamak açısından) bu kez batıya kaydırıldığı görülüyor. Bunlar ilk düşüncemizi destekler ayrıntılar. Doğu yöndeki 2. kapının (orta kapı) sağ sövesi doğrultusunda, kuzeye uzanan 0,90 m. eninde, bozuk bir temel moloz taş duvar kalıntısı yakalanıyor. İleride oda sayısı ile vakfiyesinin karşılaştırması bize yardımcı olacak⁷. Kazıda bol tuğla (25x25x0,5 cm) çıkıyor.

⁶ Bunlar 0,37 m boyunda ve çapları (dış) 0,17 m. Güney kanat oda eşikleri üstündekiler de aynı ölçüde. Selçuklu pöhrenleri daha iri idi.

⁷ Bu süreçte Vakıflar Bölge Müdürlüğüne Hasan Yeşilova ataniyor.

31.07.1978 Pazartesi : Medresenin 2 oda ve baş eyvandan oluşan doğu kesiminde kazı başladı. Yıkıntı taşlarını ayıklatıp türlerine göre avludaki yerlerine taşıyorum.

02.08.1978 Çarşamba : Baş eyvanın doğu kazısında, duvar içi yüzü temiz kaplamaları görünmeye başladı (Res. 7). Temel dolgusundan alını profilli iri bir mermer çıktı. Geniş yüzüyle toprağa oturuyor. Açıkları uyuyor. Bu havuzun taban taşlarından biri, yanında oluk taşları da bulundu. Baş eyvanın döşemesi yok edilmiş (Res.4).

03.08.1978 Perşembe : Doğu kanat kuzey odasında (baş eyvan kuzeyi) avluya açılan kapı eşiğini baz alarak dolguları dışarıya atıyoruz. Eyvan duvarının 1,50 m açıklığında (kuzey) buna koşut bir moloz taşı (eni 1.00 m) duvar bulundu. Bu alanın tüm duvarları böyle (ince yonu) örülü. Buruciye'den esinlenerek burada merdiven arıyoruz. Ancak eni çok fazla ve biraz derinden dış duvara yakın yerde döşeme taş kaplamaları ortaya çıkıyor. Burası bir aralık olmalı. Bu ara duvar, arkasını kareye dönüştürmüş (12.45 x12.35 m). Avludan bu aralığa bağlantı sağlayan taş, işreti görünüyor. Kaldırınca asıl eşik çıktı. İç döşeme kotunu buna göre sürdürüyoruz. Ara duvarın bu kapıya yaklaştığı yerde örgü kesilip eşik oluşturulduğu, dolgular kalkınca anlaşılıyor (8.8.1978). Arkası bir sahanlık ve 1.00 m. sonra kesilip yeni eşikle iç alana giriliyor. Kazıda çini kırıkları görünmeye başladı. Bir tanesi bozulmadan yüzükoyun yıkılmış. Alçıya alıyorum (Res. 8).

09.08.1978 Çarşamba: Çinilerin yüzükoyun oluşu, duvardan döküldüklerini gösteriyor. Epeyi döküntü topladık. Burası anlaşılın medresenin en özenli alanı. Kireç harcı yer yer nemli. İri blok bir harçtan kırılınca çini parçaları çıktı. Kazı derine indikçe bir duvar parçasının blok olarak yıkıldığı anlaşılıyor. Bir yüzü çini mozayik, ara duvara yapışık ve bir kenarı sahanlığa bağlı mozayik kaplamalı kitle bulundu. Mavi ve siyah çiniler (3x7 cm). balık sırtı dizilmiş. 0.50 m kadar yükseklikte, yaklaşık 1.40 m. eninde. Boyu belli değil. Hemen altında taş döşeme kaplaması var. Doğu yönünde kazıyı derinleştirdik. Bir iz yok. Belli bir yerden sonra döşeme kaplaması dış duvara kadar yürüyor. Ara duvarın, avluya açılan kapısı yönünde bir kapı boşluğu ve yere kapanan söve bulunuyor. Harç izinden hareketle, mozayik blok yanında yerine oturunca, burasının, kemerle

örtülen bir kapı olduğu anlaşılıyor (1.40 m açıklıklı). Sahanlığı izleyen kare alan bizce bir türbe yeri (Res. 9).

Bildiğimiz kadarıyla Sahip Ata, kendi hanı-gahında yatıyor (1285). Aileden kimseler de var. Ölüm tarihi 1289. Sağ iken Sivas'ta kendine yer hazırlanmış olmalı. Bu işi Konya'da niçin çözülmemiş? 1.40 m. enindeki bir sandukaya 2+2.50m'lik boy gerekli. Oysa İ. İzzettin Keykavus Şifahanesinde en büyük sanduka 0.90 m. geliyor. Her halde burası sandukanın alt kesimi. İleride Selçuklu tarihine yönelip bu soruya yanıt arayacağız.

05.08.1978 Cumartesi : Baş eyvanın güneyindeki büyük alanın araştırması başlıyor. 4-5 yıl önce buradaki yıktırdığım bekçi evinin banyo için yapılan delikli döşemesi, pöhrenk ve döşeme kaplaması çıkıyor. Söküp atıyorum (Res. 7).

06.08.1978 Pazar : (Ramazan'ın ilk günü)⁸. Buruciye Medresesine gidip, 2. kat sorununu birlikte inceliyoruz. Merdivenlerine bakıyoruz. Kazıyı derine indiriyoruz. Merdivenlerine bakıyoruz. Kazıyı derine indiriyor ancak hiç bir iz bulamıyoruz. Güney dış duvar iç ve dış yüzü çok bozuk. Temiz ölçü alınamıyor. Diğer duvar kalınlıklarına bakarak burasının 12.50x7.10 m kadar olduğu anlaşılıyor. Batı duvarının bu yüzü de çok bozuk. Doğu Eyvanının kuzeyindeki gibi, onun duvarına koşut 2. bir ara duvar temel ve bağlandığının duvarlarda kökleri de yok. Kazı 1.00 m. derinleşince bu tek açıklıklı alanın güney ve doğu duvarları iç yüzleri ortaya çıkıyor. Güneydoğu köşe duvarı yıkık.

24.07.1978 Pazartesi: Medresenin giriş (batı) kanadı üst katında çalışmayı başlattım. Korumak amacıyla eskiden yapılan ve oldukça yıpranan ahşap çatı ile çoğu kırık alaturka kiremitler alınıp dışarıya atıldı. Boyutlu güzel bir silme çıkıyor yıkıntılardan. Diğer 3 eyvanda olduğu gibi giriş eyvanı da yanlarından yüksek. O nedenle mescit (güney) ve sınıf (kuzey) damından buraya, ön yüzü (avlu) sıvalı, onların pencerelerini kapamayan birer üçgen duvar var. Merdiven basamakları yok olmuş. Örgü alt kotunda birer profilli bingi taşı yerinde duruyor (Res. 10.) Sivayı kazıtınca tuğla örgülü olduğu anlaşılıyor (Res. 11)

⁸ Cumartesi gecesi serinliğe ve sıvrisineğe karşı avluda her akşam yakıtığımız ateşi yiniliyor ve sohbet ediyoruz. 00.01'e kadar oturuşuma ekipteki arkadaşlarım şaşılar. Saat 03.00'te birlikte sahur yapıyoruz. Sabah 10.00'a kadar uyumuşum.

Kuzey merdiveni altında çini bir su (çerçeve) parçası varlığını koruyor. Sıva üstünün bununla kaplı olduğu böylece kanıtlanıyor. Her iki kubbenin çevresi oldukça toprak dolmuş. Özellikle ön yüz kalkanlarıyla aralar çokça dolu. Buradan başlayarak boşaltıyoruz. Kısa süre sonra mescit kubbesi eteğine yakın kotta gezintiye sağlayan tek sıralı tuğla bingiller ortaya çıkıyor. (Res. 12). Eteğine inince kasnak araştırmasına başladık. Avluya bakan yüzünde, tepe pencereleleri nedeniyle zaten yaklaşık kot belli. Silmesi yok olmuş, Mescidin güney yönünde arkasındaki örtük yıkık olduğu için dolguya fazla dokunmıyoruz. Sınıfın kuzey duvarı zaten yenilenmiş, 2 kubbe arasında, giriş eyvanı üstünü yavaş yavaş kaldırıyorlar. 2 m'ye yakın dolgu var (Res-17).

18.08.1978 Cuma : 2 kubbenin (giriş eyvanı üstü) birbirine bakan koşut kasnak yüzlerinde çini mozayik duvar kaplaması çıktı (Res. 13.). Güneydeki + 6.17 kuzeyindeki + 6.04 kotunda. Siyah bir su çerçeveyi, yukarıda altıgen cam göbeği renginde çiniler beziyor (2 duvarın diğer yerleri hep çentikli) (Res. 14-15). Aralarında siyah üçgen çiniler boşlukları dolduruyor. Ayrıca kazıda ara duvar ve ocak (Res. 16), biraz sonra 2 tandır çıkıyor⁹ Giriş tonozu üstü iç içe 2 oda şeklinde. Kuzey duvar, sınıf kubbesinden 1,00 m açıktaki ve buradan kubbenin arkasındaki alana geçen kapının sövesi duruyor (Res. 17). Güney çini kaplama, bu enine ara duvara gelip kesiliyor. 18 cm'lik duvarlar kireç, katkılı özel bir karışım, alçı, mermer tozu v.b olmalı. Ara duvar kuzey uçta kapı ile kesiliyor. Kaplamaların arka odaya uzandığı güneyde belli oluyor. Giriş eyvanının avlu yüzündeki kalkan duvarı sağ ve solunda bulunan tuğla duvarı söktürürken, kuzeydekinin kuzey yüzünde- daha önce belirttiğimiz gibi - çini kaplama bulunuyor (Res. 18). Kubbelerin çini kaplı olduğunu kanıtlayan hiçbir artık kalmamış, tuğla basamaklara bakılırsa yalın. Buralarda zengin çini dekor varmış.

19.08.1978 Cumartesi : Kazıyı giriş eyvanı tonoz sırtına kadar indirdik. Kabaran kasnak çinilerini alçılıyıp pano halinde yerinden aldım. Sınıfın kubbesine yaklaşık 20cm. Kalınlıkta bir kat moloz kubbe sonradan kaplanmış¹⁰.

20.08.1978 Pazar : 4 kişi eyvanların üstüne, avluya akıntılı koruyucu ahşap çatı yapıyor. Mescit kubbesinin güney kasnağı, arkasındaki odanın tonozu ile birlikte yıkılınca tehlikeli olmuş. Yukarı taş çektiriyorum. Mustafa usta Salı günü gelip burayı güçlendirecek. Giriş eyvanı doğu yüzü

kalkanının 2 yanına alt silmeler üstüne 2 çörtlen yaptırıyorum. Dam sularını avluya akıtacak.

İşler böyle yürürken zaman zaman Sivas'ın asıl taş ocağını araştırıyorum. Yerlilere usta kahvehanelerine, gelen giden müteahhitlere soruyorum ancak sonuç alamıyorum. Eski eser müteahhitlerimizden Mustafa Veziroğlu ve diğer arkadaşı 15.08.1978 Salı günü buradaki 2 eksiltme için geldiklerinde Gök Mederese'ye de uğradılar. Kayseri'deki benzer taş ocaklarını incelemek üzere onlarla akşam hareket ediyoruz. Malatya yolunda Tomarza'ya doğru sapıyoruz. (16.07.1978 Çarşamba). Ömer Ertan'ın belirttiği taş ocaklarına tırmanıyoruz. Taşlar sert ve güzel ancak sütlü kakao renginin açığı. Beğenmedim. Oradan dönüp Pınarbaşı girişindekilere bakıyoruz. Buradakiler de bir öncekinin eşi. Yorgun ve eli boş dönüyorum. Numuneler yanımda. Bir taş atölyesine bıraktık. Küp şekline getirecek. Sivas'ta beyaz taş yok diyorlar. Bulamazsak uzaklardan getirmek gerekecek. 1. İzzettin Keykavus Şifahanesinde kullanılan açık renk taşa razıyım. Onarımında Gürün ve Darend'e'den getirilmiş. Ancak, Sivas'ın kışına yatkın olmayınca vazgeçilmiş. İftar saatine yakın müteahhit arkadaşlarla Mimar Sinan (Cillavuk) Köyü'ne dönüyor ve gece konaklıyoruz.

17.08.1978 Perşembe : Sabah 07.30 otobüsyle Sivas'a hareket ediyorum. İstedğim taşı bulamadım. Günler azalıyor. Oldukça huzursuzum. Özel İdareden taş ocakları hakkında bilgi almak istiyorum. Oradan Vakıflara geçen İbrahim Bey de doyurucu bilgi veremiyor. Sivas'ta son büyük yapılar hep bu krem rengi taştan. 1920-30'larda bu ocağın çalışır durumda olduğu anlaşılıyor. Bu beni, ocağı yakınlarda aramama yönlendirdi (Keykâvus, Çifte Minareli ve Gündük Minarede aynı ocaktan yararlanmış).

18.08.1978 Cuma : Şantiyeye kum ve taş getiren taşıya uğradım. Vakıfların şoförü İshak ile yanıma bir arkadaş daha alıp Paşa Fabrikası denen semte gidip ocakları geziyoruz. 4-5 ocak

⁹ Mescit kubbe kasnağı kuzey kenarı kırılıp sekizgene dönüşebileceği yerde, batıya doğru düz uzanarak hem buradaki odaya diktörtgen yapıyor, hem de oraya, kasnak yüksekliğinde bir hücre (~depo) sığmasını sağlıyor.

¹⁰ Kazıdan bolca dekoratif alçı parçalar ve değişik profilde, bazen mukarnas dilimli sırlı tuğlalar çıkıyor. Giriş eyvanı üstünün özenli çinili, alçı süslü, (raf, korniş, yaşmak v.b.) olduğu ve böylece müderrise yakışacağı kanısı kuvvetleniyor. Sırlı tuğla parçalar minare döküntüleri. Vakit bulamadığım için ilgilenemedim. Ancak şerefe altı mukarnası konusunda yararlı ayrıntılar vermekte.

hep aynı nitelikte. Ancak istediğim değil. Kayseri'dekilerin biraz açığı. Soğuk Çermik denen bölgedekilere bu kez bakıyoruz. Tam aradığım gibi. Çocuklar gibi sevindim. Haykırmak istiyorum. Örnekler alıp medreseye döndük. Döküntüden bir iki taşı kırıp taze kesitine bakıyoruz. Tıpatıp aynı. Arkadaşlarla birlikte birlikte eskiyi ve yeniyi tablo seyrediyoruz. Beyazlığını zaman giderek ve eşi olacak. Ancak ocak istediğimiz verimde mi bilemiyoruz. Hasan Yeşilova, üstündeki hümüslü toprağı aldırabileceğini söyledi. Ocağı bulmanın rahatlığı içindeyiz.

17.08.1978 Perşembe : Giriş eyvanında çini yok. Doğu (baş) eyvan yıkık. Güney ve kuzey eyvan tonozları, dış duvarları iç alınları çok güzel çinilerle kaplı. Yer yer oynamış ve bazıları düşüp yok olmuş. Üstüne koruyucu bir çatı yaptırmayla yefinmiyorum. Özel İdareden Vakıflara geçen, komisyon üyesi İbrahim Bey'e bu çiniler için keçe siparişi verdim. Eyvanın pergeline uygun iskele yaptırıp arasına keçe serilmesi gerekecek. Bunun için Urfa ve Diyarbakır'a gidecek. Dönüşümüze kadar yetiştireceğini sanmıyorum.

29.08.1978 Salı : Tam 52 gündür buradayız. Rölöve ölçüler ara ara tamamlandı. Önemlileri çizildi. Eyvanların üstüne, avluya akıntılı koruyucu çatı yapıldı. Mescit kasnağı güçlendirildi. Toplanan çiniler yerlerine göre sınıflanıp ayrı çuvallara konarak, ağızları mühürlenip Vakıflar Bölge Müdürlüğüne tutanak ile teslim edildi. Vinci yağlayıp, sarıp sarmalayıp kış önlemi aldık. İşçiler son döküntüleri topluyor. Bugün Ankara'ya döneceğiz. Hiç bir işi yarım bırakmayı, eksik bilgiyle (yapı dışı ve çevre araştırması hariç)dönmeyi istemedik. Böylece 1978 Temmuz ve Ağustos çalışması tamamlanıyor. Umduklarımdan fazla kalmamız Abideler Şubesi tedirgin etmiş. Dönüşte "Bu kadar süreceğini bilsem göndermezdim diyecek Ekrem Demirtaş. Döner dönmez rölöve projelerinin temiz çizim ve çinilerine başladık. 4 mimarın bir kısmını aldı.

B-1990 YILI KAZISI

1-HAZIRLIK AŞAMASI

1976 yılında derslere part-time başladığım A.D.M.M.A.'ne 1980'de kadrolu olarak geçiyorum. 1988'e kadar bir onarım yapılamıyor. Vakıflarla Gazi Üniversitesi anlaşılıyor ve sözleşmeli olarak 3 yapı için (Gök Medrese,

Divriği Ulu Camii ve İstanbul Mevlevihane) işe koyuluyorum. Andaç Bey İstanbul'dakiyle yakından ilgileniyor. Beraber gidiyor, dış çizgiyi, üst kat 2 merdiven yerini, semahanenin sınırlarını gösteriyorum, Yanmadan önceki fotoğraf ve belleklere göre yeniden kurulduğunu sonradan öğreniyorum. Gök Medreseye ağırlık vermektim. 22-29 Ağustos 1988'de son durumları incelemiştim. Çini ayrı bir uzmanlık işi. Genel Müdürlükte bir çekirdek kadro kurulması için 4 arkadaşın¹¹, İstanbul'da kurs görmesi yazışmaları yapılıyor. Medresenin batısında (yolun karşısına) bir şantiye binası kurulması isteğimize, Bülent Kamber imzalı bir prefabrik bina planı ve özel teknik şartnamesi geliyor. İlgili üniversitelere Genel Müdürlük yazı yazarak katkıları soruluyor.

- Yıldız Üniversitesi, gönderilecek ekibe bir günlük bir seminer verebileceğini (2603/4617-18 Eylül 1989),

- Selçuk Üniversitesi, uygulama yapacak ve yaptıracak kadrosu olmadığı (21.259/4792-4.9.1998),

- Trakya Üniversitesi, proje hazırlığı yanında, öğrenci ve öğretim elemanlarına olanak sağlanırsa 1990 Temmuz ve Ağustos'unda yardımcı olabileceğini (100-462-6127/ 20 Eylül 1989),

- Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Gök Medresenin sorunlarını belirten ek rapor yanında Vakıflar + Kültür Bakanlığı + İstanbul Merkez Restorasyon Laboratuvarı konservasyon uzmanlarından oluşan ekibi önerip, Vakıfların restorasyon elemanlarına Bilim Dallarının destek ve işbirliği yapabileceğini bildiriyor. (131.1013.16076-27 Eylül 1989).

Ayrıca, onarım süresinin yıllar alacağı düşünülerek 2 yapının üstünün bir uzay kafes-kiriş ile kapatılması görüşüme, Kayhan Mühendislik yardımıyla İrfan R. Ünsal'dan taslak proje, teknik şartname ve fiyat geliyor (20.01.1994). Bu arada zeminin irdelenmesi açısından bir sondaj araştırma önerim İstanbul Teknik Üniversitesi, O.D.T.Ü ve Karadeniz Teknik Üniversitelerine yazı yazılıp, ayak konacak yerleri gösteren ölçekli planım ekleniyor.

¹¹Biyolog Behiye Erdoğan, Kimyager Semra Erdil, Jeolog Osman Hacısahinoğlu ve Sanat Tarihçisi Birsan Erat'ın Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün İstanbul'daki Restorasyon Laboratuvarında eğitim görmeleri için (Mayıs 1990'da kurs) Behçet Bey ile (15.02.1989) anlaşılıyor.

Yanıma Vakıflar Genel Müdürlüğü Abideler Şubesi mimarlarından Necla Destici'yi alarak Sivas'a gidiyor ve 1990 yılı dış araştırma kazısına başlıyorum.

2- ARAŞTIRMA KAZISI

Ön (batı) yüzde özgün eşik, şimdikinin 90 cm aşağısında (-1.96 m) bulunuyor (Res. 19). Bu hem ön hem giriş eyvanı gerçek kotlarını sağlamamızı da sağlıyor. Kapı önüne düşmüş sağlam bir dendan bulunuyor (Res. 20), hemen görüntülerip, temizletip, istampağını ve ölçülerini alıyoruz. Ön yüzde -1.77'de mermer sıra bitiyor ve -2.12 m'ye kadar normal taş sırası devam ediyor. Çeşme önünde -1.62 kotunda eski yalak tabanı, -2.05'te temelin 5-6 cm. taşkınlığı ve -2.94 m. kotunda pöhrenk (içi ø 12, et kalınlığı 2'şer cm) bulunuyor (Res. 21). Böylece çeşme yalağının 1.60 m yükseltildiği kesinlik kazanıyor. Medresenin kuzey batı köşesindeki bezeli yuvarlak desteğini kare plan çeviren köşe pahlarının -1.05 kotunda başladığı görülüyor. Bunun üzerine, güneybatı köşe desteğini açtırıyor ve köşe pahlarının -1.38 ile -0.81 kotlarında bulunduğunu belirliyoruz (Res. 22). Böylece Gök Medrese batı (ön) yüzünün kuzeyde (sol) -1.15, güneyde (sağ) -1.60 m olacak şekilde akıntılı olduğu anlaşılıyor. (Kapı önü -1.40 m).

Kuzey duvarı batı ucunda 3-4 m. derine inildiği halde göz doyuran bir pis su çıkışı bulunmuyor. Kazıyı bu yüzde doğuya doğru sürdürüyoruz. 1. yuvarlak desteğin geçiş bölümü -0.73 ile -1.39 arasında baklavalı dilime benzer şekilde, 2. destek geçiş bölümü -1.46 m ile -2.02 arasında bulunuyor. Arazi kuzeyden hem güneye hem de doğuya doğru akıntılı. Önden doğuya doğru (-1.15'den 3.15'e) 2 m. inis var. Nitekim 3. son destek (kuzeydoğu köşesi) geçiş bölümü -1.74 ile -2.18 kotları arasında. 3 desteğin temelleri yarım kare. Bu geçiş elemanlarıyla görünüşte yarım daireye dönüşmektedirler. 1. destek 2.13/1.05, 2. destek 1.92/1.08 ölçüsünde.

Kuzeydoğu desteğinin doğuya doğru biraz içe kırılarak devam ettiğini gösteren temel duvarında örgü kökleri var. Ancak plana bakıldıkça kitle burada bitiyor ve alıstıklarımız dışında köşe değil ara destek şeklinde yapıda yer alıyor. Bunun bir bahçe duvarı, vakfiyesinde adı

geçen yapıları da dışından saran veya onlara bağlanan bir çevre duvarı olup olmadığını bu kazı boyutunda belirleyemiyoruz. Ancak kuşukular artıyor.

Doğu duvarı temelini boydan boya açtırıyorum. Güney ucuna kadar çırpısında ve desteksiz. 3.80 m. aşağıya iniyor ve inceyonu temelin bitimini yakalıyoruz. Yer altı suyu, çukurları hemen dolduruyor. Bu durumda medresenin planının şimdiki sınırdaki bittiği ancak arkasının (doğu) kendi bahçesi olabileceği anlaşılıyor².

Yapının güneydoğu köşesi yıkık. Derinlere indiğimiz halde destek ve temel duvarı bulunmuyor. Kuzeydekiyle karşılaştırılırsa iki destek birbirine yakın. Aralarındaki 8 m. çok az. Güney duvarı da doğuya doğru devam ediyor ve desteğin köşeyi aştıktan sonra yer aldığı kanısını taşımaya başlıyorum. Böylece çevre duvarı tamamlanmış oluyor.

Güney yüzde en batıdaki desteğin geçiş sırasının -0.81 ile -1.38 arasında olduğunu belirtmiştik. Eyvanı içeren 2 destek arası moloz taş onarımlı kesim altından yine inceyonu örgü çıkıyor. Bu kanadın taşkın kesiminin duvarı da yenilenmiş. Doğuya doğru ilerledikçe arazi kot kaybediyor ve beden duvarları yüksekte kaldıkça yıkımı kolaylaşıyor. Üstelik doğu eyvanı 2 yanındaki büyük açıklıkların bu sonucu oldukça kolaylaştırdığı anlaşılıyor.

Sonuç olarak medresenin bugünkü sınırları içinde olduğu, ancak kuzey ve güney duvarlarının doğuya doğru ilerleyerek vakfiyede adı geçen yapının (Dar-ı ziyafet) burada olabileceği düşüncesiyle onları sardığı veya birleştirdiği kanısına varıyoruz. Bu yöndeki 3. bir kazı konuya iyice açıklık getirecektir. 1990 yılı yıl sonuna yakın, geçirdiğim bir mide kanamasıyla Vakıflardaki işi bırakıyorum. Yıllar geçiyor ve yine kimse umursamıyor. Ancak Sivas'ta bir iki özverili, eski eser dostu kişi (başta Hikmet Denizli) işin ucunun bırakılmasına razı değiller. Konuyu haklı olarak sıcak tutmak istiyorlar.

² Arazi kotu burada en düşük. O nedenle duvarları diğer 3 dış yüzden daha yüksek durmasına karşın, hiçbir ara destek olmaması, arkasında (doğu) bitişik bazı yapıların - ufak da olsa veya hücredekilerin (destek sağlamak açısından) olduğunu çağırıyor.

C. YEREL ÇABALAR

Sivas Valiliği ile Sivas Hizmet Vakfı, Gök Medrese konusunda bir konuşma yapmamı istiyorlar (1992/46-05.11.1992). 30 Kasım 1992 Pazartesi günü Kültür Merkezinde saat 14.00'te konferans verip proje ve slaytlarla konunun boyutlarını açıklıyorum. 2 yıl daha geçiyor. Aynı aşkla, Sivas Hizmet Vakfı yine Valilikle işbirliği yaparak benden yardım istiyorlar. 20 Ocak 1994 Perşembe günü oraya gidip, Müze Müdürü Hikmet Denizli ve Vakıflar Bölge Müdürü Doğan Erdiç ile ertesi günü Vali Aydın Güçlü'ye çıkıyoruz. 1994 yılı için ayrılan 5 milyar liranın hayata geçirilmesi gayretindedir. İşte bu arada uzay kafes giriş için bir atılım yapıyorum. Bununla ilgili bilgi yukarılarda verildi. Bir yıl daha geçiyor. Bu kez Sivas Belediyesi gayrete geliyor ve her türlü giderin kendilerince karşılanacağı bazında Vakıflar Genel Müdürlüğü ile bir sözleşme yapıyorlar. 10-11 Aralık 1994 günkü toplantıya, Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Kurulu toplantım nedeniyle katılmıyorum. Bu kez, sınırlı kişilerle 5-6 Mayıs 1995 tarihinde Sivas Sıcak Çermik'te, Belediye Başkanı Temel Karamollaoğlu başkanlığında bir toplantı daha yapılıyor. Zemin emniyeti, binanın statik durumu için İ.T.Ü'den Prof. Mehmet Bilge, Prof. Remzi Ülker, Prof. Müfit Yorulmaz ile Erciyes Üniversitesi'nden Mehmet Palamutoğlu, Cumhuriyet Üniversitesi'nden Ahmet Turan, İ. T. Ü'den Gülsün Tanyeli ve Yeğen Hanım ile yönetimin ileri gelenleri katılıyor. Bundan da bir sonuç çıkmıyor. 2000'li yıllara geliyor ve umutla bekliyoruz. Bu arada Hacettepe Üniversitesi'nin Suut Kemal Yetkin anısına (18-20 Kasım 1981) düzenlediği seminere "Sivas Gök Medrese Zemin Katı ile İlgili Araştırmalar" adıyla ve 19-23 Ekim 1981 yılında İstanbul'da düzenlenen 4. Ulusal Türkoloji Kongresi'ne "Sivas Gök Medrese Üst Kat Sorunu" adlı birer bildiri veriyorum (her kişi de yayımlandı).

D- SİVAS SAHİP ATA VAKFIYESİ

1264 Mayısında kurulan vakıf, 1265 ve 1280 yıllarında eklemeler yapılarak üçü birden 1280'de yeniden yazılıyor¹³. Burada amacı (s.53) "fâkihler, hukukçular, alimler, öğrenciler, müslüman yoksullar, ve alevilere vakfedip, fıkıh ve bunu tamamlayıcı şer'i ilimler ve dini eğitim için onlara mesken kılındı"denir. Yapı şöyle tanımlanmak-

tadır. "... Kale Kapusu karşısında ilim adamlarının oturmalarına mahsus yazlık, kışlık odalar, bir abdestliği, biri sağ, diğeri sol tarafta 2 minare, girişinde bir mesciti müstemil, Medrese-i Sahibiye-i Fakriyye namıyla meşhur binayı muhkem ve avlusu geniş bir medrese bina etti, suyunu akıttı ve bu medresenin haricinde bir de Dar-ı ziyafet (konuklar yurdu) yaptırdı". Dikkat edilirse tanım bugünkü duruma bir eksiğiyle uyuyor.

Kadro: Daimi bir müderris, 2 asistan, 20 fakih ve araştırmacı, 5 bekar fıkıh araştırmacısı, 5 meseleleri ilka edici, 5 eğitime yeni başlayan öğrenci, cami için (5 vakitte) 1 imam, iki yedek imam 2 müezzin, kitaplık ve kütüphaneci, 1 kapıcı (aylık 20 dirhem), bir ferraş, öğrenci ve öğretim görevlilerinden bekar olanların her gece-gündüz medresede kalması, evli olanların en az 2 gece burada kalması (1 fakih ve 2 asistanın sürekli burada kalması) ve diğer tüm ayrıntılar vakfiyede belirtilmektedir.

Kütüphanecinin gece medresede yattığını bilemiyoruz. İlim adamları için yazlık ve kışlık odalar, daimi müderris, 2 asistan, fakih ve araştırmacıdan (20 kişiden) biri, meseleleri, ilka edici 5 bekar, öğrenci ve öğretim görevlilerinden bekar olanların 24 saat medresede kalacakları yer, evli olanlardan en az 2 gece için yatacak yer, depo, yaygı ve sergi, kandil yağ ve yağdanlıkları yakacak yeri düşünülürse bol oda (en az 10 tane) gerekmektedir. Yapıda mescidin, bunun karşısındaki sınıfın (girişe göre solda) planının yeri bellidir. Bizce güneydoğu köşe oda kitaplığa uygundur. Kuzeydoğu odanın çok özenli çini kaplaması burasının ya türbe, ya da müderris odası olmasını gerektiriyor. Ancak oda olsa çini sanduka tabanlığa gerek kalmazdı. Ayrıca,

¹³ Bayram, Sadi ve Ahmet Karabacak, "Sahip Ata Vakfiyeleri," *Vakıflar Dergisi XIII*, Ankara 1981, s. 31.

Sivas'ta medrese dışında, nehre yakın bir "Büyük Han" ve medreseye yakın bir "Şahne Çifte Hamamı" da vardır (s.36). Ayrıca vakfiyede, bakım ve onarım amacıyla görevli mimarına vakıf gelirlerinden her ay belli bir ücret verilmesi (ayda gümüş elli dirhem sultan parası) şartı var (s.36). Konya Sahip Ağa vakfiyesinde tahsildar ve mimarın günlük 30 dirhemdir (s, 40). Medresenin her mezhebe açık olması, sıcak pide alınıp, müezzinlerden birinin minarenin şerefesinden, fakir ve yoksullara ve diğer arzu edenlere başa kaktmaksızın eziyetsiz, sadaka olarak bırakılması belirtilip konuk evindeki günlük yiyecekler de açıklanıyor.

- Turan, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1971, s. 124.

ıslak alana bitişik merdivenleri öğrenciler kullanıyor, bunun bakımındaki öğretim üyeleri ve müderrislere ayrılmış olmalıydı. Bu durumda yapının güneybatı kanadı öğretim üyelerine ayrılmış olmalı. Eşik ve mil yuvasını bulduğumuz, mescidin güneyine uzanan oda (kışın) müderrise oldukça uygundur. Kuzey eyvanı batısındaki 3 odadan en batısındaki depo, yakacak, temizlik gereçleri, yaygı, sergi, diğer 2 oda bekâr v.b öğrencilere ayrılması uygun düşer. Bu binada hukuk, şer'î ilimler, dinsel eğitim yapıldığına göre, girişin hemen sonundaki tek dersliklerle yetinmemek gerekir. Günedoğu kanattaki derin 3 oda ya koğuş yada sınıf idi. Bunlar da yetmediğine göre, kuzeydoğu kanadında 3 odalı olması gerekecektir. Bugün bunlara ait hiçbir iz kalmaması, inşaatın hızlanması amacıyla, tonozun uzunlamasına örüldüğü, ara bölmelerin temel ve duvar bağlantısına gerek kalmadan sonra yapıldığını da düşündürüyor. Ancak güneydoğu 2 oda için aynı şeyi düşünmeye, eyvana bitişik kalan tek oda elvermiyor. Evliya Çelebi 80 odadan söz etmektedir.¹⁴

Üst katın yazlık olduğu vakfiyede de anlatılmıyor. Evliya Çelebi de belirtiyor. Giriş eyvanı üstünde yer alan iç içe 2 ve kuzeyinde bir kapalı alanlı yeri, müderrisin kışın da kullandığı konusunda bilgi yok. Taçkapı arkasına rastlayan alan ufak değil. Ön odayı avluya açık eyvan şeklinde düşünmek daha uygun olacaktır. Kuzey kanat damında bolca tuğla bulunması bunun ile kaplı olduğunu gösteriyor. Ayrıca bu kesimde topraklar arasından ve avluda revak önünde pek çok ön yüzü S profilli bingî taşı çıkması, bunlara oturan eliböğürüneli ve saçaklı ahşap 2. katı çağrıştırıyor. Zaten kuzey duvarı, çörtentler ve buna uygun üst pencereler, bu görüşü oldukça destekliyor.

Kalkan duvarlarının her yönde buna uygun kotta olduğunu giriş (batı) yüzü de pekiştirmektedir. Güney duvar yıkıldığı için belge yok olmuş. Ancak güney eyvanı, kuzeydekiyle 3. boyutta da eşdeğer. Bu nedenle üst katı ahşap dikmeli, eli böğründe avluya saçaklı¹⁵, arkaları dış kalkan duvarına dayalı olarak düşünmek gerekir. Arka yüzlerde yer yer bağdadî bölmeli odalar olduğunu da bilmiyoruz. Doğu kanat, batı kanadın bakışımı durumunda. Baş eyvan daha

yüksek olduğu için üst kata elverişle olmayabilecektir. Bu nedenle orasının kullanılmadığını (üst katı yok) sanıyoruz. Ayrıca türbe görüşümüz doğru ise içte en büyük kubbe dışta yine kubbe veya külah bu ahşap 2. katı zorlayacaktır. Medresenin 1823'te üst katına yine ahşap odalar yapılmasında eski kurgunun katkısı yadsınmamalı¹⁶.

E- SAHİP ATA GÜNLERİ VE SİYASAL TARİH

Medresenin kuzeydoğu köşe odasının, Sahib'in kendisine türbe olarak hazırlayışı için, Selçuklu tarihine ve Sahib Ata'nın siyasi yaşamına kısaca bakmak yetecektir. Sahip Ata, Celâleddin Karatay'ın öldüğü günlerde (1258) Emir Dad (Adliye Bakanı) olur o günlerde İzzeddin Başvezirdir. Baycu'ya elçi olarak gönderilir. Orada değerle karşılaşılır, hediyeler sunulur ve böylece Baycu'nun beylerinin sıklaşan saldırılarında bir azalma olur. Küyükhan ve Mengühan katına da elçi olarak çıkmış, kaanlardan yarlıkları almış olmasından ötürü, yönetim ve diğer emirlerle eş rey düzeyine erişmiştir. Sultan 2. İzzettin Keykâvus, Hülâgu Han'a giderken (1259) onu saltanat naibi yapacak ve yönetimi ona bırakacaktır. Baba Şemseddin öldükten sonra aynı sultan, altın bir divit ve değerli bir hil'at göndererek onu vezir yapar. Böylece artık Fahrettin Ali, "Sahip" ünvanına erişir. (1259-1260). Saray teşrifatçılık amirliği yapan Münüddin Süleyman Pervane ile el ele vererek o çok zor koşullarda devleti olabildiğince yönetir. Sahip Ata'nın 1. vezirliği 1271 yılına kadar sürer. Sultan II. İzzettin Keykâvus Bizanslılara sığınmış, sonra Kırım'a geçmiş ve ölünceye kadar (1278) sekiz yıl orada bir malikanede yaşamak zorunda kalmıştır¹⁷. Fahrettin Ali'nin kıymetli sultanına gizli gizli sağladığı para yardımını¹⁸ düşmanları koz olarak kullanmış, görevden alınmasına ve Osmancık

¹⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname* Çeviri: Z. Danışman cilt 3 s. 201

¹⁵ Giriş eyvanı avlu yüzünde kalkan duvarı iki yanındaki eli böğründeler, ahşap çatılı ve saçakların yapısı U şeklinde sardığını müderris odasının böylece daha da korumaklı olduğu anlaşılıyor.

¹⁶ Turan Osman, a.y.sayfa 124.

Oztuna Yılmaz, *Türkiye Tarihi* Cilt 2 s. 158.

¹⁷ Sultanın Kırım'dan gönderdiği bir mektuba karşılık bir kaç değerli armağan ile altın bir masrapa gönderdiği için suçlanıp Moğol beylerin yardımıyla görevden alınır.

Kalesi'ne hapsini sağlamışlardır. Yerine Maliye Bakanı (Müstevfi) Mecnüddin Muhammet atanır. Duruma İlhanlı Abaka Han el atar. Fahrettin Ali Tebriz'e çağrılır. İftira ve Müinüddin Pervane'nin oyununa geldiği anlaşılınca, İlhanlı, iki oğluyla birlikte onu Konya'ya görevi başına gönderir. (1272)¹⁹.

Bu kısa tarihçede Sahip Ata Fahrettin Ali'nin²⁰, Sivas Gök Medresesinin bitmeye yakın günlerdeki buhranlı dönemi çok açıkça anlaşılmaktadır. Konya'daki Hanıgahı çoktan bitmiştir (1258). Ancak gözden düşmesi onu uzaklara Sivas'a itip ve sandukasını hazırlatır

olmalıdır. Sonra göreve atanması ve 1288'lere²¹ kadar yaşaması artık buraya gömülmesine elvermeyecektir.

¹⁹İbni Bibi, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, Çeviri M.N. Gençosman ve F. N. Uzluk, Ankara 1941, s. 187.

Mahmut Aksarayî Kerimüddin, *Selçuklu Devleti Tarihi*, Ankara 1943, s.134.

-Önder, Mehmet, *Mevlanâ Şehri Konya*, Ankara 1971, s. 109.

²⁰Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, Cilt 3, s.93.

"Sahib-i Devlet" Sadrazam için kullanılır. Devletin sahibi anlamında olup hürmeti anlatır".

²¹Sümer, Faruk, *Anadolu'da Moğollar*, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1920, s. 61 (ölümü 23 Kasım 1288).

Res. 3: Hangi yapıdan getirildiği bilinmeyen mihrap kalıntısı.

(Şahne Kümbetinin olabilir)

Res. 4: Avlu temizliğinde bulunan havuz korkuluğu ve su arki.

Res. 5: Islak alan kapısının, eşik, sol söve, lento kökü ve üst pencere kalıntısı.

Res. 6: Islak alan kapı eşiği üstündeki muhdes pöhrenkler ve solda üst kat merdiven kapı eşiği.

Res. 10: Giriş kanat avlu yüzü.

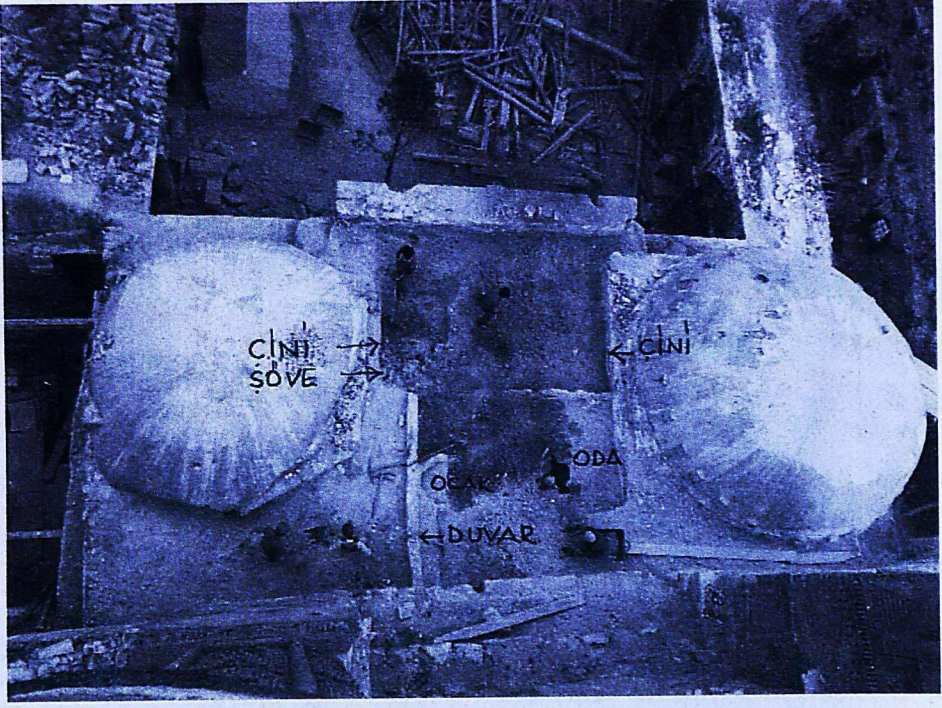

Res. 12: Mescit kubbe eteğinde 2 sıralı tuğla bingiler, çentiklenmiş kasnak ve çini kalıntısı.

Res. 16: Minareden giriş tonozu üstü.

Res. 17: Griş eyvanı üstünden diğeri bir ayrıntı.

Res. 18: Giriş avlu yüzü kalkanı kuzey yüzünde çini kaplama kalıntısı.

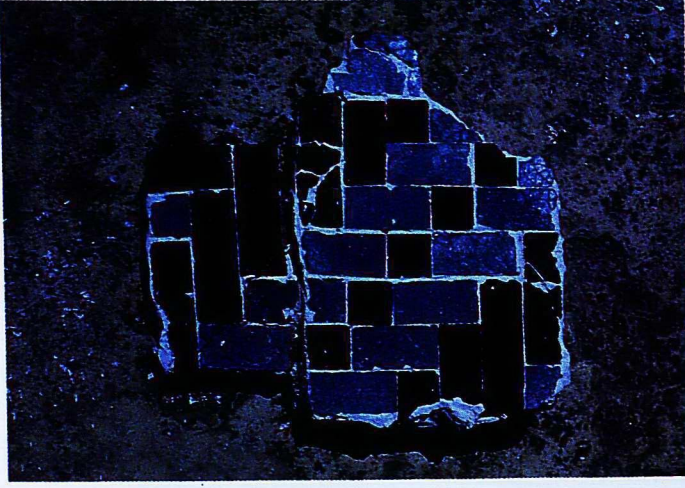
Res. 1: Doğu yönden batı kanadına bakış ve avlu.

Res. 2: Avlu ve çadırlarımız
(batı yönde, minareden doğu yöne doğru).

Res. 7: Yıkık doğu kanat.

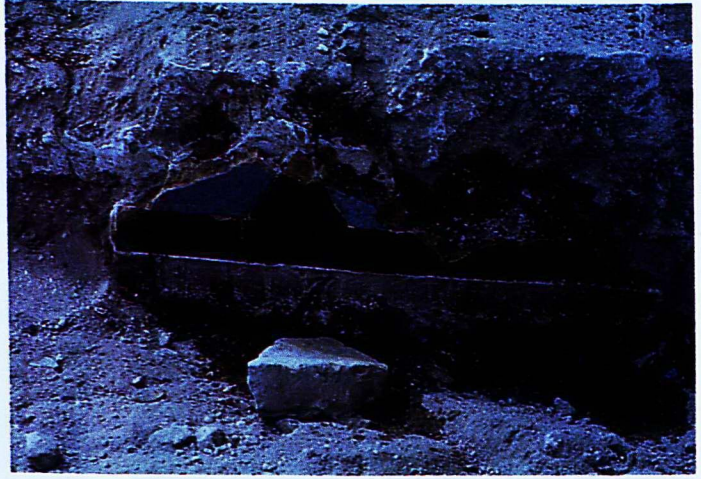
Res. 8: Doğu kanat kuzeyindeki köşe odada duvar çini kaplama döküntüleri.

Res. 9: Kuzeydoğu köşe odada çini kaplı sanduka tabanı.

Res. 11: Giriş üst katı mescit kesimi. Kazıtılan sıva, tuğla duvar ve özgün bingi.

Res. 13: Mescit kubbe kasağı kuzey yüzünde çini kaplamadan ayrıntı.

Res. 14: Sınıf kubbe kasağı güney yüzünde duvar, çini ve kapı sağ sövesi.

Res. 15: Sınıf kubbe kasağı güney yüzünde duvar, çini ve kapı sağ sövesi.

Res.19: Giriş (taçkapı) önünde bulunan özgün eşik ve temizlenip şimdilik oraya koyduğumuz özgün dendan.

Res.20: Kazıda bulunan dendan.

Res.21: Çeşme önü kazısı, yalak kotu ve döşeme kaplaması.

Res.22: Giriş (batı) yüzünde sağ (güney) köşe desteği geçiş bölümü.

Mimar Hüdavendigar AKMAYDALI

**Diyarbakır Merkez Safa
(Parlı) Camii**

Diyarbakır; M.Ö. 69-M.S. 639 yılları arasında Romalılar, Partlar, Sasaniler ve Bizanslılar idaresinde kalmış, Hz.Ömer'in halifeliği sırasında da İslam ordularınca alınmıştır.

M.S. 750 yılına kadar Emeviler, M.S. 869 yılına kadar Abbasiler, M.S. 899 yılına kadar Şeyhoğulları, M.S. 930 yılına kadar Hamdaniler yönetiminde kalan şehir, M.S. 978 yılında Büveyhoğulları, M. 984-1085 yıllarında Mervaniler yönetiminde, M. 1085 yılından itibaren de Büyük Selçukiler yönetiminde kalmıştır. M. 1240-1302 yılları arasında Anadolu Selçukileri idaresinde kalan şehir, Moğol istilaları sonucu M. 1302-1394 yıllarında Mardin Artukluları, M. 1394-1401 yıllarında Timur egemenliğinde kalmış, M. 1401-1507 yılları arasında Akkoyunlularca idare edilmiş, Fatih Sultan Mehmet'in, Uzun Hasan'ı Otlukbeli'de yenmesiyle bir müddet yönetim boşluğu ile M. 1507-1515 yılları arasında Şah İsmail egemenliğinde kalan şehir, 15 Eylül 1515 tarihinde Bıyıklı Mehmet Paşa ve İdris-i Bitlis-i tarafından Osmanlı egemenliğine geçirilmiştir.

Tetkik ettiğimiz eserin Akkoyunlulara ait olması nedeniyle bir nebze de bu devleti incelemizde fayda vardır.

Oğuzların Bayındır boyuna mensup olan Akkoyunlular XIII. asrın sonlarında Horasan'dan Azerbaycan'a gelmiş, XIV. asrın sonlarında da Azerbaycan, Harput ve Diyarbakır arasında bulunmuşlardır.

Akkoyunlu Devletini kuranlardan Osman Bey, Kara Yölük lakabıyla tanınmaktadır. Kara Osman Bey, bir müddet Kadı Burhanettin'in hizmetinde bulunduktan sonra bir müddet de Timur'un hizmetinde kalmıştır. Timur, Kara Osman Beyin hizmetine karşılık Diyarbakır ve havalisini kendisine iktâ olarak vermiş, takriben M. 1403 yılından M. 1435 yılına kadar Kara Osman Bey Akkoyunluların başında kalmış ve yerine oğlu Ali Bey geçmiştir.

Ali Bey, kardeşi Hamza Beyle bir müddet beylik mücadelesinde bulunmuş, neticede mücadeleden bıkararak Mısır'a gitmiş ve yerine Hamza Bey Akkoyunluların başına geçmiş, bu defa da Hamza Bey, Ali Beyin oğulları Cihangir ve Uzun Hasan Beyle beylik mücadelesi etmiştir. Hamza Bey M. 1444 senesinde ölünce Akkoyunluların başına Ali Beyin büyük oğlu

Cihangir Mirza geçmiştir. Cihangir Bey bir müddet Karakoyunlularla mücadele etmiş daha sonra aile arasında tekrar beylik iddiaları başlamış, kendisini gücendirdiği için abisinin yanından ayrılan Uzun Hasan, Akkoyunlu beylerini etrafında toplayarak Diyarbakır'ı almış ve Cihangir Beyi bertaraf ederek M. 1453 yılında Akkoyunluların başına geçmiştir.

Uzun Hasan M.1453 yılından M.1478 yılına kadar 25 yıl Akkoyunluların başında kalmış ve onun zamanında Akkoyunlular, Karakoyunluları yenmiş, Osmanlılarla savaşmış, Otlukbeli'nde 11 Ağustos 1473 tarihinde yenilmiş, Memlûklularla bazen savaşmış, bazen de sulh yapmıştır.

Uzun Hasan zamanında, Akkoyunlular en güçlü ve müreffeh zamanlarını yaşamışlar ve memleketlerinde birçok imar ve kültür hareketlerinde bulunmuşlardır.

Uzun Hasan'ın M. 1478 yılında vefatından sonra Halil Sultan Akkoyunluların başına geçmiş altı ay kadar beylik ettikten sonra yerine Sultan Yakup beyliğe gelmiştir. Akkoyunluların başında 12 yıl kadar kalan Sultan Yakup, Uzun Hasan'dan sonra Akkoyunluların en kıymetli beylerindedir.

Sultan Yakup'tan sonra Baysungur, Rüstem Mirza ve Ahmet Bey Akkoyunlu devletinin beyliğine getirilmiş daha sonra Akkoyunlular ikiye, üçe ayrılmış ve neticede Şah İsmail'e yenik düşmüşler, M. 1490 yıllarında zayıflayan devlet M. 1507 yılında tarih sahnesinden silinmiştir.

YAPININ TANITILMASI:

Diyarbakır İl Merkezinde bulunan Safa Camii'nin yapılış tarihi, banisi ve mimarı kitabesi olmadığı için kesin olarak bilinmemektedir. Ancak giriş kapısının üzerindeki kemerin üstünde bulunan onarım kitabesinden (Res. 9-13) M. 1531 tarihinde Diyarbakırlı Hacı Hüseyin b. Abdurrahman tarafından Ahmed-ül Amidi'ye onartıldığı anlaşılmaktadır.

Cami tahminen XV. yüzyıl ortalarında muhtemelen de Akkoyunlulara en uzun hükümdarlık eden Uzun Hasan (Hasan Padişah) tarafından yaptırılmış olduğu tahmin edilmektedir. Caminin Evliya Çelebi'de adının İpariyye olarak geçtiği sonra İparlı ve Parlı'ya dönüştüğü anlaşılmaktadır. Bir düşünceye göre de Şeyh Cüneyt b. Şeyh İbrahim Safi'nin isteği üzerine

yaptırılan cami ilk olarak Cami-üs Safi adıyla anıldığı, sonradan Cami-üs Safa'ya dönüştüğü¹ söylenmekte, şimdi de kısaca Safa Camii veya Parlı Camii denmektedir.

Safa Camii üç kısımdan meydana gelmektedir.

- 1- Ana Mekan
- 2- Son Cemaat
- 3- Minare (Plan-1)

Cami plânının incelenmesinden de anlaşılacağı üzere (Plan-1) ana mekan içten içe 20.38x12.32 metre ebadında doğu-batı doğrultusunda uzun, dikdörtgen bir plâna sahiptir. Ortada 12.32 metre çapında ana kubbe (Res.27-28), ana kubbenin doğusunda ve batısında cami köşelerinde pandandif geçişli birer küçük kubbe (Res. 29) ve iki küçük kubbe arasında ana mekana açılan, camiye ve plana ayrıca bir orijinallik kazandıran beşik tonoz yer almaktadır. (Res. 28-30) Cami içinde kesme taştan dört ayak kubbeyi taşımakta ve yanlara geçmek için taş ayaklar 45 derecelik açılarla (Res. 8-30) yanlara doğru açılmaktadır. Ana kubbe kuzey ve güneyde beden duvarları üzerine oturmaktadır.

Caminin giriş kapısı kuzey cephededir. (Res. 10) Cami giriş kapısını hemen üstünde bir yazı dizini bulunmakta (Res. 12) bu yazı dizini üzerinde sivri kemerli bir pencere yer almaktadır. Bu pencere üstünde de caminin onarım kitabesi bulunmaktadır. (Res. 9-13) Caminin kuzey cephe beden duvarında, giriş kapısı kemeri içerisinde bir ve kapının sağında ve solunda birerden toplam üç adet penceresi vardır. Güney cephe beden duvarında, mihrabın üstünde bir ve mihrabın sağında ve solunda altı üstlü birer olmak üzere toplam beş, doğu cephe beden duvarında üç altta ve üç adet üstte olmak üzere toplam altı ve batı cephe beden duvarında ise, üç adet altta ve üç adet üstte olmak üzere altı adet pencere bulunmaktadır. Bunlara kubbe kasnağındaki dört adet pencere de katıldığında 24 adet pencere ile cami mekanı aydınlatılmaktadır.

Mihrap taştan, (Res. 6-7-17-18) beş kenarlı, oldukça derin, mihrap nişi kenarlarında yuvarlak sütunceleri bitkisel motif işlemeli, kavsarası mukarnaslı, kavsarayı çevreleyen kemeri dilimli, mihrap çerçeveleri çeşitli ve zengin geometrik ve bitkisel motiflerle süslüdür. Mihrabın sonradan yağlı boya ile boyandığı görülmektedir.

Minber, kapılarına varıncaya kadar zengin ve çeşitli bitkisel ve geometrik bezemelere sahiptir. (Res. 6-19-20) Minber külahı (Res. 17) dört adet yuvarlak ve yivli ayak üzerine oturmaktadır. Külah sekizgen olup taştan ve oymalıdır. Camide sonradan yapıldığını tahmin ettiğimiz kalem işleri de vardır (Res. 25-26-27-28-29).

Cami orijinal plâni, örtü sistemi ve bezemeli minaresine ilave olarak devrinin orijinal çinileriyle de dikkati çekmektedir (Res. 21-22-23-24). Cami döşemesinden ortalama 120 cm. yüksekliğe kadar beden duvarları çepeçevre sıraltı tekniğinde yapılmış, birbirine geçmeli çokgen, daire ve üçgen şekil ve değişik renkleriyle çini kuşatmaktadır. Ancak bu çiniler yer yer tahrip olmuş ve büyük bir bölümü de yok olmuştur.

Caminin kuzey cephesinde (Res. 3-10) beş kubbeli ve kubbeleri dört sütün ile duvarlara oturan bir son cemaat, yer almaktadır. Son cemaatin doğu ve batı yanları duvar ile kapalıdır. Ancak bu duvarlar altlı, üstlü ikişer pencere ile dışarı açılmıştır. Ayrıca son cemaatte, cami giriş kapısının sağında ve solunda birer adet sade mihrabiye yer almaktadır.

Caminin kuzey ve doğu beden duvarları siyah ve beyaz taşların üst üste sıra ile konmasıyla cephede bir estetik ve hareket sağlanmıştır. Kuzey cephede siyah ve beyaz taş sıralaması kenarlardan içeriye bir müddet devam etikten sonra kesilmiş, ancak kemer aralarında dört adet ve kenarlarda birer adet olmak üzere toplam altı adet rozet bu cepheye yerleştirilmiştir. Kenarlarda yer alan eşkenar dörtgen rozetlerin içi kûfi yazı ile ortada kalan, kemer ortalarındaki rozetlerin içi ise çeşitli motiflerle işlenmiş (Res. 10) ve böylece cepheye hareket kazandırılmıştır.

Caminin güney cephesinde mimari eleman olarak beş adet pencere ve mihrap çıkıntısı bulunmaktadır (Res. 1). Batı cephede ise son cemaat pencereleri de dahil olmak üzere altta dört ve üstte dört adet olmak üzere sekiz pencere bulunmaktadır. (Res. 11) Batı cephede alt sıradaki pencere kemer, ayna ve sövelerinde bulunan siyah ve beyaz taş sıralaması cephenin diğer kısımlarında yoktur. Cami ana mekan pencerelerinin üstte olanlarına, sonradan beton dışlıklar yapılmıştır. Doğru cephesi, siyah ve beyaz taşların üst üste sıralanışı dışında batı cephesiyle aynıdır.

¹ Metin Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, sayfa 48.

Cami ve son cemaatin alt sırasında yer alan pencereler lokmalı demirli, söve ve kemerleriyle, kemer içleri siyah ve beyaz taşların üst üste konmasıyla hareketli, kenarlar sütünceli ve sütünceleri çeşitli şekillerde işlemelidir. Ancak doğu cephede yer alan alt sıradaki pencerelerin kemer içleri zengin bitkisel ve geometrik bezemelere sahiptir. (Res. 4-5)

Caminin ana kubbesi hariç damı düzdür. Akıntı dört yöne az bir meyille verilmiş ve yağmur ve kar suları çörlenler vasıtasıyla dışarı atılmaktadır. Ana kubbenin sekizgen ve yüksek bir kasnağı olup kasnak düz ve sade bir silme ile nihayetlenmektedir. Kasnakta ana yönlere açılan dört adet pencere bulunmaktadır. Kasnak üstü sekizgen piramit olarak yükselmekte ve üstü alaturka kiremit ile örtülüdür (Foto 4, Plan-2-4).

Safa Camii minare hariç tutulduğunda kuzey güney aksında tam olarak simetrik bir plân arz etmektedir.

Minare caminin kuzeydoğu kösesinde yer alır (Res. 1-2-14-15). Minare kaidesi kare bir plâna sahip olup (Plan-1), siyah taştan inşa edilmiştir (Res. 15). Minare girişi batı cephedendir. Minare kaidesinde üste kuzey, güney ve doğu cephede siyah ve beyaz taşların kullanılmasıyla küfi yazı panoları yer almakta (Res. 15-16), batı cephede ise cami damına çıkış kapısı bulunmaktadır. Bu kapıdan sonra minare ile cami arasında yer alan duvarın üstüne yerleştirilen merdivenlerle cami damına çıkılmaktadır.

Minare kaidesinde, küfi yazı panolarından sonra taşlar beyazlaşmakta ve yazı panolarının hemen üstünde mavi çiniden geometrik motifli bir şerit yer almaktadır. (Res. 15) Bu çini şeritten sonra kareden üçgenlerle sekizgene geçilmektedir. Sekizgenlerin içleri çeşitli bitkisel ve geometrik motifli ve üstleri kemerli, panolarla süslenmekte ve bu panoların üstündeki kemerler içe doğru kıvrılarak sekizgenden daireye geçişi sağlamaktadır. (Res. 15) Safa Camii, tek serefeli, serefe korkuluk taşları siyah ve beyaz taşların yan yana sıra ile konmasıyla inşa edilmiş, yüksek bir minareye sahiptir (Res. 2-14). Çok itinalı bir işçiliğe sahip olan minarenin yuvarlak gövdesinde de yatay ve dikey zengin, oymalı ve bezemeli kuşak ve rozetlerle yazı ve şeritler yer almaktadır. Safa Camii'nin minaresinde, mihrabında, minberinde ve pencere aynalarında bulunan bezemeleriyle ve

çinileriyle başlı başına bir inceleme konusu olmalıdır. Minaresi devrinin ve üslubunun minareleriyle birlikte ele alınması ve incelenmesi gerekmektedir.

Genel olarak bakıldığında Safa Camii, çapı 12.00 metreden büyük ana kubbesi, enine uzun, ulu cami tipi planı, sıraltı tekniğiyle yapılmış çinileri, taştan işlemeli, bezemeli ve oymalı mihrabı ve minberi, yüksek ve bezemeli minaresi, hareketli cepheleri ve pencereleriyle devrinin ve Akkoyunluların en güzel eserlerinden biridir.

Önceki yıllarda da onarılan cami Vakıflar Genel Müdürlüğüne 1955 yılında, cephelerde çürümüş saçak altı kaplamaları ve saçak silmeleri ile iç sıvaları ve kalem işleri elden geçirilerek onarılmıştır. Daha sonraki yıllarda ise külahtaki kiremitlerin aktarılması ve kiremit altı izolasyonu ile az meyilli olan dama meyil betonu ve sap yapılmıştır.

Safa Camiinin bugün yine kubbesinden ve damından gelen rutubet ve nem neticesinde kalem işleri, batı cephesinde yer altından gelen rutubetle de çinileri bozulmaktadır. Bütün eserlerimizde en başta gelen hastalık olan nem ve rutubetten Safa Camii de böylece nasibini almaktadır. Bunun önlenmesi için dama metal kaplama (kurşun, bakır) yapılmalı, ana kubbenin kırılan ve çürüyen alaturka kiremitleri değiştirilip aktarılmalı, kiremit altı izolasyonu yapılmalı ve rutubet alan cephelerinde drenaj yapılmalıdır.

Ayrıca caminin kuzey cephesinde, giriş avlusunun ortasına yapılan, estetik açıdan çok çirkin ve cepheyi kapatan, B.A. şadırvan da buradan kaldırılmalıdır. (Res. 3-10)

KAYNAKLAR :

Metin SÖZEN, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul-1971.

İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara-1984.

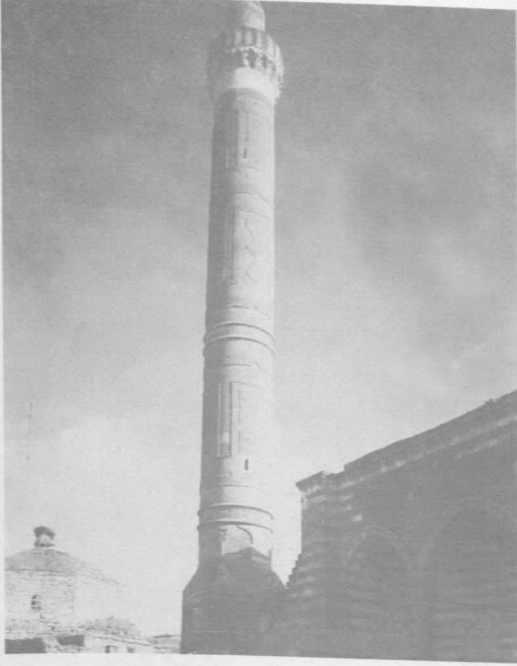
Metin SÖZEN, *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, İstanbul-1981.

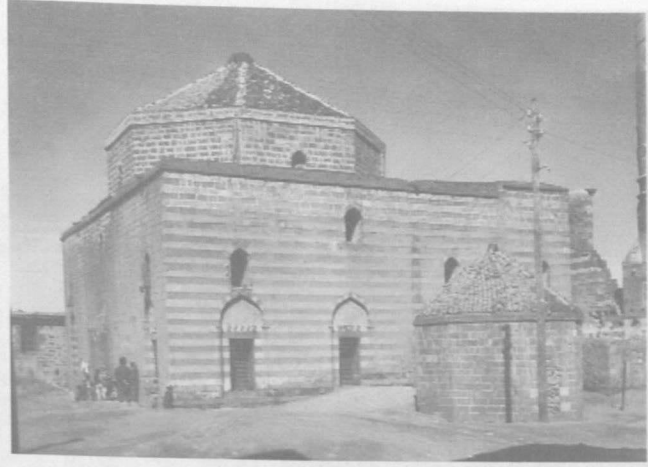
Res. 1: Diyarbakir'in genel görünümü, Safa Camii ve sağda Kadı Hamamı (1965).

Res. 3: Diyarbakir Merkez Safa Camii kuzey cephesi ve son cemaat yeri (1965).

Res. 2: Diyarbakir Merkez Safa Camii minaresi, son cemaatin sol kısmi ve sağda Kadı Hamamı (1965).

Res. 4: Diyarbakir Merkez Safa Camii doğu cephesi ve ana kubbe kasnağı ile külahı ve türbe (1965).

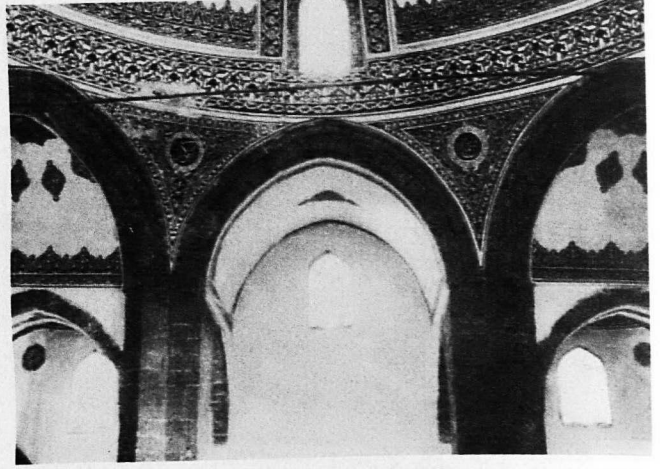
Res. 5: Diyarbakir Merkez Safa Camii penceresinden detay (1965).

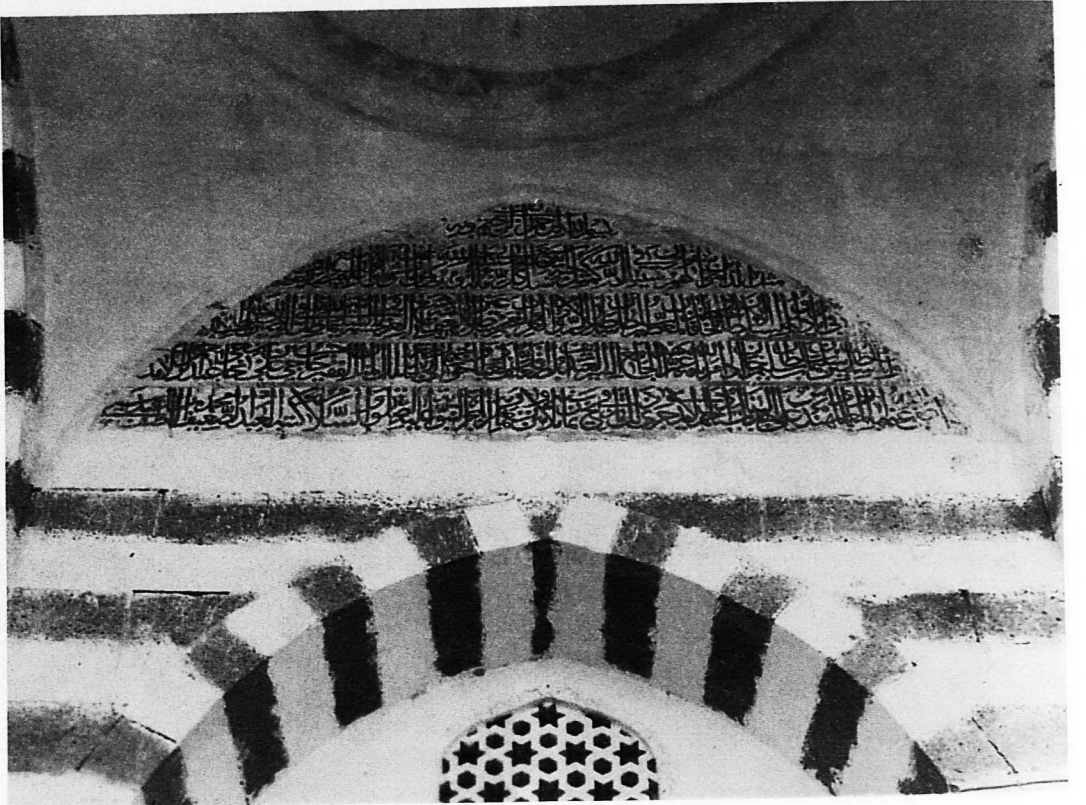
Res. 6: Diyarbakir Merkez Safa mihrabı ve minberi (1965).

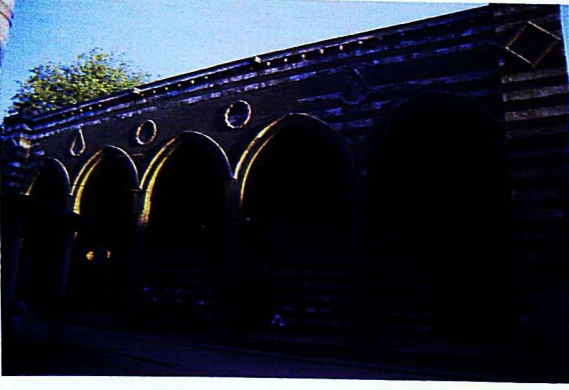
Res. 7: Diyarbakir Merkez Safa Camii mihrabı detay (1965).

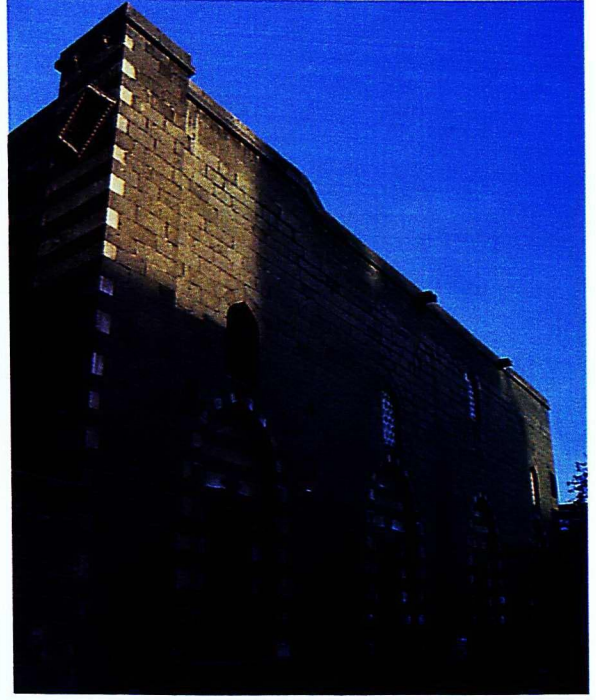
Res. 8: Diyarbakir Merkez Safa Camii içten görünüş (1965).

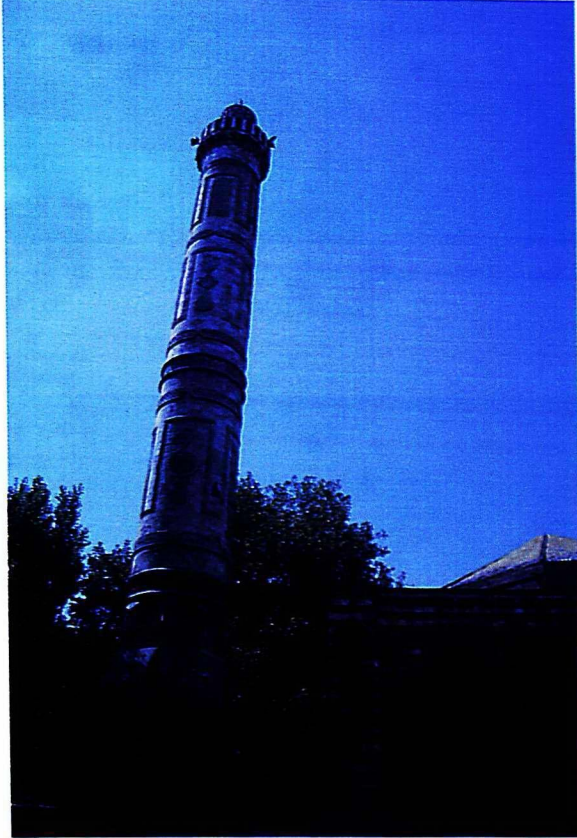
Res. 9: Diyarbakir Merkez Safa Camii giriş kapısı üstündeki onarım kitabesi (1965).

Res. 10: Diyarbakır Merkez Safa Camii kuzey cephesi (1991) (Fotoğraf A. Kılıcı).

Res. 11: Diyarbakır Merkez Safa Camii batı cephesi (Fotoğraf A. Kılıcı 1991).

Res. 14: Diyarbakır Merkez Safa Camii minaresi (Fotoğraf A. Kılıcı 1991).

Res. 12: Diyarbakır Merkez Safa giriş kapısı üstündeki yazı dizini.

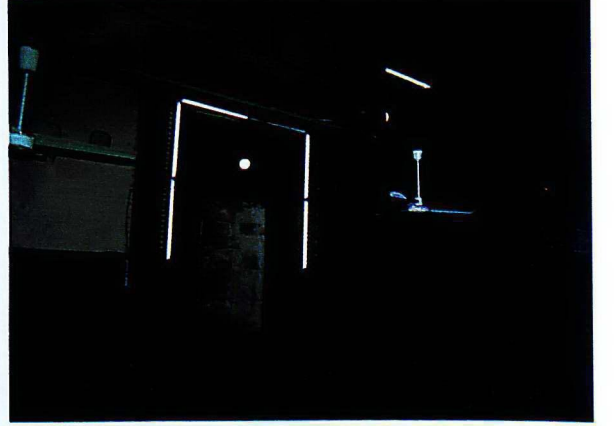
Res. 13: Diyarbakır Merkez Safa Camii giriş kapısı üstündeki onarım kitabesi (Fotoğraf A. Kılıcı 1991).

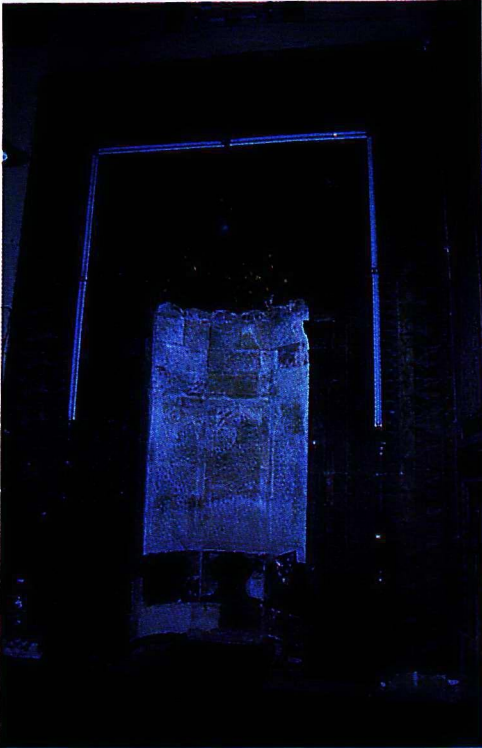
Res. 15: Diyarbakir Merkez Safa Camii minaresi detay (Fotoğraf A. Kılıcı 1991).

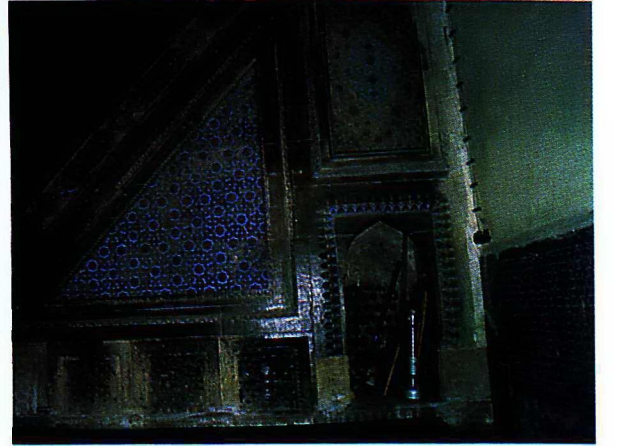
Res. 16: Diyarbakir Merkez Safa Camii minaredeki kûfî yazı ve çini şerit (1991).

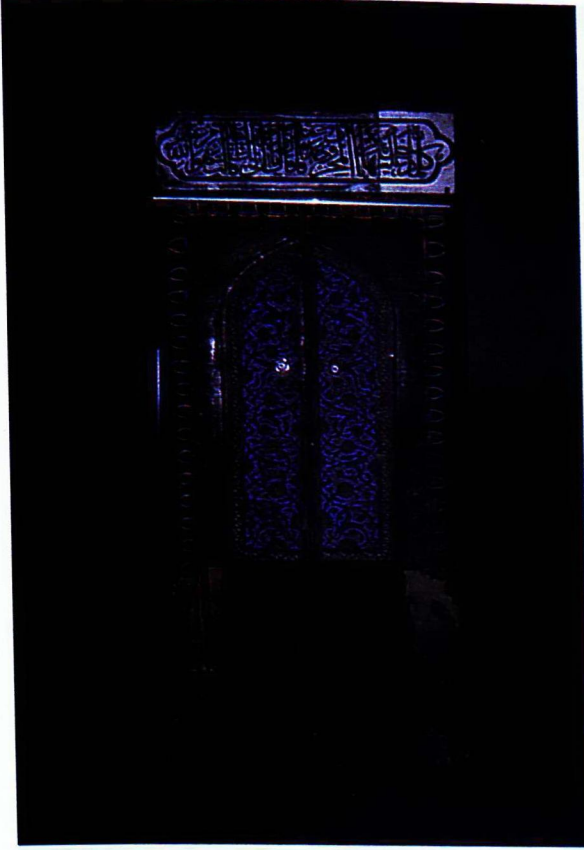
Res. 17: Diyarbakir Merkez Safa Camii mihrabı ve minberi (1991)

Res. 18: Diyarbakir Merkez Safa Camii mihrabı detay (1991).

Res. 19: Diyarbakir Merkez Safa Camii minberi (1991).

Res. 20: Diyarbakır Merkez Safa Camii minber kapısı (1991).

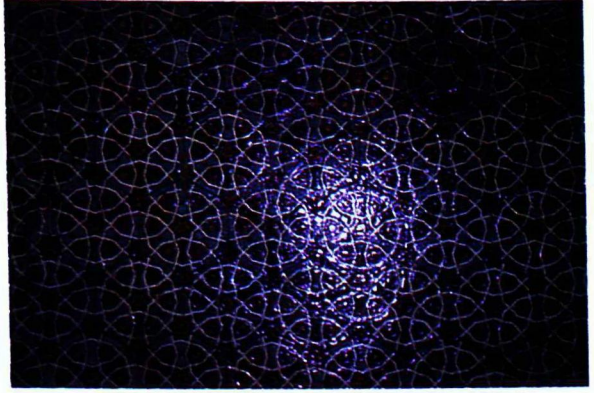
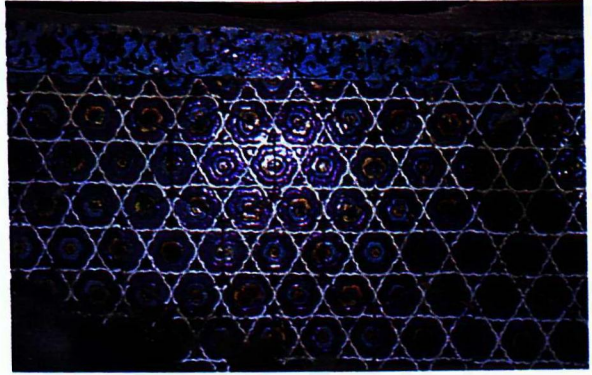
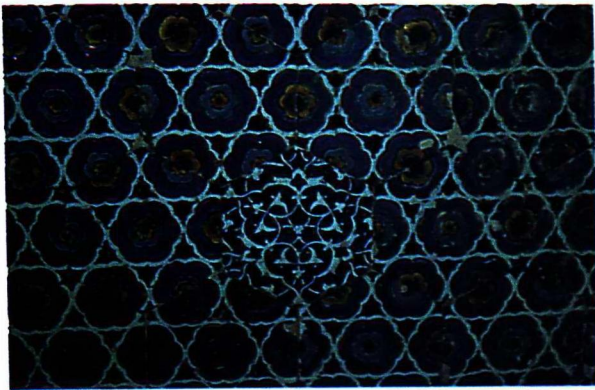

Foto 21 : Diyarbakır Merkez Safa Camii çinileri (1991).

Res. 22: Diyarbakır Merkez Safa Camii çinileri (1991).

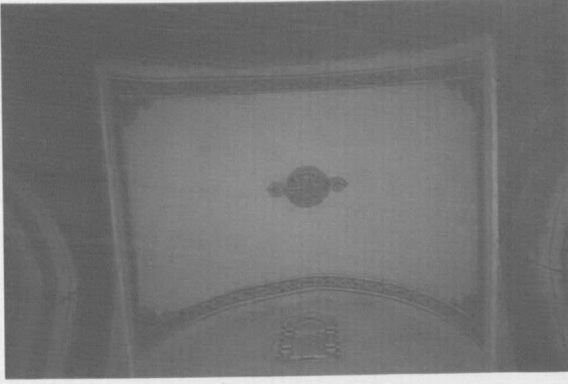

Res. 23: Diyarbakır Merkez Safa Camii çinileri (1991).

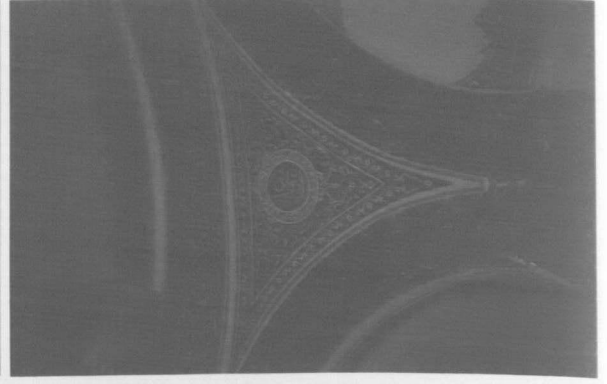

Res. 24: Diyarbakır Merkez Safa Camii çinileri detay (1991).

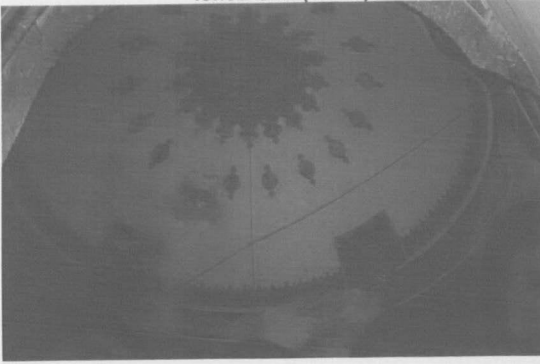

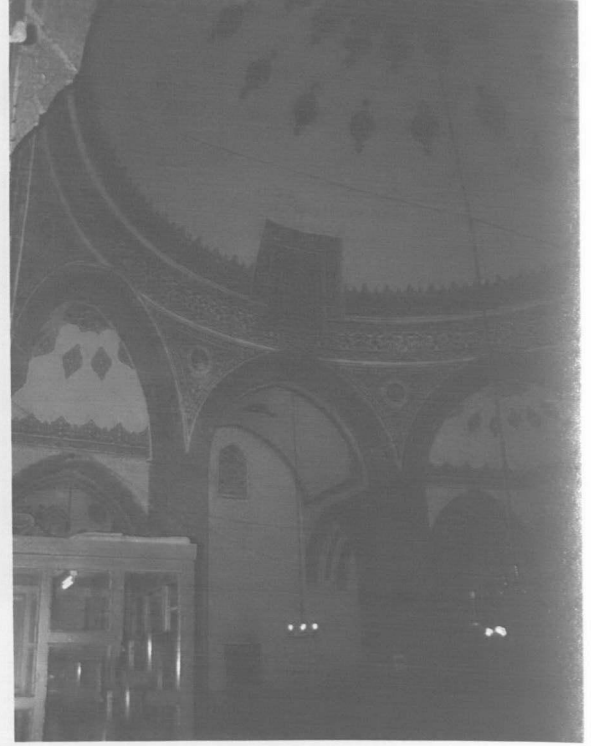
Res. 25: Diyarbakır Merkez Safa Camii tonoz örtü (1991).

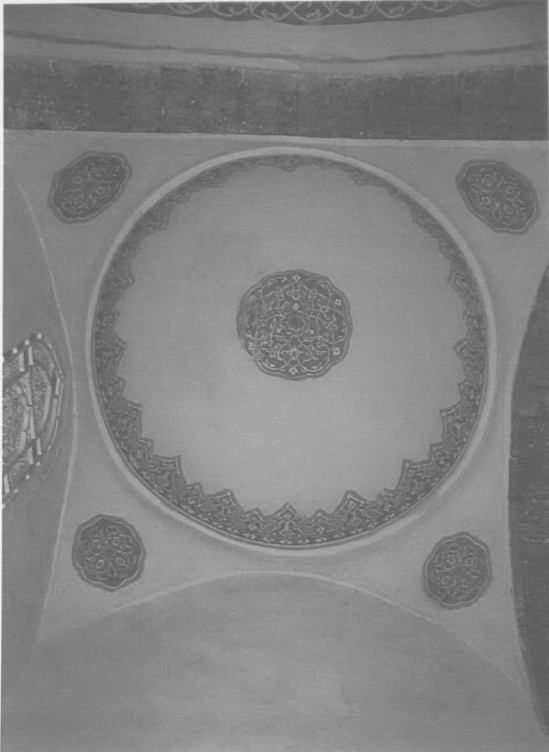
Res. 26: Diyarbakır Merkez Safa Camii kubbeye geçiş detay (1991).

Res. 27: Diyarbakır Merkez Safa Camii kubbenin görünüşü (1991).

Res. 28: Diyarbakır Merkez Safa Camii içten sol yan görünüş (1991).

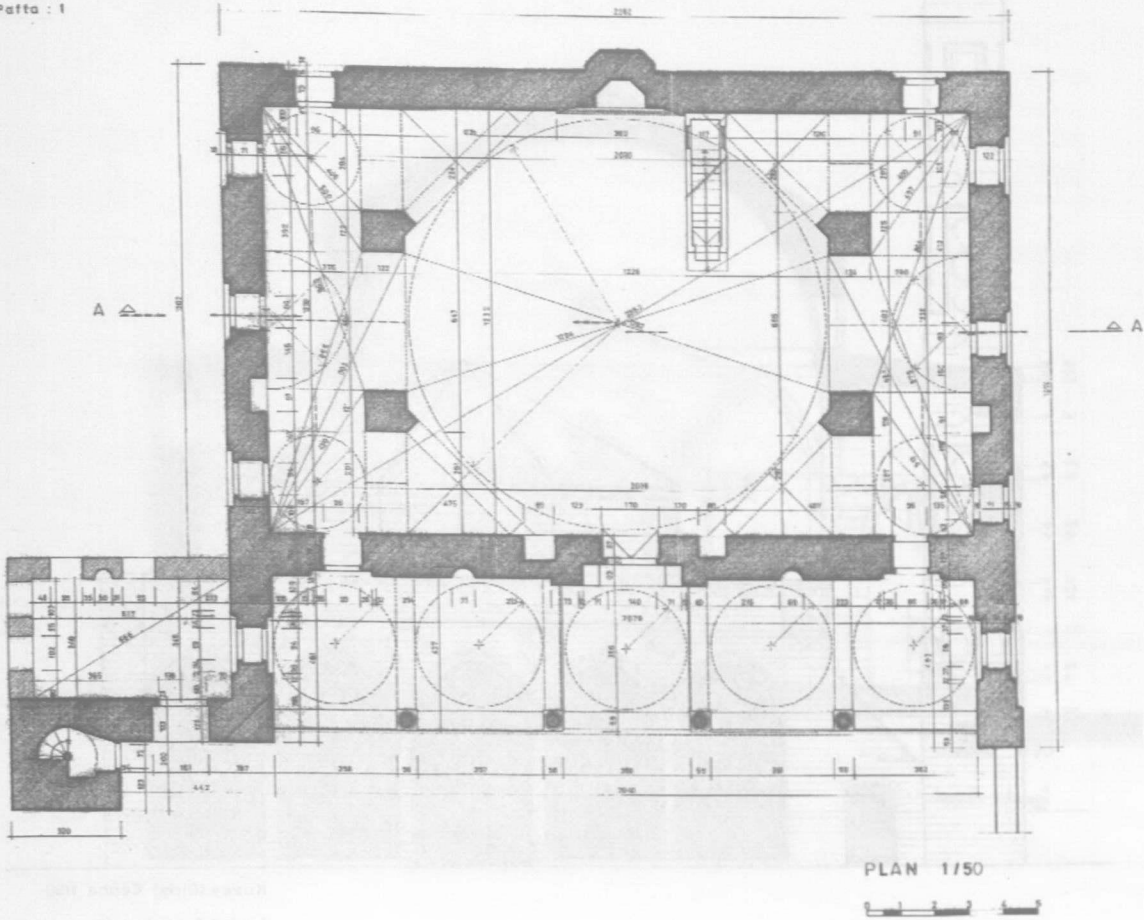
Res. 29: Diyarbakır Merkez Safa Camii köşelerdeki küçük kubbelerden birinin görünüşü (1991).

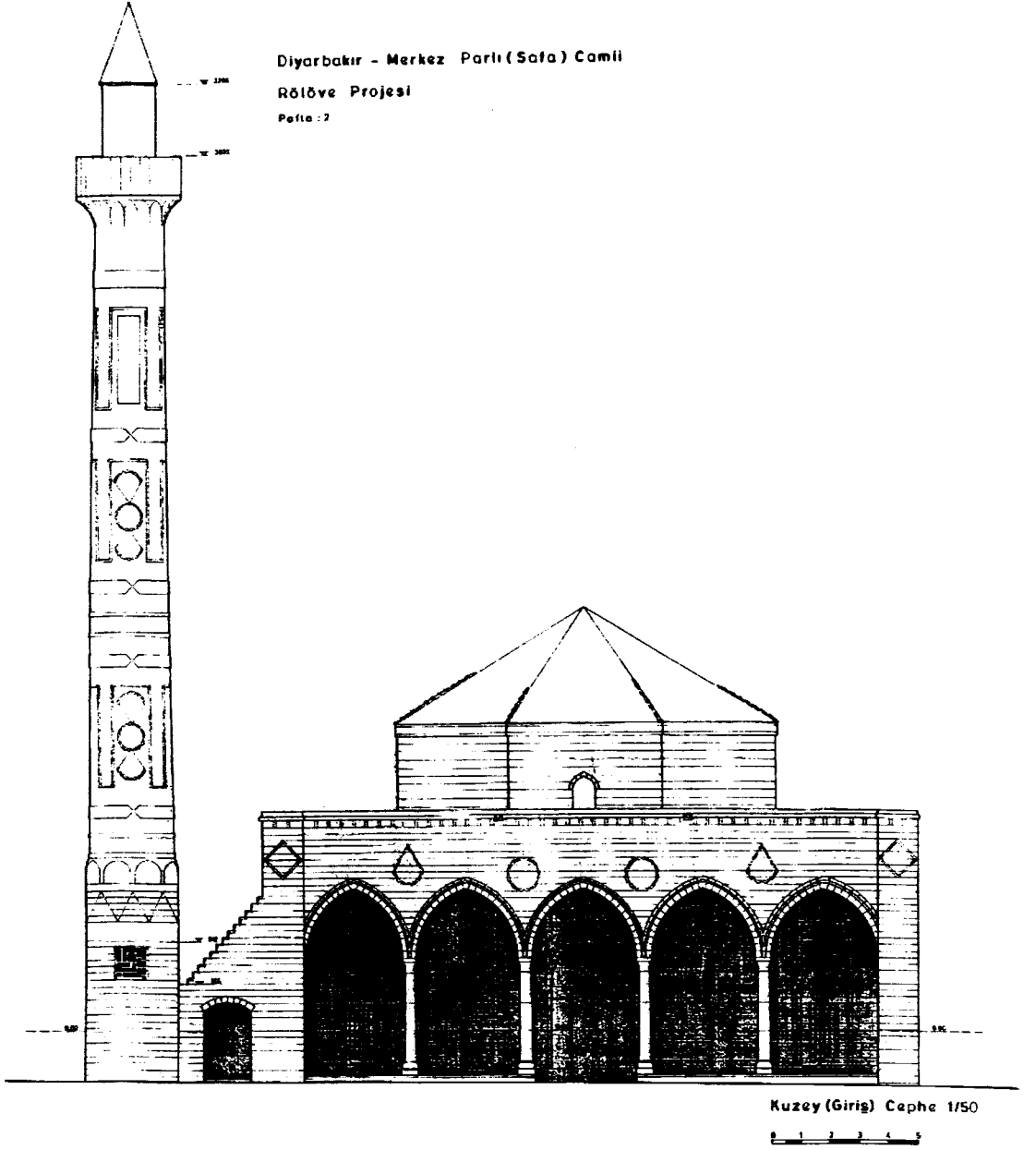

Res. 30: Diyarbakır Merkez Safa Camii iç görünüş (1991).

Diyarbakır - Merkez Safa (Parlı) Camii
Rölöve Projesi

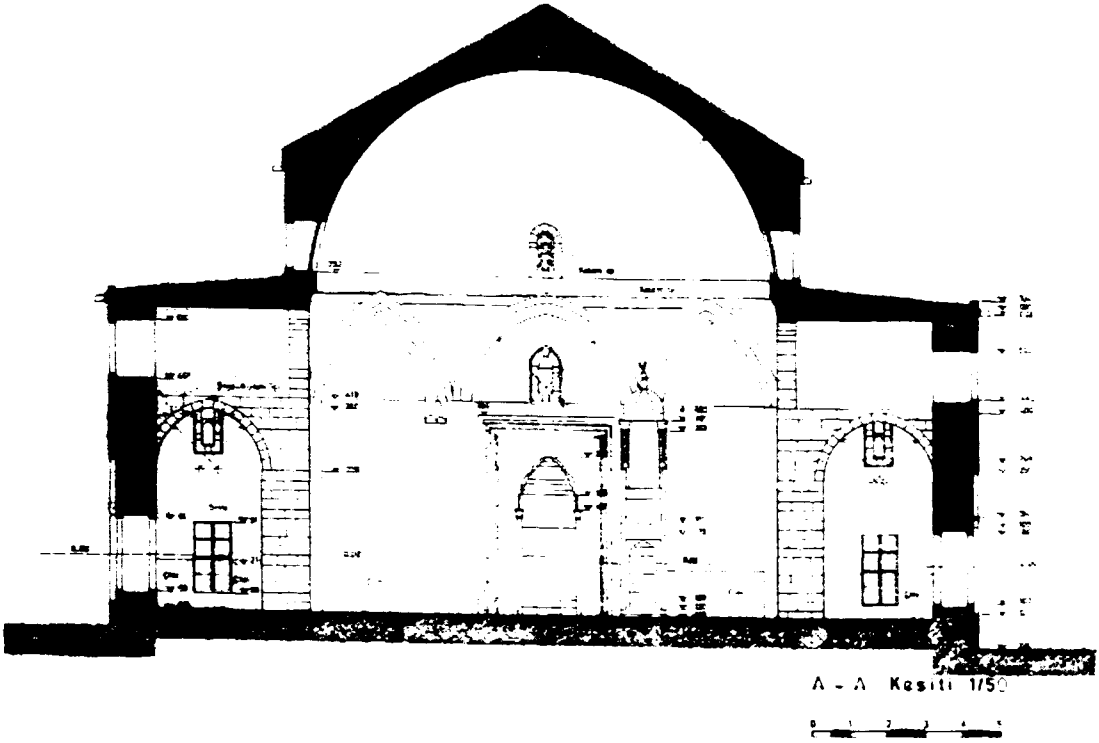
Pafta : 1

Plan: 2

Diyarbakır - Merkez Safa (Parlı) Camii
Rölefe Projesi
Pafta: 3

Plan: 3

Diyarbakır - Merkez Sefa (Parlı) Camii

Rölefe Projesi

Pafta: 4

Plan: 4

Yard. Doç. Dr. (Mimar) Şahabettin ÖZTÜRK

**Bitlis Merkez
Meydan Camii**

---

bir kemer içinde yer alan yuvarlak bir rozet yer almaktadır. Minare güney cephede zeminden 2.21 cm. diğer cephelerde ise farklı yüksekliklerdeki 10 cm.lik pah yardımıyla daralmaktadır. Minare artı eksi kotundan 4.88 m.ye kadar kare plânlı olarak devam eder. Daha sonra minare köşelerde 3.97 m. yüksekliğindeki pahlar yardımıyla sekizgene bölünerek silindirik gövdeye geçiş yapmaktadır. Silindirik gövde 6.67 m. yüksekliğinde olup, iki adet 20 cm. genişliğinde 30 m. yüksekliğinde mazgal pencere bulunmaktadır.

Minare şerefesine silindirik gövdeden geçiş pahlı silme yardımıyla yapılmıştır. Şerefe 18 cm. kalınlığında 72 cm. yüksekliğindeki metal kurşun kenetli kesme taş korkuluklarla çevrelenmiştir. Petek yüksekliği 3.64 m. olup, güney yönünde üzeri basık kemerle geçilmiş kapı yer almaktadır. Petek bölümü 2.31 m. yüksekliğindeki piramidal bir külâh ile tamamlanmıştır. Külâhın en üst bölümünde yekpare üçgen formunda bir kilit taşı yer almaktadır.

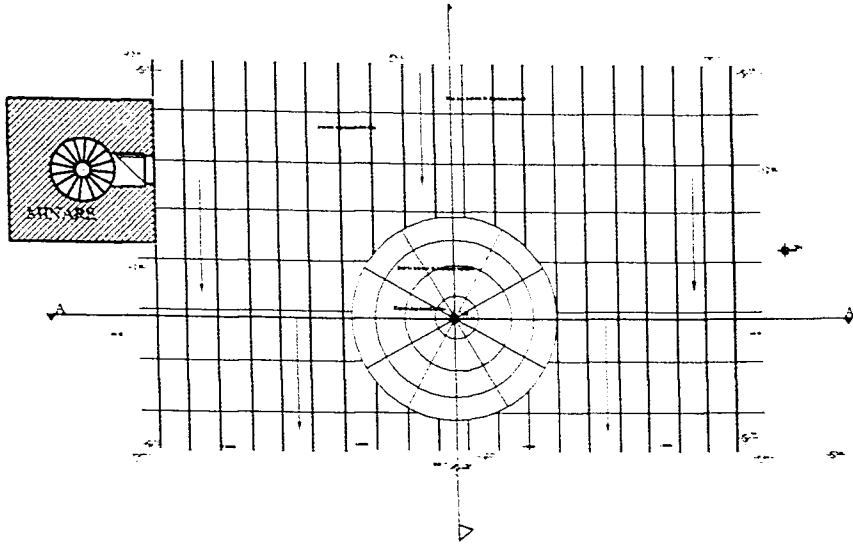
Cephe duvarları zeminden itibaren kuzey cephesi hariç minare pahına uygun pahla çevrelenmiştir. Caminin en hareketli cephesi son cemaat yerinin bulunmasından dolayı kuzey cephesidir. Diğer cepheler ise oldukça yalın bir yapıya sahiptir. Doğu ve batı cephelerindeki yaklaşık 1.50 m. kot farkı yedi adet merdiven rıhtı ile aşılmaktadır. Güney cephesinde üç adet diğer cephelerde ise birer adet 75 cm. genişliğinde 1.11 m. yüksekliğinde alçı şebekeli üst pencereler sivri kemerli bir yapıda düzenlenmiştir. Beden duvarları düz örtü sistemine iki kademeli düz saçak ile geçiş sağlanmıştır. Saçak altlıklarında 15 cm. genişliğinde 34 cm. yüksekliğinde dekoratif saçak altı konsollar yer almaktadır.

Cami örtü sistemi ortada bir kubbe ile yan-

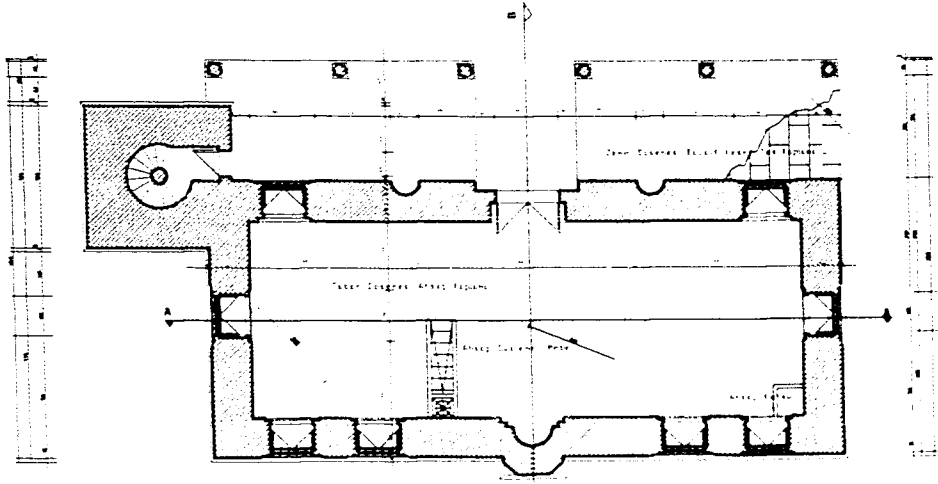
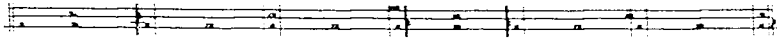
lardaki ve son cemaat bölümünün üzerindeki sivri beşik tonozlar, güneye eğimli düz dam olarak tamamlanmıştır. Düz dam ile kubbe kurşun kaplamalı olup, eğim yönünde dört adet çörtlen bulunmaktadır. Camide son derece yalın bir yapıya sahip olup süsleme kapı, alt pencereler, mihrabiyeler ve mihrap çevresinde bir bant şeklinde yer almaktadır. Malzeme olarak yapıda bazalt taşı; çevre duvarı, zemin kaplaması, tretuvar kaplaması ile beden duvarlarının pahlı olan bölümüne kadarki kısımlarında kullanılmıştır. Yapının diğer tüm bölümlerinde bölgesel küfeki kesme taşı kullanılmıştır. Cami iç bölümü sıvasız olup bölgesel cas harcı sadece kubbe ve tonozların iç bölümlerinde kullanılacaktır. Yapıda bağlayıcı malzeme olarak, temel altı seviyesinde kül katkılı kireç harcı, beden duvarlarında kireç harcı, çevre duvarlarında çimento harcı, kesme taşlarının birbirine bağlamada metal kurşun kenetler kullanılacaktır.

Bitlis Merkez Meydan Cami minaresi uzun yıllardan beri Bitlis şehir merkezinin orta yerinde ilgisizlik ve bakımsızlıktan dolayı adeta kendi kaderi ile baş baş bırakılmıştır. 2003 yılı başından beri Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Bitlis halkının çabaları ve Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu izni alınarak yapımına başlanmıştır.

Böylece şehir merkezinde önemli bir konuma sahip olan yapı ve çevresi yeniden düzenlenerek hem ibadet ihtiyacı ve hem de tarihi bir yapı restorasyon çalışmaları başlayarak Bitlis'in tarihi konumuna uygun bir duruma getirilmiştir.

MEYDAN CAMİİ ÜST ÖRTÜ PLANI ÖLÇEK=1:50

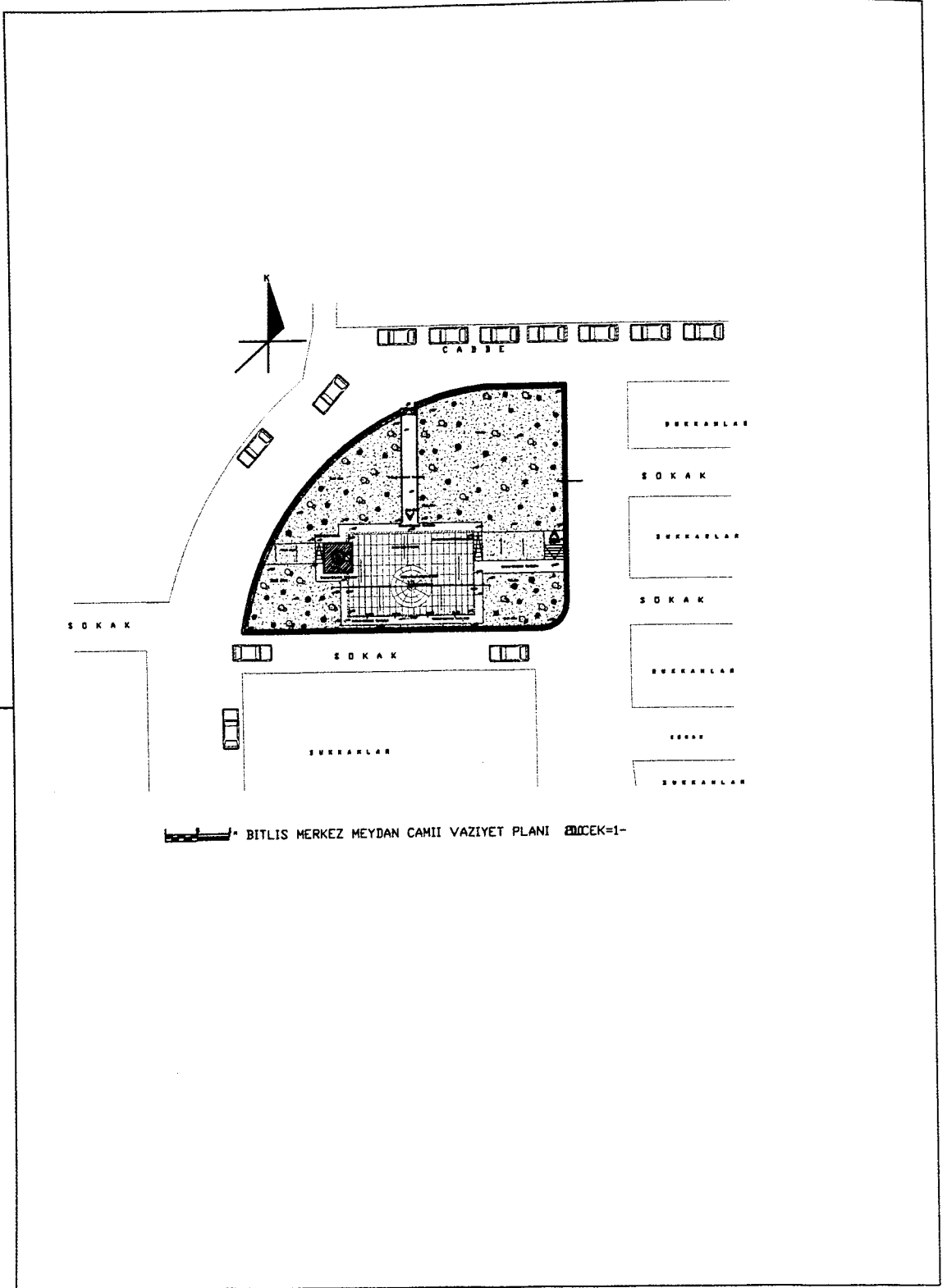
MEYDAN CAMİİ PLANI ÖLÇEK=1:50

ADI SAHABETTİN
SOYADI ÖZTÜRK
UNVANI DR. MİMAR
ODA SİCİL NO 23408
DİPLOMA NO G-B-0-10
TARİH 04.06.2009

YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSİTESİ
BİTLİS MEYDAN CAMİİ
ROLOVE-RESTORASYON VE
RESTİTÜSYON PROJESİ

Pafta No: _____
Konu: _____
Ölçek: _____
Tarih: _____

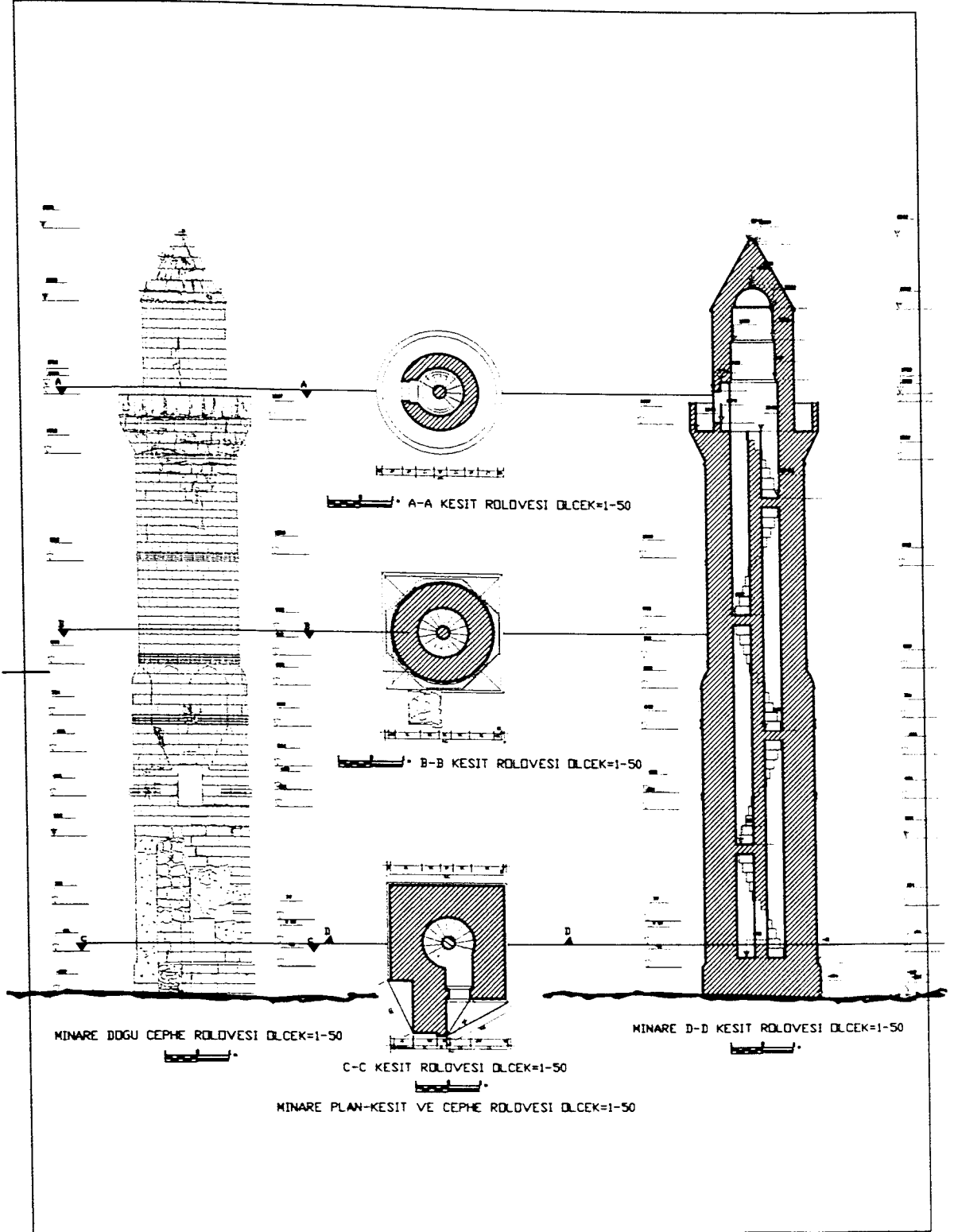

YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSİTESİ

BITLİS MEYDAN CAMİİ
RÖLÖVE-RESTORASYON VE
RESTITÜSYON PROJESİ

SİNAD:

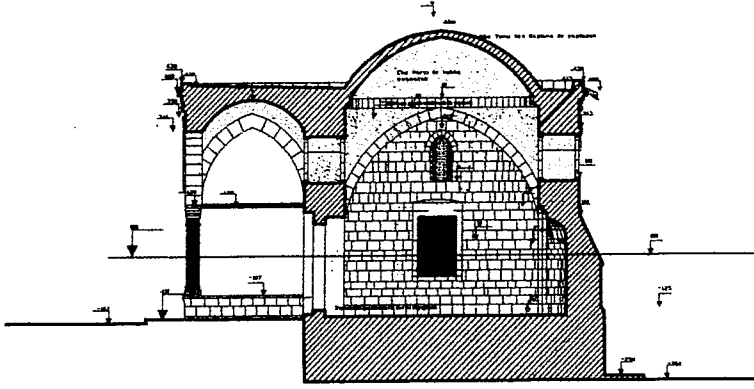
ADI: ŞAHABETTİN
SOYADI: ÖZTÜRK
UNVANI: DR.MİMAR
ODA SICIL NO: 23408
DİPLOMA NO: G-B-0-10
TARİH: 04.06.2003Pafta No: Konu: Ölçek: Tarih:

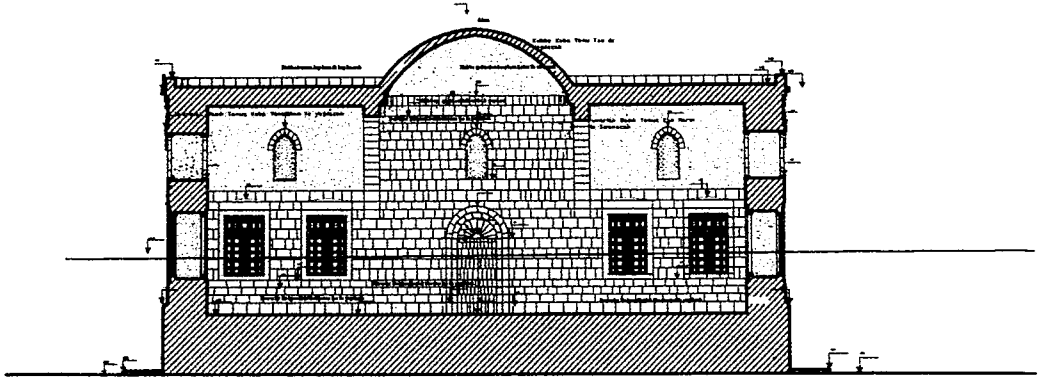
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
BITLİS MEYDAN CAMII
RÖLÖVE-RESTORASYON VE
RESTITÜSYON PROJESİ

ADY. ADI: SAHABETTİN
SOYADI: ÖZTÜRK
UNVANI: DR.MİMAR
DDA SİCİL NO: 23408
DİPLOMA NO: G-B-0-10
TARİH: 04.06.2003

Pafta No:	
Konu:	
Ölçek:	
Tarih:	

MEYDAN CAMII B-B EN KESİTİ OLÇEK=1/50

A-A BOY KESİTİ OLÇEK=1/50

ADİ: SAHABETTİN
SOYADI: ÖZTÜRK
ÜNVANI: DR. MİMAR
ODA SİCİL NO: 23408
DİPLOMA NO: G-B-0-10
TARİH: 04.06.2003

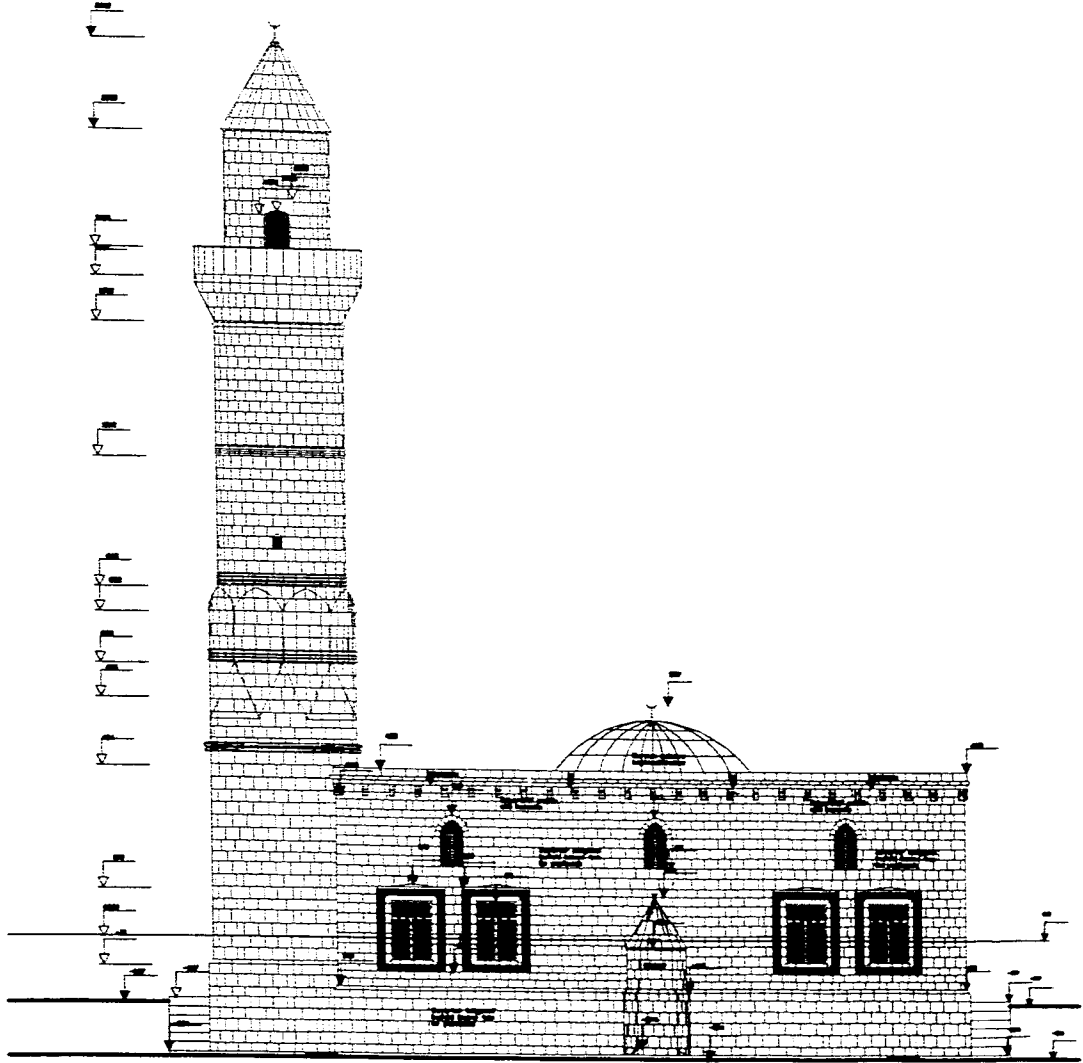
İN ADI: YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
BITLİS MEYDAN CAMII
RÖLÖVE-RESTORASYON VE
RESTITÜSYON PROJESİ

Pafta No :

Konu:

Olçek:

Tarih:

MEYDAN CAMİİ GÜNEY CEPHESİ ÖLÇEK=1-50

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

BITLİS MEYDAN CAMİİ
RÖLÖVE-RESTORASYON VE
RESTITÜSYON PROJESİ

ŞİNAF:

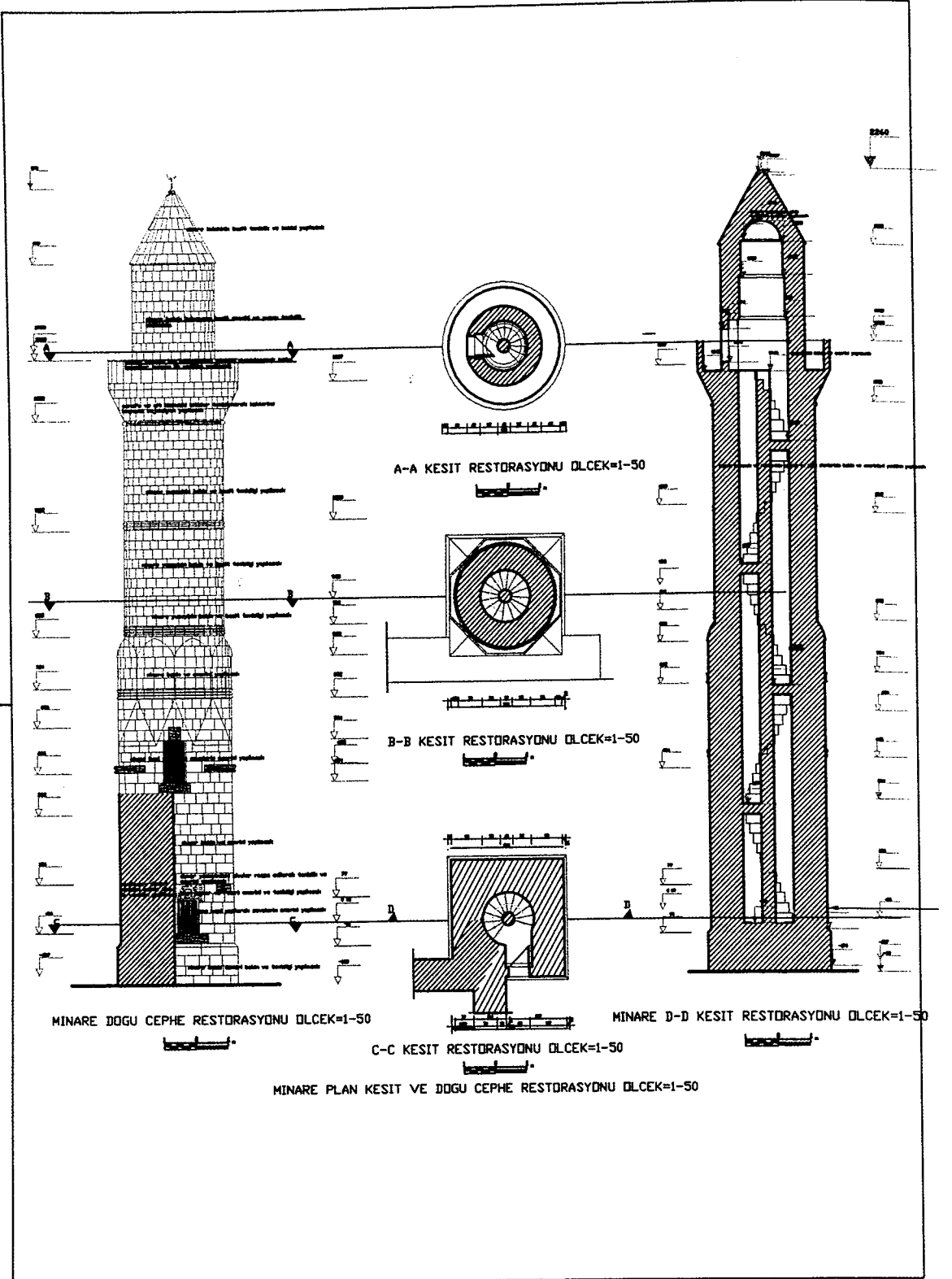
ADI: SAHABETTİN
SOYADI: ÖZTÜRK
UNVANI: DR.MİMAR
ODA SİCİL NO: 23408
DİPLOMA NO: G-B-0-10
TARİH: 04.06.2003

Pafta No: _____

Konu: _____

Ölçek: _____

Tarih: _____

YUZUNCU YIL UNIVERSİTESİ
 BITLİS MEYDAN CAMII
 RÖLÖVE-RESTORASYON VE
 RESTİTUSYON PROJESİ

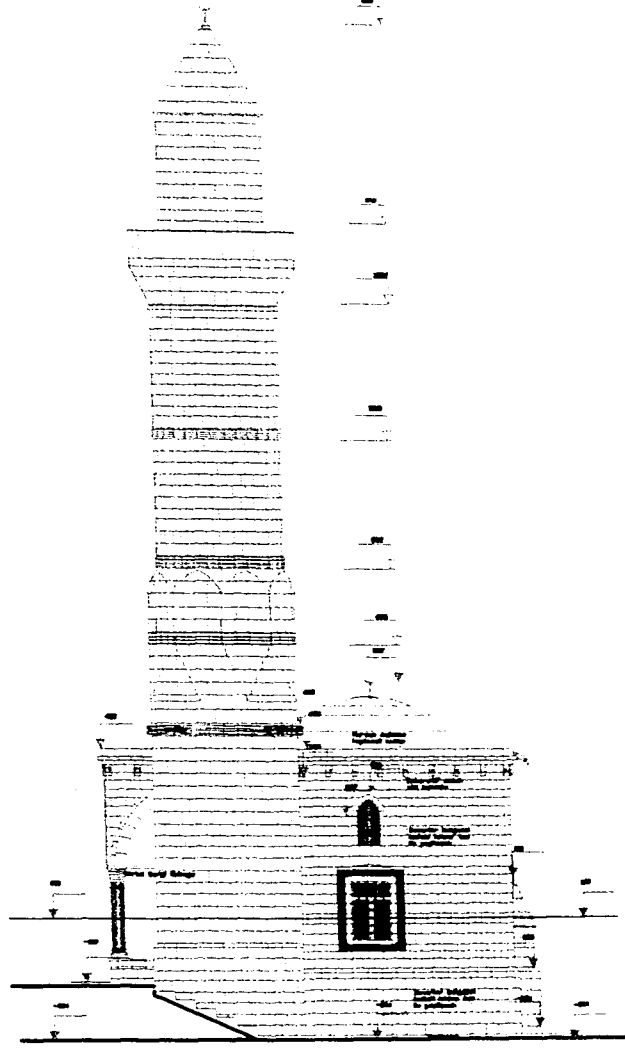
İN ADI: ADI: ŞAHABETTİN
 SOYADI : ÖZTÜRK
 UNVANI : DR.MİMAR
 ODA SİCİL NO : 23408
 DİPLOMA NO : G-B-0-10
 TARİH : 04.06.2003

Pafta No :

Konu:

Ölçek:

Tarih:

MEYDAN CAMII BATI CEPHESİ ÖLÇEK=1-50

YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSİTESİ

BITLİS MEYDAN CAMII
RÖLÖVE-RESTORASYON VE
RESTITÜSYON PROJESİ

Şİ. ADI:

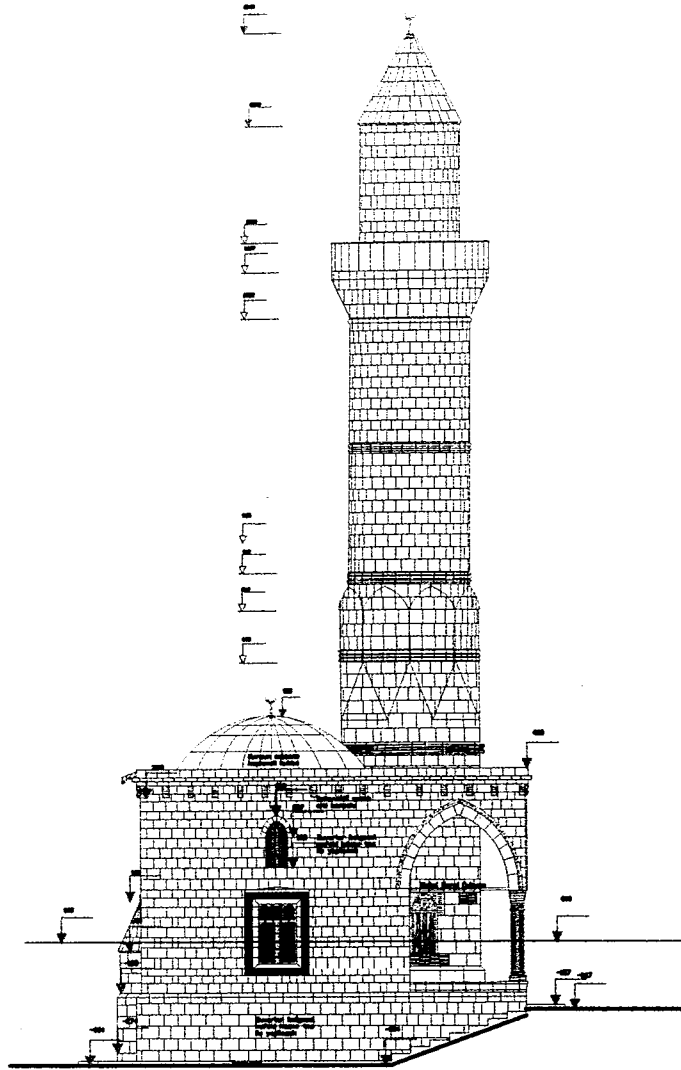
ADI: SAHABETTİN
SOYADI: ÖZTÜRK
UNVANI: DR.MİMAR
ODA SICIL NO: 23408
DİPLOMA NO: G-B-0-10
TARİH: 04.06.2003

Pasta No:

Konu:

Ölçek:

Tarih:

MEYDAN CAMII DOĞU CEPHESİ DLCEK=1-50

YUZUNCU YIL UNIVERSITESI

BITLIS MEYDAN CAMII
RÖLÖVE-RESTORASYON VE
RESTITUSYON PROJESİ

İSİM ADI:

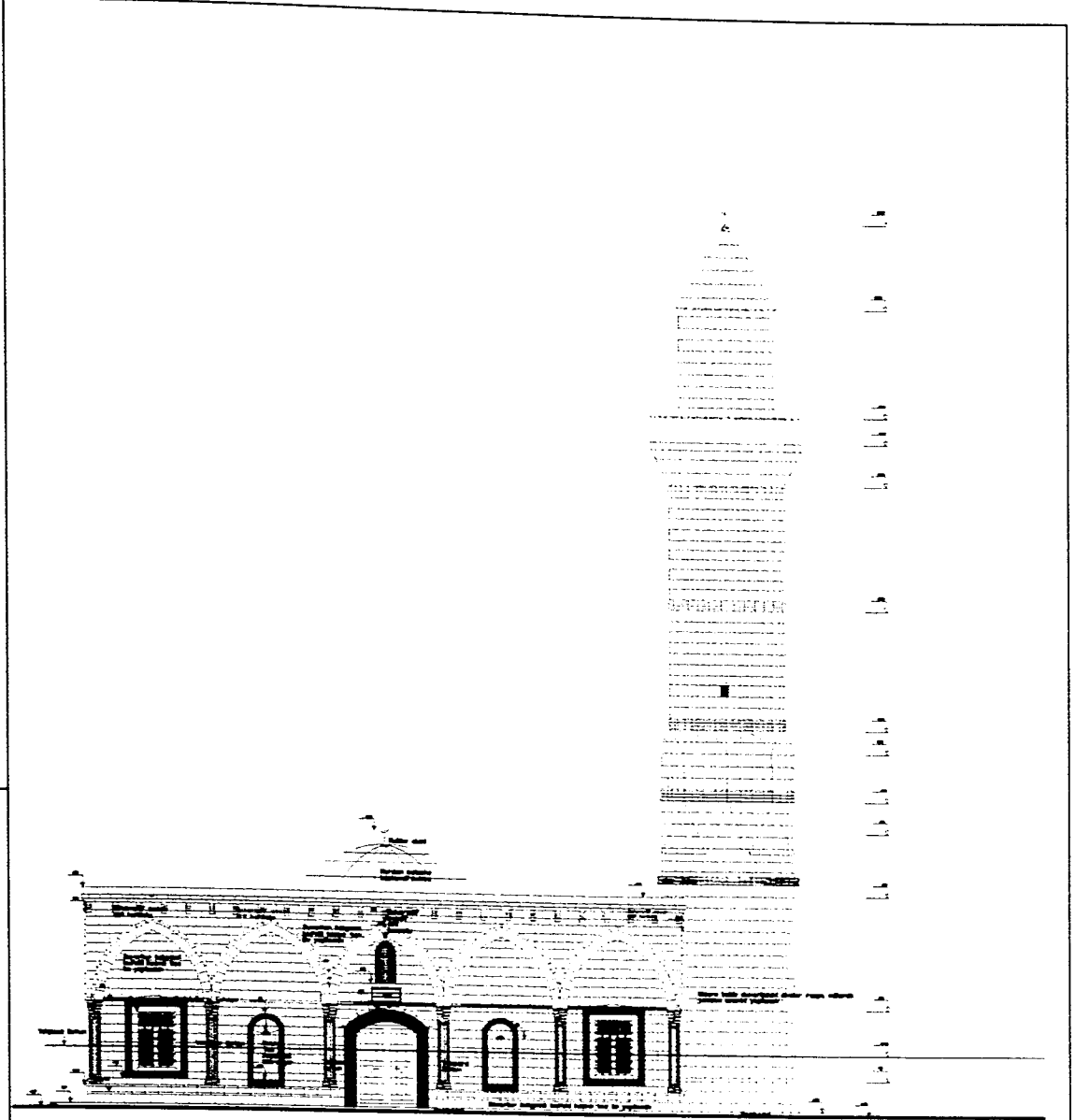
ADI: ŞAHABETTİN
SOYADI: ÖZTÜRK
UNVANI: DR.MİMAR
ODA SICİL NO: 23408
DİPLOMA NO: G-B-0-10
TARİH: 04.06.2003

Pafta No :

Konu:

Ölçek:

Tarih:

MEYDAN CAMİİ KUZEY CEPHESİ ÖLÇEK=1-50

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

BİTLİS MEYDAN CAMİİ
RÖLÖVE-RESTORASYON VE
RESTITÜSYON PROJESİ

Şİ. 42.

ADI: SAHABETTİN
SOYADI : ÖZTÜRK
UNVANI : DR.MİMAR
ODA SICİL NO : 23408
DİPLOMA NO : G-B-0-10
TARİH : 04.06.2003

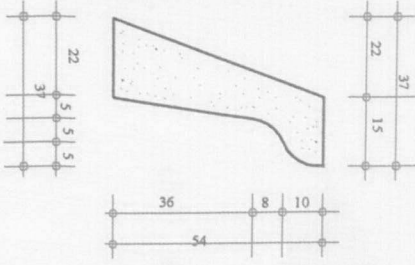
Pafta No :

Konu :

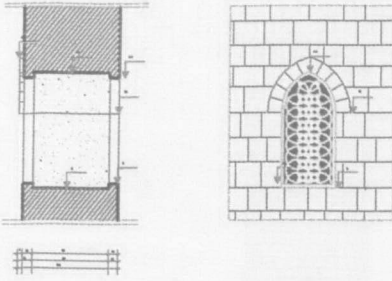
Ölçek :

Tarih :

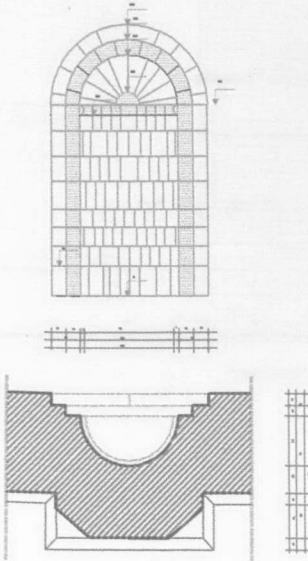

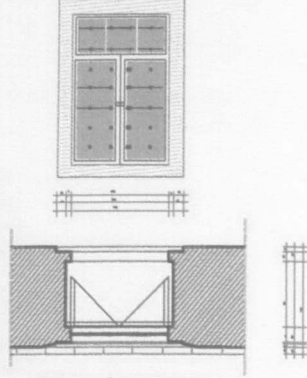
CORTEN DETAYI ÖLÇEK=1-5

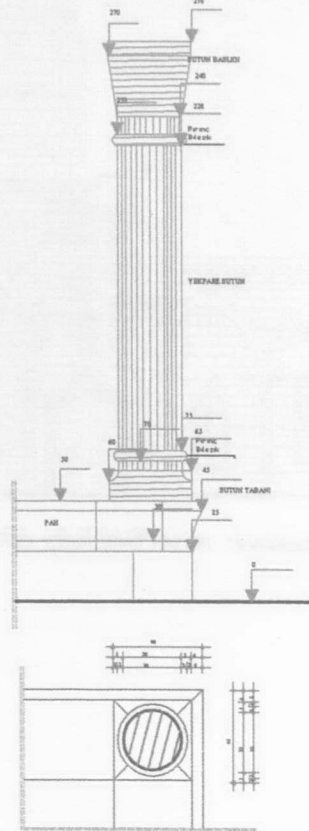
ALCI PENCERE DETAYI ÖLÇEK=1-20

MİHRAP DETAYI ÖLÇEK=1/10

PENCERE DETAYI ÖLÇEK=1-20

SÜTÜN DETAYI ÖLÇEK=1/10

ADI: SAHABETTİN
SOYADI: ÖZTÜRK
ÜNVANI: DR.MİMAR
ODA SİCİL NO: 23408
DİPLOMA NO: G-B-0-10
TARİH: 04.06.2003

İN ADI: YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
BITLİS MEYDAN CAMII
RÖLÖVE-RESTORASYON VE
RESTİTÜSYON PROJESİ

Pafta No :

Konu:

Ölçek:

Tarih:

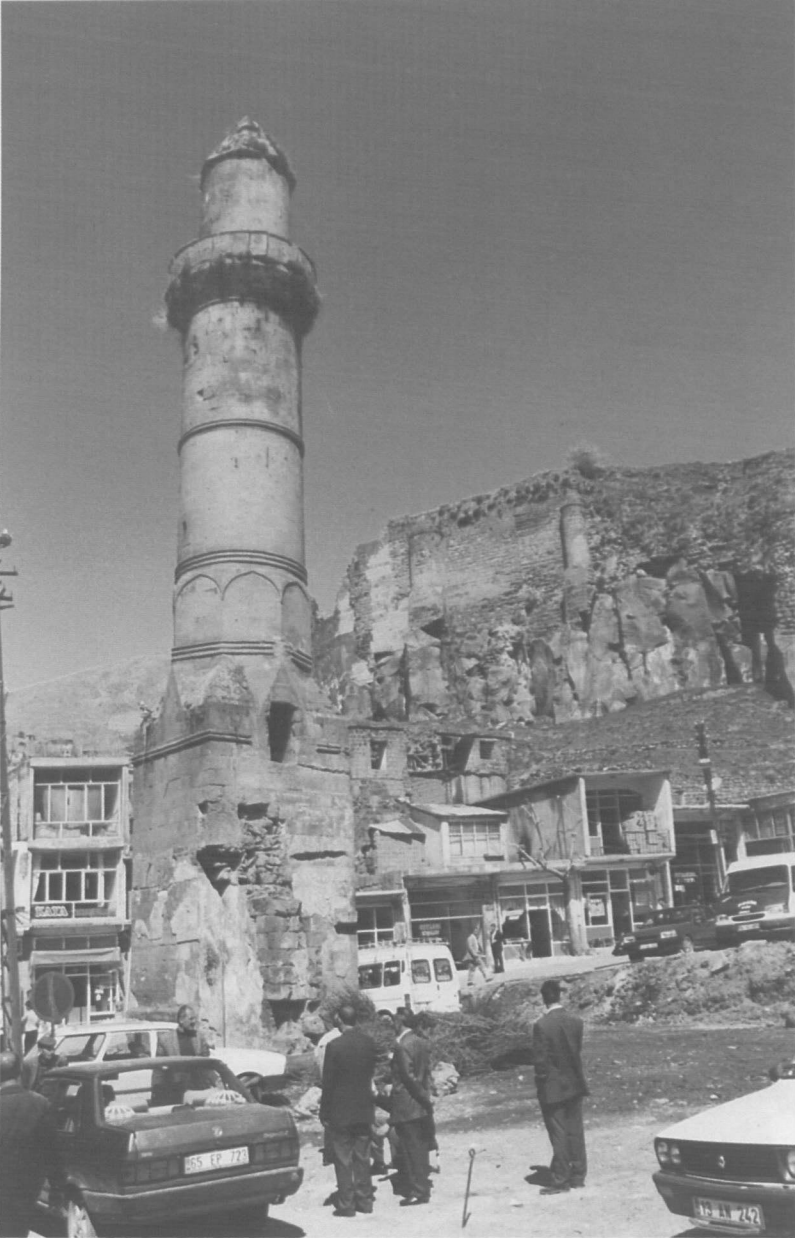
Res. 1: Merkez Meydan Camii minare kaide genel görünüşü.

Doç. Dr. Elmas ERDOĞAN

**Şanlıurfa Mevlevihane Camii
ve Peyzaj Tasarımı**

Res. 2: Merkez Meydan Camii minare güneydoğu genel görünüşü.

Yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılardan elde edilen buluntulara göre Şanlıurfa'nın tarihi paleolitik çağa kadar (M.Ö. 500.000-8.000) uzanmaktadır. Aynı kazılardan elde edilmiş neolitik, kalkolitik ve ilk tunç çağına ait de çok sayıda buluntu mevcuttur (Oymak, 1992). Kuruluşu M.Ö. 2000 yıllarına dayanan Urfa, kuzey Mezopotamya'nın Urschu uygarlığınca kurulmuş dünyanın en eski şehirlerinden ve bu uygarlığın ilk yerleşim ve kültür merkezlerinden biridir. Ancak, zaman zaman güney Mezopotamya'daki Ur şehri ile de karıştırılmaktadır (Ayataç, 1988). Dinler tarihi açısından Yakındoğu'nun önemli merkezlerinden biri olan Urfa, Suriye'den gelen yol üzerinde yer alan bir yerleşim olarak Hristiyanlık ve Suriye uygarlıkları tarihi açısından önemli bir yöredir. Eski çağlarda Edessa olarak da bilinen şehir, Edes hakimi Abghar IX'un (179-216) hakimiyeti altında ilk Hristiyanlığı kabul eden merkez olmuştur (Ayataç, 1988). Urfa'nın ilk yerlileri Hurriler, Kaldeliler ve Mitannilerdir. Yörede 1000 yıldır Türkler yaşamaktadırlar. M.Ö. 1250'lerde güney Mezopotamya'da Fırat kıyısındaki Ur şehrinde oturanlardan etnik bir grup Urfa'ya gelmiş ve kentin güneydoğusundaki bir Sin mabedinin bulunduğu ve halkının putperest olduğu Harran'a yerleşmişlerdir. (İbrahim peygamber'in ailesi de Ur şehrinde gelen bu grup arasındadır (Ayataç, 1988).

Tarihi etimolojik sıralamaya göre şehir bugüne kadar birçok isim değiştirmiştir. İlk antik adı Ur, Urha, Urhai ya da Urşu olan yerleşim daha sonraları Khurri, Orrohes, Kallirrohe, Edessa, Al-Ruha, Reha, Roha ve Urfa olarak adlandırılmıştır. Urfa adı 11.yy. başında Türklerin burayı almaları ile verilmiştir (Ayataç, 1988). Dicle ve Fırat arasındaki topraklar için M.Ö. 2000 yıllarına ait metinlerde 'Hur Memleketleri' ifadesi yer almakta, M.Ö. 1000'lerde ise Asur belgelerine göre yörenin adı 'Hanigalbat' olarak tanımlanmaktadır (Ayataç, 1988). Asurlulardan sonra yöreye İranlılar hakim olmuş, M.Ö. 331'de Büyük İskender istilası ve izleyen Hellenistik dönemden sonra Seleukos'lar (M.Ö. 344)Süryaniler'in Urhai kasabası üzerine Edessa adıyla bir kent kurmuşlardır. Seleukos'lar bölgede Edessa'dan başka Carhae (Harran), Makadonopolis (Birecik), Nikephorion (Rakka) ve

Anthemisia (Suruç) kentlerini kurarak buralara kendi halklarını yerleştirmişlerdir (Oymak, 1992).

M.Ö. 330'da İskender'in Hindistan seferinde kentin yağmalanıp, Urhai adının Edessa olarak değiştirilmesinden sonra, bölge sürekli olarak Perslerin ve Makedonyalılarının savaşlarına maruz kalmıştır. M.Ö. 69 ile M.S. 72 arasında Urfa ve Samsat merkez olmak üzere Adıyaman, Antakya, Malatya ve Harput I.Antiochos'un kurduğu Kommagene devleti hakimiyeti altına girmiştir. Bu dönemde Urfa bölgenin yeni bir sanat ve kültür merkezi olmasının yanında Doğu Roma ve Pers devletleri arasında bir tampon devlet konumundadır. 1030'da Bizans hakimiyetine giren Urfa İslamiyet ile birlikte önceleri Emevi, daha sonraları Abbasi kültürlerinin benzer uygarlıklarına sahne olmuştur. Aynı kültür ve uygarlıklar 1300 yıldan beri günümüze dek sürmüş, kentin kültürel ve toplumsal yapısı Türk-İslam karakterini korumuştur. Batıda Ortaçağın karanlık dönemi yaşanırken Urfa, Harran, Diyarbakır, Harput ve Mardin'e ilim, sanat ve ticarete oldukça ileri düzeyde yerleşmeler olmuştur. Urfa 1404 tarihinde Akkoyunluların, 1514'te Safevilerin eline geçmiş, 1517 yılında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içine girmiştir. 1919'da İngiliz ve Fransızlarca işgal edilen kent 1920'de Cumhuriyet yönetimine girmiştir (Oymak, 1992).

Tarihte doğu ile batının karşılaştığı ve bir dörtyol kavşağı sayılan, tarımdan başka da ekonomik anlamda da bir geçiş yeri olan Urfa'nın İpek Yolu üzerinde bulunması nedeni ile de sürekli bir ticaret merkezidir. Evliya Çelebi (17.yy) Seyahatnamesi'nde Urfa'nın çok eski tarihi bir kent, bağlı-bahçeli, çevresinde dağlar olan, portakal ve nar bahçelerinin bulunduğu, bolluk içinde, zengin ve toprağının tarıma çok verimli bir kent olduğundan söz etmektedir (Ayataç, 1988). Urfa ve Harran yöreleri gerek Hristiyanlık, gerekse Müslümanlık açısından birçok felsefe adamının yetiştiği yerler olmuştur.

Tarih öncesi çağlardan başlayarak Sümer, Asur, Keldani, Hurri, Mitanni gibi kültürleri İslam kültürü ile sentezleyerek bünyesinde barındıran Urfa bu kültürlerin kalıntıları olan birçok arkeolojik kalıntının yanısıra kent silüetine hakim olan taş mimarisi ile de ön plâna çıkmaktadır. Bölgenin

kendine özgü coğrafi, jeolojik yapısı ve iklimi ile yerel yaşam koşullarına göre biçimlenmiş bir kentsel yapılanması vardır. Evliya Çelebi bu anlamda Seyahatnamesi'nde Urfa çarşılarından '.....çarşısı 400 dükkandır .....2 bedesteni vardır. Biri eski usul kağıt kubbeli yapıya sahiptir .....' şeklinde söz etmektedir (Kürkçüoğlu, 1992). Urfa'nın Osmanlı döneminden kalma hanlar, bedesten, arasta ve çarşılardan oluşan eski ticaret merkezi Gümrük Han çevresinde yoğunluk göstermektedir ve bugün de tarihî niteliklerini koruyan önemli yapısal çevrelerdir.

7.yy'dan itibaren birçok İslam devletinin egemenliği altına girmiş olan Urfa'da 39 tane tarihî nitelikli cami bulunmaktadır. Bunlardan bir pagan tapınağı üzerine yapılmış olan Ulu Camii ve Külliyesi ile Pazar Camii Zengiler dönemine (12yy.), Halil-ül Rahman Camii Eyyübiler dönemine (1211), Hasan Padişah Camii ise Akkoyunlular dönemine aittir. Selahattin Eyyübi, Circis Peygamber ve Fırfırlı Camii kiliseden camiye dönüştürülmüş yapılarıdır. Bunların dışında 32 caminin tamamı Osmanlı dönemine aittir (Oymak, 1992). Ancak 1867 tarihli Halep Vilayet Sanamesi'nde 58 caminin mevcut olduğu belirtilmektedir. 1650'de Urfa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi'ye göre ise kentte 22 cami, 67 mahalle mescidi bulunmaktadır. Ayrıca İbrahim Halil, Pazar, Sultan Hasan, Caygırlı, Ahaveyn, Dabbakhane Camilerine İbrahim Halil Suyu'nun gelerek havuz ve şadırvanları canlandırdığından söz etmektedir.

Urfa camileri çok ayaklı camiler (ulu camiler), orta kubbenin yanlara doğru genişlediği camiler (merkez plânlı camiler), çok kubbeli camiler, tek kubbeli kare mekanlı camiler, tonozlu camiler, mihrap önü kubbeli ve bazilika-kiliseden çevrilen camiler olmak üzere 7 tür plân şemasına sahiptirler. Urfa Mevlevihane Camii ise tek kubbeli, kare mekanlı cami plân şemasına sahiptir.

Mevlevilik bir sosyal kurum olarak mevlevi tekkelerinde gelişen bir olgudur. Mevlevihaneler ise türbesi, hücreleri, namazgahı, avlusu/meydanı, semahanesi, çelebi dairesi, haremlik ve selamlık dairesi, çilehanesi ve mutfacı ile gelişmiş sosyal yaşam merkezleridir. Ayrıca mevlevihanelerde kütüphaneler kurulmuştur. Bu yapılanma Osmanlı Döneminde sanat yaşamında birer

müzik edebiyat okulu gibi işlev gören merkezlerdir (Pala, 1996). Mevlevihanelerde sema ayininin (mukabele-i şerif) yapıldığı yer mevlevihane külliyesinin merkezî bir yerinde bulunan semahanedir. Çoğu mevlevihane ayrı bir çatı altında inşa edilen ve türbenin yanında ya da içinde yer aldığı semahane mevlevihanenin en kutsal mekanıdır.

Ayrı mescide sahip olmayan mevlevihanelerde semahane vakit, namazlarının kılındığı bir mescid niteliğini de taşımaktadır. Yanı sıra, mevlid, miraciyye ve hatim toplantılarının da yapıldığı, mesnevinin okunduğu, ziyaretçilerin kabul edildiği bir mekandır (Tanrıkorur, 1996).

Bu nedenle semahane bir ibadet mekanının yanında, dışarıdan gelenlere açık tek mekan olması açısından da mevlevihanenin en özenli ve ihtisamlı mekanıdır. Mimarî plân şeması açısından semahaneler kible duvarında mihrabı bazen bir mimber ve mesnevihan kürsüsü, son dönemlerde ortasında bir parmaklıkla çevrilmiş asıl semaya ayrılmış daha düşük kotta, parke döşemeli sema meydanı etrafında misafir ve seyreden dervişler için züvvar mahfilleri ve kimi iyi tasarlanmış semahanelerde mihrap ekseni üzerindeki giriş-cümle kapısının üstünde müzisyenlerin oturabileceği bir asma mutrı mahfili bulunan geniş bir mekandır.

Mevlevihanelerin 700 yıllık tarihi içinde 13.yy.dan 20.yy. başlarına kadar inşa edilmiş mevlevihanelerin mimarî özellikleri irdelendiğinde belli tarihsel dönemlerde diğer tarikat Mevlevihaneleri ile benzerlik gösterdiği görülür. Plân şemalarının gelişiminde semahane-türbe ilişkisi önemlidir. Bundaki temel belirleyici ise sema meydanının geometrik biçimi ve semahanenin galerili ya da galerisiz oluşudur. Semahaneler ya türbe ile bağlantılı ya da bağlantısız olmak üzere genelde 2 türde plânlanmıştır. Erken dönem Mevlevihanelerinde tekkenin kurulma nedeni olan ilk önemli öge türbe semahane ile ilişkilidir. Türbe ile ilişkilendirilmiş semahanelerde ise 3 farklı uygulama olabilmektedir:

A. Türbe semahanenin içinde ve aynı kubbe ya da çatı altında bir bütündür

B. Türbe yanındadır; içten bir kemerli geçişle ayrılmıştır.

C. Semahane türbeye yapışık konumdadır, fakat içeriden bağlantı yoktur.

Semahane-türbe bağlantısı olan bu tip semahaneler 13.yy.'dan semahanelerin kapatılması dönemine kadar inşa edilmişlerdir. Bir türbeden bağımsız semahaneler ise Türk zaviyeli cami tipolojisinde olduğu gibi yapılandırılmıştır. 14.yy. Beylikler döneminde inşa edilen Orta Asya kökenli, merkezî kubbeli, orta sofalı, 4 eyvanlı mevlevihanelerde ise semahane orta sofalı olup, yapının diğer birimleri ile bağlantılıdır. Klâsik Osmanlı dönemi 16.yy. mevlevihanelerinde ise semahane o dönemin merkezî tek kubbeli cami plân şemaları ile kesme taştan yapılmış ayrı bir bina olarak uygulanmıştır. Semahaneler ile tekkede bulunan diğer bölümler işlevlerine göre ayrılmış, çoğunlukla şadırvanlı ve derviş hücreleriyle çevrili bir avlu etrafında yer almaya başlamışlardır.

Şanlıurfa'da mevlevilik ile ilgili en eski belge Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki 491 nolu defterin 374. sayfasındaki H. 1172 (M 1758) tarihli Mevlevihane vakfı kaydına göre H.1118 (M1705)'te Mevlevihane vakfına ilk görevlinin tayin edildiği bilinmektedir. Ayrıca bu belgelerden Şanlıurfa'da Halil-ül Rahman Gölü yakınında bir 'Mevlevi zaviyesi' daha bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu zaviye bugün mevcut değildir. 1930'lu yıllarda mevlevihane külliyesi yıktırılıp yerine dükkanlar inşa edildiğinde mezarlık da ortadan kaldırdığı için mevlevi şeyhleri farklı mezarlıklara defnedilmişlerdir.

Mevlevihaneler genelde büyük bahçe içinde semahane, bunun içinde ya da bahçe ya da avlusunda Mevlevi şeyhlerinin bulunduğu türbeler, dervişlerin kaldıkları hücreler, şeyhin misafirlerini kabul ettiği selamlık, şeyhlerin ailesinin oturduğu harem dairesi, dervişlerin yemek pişirme ve erzaklarının korunması için mutfak ve kiler, sema çalışmaları için meşkhaneden oluşan külliye biçiminde tasarlanmaktadır. Kürkçüoğlu'na göre (1996), Konya Mevlevi dergâhı arşivlerinde bulunan 19.yy. sonu, 20.yy. başına ait krokiden Şanlıurfa mevlevihanenin de büyük bir külliye olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bu külliye günümüze sadece semahane bölümü ulaşabilmiştir. Şanlıurfa merkez, Pınarbaşı

Mahallesi, 40. pafta, 259 ada, 49 nolu parselde kayıtlı 195 m² büyüklüğündeki semahane yapısının kitabesi bulunmadığı için yapım tarihi bilinmemektedir. H.1129 (M. 1716) tarihinde Şanlıurfa'daki Rıdvaniye Camii'ni yaptıran baninin H.1153 (M. 1740) tarihli vakfiyesinde Mevlevihanenin sözünün geçmesi yapının 1740'ta mevcut olduğunu göstermektedir. Bunun yanısıra 1650'de Urfa'da bulunan Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde diğer cami ve tekkelerden söz edip, mevlevihane söz etmeyişi bu külliyenin 1650-1740 tarihleri arasında yapılmış olduğunu ortaya koymaktadır.

Kare plânlı semahanenin üzeri tromplu ve sekizgen kasnaklı bir kubbe ile örtülüdür. Bu plân Urfa'daki 1728 tarihli Hüseyin Paşa Camii ile Hızanoğlu Camii plânına benzemektedir. Ancak, bu camilerde bulunan son cemaat yeri semahane yoktur. Semahanenin mihrabı bir niş içinde mukarnas süslemelidir. Mevcut minber bir dönem eki olup, Kürkçüoğlu'na göre (1996), mihrabın önünde 2 basamakla çıkılan ve şeyhin oturması için oluşturulan sekili bölüm 1973 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğünce yapılan restorasyon sırasında kaldırılmıştır. Kible (güney) ve giriş (kuzey) cephelerinde ikişer, doğu ve batı cephelerinde ise üçer pencere olmak üzere toplam 10 penceresi bulunan semahane mekanının girişinde saz çalan ve ilahi okuyanlar için ayrılmış mutrip mahfili denem ahşap mahfil bulunmaktadır.

Özgününde geniş bir alana yayılan Şanlıurfa Mevlevihanesi 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılması ile terkedilmiş, semahane dışındaki hacimler yıktırılarak yerine sebze hali inşa edilmiş ve semahane yapısı yıllarca depo-ambar olarak kullanılmıştır. Son onarıma kadar tapu senesinde 'kargir ambar' olarak geçmektedir. Bunun yanında Şanlıurfa Tapu Müdürlüğündeki 1966 tarihli belgelerde semahanenin 'Mevlevihane' olarak vakfedildiği ve Vakıflar idaresince ambar olarak Belediyeye kiraya verildiği kayıtlıdır. Ancak, vakfiye bugün kayıptır.

1925 yılından 1973 yılına kadar harap ve bakımsız olan semahane 1973 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğünce restore edilerek camiye dönüştürülmüştür. Restorasyon sırasında mihrap önündeki seki kaldırılarak kubbenin üzerine taş bir Mevlevi sikkesi eklenmiştir ve bu restorasyon-

da kubbesi kurşun kaplama görüntüsünde beton ile sıvanmıştır. Ancak, bu nedenle su sızdırmakta ve içeriden harç boşalmaları olmaktadır. Yapının doğu, batı ve güney cephelerine bitişik olarak inşa edilen dükkanlar bu cephelerdeki tüm pencere açıklıklarını kapatarak içeriye ışık girmesini engellemektedir. Yapının avlusu baraka tipi yapılar ile çevrelenmiş, son derece sağlıklı ve estetik kaygıdan uzak bir çevre oluşmuştur. Semahaneye bitişik olarak özgün plân şeması ve yapısal görünümü bozucu nitelikte süreç içinde inşa edilen baraka ve dükkanlar Vakıflar Genel Müdürlüğüne kamulaştırılarak yıktırılıp, yapı yakın çevresi temizlenmiştir.

Bugün Mevlevihane Camii olarak adlandırılan ve işlev gören yapının batısına bitişik olarak inşa edilmiş, ancak inşa tarihi bilinmeyen ve halk arasında 'Kasap Pazarı' olarak bilinen arasta yapısı beşik tonozla örtülü, T-planlı bir yapıdır. 2002 yılında Mevlevihane Camii yakın çevresinin temizlenmesinden sonra bu alanın Vakıflar Genel Müdürlüğüne kentsel tasarım kapsamında çevresinin düzenlenmesi öngörülmüştür. Şanlıurfa Mevlevihane Camii peyzaj tasarımı A.Ü. Ziraat Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü tarafından gerçekleştirilmiştir. Birçok uygarlığa yerleşim yeri olan Urfa'nın kendine özgü coğrafi konumu, jeolojik yapısı ve iklimi ile yerel yaşam koşulları ve kültürüne göre biçimlenmiş kentsel dokusu ve taş yapılanması son derece özgündür. Yöreden kolaylıkla sağlanabilen kolay işlenebilir açık sarı renkli kalker taşının oluşturduğu yapılanma da çevreye farklı bir nitelik kazandırmıştır.

Urfa eski kent dokusu güneyde kale, kuzeyde Karakoyun deresi, batıda Suruç yolu, doğuda ise Akçakale yolu ile sınırlanmakta ve bu alanda 16 mahalle yer almaktadır. Urfa'da fiziksel çevre oluşumunda iklimin ve geleneksel yapının önemli rolü olmuş, sıcak-kuru iklim gereği içe dönük, merkezi avlulu, dar-gölgeli sokaklardan oluşan, düzensiz görünüşüne karşın belli bir geometrisi olan kentsel gelişim izlenmektedir. Kalenin kuzeydoğusunda yer alan han, bedesten, arasta ve camileri kapsayan eski ticarî merkez hala canlılığını korumaktadır.

Proje alanı da eski kent dokusunda, ticarî kent merkezinde, hanlar bölgesinin kuzeyinde yer

almaktadır. Mevlevihane Camii peyzaj tasarımı öncesinde, Urfa kenti geleneksel kent yapısı ve konut dokusu ile Urfa anıtsal yapıları ve özellikle camileri ile ilgili literatür çalışması yapılmış, Urfa'da gerçekleştirilen alan- arazi etüt çalışmaları kapsamında öncelikle Mevlevihane Camii ile arastanın içinde yer aldığı fiziksel çevre analizleri gerçekleştirilmiştir. Süreç içinde gelişimi irdelenen Mevlevihane Camii özgün işlevi gereği diğer Urfa camileri ile karşılaştırılmayacak nitelikte, farklı bir yapıdır. Yakın çevresinde ve yapı duvarına bitişik olan muhtes eklerin kaldırılmasından sonra yapının plân şeması okunur hale gelmiştir. Mevlevihane Camii batısında konumlanmış olan arasta ile birlikte Şanlıurfa'nın önemli tarihî ve kültürel çevrelerinden birini oluşturmaktadır.

Projelendirilecek alanın ne tür işlevlere hizmet edeceği, kent bütünü ve yakın çevresi ile fiziksel, görsel, topografik ilişkileri irdelenmiştir. Yanısıra:

- Proje alanının içinde bulunduğu ticarî ve tarihî kent merkezi ve diğer anıtsal yapılarla ilişkileri,
- Alanın yakın çevresindeki taşıt trafiği akışı, proje alanına etkileri, ulaşım şeması,
- Alanın yakın çevresi ve içindeki yaya dolaşımı ile yaya-taşıtlı ilişkileri, alana yaya yaklaşımının nasıl olduğu,
- Proje alanının içinde yer aldığı kentsel dokunun mimarî karakteri,
- Kent bütününde yer alan diğer anıtsal yapıların ve özellikle cami yapılarının avlu ve çevre özellikleri,
- Kentsel dokudaki yapı malzemesi, niteliği ve türü,
- Kentsel dokunun sokak özellikleri,
- Kent bütününde yer alan anıtsal yapıların doku özellikleri, açık-kapalı mekan ilişkileri,
- Kentsel dokudaki mevcut bitki tür ve kullanımları,
- Proje alanının güneydoğusunda yer alan meydan ve ticarî bölgeye geçişle ilişkileri; sirkülasyon, diğer geçişler,
- Tarihî ve ticarî kent merkezindeki diğer sosyal ve rekreatif kullanımlar, aktivite alanları,

- Farklı yaş ve kültür gruplarının sosyal ve kültürel eğilimleri

- Kent açık-yeşil alan sistemi içinde proje alanının konumu ve bağlantıları,

- Kent bütününde var olan diğer doğal, kültürel ve görsel değerler,

- Genel kent silüeti ve proje alanı ile ilişkileri, Analiz edilerek survey yapılmış, alanın sorun ve olanakları saptanarak, alanın mevcut durumu belgelenmiştir. Bu kapsamda da bir survey paftası hazırlanarak tasarıma temel oluşturacak bazı kararlar çerçevesinde genel bir ön değerlendirme gerçekleştirilmiştir.

Etüd ve analiz aşamasını izleyen süreçte ön proje çalışması gerçekleştirilmiş, alınan ilke kararları doğrultusunda alan için peyzaj tasarımı uygulama ve detay projeleri hazırlanmıştır. Tarihi kent merkezinde yer alan alanın tasarımında:

- Geliştirilen önerinin kent silüetine aykırı olmayan ve tarihi doku karakterini ve ölçeğini bozmayacak nitelikte bir yapılanma olması ilke kararı benimsenmiştir.

- Mevlevihane Camii ve arasta yakın çevresi mekansal anlamda bir bütün olarak ele alınmış, ancak işlevsel açıdan farklılaştırılmıştır.

- Kullanımlar ve işlev açısından Mevlevihane Camii ve Arasta önünde yer alan avlunun kavramsal olarak ayrılmasına, ancak alana sürekli yaya akışının ve geçişinin de korunması doğrultusunda öneri geliştirilmiştir.

- Caddeden kolay erişebilirliği olması nedeni ile proje alanının kuzeybatı kesiminde avluyu sosyal ve kültürel anlamda zenginleştirecek ancak diğer yandan arasta ile de ilişkilendirilebilecek, ticarî aktivitenin de sürdürüldüğü, genel görünümü bozmayacak nitelik ve ölçekte café-çayevi ve satış birimleri önerilmiştir.

- Bu satış birimleri ve café-çayevi için farklı form ve boyutlarda alternatif öneriler geliştirilmiştir.

- Café-çayevi ve satış birimleri kitleleri için parçalı ve çok parçalı farklı alternatifler tasarlanmıştır.

- Avluda İslam ve Urfa kültüründe izlendiği üzere, aksiyel ve formal bir tasarıma gidilmiş, ana

aks ve cami yapısını çevreleyecek biçimde yapı grupları tasarlanmış, avlunun bu bölümü arasta ile entegre edilmiş, oturma, dinlenme, ticaret gibi aktivitelerin sürdüğü daha hareketli bir kullanım önerilmiştir. Mevlevihane Camii avlusunun cami önünde ve batı kesiminde kalan bölümü ise daha sakin ve dinî amaçlı kullanıma yönelik olarak tasarlanmıştır.

- Mevlevihane Camii avlusunda ana aks doğrultusunda ve camiyi çevreleyecek biçimde kanallar sistemi ile su yüzeyleri oluşturulmuştur. Ana aks ve kitleli su yüzeyi cami giriş cephesi önünde tasarlanmış, küçük ölçekli bir şadırvan ile bütünleştirilmiştir. Mevcut kot farklılaşması doğrultusunda avlunun arasta bölümü basamak ile yükseltilmiş, avlunun yükseldiği kesimde ahşap oturma birimleri önerilmiştir.

- Cami avlusuna yaklaşımın tüm yönlerden sağlanabilmesine olanak verecek şekilde sınır elemanları tasarlanmış ancak, Mevlevihane Camii ana aks olarak algılatılmıştır. Kuzeyde cami giriş kapısı, güneyde ise mihrap ana aks olarak alınmıştır. Doğu girişi ise yine cami önünde yer alan ve cami giriş kapısını vurgulayan su yüzeyi odak alınarak tasarlanmıştır.

- Arastanın güney cephesinde, avlu dışında kalan ve yol sınırına kadar uzanan alan da avlu ile benzer, avlunun devamı niteliğinde bir döşeme ve aksiyel yol ağaçlaması ile sonlandırılmıştır.

- Mevlevihane Camiin güneydoğu ve güneybatı sınırlarında ikişer basamaklı anfi tipi oturma yerleri tasarlanmış; hem alan sınırları tariflenmiş, hem de işlevsel kullanımlar getirilmiştir. Bu oturma birimlerinin arka kesimlerinde önerilen arkad ve kuşluklar ile alanda avlu ile bütünleşen kullanım ve mekansal tanımlar kazandırılmıştır.

- Anfi tipi oturma birimlerinin arka bölümlerinde hem yörede kolay yetişebilen hem de dini yapılarda sembolik anlamı olan ve özgün fon oluşturan selvi ağaçları kullanılmıştır

- Mevlevihane Camii doğusunda, alan sınırında konumlandırılan bay ve bayan WC yapısının bay girişi avlu dışından sokaktan, bayan girişi ise avludan olacak biçimde tasarlanmıştır. Mimari projeleri alternatifli olarak tasarlanan yapıya avlu kotundan ya da istendiği koşulda -1.60m. kotundan erişilebilecektir.

• Avlunun doğu kesiminde WC ile cami arasında bir çeşme önerilmiştir. Çeşme yapısı yerel taş kullanımı ve süsleme detayları temel alınarak tasarlanmıştır.

• Yapısal tasarım önerilerinde yerel malzeme olanakları ve süsleme detayları değerlendirilmiştir. Yerel yapılanmada sıklıkla görülen ve mekanları zenginleştiren kuşluk, çeşme, havuz, su kanalları gibi öğeler Mevlevihane Camii avlusu ve yakın çevresinde kullanılmıştır.

• Mimarî yapılanma (çayevi, satış birimleri, WC) yerel malzeme olan havara taşı ile yığma sistem olarak önerilmiş, yapı ölçek, form, kitle, oran, malzeme özellikleri açısından benzer yapılanma önerileri geliştirilmiştir.

• Avlu zemini yerel 'havara taşı' olarak adlandırılan sarı kalker taş olarak önerilmiştir. Ancak derzleme yolu ile aksiyel-yönlendirici, geometrik desen uygulaması yapılmıştır.

• Mevlevihane Camii avlusunun yörenin de genel karakteri doğrultusunda yapısal ağırlıklı, ancak sürekli gölge olacak biçimde bitkilendirilmesi uygun bulunmuş, avluda meydan tipi ağaçlandırma yapılmış, sadece arastanın yer aldığı bölümün ortasında yer alan oturma birimi çevresinde daha farklı bitki türleri önerilmiştir

• Bitkisel materyal seçimi yöreye uygun türlerden doku, form, renk özellikleri doğrultusunda alanı cazip kılan işlevsel açıdan da yörenin sıcak iklimi gereği gölge sağlayacak biçimde seçilmiş, alanda formal bir düzen ve fon etkisi yaratacak biçimde konumlandırılmıştır.

• Alan sınırları bitkisel geçişlerle tariflenmiştir. Sınırdaki oluşturulan çim yüzeyler ağaç grupları ile zenginleştirilerek hem sınırlar tanımlanmış, hem de üçüncü boyutta mekansal çeşitlilik ve görsel bariyer oluşturulmuştur

• Proje alanı için yerden yüksek ve duvara monte olmak üzere iki tür aydınlatma önerilmiş, geleneksel doku ile uyumlu malzeme ve form özelliklerine sahip aydınlatma elemanları seçilmiştir.

Şanlıurfa Mevlevihane Camii ve Arastası peyzaj tasarımı içinde yer aldığı geleneksel tarihî doku ile uyumlu, ona kolayca entegre olacak biçimde tasarlanmıştır. Yapı malzemesi, ölçek, form ilişkileri bağlamında mevcut doku ile bütün-

leştirilirken, ayrıcalıklı bir mekan, bir iç çevre oluşturulmuştur.

KAYNAKÇA

Ayataç, M., *Peygamberler Şehri Urfa*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Bölge, Şehir ve Semt Monografileri Dizisi: 1, Başaran Matbaası, İstanbul 1988.

Akkoyunlu, Z., *Geleneksel Urfa Evlerinin Mimarî Özellikleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1060, Sanat Eserleri Dizisi: 13, Ofset Repromat, Ankara 1989.

Kürkçüoğlu, A.C., *Şanlıurfa Çarşıları ve El Sanatları*, *Kültür ve Sanat Dergisi*, Şanlıurfa Özel Sayısı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yıl 4, Sayı 14, Haziran 1992, Tisamat Basım Sanayii, Ankara 1992.

Kürkçüoğlu, A.C., *Urfa Mevlevihanesi*, II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevihaneler Kongresi, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, Sayı 2, Mayıs 1996, s. 303-310.

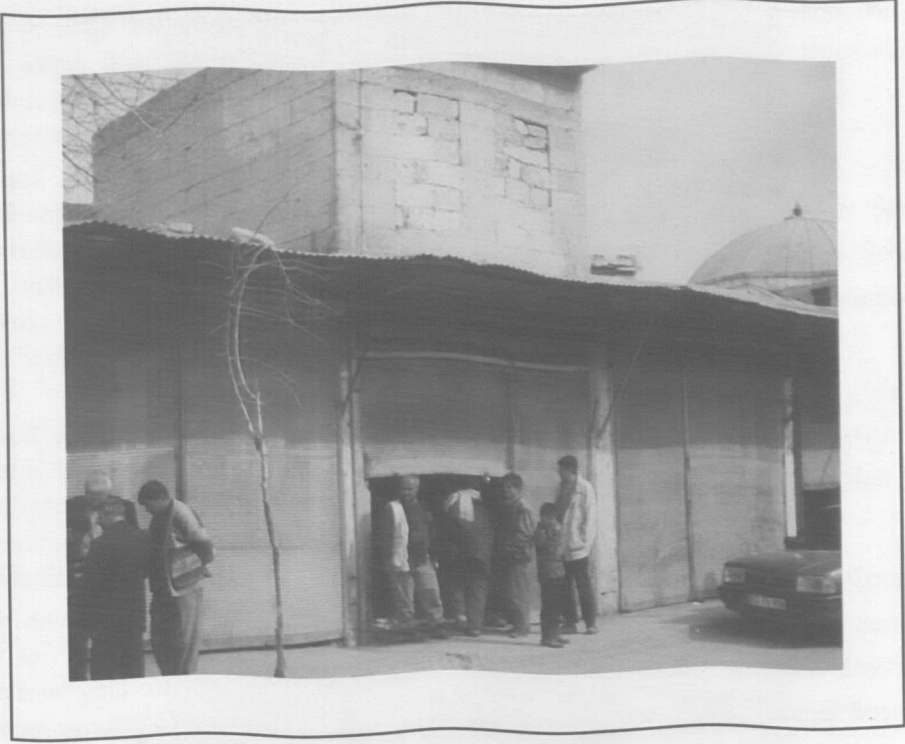
Oymak, M., *Söylentilere ve Kutsal Kitaplara Göre Peygamberler Şehri Şanlıurfa*, *Kültür ve Sanat Dergisi*, Şanlıurfa Özel Sayısı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yıl 4, Sayı 14, Haziran 1992, Tisamat Basım Sanayii, Ankara.

Pala, İ., *Edebi Çehresi ile Mevlevihaneler*, II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevihaneler Kongresi, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, Sayı 2, Mayıs 1996, s. 55-60.

Tanrıkörür, B., *Mevlevi Tekkesinin Kalbi: Semahane*, II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevihaneler Kongresi, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, Sayı 2, Mayıs 1996, s:207-216.

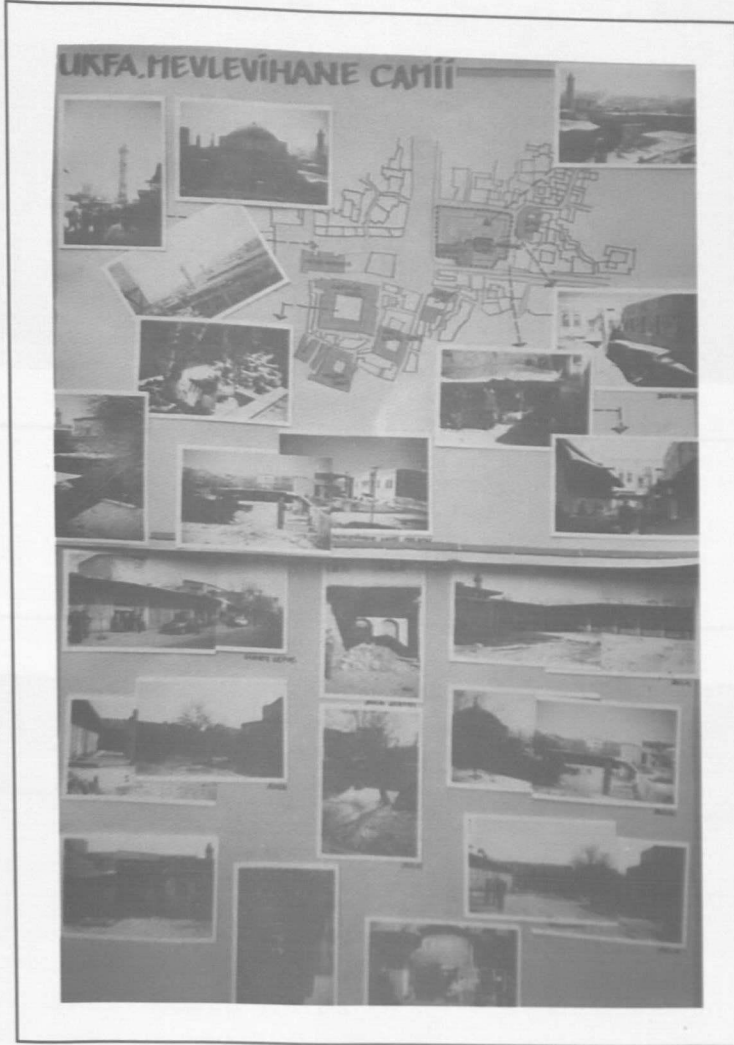
Mevvehane Camii Aylusu.

Mevlevihane Camii - Yakın Çevresi.

Mevlevihane Camii ve Avlusu.

Mevlevihane Camii - Survey.

Mevlevihane Camii - Survey.

Mevlevihane Camii - Survey.

Ertuğrul DANIK

**Pertek Baysungur
ve Çelebi Ali Camii**

Keban Baraj Gölü altında kalan eski Pertek yerleşim yerinde, 1968-1971 yılları arasında yapılan çalışmalarda; 1 kale, 2 cami, 3 hamam, 1 köşk, 1 kilise, 1 han ve 1 medrese yapısı tespit edilmiş olup (Şek. 1), bu yapılardan ortaçağ kalesi halen baraj gölü alanında bir ada durumundadır. Yeni Pertek'e taşınan iki cami dışındaki diğer yapılar ise su altında kalmıştır. Eski Pertek'te yer alan bu yapılar, bölgenin önemli bir yerleşim merkezi olduğunu gösterirken; yine Keban Baraj Gölü alanında kalan Pulur Köyü, Pulur Höyüğü'nde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan eserler¹, yöre tarihini Eski Tunç Dönemine kadar indirger.

Yavuz Sultan Selim Dönemine (1512-20) kadar Hitit, Muşki, Mitanni, Asur, Urartu, Med, Pers, Araks, Part, Roma, Bizans, Sasani, Arap, Çubukoğulları, Saltuklu, Mengücek, Artuklu ve Safevi gibi çeşitli kültürlerin egemenliğinde kalan bölge, 1517 Çaldıran Savaşı sonrasında, Molla İdrisi Bitlisi'nin de yardımıyla Maraş Beylerbeyi Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından ele geçirilir ve Osmanlı egemenliği altına girer. Çemişkezek hakimi Hacı Rüstem Bey, Safeviler'in yanında yer aldığından dolayı idam edilirken, yerine oğlu Pir Hüseyin Bey geçer. Yavuz'un ardından Osmanlı tahtına Kanuni Sultan Süleyman (1520-66) geçerken; aynı yıllarda Pir Hüseyin Bey ölür ve toprakları 16 oğlu arasında bölüştürülür. Kanuni tarafından yapılan bu bölüşüm sırasında, bölge 4 sancak ve 14 zeamete bölünür. Dört sancaktan biri olan Pertek Sancağı'na Rüstem Bey sancak beyi olur. Rüstem Beyin ölümünden sonra ise, yerine Muhammed, Ali ve Baysungur adlı oğullarından en büyüğü olan Baysungur, sancak beyi olur².

2. SEYAHATNAME VE YAYINLAR

XVII. yüzyılın ikinci yarısında, Harput'tan sonra Pertek'e uğrayan Evliya Çelebi; Pertek Kalesi dışında yerleşimin diğer yapılarından bahsetmez. Ancak, kaleden söz ederken de daha çok kalenin ismi ve buna ait efsaneleri anlatır. Aynı şekilde Harput'a kadar gelen ve yer yer Tunceli'nin kimi bölgelerine gezi yapan Polonyalı Simeon, C. F. Lehman-Haupt, Huntington, Belck, J.G. Taylor, Dezsö Butyka, Vital Cuinet, Helmuth Von Moltke, L. Molyneux Seel, Wilhelm Strecker

adlı seyyahlarda da Pertek'te bulunan yapılara ait bilgiye rastlamamaktayız.

Her iki yapıya ait ilk bilgileri Naşit Uluğ'un "Tunceli Medeniyete Açılıyor" adlı yayınında karşımıza çıkar. Bu bilgilerde, Pertek'in Kanuni Dönemindeki bölüşümü ile birlikte, Baysungur'un Pertek'teki imar hareketleri ve Baysungur Camii'nden bahsedilir. Bu arada yapı kitabesinin yanlış transkripsiyonu verilerek, kitabenin minbere ait olduğu söylenilir ve devamında Çelebi Ağa adlı birinin bir başka cami yaptırdığı belirtilir. Ancak, bu yapıya ilişkin hiçbir bilgi verilmeyiz.

Naşit Uluğ'un yayınının ardından 1940'ta basılan Albert Gabriel'in Voyages Archeologiques Dans la Turguie Orientale I adlı yayını dikkat çeker. Gabriel'in 1930-40 yılları arasında Doğu Anadolu Bölgesi'ne yaptığı gezilerin sonucunda hazırladığı yayında, Pertek'te bulunan kale ve iki cami ile ilgili olarak çok kısa bilgilerin dışında, ilk defa Çelebi Ali Camii'nin ve Çeşmesinin yapım kitabesinin orijinal metni ve transkripsiyonu verilir.

1959 yılında, Doğu Anadolu Bölgesi kaleleri ile birlikte, Pertek Kalesi başlığı altında kale ile ilgili bilgilerin yanı sıra, Çelebi Ali ve Baysungur Camilerinin yapım kitabelerinin transkripsiyonlarının verildiği, Nazmi Sevgen'in Anadolu Kaleleri I adlı yayını görmekteyiz.

1960'lı yıllarda Keban Barajı Projesi gündeme geldikten sonra, bölgede yapılan çalışmalar yoğunlaşır. Bu bağlamda 1960-70'li yıllarda bölgede çalışmalar yapan İlhan Akçay, 1966 yılında Yeni Fırat dergisinde "Til Köyü Eserleri" ve yine aynı yıl içinde Türk Kültürü dergisinde "Keban Barajının Meydana Getirdiği Göl Sahası İçinde Kalacak Olan Türk Eserleri Üzerinde Yapılan Bir Araştırma" adlı makalelerini yayınlarken, bölgedeki diğer yapılar ile birlikte kısa bilgiler halinde, Pertek'te bulunan her iki cami hakkında genel bilgiler vererek yapıların kitabelerinden ve tarihlendirilmelerinden söz eder.

¹ Pertek adının kökenini Evliya Çelebi, Maraş'ta bulunan karakusa bağarken (Evliya Çelebi, 1972, 1: 81). B. İlhan Akçay, Partlar'a bağlanarak açıklar. (Fırat Kültürü, Harput'ta) şeklinde yazar. (Akçay, 1965: 24)

² Kosay, 1976

³ Ömeroğlu, 1966: 8-9, 1991: 239-246

1966 yılında, Cenap Osmanoğlu'nun Yeni Fırat Dergisi'nde "Harput ve Çevresindeki Kaleler ve Beğlikler" adlı makalesi yayınlanır. Osmanoğlu'nun makalesinde "Portuk Beyliği" adı altında Pertek Beyliği'nden söz edilerek, her iki yapının da ismi verilerek, kitabelerle ilgili transkripsiyon ve tarihlendirme yapılır.

1967'de Keban Barajı çalışmalarının ilk aşamasında, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Restorasyon Bölümü tarafından yapılan belgeleme çalışmalarının ürünü olan *Doomed by the Dam* adlı yayını görürüz. Yayında, ilk defa bilimsel kaygılarla Keban Baraj Gölü altında kalacak olan yapılarla birlikte, Eski Pertek'te bulunan çeşitli yapıların rölöveleri alınarak, yapılarla ilgili belgeleme ve katalog çalışması yapılır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda Çelebi Ali ve Baysungur camilerinin de rölöveleri (plân, kesit ve cephe) alınmış ve yapılarla ilgili tarihlendirmeye gidilmiştir.

1969 yılında, Keban Projesi kapsamında yapılan rölöve ve yapı kurtarma uygulayıcılarından Aysel Tükel'in Vakıflar Dergisi'nde yayınlanan, "Sağmandaki Çok Fonksiyonlu Salih Bey Camii" adlı çalışmasında, Sağman'daki anılan yapı ile birlikte, karşılaştırma amacıyla yapılan değerlendirme nedeniyle, Çelebi Ali ve Baysungur Camileri hakkında kısa bilgiler bulmaktayız. Aysel Tükel'in 1970 yılında Ömür Bakırer ile birlikte, Keban Projesi seri yayınlarından 1968 Yaz Çalışmaları'nda yayınlanan "1968 yılı Keban Projesi Restorasyon Çalışmaları Ön Raporu" adlı makalede ise, bu defa Eski Pertek'ten Yeni Pertek'e taşınması düşünülen iki cami ile birlikte Süryani Kilisesi ve Pertek Kalesi'nden kısaca söz edilir⁴.

1974 yılına geldiğimizde, Keban Projesi 1971 Çalışmaları'nda yayınlanan Cevat Erder'in "Eski Pertek'te XVI. Yüzyıla Ait İki Camii Kurtarma Çalışmaları" adlı makale yayınlanır. Makalede genel olarak taşınması düşünülen iki yapıdaki temel sorunlar ve yapılan çalışmalar ile, yapılacak çalışmaların anlatımını bulmaktayız. Bu bağlamda kısaca da olsa yapılarla ilgili tarihlendirme yapılır. Keban Projesi ile ilgili olarak yapılan çalışmalar sonucu gerçekleştirilen bu çalışmalar, aynı yıllarda iki yüksek lisans tezine konu olur ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Mimarlık Fakültesi Restorasyon Bölümü'nden Mimar-Mühendis Gouhar Shemdin, Çelebi Ali; Mimar Osman Burat ise, Baysungur Camii ile ilgili yüksek lisans tezleri hazırlarlar. Osman Burat, tez çalışmasının bir özeti olarak 1973 yılında, Vakıflar Dergisi'nde "Pertek Baysungur Camii'nin Taşınması" adlı makalesini yayımlar.

Gouhar Shemdin'in "The Mosque of Çelebi Bin Ali Bey Pertek" adlı tez çalışmasında, yapının içinde ve çevresinde yapılan çalışmalar günlük olarak belirtildikten sonra, yapının ve birimlerinin tek tek tanımlaması yapılarak, yapıya ait üç kitabenin transkripsiyonu ile birlikte, yapı birimleri ile ilgili olarak karşılaştırma örnekleri verilir. Biçim ve yöntem olarak, Gouhar Shemdin'in tezinin hemen hemen aynısını uygulayan Osman Burat ise, "Baysungur Mosque in Pertek adlı tez çalışmasında, yapı ve yapıya birleşik diğer yapıların (türbe, hamam, vb.) kısa tanımlaması ile birlikte, yapı birimlerini tek tek tanımlayarak benzer örneklerle karşılaştırır.

Osman Burat'ın 1973'te, tezinden özetle yaptığı Vakıflar Dergisi'nde yayımlanan "Pertek Baysungur Camii'nin Taşınması" adlı makalesinde, yapının taşınması ile ilgili teknik bilgilerin yanısıra, yapının plânı ve bölümleri ile ilgili bilgiler bulmaktayız. Çalışma, gerek bu açıdan gerek verilen resim ve rölöveler açısından yapı hakkındaki ilk ve tek ayrıntılı bilimsel yayın olma özelliğini taşır. Ancak, Osman Burat yapı kitabesinin Harput Müzesi'nde bulunduğunu söylemesine karşın, Gouhar Shemdin ve Osman Sümer'i kaynak göstererek iki ayrı transkripsiyon verip, bu farklılığı kesinleştirememiştir.

Yapılan bu çalışmaların devamında uzun bir süre, bölge ya da bölge yapılarıyla ilgili bir çalışmaya rastlanılmaz. 1990 yılında Faruk Sümer'in Belleten'de yayımlanan "Doğu Anadolu'da Moğol ve Türkmen Devirlerine Ait Bazı Tarihi Yapılar Hakkında Düşünceler" adlı makalesinde; Elazığ, Tunceli, Van ve Bitlis'te bulunan kimi yapılarla birlikte, Çelebi Ali Camii de kısaca tanıtılarak tarihlendirme yapılır ve yapı kitabesindeki "Koca Hacılı" adından yola çıkılarak, Akkoyunlulara gönderme yapılır.

⁴ Söz konusu Süryani Kilisesi'nin taşınması bir ara gündeme alınmışsa da, taşınmayarak baraj gölü altında kalmıştır.

Bu arada Faruk Sümer'in bu çalışmasından önce, bölge üniversitesi olan Fırat Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yapılmış olan iki lisans tez çalışmasında, yapılarla ilgili bazı bilgilere ve tanımlamalara rastlanır. Bunlardan 1986 tarihli Ahmet "Gökalp'in Her Yönüyle Pertek" adlı çalışmasında, yapım kitabesi minber kitabesi olarak ele alınıp, Harput Müzesi'nde olduğu söylenen bir başka kitabenin transkripsiyonu verilir. 1987 tarihli Bülent Baloğlu'nun "Pertek ve Çevresi Tarihi (İdari, Kültürel ve Sosyal Durumu)" adlı çalışmasında ise, bir önceki tez çalışmasının aksine, yapılarla ilişkin daha kısa tanımlamalar yapılarak kitabeler hakkında tartışmalar yapılır.

Sonuçta, Pertek'te bulunan Çelebi Ali ve Baysungur Camilerine ait bütün bu kaynakları değerlendirdiğimizde, bilimsel yöntemlerle gerçekleştirilmiş ve yayımlanmış monografik bir çalışma dikkat çekmez⁴. Genelde yapı adının değişik olarak verildiği ve yapım tarihinin farklı yansıtıldığı yayınlara karşılık, gerek Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve gerekse Fırat Üniversitesi'nce gerçekleştirilen tez çalışmalarında geniş bilgiler bulmamıza karşın, özellikle Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde gerçekleştirilen çalışmalar, daha çok yapıların restorasyonuna ve taşınmasına yönelik olup, adı geçen tez çalışmalarının hiçbirini yayımlanmamıştır.

3. BAYSUNGUR CAMİİ

Tunceli ili Pertek ilçesi, Pertek - Elazığ karayolu üzerinde ilçe çıkışında bulunan yapı; "Baysungur Camii"⁵, "Yukarı Cami", "Sungurbey Camii"⁶ gibi isimlerle anılmakta olup, 1971-73 yılları arasında yapılan çalışmalar sonucu, Keban Baraj Gölü altında kalan eski Pertek'ten yeni Pertek'e taşınmış ve bu taşınma sırasında numaralandırılarak alınan orijinal taşlar, yeni yerinde tekrar kullanılarak⁷ yapı restore edilmiştir.

Eski Pertek'te bulunduğu yerde, yapının yanında bulunan hamam, hazire ve kantariye ile birlikte, külliye olarak değerlendirilen yapının banisi, adını taşıdığı Pertek Beyi Rüstem Beyin oğlu Baysungur olarak kabul edilir.

3.1. Tarihlendirme

Yapı, Harput Müzesi'nde olduğu belirtilen

ancak, anılan müzede bulamadığımız inşa kitabesine göre, iki ayrı tarihe yerleştirilmektedir. İnşa tarihi konusunda birinci görüşü savunan ve 1970'li yıllarda Baysungur ve Çelebi Ali Camilerinin baraj alanından bugünkü yerine taşınması çalışmalarında, projede görev alanlardan Aysel Tükel, Ömür Bakirer⁸ ve Cevat Erder⁹, Harput Müzesi'nde bulunduğunu belirttikleri kitabeğe göre yapıyı 980 H./1572-73 M. yılına tarihlendirirler. İkinci görüşü savunan Nazmi Sevgen, aynı kitabeğe dayanarak¹⁰ yapıyı 985 H./1577 M. yılına tarihlendirirken¹¹; İlhan Akçay¹², Osman Burat ve Bülent Baloğlu¹³ Nazmi Sevgen'le aynı görüşü paylaşır.

⁴ Osman Burat'ın Vakıflar Dergisi'ndeki makalesini değerlendirme dışında tutmaktayız. Çünkü bu çalışma sadece Baysungur Camii'ni kapsadığı gibi, çalışmanın bilimselliği yapının strüktürü ile sınırlı kalmış; süsleme, tarihlendirme ve benzer örnek karşılaştırmalarına gidilmemiştir. Daha belirgin bir deyimle yapının taşınması ve sorunları öne çıkarken, yapı tanımlaması ve değerlendirmesi bir bölüm halinde kalmıştır.

⁵ Uluğ 1939:30; Osmanoğlu 1966:10; Anonim 1967:12; Tükel 1969:239; Tükel-Bakirer 1970:185; Erder 1974:162; Burat 1969; Burat 1971; Gökalp 1986:30; Baloğlu 1987:31.

⁶ Akçay 1966a:30; Akçay 1966b:921; Osmanoğlu 1966:9; Anonim 1967:12; Erder 1974:162; Gökalp 1986:30; Baloğlu 1987:31.

⁷ Osmanoğlu 1966:10.

⁸ Numaralandırılarak alınan bu taşlar genelde yapının kuzey cephesi, minaresi ve diğer cephelerdeki pencere düzenlemeleri ile yapı içi mihrap ve minber taşlarıdır.

⁹ Akçay 1966b:921.

¹⁰ Tükel-Bakirer 1970:185.

¹¹ Erder 1974:162.

¹² Kitabe müzede bulunmadığından, neden aynı kitabeğe dayanılarak farklı tarihler verildiği sorusuna yanıt bulunamamıştır.

¹³ Nazmi Sevgen kitabesi: "Vel'kad bunve fi evyam'ul-Saltanat-i les sultan'ül mu'fahham Vel' hakan'ül mu'azzam melik'u Rum ve Arab'u ve'l Acem Sultan Murat Han bin'i Selim Han hal'edellah'ü Mülkehu bena haza fah'ü enam Baysungur bin'i Rüstem bin'i Hüseyin Pertek eliaz'i gafferetu zunubehum H.985" şeklinde verirken, Sevgen (1969:267) çevirisi: "Bu bina ünlü sultan ve hakan ve Rum ve Arap ve Acem meliki Sultan Selim Han oğlu Sultan Murat'ın saltanat günlerinde Pertekli Hüseyin oğlu Rüstem'in oğlu Baysungur tarafından H. 985'de inşa edildi" şeklindedir.

¹⁴ Akçay 1966:921.

¹⁵ Transkripsiyon iki ayrı şekilde okunarak çeviri tek metin olarak verilmiştir. Verilen transkripsiyonlarda "el' azam el' hakan el' mu'azzam vahvet'ü bin Rüstem Bey bin Hüseyin fi Pertek gaffera alaha zunubahum fi 985" ve "les sultan'ül-azam el'hakan'ül mu'azzam Melik'ül enam Baysungur bin'i Rüstem Bey bin Hüseyin Bey Pertek eliaz'i gaffera zunubahum 985" yazarken, çevirisinde "Sultan Selim oğlu Sultan Murat Han zamanında Fırat Hüseyin oğlu Baysungur tarafından yapılmıştır. Pertek Allah'ın rahmetiyle seneye 985 H. yazılmaktadır" (Burat 1971:54; Burat 1973:29; Baloğlu 1987:33). Ancak, bu transkripsiyonda Nazmi Sevgen transkripsiyonu oldukça farklı ve çarpıktır.

3.2. Tanımlama

Baysungur Camii, tek mekanlı olup kare plânlı üzeri kubbe ile örtülü harim, kuzeyde üç bölümlü son cemaat yeri ve kuzeybatıda yer alan minareden oluşur (Şek. 2).

Kuzey ekseninde açılan bir kapı ile girilen harim, beden duvarları tarafından taşınan ve sekizgen bir kasnağa oturan kubbe ile örtülü olup, kubbeye geçişler sivri kemerli tromplarla sağlanmıştır. Harim, her cephede altta ikişer, üst seviyede (kuzey cephe hariç) birer ve sekizgen kasnağın her cephesinde birer olmak üzere, çok sayıda pencere ile aydınlanırken; giriş ekseninde güney duvarda beş cepheli, düzgün kesme taştan yapılmış kavsaralı bir mihrap nişi göze çarpar. Mihrabın hemen batısında, yine güney duvara birleşik bir minber yer alır (Res. 10).

Kuzeyde yer alan son cemaat yerinin doğu ve batı cepheleri kapalı olup, üzerlerinde yer alan pandantif geçişli kubbeleri taşırlar. Son cemaat yerinin harimle birleştiği kuzeybatı köşede ise, minare yer alır (Res. 1-4).

Dışta yapının kuzey hariç diğer cepheleri simetrik olarak düzenlenirken, kuzey cephe gerek malzeme gerek süsleme öğeleri ile özellikle vurgulanmıştır (Res. 1, 2). Son cemaat yerinin bulunduğu kuzey cephe, iki sütunla üç eşit bölüme ayrılmış olup, her iki sütundan beden duvarlarına ve son cemaat yeri yan duvarlarına atılan sivri kemerlerle oluşturulan düzenlemenin üzeri, pandantif geçişli kubbelerle örtülmüştür.

Kuzey cephe ekseninde açılan bir giriş ile harime girilir. Dışa taşkın taç kapı şeklinde düzenlenen girişin, doğu ve batısında yer alan derin nişlerle, eyvanımsı bir ön giriş yaratılırken, portal içinde burgu ve yiv dizilerinden oluşan sütünceler üzerine oturmuş, çok dilimli sağır bir kemer yer alır. Sağır kemerin içinde on sıra mukarnas dolgudan oluşan kavsaralı bir bölüm yer alır. Hemen bu düzenlemenin altında ise, basık kemerli bir kapı girişi bulunur. Kapının iki yanında alt seviyede harime açılan, sütünceler üzerine oturmuş sivri sağır alınlıklı dikdörtgen pencereler yer alır. Pencerelerin hemen üzerinde, bir kenarı son cemaat yeri yan duvarına, bir kenarı ise sütunlardan beden duvarlarına atılan kemerlerin cephe ile birleştiği yere oturan, sivri sağır kemerli bir başka alınlık bulunur (Res. 7, 8).

Doğu, batı ve güney cepheler simetrik olup, pencere açıklığı dışında herhangi bir düzenleme ile karşılaşılmaz. Alt seviyede sağır sivri kemerlerle süslenen dikdörtgen pencereler yer alırken; üst seviyede, eksene gelecek şekilde yerleştirilmiş sivri kemerli dikdörtgen pencereler görülür (Res. 5, 6).

Beden duvarları üzerinde, cephe ile orantıladığımızda oldukça yüksek tutulan ve her cephesinde ekseninde sivri kemerli pencere açıklığı bulunan, sekizgen bir kasnak düzenlemesi ile karşılaşırız (Res. 5, 6). Kasnağın böylesine yüksek tutulmasındaki amacın, harimdeki tromp geçiş ile birlikte, yapıyı yüksek tutmaya çalışmak kaygısı olduğunu düşünebiliriz.

Yapının batı cephesinin kuzeyinde yer alan tek şerefeli minare, yapının beden duvarlarına oranla yüksek tutulmuştur. Altta beden duvarı seviyesine kadar yükselen kare kaideden sonra, kürsü kısmı yer alır. Kürsüden papuçluğa pahlanmış köşeler ile geçilirken, papuçluktan silindirik gövdeye geçişte bir bilezik bulunur. Aynı bileziğin bir benzeri ise şerefeden hemen altında yer alır. Alt bölümü mukarnaslı olan şerefeden sonra yer alan gövde, şerefe altındaki gövdeden daha ince tutulmuştur (Res. 10).

3.3. Malzeme - Teknik

Yapıda, çeşitli yerlerde taş ve çeşitleri ile tuğla kullanımı görülür. Kuzey cephede kaplama olarak kullanılan düzgün kesme taş; minare, giriş alınlığı, son cemaat yeri yan duvarları, mihrap ve minber ile birlikte kapı ve pencerelerin, lento ve sövelerinde de kullanılmıştır (Res. 2-10).

Kaba yonu taş ile moloz taş kuzey hariç diğer cephelerde, kaplama ve dolgu malzemesi olarak kullanılırken (Res. 5, 6); mermer malzemenin tek kullanıldığı yer, son cemaat yerindeki mermer sütunlardır (Res. 1, 2). Tuğla malzeme ise, kubbe ve tromplar ile tromplar arasındaki alınlıklar içinde görülür (Res. 4, 10).

3.4. Süsleme

Süsleme ağırlığı kuzey cephede yoğunlaşırken, bu yoğunluğu minaredeki süsleme izler. Kuzey cephede yer alan portal ise, süsleme programının odak noktasıdır.

Portal kemerinin oturduğu sütüncelerde yer alan yiv ve düz çizgilerin birbirini kesmesinden

oluşan hasır örgü motifi ile, aynı sütüncelerin başlık kısmı alınlığında yer alan, kırık çizgilerin birbirini kesmesinden oluşan altıgenler, hemen üstlerinde yer alan çok dilimli kemer ve bu düzenleme içindeki mukarnas dolgu bir bütünlük gösterir (Res. 7, 8, 11).

Kuzey cephe pencereleri alınlıkları altında yer alan sütüncelerin gövdesi zigzag motifi, başlık alınlığı baklava dilimleri ile süslenirken (Res. 12); minare şerefesi altındaki mukarnas dolgu zarif bir şekilde işlenmiştir (Res. 9). Ayrıca tüm kuzey cephede yer alan bir sıra gri, bir sıra beyaz kesme taşın oluşturduğu renge, yani aynı malzemeye dayalı almaşıklık da (Res. 1, 2) süsleme kaygısı taşır.

4. ÇELEBİ ALİ CAMİİ

Tunceli ili Pertek ilçesi, Pertek - Elazığ karayolu üzerinde ilçe çıkışında Baysungur Camii ile birlikte konumlanan yapı; "Çelebi Ali Camii"¹⁷, "Aşağı Camii"¹⁸, "Ali Oğlu Çelebi Camii"¹⁹, "Çelebi Camii"²⁰, "Çelebi Bey Camii"²¹, "Ali Çelebi Camisi"²², "Meydan Camisi"²³ ve "Aşağı Çelebi Ali Camii"²⁴ isimleriyle anılmakta olup, 1971-73 yılları arasında yapılan çalışmalar sonucunda, Keban Baraj Gölü alanında kalan Eski Pertek'ten Yeni Pertek'e taşınmış ve Baysungur Camii'nde olduğu gibi, orijinal taşlar numaralandırılarak yeni yerinde tekrar bir araya getirilmiştir.

Eski Pertek'te yapının bulunduğu yerdeki imaret, medrese, hazire ve yapıya bitişik çeşme ile birlikte, külliye olarak değerlendirilen²⁵ yapının banisi olarak, yapıya adını veren ve yapım kitabesinde de adı anılan Çelebi Ali olarak kabul edilir. Ancak, Çelebi Ali veya Ali oğlu Çelebi olduğu tartışması yanında, "Çelebi" adının aynı zamanda unvan niteliğinde olması nedeniyle, Ali adlı birinin dinsel işlerle uğraşmasından dolayı, böyle bir lakapla anılma olasılığı da göz ardı edilmemelidir²⁶.

Ayşıl Tükel, Faruk Sümer ve İhsan Akçay bu kişinin Ali oğlu Çelebi (Çelebi bin Ali) olduğu konusunda birleşirler. Bu görüş yanlılarından İlhan Akçay, yapının kitabesinde "Çelebi bin Ali" yazısını okuduğunu belirterek²⁷, yorum yapmaksızın Çelebi'nin Ali oğlu olduğunu söyler. Buna karşın Faruk Sümer, yapı adını Çelebi Bey

Camii olarak ele alıp; Çelebi Bey'in Rüstem Bey'in oğullarından Ali Bey'in oğlu olduğunu söyler²⁸. Oysa Ayşıl Tükel, Çelebi Ali'yi Ali oğlu Çelebi olarak verirken, bu kişinin Pertek Beyliği eşrafından olduğunu söyler²⁹. Ancak, eşraftan birinin böylesine görkemli bir külliye, üstelik bir beyin yaptırdığı Baysungur Camii'nin biçiminde ve kapsamında yaptırması düşündürücü olmaktan öte, olanaksız görünmektedir.

4.1. Tarihlendirme

Albert Gabriel ve Nazmi Sevgen yapıyı, kitabesine (Res. 21) göre 976 H./1568 M. yılına tarihlendirirken³⁰, Faruk Sümer 976 H./1569 M.-996 H./1588 M. yılları arasına tarihlendirir³¹. Ancak, verdiği bu iki tarih arasındaki 20 yıllık arayı açıklamaz. Buna karşın konuyla ilgili yüksek lisans tezi yapan Gouhar Shemdin, aynı kitabeye göre yapıyı 976 H./1560 M. yılına tarihlendirirken³², yine bölgede restorasyon çalışmaları yapan Ayşıl Tükel, Ömür Bakırer ve Cevat Erder, aynı kitabeden yola çıkarak yapıyı 976 H./1570 M. yılına tarihlendirirler³³. Bütün bu tartışmalar ışığında yapıyı, giriş kapısı üzerinde bulunan kitabesine göre 970 H./1568 M. yılına tarihlendirmektediriz.

Albert Gabriel oldukça tartışılan kitabeyi;

¹⁷ Anonim 1967:22; Erder 1974:161.

¹⁸ Akçay 1966b:920; Osmanoğlu 1966:9; Anonim 1967:22; Erder 1974:161.

¹⁹ Tükel 1969:239; Shemdin 1969.

²⁰ Tükel-Bakırer 1970:185.

²¹ Sümer 1990:633.

²² Gökalp 1986:27.

²³ Gökalp 1986:27.

²⁴ Boloğlu 1987:34.

²⁵ Akçay 1966b:920.

²⁶ Sağman Sancak Beyi Keyhusrev Beyin oğullarından Hasan Bey de "Derviş Hasan" lakabıyla anılmakta olup aynı isimli Çelebi Ali için düşünmek hiç de uzak bir olasılık olarak görünmemektedir.

²⁷ Akçay 1966b:921.

²⁸ Sümer 1990:633.

²⁹ Tükel 1969:239.

³⁰ Gabriel 1940:261-351; Sevgen 1959:267.

³¹ Sümer 1990:633.

³² Shemdin 1969:42.

³³ Tükel-Bakırer 1970:185; Erder 1974:162.

(1) أمر سادات هذا المسجد الترمبة (مع) المازكة (مع) عز الأكرام جلي بن علي بك (2) قومه حاجبيني
عمر الله ذنوبنا (مع) في ترمبة شهر رمضان سنة ٩٩٦ و تسنائة ٩٩٦ سنة

şeklinde verirken³⁴, yapıyla birleşik olan çeşme kitabesini (Res. 22) ise;

(1) أحرأ هذا العين جلي بن علي (2) بك عمر الله له و لوالديه ٩٩٠ سنة

şeklinde vermektedir³⁵. Yapım kitabesinde bulunan iki tarih (976 ve 996 H.), Faruk Sümer'i çelişkide bırakan noktadır. Öte yandan İlhan Akçay ve Nazmi Sevgen, bu iki tarihten 976 yılını inşa tarihi olarak ele alıp, 996 tarihini görmezden gelirler. Ancak, İlhan Akçay çeşme kitabesindeki 970 tarihini yapının (külliye olarak) başlangıç tarihi olarak değerlendirir. Yine de yapım kitabesindeki iki tarih ile ilgili açıklamalar, tatmin edici değildir. Bu tarihleri caminin inşa başlangıç ve bitiş tarihleri olarak değerlendirmek ise, uzak bir olasılık değildir.

Araştırmacıların tümünün yapım tarihini 976 H. olarak vermelerine karşın, miladî karşılığının 1568-69-70 olarak verilmesi ise, hicrî yılın miladî yılı çevrilmesindeki hatadan kaynaklanmaktadır.

4.2. Tanımlama

Yapı, iki mekândan meydana gelmiş olup, kare plânlı harim bölümü kubbe ile, batı duvarına birleşik kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı ve yapıyla aynı hizada derin bir eyvan şeklinde düzenlenen bölüm ise, kuzey-güney yönünde atılmış beşik tonozla örtülmektedir. Harim bölümünün kuzeyinde yer alan üç bölümlü son cemaat yeri, batıda dikdörtgen plânlı mekânın batı duvarına bitişik çeşme ve yine aynı yerde yer alan minare, yapının diğer bölümlerini oluşturur (Şek. 3).

Kuzey eksende açılan bir kapı ile girilen harim bölümü, beden duvarları tarafından taşınan ve sekizgen yüksek bir kasnağa oturan bir kubbe ile örtülü olup, kubbeye geçişler tromplarla sağlanmıştır. Giriş ekseninin karşısında yer alan mihrap; dikdörtgen bir silme kuşak içine alınmıştır ve sivri kemerle sonlanan beş cepheli bir şekilde düzenlenmiştir (Res. 26).

Harim, beden duvarlarının üç cephesinde yer alan beş pencere ile aydınlanırken, sekizgen kasnakta her dört yönde birer olmak üzere dört pencere ile, aydınlatma desteklenmiştir (Res. 17,18). Harime batıda birleşik olan dikdörtgen plânlı mekân ise, sadece batı yönünde yer alan pencere ile aydınlatılmaktadır. Ayrıca, her iki mekân arasında bulunan bir pencere, hem plân simetrisini sağlar, hem de her iki mekân arasındaki tek ilişkiyi sağlar.

Kuzeyde yer alan son cemaat yeri, iki sütunla üç bölüme ayrılırken; her iki sütundan harim kuzey duvarına ve son cemaat yeri yan duvarlarındaki sütüncelere atılan, sivri kemerlerle oluşturulan üç bölümlü düzenlemenin üzeri (Res.15, 16, 18), pendantif geçişli kubbelerle örtülmüştür. Son cemaat yeri ekseninde açılan bir kapı (Res. 23) ile harim bölümüne girilir. Sade bir şekilde düzenlenen kapının üstünde, yapının inşa kitabesi (Res. 21) bulunur. Girişin iki yanında bulunan iki pencere açıklığı ile, harim bölümü aydınlatması desteklenir. Dikdörtgen şeklindeki pencereler, dışta sivri kemerli bir alınlığın içine gömülmüştür. Son cemaat yerinin iki yanında (doğu ve batı duvarlarında) bulunan iki pencere düzenlemesi de aynı şekilde düzenlenmiş olup, dışta da içteki gibi sivri kemerli bir alınlığın içine gömülmüştür (Res. 16, 18).

Yapıya batıda birleşik bulunan ikinci bölüm, yapıdan kısa bir süre sonra yapılmış olup, derin bir eyvan şeklinde düzenlenmiştir (Res. 19). Eksende, güney duvarda üç cepheli ikinci bir mihrap nişi bulunur. Harimle birleşik olan duvardaki pencere açıklığı; hem harimle olan ilişkiyi sağlar, hem de aydınlatma işlevi görür. Karşıda, batı duvarda başka bir pencere düzenlenmesi ile, hemen kuzeyinde minareye geçişi sağlayan bir koridor bulunur.

³⁴ Gabriel 1940:351. Verilen bu metnin transkripsiyonu "Emere bi-imareti haze'l mescid-el mübarekete azze-l ikram Çelebi bin Ali Bey Koca Haçalı gafur Allah Zünübühuma fi tarih şehri Ramazan sitte ve tisamlete 976 seneti" şeklinde, çevirisi ise "Bu mübarek mescidin inşasını Koca Haçalı İzzet ve ikram sahibi Çelebi oğlu Ali bey emretti. Allah onların günahlarını affetsin ramazan ayı dokuzyüz doksanalı ve 976" şeklindedir.

³⁵ Gabriel 1940:351. Kitabenin transkripsiyonu "Ecre haze'l ayn Çelebi bin Ali Bey gafur Allah İehu ve İi-validiye 980 seneti" olarak okunurken, çevirisi "Bu çeşme Çelebi oğlu Ali Bey tarafından yaptırıldı. Allah'ın bağışlaması onun ve ailesinin üzerine olsun sene 980" şeklindedir.

Yeterince araştırılmamış bulunan bu mekân ile ilgili tek yorum, İlhan Akçay'ın bey mahfili şeklindeki yorumudur²⁶. Yapılan bu yorumun yanı sıra Adana, Ceyhan, Kurtkulağı Köyü Camii'nde (1010 H./ 1601 M.) olduğu gibi, yazlık ibadet yeri olma olasılığı, yapılacak daha derin araştırmalar sonucunda kesinlik kazanabilir.

Yapının batı dış duvarında, kuzey cepheye yakın yerde kademeli bir şekilde düzenlenmiş ve beşik tonozla kapalı, oldukça büyük tutulmuş bir çeşme bulunmaktadır (Res. 20). Yapı banisi Ali oğlu Çelebi Bey tarafından yaptırılan çeşmenin üstünde, bir de yapım kitabesi (Res. 22) bulunur.

Bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, yapının hiçbir cephesi simetrik değildir. Doğu duvarındaki tek pencere düzenleme, batı duvarında görülmez. Batı duvarda tek pencere düzenlemesine karşın, doğu duvardaki pencereden farklıdır. Ancak, doğu duvar penceresi harim ile yanındaki mekân arasında yer alan pencere aynı eksende yer alır. Güney duvarda yer alan ikili pencere düzenlemesi aynı eksenlerde kuzey cepheye yansırken, bu pencereler iç dış olarak düzenlenmiştir. Güney pencerelerin harim içi görüntüsü kuzeyde dışa yansırken, aynı şekilde güney pencerelerin dış düzenlemesi, kuzeyde harim içine yansımıştır. Gerek kuzey ve güneyde, gerekse doğu duvarında görülen sivri kemerli bu pencerelerin bir benzeri, son cemaat yeri yan duvarlarında da görülür (Res. 13-18).

İkinci mekânın batısında bulunan ve yapının batı penceresi olarak görülen pencere ise, doğu batı yönündeki pencerelerle aynı eksende olmasına karşın, farklı düzenlenmiştir. Batı duvarlarının diğer duvarlardan daha kalın tutulmuş olmasından da kaynaklanan bu farklılık, yapıyı asimetrik yapmasına karşın, bu bölümü 15-20 yıllık bir süre sonra yapıya eklenen bir bölüm olarak düşünüp, yapıdan ayrı tuttuğumuzda, plân olarak yapı simetrik bir görünüm kazanır.

Yapının beden duvarları üstünde, cepheyle karşılaştığımızda Baysungur Camii'nde olduğu gibi oldukça yüksek tutulan ve dört ana eksende sivri kemer alınlıklı pencere açıklığı yer alan bir kasnak düzenlemesi bulunur (Res. 17,18). Bu yapıda da kasnağın böylesine yüksek tutulmasının nedeni, harimi yüksek tutma kaygısı olmalıdır.

Batı cephede ikinci mekânın batı duvarında, eyvanlı çeşmenin güneyinde bulunan tek şerefeli minarenin kaidesi, beden duvarlarına kadar yükselir (Res. 13). Alttaki kaideden sonra, yapının beden duvarlarına kadar yükselen kürsü kısmı, onun ardından gövdeye geçişi sağlayan papuçluk yer alır. Kürsüden papuçluğa geçişte köşeler pahlanmış olup, sekizgen papuçluğun her cephesinde yer alan sağır sivri kemerli düzenleme ile, gayet güzel bir şekilde silindirik gövdeye geçilmiştir. Bu geçişte yer alan bileziğin bir benzeri, şerefenin hemen altında yer alır. Alt bölümü mukarnaslı olan şerefenin hemen üstünde yer alan gövdenin devamı, alt bölümde yer alan gövdeden daha ince tutulmuştur. Minareyi sonlandıran külah kısmı orijinalde yıkık olup, yapının yeniden kurulması sırasında tamamlanarak kurşun ile kapatılmıştır (Res. 24).

4.3. Malzeme - teknik

Yapının hemen her yerinde görülen taş ve çeşitleri dışında, yer yer tuğla malzeme kullanımı da vardır. Kuzeydeki son cemaat yeri ve kuzey giriş bölümünde görülen düzgün kesme taş malzeme; minarenin gövde ve kaidesinde, kapı ve pencerelerin lento ve sövelerinde, mihrapta ve eyvanlı çeşmede kullanılmıştır (Res. 14-16, 18, 20, 23, 26-28).

Kaba yonu taş, kuzey hariç tüm cephelerde kaplama ve dolgu malzeme olarak kullanırken (Res. 17, 19), mermer malzeme son cemaat yeri sütun ve sütuncelerinde (Res. 16); tuğla malzeme ise, kubbe ve kubbeye geçiş elemanlarında (Res. 25) kullanılmıştır.

4.4. Süsleme

Yapıdaki süsleme yoğunluğu Baysungur Camii'nde olduğu gibi kuzey cephede yoğunlaşmıştır. Benzer şekilde bunu minare izlerken, çeşmede bulunan süsleme öğeleri de azımsanamaz.

Portali Baysungur Camii'ne göre daha sade düzenlenen (Res. 23) yapının, kuzey cephesinde kullanılan çift renkli taş (Res. 16) ile birlikte, çeşme eyvan kemeri altında yer alan sütuncedeki burgulu kaval silmeler, yaprak motifleri, kırık çizgilerin

yanyana gelmesinden oluşan baklava dilimleri ve üçgenler ile (Res. 20, 28), minarenin gövdeye geçişindeki sağır kemerler, şerefe altındaki mukarnas dolgu (Res. 24) ve bunun hemen altında yer alan bir sıra baklava dilimi motifi, giriş kapısını çevreleyen kemerin altındaki kaval silmeler (Res. 23) başlıca süsleme programını oluşturur.

5. GENEL DEĞERLENDİRME

Genelde plân olarak birbirine oldukça benzeyen ve form olarak kare bir mekânın kasnak üstünde yükselen kubbe ile kapatıldığı ve kuzeyinde üç bölümlü bir son cemaat yeri bulunan her iki yapı da, en yakın örnek olarak Pertek Sağman Salih Bey Camii (XVI. yüzyıl ikinci yarısı) ile aynı plâna sahipken, diğer benzer örnekler olarak Diyarbakır Şeyh Mutahhar / Matar Camii'ni (H. 906/M. 1500), Diyarbakır Lala Bey Camii'ni (XV. yüzyıl) sayabiliriz. Son cemaat yerindeki değişikliklerle birlikte yine Diyarbakır'da bulunan Ali Paşa Camii (H. 941-944/M. 1534-1537) ile, İskender Paşa Camii'ni (H. 958/M. 1551) saymak mümkündür (Şek. 4, 5, 6).

Tek kubbeli yapı olarak incelenen ve değerlendirilen bu yapı tipine, Pertek ve Diyarbakır dışında da rastlamak mümkündür. Cami mimarisinin gelişim aşamalarından biri olarak kabul edilen ancak, tek kubbenin statik açıdan genişleyememesi nedeniyle, ibadet alanını sınırlı bırakan bu yapı tipine Anadolu'nun pek çok yerinde rastlanırken, genellikle XVI. yüzyılda yoğunlaştığı görülür. Kendi içinde kimi küçük birim ölçeğinde değişiklikler de olsa, bunlar arasında Silivrikapı İbrahim Paşa Camii (1551), Tekirdağ Rüstem Paşa Camii (1552/1553), Kilis Canpolat Camii (1553), Diyarbakır Behram Paşa Camii (1564/1572), Tokat Ali Paşa Camii (1572/1573), Ilgın Lala Mustafa Paşa Camii (1576), Kayseri Kurşunlu Camii (1585) ve Halep Osman Paşa Camii sayılabilir (Şek. 6-11).

Kısaca, bu tip yapılar sekiz destekli plâna geçişin ve mekân genişletmenin hem habercisi, hem de bir ön aşaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede yukarıda örneklerini saydığımız ve Pertek'te bulunan Baysungur ve Çelebi Ali camileri de, Sağman Salih Bey Camii ile birlikte bu tipten olgunlaşmış örnekleridir.

Plân biçimi dışında yapı içi birimlere

baktığımızda, her iki yapının minaresi ile, son cemaat yerindeki çift renkli taş kullanımının, Sağman Salih Bey Camii ile birlikte Bitlis Şerefiye, Van Kaya Çelebi, Van Hüsrev Paşa Camii, Ahlat Kadı Mahmud (1584) ve Ahlat İskender Paşa (1564) Camileri ile, hemen hemen diğer tüm Diyarbakır yapılarında görmekteyiz.

Baysungur Camii son cemaat yerindeki kum saati şeklindeki bingileri, Çelebi Ali Camii'nde bulamasak da, Pertek Sağman Salih Bey Camii ile birlikte Diyarbakır Nebi Camii (1530) ve Behram Paşa Camii'nde görmekteyiz. Yine Baysungur Camii mihrap formunu, Sağman Salih Bey Camii'nde görürken; Çelebi Ali Camii mihrap formunu ise, Diyarbakır Nebi Camii son cemaat yeri mihrapları ile, Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii ve Amasya Sultan Beyazıd Camii mihraplarında görmek mümkündür.

Bununla birlikte Diyarbakır, Ahlat, Van ve Bitlis gibi yerleşimlerde bulunan ve çoğunluğu yukarıda anılan XVI. yüzyıl yapılarının birçoğunda, Baysungur ve Çelebi Ali camilerinin kapı, pencere, süsleme, vb. öğelerin benzer örneklerini bulabilmekteyiz.

Anılan bu benzerlikler, Pertek'te bulunan her iki yapının da XVI. yüzyıl Osmanlı yapılarından, özellikle de tek kubbeli yapılarından farklı özelliklere sahip olmadığı, bir dönemin (XVI. yüzyıl) Doğu Anadolu'da çok kullanılan plân biçimini değişmeden yansıttığı görülmektedir ki, bu yaklaşım bölge yapılarına ayrı bir özellik katmazken, sadece neden XVI. yüzyılda Harput ve Palu gibi önemli bir merkezde, bu plân tipinin de de malzeme, süsleme gibi özelliklerin kullanılmadığı/tercih edilmediği sorusunu gündeme getirmektedir. Bu sorunun yanıtı ile, diğer sorulara verilecek yanıtlar ise, bölge ve bölge yapılarıyla ilgili olarak yapılacak daha detaylı araştırmaların sonucunda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

AKÇAY, İlhan, Til Köyü Eserleri, *Yeni Fırat*, sayı 32 (1966a), s. 27-32.

AKÇAY, İlhan, Keban Barajının Meydana Getirdiği Göl Sahası İçinde Kalacak Olan Türk Eserleri Üzerinde Yerinde Yapılan Bir Araştırma, *Türk Kültürü*, sayı 46 (1966b), s. 918-922.

AKSOY, Bilal, *Tarihsel Gelişim Sürecinde Tunceli I*, Ankara, 1985.

ANONİM, *Doomed by the Dam*, Ankara, 1967.

BALOĞLU, Bülent, *Pertek ve Çevresi Tarihi (İdari Kültürel ve Sosyal Durumu)*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Elazığ, 1987.

BURAT, Osman, *Baysungur Mosque in Pertek*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1969.

BURAT, Osman, "Pertek Baysungur Camii'nin Taşınması", *Vakıflar Dergisi*, Sayı X (1973), s. 290-298.

EVLİYA ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Çev. Zuhuri Danışman), C.5. İstanbul, 1970.

ERDER, Cevat, *Eski Pertek'te XVI. Yüzyıla Ait İki Camii Kurtarma Çalışmaları, Keban Projesi 1971 Çalışmaları*, Ankara, 1974, s. 161-163.

GABRIEL, Albert, *Voyages Archeologiques Dans la Turquie Orientale I*, Paris, 1940.

GÖKALP, Ahmet, *Her Yönüyle Pertek*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Elazığ, 1986.

KOŞAY, Hamit Zübeyr, *Keban Projesi Pulur Kazısı (1968-1970)*, Ankara, 1976.

OSMANOĞLU, Cenap, Harput Çevresindeki Kaleler ve Beğlikler, *Yeni Fırat*, sayı 32 (1966), s.8-11.

SEVGEN, Nazmi, *Anadolu Kaleleri I*, Ankara, 1959.

SHEMDİN, Gouhar, *The Mosque in Pertek*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1971.

SÜMER, Faruk, Doğu Anadolu'da Moğol ve Türkmen Devirlerine Ait Bazı Tarihi Yapılar Hakkında Düşünceler, *Belleten*, sayı LIV (1990), s. 631-639.

TÜKEL, Aysıl, Sağmandaki Çok Fonksiyonlu Salih Bey Camii, *Vakıflar Dergisi*, sayı VIII (1969), S. 229-241.

TÜKEL, Aysıl - BAKIRER, Ömür, "1968 Yılı Keban Projesi Restorasyon Çalışmaları Ön Raporu", *1968 Yaz Çalışmaları*, Ankara, 1970, s. 183-186.

ULUĞ, Naşit, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul, 1939.

ÜNAL, Mehmet Ali, XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek ve Sağman Sancakbeyileri Pir Hüseyin Bey Oğulları, *OTAM*, sayı 2 (1991), s. 239 - 265.

Res.13: Pertek, Çelebi Ali Camii, taşınmadan önceki genel görünüm (VGM Arşivi).

Res.15: Pertek, Çelebi Ali Camii, kuzey cephe, taşınmadan önceki durumu (VGM Arşivi).

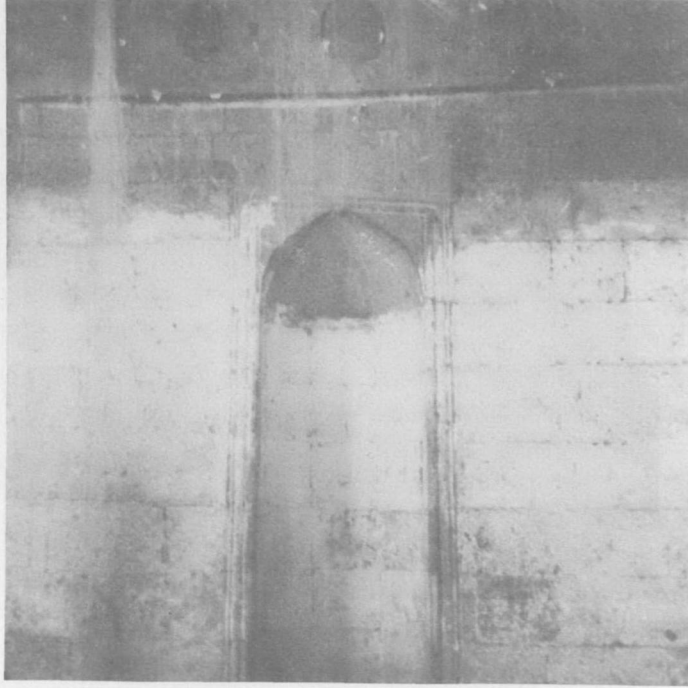
Res.17: Pertek, Çelebi Ali Camii, taşınmadan önceki durumu (VGM Arşivi).

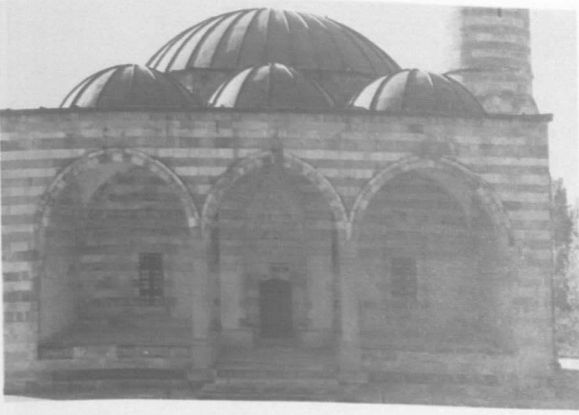
Res.19: Pertek, Çelebi Ali Camii, çeşme kuzey cephe, taşınmadan önceki durumu (VGM Arşivi).

Res.25: Pertek, Çelebi Ali Camii, kubbeye geçiş, taşınmadan önceki durumu (VGM Arşivi).

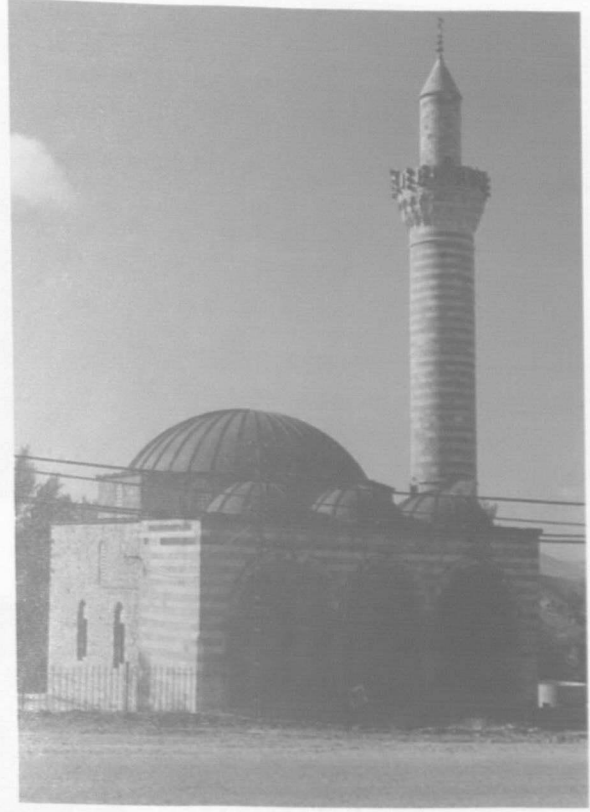
Res.26: Pertek, Çelebi Ali Camii, mihrabın taşınmadan önceki durumu (VGM Arşivi).

Res.2: Pertek, Baysungur Camii, kuzey cephe.

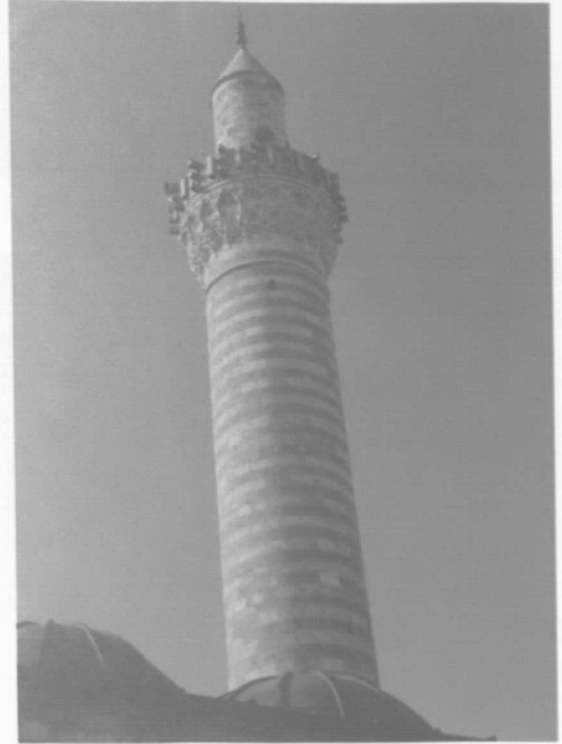
Res.6: Pertek, Baysungur Camii, doğu cephe.

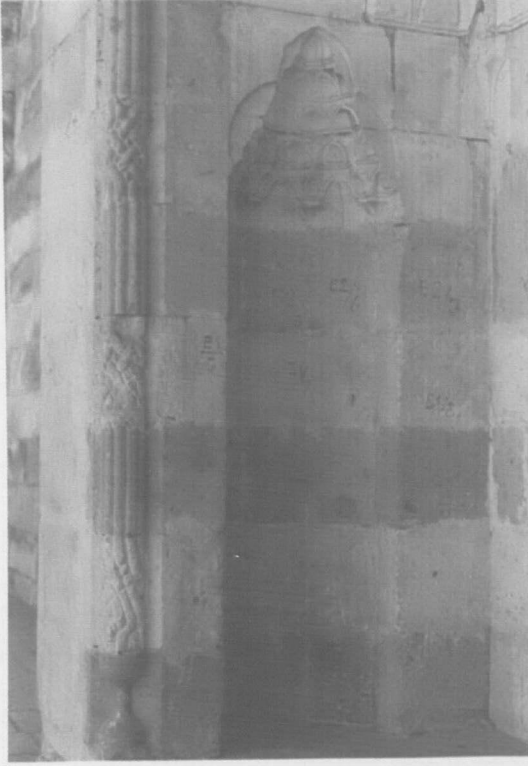
Res.4: Pertek, Baysungur Camii, genel görünüm.

Res.8: Pertek, Baysungur Camii, portal.

Res.9: Pertek, Baysungur Camii, minare.

Res.11: Pertek, Baysungur Camii, portal mihrabiye nişi.

Res.12: Pertek, Baysungur Camii, kuzey cephe penceresi.

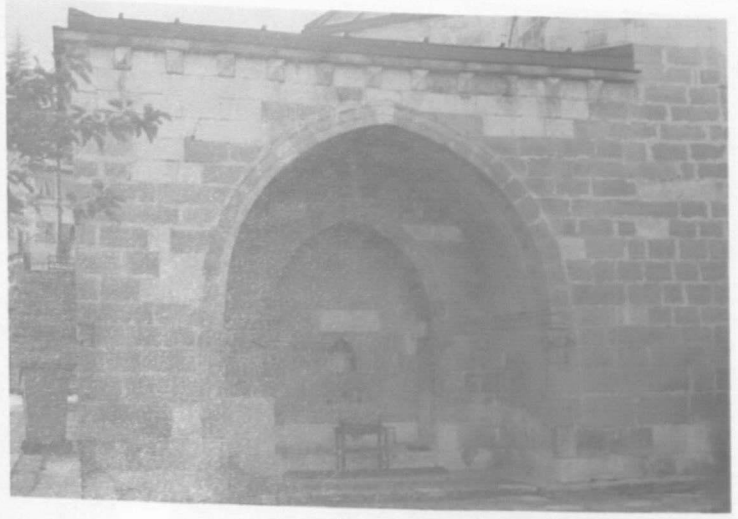
Res.14: Pertek, Çelebi Ali Camii, genel görünüm.

Res.16: Pertek, Çelebi Ali Camii, kuzey cephe.

Res.18: Pertek, Çelebi Ali Camii, kuzey ve doğu cepheler.

Res.20: Pertek, Çelebi Ali Camii, çeşme.

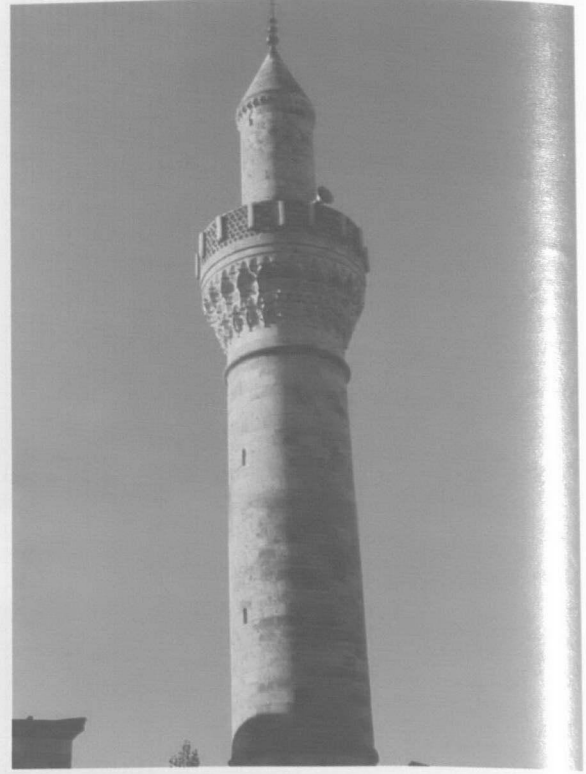
Res.21: Pertek, Çelebi Ali Camii, yapım kitabesi.

Res.22: Pertek, Çelebi Ali Camii, çeşme kitabesi.

Res.23: Pertek, Çelebi Ali Camii, giriş kapısı.

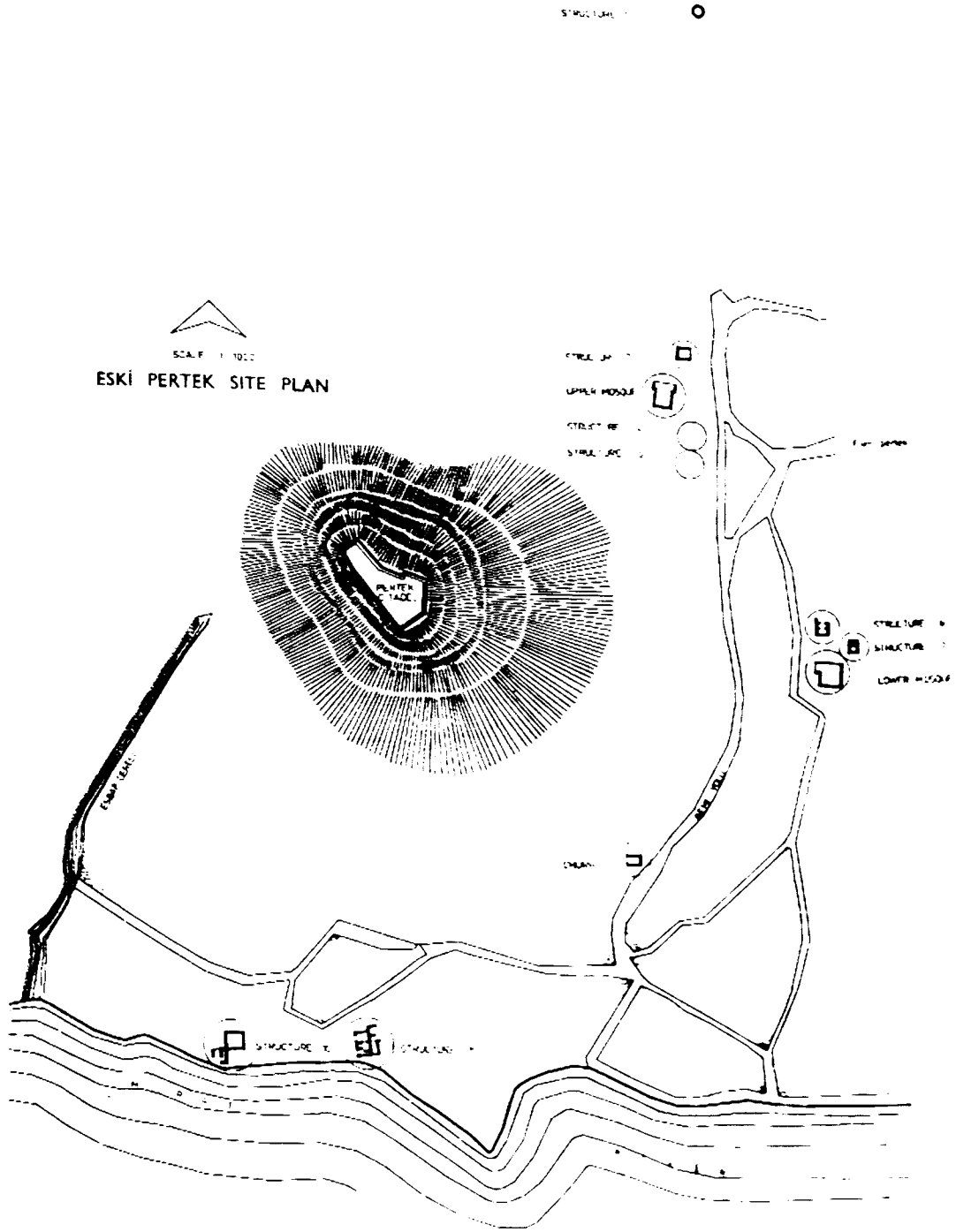
Res.24: Pertek, Çelebi Ali Camii, minare.

Res.27: Pertek, Çelebi Ali Camii, son cemaat yeri batı penceresi.

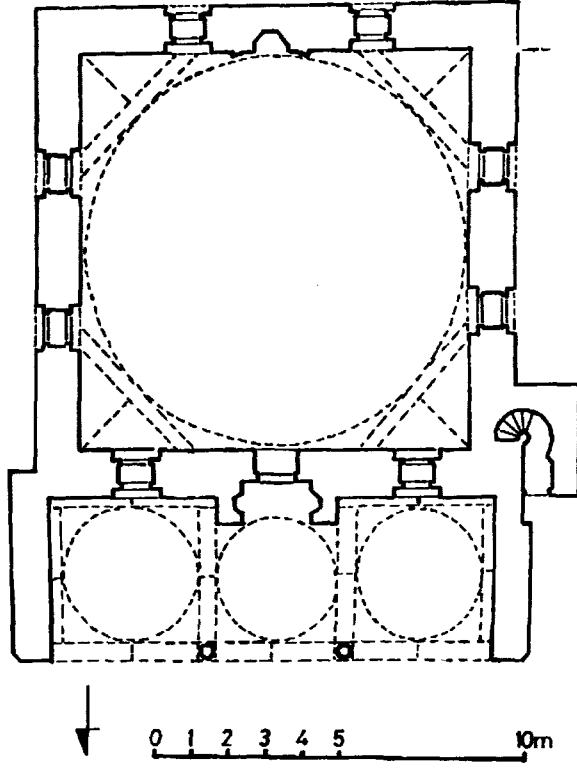

Res.28: Pertek, Çelebi Ali Camii, çeşme kemiği altındaki sütunçe.

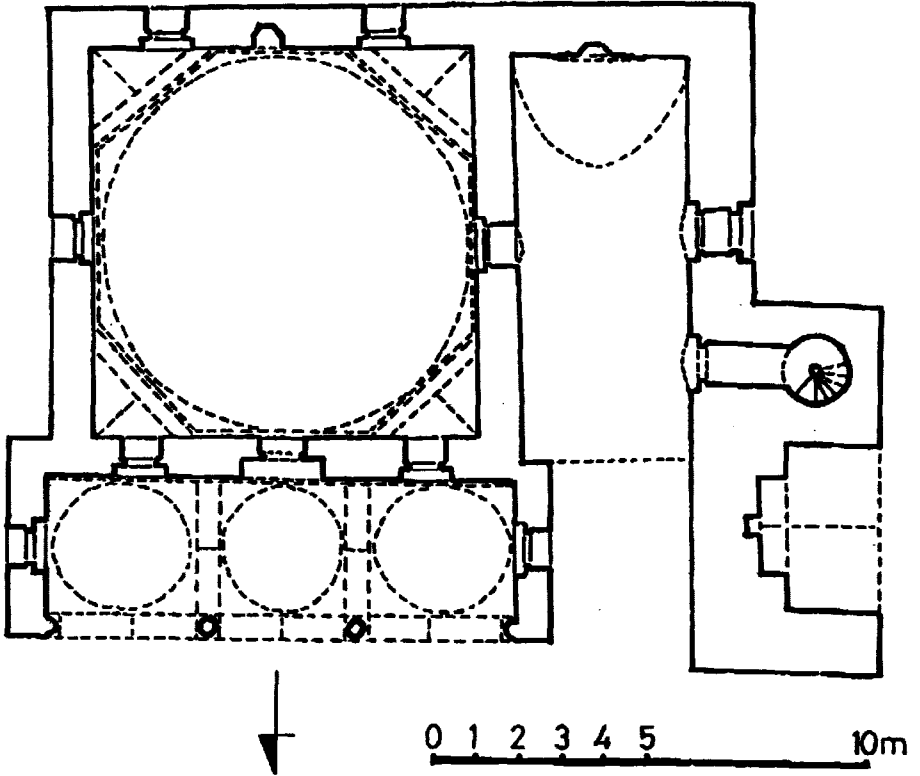

Şekil 1: Eski Pertek, yerleşim planı (Anonim 1967).

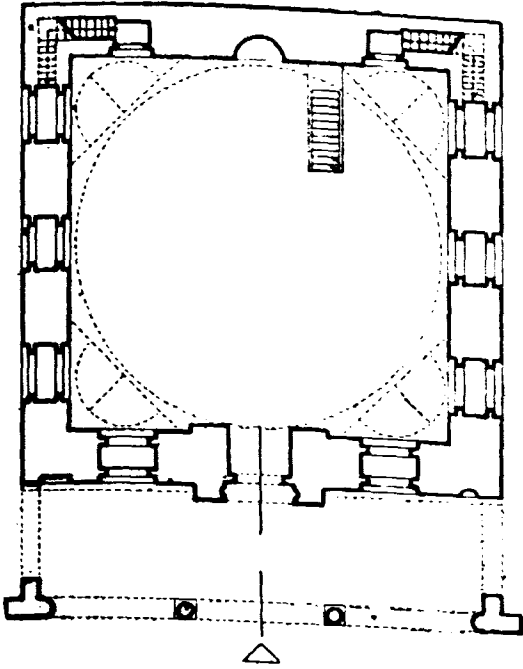

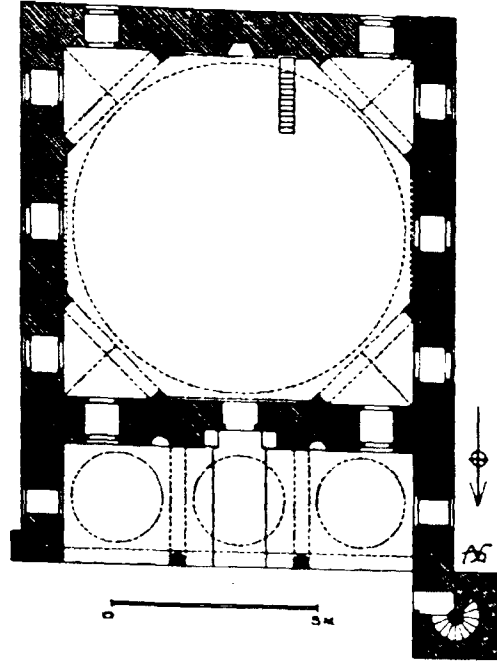
Şekil 2: Pertek, Baysungur Camii plâni (Anonim 1967'den işlenerek).

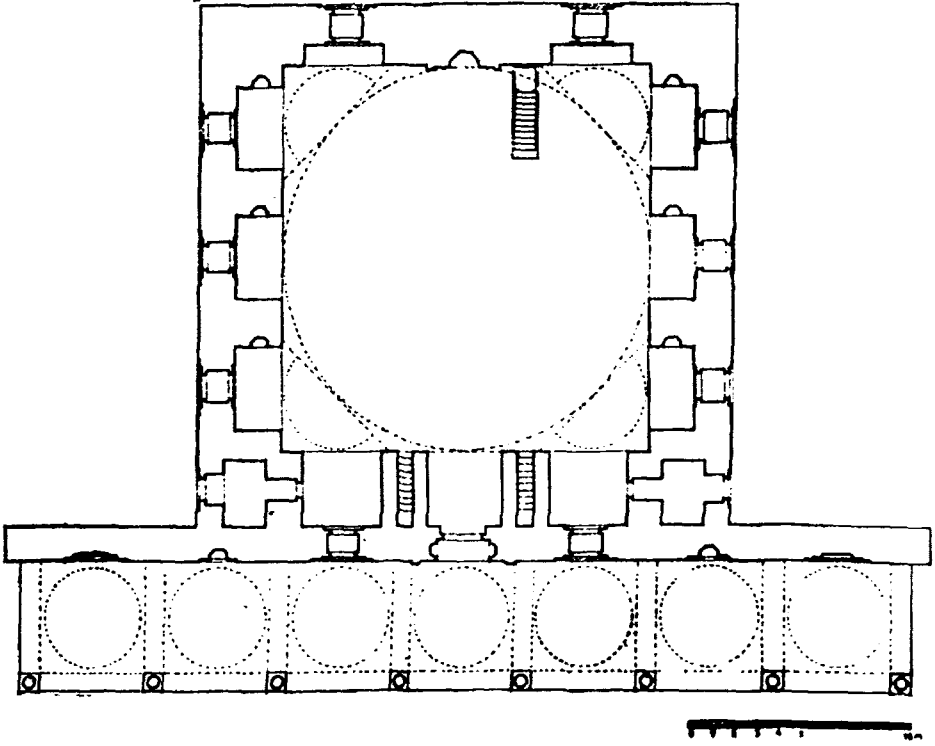
Şekil 3: Pertek, Çelebi Ali Camii plâni (Anonim 1967'den işlenerek).

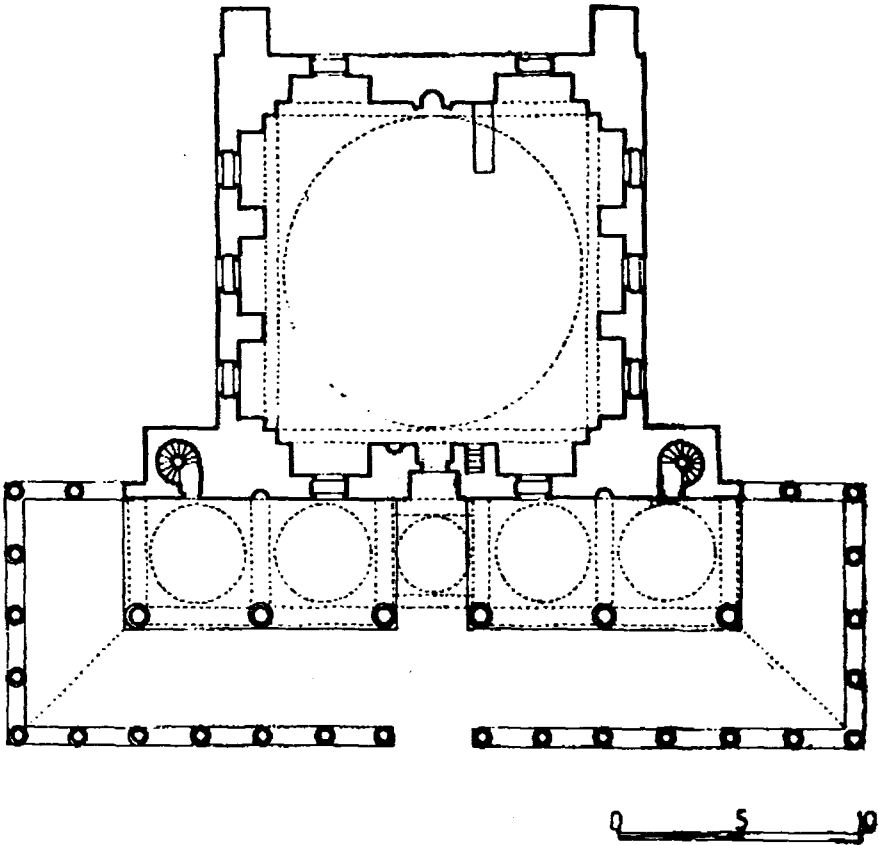
Şekil 4: Diyarbakır, Seyh Matar Camii (Sözen 1971).

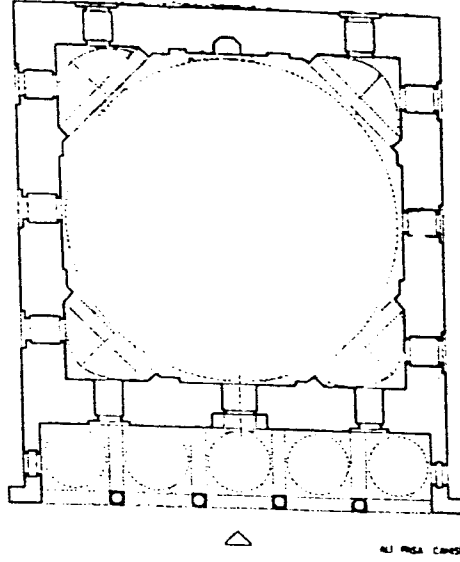
Şekil 5: Diyarbakır, Iskender Paşa Camii (Gabriel 1940).

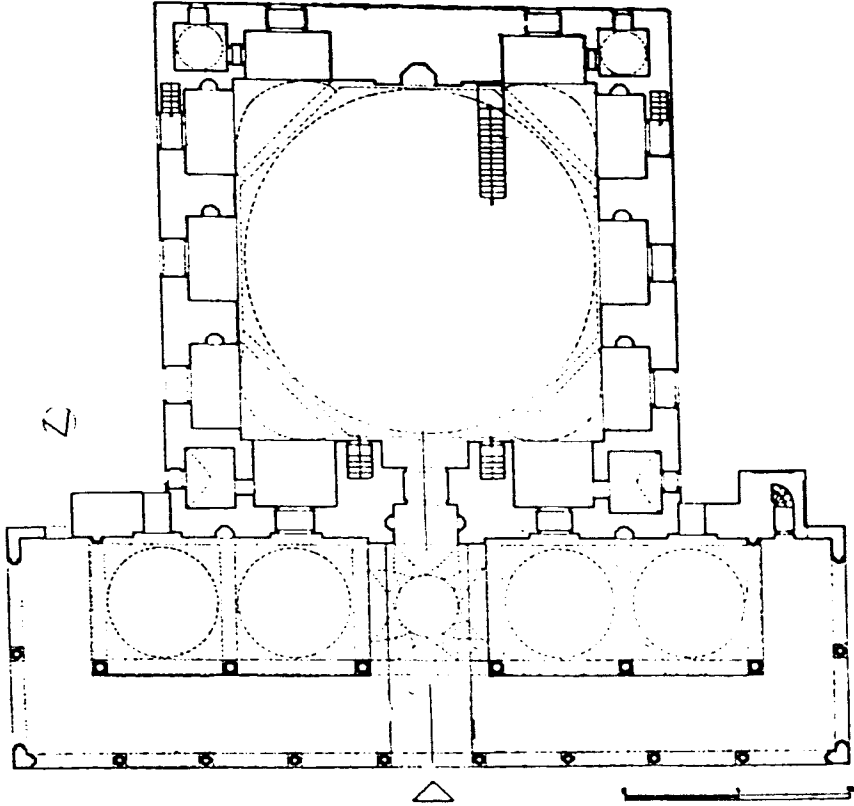
Şekil 6: Tokat, Ali Paşa Camii plâni (Sözen 1971).

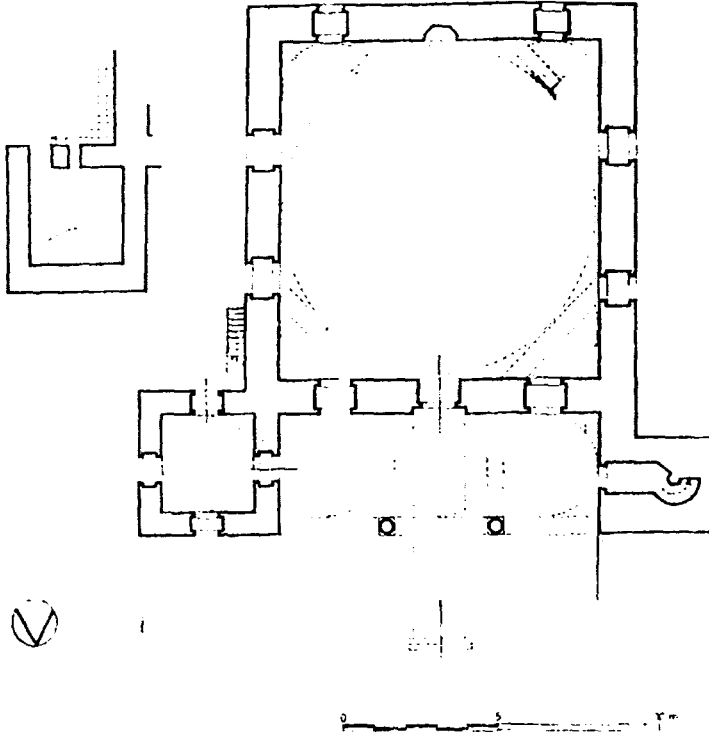
Şekil 7: Kayseri, Kurşunlu Camii plâni (Sözen 1971).

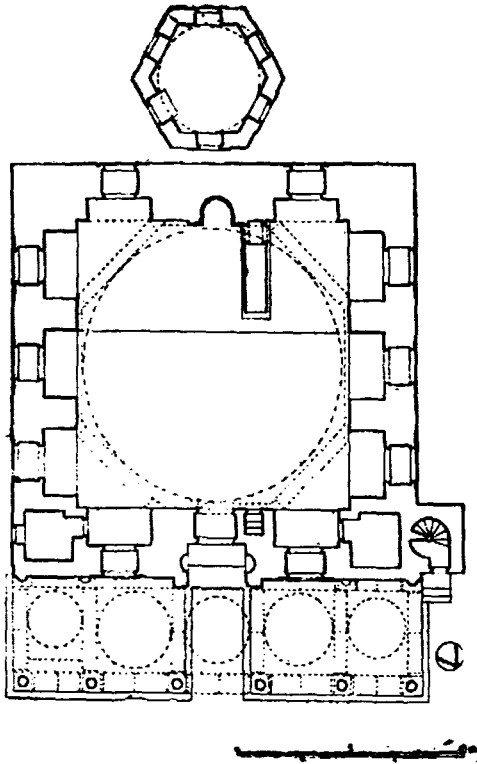
Şekil 8: Tokat, Ali Paşa Camii (Şözen 1971).

Şekil 9: Diyarbakır, Behram Paşa Camii (Şözen 1971).

Şekil 10: Diyarbakır, Lala Bey Camii ve Türbesi (Sözen 1971).

Şekil 11: Kilis, Canbolat Camii ve Türbesi (Sözen 1971).

Yard. Doç. Dr. Ali BORAN

**Anamur (Mamuriye) Kalesi,
Kale Kitabesi ve İç Kale Camii**

- 1- هر ميسر الأمان
- 2- قد انشا و بنا محمد بن أبي القاسم
- 3- الملك الأعظم والملوك العظيم على الله
- 4- في العام مبيض الحور والحدود المنصور بتيسر الملك الوهود تاج الدولة والدين السلطان ابراهيم بن محمد علاء الدين بن قرقان
- 5- حلد الله سنطه ووضح على العائين برهانه اللدة العصوره والقلة الحاجية المنصوره حصنا لغزة ومسكنة للعبادة الحقا
- 6- هدير في سبل الله حق جهاده واقبها بعون الله الملك العظيم شاكرًا لاسمه احميه وهديه ان صراط مستقيم كتب التاريخ في شهر شوال المبارك من شهر سنة خمس وخمسين وثمانمائة

Okunuşu:

- 1- Hüve müyessiru'l-âmâl
- 2- Kad enşee ve benâ fehamide ila'llâhi ve senâ
- 3- el-Melikü'l-a'zam ve'l-mevlâ'l-mu'azzam zillu'llâhi
- 4- fi'l-Âlem müfeyyizu'l-hayri ve'l-cüdi el-mansûru bi-nasri'l-Meliki'l-Vedûd tâcü'd-devleti ve'd-dîn es-sultân İbrâhim bin Muhammed bin 'Alâüddin bin Karamân.
- 5- Halleda'llâhu sultânehû ve evdaha 'ale'l-âlemîne bürhânehû el-Beldete'l-ma'mûrate ve'l-kal'ate'n-nâciyete'l-mansûrate hısnen li'l-guzâti ve meskenen li'l-urâti el-mücâ-
- 6- hidîne fi sebîli'llâhi hakka cihâdihî ve etemmehâ bi-'avni'llâhi'l-Meliki'l-'Azîm şâkirân li-en'umihî ictebâhü ve hedâhü ilâ sırâtin müstakîm kütibe't-târîhu fi şehri şevvâli'l-mübârek min şuhûri seneti hamsîne ve semânimâye.

Tercümesi:

O (Allah), arzu ve hedefe ulaşmayı kolaylaştırandır. Bütün övgüler Allah'a aittir ki, büyük hükümdar ve yüce efendi, yeryüzünde Allah'ın gölgesi (halifesi), hayır ve iyilikleri yayan, Melik ve Vedûd olan Allah'ın yardımıyla zafer kazanan, dinin ve devletin tâcı, Karaman oğlu Alaeddin oğlu Mehmed oğlu Sultan İbrahim - Allah onun hükümdarlığını devamlı kılsın ve onun önderliğini âlemlere göstere. Allah yolunda gerçekten cihad eden gâzilere bir kale ve kimsesizlere bir sığınak olarak, zaferle kazanılmış yüksek kaleyi ve imar edilmiş beldeyi bina ve inşa edip Allah'a hamdetti. Azîm ve Melik olan Allah'ın yardımıyla bu eseri tamamladı. "(O), Rabbinin nimetlerine şükrederdi. Rabbi de onu seçti ve doğru yola erdirdi (Kur'an-ı Kerim, Nahl Sûresi, 16/121)." Tarih olarak, 850 yılının aylarından mübarek şevval ayı yazıldı.

III. İÇ KALE CAMİNİN İNCELENMESİ

İç Kale Camii, Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat tarafından yaptırılmıştır¹¹. Zamanla

yıkılan yapı Karamanoğulları tarafından kale ile beraber tamir edilmiştir. Yapı H. 973/1565 M. tarihinde Osmanlılar tarafından yeniden inşa edilmiştir¹². Cami günümüze gelene kadar 1795, 1968, 1970-1973 yıllarında onarılmış olup günümüzde ibadete açıktır (Res. 10).

Günümüzde camiye ait herhangi bir kitabe yoktur. Y. Önge'nin araştırmaları (1967) sırasında 1795 tarihli tamir kitabesinin olduğu belirtilmektedir¹³.

Anamur İç Kale Camii, kare plânlı bir harim, üç bölümlü son cemaat yeri, kuzeybatıda minare ve şadırvandan oluşur. Dıştan 12.15x16.40 m. ölçüleri ile dikdörtgen şeklindeki yapının son cemaat yerinin önünde bir şadırvan mevcuttur (Çiz. 2, Res. 11-12).

¹¹M. Erdoğan, "Burada İslamî devre ait olmak üzere Çarşı Camii ve Akmesit ile Mamuriye Kalesi dahilinde bir Selçuklu eseri olarak Alaeddin Camii vardır." şeklinde belirtmektedir. Bkz. Erdoğan, a.g.m., s. 152.

¹²"Konya Kadısına hüküm ki: Haliya Ma'muriye Kalesinde bina olunan camii şerif maslahatı için birer nefer haddad ve bir nefer camcı lazım ve mühim olduğu ilânı olundu. İmdi buyurdum ki hüküm-i şerifim vardıkta zikrolunan demircü ve bir nefer camcıyı bu maslahata münasip olanlardan tedarik eyleyüp âlât ve esbaplarıyla Mamuriye Kalesine gönderip bina eminine teslim ettiresin ki varup onda âdet üzere işleyip lazım olan ücretlerin harc akçasından eminden talep edip alalar. 10 Muharrem 973".

"Ma'mûriye kalesi binası üzerine tayin olunan Baba Sancağı beyi Hüseyin dergah-ı muallama arz gönderüp Kale-i Ma'mûriye'de bina olunan camii şerif minaresiyle kubbe çıkup itmamı karib olmuş iken ve hamamdan cemie gelicek suyunun dahi bazı keresteleri tedarik olunup mübaşeret üzere iken mahall-i mezbur sevâhil ve berriyelik yerde olmağın ol câmbler ziyade kaht olup vaki' olan huddama zahire emrinde külli zaruret çekilüp her vechile iş işlenmeğe çare olmaduğu ecilden zamanıyla yapılip itmam bulması evla görülmeğın tehire konulup vâki'l hal vukuu üzere arz olundu deyü bildirmişsin. İmdi mezbur câmi-i şerif ve kubbe ve gayri mesarifi için hizane-i miremden filari ihrac olunup, sen ki eminsin, sana teslim olunup gönderildi. Buyurdum ki hüküm-i şerifim vardıkta zikrolunan camii şerifin ve kubbenin gayri lazım olan yerlerin yaptırıp ta'mir ittirüp ve vaki olan ihracatı defter ittirüp tamam olduktan sonra defteri mühürleyüp kapuma gönderesin. Amma harç hususunda gereği gibi ihtimam idüp harcı gayret ve israf olunmaktan hazer idesun" 10 Muharrem 973. Caminin yeniden inşası ve giderleri konusunda ayrıntılı bilgi vermektedir. Bkz. Erdoğan. a.g.m., s. 166.

¹³Y. Önge: "Bu caminin 1795 M. yılında tekrar tamir edildiğini gösteren, taşta oyma bir ibare, halen caminin cümle kapısının sağ tarafındaki bir taş üzerinde görülmektedir." cümlesiyle kitabenin olduğunu belirtmektedir. Bkz. Önge, a.g.m., s. 3. dn. 1.

I. KALENİN İNCELENMESİ

Kale, bugünkü Anamur'un 6 km. güneybatısında Eski Anamur (Anamorium) harabelerinin içinde, Anamur Burnu'nun doğu tarafında bulunmaktadır.

Anamur (Mamuriye) Kalesi, Anamur Burnu'nun kıyısında düz arazi üzerinde, deniz sahilinde kurulan bu kale Toroslar'ın eteğinde, Akdeniz'e açılan önemli limanlardan birini kontrol etmektedir (Res. 1).

Helenistik dönemde önem kazanan kentin dış kalesinin de aynı zamanda yapıldığı tahmin edilmektedir. Yapılan kazılar sonunda zikzak şeklindeki dış kale surları ortaya çıkarılmıştır. M.Ö. VIII. yüzyılda Asurluların ve Perslerin M.Ö. 333'te Büyük İskender'in, M.Ö. 322'de Selevkosların, M.Ö. I. yüzyıldan sonra da Roma'nın egemenliğine girmiştir. İç kale, III. yüzyılda Roma döneminde yapılmış, 395'te Bizans İmparatorluğu'nun, VIII. yüzyıldan sonra da Müslüman Araplar ile Bizanslılar arasında el değiştirmiştir¹.

Alâeddin Keykubad'ın Ermeni ve Haçlılara karşı başlattığı fetihler (1225) sırasında Mübârizüddin Er-Tokuş tarafından Anamur Kalesi Anadolu Selçuklu Devleti topraklarına katılmıştır². Alâeddin Keykubad döneminde iç kale onartılmış³, 1230'den sonra da Karamanoğullarının hakimiyetine girmiştir. Kalenin kitabesine göre Karamanoğlu Sultan İbrahim tarafından 850 H./1450 M. yılında iç kale büyük bir tamir görmüştür. Bu tarihten sonra kaleye, mamur edilen manasında "Mamure Kalesi" denmiştir.

Anamur İç Kalesi, bazı kaynaklara göre XV. yüzyılın ortalarında⁴, E. Celebi'ye göre de II. Selim zamanında, Lala Mustafa Paşa tarafından Osmanlı topraklarına katıldığı belirtilmektedir⁵.

Osmanlı Dönemi'nde XVI. ve XVIII. yüzyıllarda kale iki kez tamir edilmiş, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından da 1966-1967 ve 1970-1973 yıllarında restorasyonu yapılmıştır⁶.

İç kale, Eski Anamur şehrinin içinde ve denizin kenarında, dış kale ise şehrin bulunduğu kısmın etrafındadır⁷. Dış kalenin surlarından günümüze hiçbir şey kalmamasına karşılık iç kale sağlamdır. Alanya Kalesi ile benzerlik gösteren iç kale tamamıyla Türk devri özelliğini yansıtmaktadır (Res. 2)

Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, İstanbul 1935, s. 758-759; *Kitab-ı Bahriyye, Denizcilik Kitabı*, II. (hzl. Y. Senemoğlu), İstanbul s. 268-269; E. Rosenbaum - G. Huber - S. A. Onursan, *Survey of Coastal Cities In Western Cilicia*, Ankara 1967, s. 7-15; F. Beaufort, *Karamania*, London 1917, s. 195; H. Edhem. "Karamanoğulları Hakkında Vesâik-i Mahkûke", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası Cüz'ü: 11* (İstanbul 1329), s. 619-712; İ.H. Uzunçarşılı. "Karamanoğulları Devri Vesikalarından İbrahim Bey'in Karaman İmareti Vesikası", *Bellekten* 1/1 (1937), s. 56-144, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s. 30-31-36; Şikari, *Karaman Oğulları Tarihi*, Konya 1946, s. 29,53,65,181,192; G. Tatagsalgır, *Karaman (Lârende), Tarih İncelemeler*, Konya 1944, s. 26; E. Rosembaum Alfordi, *Anamur Nekropolü*, Ankara 1971, s. 20; Anonim "Anamur" mad., *Yurt Ansiklopedisi* II, İstanbul 1982, s. 3742; H. Hellenkemper-F. Hild. *Neue Forschungen in Kilikien Wien* 1986, s. 51; J. Russell, "Anemurium" V. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, İstanbul 1983, s. 231-232. "Conservation and Excavation At Anemurium (Eski Anamur), 1987", X. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, Ankara 1988, s. 261; E. Akurgal, *Anadolu Uygurliklari*, İstanbul 1990, s. 549; Anonim "Anamur" mad., *Ana Britannica*, II, İstanbul 1992, s. 41 - 42; Sapançalı H. Hüseyin, *Karaman Ahval-i İçtimaiyye Coğrafıyye ve Tarihiyyesi* 1338 R/1341 H. (yay. İ. Güler), İstanbul 1993, s. 24-26; Y. Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, Türkiye (1074-1990) II, Ankara 1996, s. 59-96; İ. H. Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Ankara 1997, s. 93-96; N.S. Doğan, "İcel İli, Bozyazı İlçesi'ndeki Bilinmeyen Bir Hamam", *Vakıflar Dergisi* XXVI Ankara 1997, s. 267-273; B. Madra, "Anemurium", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, s. 917-918; İbni Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıyye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıyye* (Selçuk Name) I, (haz. M. Öztürk), Ankara 1996, s. 16.354; *Gravürlerle Türkiye*, IV, Anadolu 1 (hzl. M. Sevim), Ankara 1997; 038 nolu gravür.

¹ "Antalya subaşısı Mübarizziddin Er-Tokuş da sahilden hem Ermenilere karşı taarruza görevlendirilmiş hem de Kıbrıs Haçlılarının karaya çıkmalarına ve Ermenilerle birleşmelerine mani olmak vazifesi verilmiştir. Filhakika Er-Tokuş Antalya'dan sahil boyunca ilerliyordu. Karşısına çıkan Frenkler, Türkler'in kılıcına dayanamıyor, kale ve hisarları boşaltıp gemilerine biniyor, Kıbrıs'a dönüyorlardı. Antalya subaşısı böylece ilerleyerek, Manavgat, Anamur ve başka sahil kalelerini Rüm ve Ermenilerden boşaltıp teslim aldı." Bkz. İbni Bibi, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, (F.N. Uzluk), Ankara 1941, s. 131; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 343 va.

² M. Erdoğan, "Osmanlı Devletinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri", *Vakıflar Dergisi* VII. (1968) s. 152; Anonim, *Ana Britannica*, s. 42.

³ Anonim, *Ana Britannica*, s. 12.

⁴ E. Celebi: "Evelce Venedik keferesi elinde büyük şehir ve kale imiş... tarihinde II. Selim zamanında Lala Mustafa Paşa fethidir." Bkz. Evliya Celebi, *Seyahatname* (Nşr. M. Zillioğlu), IX. İstanbul 1985, s. 124.

⁵ Y. Önge, "Anamur Mamuriye Kalesi" *Önasya*, 3/3, 36 (1968), s. 1. "Anamur Mamuriye Kalesi Yanındaki Hamam", *Vakıflar Bülteni* I. (1970), s. 106 vd.; E. Diez - O. Aslanapa - M.N. Koman, *Karaman Devri Sanatı*, İstanbul 1950, s. 32; M.N. Cıplak, *İcel Tarihi*, Ankara 1968, s. 377 va.; P. Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985 s. 21.

⁶ M. Erdoğan, "Bugün eski Anamur'da antik devirden kalma düzensiz taşlardan yapılmış ve iyi korunmuş surlar vardır. Kalenin ikinci bir dış suru da doğu-batı istikametinden denize inmektedir." şeklinde kaleyi tanımlamaktadır. Bkz. Erdoğan, a.g.m. s. 153.

Dış kalede tiyatro, odeion ve hamam; iç kalede, cami, türbe, şadırvan ve depo gibi yapılar bulunmaktadır. Ancak iç kaledeki türbe günümüzde mevcut değildir⁸.

Anamur İç Kalesi, deniz kenarındaki kayalıklardan ve sahilin düzlüklerinden istifade edilerek yapıldığı için düzgün bir plân göstermez. Deniz kenarındaki surlar kuzeydoğu-güneydoğu doğrultusundadır. Kuzeydoğu baş kuleden başka dairevi ve dört köşe altı burçla deniz tarafı korunmuştur. Kalenin batı tarafında köprü ile geçilen su dolu bir hendek ile iki giriş kapısı yer almaktadır. Bu yöndeki surlar burçlarla güçlendirilmesine rağmen düzgün bir plâna sahip değildir. Bunlardan baş kulenin yanındaki cümle kapısı çok tahrip olmuştur. İç kısımda, taş kemerli cümle kapısının etrafını tek şeritli iki taş sırası dikdörtgen biçimde çevrelemektedir. Giriş kapılarından ikincisi batı surlarının kuzeye yakın yerinde açılmışsa da günümüzde kullanılmamaktadır (Çiz. 1)⁹.

Anamur İç Kalesi birbirine geçmeli üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler denizden gelen saldırıya karşı tahkim edilmiştir. İç kalenin surları seyirdimler ve mazgallar ile çok sağlam bir savunmaya sahiptir. Surların beden duvarlarındaki merdivenler sivri kemerli nişleriyle diğer Türk kalelerinin özelliklerini tekrarlamaktadır. Kalenin surlarında farklı dönemlerdeki tamirlerin izlerine rastlamak mümkündür. Özellikle Karamanoğlu ve Osmanlı dönemi tamirleri açıkça görülmektedir¹⁰. Kalede düzgün kesme ve moloz taş birlikte kullanılmıştır. Beden duvarlarında ahşap hatıllar ile Horasan harcı yapının dayanıklılığını artırarak kolay kolay fethedilemez bir kale haline getirmiştir (Res. 3).

Giriş kapısının yanındaki küçük kapıdan baş kuleye çıkılmaktadır (Res. 4). Giriş içindeki yoldan batıdaki kulenin içine, ikincisi de kale kapısının bulunduğu dört köşe burcun birinci katına gitmektedir. Baş kule ile cümle kapısının bulunduğu kule, savunma sisteminin en önemli iki ögesidir. Baş kulenin birinci, ikinci ve üçüncü katlarından başlayarak kalenin bütün surları üzerinde dolaşan bir yol ağı vardır (Res. 5-6.)

II. KALE KİTABESİ

Kalenin kitabesi, batı giriş kapısının yanındaki burcun üzerindedir. Zemini düzgün mermer taşlarla örülmüş ve kenarları pahlanarak

sınırlandırılmış kare bir mekanın içine yerleştirilmiştir (Res. 7). Ayrıca beyaz-yeşil renkli taşlarla sivri kemer içine alınan kitâbe, iki ayrı parçadan meydana gelmektedir. Zeminden daha derine yerleştirilen kitabelerden üstteki sivri kemer, alttaki ise enine dikdörtgen bir çerçeve biçimindedir. Her ikisi de mermer kabartma tekniğiyle hakkedilmiş olup, Arapça ve celi sülüs hatla yazılmıştır. Anlam bakımından birbirinin devamı olan kitabeler, toplam altı satırdan oluşmaktadır. İlk satırda yer alan "hüve müyessirü'l-âmâl" ibaresi, sivri kemer kısmını kaplayacak şekilde, müsen-nâ (ikili-aynallı) tarzda istiflenmiştir (Res. 8-9).

⁸ Erdoğan, a.g.m., s. 152; Önge, a.g.m., s.1 vd.

⁹ Önge, a.g.m., s. 21.

¹⁰ Kalelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. O. Piper, *Burgenkunde*, München, 1912, s. 10-12; S. Tay, *The History of Fortification*, London, 1954, s. 20-30; A. Gabriel, *La Cité de Rhodes*, Paris, 1921-1922, s. 50; a.mlf., *İstanbul Türk Kaleleri* (Çev: A. Ilgaz), İstanbul, 1941, s. 177; İ. Utkular, *Çanakkale Boğazında Fatih Kaleleri*, İstanbul, 1953; M. Wiener, *Burger Der Kreuzritter*, Berlin, 1966, 85; O. Zirojevic, "Palanka", *Studia Balcanica*, no: 3, 1970, s. 173-180, F.C.E. Winter, *Greek Fortification*, London, 1971, s. 47-78; C. E. Arseven, "Kale", *Sanat Ansiklopedisi*, II, 1993, 908; N. Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, I, Ankara, 1959, 5; M. Streeck, "Kale", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, İstanbul, 1993, 124; V. Barthold, "Farsça'da Ark-Erk (Kal'e), (Citadel)", *Belleter*, XIII/50, 1949, 327; S. Eyice, "Kale", *Türk Ansiklopedisi*, XXI, Ankara, 1974, 137; a.mlf., "Kale", *DİA*, 24, İstanbul; N. Djelloul, "Les Fortifications de Bizerte l'Epoque Ottomane", *Arab Historical Review For Ottoman Studies*, 7-8, Zağvan, 1993, 163-204; a.mlf., *Les fortifications Côtières Ottomane de la Regence de Tunis* (XVI e-XIX e Siècles), Zağvan, 1995, 10-30; A. Ödekan, "Kale", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, II, İstanbul, 1997, 932; A. Boran, *Anadolu'daki İç Kale Camii ve Mescitleri*, Ankara, 2001, s. 10; a.mlf., "Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi", *Osmanlı*, 10, Ankara, 1999, s. 347-363; a.mlf.; "The Architectural Style of Castles During The Ottoman Period" *The Great Ottoman, Turkish Civilisation*, IV, Ankara, 2000, s. 346-363; a.mlf.; "Türk Sanatında Kale Mimarisi", *Türkler*, 7, Ankara, 2002; a.mlf., "Van İç Kalede Osmanlı Yapılaşması", *Dünyada Van Dergisi*, XXI -XII, Ankara, 2000, s. 18-22; a.mlf., "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Kaleleri" *Prof. Dr. Nejat Diyarbakirli'ye Armağan*, Baskıda; D. Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, 1990, 261; M. Sözen - U. Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1986, 120; Muhammed Mamedov - Ruslan Muradov, *The Architecture of Turkmenistan, A Concise History*, Mockba, 1980; E. Kluckert, "Le Château Fort au Moyen Age, Chevalerie et Culture de Cour", *L'art Gothique*, Paris, 1999, 240-242; B. Borngasser, "Les Châteaux et L'hérésie Cathares en France Méridionale", *L'art Gothique*, Paris 1999, 116-118; Y. Ahtagariev - O. Berdiev vd, *Türkmenistan'ın Arjitektura Yadigarları*, Leningrad, 1974, 100; Erol Yıldır, *Kuzey Kafkasya'da Vaynah Kule Mimarisi*, İstanbul, 1997, 14; Kemal Gökân, "Kıbrıs'ın Kaleleri, Gezi, 13, İstanbul, 1998, s. 78-93; Kacacan Bayramov, "Türkmen Kaleleri", II. Müzecilik Seminer Bildirileri, 19-23 Eylül 1994, İstanbul, 1995, s. 116; N. Çam, "Osmanlı Tabyaları", *Osmanlı*, 10, Ankara, 1999, s. 343-346 Georgina Herrmann, *Monuments of Merv Trachitional Buildings of the Kaarakum*, London, 1999.

Dıştan harimin üzerini örten kubbeyi iki kademeli kasnak taşımaktadır. Birinci kasnak, beden duvarlarının üzerinde ve içte yer almaktadır. Buradaki bölüm kurşun saçaklarla örtülmüştür. Ayrıca beden duvarlarında kirpi saçak vardır. Birinci kasnağın köşeleri pahlanarak sekizgen kasnağa dönüşmüştür. Köşesi pahlanan kasnağın üzeri eğimli kurşunla örtülmüştür. Sekizgen kasnakta herhangi bir pencere açılmamıştır (Res. 17).

Harime son cemaat yerinin ortasındaki cümle kapısından girilmektedir. Harim 9.67x9.67 m. ölçülerinde kare planlıdır. İbadet mekânını örten tek kubbeye köşelerden pandantiflerle geçilmektedir. 9 m. çapındaki kubbenin ağırlığı dört sivri kemerle beden duvarına aktarılmıştır. Sivri kemeri taşıyan dayanaklar beden duvarında belli edilmemiştir. Kubbe eteğinde bir sıra kuşak dolasmaktadır. Duvarlar beyaz sıva ile boyanmıştır.

Giriş kapısı içten dikdörtgen çerçeve içine alınmış olup, kapının üzerinde sivri kemerli bir alınlık yer almaktadır. Kemerin atkı taşının üzerinde, kenarlardan içbükey yapan konsolların ortasında dikdörtgen boşluk oluşturulmuştur. Bu kısım Bursa kemerini hatırlatmaktadır. Sivri kemerin alınlığı niş şeklinde düzenlenmiştir (Res. 18). Kapının iki yanında dikdörtgen çerçeveli ve sivri kemer alınlıklı birer pencere vardır.

Doğu duvarında altta iki pencere ve bunların ortasında pencere gibi düzenlenmiş dikdörtgen nişler yer almaktadır. Bu pencerelerin üstünde sivri kemer görünümlü iki pencere daha vardır.

Kible duvarının ortasında mihrap ile alt ve üstte ikişer pencere açılmıştır. Bu pencereler diğerlerinin düzeni ile aynıdır (Res. 19).

Batı duvarı doğudaki ile aynı şekilde düzenlenmiştir.

Mihrap, kible duvarının ortasında ve giriş ekseninde yer alır. Duvarı oluşturan taş ve tuğla yapılmış, üzeri ise alçı ile sıvanmıştır. Kenarlardan hafif pahlı olarak duvar yüzeyinden taşıntı yapan mihrap ters "U" biçimindeki bir bordürle üç yandan çerçevelenerek dikdörtgen görünüm almıştır.

Mihrap hücresi oldukça yüksek üç kenarlı şekilde gerçekleştirilmiştir. Mihrap, kenarlardan

köşeli kademelenme yaparak yükselen bir kavsaraya sahiptir. Kavsarayı dolduran mukarnaslar alt sırada üç püskül, ortada prizmatik üçgen konsollar, en üstte ise dilimli ve dar bir tepeli nişi oluşturmaktadır. Ayrıca kavsaranın dördüncü sırası boş bırakılmış durumdadır. Kavsara köşelikleri yekpare olarak kavsaranın etrafını dolandırmakta ve hücrenin iki yanında zemine kadar inmektedir. Köşelikleri içten kavsara kenarları, dıştan da çerçeveyi oluşturan bordür sınırlandırmaktadır. Mihrapta kavsarayı dolduran prizmatik ve püskül şeklindeki mukarnaslar dışında süsleyici bir unsur görülmemektedir.

Harimin güneybatı köşesinde bulunan minber, orijinal değildir. Yakın zamanda konan minber de sanatsal bir özellik göstermez. Ayrıca mahfel ile güneydoğu köşesinde yer alan kürsünün de herhangi bir özelliği yoktur.

Caminin etrafını 1 m. yüksekliğindeki bir duvar kuşatmaktadır.

Son cemaat yerinin önünde dikdörtgen plânlı, üzeri basık tonozlu bir şadırvan yer almaktadır.

SONUÇ

I. KALE

Anadolu'yu yurt edinen Türkler çeşitli yerlere çok sayıda yeni kale inşa ettikleri gibi, stratejik bakımdan önemli olan eski kaleleri de onarmışlardır. Böylece yeni bölümlerin eklenmesi sonucu eski kaleler birer Türk kalesi haline dönüşmüştür (Res. 20).

Anadolu Selçuklu, Karamanoğulları ve Osmanlı devleti döneminde tamir edilerek adeta bir Türk kalesi haline getirilen Anamur İç Kalesi, Alanya İç Kalesi'yle benzerlik göstermektedir. Anamur İç Kalesi, iç kale ve dış kaleden oluşan yerleşim alanı içindeki kaleler içinde değerlendirilmektedir. Kazılar sonucunda günümüze dış kaleden bazı bölümleri ulaşmıştır. İç kale ise, kara tarafında su dolu geniş hendeği, oldukça tahkim edilen deniz tarafındaki surları, burçları ve Alanya Kızıl Kule'ye benzer baş kulesi ile bir Türk kalesi olarak günümüze sağlam bir biçimde gelmiştir (Res. 21).

Caminin kuzeyini kaplayan son cemaat yeri, beş ahşap sütuna oturan sundurma çatı ile örtülüdür. Ahşap sütunların köşeleri pahlanmıştır.

Harime girişi sağlayan cümle kapısının bulunduğu orta bölümün zemini diğerlerinden düşük tutulmuştur. Giriş kapısı dışa taşıntı yapan dikdörtgen bir çerçeve içine açılmıştır. Kapı sivri kemer alınlıklı ve basık kemerlidir. Sivri kemer şeklindeki alınlık, yatay şekilde dizilen tuğlalarla bezenmiştir. Alınlığın iki yanındaki bölümler düzgün kesme taşla örülmüştür (Res. 13).

Basık kemer ve atkı taşı son tamirde mermerle kaplanmıştır. İki kanatlı kapı da orijinalliğini kaybetmiş ve üç bölüm şeklinde panolara ayrılmıştır.

Giriş kapısının bulunduğu dikdörtgen çerçeve, kuzey duvarının malzemesinden farklı yapılarak vurgulanmıştır. Giriş bölümünün iki yanındaki bölümler 25 cm. daha yüksek yapılmıştır. Bu bölümlerde dikdörtgen çerçeveli birer pencere bulunmaktadır. Dikdörtgen çerçeveler son tamirde mermerle kaplanmıştır. Pencereilerin üzerinde sivri kemerli birer alınlık mevcuttur. Alınlıkların kemer sırtları tuğladan yapılmıştır. Alınlıklar turuncu renklerle günümüzde sıvalı durumdadır.

Son cemaat yerinin doğu kısmında duvar bulunmaktadır. Duvarın altında ve üstünde dikdörtgen şeklinde birer pencere yer almaktadır.

Caminin dış cephesinde bir sıra taş, iki sıra tuğlanın düzenli sıralanmasıyla oluşan düzgün almaşık tekniği görülmektedir. Doğu, batı ve güney cephelerinin ortası, duvarın yükünü azaltmak için istinat payandası ile desteklenmiştir.

Tarihî kaynaklara göre yapıda elli penceresi olduğu kaydedilmekte ise de¹⁴ günümüzde ondört pencere göze çarpar.

Doğu cephesinin ortasında istinat payesi, yanlarda da ikişer pencere bulunmaktadır. Altta pencere dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır. Çerçeve mermer ile kaplanmıştır. Pencereilerin sivri kemerli birer alınlıkları mevcuttur. Üstteki pencere sivri kemer içine açılmıştır.

Güney cephesinin ortasındaki istinat payesi diğerlerinden daha fazla dışarı taşıntı yapmaktadır. Bu istinat payesinin dışa fazla taşıntı yapmasının sebebi ise mihrap nişinin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Cephe ve pencere düzeni doğu cephesi ile aynıdır (Res. 14 - 15).

Batı cephesinin ortasında yine istinat payesi, yanında da ikişer pencere yer almaktadır. Güneybatı köşesi üç kademeli olarak pahlanmıştır. Pahlama alttan yukarı doğru daralmakta, üstteki pencerelerin üzengi taşları hizasında üçlü mukarnaslarla son bulmaktadır. Mukarnas kavsaraların ikinci sırası ortada prizmatik üçgen şeklindedir (Res. 16).

Minare, caminin kuzeybatısında, yapıdan ayrı bir kütle olarak yapılmıştır. 2.15x2.15x2.23 m. ölçülerinde kare kaideye sahiptir. Başbakanlık Arşivleri'nde minaresinin yapımı ile ilgili bilgi bulunmaktadır¹⁵. Kare prizmal kaidesi yüksek tutulmuş ve düzgün kesme taştan yapılmıştır. Kare kaidenin kuzey yönünde sivri kemer alınlıklı, dikdörtgen çerçeveli, minareye çıkış kapısı vardır. Sivri kemerin kilit taşı üzerinde dışa taşıntılı gül-bezek motifi görülmektedir. Minarenin kapısı basık kemerli şekilde ve çerçevesi son tamirde mermerle kaplanmıştır. Kare kaidenin bittiği yerde, dışa taşıntılı, üç yönü dolaşan taştan pano bulunmaktadır. Kaidenin üzerindeki pabuç, dört köşenin pahlanmasıyla onaltıgen gövdeye geçişi sağlamaktadır. Gövdenin alt kısmını siyah ve beyaz taşlardan yapılan kuşak oluşturmaktadır. Onaltıgen gövdenin üst kısmına yakın yerinde yine bir kuşak bulunmaktadır¹⁶.

Minarenin korkulukları gövdenin şekline uygun tarzda onaltıgendir. Korkuluklar levhalar halinde kesme taştan yapılmıştır. Petek bölümü de yine gövde gibi düzenlenmiş, külah ve alem bölümü ise kurşunla kaplanmıştır. Minarenin kaidesinde düzgün kesme taş; gövde, şerefe ve petekte tuğla, külah ve alemde ise kurşun malzeme kullanılmıştır.

¹⁴M. Erdoğan: "İstanbul Harcı Hassa eminine hüküm ki, tezkire varacak ma'lûm ola ki hâliyâ Ma'mûriye kalesinde yapılan cami-i şerifin elli adet penceresine, otuzar adet (180) adet sırça cam lazım imiş. Satun alıvirüp bahasın virüp defterine kaydettiresin. 2 Muharrem 973." Bkz. M. Erdoğan, a.g.m., s. 166.

¹⁵"Ma'muriye Kalesi binası üzerine tayin olunan Baba Soncağı Beyi Hüseyin Bey dergâh-ı muallâma arz gönderüp kale-i Ma'muriye'de bina olunan camii şerif minaresiyle kubbe çıkup itmamı karib olmuş iken." şeklinde minarenin yapımı zikredilmektedir. Bkz. Erdoğan, a.g.m., s. 166.

¹⁶Y. Önge "ahşap direklerin taşıdığı bir son cemaat mahalli ve sol tarafta taş bir kaide üzerinde tuğladan inşa edilmiş Farisi minaresi bulunan" şeklinde minareyi tarif etmiş ve Farisi minarelerine benzediğini belirtmiştir. Bkz. Önge, a.g.m., s. 3; A. Boran, *Anadolu'daki İç Kale Câmi ve Mescidleri*, Ankara, 200, s162.

II. KALE KİTABESİ

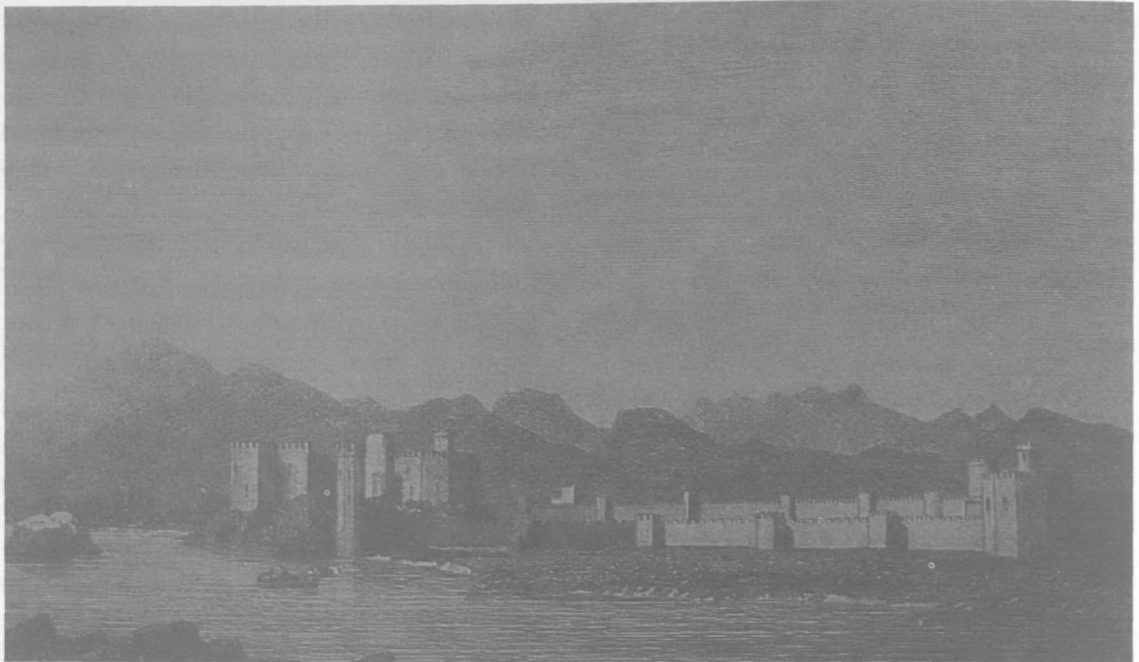
Celi sülüs yazı, hat sanatında istife en müsait yazı türü olması nedeniyle, hattatların orijinal kompozisyon arayışlarına yol açmıştır. Müsennâ (aynalı) istifler de bu arayışların en güzel sonuçlarından biridir. Kitâbelerde bu tür kompozisyonun en erken örneklerinden biri de, Anamur Mâmuriye Kalesi kitâbesinin ilk satırında görülmektedir. "İkili ya da aynalı yazı" terimleriyle de bilinen müsenna kompozisyonun kitâbedeki çeşidi, "sağ taraftaki cümlenin aynısının sol tarafa ters olarak yazılması" ile oluşturulmuştur. Daha önce erken dönem Osmanlı mimarisinin yapıları arasında yer alan Edirne Üç Şerefeli Camii'nin revaklı avlusundan harime girişteki taçkapı nişleri üzerinde de benzer kompozisyonun güzel örneklerine rastlanmaktadır (Res. 22). Böylece her iki kitabenin kompozisyonları açısından benzerlik kurulabilir. Kale kitabesinin diğer satırlarındaki yazılar, dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Elif, lâm gibi dikey harfler sıkışık dizilişi ve üstten alta doğru aşırı incilmesi, Selçuklu yazı üslubunun izlerini göstermektedir. Son satırdaki kelimeler, diğerlerine göre okumayı güçleştirecek biçimde girift istiflenmiştir. Harfler arasında hareke, şedde, nokta, cezm, tırfil ve mühmel harflerin yanı sıra rûmî motifleri de yerleştirilmiştir.

III. İÇ KALE CAMİİ

Anadolu'da plân açısından enlemesine ve derinlemesine yönelik gösteren camilerin yanısıra kare plânlı camiler de kendi içinde gelişim çizgisi izleyerek sıklıkla inşa edilmişlerdir. XII. yüzyıldan itibaren küçük boyutlu tasarlanan mescitler, genellikle kare plân üzerine kubbe ile örtülü, beden duvarına bitişik minare ve kapalı mekâna girmeden önce bir giriş mekânından oluşan yapılardır. Tek kubbeli mescitlerin yapılmasına Konya ve Akşehir gibi önemli merkezlerde başlanmış, Batı Anadolu'daki Beylik ve Osmanlı döneminde yaygın bir şekilde devam edilmiştir.

XV. yüzyıl sonlarında klâsik şemayı almaya başlayan kare plânlı üzeri tek kubbeyle örtülü camiler, Mimar Sinan döneminde de genel hatlarıyla tekrarlanmıştır.

Anamur İç Kale Camii, kare plânlı harimi, üzerini örten tek kubbesi ve ahşap üç bölümlü son cemaat yeri ile klâsik tek kubbeli Osmanlı camisinin bir temsilcisidir. Kare plânlı harim ve tek kubbesi ile Ahlat, Iskender Paşa Camii (1567), Van, Köse Hüsrev Paşa Camii (1568); Halep, Adiliye Camii (XVI. yy); Halep, Osman Paşa Camii (XVI. yy); Şam, Derviş Paşa Camii (XVI. yy); Şam, Sinan Paşa Camii (XVI. yy) ve İzmit, Pertev Paşa Camii (1580)'ne benzemektedir. Caminin cephe düzeni, minaresi, kubbesi, mihrap ile klâsik Osmanlı döneminin genel özelliklerini tekrarlamaktadır.

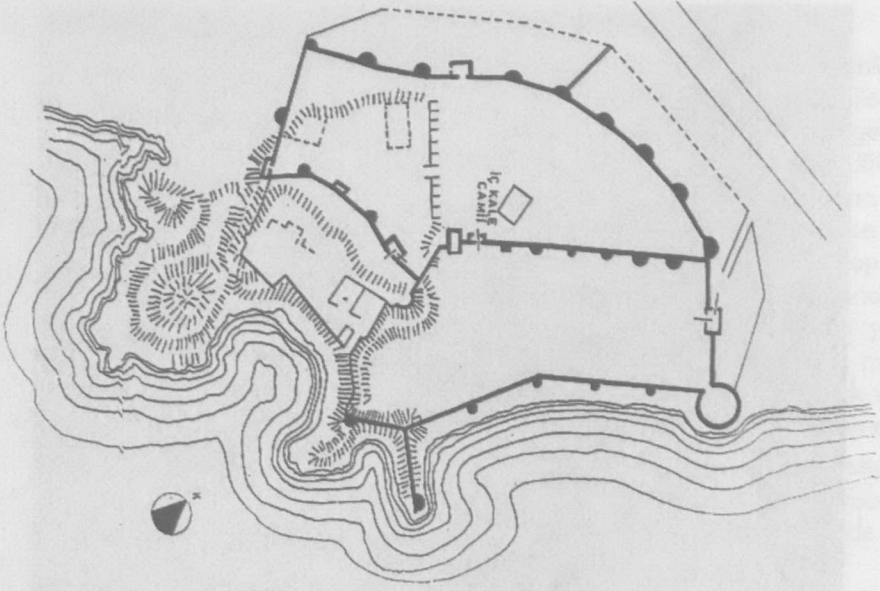
Res.1: Anamur İç Kalesi'ne ait gravür (Türkiye gravürleri IV'den).

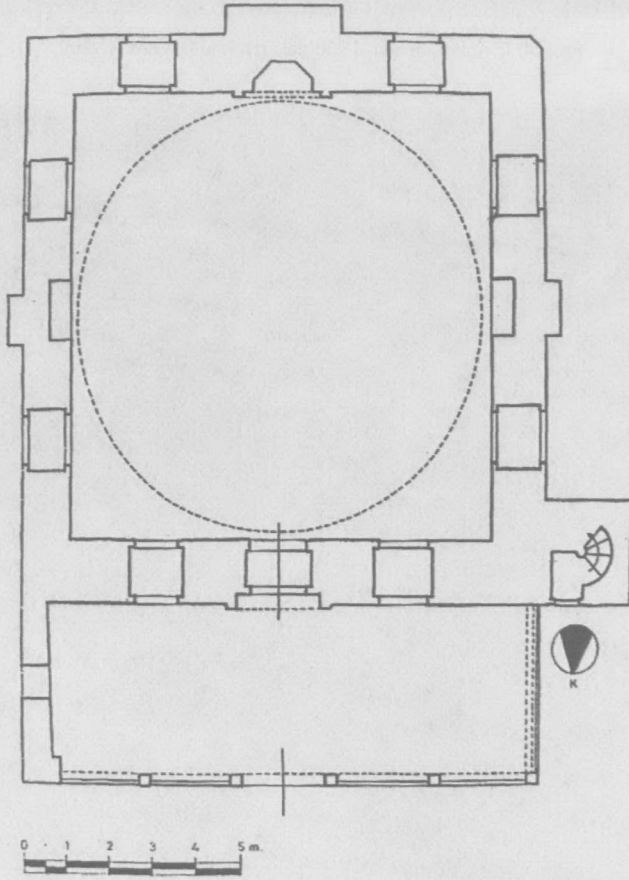
Res.14: İç Kale Camiinin 1958'deki durumu (V.G.M.A.'dan).

Res.15: İç Kale Camiinin 1958'deki durumu (V.G.M.A.'dan).

Çiz.1: Anamur İç Kalesi (Y. Önge'den).

Çiz.2: Anamur İç Kale Camii (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden).

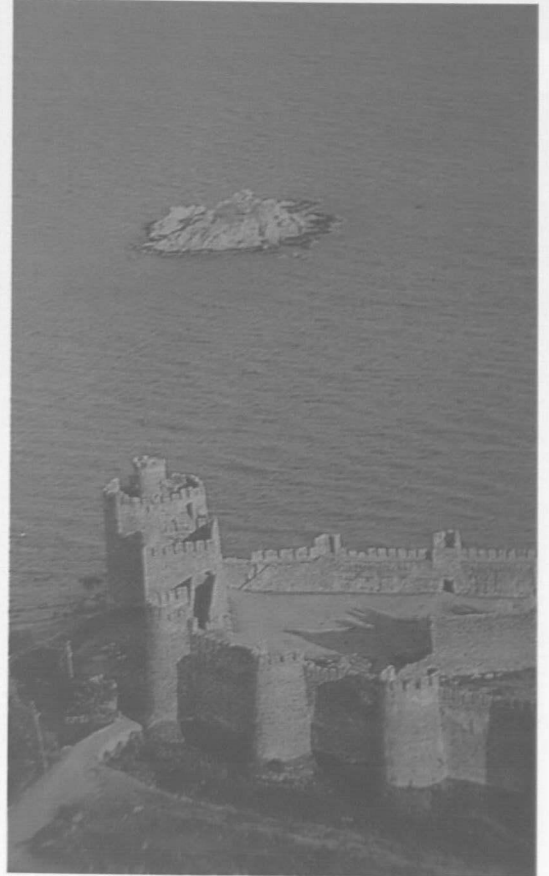
Res. 2: Anamur İç Kalesi'nin batıdan genel görünüşü.

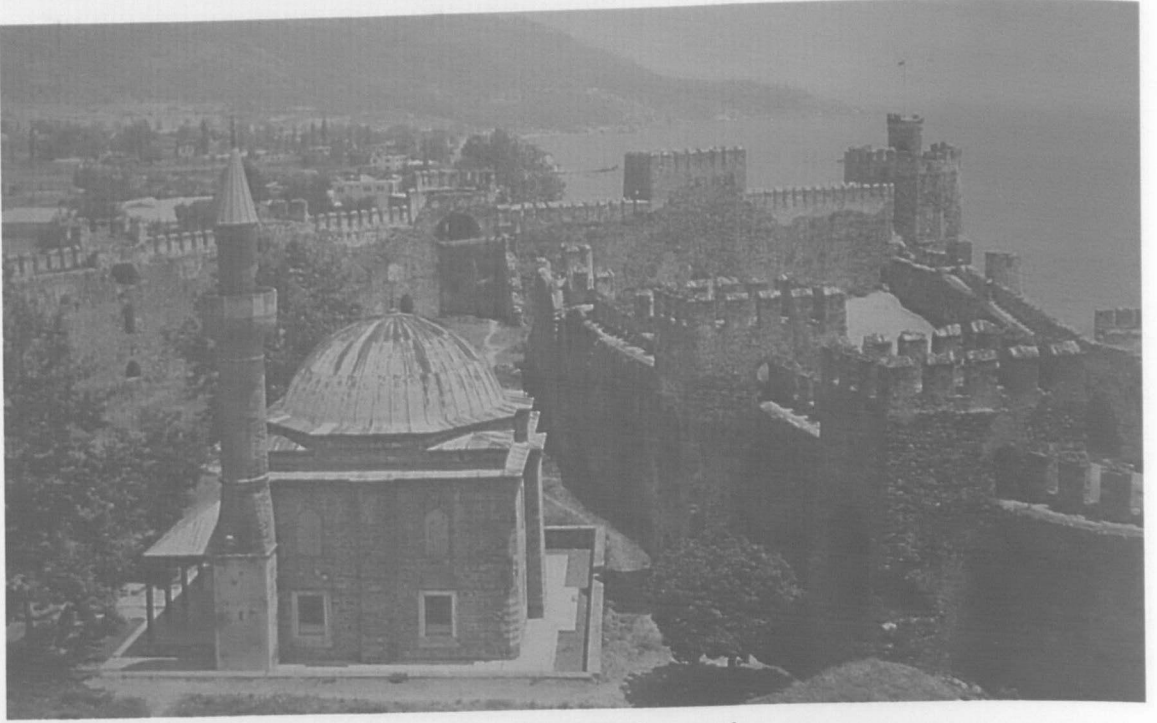
Res. 3: Anamur İç Kalesi'nin güneyden genel görünüşü.

Res. 5: Anamur İç Kalesi'nin güney tarafı.

Res. 4: Anamur İç Kalesi'nin baş kulesi.

Res. 6: Anamur İç Kalesi'nin kuzey tarafı.

Res. 7: Batı Giriş Kapısı yanındaki kale kitabesi.

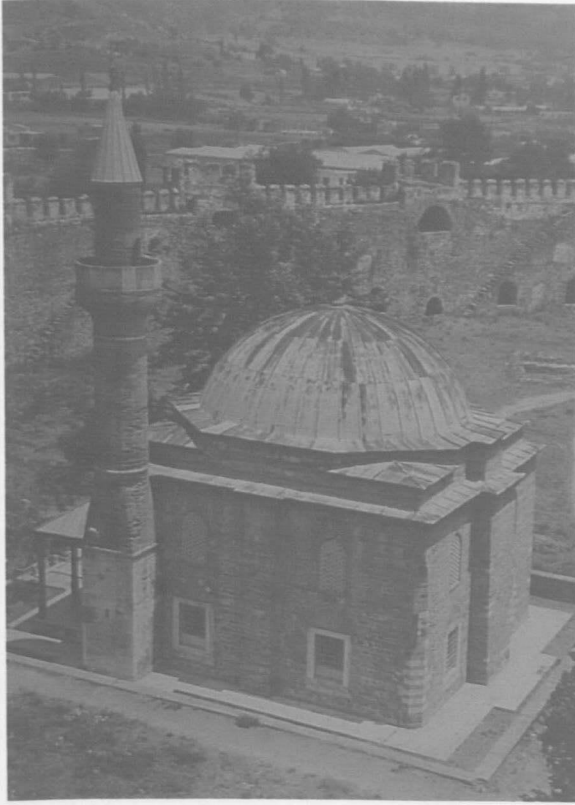

Res. 8: Kitabenin üst bölümündeki müsenna (aynalı) yazı.

Res. 9: Kitabenin alt bölümündeki celi sülüs yazı.

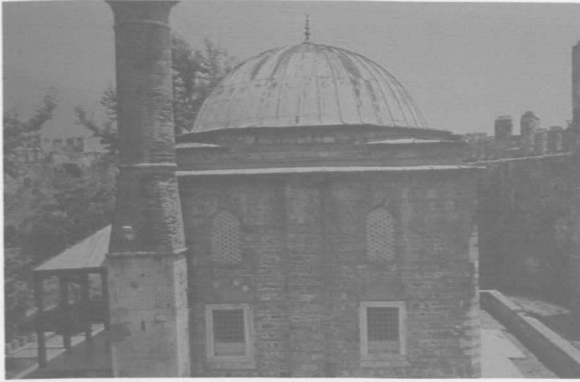
Res.12: İç Kale Camii'nin batı ve güney bölümleri.

Res.10: İç Kale Camiinin genel görünüşü.

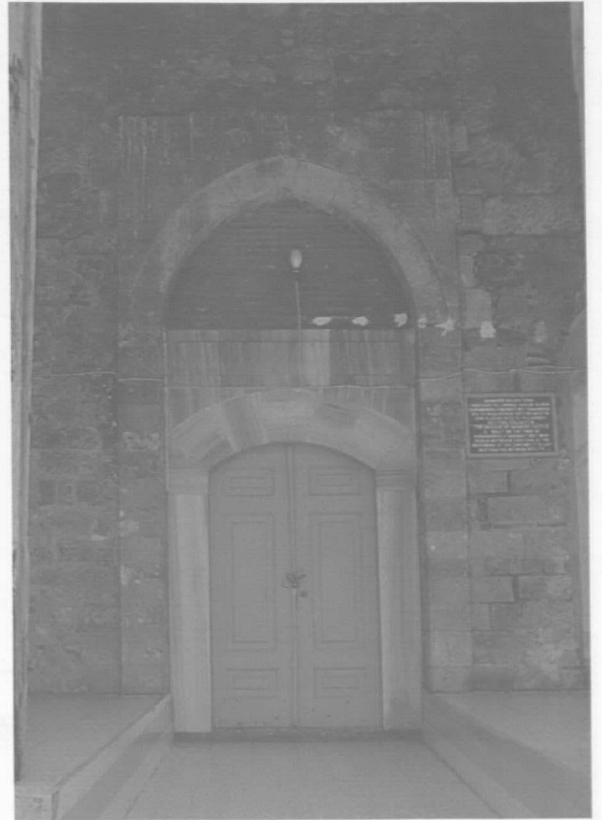
Res.11: İç Kale Camii'nin kuzey ve batı cepheleri.

Res.16: Restorasyondan sonraki durumu.

Res.17: İç Kale Camiinin kuzeyden görünüşü.

Res.13: Caminin cümle kapısı.

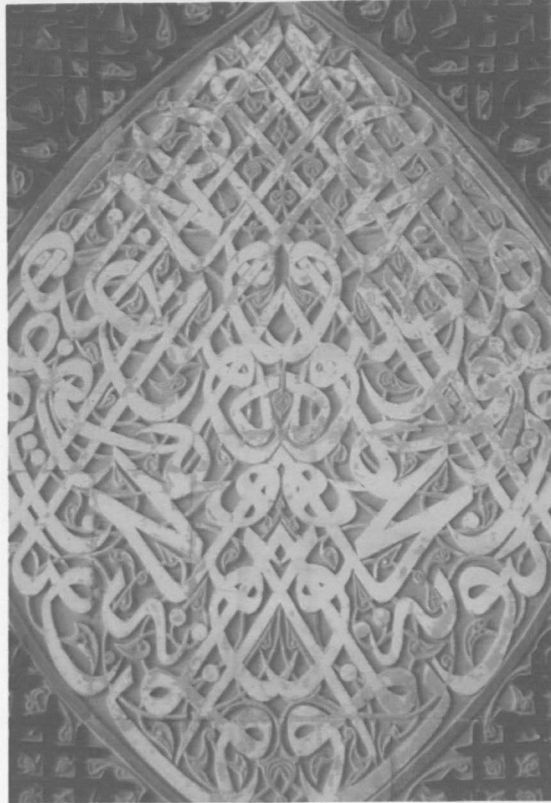
Res. 22: Edirne Üç Şerefeli Camii'ndeki müsenna (aynalı) yazı.

Res.18: İç Mekandan, kuzey duvarı.

Res.19: İç mekandan, kible duvarı.

Res. 22: Edirne Üç Şerefeli Camii'ndeki müsenna (aynalı) yazı.

Res.20: Alanya İç Kalesinin kuzeydoğudan geceleyin görünüşü.

Res.21: Alanya Kızıl Kule.

Yard. Doç. Dr. Kasım İNCE

**Kabataş Köyü Merkez Camii/
Çaykara/Trabzon**

Kabataş Köyü, Çaykara'nın kuzeydoğusunda ve buraya 7 km. mesafededir. Arazinin hafredilmesiyle kazanılan alana inşa edilmiş olan caminin yerini, "köyün şurasındadır" diye tarif etmek, topoğrafik özelliklerden dolayı mümkün değildir.

Tarihçesi:

Yapı üzerinde, değişik tarihli dört tane kitabe vardır. Bunlardan 1229/1813-1814 tarihli olanı, minber köşkünün batı alt yanındadır¹ (Res. 1). 1239/1823-1824 tarihli kitabe, minber köşkünün doğu alt tarafında yer almaktadır² (Res. 2). 1289 /1872-1873 tarihli olanlardan bir tanesi, ahşap kapı kanatlarından doğudakinin yukarı kısmında bulunmaktadır³ (Res. 3). Aynı tarihli diğer kitabe ise mihrabın doğu üst köşesinde, elektrik tesisatının altında kalmış ve üzeri kahverengi yağlı boya ile boyanmıştır⁴. Minberdeki kitabeler, buldukları yerlere çiviyile çakılmışlardır. Yani minberi meydana getiren ana malzeme üzerine yazılmamışlardır. Kapı kanadı ve mihraptaki kitabeler, bizzat ana malzeme üzerine yazılmışlardır.

Minberle kible duvarı arasında alçı sıvanın bulunmayışı, doğrudan duvarın inşa malzemelerinin görünüyor olması, minberin buraya daha sonraki bir tarihte konulmayıp, caminin inşa edilmesiyle birlikte yerini aldığını göstermektedir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında minberin, burada daha önce bulunan camiye ait olduğunu, şimdiki yapının 1289/1872-1873 yılında yapıldığını, eski caminin minberinin yeni yapıya konulduğunu söylemek mümkündür.

Yapının Tanımı:

Kuzeyinde yer alan giriş kısmıyla birlikte dikdörtgen plân oluşturan yapının dış ölçüleri, 13.80x9.70 m. dir. Kareye yakın harimin ölçüleri ise 8.50x9.20 m.dir (Plân 1).

Caminin üst örtüsü, dıştan, kırma çatılı olup Marsilya kiremidi kaplıdır. Örtünün saçakları, yapıyı yağıştan korumak amacıyla oldukça geniş tutulmuştur (Res. 4).

Giriş bölümü; altısı önde, birer tanesi yanlarda olmak üzere sekiz ahşap direklerle desteklenmiştir. Ancak, batı tarafının daha sonra

duvarla kapatıldığı anlaşılmaktadır. Bu kısmın yukarısındaki, yine sekiz ahşap direklerle desteklenen dış mahfil, camekânlıdır (Res. 5). Harime, kuzey duvarının ortasında yer alan, iki ahşap kanatlı, yuvarlak kemerli kapıdan geçilmektedir (Res. 6). Harim, beden duvarlarının alt hizasında daha büyük, bunların yukarısında daha küçük olan dikdörtgen pencerelerden aydınlanmaktadır. Doğu duvarının kible tarafındaki üst pencere, soba borusunun dışarıya buradan verilmesi nedeniyle kapatılmıştır. Mekân, içeriden, kalem işi motiflerle süslü, düz tavanla örtülmüştür (Res. 7).

Yapının duvarlarında moloz taş, kapı, pencere söve ve lentolarında düzgün kesme taş kullanılmıştır. İç ve dış mahfili ayıran kısım, taş duvar olmayıp ahşap malzemedir. Buradaki pencereler de doğal olarak ahşaptır. Bu pencereler kafesli ve ayrıca sürgülü ahşap kapaklara sahiptir.

Harimin duvarları ince bir alçı tabakayla sıvanmış, sıvanın üzerine kalem işi süslemeler yapılmıştır (Res. 8-9).

* Bu makale, X. Millî Türkoloji Kongresinde (25-27 Eylül 1998) bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Bozuk harflerle yazılmış, konumu iğreti olan kitabe, okunabildiği kadarıyla şu şekildedir:

..... hayrât iden himmet ol mağfûr

.....
Alidir bir üstâdı verirdi san'ata ziyet.....

Hafız ismi san'atta ..... ma'mûr

Ey ziyaret eyleyen ihvân-ı din

Kadioğlu ruhuna bir Fâtiha sene 1229

² Birinci kitabeye göre daha düzgün ve okunaklı yazılmıştır. Kitabe şöyledir:

Lâ-ilâhe illallah Muhammedün resûlullah Ey gelüb bunda ibadet eyleyen ihvân-ı dinlutf idüb bu Kadioğlu ruhuna rahmet oku Ebubekir Ömer Osman Ali sene 1236Rıdvân-Allahü teâlâ aley-hümâ ecmaîn ya gaffâr ya settâr

³ Her iki kapı kanadında aynı şekilde birer kitabe vardır. Bunlardan doğu kanadındaki tarihli olduğu için sadece onun okunuşunu veriyoruz.

iftâhlenâ hayrül'lebvâbVakfını iptal idenler lâyıık olur lâ'neteEl mülâkkab Kara Ömer müsemmä Bilâl sene 1289

⁴ Aslında mihrabın iki üst köşesinde de kitabe vardır. Tarihli olanı doğudakidir. Kitabelerin okunabilmesi için elektrik tesisatının kaldırılması ve boyalardan temizlenmesi gerekmektedir.

almışlardır. Yan aynalık kendi içinde karelere bölünmüş ve her karenin içine çapraz birer kare daha yerleştirilmiştir. Bu karelerin ortalarındaki rozetlerin dört yanında üçgenler bulunmaktadır. Yan aynalığın korkulukla birleştiği kısımlardaki kareler, üçgen veya yamuk şekline dönüşmüştür. Her bir kareyi birbirinden ayıran ve çapraz karelerin, çerçevelerinin yüzeyi üç kollu yıldızlarla değerlendirilmiştir. Minber geçidinin en alt kısmı kapalı tutulmuş, bunların yukarısındaki açıklıkların yanları, barok karakterli kıvrımlar biçiminde ele alınmıştır. En üst bölümlerden doğudaki bitkisel, batıdaki geometrik motiflerle doldurulmuştur. Korkuluklarla tahtın birleştiği yerde barok karakterli soyut kıvrımlar ve bunların arasındaki daireler içinde birer mühr-i Süleyman daha vardır (Res. 9).

B-Kalemişi Süslemeler:

Doğu, batı ve güney duvarlarının dışında, üst kısımda açılan pencerelerin çevresinde, bunların aralarındaki panolarda, harim duvarlarının iç tarafında ve örtü sisteminde, kalemişi süslemeler bulunmaktadır. Bunlar alçı ve ahşap üzerine yapılmıştır. Kalemişi süslemelerin konularına göre şu şekilde gruplandırılması mümkündür.

1-Bitkisel Süslemeler:

Yapıda bulunan kalemişi süslemeler arasında en çok kullanılan, bitkisel süslemelerdir. Mekânın mahfil tarafındaki hariç, diğer üç duvarı alt ve üst pencereler arasındaki bir yazı şeridiyle ikiye ayrılmıştır. Her bölüm kendi içinde panolara ayrılmamış, ancak pencerelerle köşelerin araları doğal sınır kabul edilerek ayrı ayrı ele alınmışlardır. Mahfilin üst kısmında ise kapı ile pencereler ve pencerelerle köşe araları doğal sınır biçiminde ele alınarak süslenmişlerdir. Mahfilin doğu ve batı duvarlarının üst kısmı, dörtlü panolar şeklinde değerlendirilmiştir. Dış mahfille iç mahfili ayıran ahşap bölmelerin iç tarafı, ortadaki kapının yanlarındaki iki bölüm olarak süslenmiştir. Bütün bu kıvrımlar en üstten; mahfilde çivit mavisi, diğer yerlerde yeşil renkli perde motifleriyle sınırlandırılmıştır. Perde motiflerinin toplandığı yerlerden aşağıya ikişer püskül sarkıtılmıştır.

Alt bölümlerde, vazoda çiçek motifleri ile hurma ve armut ağacı motifleri göze çarpmaktadır. Üst pencerelerin arasındaki yazı panosunun iki yanında birer selvi ağacı motifi görülmektedir. Mimarî tasvirlerin iki yanında, ikişer selvi ağacı daha vardır.

Mahfilin doğu ve batı duvarlarında; dörtlü panolar halinde düzenlendiğini ifade ettiğimiz bitkisel süslemede, çiçeklerin içinde bulunduğu vazo, kupa ve ibriklerin altlarında da bitkisel motifler vardır. Bu bitkisel motifler kapların yükseklik kazanmasını sağlamıştır.

Dış mahfile bakan kafesli pencerelerin kapaklarında, nar ağacı motifleri işlenmiştir. Pencerelerin iki yanındaki bitkisel motiflerin büyük bir kısmı silinmiş, tahrip olmuştur (Res. 15). Bununla birlikte buradaki ağaçların meyvelerinden, armut ağacı olduğu anlaşılmaktadır.

Harim duvarlarındaki pencere kemerlerinin dış yüzeyleri, birer bitkisel kuşakla tespit edilmiştir. Doğu ve batı duvarlarında, ortadaki yazı panolarının çevresinde, stilize ve naturalist bitkisel süslemeler vardır.

Mihrap girintisinin iki yanındaki bitkisel süslemede, dal ve yaprakların naturalist olduğunu söylemek güçtür. Girintiyi oluşturan bağımsız yatay kuşaklarda bulunan ve değişik çiçeklerden oluşan bitkisel süslemeler birbirinden ayrıdır. Mihrabın üst köşelerinin iki yanında, bir kısmının tahrip olduğu anlaşılan bitkisel süslemeler görülmektedir. Mihrabın yukarısındaki yazı panosunun üstünde, bir madalyon çevresinde, stilize kıvrık dallarla naturalist çiçekler göze çarpmaktadır.

Yapının tavanındaki bitkisel süsleme, genelde kırmızı zemin üzerine yapılmıştır. İçinde, Allah ve Muhammed lafızları bulunan yuvarlak madalyon çevresindeki üç daire kuşak, birer çelengi hatırlatmaktadır. Bunların dışındaki en geniş kuşakta, vazo ile kupalardan çıkan ve uçları ortadaki madalyona yönlendirilerek ışınsal düzende yerleştirilmiş, naturalist çiçeklerden oluşan bitkisel süsleme gerçekleştirilmiştir. En dış kuşak ise barok karakterli kıvrımlarla, oval madalyonların içinde ve aralarındaki naturalist çiçeklerden meydana getirilmiştir. Köşedeki boşluklara, içinde yazılar bulunan yuvarlak madalyonlar yapılmıştır. Bu madalyonların çevresi, vazoda naturalist çiçek buketleriyle değerlendirilmiştir.

Girişin hemen önündeki mahfil; alt ve üst uçları dört köşe, gövdesi silindirik ve boğumlu dört ahşap sütunla desteklenmektedir. Bunların yukarısındaki dört ahşap sütun ise tavana destek vermektedir. Ahşap mahfilin ortasındaki müezzin köşkü, mekâna, 0.60 m. çıkıntı yapmaktadır. Mahfilin müezzin köşkü ve ön yüzü kalemîşi ile süslü olup, korkulukları boyalıdır (Res. 10). Buraya, batı duvarının dışında yer alan ahşap merdivenlerden dış mahfile çıkılarak, dış mahfilden geçilmektedir.

Kible duvarının ortasında bulunan mihrap, düzgün kesme taşla yapılmıştır. Mihrabın iki yanındaki, dendan yaparak yukarıya yükselen üçlü silme üst kısımda düzdür. Mihrabın nişi ile kavsarası bütünleştirilmiştir. Bu durum nişin alt kısmından başlayan ve yukarı doğru daraltılarak devam ettirilen sekiz yatay bölümle gerçekleştirilmiştir. Yukarısı yuvarlak kemerle sonuçlandırılmış ve içine, aşağıya bakan bir kabara konulmuştur. Mihrabın ince bir alçı tabakasıyla kaplanmış olan girintisinde ve girintinin yanlarında kalemîşi süsleme bulunmaktadır. Dendanlar ile üst kısım kahverengi, kırmızı ve mavi yağlı boya ile boyanmıştır (Res. 11).

Tamamen ahşap olan minber, mihrabın hemen batı yanındadır. İki kanatlı bir kapısı olan minberin, süpürgeliği yoktur. Geçit kısmı, ahşap malzemeyle nispeten kapatılmıştır (Res. 12-13). Minberde, çevredeki hiçbir minberde rastlanmayan bir özellikle karşılaşmaktadır. Tahtın basamakları tarafının, ortasında küçük bir girinti olan panoyla kapatıldığı görülmektedir. Bu pano yağlı boya ile boyanmamıştır.

Güneydoğu köşedeki ahşap kürsü, orijinaldir. Yerel özellikler taşıyan kürsüde oyma bezemeler bulunmaktadır. Kürsü, kırmızı ve mavi yağlı boya ile boyanmıştır.

Bayburt taşıyla inşa edilmiş olan minare, kuzeybatı köşede camiden bağımsız olarak yer almıştır. Kaidesi kare olan minarenin gövdesi çokgendir. Yatay profillerle belirlenmiş altlığa sahip şerefenin korkuluğu, kapalı tutulmuştur. Çokgen peteğin yukarısındaki külâh, bakırdır (Res. 14). 1979-1980 yılında yapılmış olan minarenin girişi⁵, kaidenin doğu yüzünde ve basık kemerlidir.

Süslemeler:

Süslemeler yapının herhangi bir yerinde toplanmayıp, her tarafa dağıtılmıştır. Hatta yapının dışında; kuzey taraftakiler hariç, diğer üç yöndeki pencerelerin çevrelerinde ve aralarında da süsleme vardır. Yapıdaki süslemeleri, tekniklerine göre iki grupta incelemek mümkündür.

A-Ahşap Oyma Süslemeler:

Bu çeşit süslemeler ahşap kapı kanatlarında, kürsüde ve minberde görülmektedir. Ahşap kapı kanatları karşılıklı dörder panoya ayrılmıştır. Panoların yukarıdan ikincileri, kitabe olarak düzenlenmiştir. Diğerleri simetrik yılankavî kabartma kıvrımlarla tertiplenmiş olup en alttakiler, dikey bir dikdörtgeni hatırlatmaktadır. Bunların içinde 8 (sekiz) rakamı motif olarak yer almıştır. Bütün bu şekiller sonradan, yağlı boya ile simetriye uygun olarak boyanmıştır.

Dört kare ayak üzerinde yükselen kürsünün iki tarafı ajurludur. Ajurlu kısımların en altında ve aralarında, içlerinde dört kollu yıldızlar bulunan küçük kareler vardır. Aynı kareler ayakların dışa gelen yüzlerinde de görülmektedir. Kürsünün batı yana yaptığı çıkıntının yüzeyi ise içinde halat kıvrımlarının da bulunduğu, daha çok sanatkârın arzusu ve malzemenin yüzeyinden kaynaklanan ince, oyma şeritlerle değerlendirilmiştir.

Minber, ahşap oyma süslemenin en yoğun olduğu unsurdur. Kapı sövelerinin ön yüzlerinde yılankavî şerit vardır. Yan yüzlerinde ise uç uca eklenmiş daire motifleri bulunmaktadır. Kapının kanatları, karşılıklı beşer panoya ayrılmıştır. Panoları ayıran şeritlerin yüzeyi üçer kollu yıldızlarla süslenirken, panoların içi, ağızları yukarı bakan lâlelerle doldurulmuştur. Taç kısmının ortasında kafesli bir bölüm vardır. Burayı dışarıdan kuşatan yan tarafları dışı kıvrımlar, yukarıda simetrik birer "S" biçiminde sonuçlanmaktadır. Bunların arasında yükselen süslemeler de yine soyut karakterlidir. Minberin kapısıyla korkuluğun birleştiği noktada, yukarıda, bir daire içindeki mühr-i Süleymanlar⁶ karşılıklı olarak yer

⁵ Trabzon Vakıflar Bölge Müdürü Yakup AKTÜRK'ten öğrenilmiştir. Kendisine teşekkür ederim.

⁶ Mühr-i Süleyman hakkında bilgi için bkz. Nusret Çam, Türk ve İslâm Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Müher-i Süleyman), Yılmaz Önge Armağanı, Konya 1993, 207-230.s.

Müezzin köşkünün altında, mavi zemine yapılmış yeşil bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Cami duvarlarının dış yüzünde, üst pencerelerin çevresinde ve bunların arasındaki yazı panolarının etrafında da bitkisel kuşaklar yer almaktadır.

2- Geometrik Süslemeler:

Geometrik süslemeler, harim pencerelerinin iç yüzeylerinde görülmektedir. Bunlar, irili ufaklı ve uç uca eklenmiş baklava motifleridir. Büyük baklava motiflerinin içi, yer yer çiçek motifleriyle doldurulmuştur. Uç uca getirilerek, yan yana şeritler halinde yapılmış olan küçük baklavalara, zıt renklerle boyanmışlardır.

3- Yazılar:

Yapının; doğu, batı ve güney duvarlarının dış yüzeyinde, üst pencere aralarında, irili ufaklı panolar içerisinde, beyaz zemine siyahla yazılmış sülüs yazılar vardır.

Harimin; aynı duvarlarının iç kısmında, alt ve üst pencere sırasının arasında bulunan, duvar yüzeyini iki yatay bölüme ayıran, değişik renkteki zeminlere siyahla yazılmış, Allah'ın 99 ismini (Esmâ'-yi hüsnâ) içeren yazı kuşağı bulunmaktadır.

Diğer yazılar, yukarıda belirttiğimiz yazı kuşağının üstünde, dikdörtgen panolar ve kartuşlar içinde yer almaktadır. Bunlar siyah, mavi ve kırmızı zemin üzerine beyaz, yeşil zemin üzerine sarı ile yazılmış, dinî içerikli sülüs yazılardır.

4- Mimarî Tasvirler:

Caminin içinde, doğu ve batı duvarlarında, alt pencereler arasında, iki yandan vazoda çiçek motifleriyle sınırlandırılmış, karşılıklı cami tasvirleri dikkat çekmektedir. Bunlar avlusuz ve fevkânî olarak ön cepheden tasvir edilmişlerdir. Cephelerdeki orta kapılara çıkan merdiven, verev konularak derinlik vurgulanmaya çalışılırken, kapı ve pencerelerin cami ile olan ilişkisinde, derinlik kavramıyla orantı, iyi vurgulanmamıştır. Ortadaki kubbe büyük, yanlardakiler ise küçüktür. Doğru duvarındaki cami dört, batı duvarındaki altı

minarelidir. Burada, büyük programlı cami tasvirlerinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak şu caminin tasviri demek mümkün görülmemiştir. Dikkati çeken bir nokta, minare şerefe kapılarıyla, kible yönü arasındaki terslikler (Res. 16-17).

5- Diğer Bazı Tasvirler:

Harimde; duvarları iki yatay bölüme ayıran yazı kuşağından aşağıya, belirli aralıklarla yapılmış kandiller sarkmaktadır.

Doğu duvarının kible tarafındaki pencereyle, kürsü arasında, bir duvar saati tasviri vardır.

Birisi mihrabın doğusunda, diğeri kürsünün yukarısında bulunan iki küçük pano ilgi çekicidir. Beyaz zemine siyahla yapılan bu panolardan mihrabın doğusundaki, bir hayli silindirdiğinden ne olduğu anlaşılamamaktadır. Diğeri nispeten sağlamdır. Bu küçük dikdörtgen pano ortadan ikiye bölünmüştür. Her bölüm kendi içinde, bir orta ve bunun yanlarındaki alanlardan oluşmuştur. Belirtilen alanlarda ortaya konulan mimarî tasvirlerin, Mescid-i Aksa ve diğer bazı yapıları sembolize ettikleri anlaşılmıştır. Aynı panoda, yukarıdakilerden başka, terazi, makas, beş ve yedi kollu şamdanlar da bulunmaktadır. Bunun yanında hurma ağacı tasvirleri de vardır (Res. 18).

Mimarî Özellikler ve Karşılaştırma:

Karadeniz Bölgesinin ücra sayılabilecek bir köyündeki bu caminin, plân bakımından, çevredekilere göre farklılığı yoktur. Kuzey duvarının mahfile kadar, diğer duvarların çatıya kadar yükseltilmesi, bölgede görülen duvar örgü tekniklerinin kullanılmamış olması dikkat çekicidir⁷. Ancak dış mahfilin varlığı ve burada kullanılan ahşap malzemenin bağlantı noktalarında görülen teknik⁸ ve saçak kısmının oldukça geniş tutulması⁹ mahallî özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁷ Bölge mimarisinde kullanılan duvar örgüleri hakkında bkz. Orhan Özgüner, *Köyde Mimarî Doğu Karadeniz*, Ankara 1970.

⁸ Bkz. Orhan Özgüner, *a.g.e.*

⁹ Cengi Eruzun, *Doğu Karadenizde Dolma Tipi Evler, Türk Folkloru Araştırmaları*, 1981/1, Ankara 1981, 19.s. ; Reşat Sümerkan, *Doğu Karadeniz Geleneksel Yapı Sanatında İlginc Çözümler, Trabzon 88-89 Kültür Sanat Yılığ*, İstanbul 1989, 160.s.

Dış mahfilin yer aldığı kuzey cephe; Rize/Çayeli- Ormanlık Köyü Camii (18. yy. sonları)¹⁰, Dernekpazarı-Yukarı Kondu Camii (bugünkü şekli 1224/1809)¹¹, Of-Sugeldi Köyü Camii (1250/1834-1835 civarı)¹², Çaykara-Çambaşı Düz Mahalle Camii (19. yy. ortaları)¹³ ve Rize/İkizdere-Şimşirli Köyü Camii (1853-1857)¹⁴ kuzey cepheleriyle benzerlik göstermektedir.

Caminin düz ahşap tavanlı oluşu, bölgede birçok camide görülen, kademe kademe daralarak yükselen ve bir göbekte son bulan, kubbe taklidi tavan sisteminden uzaktır. Yapının tavanının bölgede en yakın benzeri, Of-Bölümlü Fatih Mahallesi Mescidi'nde (1275/1846-1847)¹⁵ görülmektedir. Ancak burada tavan, kendi içinde kasetlenmiştir. İncelediğimiz caminin tavanı, süsleme bakımından, bölgesel olmaktan çok, Anadolu'da Selçuklu geleneğine dayanan ahşap destekli camilerin¹⁶, Batılılaşma Döneminde yapılan örneklerinin tavanlarını hatırlatmaktadır.

Süsleme Özellikleri ve Karşılaştırma:

Yapının içinde ve dışında bulunan süslemlerde herhangi bir farklılık olmayıp üslup bütünlüğü vardır. Sadece minberin kuruluş düzeni ve üzerindeki süslemeler, yerel kalmaktadır.

Harimin duvarlarında ve tavanındaki süslemlerde görülen vazo, kupa ve ibrikte çiçek buketleri; hurma, armut, nar ağacı motifleri ve mimarî tasvirleri, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda kullanılan süsleme elemanlarıdır¹⁷. Çiçek buketlerinin bulunduğu vazo ve kupaların biçimine, barok üslup hakimdir. Çiçekler ise naturalisttir. Armut ve nar ağacı motifleri tabii olarak yapılmaya çalışılırken, hurma ve selviler stilize edilmiştir. Mihrap girintisinin dışındaki bitkisel süslemede de, barok üslup ağır basmaktadır. Karşılıklı olarak yapılan cami tasvirlerinde, minyatür özelliği daha fazla görülmektedir.

Mahfilde, müezzin köşkü ve çevresinde, bölgeye has süsleme anlayışının yerine kalemî süslemenin kullanılması, bu yapıyı inşa eden ustaların mahallî olmayabileceğini, eğer mahallî ustalar ise, bunların, Batılılaşma Dönemi Osmanlı mimarî üslubunu çok iyi bildiklerini göstermektedir.

Daha önceki bir camiye ait olabileceğini ifade ettiğimiz ahşap minberin süsleme anlayışı,

yereldir. Genel kuruluşu ve bilhassa yan aynalık süsleme anlayışı bakımından, benzer örnekleri; Of-Ağaçlı Köyü Camii (1181/1767)¹⁸, Çaykara-Uzuntarla Köyü Camii (XIX. yy. başları)¹⁹, Of-Sugeldi Köyü Camii²⁰ ve Of-Eski İlima Köyü Camii (1295/1878-1879)²¹ minberleridir.

Sonuç:

Çaykara ve çevresindeki camiler içinde, Batılılaşma Dönemi üslup özelliklerini en fazla yansıtan yapı, ibadete açıktır. İçindeki mimarî tasvirleri bakımından, cami, şimdiye kadar görülebilen ve yayınlardan taranabildiği kadarıyla, bu çevrede tek örnektir²². Zaman aşımı ve çoğunlukla vatandaşların, iyi niyetli ancak kötü sonuç veren yaklaşımlarıyla, kalemişlerinde meydana gelen/getirilen yıpranmaların ilgili kurumlarca yerinde tespit edilmesi, nedenlerinin ortadan kaldırılması ve gerekirse bozulan kalemişlerinin tamir edilmesi temennimizdir.

¹⁰Haşim Karpuz, Rize-Çayeli Ormanlık Köyü Camii, *Yılmaz Önge Armağanı*, 253.s., Resim. ; Rize, Ankara 1992, 52.s., (71. Resim.)

¹¹Haşim Karpuz, Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler, *VD., XXI. Sayı*, İstanbul 1990, 283.s.

¹²Dursun Zeren, *Of ve Köylerindeki Osmanlı Dönemi Ahşap Camileri* (yayınlanmamış lisans tezi), Erzurum 1994, 22.s., (22. Resim.)

¹³Haşim Karpuz, *Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Camiler*, 284.s.

¹⁴Haşim Karpuz, a.g.e., 62.s., (104. Resim.)

¹⁵Dursun Zeren, a.g. tez, 28.s., (60. Resim.)

¹⁶Aptullah Kuran, Anadolu'da Ahşap Sütünlü Selçuklu Mimarîsi, *Malazgirt Armağanı*, Ankara 1972, 179.s.

¹⁷Bu konuda bkz. Günsel Renda, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı (1700-1850)*, Ankara 1977. ; Rüçhan Arık, *Batılılaşma Döneminde Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara 1988.

¹⁸Haşim Karpuz, Doğu Karadeniz Bölgesinde Bazı Ahşap Camiler, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, II. C., 4. Sayı, İstanbul 1989, 41.s. (20-22. Resim.) ; Yok Olmuş Bir Sanat Eserimiz Of Ağaçlı Köyü Camii", *X. Türk Sanatları Kongresi Bildiriler* (23-27 Eylül 1991), Ankara 1995, 343.s., (6. Resim.); Of İlçesi Ağaçlı Köyü Camii, *Lale*, 8. Sayı, İstanbul 1992, 23.s., 3-4. Resim.

¹⁹Haşim Karpuz, "Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler", 283.s., 12. Resim. ; Mehmet Yavuz, *Çaykara-Dernekpazarı ve Köylerindeki Osmanlı Dönemi Camileri* (yayınlanmamış lisans tezi), Erzurum 1993, 32.s., (55. Resim.)

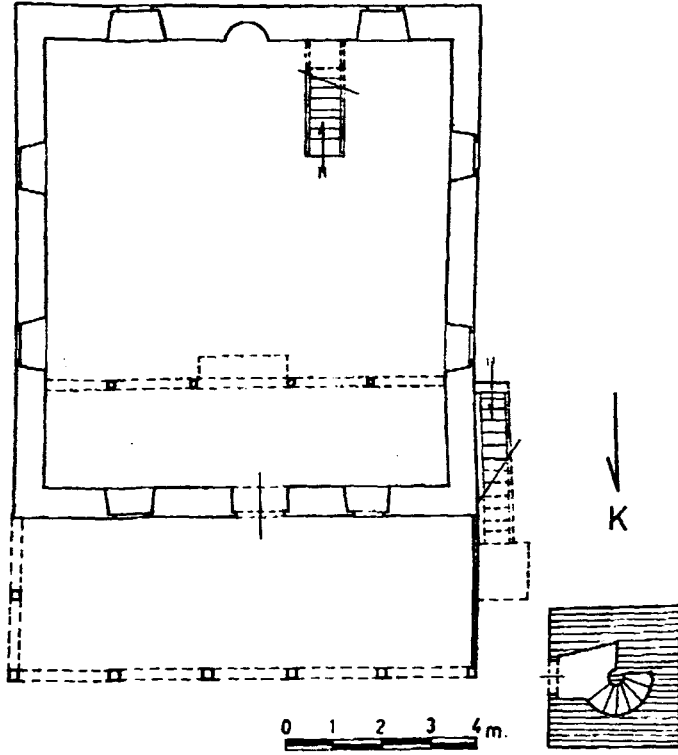
²⁰Dursun Zeren, a.g. tez, 33. Resim.

²¹Dursun Zeren, a.g. tez, 30.s., (73. Resim.)

²²Yayınlarda, bu bölgede sadece, Rize-Fındıklı Hurşit Bey Evi'nde (1849-1855) cami tasvirlerinin yapıldığı görülmektedir. Haşim Karpuz, a.g.e., 55.s., (85. Resim.)

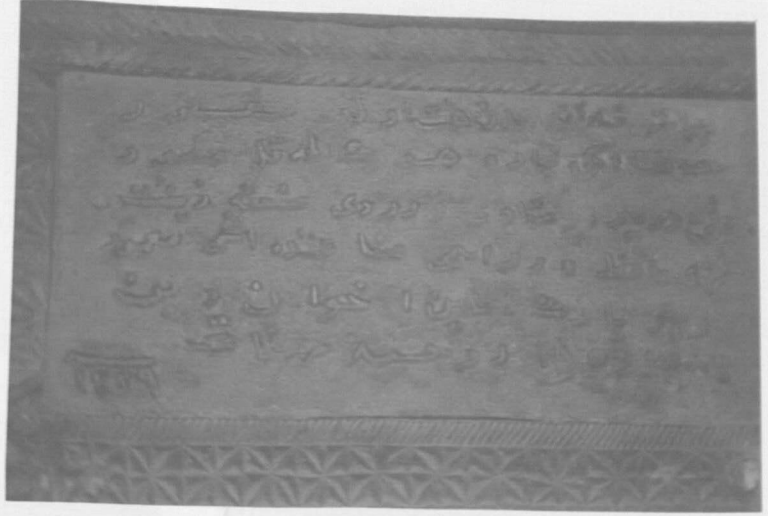

232

Trabzon/Caykara
Kabaş Köyü Merkez Camii Planı

Plan - Kürsünün yukarısındaki pano.

Res.1: Minber köşkünün batı alt yanındaki kitabe.

Res.2: Minber köşkünün doğu alt yanındaki kitabe.

Res.3: Minber köşkünün doğu kanadındaki kitabe.

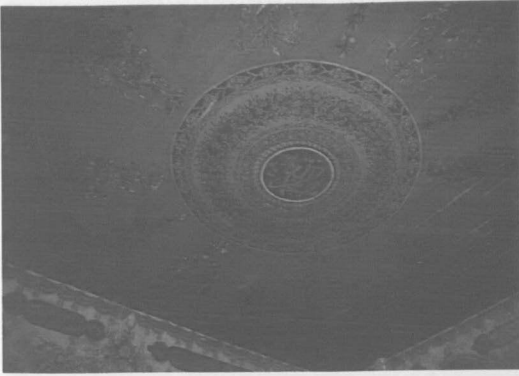
Res.6: Caminin giriş kapısı.

Res.4: Caminin kible duvarı ve çatısı.

Res.5: Caminin doğu cephesi ve camekanlı dış mahfil.

Res.7: Caminin tavanı ve süslemesi.

Res.8: Harim doğu duvarı ve süslemesi.

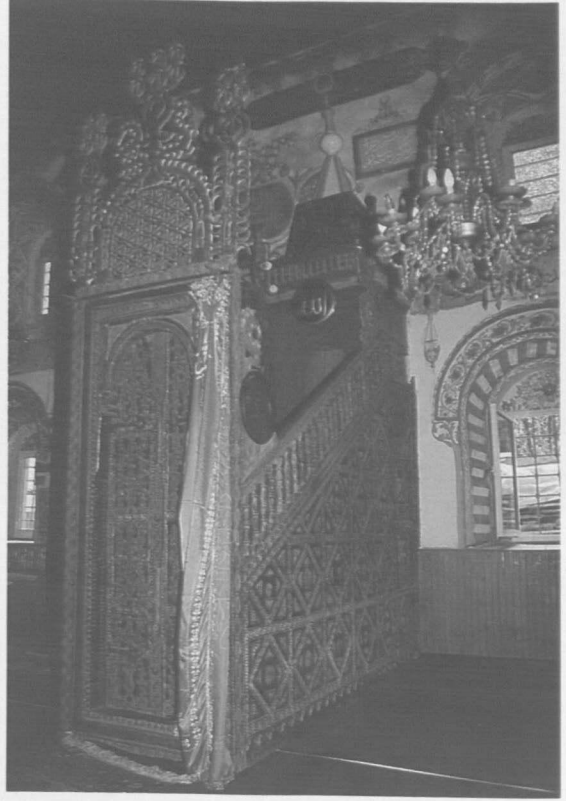
Res.9: Harim batı duvarı ve süslemesi.

Res.10: İç mahfilin görünüşü.

Res.11: Caminin mihrabı ve çevresindeki süsleme.

Res.12: Minber kapısı ve batı yanı.

Res.14: Caminin yeni minaresi.

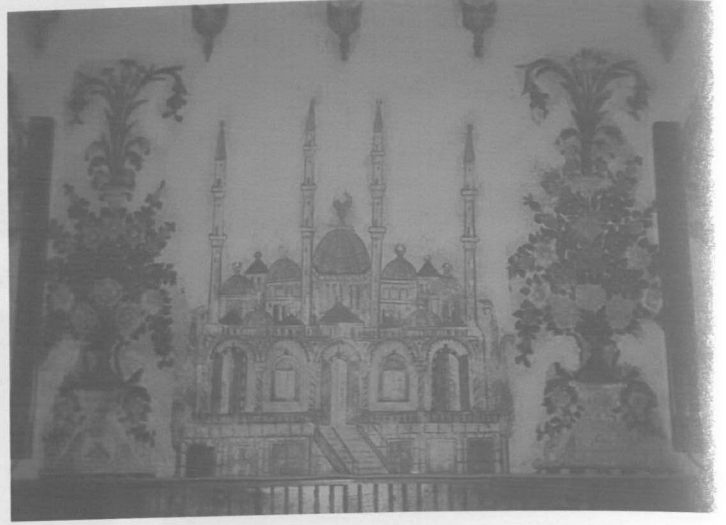
Res.13: Minber doğu yanından görünüşü.

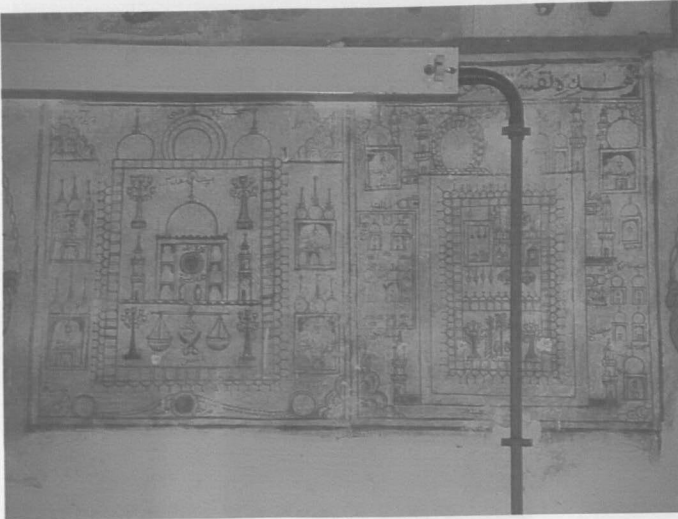
Res.15: İç Mahfilden dış mahfile açılan pencere ve süslemesi.

Res.16:Harim batı duvarındaki mimarî süsleme.

Res.17: Harim doğu duvarındaki mimarî süsleme.

Res.18: Kürsünün yanındaki pano.

Anadolu Selçukluları, daha doğru ismiyle Türkiye Selçuklularının önemli merkezlerinden olan Kayseri'de, başkent Konya ve diğer bir kısım şehirlerde olduğu gibi sultanlara ve devletin resmî görevlilerine ait sarayları (devlethâne) ve köşkleri (kasır) bulunuyor idi. Bu yapılar hakkında şimdiye kadar bazı yayınlarda bir kısım bilgiler verilmişti. Bu şekilde daha önce bilinen veya ilk defa burada tanıtılacak olan bu yapılar yazımızda toplu olarak ele alınacak ve değerlendirilmesi yapılacaktır.

Kayseri bilindiği üzere 1071 Malazgirt Zaferinden hemen sonraki yıllarda, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah zamanında Bizans'tan fethedilerek Türk hâkimiyetine girmiştir. Önce, I. Süleyman Şah'la 1075 yılında, merkez İznik olmak üzere kurulan Türkiye Selçuklularının, 1086 yılında şehit olan bu hükümdardan sonra Anadolu'daki Selçuklu hükümdarlığının karışıklığa uğraması üzerine, daha önce Kayseri dahil Orta Anadolu'yu Bizans'tan fetheden Selçuklu komutanlarından Melik Danişmend Gümüştekin Ahmed Gazi'nin kendi adına kurduğu Danişmendli Devletinin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Bu devletin bir müddet sonra parçalanması üzerine üçüncü hükümdar Melik Mehmed Gazi zamanında (1134-1143) parçalardan birinin başşehri olmuştur. Bu dönemde şehrin ilk büyük mâbeti olan Ulu Cami (Camiikebir, Sultan Camii) ve şimdi yıkılmış olan medresesi yapılmış ve şehir imar edilmiştir. Bütün bu zamanlarda şehrin valilerinin ve başkent olunca Melik Mehmed Gazi'nin oturdukları, belki Bizans'tan intikal eden ve sonra geliştirilen veya yeniden yapılan bir şehir sarayı bulunuyordu ve bu sarayın yeri, bir ihtimal İç Kale içinde idi. İç Kale, 242 yılında Roma İmparatoru III. Gordianus zamanında ilk defa yaptırılan geniş Roma surlarının, Bizans döneminde Jüstinyen devrinde (527-565) daraltılması esnasında ortaya çıkmış, Türkler zamanında daha ziyade iskan alanı - mahalle ve hapishane olarak kullanılmıştır. Aşağıda görüleceği üzere Selçukluların kullandıkları ilk saray (Devlethâne) İç Kale dışında idi. Türkiye Selçuklularından Sultan II. Kılıç Arslan 1175 yılında parçalanmış ve zayıflamış Danişmendli Devleti'ne son vererek, Kayseri de içinde olmak üzere bu çevreyi, Konya merkezli olan ülkesine dahil etmiştir. Selçukluların büyük

hükümdarlarından I. Alaaddin Keykubat Kayseri'de eski saraya ilaveten şehir dışında kendi adı ile anılan Keykubadiye Sarayını yaptırmış, yazları burada geçirmiştir. Selçukluları mağlup edip Anadolu'yu istila eden Moğol-İlhanlılar zamanında çoğu zaman Kayseri'de oturan onların Anadolu Valileri (Demirtaş gibi)nin bu sarayları kullandıkları muhakkaktır. Hemen bütün selefleri gibi devletine karşı isyan edip Anadolu'da müstakil bir devlet kurmak isteyen ve nihayet bu teşebbüsünde muvaffak olan son İlhanlı Valisi Alâaddin Eretna'nın (ölüm 1352) Orta Anadolu'da, eski Dânişmendli Vilayetinde kurmuş olduğu Sivas merkezli Eretnalı Beyliğinin ikinci mühim şehri olan Kayseri'de sultanlar, valiler veya bu görevi yerine getiren hanımları (Doğa Hatun gibi) yine bu saraylarda oturmuşlardır. Eretnalılardan sonra bu devleti ele geçiren Kadı Burhaneddin'in (ölüm 1398) aynı zamanda yeğeni olan Kayseri Valisi Şeyh Müeyyed zamanında Şehir Sarayı (Devlethâne) tahrip edilmiştir. Bundan sonra Kayseri'de sırasıyla Yıldırım Bayezid zamanında kısa Osmanlı İdaresi, Timur istilası, Karamanlı devri, Dulkadirli devri, tekrar Karamanlı idaresi ve nihayet Fâtih devrinde 1463 yılında başlayan Osmanlı döneminde de valiler, herhalde yeniden yapılan Eski Saray - Devlethâne çevresindeki yeni idare binalarında oturmuşlardır. Kanunî zamanında Konya Valisi Osman Paşa, Mimar Sinan'a eski saray yakınına, şimdiki Vilayet Konağı yerine yeni bir saray ve bunun yanına bir de câmi inşa ettirmiştir. Konya valileri, önceleri aynı zamanda şehzâde sancağı olan Konya'da değil, vilâyetin ikinci büyük sancağı Kayseri'de (makarr-ı mirmiran) otururlardı.

Selçukluların Kayseri'de ilk kullandıkları sarayın şehir merkezinde, İç Kale'nin kuzeyinde bulunan Devlethâne olduğunu yukarıda belirtmiştik. Yine Selçuklular zamanında şehir surlarının iki köşesine Sultan I. İzzeddin Keykâvus ve kardeşi Sultan I. Alaaddin Keykubad tarafından ilave edilen ve Yoğun Burç ve Ok Burcu (Üç Kule) olarak adlandırılan binaların

Mehmet Çayırdağ Kayseri Şehrinin Kuruluş Yeri ve Kalesinin Tarihi Değişimi Kayseri Muzesi Yıllığı Kayseri 1987, S.1, s.33-47.

Mehmet Çayırdağ Mimar Sinan'ın Kayseri'deki Eserleri Ataturk Yüksek Kurumu Ataturk Kültür Merkezi Başkanlığı Dördüncü Uluslararası Türk Kültürü Kongresine sunulan tebliğ 1998.

mimarîsine dayanarak bunların sadece birer kale yapısı değil, aslında birer köşk-kasır olduklarını burada ilk defa belirteceğiz. Alaaddin Keykubad şehrin 10 km. kadar güneyine kendi adı ile anılan yeni bir saray (Keykubadiye) yaptırmıştır. Bunun oğlu Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Kayseri Ovasının güneyinde, şehre hâkim Kızıl Tepe önünde Kızıl Köşk, aynı ovanın kuzeyindeki Erkilet Tepesi üzerine Hıdırellez Köşkleri yaptırılmıştır. Bunlara İlhanlı - Eretna döneminde şehrin kuzey - doğusundaki ziraat arazisi olan Argıncık semtine yaptırılmış bulunan Haydar Bey Köşkünü de ilave edersek Kayseri'de tespit edebildiğimiz Selçuklu dönemi resmî saray ve köşkların sayısı yediye ulaşır. Şimdi bunları sırasıyla tanıtmaya çalışalım:

1- DEVLETHÂNE

Selçukluların belli şehirlerinde (Konya, Aksaray, Sivas, Erzincan vs.) Devlethâne ismi ile anılan resmî konak ve sarayları bulunmakta idi. O devrin önemli şehirlerinden olan Kayseri'de de bir Devlethânenin bulunması tabiidir. Kayseri'nin eski sarayı olarak bilinen bu yapıdan zamanımıza herhangi bir emare kalmamıştır. Ancak kaynaklarda onun yeri ve durumu hakkında bazı bilgiler mevcuttur. Şimdiye kadar yanlış olarak İç Kale içinde olabileceği zannedilen bu yapının orada değil, İç Kalenin kuzeyinde Şimdiki Cumhuriyet Meydanında, İç Kale ile Hükümet Konağı arasında olduğunu aşağıda bahsi geçen kayıttan öğrenmekteyiz. Eretna Devletinden sonra gelen Kadı Burhaneddin idaresi sırasında (1381-1398), bu hükümdarın yanında bulunarak "Bezm ü Rezm" isimli, Onun hayatını anlatan bir tarih yazan Aziz bin Erdeşir-i Esterâbâdî'nin vermiş olduğu bilgilere göre Kayseri'nin eski sarayı 1396 yılında mevcut idi ve Kayseri valileri burada oturuyorlardı. Yine bu kaynaktan sarayın bu tarihte yakılıp yok edildiğini de öğrenmekteyiz. Buradaki bilgiye göre; "Kayseri Valisi ve aynı zamanda Sultan Kadı Burhaneddin Ahmed'in yeğeni Şeyh Müeyyed 1396 yılında Karamanlılar tarafına geçerek Sultan'a karşı isyan hareketine kalkıştı. Sultan da ordusu ile başkent Sivas'tan hareket edip Kayseri'ye gelerek savunma halindeki kaleyi muhasara etmeğe başladı. Şeyh Müeyyed

direnliyordu. Nihayet Dış Kalenin Sivas Kapısı zorlanarak şehre girildi ve İç Kalenin (Ahmedek) doğu kapısı (Kağrı Pazarına açılan Fatih Kapısı) Şeyh Müeyyed girmesin diye tutuldu. Sultan (Müeyyed'in bulunduğu sarayın etrafındaki) surlara da merdiven kurup içeri girerek Onu sıkıştırmayı emretti. Öyle yapılarak bahçeden aşağı inilip sarayın kapısına ve duvarına varıldı. Müeyyed'in çoluk çocuğu esir edilerek binalar yağmalandı. O karışıklık ve vuruşma sırasında O'nun gösterdiği yiğitlik ve mertlik (!) sarayın sofasına ateş atmak oldu. Bu da O'nun bedbahtlığının ve uğursuzluğunun bir sonucu idi. Çünkü kendi eli ile kendi ocağını söndürdü. Büyük meliklerin ve ünlü sultanların ikâmetgâhı olmuş olan, kendisinin de güzel vakitler geçirdiği bu yeri hiç gereği yokken kül etti. Sonra sarayın o hâle geldiğini çoluk çocuğunun esir düştüğünü görünce İç Kaleye kaçıp orasının kasırlarına sığındı. Kendini oradaki oda ve şerefelere attı. Nihayet yanındaki bir kısım emirlerin kendisinden ayrılıp Sultan'la iş birliği yapmaları üzerine İç Kale kapılarından biri savaşla ve zorla açıldı, Şeyh Müeyyed ele geçirildi."³

Kayseri Sarayı için çok önemli olan bu bilgilerden şu sonuçlara varabiliyoruz: Devlethane İç Kalenin (Ahmedek) dışındadır ve burası da ayrıca surlarla çevrilidir. Surlarla çevrili olan bu yer Dış Kalenin çevirdiği alanda da değildir. Zira Sultanın askerleri Dış Kalenin Sivas Kapısından şehre girmişler fakat saraya ulaşamamışlardır. Daha sonra başka surlardan inerek saraya girebilmişlerdir. İşte bu surlar aşağıda söz konusu edilecek Ok Burcunun bulunduğu, İç Kalenin kuzeyinde bulunan sarayı çeviren şehrin ikinci surlarıdır. Bu surlar eski Meydan Kapısının bulunduğu, şimdiki Kapalı Çarşının Bürüngüz Camii yanındaki meydana açılan kapısı (eski Demir Kapı) yanından başlıyor. Bugünkü Cumhuriyet Meydanının ortasından geçip, Vilayet Konağını dışarıda bırakarak Ok Burcuna geliyor ve oradan da İç Kalenin doğu kapısına (Fatih Kapısı) ulaşıyordu. Bu alanın güney surlarını ise İç Kalenin kuzey duvarları teşkil ediyordu. Bu bölümü, Ok Burcu ile birlikte büyük bir ihtimalle Alaaddin Keykubad yaptırmıştı. Şeyh Müeyyed

³ Aziz bin Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezm-ü Rezm*, çev. Prof.Dr.Mürsel Öztürk, Ankara 1990, s.464-477.

saraydan çıkıp İç Kaleye girmesin diye bu ikinci surların bağlı bulunduğu İç Kalenin doğu kapısı da tutulmaya çalışılmış fakat Onun ve adamlarının İç Kaleye girmeleri önlenememişti. Yine bu kaynaktan, İç Kale içinde de kasırlar ve konaklar olduğunu öğreniyoruz. Bezm ü Rezm'in başka bir bölümünde daha önceleri Kadı Burhaneddin'in Kayseri'ye geldiğinde bu sarayda kaldığı ve burada önemli bir rüya görmüş olduğu da kayıtlıdır.

Bu şekilde 1396 yılında yanan ve yanarak yok olduğunu gördüğümüz bu saray hakkında daha eski bilgilere de sahip bulunmaktayız. Meşhur Selçuklu tarihçisi İbni Bibi'ye göre Sultan I. Alaaddin Keykubad 1223 yılında, otoritesini tanımayan büyük emirlerin bir kısmını "Kayseri Devlethânesinde" tutuklayarak öldürtmüştür. Bu hadise şu şekilde cereyan etmiştir: Sultan ortadan kaldırımağa karar verdiği emirleri, Devlethane'de tertip ettiği eğlence meclisine çağırırdı. Has adamlarının bir kısmına saray bahçesinin duvarlarını sardırırdı. Diğerlerini silahlı olarak sarayın sofasında hazır bulundurdu. Emirler girince sarayın kapısı iyice kapatıldı. Diğer bir emir, Bezmhane (eğlence salonu) ye alındı. Böylece yakalanan emirler zindanhaneye kondular ve Sultan sarayın kapısını açtırdı. Tutuklanan emirlerin evleri de müsadere edildi⁴. Bu tarihten on dört sene sonra yine I. Alaaddin Keykubad'ın Kayseri'de Keykubadiye sarayında vefatı üzerine çocuklarının taraftarlarının taht mücadelesi esnasında Şehir Sarayı - Devlethâne'nin tekrar hâdiselere sahne olduğunu, aynı kaynaktan öğreniyoruz. Büyük Sultan Keykubad'ın 1 Haziran 1237 tarihinde ani vefatı üzerine Keykubâdiye Sarayında bulunan büyük şehzâde Gıyaseddin Keyhüsrev'i, taraftarı olan emirler buradan alarak şehirdeki saltanat sarayına getirdiler ve sofada tahta oturtup ona biat ettiler. Halbuki Keykubad veliaht olarak ortanca oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı vasiyet etmişti. Bu sebeple büyük emirler de Keykubadiye sarayında onu tahta çıkarmayı düşünüyorlardı. Devlethâne'de sultanlığını ilan eden Keyhüsrev şehrin Meydan Kapısı'ndan başka bütün kapılarının kapatılmasını emretti. Bu taraftaki ağırlığın daha fazla olduğunu gören Keykubadiye'deki emirler de bir müddet sonra gelip büyük şehzadeye biat etmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine herkese hediyeler dağıtan

sultan Devlethâne'de büyük bir eğlence meclisi düzenledi⁵.

Yine 1277 yılında Anadolu'yu Moğollardan kurtarmak üzere bir sefer düzenleyen Mısır Türk - Memluk Sultanı Baybars 20 Nisan 1277 tarihinde Kayseri'ye gelmiş, önce Keykubâdiye (Keyhüsreviye) mevkiine ve sarayına geçmiş, buradan 22 Nisan Cuma günü şehre girerek Sultanlık sarayında Selçuklu tahtına oturmuştur. Olayların kaynağı olan İbni Abdüzzahir'e göre bu tarihte "Bu saray gurur verici bir devlethâne, ona bağlananların meskenleri, eğlenceyi sevenlerin yerleri idi. Etrafını da meyva bahçeleri çevirmişti. Duvarları göz alıcı muhtelif şekilde güzel çiniler ile bezenmiş ve en güzel süslemeler ile süslenmişti"⁶.

Bütün bu bilgilerden anlaşıldığına göre Kayseri Şehir Sarayı - Devlethane İç Kalenin kuzeyinde, etrafı surlarla çevrili bir alanda, meyva bahçeleri içinde, bir tarafında İç Kalenin doğu kapısı, diğer tarafında Dış Kale surlarının kapılarından biri olan Meydan Kapısı bulunmaktaydı. Meydan Kapısından herhalde şehir ve saray tarafına iki geçiş vardı. Yine sarayın yüksek duvarlı bahçesi bulunuyordu ve içerisinde büyük bir sofası, bezmhane denilen eğlence salonu, harem, zindanı, tek bir cümle kapısı vardı, duvarları çiniler ve süslemelerle bezenmişti, 1396 yılında da yanarak tamamen yok olmuştu.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu tariflere uyan yer, Cumhuriyet Meydanı'nda İç Kale ile Vilayet Konağı arasındaki alan olmaktadır. İç Kaleye bu taraftan yeni açılan kapının sağ tarafında bulunan, sura ters olarak yerleştirilmiş ve şimdiye kadar farkedilmemiş olan, çiçekli küfi hatla yazılı "... ebü'l-feth Keykubad bin Keyhüsrev kasım..."dan ibaret kitabe parçası belki bu saray yıkıntısından alınarak herhangi bir taş gibi, sonraki onarımlarda duvara konmuştur. Saray etrafındaki şimdi yıkılmış bulunan surlar üzerinde olan, I. Alaaddin Keykubad'ın H.621 (M.1224) senesinde bazı binaları yaptırdığına dair kitabesi'de⁷, Sultan'ın buradaki sarayı yenileyip

⁴ İbni Bibi, *El-Evamürü'l- Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, C.I, s.283-292.

⁵ *age.*, C.II, s.19-22.

⁶ Prof. Dr. Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı*, İst. 1985, s.83, 84.

⁷ Halil Edhem, *Kayseriye Şehri*, İst. 1334, s.42. Buradaki sur tamamen yıkılmış olduğundan bu kitabe bugün Kayseri Müzesi deposundadır.

çevresindeki surları yaptırdığına işaret eden belge olmalıdır. Yine İç Kale'nin Saraya bakan kuzey duvarındaki, tamirlerde yapı taşı olarak kullanılmış, İslâmî binalardan taşıma çok miktardaki geometrik tezyinatlı taşın da bu saray yıkıntısından alınma olduğunu düşünebiliriz. İç Kale'nin güney duvarlarındaki bu türlü taşların ise, kalıntıları Kalenin güneyinde, Kapalı Çarşı altında kalmış bulunan Selçuklu veziri Pervane Muheddin Süleyman'a ait, zamanında Moğolların tahrip ettiği Medrese'den alınmış olmalıdır ki bazı taşlar kalıntılardaki motiflere uymaktadır⁸. Sarayın bulunduğu alanda yapılacak bir arkeolojik kazı saraya ait kalıntıları ortaya çıkaracağı gibi bu bölgede Valilik Konağı önünde olan, Osman Paşa'nın Mimar Sinan'a şehir sarayı ile birlikte yaptırmış olduğu, fakat şimdi yıkılarak yok olmuş olan caminin temellerinin dahi bulunmasını sağlayacaktır.

2- KEYKUBADİYE SARAYI

Sultan I. Alaaddin Keykubad'ın Kayseri'de yaptırmış olduğu bu ikinci yazlık saray, o zamana göre şehrin 10 km. batısında, şimdi şehir merkezinde Ambar Mahallesinde kalmış, Ankara - Adana, Konya yolu üzerinde, Keykubad Dağı eteklerinde, bugünkü Şeker Fabrikası arazisi içerisinde idi⁹. Sultanın ismi ile anılan saray yanındaki Keykubad Dağı ve çevredeki Keykubad Çiftliği (halk dilinde Keybat olarak) bugünlere kadar gelebilmiştir. Sultan Alaaddin Keykubad kendi ismi ile anılan bu küçük tepenin güney batısında kaynayan su kenarına Keykubadiye Köşklerini yaptırmıştır. Kaynayan bu sudan oluşan ve bugün Şeker Fabrikası gölü olan gölcük sarayın havuzu idi ve uzak bir yerden buraya ayrıca içme suyu da getirtmişti. Dağın arka, yani kuzey ve doğu tarafı ise kaynaklarda geçen, Selçuklu ordusunun seferlerden önce topladığı meşhur Meşhed Ovası idi. Şimdi bu çevrede Meşhed İni isimli bir semt bulunmaktadır.

Bu meşhur Selçuklu Sarayının yerini merhum M. Zeki Oral bulmuş, araştırma ve gözlemlerini yukarıda bahsi geçen makalesinde neşretmiştir.

Bugün de bazı kalıntılar mevcut olan burada 1964 yılında Prof. Dr. Oktay Aslanapa, kısa süre araştırma hafriyatı yapmış¹⁰, 1980 yılında da

Prof. Dr. Oluş Arık ve Prof. Dr. Rüçhan Arık birkaç gün bazı çalışmalarda bulunmuşlardır. Çevredeki yerleşim sebebi ile hızla tahrip olmakta olan bu tarihî alanda ciddi ve uzun bir kazı çalışması yapılarak sarayın koruma alanının tespiti ile bölgenin sıkı bir koruma altına alınmasına acilen ihtiyaç bulunmaktadır.

Saray hakkında Selçuklu kaynağı İbni Bibi'de teferruatlı bilgiler vardır. Burada Saraydan ilk bahis H.622/M. 1225 yılında bazı tüccarların şikayeti üzerine Alaaddin Keykubad, tayin ettiği kumandanları emrindeki ordularını Kırım, Ermenistan ve Akdeniz sahillerine göndermesinden sonra "Emirlerin Olmadığı Sırada Sultan'ın Keykubadiye Mevkiinde Oturması" başlığı altında bulunmaktadır¹¹. Yazar bu bölümdeki şiirde sarayı özetle şöyle tasvir eder: "Ordularını seferlere yollayınca, Sultan bir grupla bir yere (Keykubadiye'ye) gitti. Bu yer öyle bir yerdi ki Tanrı Cenneti dünyada göstermek için yaratmıştı. Havası ılık, sabâ rüzgârı misk kokuları getirirdi. Nehrin kıyısında yeşillikler vardı. Güzellikte bahar gibi idi. Orada öyle bir saray vardı ki güneş ve ay her taraftan görünürdü. O yerde hayat suyu akıtan bir çeşme vardı. Çevresi baştan başa gül bahçesi idi. Onun önünde güzel bir yeşil deniz vardı. Orada balıklar ay gibi gezinirlerdi. Oradaki ağaçların meyveleri ikbal meyvesi idi. Dünya oraya cihan padişahı Keykubad adına ikbal mührünü vurmuştu. Âlemin Sultanı Keykubad bir süre cennet bahçesini andıran o nezih yerde oturur, yapacağı fetihleri düşünür ve eski pâdişahları anlatan kitapları okurdu. Pâdişah seher vakti güneş kendini gösterince genç çavuşun sesi ile dışarı çıkar, dağ gibi atına biner, Cenneti andıran ovada (sarayın yanındaki Meşhed Ovası) dolaşırken her ülkeden adamlar gelir, duyduklarını ona anlatırlardı. Oradan mutlu bir şekilde eyvana döner, eliyle bargâhın kapısını açar, büyük küçük herkes oraya gelirdi. Mîr-i bar gelenleri kabul eder, padişahın dağıttığı adaletle

⁸ Mehmet Çayırdağ, Kayseri'de Pervane Bey Medresesi, *Vakıflar Dergisi*, S.XXVI, s.226-236.

⁹ M.Zeki Oral, Kayseri'de Kubadiye Sarayları, *Bellekten*, S.68, s.501-517.

¹⁰ Prof. Dr. Oktay Aslanapa, Kayseri'de Keykubadiye Köşkleri Kazısı (1964), *Türk Arkeoloji Dergisi*, S.XIII-1, 1964, s.19-40.

¹¹ İbni Bibi, a.e., C.I, s.321-324.

işleri yoluna girerdi. Sonra halka açık sofralar kurulur, münavebe ile herkes o sofradan nasibini alır, kimse mahrum kalmazdı. Sonra cihan fatihi oradan kalkar, saadetle başka eyvana geçerdi. Bütün bilginler, din ve düşünce adamları, köleler ve ordunun ünlüleri oraya girerlerdi. Orada her konudan söz edilir, her ülkeden, yapılması gereken işlerden, hazinenin ve ordunun meselelerinden, asayiş ve huzurdan, sevgiden, düşmanlıktan, her ülkeye gönderilen cevaplardan bahsedilirdi. Bu işler bittikten sonra Mîr-i han Cihan Padişahının önüne Dârüsselâm gibi bir sofraya otururdu. Çasnigir huzura girer ve yerini alır, ünlü kimselerin yaptıkları duadan sonra Padişaha yiyecek sunar. Yemekten sonra hepsi mutlu olarak Cihan Hâkiminin yanından ayrılırdı. Ondan sonra tanınmış kişiler, savaşın arslanları olan eğlence arkadaşları Padişah dergâhında bir defa daha yerlerini alırlardı. Saz ve rud çalan bütün çalgıcılar gelirdi. Neyin sesinden ve çalgı nağmesinden sert taşların kalbi de coşmağa başlardı. O mutlu pâdişah gece gündüz zamanını bu şekilde geçirirdi. Haftada bir defa çevgân oyunu seyreder, kendisi de sık sık yapardı. İşlerinin olmadığı bazı günler ise ava çıkardı."

Erzincan Mengüçlü Emiri Melik Fahreddin Behramşah 1225 yılında ölünce, yerine oğlu Alaaddin Davudşah geçmiş, ancak bu Melik kendi emirleri ile geçinememiş ve onların bir kısmını öldürüp bir kısmını hapsedmişti. Bazıları da kaçıp Alaaddin Keykubad'a sığınmışlardı. Sultan bunun üzerine Davudşah'a elçi gönderip hapisteki emirleri kurtarmış ve onları Keykubadiye Sarayına getirtmişti. Burada onlara ikram ve izzette bulunarak meclisin baş köşesine oturmuştu. "Bahar mevsimi idi, rüzgâr amber saçıyordu. Bahçeye cennetten bir kapı açılmıştı. Yer gül mücevherleriyle dolmuş, Kubadiye başka bir gök olmuştu. Cihan, padişahı güzel eyvanda oturmuştu. Önünde suyunu kevser suyundan alan, gül suyu akıtan bir çeşme vardı. Orada yeşil bir deniz (göl) vardı." Bir müddet sonra Davudşah durumdan endişelenerek O da Kayseri'ye, Sultanın ziyaretine geldi. Sultan Onu emirleri ile karşılamaya çıktı. Beraberce at sürerek Keykubadiye'ye geldiler. Davudşah, Erzincan'dan kendi tarafından getirilerek kurulmuş olan atlas otağa yerleşti. Misafirlere hassa mutfağından

sofralar getirildi. Yol yorgunluğu geçtikten sonra bir süre Sultanla birlikte Meşhed Sahrasında gezinti yapıldı. Davudşah tekrar ayrılıp otağına geldi. Günün yarısı geçince davet üzerine Davudşah, Sultan tarafından hazırlatılan tam takımlı, altın işlemeli başlıklı Arap ata binerek ve yine gönde-rilen kıymetli hil'ati giyerek emirlerle Padişahın bargâhına (Keykubadiye'de) geldi. Perdedar perdeyi kaldırıncaya Melik, Sultan'ın önünde yüzünü yere koydu. Kalabalık bir mecliste büyük bir eğlence tertip edildi. Davudşah on gün bu şekilde misafir edildikten sonra ülkesine gönderildi (1227)¹².

Daha sonra Sultan, ahdinden dönen Davudşah üzerine, Erzincan'a 1228 yılında bir sefer düzenleyerek buraları fethedip oğlu Keyhüsrev'i bu bölgeye vali tayin etti. Sonra Kayseri'ye dönüp "atını Keykubadiye'ye sürdü. Orada bir şehir gördü (orası bir şehir gibi idi). Böylesi görülmemişti. Dağından (Keykubad Dağı) akan gül suyu gibi berrak, süt ve şarap gibi hoş ve lezzetli olan çay, bargâhın kapısının önüne kadar akmakta ve oradan her yere dağılmakta idi. Çok miktarda yükselen güzel köşkler gölün üzerinde tepeler meydana getirmişti (herhalde göldeki adacık üzerinde bulunan köşkler kastedilmektedir). Bahçelerde ağaçlar meyvelerle dolmuştu"¹³.

Yine İbni Bibi Keykubad'ın Kayseri'de, 1 Haziran 1237 yılında, Ramazan Bayramında büyük bir ziyafetten sonra aniden hastalanarak Keykubadiye Sarayına geçtiğini ve gece yarısı bu kasırdaki vefat ettiğini, cesedinin buradan Konya Alaaddin Camii avlusundaki, ecdadına ait sultanlar türbesine nakledildiğini kaydeder¹⁴.

Sultanın ölümünden sonra Keykubadiye'ye gelen büyük oğlu Gıyaseddin babasının vasiyetine muhalif olarak buradan taraftarı emirler tarafından alınıp, babasının yerine Selçuklu tahtına çıkarmak için Şehir Sarayı-Devlethâne'ye götürülmüş, veliaht küçük şehzade İzzeddin Keykubadiye'de kalmıştı¹⁵.

¹² age., C.I, s.355-361.

¹³ age., C.I, s.372.

¹⁴ age., C.I, s.456-457.

¹⁵ age., C.II, s.20, 21.

Saraydan 1254 yılında Keyhüsreviye Köşkü olarak haber almaktayız. Bu tarihte kardeş sultanlar, II. İzzeddin Keykâvus ile IV. Rükneddin Kılıç Arslan arasında Kayseri civarında Ahmet Hisarı önünde (merkez Yuvalı Köyü yakınında) vukuu bulan savaşta Kılıç Arslan ağabeyine mağlub ve esir olunca, ağabeyi onu Keyhüsreviye köşküne götürmüş ve ziyafet vermiştir¹⁶. 1277 yılında Anadolu'yu Moğollar'dan kurtarmak üzere bir sefer tertip ederek Kayseri'ye kadar gelen Türk Memluk Sultanı Baybars, önce Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in dehlizi (köşkü, otağı), çadırları ve sultanlık alâmetlerinin bulunduğu Keyhüsreviye (Keykubadiye) denilen öze geldi (20 Nisan Çarşamba). Sultan kapısında gelenek üzere nöbet (mehter, bando) çalınan otağa (dehliz) indi ve halkın kendisini ziyaretine izin verip herkese hediyeler dağıttı. İki gün burada dinlenip Cuma günü (22 Nisan) şehre gelip Sultanlık Sarayında (Devlethâne) Selçuklu tahtına çıktı¹⁷.

Bütün bu bilgilerden Keykubadiye'nin (İbni Bibi, şiiirlerinde Kubadiye olarak da anmakta) H.622, M.1225'te inşasının bitmiş ve kullanılmaya başlanmış olduğunu, 1250'li yıllarda artık önemini kaybetmiş bulunduğunu ve Keyhüsreviye diye isimlendirildiğini, 1277 de ise sarayın değil, bu civardaki otağların tercih edildiği anlaşılmaktadır. Herhalde Moğol istilâsı ile (1243'ten sonra) burası tahrip edilmiş ve önemini kaybetmiştir. Nitekim 14. asrın sonunda yazılmış bulunan Kadı Burhaneddin tarihi Bezmi Rezm'de saraydan hiç bahis bulunmamaktadır. Osmanlı döneminde burası artık "Keybat Çiftliği ve Dağı" olarak bir semt ismidir. 1649 yılında Kayseri'ye gelen Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde Kayseri'nin teferrüç (gezinti) yerlerinden biri olarak saydığı ve çimenzar yer olarak belirttiği "Alaaddin Köşkü Mesiresi"nin burası olması kuvvetle muhtemeldir¹⁸. Sarayın çevresindeki "Meşhed Ovası" ise zamanımıza bu bölgede bir semt ve küçük yerleşme yeri olan "Meşhed İni" olarak gelmiştir.

3- YOĞUN BURÇ

Adından da anlaşılacağı üzere şerin dış kale surlarının bir köşesinde kale burcu olan bu yapı, aşağıda bahis konusu olacak Ok - Meydan Burcu gibi aynı zamanda köşkü hatırlatacak planda

yapılmış olduğundan daha çok bu şekilde kullanıldığını tahmin etmekteyiz ve bu tahminimizi kuvvetlendiren, aşağıda üzerinde duracağımız bazı tespit ve bilgiler bulunmaktadır. Kayseri şehir surları, yukarıda bahsi geçen makalemizde belirttiğimiz gibi¹⁹ Roma döneminde yapılmış olup bu dönemden Düvenönü-Cumhuriyet Meydanı (İç Kale'nin kuzeyi ve doğusu)- Yoğunburç istikametinde dolaşan L planında bir bölüm kalmıştır. Bunlar üst üste çifte kemerli sur ve burçları ile sonraki ilavelerden kolayca ayırt edilebilmektedir. Düvenönü ve Yoğunburç'tan devam eden (bu bölümün devamı Han Camiinin batı duvarını oluşturmaktadır) ve çok geniş alanı içine alan Roma Surları, Bizans döneminde bu iki noktadan, Bizans tarzında üçgen burçlu surlarla bir yay çizilerek daraltılmış, yine Cumhuriyet Meydanı köşesi de içten bir yayla çevrilerek İç Kale meydana getirilmiştir. Yoğun Burç işte bu semtte Roma Surlarının Bizans surları ile birleştiği köşeye Selçuklular döneminde Sultan I. İzzeddin Keykâvus tarafından yaptırılmıştır. Binanın bugün mevcut bulunan çok bozulmuş ve kırılarak yarısı kaybolmuş 70x56 cm ebadındaki mermer kitabesinde Halil Edhem'e göre:

فی ایام السلطان المعظم
البر والبحرين سلطان الاعظم
کیکاوس بن کیخسرو بن قلج ارسلان

yazılıdır²⁰. Daha önce, geçen asrın sonunda "Mir'at-ı Kayseriye" isimli bir Kayseri tarihi yazarı Ahmed Nazif ise aynı kitabeyi:

فی ایام سلطان الغالب معظم
البر والبحرين السلطان کیکاوس
بن قلج ارسلان

olarak okumuştur²¹. Herhalde şehre olan tecavüzlerde ve muhasaralarda kırılarak yarım kalmış ve tahrip olmuş bulunan bu mühim kitabeyi yerinde tekrar inceleyerek tarafımızdan aşağıdaki tespiti yapılmıştır:

¹⁶ age., C.II, s.142.

¹⁷ Sümer, a.e., s.59, 82, 83.

¹⁸ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Zuhuri Danışman Yayını, İst. 1970, C.V, s.75.

¹⁹ Çayırdağ, Kayseri Şehrinin Kuruluş Yeri, s.33-47.

²⁰ Halil Edhem, s.41.

²¹ Ahmed Nazif, Kayseri Tarihi (Mir'at-ı Kayseriye), yay. Prof. Dr. Mehmet Palamutoğlu, Kayseri 1987, s.68, 216, Ek. 32

فى ايا ..... طان الغالب المعظم شا
البر والبحرين سلطان الع.....
كياوسين كيخرو .. مير .....

Kitabenin yarısı kadarının yok olmuş olmasının yanında ortalarda da bir kısım harfler, herhalde top güllerinin çarpması neticesi kırılıp silinmiştir. Birinci satırda "eyyam" kelimesinin mim harfi kırılmış, sonra gelen "Es-Sultan" kelimesinden de sadece "Tan" kalmış, sonraki kelime "şah" kelimesinin başı gibi okunabilmekte ve belki "şahinşah" olarak devam etmektedir. İkinci satırın sonunda "sultan"dan sonra gelen "el-a" ibaresinin "sultanül-arab ve'l-acem" ünvanının başlangıcı olduğunu zannetmekteyim. Son satırın sonunda ise yukarıdaki yayınlarda olduğu gibi Sultanın dedesinin ismi olan Kılıç Arslan'a başlangıç olmayıp "kasım emirü'l-mü'minîn" ibaresinin başından bir kısım olduğu kanaatindeyim. Mevcut hâle göre kitabenin tercümesi, "Keyhüsrev'in oğlu karanın ve iki denizin (sultanı) muazzam galip Sultan Keykâvus'un günlerinde" olmaktadır. Kitâbe orijinal taşlarla yapılan şevli çerçeve ile çerçevelenmiş, ancak Gabriel'in zannettiği gibi bina kavisine uyacak şekilde dairevî yontulmamış olup düz satırlıdır.

Kitabede 1211-1220 yılları arasında saltanat süren Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus'un, paralarında görüldüğü gibi, tahta çıktığından itibaren kullandığı unvanı olup "gâlib" sıfatı yazılıdır. Bu sebeple bâninin bununla aynı isme sahip olan II. Keyhüsrev'in oğlu II. Keykâvus olmadığı anlaşılmaktadır. Yine "karanın ve iki denizin sultanı" unvanının ise Keykâvus'un Antalya ve Sinop fetihlerinden (1214) sonra Akdeniz ve Karadeniz'e ulaşması sebebi ile yazılmış olduğunu ve burcun bu tarihten sonra yapılmış bulunduğunu anlamaktayız.

İki katlı olan bina, plânında görüldüğü üzere kuzeyden gelen Roma surlarının batıdan gelen Bizans surları ile birleştiği noktaya inşa edilmiştir. Alt katta bu iki surun dışına, yani tarihî şehrin dışına iki yönde açılan bir L tonozdan küçük bir kapı ile, içten haç plânlı çapraz tonozlu, dıştan yarım elips plânlı yapıya girilir. Üç tarafta, içte dekoratif takviye kemerleri ile genişletilmiş mazgal pencereler bulunmaktadır. İçten kapının doğusundaki duvar arasından ikinci kata devir merdivenle çıkılır. İkinci kat geniş bir salon

şeklinde, haç planlı, çapraz tonozlu, mazgal ve bu kata ve dama çıkış merdivenlerinin yanında bulunan karşılıklı geniş pencereleri ile tam bir köşk görünümündedir. Surlarla birleştiği, bugün harap olan kuzey cephesinde de, alt kattaki tonoz açıklığının üzerinde yine geniş bir açıklığın bulunduğu muhakkaktır. Bu katın batı duvarının sura yakın bölümünden yine çok güzel işçilikli devir merdivenle üçüncü kata, dama çıkılır. Bina kesme taşlarla ve üstün bir işçilikle inşa edilmiştir. Taşları üzerinde çok miktarda ustalara ait işaretler vardır²².

Yoğun Burç bu plânı ile kale köşesine yerleştirilmiş, alt katında sur dışına açılan tonozu, üst katında geniş pencere ve açıklığı ile aynı zamanda bir köşk fonksiyonundadır. Aynı durum aynı gelenekle yapılmış, aşağıda geçecek Ok Burcunda da söz konusudur. Burcu daha önce inceleyip yayınlayan Albert Gabriel'in plân tespiti hatalıdır²³. Alt katta sur dışına açılan tonoz açıklıklarının köşeleri incelerken bitmekte ve bu uçlardan, Onun plânında olduğu gibi dış kale önünde devam eden herhangi bir ön müdafaa duvarı bulunmamaktadır. Burç çevresinde yapılan derin hafriyatlarda da böyle bir bakiyeden eser görülmemiştir. Burası belki sur çevresinde olabilecek su dolu bir hendeğe açılmış olabilir. Ancak eski kayıtlarda Dış Kale çevresinde böyle bir hendekten bahsedilmez. Evliya Çelebinin bahsettiği ve içerisinde bostan yetiştirildiğini belirttiği hendek²⁴ herhalde İç Kale çevresinde idi ki yaşlılar da bunu teyit etmektedirler. Yoğun Burcun üst örtülerini tonoz yerine kubbeli olarak tavsif eden Gabriel hatalarına Dış Kale Surlarının burçlu plan tespitinde ve başka binalarda da devam etmiştir. Yoğun Burcun yakın tarihlerde de kale fonksiyonu dışında kullanıldığı ve köşk olduğuna dair bazı kayıtlar bulunmaktadır. Kayseri'de kurulu Gavrem zâde Abdülkadir Ağa vakfiyesinin H. 1182, M. 1768 tarihli dördüncü ekindeki "Kiçi Kapı haricinde vâki sura muttasıl eşcâr-ı müsmire (meyve ağaçları) ve ma-i câri (akar su) ve harabe köşkler ve tahtında (altında) sebze bahçesi ki milk-i muttasıldır, bir tarafı sur, bir tarafı Kiçi Kapu'dan Alaca Mescid'e giden tarik-i cadde ihata eder"

²² M. Çayırdağ, Kayseri'de Selçuklu Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri, *Türk Etnografya Dergisi*, S.XVII, 1982, s.79-108.

²³ Albert Gabriel, *Monuments Turcs D'Anatolie*, Kayseri-Niğde, Paris 1931, s.22.

²⁴ *Seyatnâme*, C.V, s.68.

ibaresinde geçen "harabe köşk" Yoğun Burçtan başkası değildir. Yine Ahmed Nazif, yukarıda bahsi geçen eserinde Yoğun Burcun kapısının eskiden hükümet dairesine açıldığını, bu civardaki harap arsaya da "Eski Saray" dendiğini belirtmiştir²⁵. Bu ifadelerden Osmanlı döneminde de Burcun eski fonksiyonundan hatıralar taşımış olduğunu görmekteyiz. Burcun 1950'li yıllarda yapılan restorasyonu yarım bırakılmış olduğundan üst örtüde açık kalan tonoz yağışlarla tahrip olmakta, ara katta ve merdivenlerde eksiklikler bulunmaktadır. Bir ara kullanılabilen bölümlerinde Kayseri'de, Halk Aşıkları toplantı ve gösteri yeri olarak faaliyet göstermiştir. Son zamanlarda burçta Kültür Bakanlığınca onarım faaliyetleri başlatılmıştır.

4. OK-MEYDAN BURCU

Prizmal plânından dolayı Üçkule olarak da isimlendirilen bu yapı yukarıda bahsi geçen Şehir Sarayı - Devlethane'yi muhafaza altına alan surların bugüne kalmış tek bakiyesidir. Bu surlar bugünkü Bürüngüz Camii batısında, Kapalı Çarşı arasında bulunan eski Meydan Kapısı önünde Dış Kale Surlarından ayrılır, Cumhuriyet Meydanını Vilâyet Konağını dışarda bırakacak şekilde dolaşım konumuz olan Ok Burcuna gelir, buradan İç Kale'nin Doğu, Fatih Kapısı yanından İç Kale ile birleşirdi. Bu bölüm surların tamamı I. Alaaddin Keykubad tarafından yaptırılmıştır. Buna ait belge, yeni Vilayet Konağı ile Orduevi arasında bulunan ve yıkılarak ortadan kalkmış bulunan bu surun devamına ait parça üzerindeki kitabe idi. Şimdi Kayseri Müzesi deposunda bulunan bu kitabede:

تمت هذه العمارة المباركة بأمر السلطان
المعظم شاهنشاه الاعظم سيد سلاطين العالم
علا الدنيا و الدين ابي الفتح كيقباد بن كيقبر
برهان أمير المؤمنين في شهر سنة احدى عشرين ست مائة

yazılıdır²⁶.

Tercümesi: "Bu mübarek yapılar Keyhüsrev'in oğlu, yüce sultan, büyük şahinşah, âlemin sultanlarının efendisi, müminlerin emirinin (halifenin) delili, fatih Alaaddin (dünya ve dinin yükseği) Keykubad'ın emriyle altı yüz yirmi bir (1225) senesinin aylarında tamamlandı." Kitabede herhan-

gi bir binanın ismi anılmamakta sadece yapılan yapılardan bahsedilmektedir. Bu ifadeden Keykubad'ın bu bölgede surlarla birlikte meselâ Devlethane'nin yenilenmesi ve ilaveler yapılması, konumuz olan burcun yaptırılması gibi imar faaliyetlerinde bulunmuş olduğunu anlayabiliriz. Tamamen kesme taştan itina ile yapılmış ve taşları üzerinde Keykubad dönemine ait diğer binalarda görülen usta işaretlerinin bulunduğu²⁷ (Albert Gabriel yok diyor) üç bölümlü prizmal burcun plânında da görüleceği üzere, birinci katı haç şeklinde olup, yıkılmış olan kale içinden girilen cümle kapısından sonra gelen giriş tonozuna dik ve çapraz birleşen üç tonozun oluşturduğu bir mekandan ibarettir. Tonozlar mazgal pencerelerle nihayetlenmekte olup bu bölümler üç mazgal pencereye doğru yerden basamaklarla kademlendirilerek yükseltilmiştir. İkinci kata çıkış Yoğun Burç gibi içeriden olmayıp dışarıdandır ve burada olması gereken merdivenler yıkılarak kaybolmuştur. İkinci kat 1 m. kadar yükseklikteki duvar zeminleri hariç tamamen yıkılıp ortadan kalkmıştır. Halbuki bu yüzyılın başında Sultan II. Abdülhamid'in burcun yakınındaki Zeynelâbidin Türbesini yaptırması vesilesi ile çektirip Yıldız Sarayında Ankara Vilayeti Fotoğraf albümüne dahil ettirdiği bir fotoğrafta ikinci kat tamamen mevcut olarak görülmekte, ancak resim arka yüzden alınmış olduğundan maalesef burcun asıl detaylı ve pencere ön yüzü görülememektedir.

Üst kat plânı da alt kata uygun olarak kuzey batıdan başlayan bir girişle (burada aynı zamanda alt kata iniş merdivenlerinin olması gerekmektedir) dörtlü ana plâna geçilir. Alt kata benzer olarak dıştan prizmatik üç yöne uzanan ve tonozla örtülü olması lazım gelen (buna ait izleri taşıyan yıkıntıdan kalmış bazı taşlar bulunmakta) bölümler, ortada üst üste altıgen ve daire işlemeli taş kaidelerin üstündeki 1,25 m. civarında mermer sütunların bulunduğu iki kemerli geniş pencerelerle son bulmaktadır. Bugün tamamen kaybolmuş bulunan bu pencerelerden birisinin ortasındaki mermer sütun yakın zamanlara kadar duruyorken maalesef hırsızlar tarafından

²⁵ Ahmet Nazif, s.68.

²⁶ Halil Edhem, s.42. Burada "bi-emr" kelimesi "bi-eyyâm" şeklinde tespit edildiği gibi bazı harf hataları da yapılmıştır. A. Gabriel kitabeyi göremediğini kaydetmektedir.

²⁷ M. Çayırdağ, Taşçı İşaretleri.

buradan gizlice düşürülerek çalınmıştır. Giriş bölümünün güney duvar dolgusu içinden Yoğun Burç gibi dama çıkan merdiven başlangıcı görülmektedir. İşte bütün bu yapı tarzından burasının savunma amaçlı bir binadan ziyade böyle süslü ve geniş pencereleri ile bir köşk olarak yapılmış olduğu, aynı zamanda savunmada da kullanmanın amaçlandığı kanaatindeyiz. Binanın 1995 yılında Kültür Bakanlığınca mevcut kısmı restore edilmiş, ancak üzeri herhangi bir korunmaya alınmadığından yağışlarla tahrip olmağa devam etmektedir.

5. HİDIRELLEZ KÖŞKÜ

Kayseri merkez Erkilet Bucağında bulunan Hıdırellez Tepesi üzerinde Kayseri Ovasına kuzeyden hakim konumda olan bu köşk, az çok sağlam vaziyette zamanımıza kadar gelebilmiştir. Kayseri bölgesinin Kapadokya-Roma dönemi en büyük mezar tepesi (tümülüs) üzerine inşa edilmiş bu küçük ebattaki enteresan yapı, konumu itibarıyla uzaklardan dahi görülebilir. Köşke güneyden, şehir yönünden mermer söveli ve klâsik tezyinatlı bir cümle kapısından girilir. Giriş istikametindeki orta holün hemen sağında küçük bir mescit, solunda da bir eyvan bulunmaktadır. Bunlardan sonra karşılıklı oda ve mutfak yer alır. Mutfak yanından, en dipten altı mutfaka ocak açıklığı olacak şekilde bir iç basamakla dama çıkılır. Bina üzeri tonazlarla örtülmüş olup bölümler mazgal ışıklıklarla aydınlatılmıştır. Tamamen itinalı kesme taşlarla inşa edilmiş olan köşkün çevre duvarlarında ve köşelerde takviye kuleleri, dam kenarında, örneği şimdi kaybolmuş dandanları bulunmaktadır. Vakıflarca onarımı tamamlanmak üzeredir. Köşkün portali üzerinden yıkılarak yarısı kaybolmuş kitabesinden bir paça ile birkaç mukarnaslı mermer Kayseri Müzesi deposuna alınmıştır. Kalan kitabe parçasından ve daha önce binayı gören seyyahların notlarından köşkün II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında, H. 639/M. 1241 yılında yapılmış olduğu anlaşılmaktadır²⁸. Sultanlar burayı muhakkak ki, şehre hakim yükseklikte olması dolayısıyla seyran veya av köşkü olarak kullanmakta idiler. Herhalde o devirlerde çevre ormanlarla kaplı idi.

6. KIZIL KÖŞK

Kayseri şehir merkezinin güneyinde, ovoidan birden yükselen tepelik Billur Bağları semtinde, Kızıl Tepe tümülüsü önünde, Hızır İlyas Köşkü gibi ovaya karşı zaviyeden hakim bir yerde yaptırılmış olup II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından Taceddin Emir Tac isimli şeyhe, etrafındaki arazi ve Erciyes Dağı'ndan gelen su ile birlikte vakfedilmiştir²⁹. Bugün kalıntıları kalmış olan bu binaya halk çevredeki Kızıl Tepe'den dolayı Kızıl Köşk veya bundan muharref Kızın Köşkü adını vermiştir. Binanın kalabilen şekli ile plânını ve mevcut durumunu, yukarıda geçen taşçı işaretleri konulu araştırmamızda yayınlamış idik. Bugün çok harap durumda olup arası bölümlü, birbirine paralel iki tonozlu kısımdan meydana gelen yapı kesme taştan inşa edilmiş olup maalesef taşlarının tamamına yakını sökülerek çevredeki yeni inşaatlarda kullanılmış, sadece duvar aralarındaki horasan harçlı dolgular kalmıştır. Etrafında küçük fûruze çini parçacıklarına rastlanan yapının tonozlarının böyle çinilerle tamamen kaplı olduğunu ve bu asrın başına kadar da sağlam vaziyette gelmiş bulunduğunu binanın ve etrafındaki bağın bugünkü sahibi şahısların yaşlıları belirtmişlerdir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev, bugün elimizde bozuk bir sureti bulunan H. 644/M. 1246 tarihli (bu tarihte vakfiyenin sureti yazılırken hatalı yazılmış olabilir) vakfiyesi ile Mevlâna Taceddin Emir Tac isimli şeyhin bulunduğu Kızıl Köşke (herhalde tekke olarak kullanılmakta) ve etrafındaki araziye, Erciyes'ten gelen ve Hisarcık Suyu denilen suyun belli günler akmasını sağlamıştır. Hisarcık ve altındaki Gürle (vakfiyede Karagürle) isimli köylerden gelen su hem araziye suluyor ve hem de Köşkün yanında bugün de mevcut bulunan üç ağızlı kuyuyu (sarnıç) dolduruyordu. Ayrıca Köşke bu sudan doğrudan su taşıyan pişmiş toprak su künkleri, köşkün yanındaki bağda ortaya çıkarılmış, bulunan parçaları Müzeye tarafımızdan nakledilmiştir. Bahis konusu vakfiyenin ilgi çekici bir tarafı da sonunda Mevlânâ

²⁸Tahsin Özgüç-Mahmut Akok, Alayhan, Öresünhan ve Hızır İlyas Köşkü, *Belleten*, S.81, s.143-148

²⁹Doç.Dr.Refet Yinanç, Mevlânâ'nın Şahitlik Ettiği Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev Vakfiyesi, *Mevlânâ (Tebliğler)*, Konya 1983, s.68-71. Vakfiyede açıkça belirtilmemesine rağmen büyük bir ihtimalle Köşk de bu şeyhe tahsisli idi.

Celaleddin-i Rûmi ve onun hocası olup, bir müddet Kayseri'de yaşamış ve türbesi de burada bulunan Seyyid Burhaneddin'in şahit olarak imzalarının bulunmasıdır. Bilindiği üzere Mevlânâ, hocasını ziyaret sebebi ile birkaç defa Kayseri'ye gelmiştir³⁰. Köşk bugün özel mülkiyete geçmiş, harap ve yok olmak üzere olup, acilen kamulaştırılarak restorasyonu gereklidir.

7. HAYDARBEBY KÖŞKÜ

Selçuklulardan hemen sonra gelen 14. yüzyıl İlhanlı-Eretna dönemi yapısı olan bu bina, Kayseri'nin Argıncık Mahallesinde (eski köy) ziraat arazisi olan tarlalar arasındadır. Bugüne genellikle sağlam olarak kalmış olan bina kuzeyde, cephe ortasında, yandan girilen bir kare çıkıntı, içte bu çıkıntı hacmi ile doğuya uzanan ve dama çıkan dekoratif merdivenlerin bulunduğu L giriş, bu giriş holünden bir kapı ile geçilen ortada uzun ve genişçe bir salonla, salonun etrafındaki muhtelif odalardan teşekkül etmiştir. Kesme taşla imal edilen bina tonozlarla örtülüdür. Çevrede savunma endişesi ile tamamen mazgal pencereler bulunmaktadır. Sade, süssüz ve metin haliyle günümüze kadar gelebilmiş dikkat çekici bir yapıdır. Köşkü ilk defa inceleyen Albert Gabriel plân, kesit ve resimlerini neşretmiştir³¹. Kitabesi olmayan yapıyı Gabriel, Hicrî yedinci asrın (Milâdi 15. yüzyıl) ilk yarısına ait olduğunu düşünüyor. Kayseri'de Haydar Bey ismi, Şah Kutluğ Hâtun Türbesi kitabesinde geçmektedir³². Burada türbeyi yaptıran Kutluğ Hatun'un oğulları olarak belirtilen H. 750/M. 1349 yılında vefat etmiş Emir Bahşayış ve Emir Haydar Beyden bahis vardır. Haydar Beyin Türbe içerisindeki mezar taşında ise yine aynı tarihte vefat ettiği yazılıdır. Yaşadığı döneme göre İlhanlı ve Eretnalı ümerasından olan Haydar Bey'in Argıncık'taki

meşhur köşkü yaptıran ve herhalde çevresindeki araziye de sahip şahıs olduğu tahmin edilebilir. Onun hakkında başkaca malumat edinmek mümkün olmamıştır. Ancak 1584 tarihli Kayseri vakıf tahririnde Karahisar (şimdiki Yeşilhisar) yakınında bulunan Şaban Dede Zaviyesi (İncesu İlçesinin Şeyh Şaban Köyünde) vakfının akarı olarak Cırgalan Köyü (Argıncık yanında) belirtilirken buna "Vakf-ı Köşk-i Kutlu Değın (Tekin), hâliya Köşk-i mâlikâne harap olup eski defterde Karahisar'da Şaban Dede Zaviyesine zammalundu diye yazılı" ilavesi yapılmıştır³³. Aynı kaydın bir evvelinde Kutlu Değın Hatun Vakfı kaydedilmiş ve yine Cırgalan Köyü gelir olarak belirtilmiştir. Ancak Kayseri'de aynı dönemde yaşamış aynı isimli iki hâtun bulunmaktadır. Bunlardan birisi vakıf kayıtlarında belirtildiği gibi, meşhur İlhanlı devlet adamı Emir Çoban ve oğlu İlhanlıların Anadolu Valisi Demirtaş (Timurtaş)ın torunları olup, Kayseri'de kocası Emir Şahab'ın H. 728, M. 1327 tarihli türbesinde medfun Kutlu Tekin Hâtun, diğeri ise yukarıda bahsi geçen Şah Kutluğ Hatun'dur. Buradaki köşkle ilgili vakıf kaydı Şah Kutluğ Hâtun'a ait olmalıdır. Zira köşk Haydar Bey ismi ile anılmaktadır. Herhalde vakıf kayıtlarında biraz karışıklık yapılmış, iki hatun aynı şahıs zannedilmiştir. Böylece Kutluğ Hatunla ilgili olan Köşkün 15. yüzyılda değil, 14. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Bina Vakıflar Genel Müdürlüğü mülkiyetine alınmış olup, onarımı gerekmektedir.

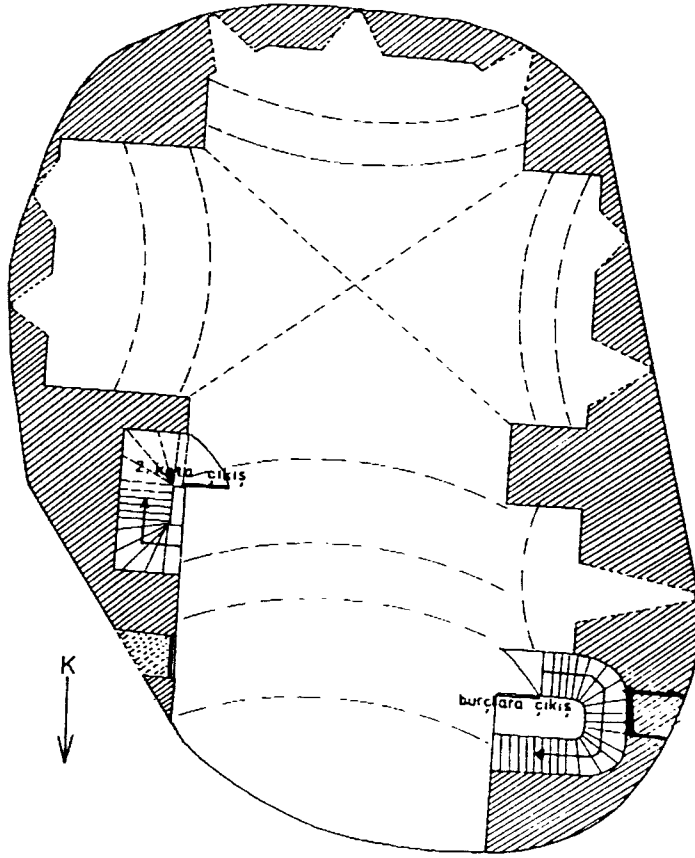
³⁰Ahmet Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Prof. Dr. Tahsin Yazıcı, İst. 1973, C.1, s.151, 160-162; Mehmet Çayırdağ, *Seyyid Burhaneddin Hüseyin, Kayseri* 1997 (son baskı).

³¹Albert Gabriel, s.88-90.

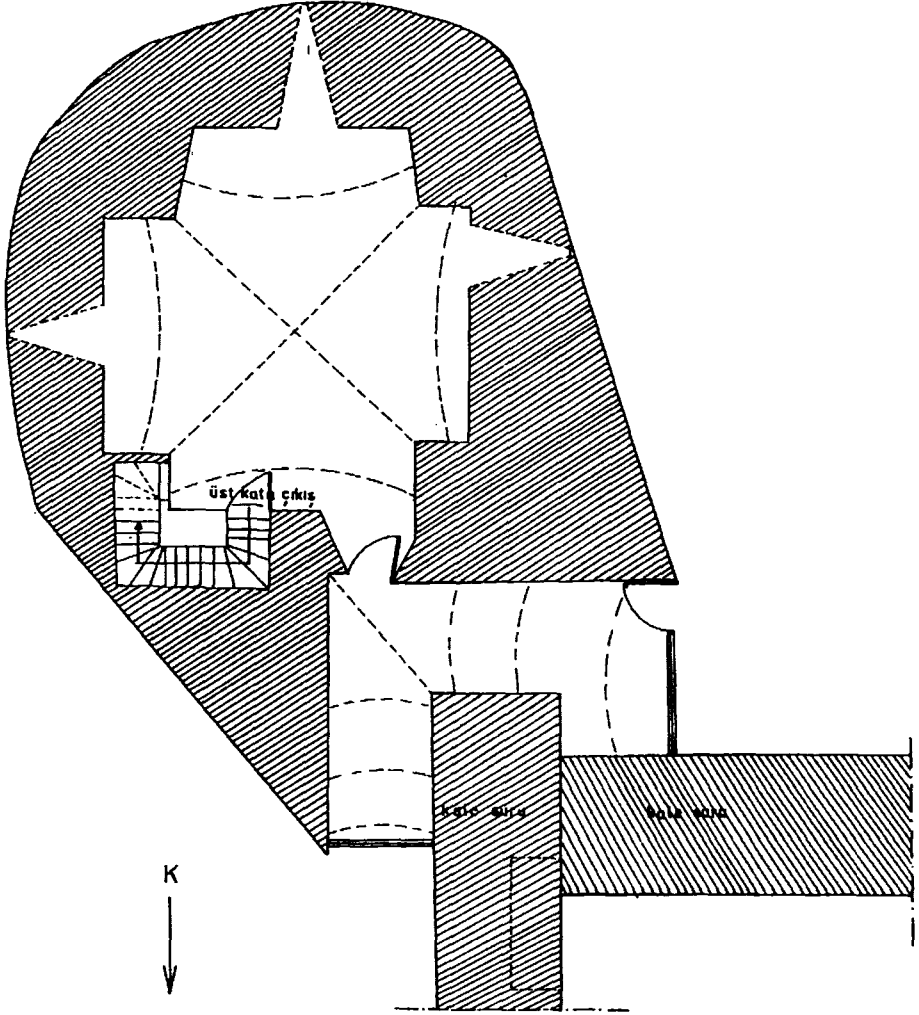
³²Mehmet Çayırdağ, *Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Dönemine Ait Bazı Kitabe ve Mezartaşları*, İ.Ü.Ed.Fak. Tarih Dergisi, S.XXXIV, s.511, 2.

³³Yasemin Demircan (Özırmak), *Tahrir ve Evkaf Defterlerine Göre Kayseri Vakıfları*, Kayseri 1992, s.55.

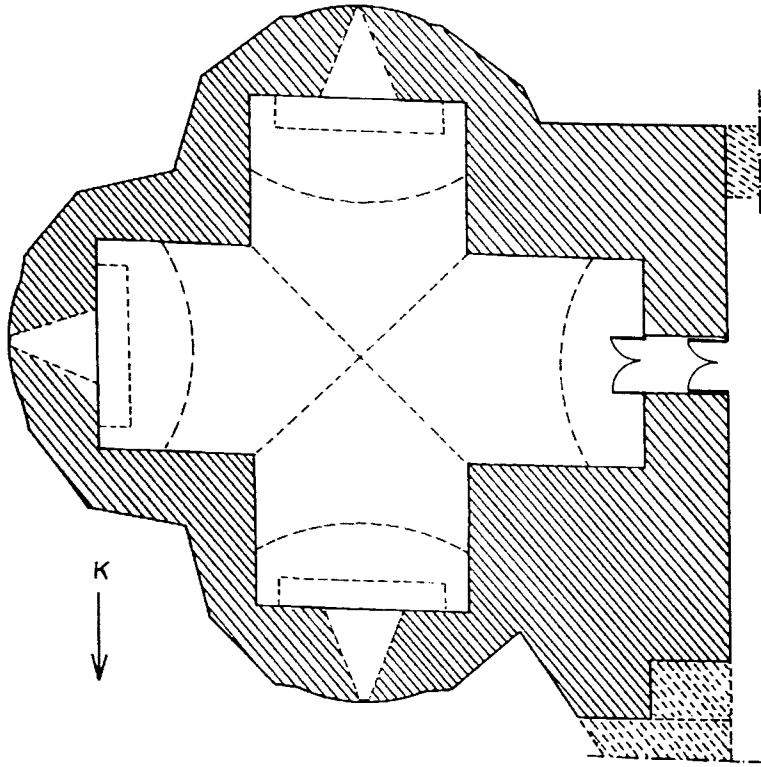

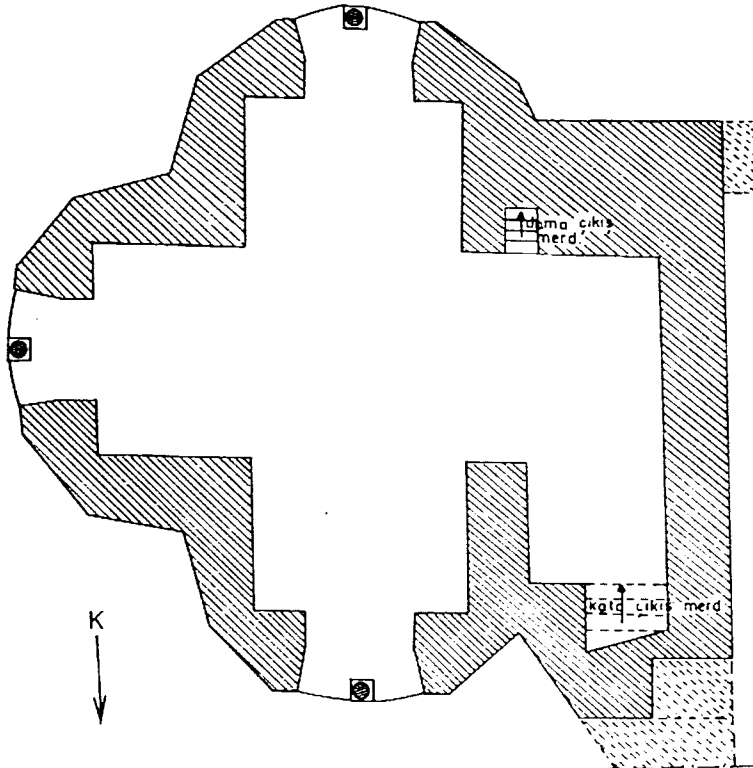
Plan-1: YOĞUN BURÇ 2. KAT PLANI ölçek: 1/200

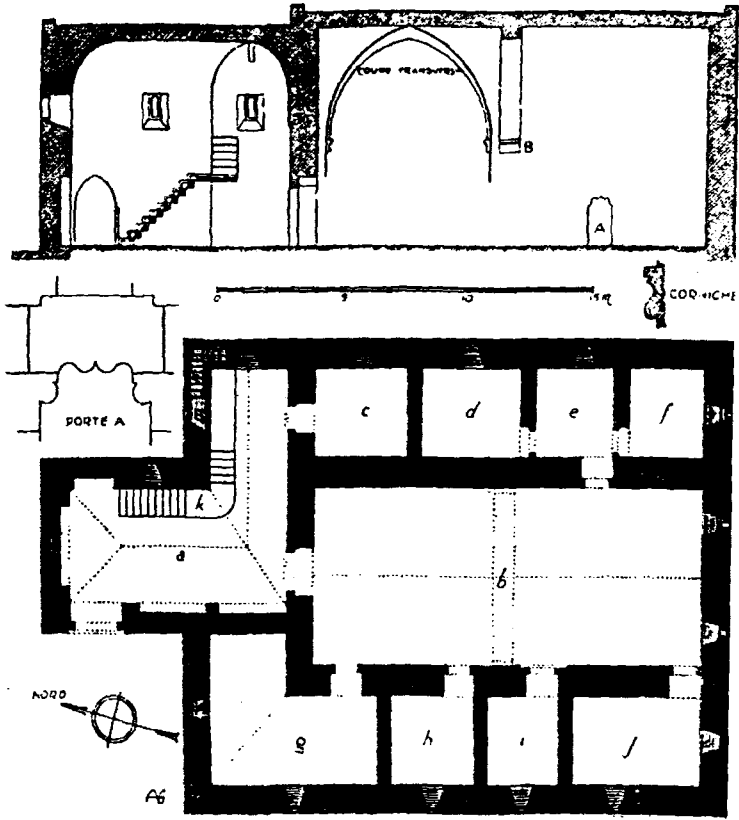
Plan-2: YOĞUN BURÇ ZEMİN KAT PLANI ölçek 1/200

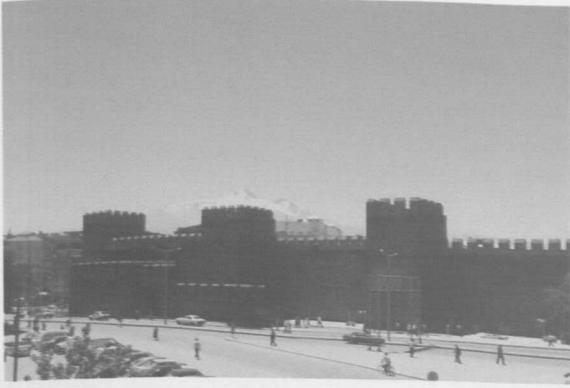
Plan-3: OK BURCU ZEMİN KAT PLANI ölçek:1/200

Plan-4: OK BURCU 2. KAT PLANI ölçek:1/200

Plan-5: HAYTAR BEY KÖŞKÜ (Gabriel'den)

Res.2: İç Kalede doğu kapısının bulunduğu bölüm.

Res.1: Kayseri İç Kalesi kuzeyinde Devlethane'nin bulunduğu alan.

Res.3: İç Kalede yapı taşı olarak kullanılmış "Kaykubat bin Keyhüsrev" yazılı kitabe parçası.

Res.5: İç Kalenin kuzey burçlarından birinde taşımaya tezyinatli parça.

Res.4: İç Kalenin kuzey duvarlarında yapı taşı olarak kullanılmış tezyinatli parça.

Res.6: Keykubadiye Sarayı kalıntılarında kemerli yapı.

Res.7: Keykubadiye Sarayı kalıntılarında dört ayaklı yapı.

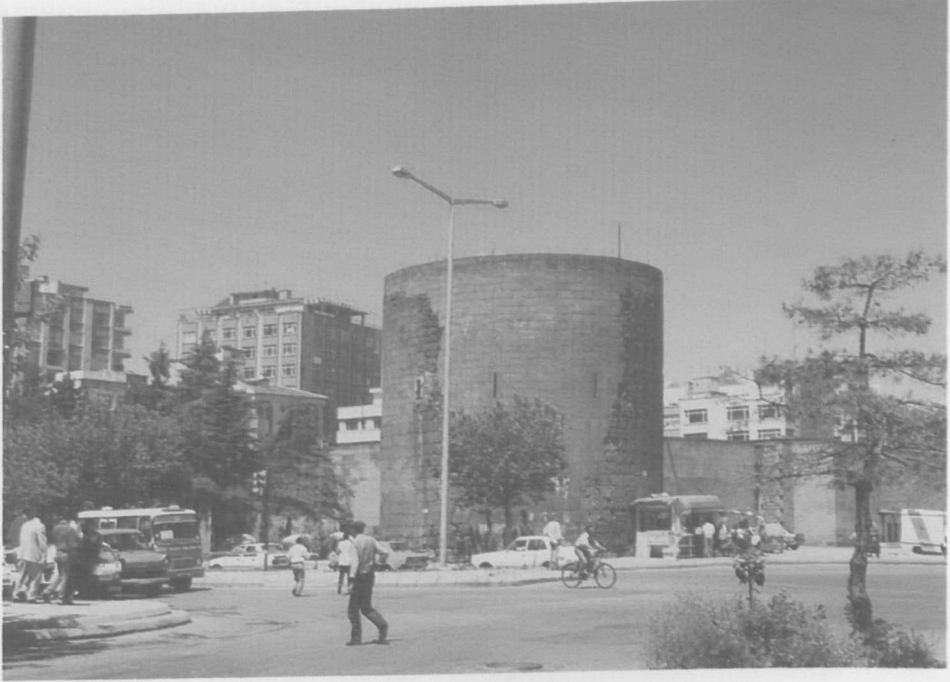
Res.8: Dört ayaklı yapının yakından görünüşü.

Res.9: Keykubadiye sarayı gölü-havuzu.

Res.10: Gölün, ortasındaki adacığı ile birlikte görünüşü.

Res.11: Yoğun Burç.

Res.12: Yoğun Burç, batı girişi.

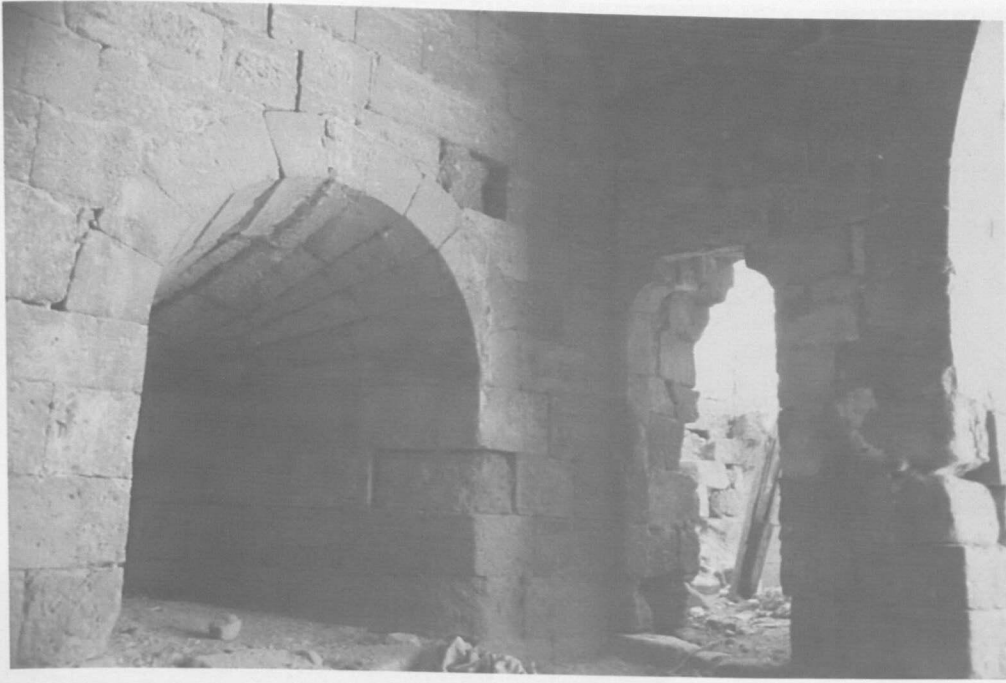

Res.13: Yoğun Burç üst kat.

Res.14: Yoğun Burç üst kat kuzeye açılan bölüm.

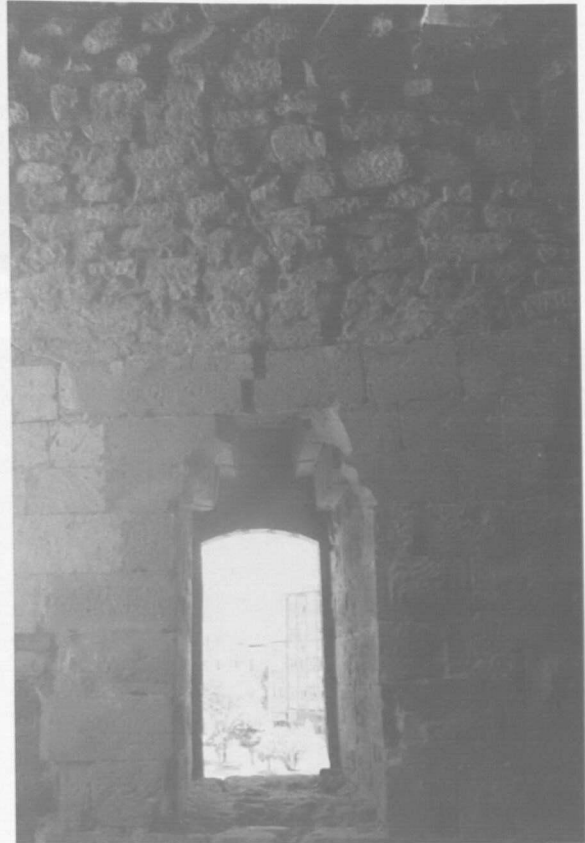

Res.16: Yoğun Burç üst kat mazgal pencere girişi ve dama çıkan merdivenlere açılan büyük pencere.

Res.17: Yoğun Burç Kitabesi.

Res.15: Yoğun Burç üst kat pencerelerinden biri.

Res.18: Şimdi Müze deposunda bulunan İç Kaleyi ve Devlethâne'yi kuzeyden kuşatan surlara ait Keykubad kitabesi.

Res.19: Ok Burcundan görünüş.

Res.20: Ok Burcundan bir başka görünüş.

Res.21: Ok Burcu alt kat.

Res. 22: Ok Burcu üst kattan görünüş.

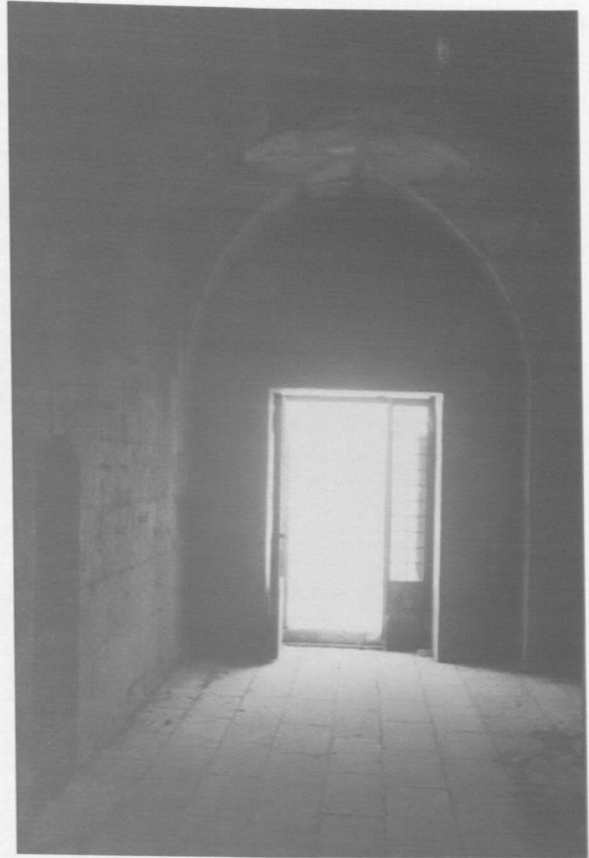
Res.23: Ok Burcunda üst katta çift pencere ortasındaki sütun kaidesi.

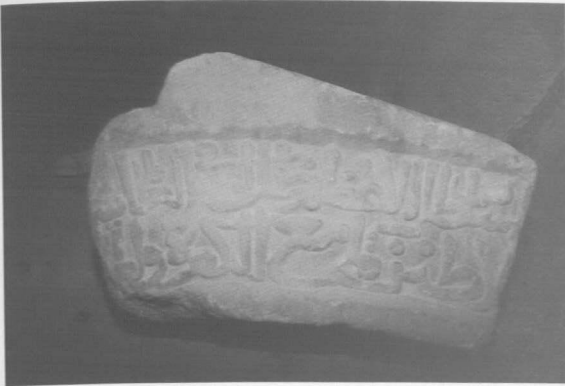
Res.24: Ok Burcundaki taşçı işaretleri.

Res.27: Hıdırellez Köşkü portalı (onarım yarım bırakılmış).

Res.28: Hıdırellez köşkü, içten cümle kapısı.

Res.29: Kayseri Müzesi deposunda Hıdırellez Köşküne ait kitabe parçası.

Res.30: Hıdırellez Köşküne ait yine Kayseri Müzesi deposundaki başka bir kitabe parçası.

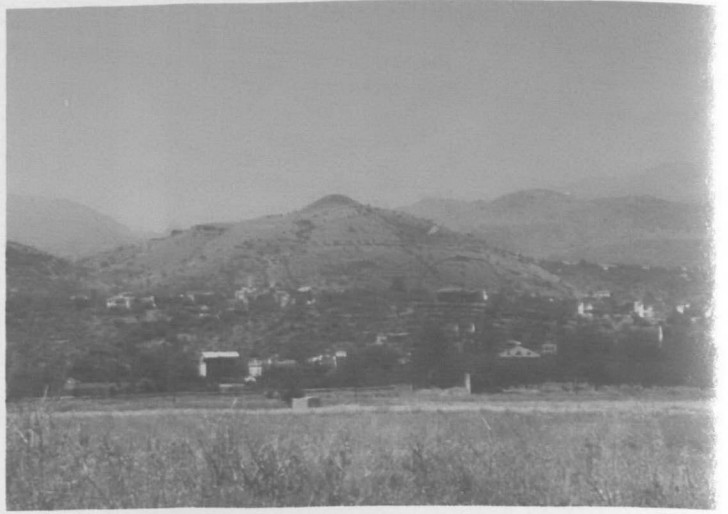
Res.25: Erkilet Hıdırellez Köşkü'nün uzaktan görünüşü.

Res.26: Hıdırellez Köşkü'nün cephe ve yandan görünüşü.

Res.31: Kızıl Köşkün bulunduğu Billur Bağları tepeliği ve Erciyes Dağı.

Res.32: . Kızıl Tepe ve Kızıl Köşk.

Res.33: Kızıl Köşk kalıntısı.

Res.34: Kızıl Köşk kalıntısından bir başka görünüş.

Res.35: Kızıl Köşk kalıntısından diğer bir görünüş.

Res.36: Haydar Bey Köşkü.

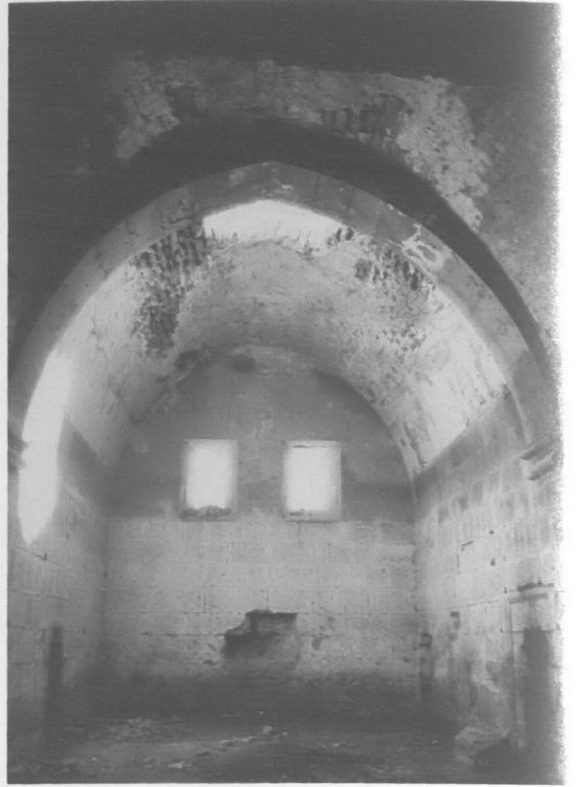
Res.38: Haydar Bey Köşkü girişi.

Res.37: Haydar Bey Köşkü, batıdan.

Res.39: Haydar Bey Köşkü, kırılan merdivenlerden detay.

Res.40: Haydar Bey Köşkü, orta bölüm-salon.

Yard. Doç. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN

**Eski Uluborlu'daki
Hamam ve Çeşmeler**

Bu çalışmada Isparta İli, Uluborlu İlçesinde bulunan Balta Bey Hamamı, Karabey Hamamı, Büyükçeşme ve Muhiddin Çeşmesi tanıtılacaktır. Konumuzu oluşturan hamam ve çeşmeler bugünkü Uluborlu'nun güneydoğusundaki bir tepe üzerinde konumlanan Eski Uluborlu'da yer almaktadır (Lev. 1). Bugün tümüyle terk edilmiş olan Eski Uluborlu'da kale, cami, mescit, türbe, medrese, hamam ve çeşme gibi çeşitli türde ve tipte yapılar bulunmaktadır. Bu yapıların çeşitliliği ve yoğunluğu Hamidoğulları Beyliği'ne başkentlik yapmış olan Eski Uluborlu'nun Ortaçağ'dan kalan önemli bir Türk şehri olduğunu göstermektedir¹.

BALTA BEY HAMAMI

Eski Uluborlu'da sur dışında yerleşimin güneye bakan yamacında yer alan yapı kaynaklarda ve halk arasında "Balta Bey Hamamı" olarak tanınmaktadır (Lev. 3)². Hamamın inşa kitabesi ile vakfiyesi bulunmadığından yapım tarihi ve banisi kesin olarak bilinmemektedir. Araştırmacılar S. Demirdal, hamamın Uluğbey tekke menakibına göre 575 H./1179-1180 M. yılında Balta Bey adlı bir kişi tarafından yaptırıldığını belirtmektedir³. Selçuklu döneminde şehrin fethedilmesinde büyük emeği geçtiği belirtilen Balta Bey'in kimliği hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır⁴.

Balta Bey Hamamı doğu-batı doğrultusunda düzgün olmayan dikdörtgen plânlıdır (Lev.2). Güney cephenin batı köşesinin 4.30 m. doğusunda 1.00 m. dışa, 1.70 m. içe kademe yapan 0.55 m. kalınlığında bir duvar yer alır. Bu bölümün 9.00 m. doğusunda 1.70 m. dışa kademe yapan ve doğuya doğru 3.50 m. uzanan ikinci bir duvar bulunur. Ayrıca batı cephenin kuzey köşesinde 4.00 m. dışa taşkınlık yapan ek bir mekân vardır. Güney cephenin doğu bölümü ve doğu cephe tümüyle yıkılmıştır.

Hamam soyunmalık, ılıklik, temizlik mekânları, sıcaklık, halvetler ve su deposu bölümlerinden oluşmaktadır.

Soyunmalık mekânının güney ve doğu duvarları yıkılmıştır. Bu nedenle giriş kapısının konumu ve biçimi anlaşılamamaktadır. Kalıntılardan doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı olduğu anlaşılan mekânın ortasında yuvarlak bir havuz bulunur. Soyunmalığın kuzey duvarında eksene simetrik batıda 0.20 m., doğuda 1.10 m., batı

duvarında eksenin kuzeyinde 0.70 m. dışa taşkın duvar kalıntıları görülür. Batı duvarının kuzey köşesinde 1.50 m.lik bölüm 0.70 m. kademelidir. Batı duvarın güneyinde, kuzey duvarın batısında sekiler yer alır. Soyunmalığın yaklaşık eksenindeki kapıdan ılıkliğa girilir.

ılıklik mekânı kare plânlıdır. ılıklik güneybatı köşede yer alan bir kapı ile birbirlerine bağlantılı iki dikdörtgen mekâna, batı duvarda eksenin hemen güneyindeki kapı ile sıcaklığa, kuzey duvarın batı köşesi ile doğusundaki birer kapı ile kare plânlı mekânlara açılmaktadır. ılıklığın güneyindeki mekânlar doğu-batı yönünde dikdörtgen plânlıdır. Daha küçük boyutlu olan doğudaki mekâna, batıdaki mekânın doğu duvarı eksenindeki kapı ile girilir. Mekânın güneydoğu köşesinde sivri kemerli bir niş bulunur. Ayrıca batıdaki mekân, güneydoğu köşesindeki bir kapı ile tuvalet olarak kullanılan birime açılır. Bu mekânın doğu duvarı ile güney duvarının doğusu yıkılmıştır. ılıklığın kuzeyindeki temizlik mekânlarından doğudaki daha küçük boyutludur ve güneybatı köşesindeki kapı ile ılıkliğa açılmaktadır. Batıdaki mekânın güney duvarının batı köşesinde ılıkliğa, batı duvarının güney köşesinde sıcaklığın kuzey eyvanına açılan birer kapı yer alır.

Sıcaklık mekânı, üç eyvanlı ve iki köşe hücreli plân şemasını yansıtmaktadır. Sıcaklığın orta bölümü kareye yakın dikdörtgen plânlıdır ve ortasında sekizgen bir göbek taşı yer alır. Sıcaklık doğusu hariç üç yönden dikdörtgen plânlı eyvanlara açılmaktadır. Batıdaki eyvanın batı duvarı ekseninde su deposuna açılan, güneydeki eyvanın güney duvarı ekseninde ise üst seviyede birer pencere bulunur. Sıcaklığın kuzeybatı ve güneybatı köşelerindeki sivri kemerli birer kapıyla halvetlere girilmektedir. Benzer özellikler gösteren halvetler kareye yakın dikdörtgen plânlıdır. Batıdaki su deposu kuzey-güney yönünde dikdörtgen plânlıdır ve ortasında yuvarlak bir havuz bulunur.

¹ Uluborlu için bkz. B. Üçok, Hamidoğulları Beyliği, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I-II (1955), s. 73-80; S. Demirdal, Bütünüyle Uluborlu, İstanbul 1968, s. 46; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 171-172; İ.H. Uzuncarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s. 62.

² S. Demirdal, *age*, s. 134.

³ *age*, s. 134.

⁴ *age*, s. 134.

Örtü sisteminde tonoz ve kubbe kullanılmıştır. İllikliğin güneyindeki mekânlar, eyvanlar ve su deposu sivri tonozla örtülüdür. İlliklik üçgen kuşakla, temizlik mekânları köşe üçgenleriyle, sıcaklığın orta bölümü pandantiflerle, halvetler ise tromplarla geçilen birer kubbeyle örtülüdür. İllikliğin kuzeydoğusundaki mekânın kubbesi ile güneydeki mekânların ve eyvanların tonozunda birer, halvetlerin kubbesinde dörder, ılıkliğin kubbesinde altı, sıcaklığın kubbesinde de beş yuvarlak tepe açıklığı bulunur.

Hamamın cephelerine baktığımızda doğu cephesi tümüyle, güney cephesinin ise doğusu yıkılmıştır (Lev. 4). Güney cephenin üst bölümü saçak seviyesinde düzensiz biçimde yıkılarak, batısı daha yüksek olacak şekilde kademelenmiştir. Cephenin orta bölümünün üst seviyesinde orijinalde de yuvarlatılmış biçimde bir kademelenme görülür (Lev. 5-6). Eksenin üst seviyesinde de dikdörtgen biçiminde bir pencere vardır. Pencerenin doğusundaki dışa taşkınlik yapan mekânın duvarları saçak seviyesinin yaklaşık 0.80 m. altında sona ermektedir.

Batı cephe ekseninde bugün büyük ölçüde yıkılmış olan ve orijinalde sivri külhan kemeri olduğu anlaşılan düzensiz bir niş bulunmaktadır (Lev. 7-8). Külhan kemerinin üzençileri görülmektedir. Cephenin kuzeybatı köşesine bitişik olan mekâna sekiz basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Orijinalde bu mekânın hamamın odunluğu olarak kullanıldığını düşünmekteyiz.

Kuzey cephe yapının bulunduğu arazinin eğimi içinde kaldığından algılanamamaktadır. Hamamın örtü sistemi dışa kısmen yansımaktadır. Güney cephede yaklaşık orta bölümde sivri tonozun dışa yansıdığı görülür. Ayrıca batı cepheden külhanın dikdörtgen prizmal tipteki bacası görülmektedir.

Hamamın doğu cephesi yıkıldığından doğrudan soyunmalığa girilmektedir (Lev. 9-11). Soyunmalığın doğu ve güney duvarları zemin seviyesinde güçlükle algılanmaktadır. Kuzey duvarın doğusundaki duvar kalıntısı beden duvarının yaklaşık 1.50 m. yüksekliğine kadar devam etmektedir. Batıdaki duvar parçası büyük ölçüde yıkılmıştır. Kuzey duvarın batı köşesinde üst seviyede zeminden yaklaşık 2.00 m. yüksekte ve 1.70 m. yüksekliğinde sivri kemerli bir açıklık

görülmektedir. Açıklığın kuzeyde olabilecek bazı ek mekânlarla ilişkisi düşünülebilir. Ancak kuzey cephenin arazinin eğimi içinde kalması bu bölümün anlaşılmasını güçleştirmektedir. Soyunmalığın batı duvarında eksende yuvarlak kemerli bir kapı ile kuzeyinde yaklaşık 1.50 m. yüksekliğinde bir duvar parçası ve kuzey köşesinde yaklaşık 1.80 m. yüksekliğinde bir kademelenme görülür. Batı duvarın güney bölümü ile kuzey duvarın önündeki sekiler 0.30-0.40 m. yüksekliğindedir. Mekânın batı ve kuzey duvarlarına bitişik kalıntılar ile sekiler dikkate alındığında soyunmalıkta orijinalde mevcut olan kapalı mekânların varlığı anlaşılmaktadır. Kapalı mekânlar soyunma birimleri olarak kullanılmış olmalıdır.

İllikliğin duvarlarındaki sivri kemerli kapılar yaklaşık eş yükseklikindedir (Lev. 12-13). Kuzeybatı köşedeki kapının kemer üzençisi seviyesine kadar doldurulduğu görülür. İllikliğin güneydoğusundaki mekânın doğu duvarındaki sivri kemerli niş zeminden 0.50 m. yüksekte ve 1.10 m. yüksekliğindedir. İlliklik mekânını örten kubbeyle üçgen kuşakla geçilir. Kubbeyle geçişlerin arasında, dikdörtgen niş içine açılmış yuvarlak kemerli nişler bulunur.

Sıcaklık mekânında döşemenin göçmesi sonucu ortasındaki göbek taşı büyük ölçüde tahrip olmuştur (Lev. 14). Kuzey, güney ve batıdaki eyvanlar sivri kemerlerle sıcaklığa açılmaktadır. Güneydeki eyvanın güney duvarının üst seviyesindeki pencere dıştan olduğu gibi içten de dikdörtgen biçimindedir. Batıdaki eyvanın batı duvarındaki pencere büyük ölçüde yıkıldığından düzensiz bir açıklığa dönüşmüştür (Lev. 15). Sıcaklığın orta bölümü dört parçalı pandantiflerle geçilen bir kubbeyle örtülüdür (Lev. 16). İlliklik mekânında olduğu gibi, sıcaklığa açılan kapılar da sivri kemerli ve eş yükseklikindedir. Su deposunun duvarları örtü sistemi seviyesinde kademelidir.

Hamamda moloz taş, kesme taş, tuğla, harç ve siva kullanımı görülür. Moloz taş cephelerde ve içte beden duvarlarında örgü malzemesi olarak kullanılmıştır (Lev. 3-11). Güney ve batı cephelerde, soyunmalığın batı ve kuzey duvarlarında kullanılan moloz taşlar farklı boyutlarda yer yer düzensiz kesme taş malzeme ile birlikte uygu-

lanmıştır. Moloz taşların cephelerde düzensiz bir teknikte uygulandığı görülür.

Kesme taş kullanımı güney ve batı cephelerde yer yer düzensiz olarak, cephelerin alt ve üst seviyeleri ile köşelerde daha düzenli bir teknikte karşımıza çıkar. Ayrıca yıkılmış olan külhan kemerinin örgüsünün de kesme taş olduğu üzengilerden anlaşılmaktadır (Lev. 7-8).

Tuğla, yapının örtü sisteminde, ılıklik ve sıcaklığa açılan kapıların kemerlerinde kullanılmıştır (Lev. 12-16). Yatay istifle dizilen tuğlalar 21x4.5 cm., 21x5 cm. boyutlarındadır.

Yapıda sıva, içteki tüm mekânların duvarları ve örtü sisteminde kullanılmıştır (Lev. 12-16). Beton harç güney cephenin batısı ile batı cephede hatil olarak dikkati çeker. Beton harcın, belirleyemediğimiz XX. yüzyıl onarımlarının birinde yapılmış olduğunu düşünmekteyiz.

KARABEY HAMAMI

Eski Uluborlu'da sur dışındaki Büyük Çeşme Mahallesinde yer alan yapı kaynaklarda ve halk arasında "Karabey Hamamı" olarak tanınmaktadır⁵. Hamamın inşa kitabesi ile vakfiyesi bulunmamaktadır. Bu nedenle yapım tarihi ve banisi kesin olarak bilinmemektedir. Araştırmacılar S. Demirdal yapının Ulugbey tekke menakibına göre 637 H./1240 M. yılına tarihlendirilebileceğini ileri sürmektedir⁶.

Hamam dıştan kuzey-güney yönünde düzgün olmayan dikdörtgen plânlıdır. Doğu ve batı cephelerin yaklaşık orta bölümü eksene simetrik olarak dışa çıkıntılıdır. Batı cephede çıkıntılı bölümden itibaren duvar doğuya doğru eğim yapmaktadır. Kuzey cephenin önünde doğu köşenin 0.80 m. batısından itibaren 0.50 m. dışa çıkıntı yaparak güneye doğru eğimli bir duvar yer alır. Kuzey cephede eksenin doğusunda, doğu cephede eksenin kuzeyinde kemerli birer kapı bulunur. Yapı, S. Eyice'nin gruplandırmasına göre "Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli" tip içinde incelenebilir⁷.

Hamam, soyunmalık, ılıklik, sıcaklık, çift halvet ve su deposu bölümlerinden oluşmaktadır (Lev. 18-19).

Yapının kuzey cephesindeki duvar parçalarından bugün yıkılmış olan bir soyunmalığın varlığı anlaşılmaktadır. Doğu cephedeki kapıdan ılıklik mekânına girilir. Bu mekân doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı ve beşik

tonoz örtülüdür. Güney duvarına eksenin batısında yarım yuvarlak bir niş ile, yaklaşık eksende sıcaklığa açılan kemerli bir kapı bulunur. Sıcaklık mekânı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlıdır. Bu mekân, kemer kalıntılarında anlaşıldığına göre, kuzey-güney doğrultusunda atılan kemerlerle ortada kare, yanlarda dikdörtgen plânlı üç bölüme ayrılmıştır. Sıcaklığın doğu ve batısının beşik tonoz, orta bölümünün ise köşelerde yer alan pandantif kalıntılardan kubbe ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Mekânın güney duvarında, eksene simetrik dikdörtgen niş içine açılmış kemerli birer kapı ile kare plânlı halvetlere girilmektedir. Köşelerdeki pandantif kalıntılardan halvetlerin kubbe ile örtülü oldukları görülmektedir. Batıdaki halvetin güney duvarı ekseninde su deposuna açılan bir pencere yer alır. Su deposu doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı ve beşik tonoz örtülüdür.

Günümüzde Karabey Hamamı'nın güney cephesi tümüyle, doğu ve batı cepheleri ise kısmen, yüksek toprak seviyesinin altında kalmıştır (Lev. 17). Doğu cephede eksenin güneyi büyük ölçüde toprak altındadır (Lev. 20). Eksenin kuzeyinde ise zeminden 1.77 m. yüksekliğinde sivri kemerli bir kapı bulunmaktadır. Kapının çevresinde farklı seviyelerde hatil yuvaları dikkati çekmektedir.

Kuzey cephede eksenin doğusunda, zeminden 1.44 m. yüksekliğindeki sivri kemerli kapının, kemer üzengisine kadar olan bölümü doldurulmuştur (Lev. 20).

Batı cephede de eksenin güneyi, doğu cephenin güneyinde olduğu gibi toprak altındadır. Eksenin kuzeyinde üst seviyede düzensiz bir açıklık görülür.

Bugün önemli ölçüde harap olmuş hamamda sıcaklık, halvetler örtü sisteminin çökmesi nedeniyle molozla doldurulmuştur. Hamamın iç mekânında sivri ve yuvarlak kemerli kapılar görülmektedir. Sivri kemerler ılıklik mekânının dışa ve sıcaklık mekânına açılan kapılarında, yuvarlak kemerler ise sıcaklık mekânından halvetlere açılan kapılarda kullanılmıştır (Lev. 21).

⁵ age, s. 134.

⁶ age, s. 134.

⁷ S. Eyice, İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme, *Tarih Dergisi*, 15 (1960), s. 99-120.

Pendantif kalıntılarından kubbeli olduğu anlaşılan sıcaklığın orta bölümünün örtü sistemi, kuzey ve güney duvarlarındaki sağır sivri kemerlerle taşınmaktadır (Lev. 22). Sıcaklığın kuzey ve güney duvarlarındaki kemerler kademelidir. Doğu ve batısındaki kemerlerin üzengisi ile kısmen yayları algılanabilmektedir (Lev. 23). Halvetlerin örtü sistemini taşıyan sağır sivri kemerler ise kademelidir. Hem sıcaklık mekânında, hem de halvetlerde örtü sistemini taşıyan kemerler arasında, ayrıca sıcaklık mekânındaki tonoz alınlıklarında eksende yüzeyel nişler dikkati çekmektedir. Bu nişlerden sıcaklık mekânındakiler kaş, halvetdekiler ise sivri kemerlidir (Lev. 22). Hamamda tepe açıklığı sadece su deposunun tonozunda bulunmaktadır ve dikdörtgen biçimindedir. Yapıda moloz taş, kesme taş, tuğla, harç ve sıva olmak üzere beş tür malzeme kullanılmıştır (Lev. 20-23).

Moloz taş, içte ve dışta tüm duvarlarda, ılıklik, sıcaklık ve su deposunun tonozunda örgü malzemesi olarak kullanılmıştır. Doğu cephenin kuzeyinde moloz taşların oldukça küçük boyutlu moloz taşlarla çerçevesi düzensiz bir teknik uygulanmıştır. Hamamın içinde de yoğun olarak moloz taş kullanılmıştır. Mekânların duvarları sıvalı olduğundan, moloz taş örgü kısmen algılanabilmektedir.

Kesme taş, cephelerde kuzeydoğu ve kuzey-batı köşelerde yer yer zemin seviyesinde düzensiz bir biçimde kullanılmıştır. Ayrıca kapı kemerleri ile kubbeyi taşıyan kemerlerin örgüsü de kesme taştır.

Tuğla, sıcaklık mekânının orta bölümü ile halvetlerin örtü sisteminde kullanılmıştır (Lev. 22-23). Ayrıca bu mekânların duvarlarında da yer yer tuğla kullanımı görülür. Pendantiflerde kullanılan tuğla boyutları 26x5 cm., 28x4 cm., 28x4.5 cm., arasında değişmektedir.

Yapının içinde ve dışında beyaz kireç harç kullanılmıştır. Sıva ise hamamın içinde bütün mekânların duvarları ile örtü sisteminde görülür.

Hamamda sıcaklık ile halvetlerin duvarlarında sıva üzerine malakâri süslemeler bulunmaktadır. Bugün süslemeler büyük ölçüde tahrip olmuştur. Ancak sıcaklığın orta bölümünün güney duvarında yuvarlak madalyon içinde kiremit kırmızısı rengi olan kalem işi bezeme izleri seçilebilmektedir.

BÜYÜK ÇEŞME

Yapı, Eski Uluborlu'da sur dışında bulunan kendi adıyla tanınan Büyük Çeşme Mahallesinde yer alır.

Çeşme nişinin ekseninde mermer üzerine sülüsle yazılmış dört satırlık onarım kitabesi mevcuttur (Lev. 24-25)⁸. Kitabenin üzerinde güneydoğu köşede mermer üzerine sülüsle yazılmış ikinci bir kitabe parçası bulunur.

السلطاني

امرل هذه العمارة المباركة في ايام دولة السلطان الاعظم

طل الله في العالم غياث الدنيا والدين ابو الفتح كبحسرو بن كيقباد

برهان المؤمنين العبد الضميف المحتاج الي رحمة ربه اللطيف . . . . . في سنة

ثمانين وستمائة

Kitabenin Transkripsiyonu:

Es-sultânî

Ekmele hâzihi'll-'imaret el-mübareket fi

eyyâmi devlet es-sultân el-a'zam zillu'llâhi

fil-'âlem Gıyâse'd-dünyâ ve'd-dîn ebü'l-feth

Keyhüsrev bin Keykubâd burhan el-mü'minîn el-'abd üz-zaif

el-muhtâc ilâ rahmeti Rabihi'l-latif fi-sene

sitte ve selâsîn ve sitte mi'e⁹.

Kitabenin Tercümesi:

Bu kutsal imaretin onarımı, dünya ve dinin yardımcısı, büyük sultan, fatihler babası, mü'minlerin önderi, Allah'ın rahmetine muhtaç zayıf kul Keykubad oğlu Keyhüsrev'in devletli günlerinde 636 H./1238-39 M. senesinde yapıldı¹⁰.

Yapının çeşme nişinde yer alan kitabesinde 636 H./1238-39 M. yılında Selçuklu sultanlarından II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında onarıldığı belirtilmektedir. Bu nedenle yapının 1238-39 yılından önceki bir tarihte inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kanımızca yapı, XIII. yüzyılın başında ya da ilk çeyreğinde inşa edilmiş olmalıdır.

⁸ H. Edhem, Anadolu'da İslami Kitabeler: Uluborlu, *Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası*, 27 (1914-15), s. 148-154.

⁹ Kitabenin transkripsiyonu ve tercümesinin yapılmasına yardımcı olan Yard. Doç. Dr. Abdülkadir Gürer'e teşekkür ederiz.

¹⁰ Ayrıca kitabenin tercümesi için bkz. S. Demirdal, *age*, s. 90.

Büyük Çeşme, su haznesi ile dikdörtgen biçimindeki çeşme nişi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Sivri kemerli olan çeşme nişi, sivri tonozla örtülmüştür (Lev. 24-25). Çeşme saçak seviyesinde eksene simetrik olarak hafif aşağıya eğilidir. Nişin doğu duvarı ekseninde zeminden yaklaşık 0.35 m. yükseklikte 0.95x1.10 m. boyutlarında dört satırlık kitabe levhası bulunur. Kitabeliğin üzerinde güneydoğu köşeye yerleştirilmiş 0.35x0.45 m. boyutlarında ikinci bir kitabe levhası vardır. Orijinal kitabe ile bütünlük oluşturmayan bu parçanın başka bir yapıdan çeşmeye taşınmış olabileceğini düşünmekteyiz¹¹. Altaki kitabeliğin üzerinde, eksenden güneye kaymış 0.50x0.55 m. boyutlarında dikdörtgen bir pencere yer alır. Pencerenin su seviyesini kontrol etmek amacıyla açıldığı bilinmektedir.

Birinci kitabenin yaklaşık ekseninde ve güneyinde birer lüle dikkati çeker. Çeşme nişinde kitabeliklerin altında 0.50x2.00 m. boyutlarında yalak kısmı bulunmaktadır.

Çeşmede moloz taş, kesme taş, devşirme malzeme ve harç kullanımı görülür. Yapının su haznesi ve çeşme nişinde moloz taş örgü malzemesi olarak kullanılmıştır. Moloz taşlar düzensiz bir teknikte uygulanmıştır. Kesme taş, yer yer çeşme nişinin doğu ve batı duvarlarında kullanılmıştır¹². Çeşmenin yalak kısmı devşirme malzemedен oluşmaktadır. Çeşme nişinin duvarlarında XX. yüzyıl onarımlarında yapıldığı anlaşılan beton harç görülür.

MUHİDDİN ÇEŞMESİ

Çeşme, Eski Uluborlu'da sur dışında bulunan Salih Efendi Mahallesinde yer alır.

Yapı, inşa kitabesinde adı geçen banisine izafeten "Muhiddin Çeşmesi" adıyla tanınmaktadır¹². Halk arasında ise yapı "Miyedin Çeşmesi" olarak da bilinmektedir.

Yapının inşa kitabesi bulunmaktadır (Lev. 27). Çeşme nişinin eksenindeki dikdörtgen çerçeve ile kuşatılan sivri kemerli kitabelikte mermer üzerine sülüsle yazılmış dört satırlık inşa kitabesi vardır¹³.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وانزلنا من السماء ماء طهورا لنحیی بیه بلدة مینا وینا ونسقیه مما خلقنا انما

عمر هذه العین فی ایام ملک الامراء ملک الدنيا والدين

عز نصره شیخ محی الدین بن یعقوب سنة اربع و عشرين و سبعمائه

1. Bismillâhirrahmânirrahim

2. Ve enzelnâ mine'ssema'i mâen tahûra li-nuhyiye bihi beldeten meyten ve nuskiyehü mimma halaknâ en'âmen (El Furkan Suresi, 48. - 49. Ayetler).

3. Emere hâzihi'i ayn fi-eyyâm-ı melik el-ümerâ melik'üd-dünyâ ve'd,din.

4. Azze nasrehu Şeyh Muhyi'd-din bin Yakup fi sene erba'a ve işrin ve seb'a mi'e.

Kitabenin Tercümesi:

1. Esirgeyen, bağışlayan Tanrı adıyla.

2. Ve kuru bir memlekete yeniden can verelim ve yarattıklarımızdan davarları, çölde bulunan bir çok insanları sulayalım diye gökten tertemiz su indirdik.

3. Bu pınar, emirlerin meliki, dünya ve dinin talihi (Felekeddin) günlerinde.

4. Yardımı bol olsun, Yakub oğlu Şeyh Muhyiddin tarafından 724 (1323-24) senesinde yaptırıldı¹⁴.

Çeşme, inşa kitabesine göre Hamidoğullarından Dünder Bey zamanında, Yakub oğlu Şeyh Muhyiddin tarafından 724 H./1323-24 M. yılında yaptırılmıştır.

Muhyiddin Çeşmesi, su haznesi ile dikdörtgen biçimindeki çeşme nişi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Yuvarlak kemerli olan çeşme nişi beşik tonozla örtülmüştür (Lev. 26-27). Yapının kuzey cephesinin saçak seviyesinde eksene simetrik olacak biçimde aşağıya eğimli olduğu görülür. Çeşme nişinin güney duvarı ekseninde zeminden yaklaşık 0.35 m. yüksekte, 0.81x1.07 m. ölçülerinde dikdörtgen çerçevesi ve sivri kemerli olan bir kitabelik yer alır. Kitabeliğin alt kısmında yaklaşık eksende bir lüle görülür. Kitabeliğin 35 cm. üzerinde 0.60x0.70 m. ölçülerinde dikdörtgen bir pencere yer alır. Kitabeliğin

¹¹ Kitabe parçası belki de Uluborlu Kalesi'nden çeşmeye taşınmış olabilir.

¹² S. Demirdal, age, s. 92.

¹³ N. Köseoğlu, Uluborlu Kitabeleri, Ün. 2/13 (1935), s. 174-177; S. Demirdal, age, s. 92.

¹⁴ Kitabenin transkripsiyonu ve tercümesinin yapılmasında yardımcı olan Yard. Doç. Dr. Abdülkadir Gürer'e teşekkür ederiz.

altında bulunan yalak kısmı 0.70x1.80 m. ölçülerindedir. Yapıda moloz taş, kesme taş ve devşirme malzeme kullanılmıştır. Çeşmenin su haznesi ve nişinde moloz taş örgü malzemesi olarak karşımıza çıkar. Düzensiz kesme taş çeşme nişinin kemeri ile doğu ve batı duvarlarında kullanılmıştır. Çeşmedeki kitabe levhası devşirme bir bloktur.

DEĞERLENDİRME

Konumuzu oluşturan Uluborlu Balta Bey Hamamı "Üç eyvanlı, iki köşe hücreli", Karabey Hamamı "Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli" plân tipi yansıtmaları açısından Anadolu'daki Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi hamamları ile benzerlik göstermektedir. Üç eyvanlı, iki köşe hücreli plân şemasına Kayseri Huand Hatun Hamamı, kadınlar bölümü (1226 sonrası), Eğirdir Dünder Bey (1307-8), Ezine Sefer Şah (1393 öncesi), Balat 2 no.lu (14. yy), Peçin b (14. yy), Sivrihisar Seydiler (14. yy), Konya Meram (1424), Bursa Emir Sultan (1426), Edirne Topkapı (1444), Afyon Gedik Ahmed Paşa, kadınlar bölümü (1472), Karaman Sekizçeşme, erkekler bölümü (15. yy) ve İstanbul Langa (15. yy) hamamları örnek verilebilir¹⁵.

Karabey Hamamı'nda görülen ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli plân tipi Tokat Pervane, kadınlar bölümü (1275), Mudurnu Yıldırım (1382), Bursa Haydarhane (1383), Balat 3 no.lu (14. yy), Peçin a (14. yy), Zile Tacettin İbrahim Paşa (14. yy), İnegöl Yıldırım (1389-1402), Bursa Nalıncılar, kadınlar bölümü (1412 öncesi), Edirne Gazi Mihail Bey (1422), Bursa Muradiye (1426), Edirne Tahtakale (1435), Edirne Mezitbey (1442), Afyon Gedik Ahmet Paşa, erkekler bölümü (1472) ve Edirne İbrahim Paşa (15. yy) hamamlarında karşımıza çıkar¹⁶. Uluborlu'daki Balta Bey ve Karabey hamamlarında olduğu gibi örneklerde de soyunmalk, ılıklik, sıcaklık, halvetler ve su deposu bölümleri aynı eksen üzerinde konumlanmıştır.

Uluborlu Balta Bey ve Karabey hamamlarında moloz taş, kesme taş, tuğla, harç ve sıva kullanımı görülür. Moloz taş örgü malzemesi olarak Balta Bey Hamamı'nın içte ve dışta tüm duvarlarda, Karabey Hamamı'nda ise beden duvarlarında, ılıklik, sıcaklık ve su deposunun tonozunda kullanılmıştır. Anadolu'daki Selçuklu,

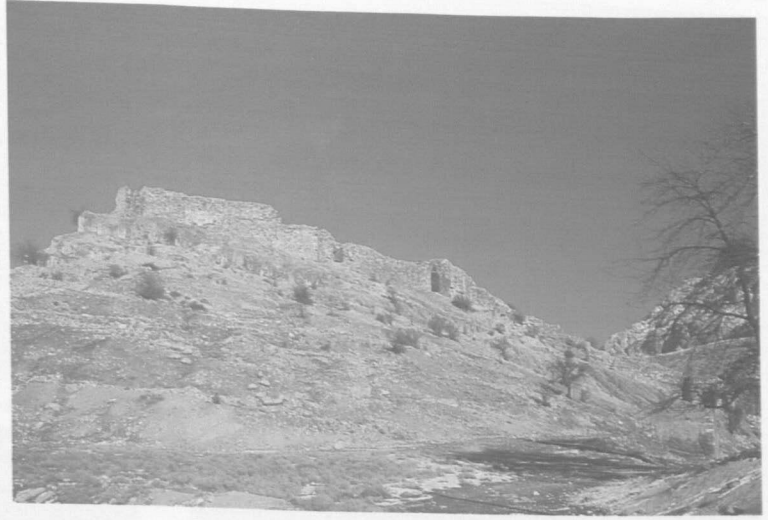
Beylikler ve Osmanlı dönemi hamamlarında da moloz taşın örgü malzemesi olarak kullanımı yaygındır. Divriği Bekir Çavuş (1228), Kayseri Huand Hatun, Balat 1-4 no.lu, Peçin Hamam a-b, Konya Meram, İstanbul Langa hamamları örnek verilebilir¹⁷. Moloz taşın hamamlarda oldukça düzensiz bir teknikte uygulandığı görülür. Kesme taş Balta Bey Hamamı'nda cephelerde alt ve üst seviyelerde ve köşelerde, külhan kemerinde, Karabey Hamamı'nda ise cephelerin köşelerinde ve yer yer alt seviyeler ile kemerlerin örgülerinde kullanılmıştır. Anadolu'daki hamamlarda da kesme taş kullanımı yaygın olmakla birlikte yer yer cephelerde kapı-pencere kemerleri ile sövelentolarında kullanıldığı görülür. Örnek olarak Divriği Bekir Çavuş, Tokat Pervane, Mudurnu Yıldırım ve Konya Meram hamamlarını verebiliriz¹⁸. Tuğla Balta Bey Hamamı'nda örtü siste-

¹⁵Üç eyvanlı ve iki köşe hücreli hamamlar için bkz. K. Aru, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul 1949, s. 61-62, pl. 41 (İstanbul Langa); E. H. Ayverdi, *İstanbul Mimari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*, I, İstanbul 1966, s. 497-498, pl. 857 (Ezine); A. Arel, *Menteşe Beyliği Devrinde Peçin Şehri, Anadolu Sanatı Araştırmaları*, I (1968), s. 69-98, şek. 9; E. Yurdakul, *Son Buluntulara Göre Kayseri'deki Hunat Hamamı, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 2 (1970), s. 141-151, şek. 1; S. Erken, *Edirne Hamamları, Vakıflar Dergisi*, 10, (1973), s. 407-419, pl. 3; Y. Önge, *Konya'nın Meram Mesiresindeki Mimari Bir Manzume, Vakıflar Dergisi*, 10, (1973), s. 367-383, Lev. 11; A. Durukan, *Balat'ta Türk Devri Eserleri, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi*, Ankara 1982, s. 97-104, Lev. 127; Anonim, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*, Ankara 1983, s. 118-120 (Afyon); Anonim, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III*, Ankara 1983, s. 359-360 (Bursa Emir); Y. Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara 1995, şek. 2, 8.

¹⁶Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli hamamlar için bkz. E. H. Ayverdi, *age*, s. 287-289, pl. 436 (Bursa Nalıncılar), 349-354, pl. 581 (Mudurnu); A. Arel, *a.g.m.*, s. 84-85, şek. 8; E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-52)*, II, İstanbul 1972, s. 320-321, pl. 573 (Bursa Muradiye); S. Erken, *a.g.m.*, s. 406-415 pl. 2-3, 7, 9; A. Durukan, *age*, s. 234-242, lev. 136; Anonim, *age*, (I. Cilt), s. 118-120 (Afyon); Y. Ötügen - A. Durukan - H. Acun - S. Pekak, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV*, Ankara 1986, s. 130-131, pl. 38 (İnegöl); H. Çal, *Zile Hamamları, Türk Etnoğrafya Dergisi*, 18 (1988), s. 107-109, pl. 4.

¹⁷Moloz taş kullanımı için bkz. A. Arel, *a.g.m.*, s. 84-88, res. 1-10 (Peçin); Y. Önge, *a.g.m.*, s. 369-375, res., 4-6 (Konya Meram), A. Durukan, *age*, lev. 119 a-122 a, 130 a-134 a, 139 a-151 b, 152 b-155 a (Balat), Y. Önge, *age*, s. 179-184 (Divriği), 191-208 (Kayseri).

¹⁸Kesme taş kullanımı için bkz. E. H. Ayverdi, *age*, (not 15), s. 349-354 (Mudurnu); Y. Önge, *age*, res. 4-6 (Meram), Y. Önge, *age*, s. 179-184 (Divriği).

Lev. 1: Eski Uluborlu, genel görünüm.

Lev. 3: Balta Bey Hamamı, genel görünüm.

Lev. 4: Balta Bey Hamamı, güneydoğudan görünüm.

Lev. 5: Balta Bey Hamamı, güney cepheye bakış.

Lev. 6: Balta Bey Hamamı, güney cephe ayrıntı.

Lev. 9: Balta Bey Hamamı, soyunmalık.

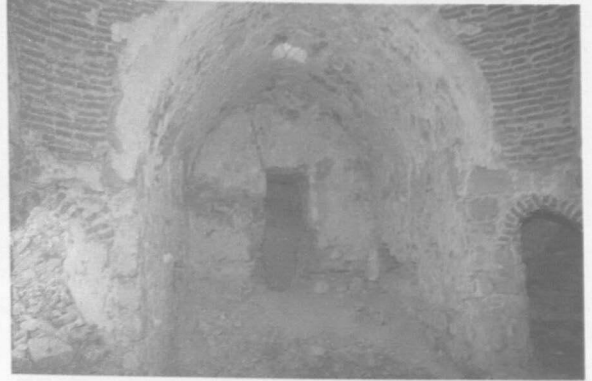
Lev. 12: Balta Bey Hamamı, ılıklik, kuzey duvar.

Lev. 13: Balta Bey Hamamı, ılıklik, batı duvar.

Lev. 14: Balta Bey Hamamı, sıcaklik, göbek taşı.

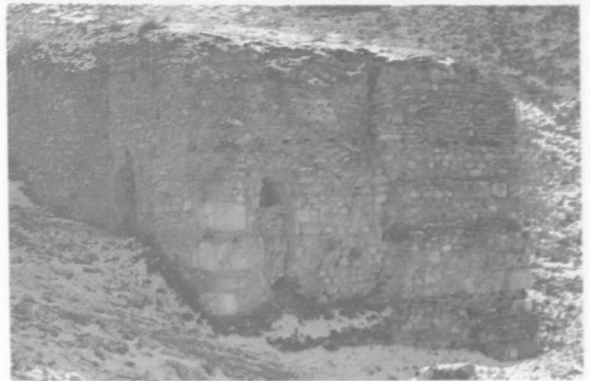
Lev. 15: Balta Bey Hamamı, sıcaklik, batı eyvan.

Lev. 16: Balta Bey Hamamı, sıcaklik, kubbe ayrıntı.

Lev. 17: Karabey Hamamı, üstten görünüm.

Lev. 20: Karabey Hamamı, kuzey ve doğu cephe.

Lev. 24: Uluborlu, Büyük Çeşme.

Lev. 27: Uluborlu, Muhiddin Çeşmesi, kitabe

Lev. 25: Uluborlu, Büyük Çeşme, kitabe.

Lev. 26: Uluborlu, Muhiddin Çeşmesi.

minde, ılıklik ve sıcaklığa açılan kapıların kemerlerinde, Karabey Hamamı'nda sıcaklığın orta bölümü ile halvet hücrelerinin örtü sistemlerinde kullanılmıştır. Anadolu'daki hamamlarda da örneklerimizde olduğu gibi tuğlanın kemerde ve örtü sisteminde kullanımı yaygındır. Kayseri Huand Hatun, Konya Sahip Ata (1258-79), Balat 1-4 no.lu ve Konya Meram hamamlarını örnekler arasında sayabiliriz¹⁹.

Uluborlu Karabey Hamamı'nın sıcaklık ve havatlerinin duvarlarında malakâri süslemeler görülür. Kesin olarak algılanamayan bu süslemlerde geometrik ve bitkisel motiflerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Anadolu'daki bazı hamamlarda da malakâri süslemelere rastlanmaktadır. Mardin Sitte Radviyye (12. yy. sonu), Beyşehir Eşrefoğlu (1299), Balat 2 no.lu, İshaklı Çifte (15.yy), Bursa Demirtaş (15. yy) ve Gemlik Büyükkumla köyü 1. no.lu hamamlarını örnek verebiliriz²⁰. Karabey Hamamı'nın sıcaklığında görülen kalem işi bezemeler Anamur Mamuriye Kalesi Hamamı (14. yy)'nın duvarlarında karşımıza çıkar²¹.

İncelediğimiz Uluborlu Balta Bey ve Karabey hamamları görüldüğü gibi plân şeması, malzeme teknik ve süsleme özellikleriyle Anadolu'daki XIII-XIV. yüzyıl hamamları ile benzerlikler yansıtmaktadır. Hamamların bulunduğu Eski Uluborlu'nun Selçuklu ve Beylikler döneminde önemli bir Türk yerleşmesi (Hamidoğulları Beyliği'nin başkenti) olduğu da dikkate alınarak yapıların XIII-XIV.yüzyıla tarihlendirilmelerinin uygun olacağı görüşündeyiz.

Uluborlu Büyük Çeşme ve Muhiddin Çeşmesi su haznesi ve çeşme nişi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Büyük Çeşme sivri kemerli, Muhiddin Çeşmesi yuvarlak kemerli çeşme nişine sahiptirler. Anadolu'daki Selçuklu ve Beylikler dönemi çeşmelerine ait bilgilerimiz sınırlı olmakla birlikte, bilinen çeşmelerin örneklerimizle ortak özellikler yansıttığı görülür. Örnek olarak Antalya Ahi Yusuf Çeşmesi (1249), Kayseri'deki Sahibiye (1266) ve Oduncu (1582) Çeşmeleri ile Karaman İbrahim Bey İmareti Çeşmesi'ni (1433) verebiliriz²².

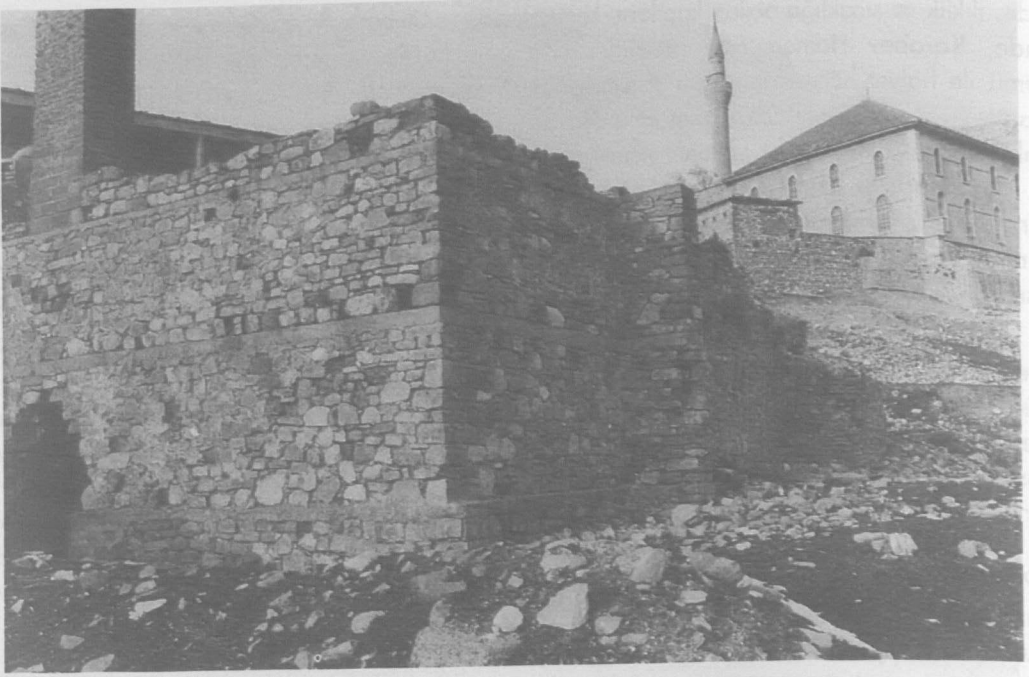
Görüldüğü gibi Uluborlu'daki hamam ve çeşmeler Selçuklu-Hamidoğulları Beyliği döneminin önemli özgün örneklerini oluşturmaktadır. Eski yerleşimin (Ortaçağ şehrinin) bugünkü Uluborlu'ya taşınması sonucu yapılar da kendi kaderlerine terk edilmiştir. Dileğimiz bu yapıların işlevine uygun olarak kullanılması ve yaşatılmasıdır.

¹⁹Tuğla kullanımı için bkz. Y. Önge, *age*, s. 369,375, res. 4-6 (Meram); A. Durukan, *age*, s. 222, 233, 241, 247, lev. 119 b - 124 a, 131 b - 133b, 141, 152 b-155 a (Balat); Y. Önge, *age*, s. 229 - 236 (Sahip Ata).

²⁰Malakari Süslemeler için bkz. Y. Önge, *age*, s. 80-82; A. Durukan, *age*, s. 233 (Balat), Y. Ötügen - A Durukan - H. Acun - S. Pekak, *age*, s. 71-72, res. 3 (Gemlik7).

²¹Y. Önge, Anamur Mamuriye Kalesi Yanındaki Hamam, *Yakıflar Bülteni*, I (1970), s. 106-114.

²²Çeşmelerle ilgili olarak bkz. E. Diez - O. Aslanapa - M. M. Koman, *Karaman Devri Sanatı*, İstanbul 1950, s. 84, şek. 114; Ö. Yörükoğlu, *Kayseri Çeşmeleri*, s. 121-124, 128-131; Y. Önge, Antalya'daki Selçuklu Çeşmeleri Hakkında Bazı Görüşler, *Antalya IV. Selçuklu Semineri* (Bildiriler), 13-14 Mart 1992, Antalya 1993, s. 70-79; M. Denktaş, *Karaman Çeşmeleri*, Kayseri 2000, s. 19-25; M. Denktaş, *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları* (Çeşmeler, Hamamlar), Kayseri 2000, 28-30.

Lev. 7: Balta Bey Hamamı, güney ve batı cephe, genel görünüm.

Lev. 8: Balta Bey Hamamı, batı cephe ayrıntı.

Lev. 10: Balta Bey Hamamı, soyunmalık, ayrıntı.

Lev. 11: Balta Bey Hamamı, soyunmalık, ayrıntı.

Lev. 21: Karabey Hamamı, sıcaklık, güney duvar, ayrıntı.

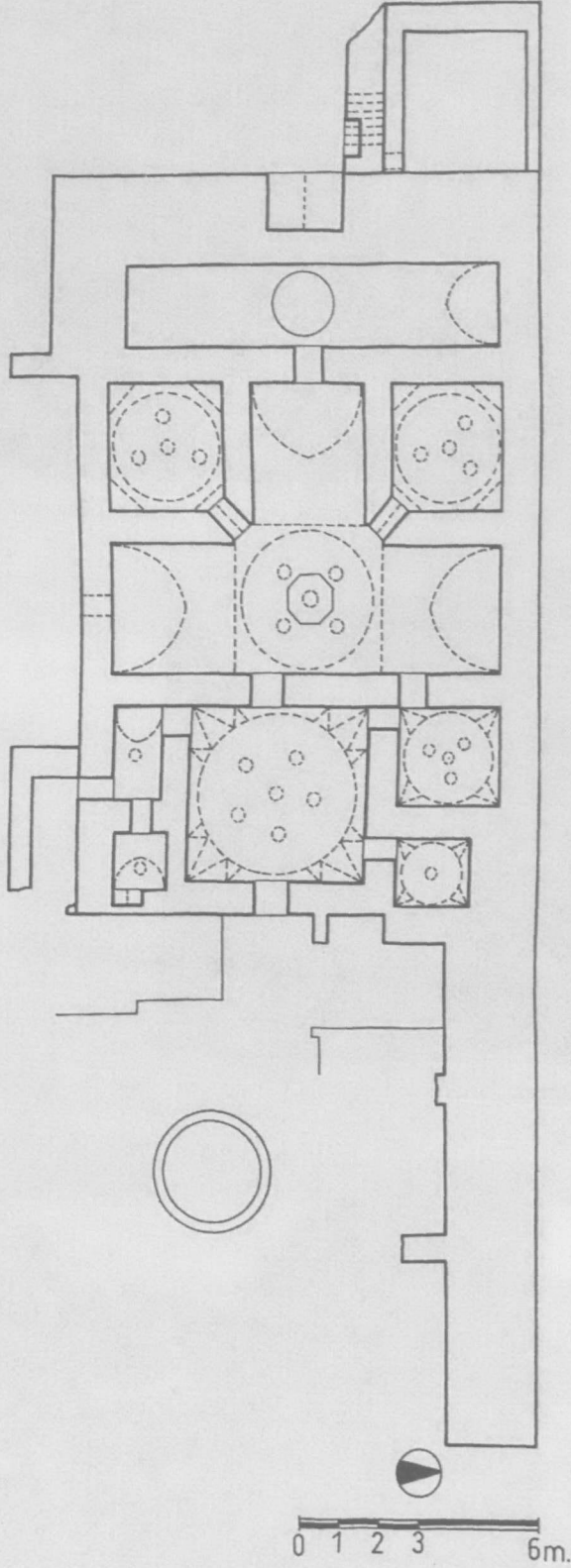

Lev. 22: Karabey Hamamı, sıcaklık, orta bölüm.

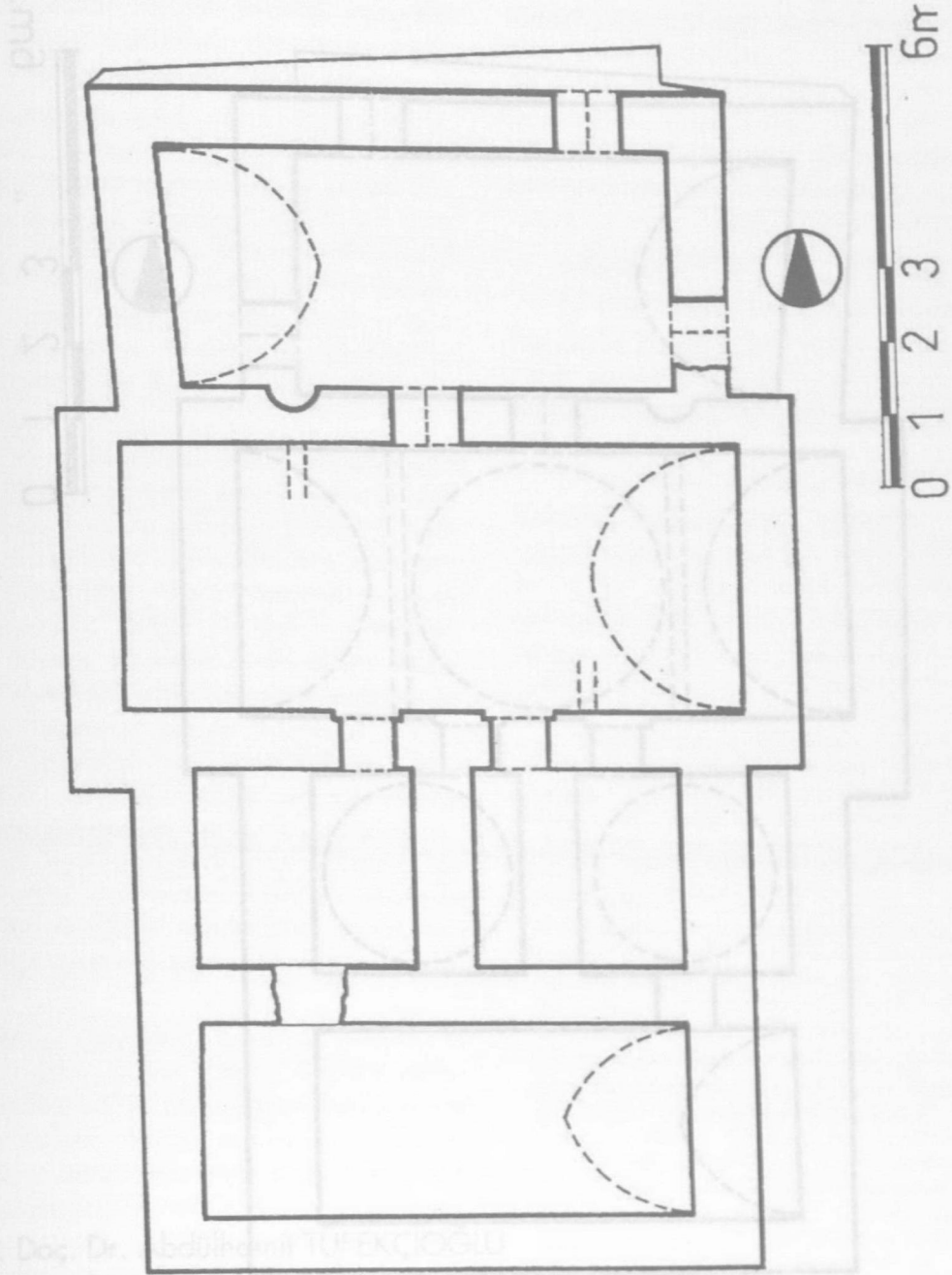
Lev. 23: Karabey Hamamı, sıcaklık, orta bölüm, ayrıntı.

80

Lev. 2: Balta Bey Hamamı, rölöve planı.

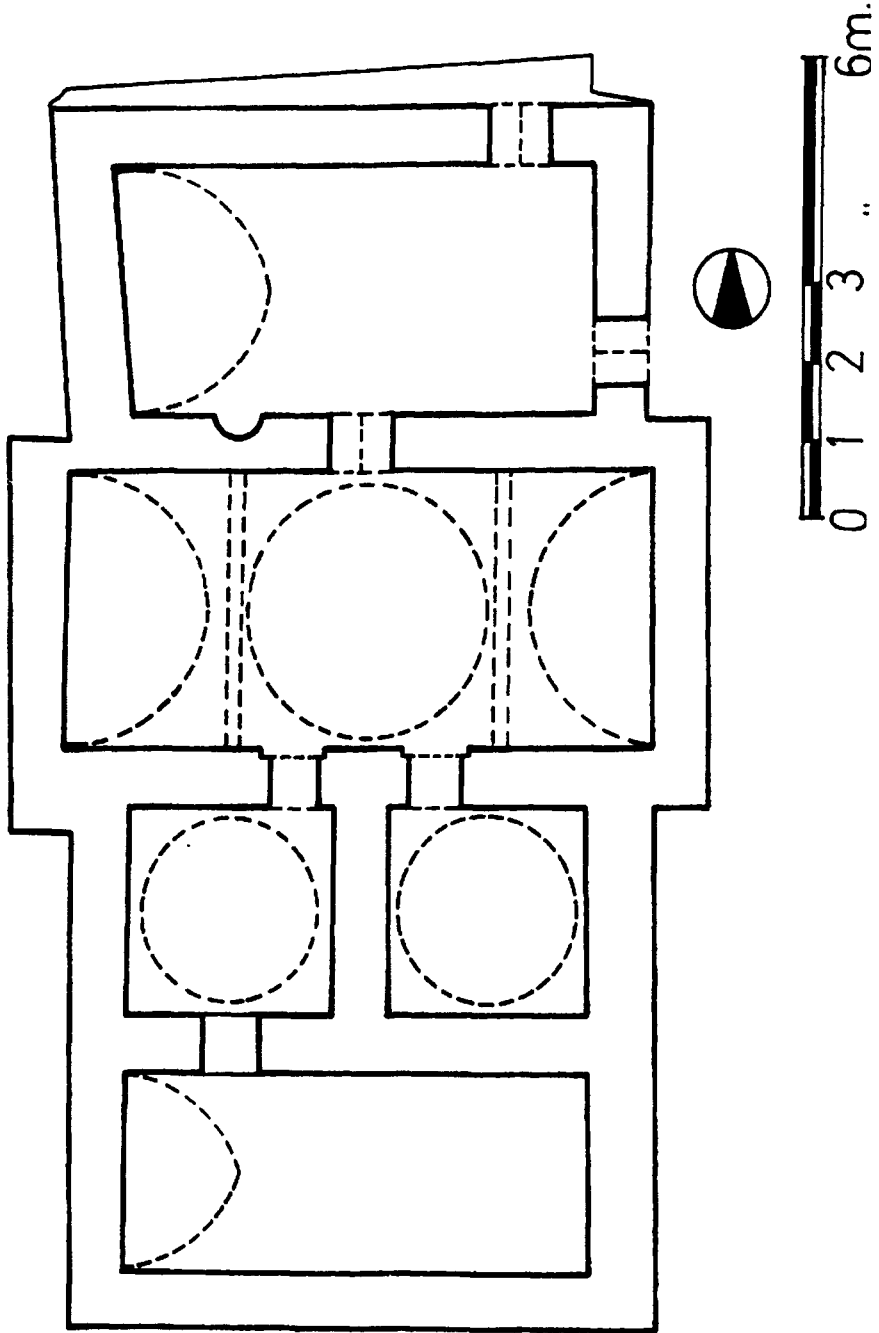
Çizen: M. Görür, T. Yazar.

Yard. Doç. Dr. Abdülhamit TUFEKÇIOĞLU
Yard. Doç. Dr. Ali BÖRÜK

Lev. 18: Uluborlu Karabey Hamamı, rölöve plânı.
Rölöve: O. Doğan, A. Engin, M. Görür
Çizen: M. Görür, T. Yazar

Lev. 19: Karabey Hamamı, restitüsyon planı.

Çizen: M. Görür, T. Yazar

Yard. Doç. Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU
Yard. Doç. Dr. Ali BORAN

**Kitabelerin Diliyle
Samsun Kalesi ve İç Kale Mescidi**

Samsun, kuzeyinde Karadeniz, doğusunda Ordu, güneyinde Tokat ve Amasya, güneybatısında Çorum ve batısında Sinop illeri ile çevrili coğrafi alanda yer almaktadır. Deniz kenarında bulunması ve Kızılırmak ile Yeşilirmak gibi Anadolu'nun önemli akarsularının bu bölgede denize dökülmesi, Samsun'un tarih boyunca önemini sürdürmesine sebep olmuştur.

Şehrin tarihi ile ilgili en erken bilgilere, kentin güneyindeki Dündertepe Höyüğü'nde yapılan arkeolojik araştırma ve incelemelerin neticesinde rastlanmıştır olup, bu bölgede Kalkolitik ve Tunç çağlarında bir uygarlığın yaşamış olabileceği kanaatine varılmıştır¹. Tarihi kaynaklarda "Amisos" adıyla zikredilen şehir, Antik çağda sırasıyla Yunanlıların, Perslerin, B. İskender ve Pontus Krallığı ile Roma İmparatorluğu'nun hakimiyetinde kalmıştır².

Türk-İslam döneminde ise Danişmendilerin akınlarına sahne olan şehir, II. Kılıç Arslan (1155-92) devrinde Anadolu Selçuklu yönetimine kesin olarak dahil edilmiştir. Şehir, dönemin İslam tarihi kaynaklarında, "Kara Samsun" adıyla bahsedilmektedir. Zengin bir tüccar zümresinin yaşadığı Amisos, Bizans ve Cenevizlilerin elinde kalırken, Anadolu Türkleri de antik yerleşmenin yakınına "Samsun" adıyla kendi şehirlerini kurarak, kalelerini ve mahallelerini inşa etmişlerdir³. Böylece Türkler onlarla birlikte ticaretlerini getirilmişler ve bu konudaki tecrübelerinden faydalanmışlardır. Her iki şehrin de etrafı surlarla çevrilmiştir. İlhanlılar devrinde Samsun'da darphane kurulmuştur. Bu durum, şehrin ticarî yönden ulaştığı seviyeyi göstermektedir.

Anadolu Beylikleri arasında sürekli el değiştiren şehir, ilk kez Yıldırım Bayezid döneminde (1389-1403) Osmanlıların hakimiyetine geçmiş, Ankara Savaşı sonrasında Timur'un kuvvetleri tarafından tahrip edilmiş ve yağmalanmıştır. Bir ara İsfendiyoğullarının idaresinde kalmış, ancak Çelebi Mehmed (1413-21) tarafından ele geçirilerek tekrar Osmanlı yönetimine katılmıştır. Cenevizlilerin Amisos'u terk etmeleri üzerine şehir önemini kaybetmiş ve yeni yerleşimler daha çok Selçukluların kurduğu Samsun çevresinde gelişmiştir. Karadeniz'deki limanlarla deniz ticaretinin sağlanmasında önem-

li rol oynayan Samsun'un, Sultan III. Mehmed (1595-1603) döneminde Rusların saldırısına uğraması sebebiyle, etrafındaki surlar yeniden tamir edilerek muhafızlar tayin edilmiştir. Şehir 1869'da büyük bir yangın geçirmiş, bu sırada mimarî yapıların çoğu kullanılamayacak derecede hasara uğramıştır⁴. I. Dünya Savaşı (1914-18) yıllarında ticarî yönden gerileyen Samsun, Cumhuriyet döneminden itibaren yeniden kalkınmaya başlamıştır. Günümüzde büyük şehirlerimizden biri de Samsun'dur.

KALELER

Bir koloni (deniz ticaret kenti) olarak kurulan Amisos ile Anadolu Selçukluları tarafından inşa edilen Samsun'un her birine ait ayrı ayrı kaleleri ve şehri çevreleyen surlarının varlığı bilinmektedir (Res. 1).

I. Amisos'a ait kale, bölgenin Çelebi Mehmed döneminde fethedilip Osmanlı hakimiyetine katılmasından sonra terkedilmiştir. Bu sırada "Amisos'un savaş yapılmadan Çelebi Mehmed'in eline geçmesi, 1425'te Cenevizlilerin şehirden ayrılırken, yakıp yıkmaları ve bu nedenle kentin harap ve kül yığınları içinde teslim

¹ K. Kökten, "Samsun Vilâyetinde Tekeköy Civarında Prehistorik Araştırmalar", *Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V/II (1947) s. 224 vd; T. Özgüç, "Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor", *Bulleten*, 35 (1945); s. 361-362; M. Torun, *Samsun ve İlçeleri Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1954, s. 6-25; B. Darkot, "Samsun", *İslam Ansiklopedisi*, X (1993) s. 177.

² E. Bernarnd-A. Rottiers, *Itineraire de Tiflis a Constantinople*, Brussels 1829, s. 150; W. J. Hamilton, *Extroncts From Notes made on a Journey in Asia Minor in 1836*, Journal of the Royal Geographical Society of Society of London, 1837. s. 34-61; Kazım Dilçimen, *Canik Beyleri*, Samsun 1909, s. 19-21; R. Valada, *Samsun Mazisi - Hali - İstikbâli*, (Çev. K. Karıgöllü), Gaziantep 1944, s. 9-13; M. Torun, *age.*, s. 35-39; F. Sümer, *Anadolu'da Moğollar, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, 1969, s. 82 vd.; P. Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985, s. 262-263; B. Darkot, *a.g.mad.*, 171-173; I. H. Konyalı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoynlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s. 131-144; İbni Bibi, *El-Evâmirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye* (Selçuk Name) I, (Hzl. M. Öztürk), Ankara 1996, s. 172-174.

³ A. Bryer and Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontus*, Washington 1985, s. 94.

⁴ B. Darkot, *a.g.mad.*, 175-176; P. Tuğlacı, *age.*, s. 264; İ. Gülsevil, *Samsun, TTOK Belleteni*, 25/304. İstanbul 1970. s. 14; Doğu Karadeniz, Doğa Cenneti, Tarih, Kültür ve Yeşillikler Diyarı (Anonim) Ankara (Tarihsiz) 46; S. Faroqhi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, İstanbul 1994, s. 131-33.

alınması" şeklindeki kaynaklarda yer alan bilgiler⁵, bugün İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde muhafaza edilen Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) albümlerindeki bir fotoğrafa göre, doğru görünmemektedir. Bilindiği gibi Sultan II. Abdülhamid, padişahlığı dönemindeki Osmanlı şehirlerinin ve mimari yapılarının fotoğraflarını çektirerek büyük bir albüm meydana getirmiştir. Samsun'a ait fotoğraflar arasında yer alan ve 90764/11 numarada kayıtlı bulunan fotoğrafın (Res. 2) altında Osmanlıca "Samsun Kalesi Kitâbesi" ibaresi yazılmıştır. Ancak bütün aramamıza rağmen kitabenin aslının bugün nerede olduğu, tespit edilememiştir. 823 H. /1420 M. tarihli kitabede "Efrenc" adıyla nitelendirilen şehrin kalesi, büyük ihtimalle Hıristiyan halkın yaşadığı Amisos (Kara Samsun)'a ait olmalıdır. Kitabenin mefni (Res. 2):

1- امر بتحريب قلعة الفرنج في ايام دولة السلطان الاعظم ملك الغزاة و

2- المجاهدين قاصع الكفرة والمشركين سلطان محمد بن

3- بايزيد خان خلد الله ملكه علي يدي الاسر الكبير زين الحاج والحرمين

4- تمور تاش بك دام دولته ما بعد احرقها الله تعالى في سنة ثلث (و)عشرين وثمانائة

5- فمن ارحا واسعي بعمارتهما فعليه لعنة الله والملائكة والناس اجمعين

Okunuşu:

1- Ümîra bi-tahrîbi kal'atî'l-efrenci fi eyyâmî devleti's-sultânî'l-a'zamî meliki'l-guzâtî ve

2- 'l-mücâhidîne kâmi'l'l-keferati ve'l-müşrikîne sultân Muhammed bin

3- Bâyezîd Hân halleda'llâhu memlekete'hü 'alâ yede'yi'l emîri'l-kebîr zeyni'l-hâc ve'l-harameyn

4- Timurtaş Bey dâme devletuhu mâ ba'de ahrahahâ'llâhu te'âlâ fi seneti selâsin (ve) işrine ve semânîmâyeh

5- Femen evhâ ve es'â bi-'imâratihâ fe'aleyhi la'netü'llâhi ve'l-melâiketi ve'n-nâsi ecmaîne.

Tercümesi

Büyük sultan, gazilerin ve mücahitlerin hükümdarı, kâfir ve müşrikleri perişan eden, Bâyezîd Han'ın oğlu Sultan Mehmed'in - Allah onun ülkesini ebedi kılsın- yönetimi zamanında,

büyük emir, hac ve harameynin süsü Timurtaş Bey -idaresi devamlı olsun- tarafından Efrenc Kalesi'nin tahrip edilmesi emredildi. Allah, onu (kaleyi) 823 tarihinde yakıp yıktıktan sonra her kim ki bunu tekrar ihya edilmesi (onarılması) gerektiğini gündeme getirir ve birilerini bu işin onarılmasında çalıştırırsa, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti üzerine olsun.

⁵ Winfield, age., 172; W.W. Bryec, *A Year Wilt the Turk, or Sketches of Travel in the European and Asiatic Dominions of the Sultan*, New York 1854, s. 150; O. Piper, *Burgenkunde*, München, 1912, s. 10-12; S. Tay, *The History of Fortification*, London, 1954, s. 20-30; A. Gabriel, *La Cité de Rbodes*, Paris, 1921-1922, s. 50; a.m.f., *İstanbul Türk Kaleleri* (Çev. A. İlğaz), İstanbul, 1941, s. 177; İ. Utuklar, *Çanakkale Boğazında Fatih Kaleleri*, İstanbul, 1953; M. Wiener, *Burger Der Kreuzritter*, Berlin, 1966, 85; O. Zirojevic, "Palanka", *Studia Balcanica*, no: 3, 1970, s. 173-180, F.C.E. Winter, *Greek Fortification*, London, 1971, s. 47-78; C. E. Arseven, "Kale", *Sanat Ansiklopedisi*, II, 1993, 908; N. Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, I, Ankara, 1959, 5; M. Streeck, "Kale", *İslâm Ansiklopedisi*, VI, İstanbul, 1993, 124; V. Barthold, "Farsça'da Ark-Erk (Kal'e), (Citadel)", *Belleter*, XIII/50, 1949, 327; S. Eyice, "Kale", *Türk Ansiklopedisi*, XXI, Ankara, 1974, 137; N. Djelloul, "Les Fortifications de Bizerte l'Epoque Ottomane", *Arab Hictorial Rewiev For Ottoman Studies*, 7-8, Zağvan, 1993, 163-204; a.m.f., *Les fortification Côtières Ottomane de la Regence de Tunis (XVI e-XIX 2 Siècles)*, Zağvan, 1995, 10-30; A. Ödekan, "Kale", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, II, İstanbul, 1997, 932; A. Boran, *Anadolu'daki İç Kale Câmî ve Mescidleri*, Ankara, 2001, s. 10; a.m.f., "Osmanlı Dönemi Kale Mimarîsi", *Osmanlı*, 10, Ankara, 1999, s. 347-363; a.m.f.; "The Architectural Style of Castles During The Ottoman Period" *The Great Ottoman, Turkish Civilisation*, IV, Ankara, 2000, s. 346-363; a.m.f.; "Türk Sanatında Kale Mimarîsi", *Türkler*, 7, Ankara, 2002, a.m.f.; "Van İç Kalede Osmanlı Yapılaşması", *Dünyada Van Dergisi*, XXI -XII , Ankara, 2000, s. 18-22; a.m.f., "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Kaleleri" *Prof. Dr Nejat Diyarbakirli'ye Armağan*, Baskıda; D. Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, 1990, 261; M. Sözen - U. Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1986, 120; Muhammed Mamedov - Ruslan Muradov, *The Architecture of Turkmenistan, A Concise History*, Mockba, 1980; E. Kluckert, "Le Château Fort au Moyen Âge, Chevalerie et Culture de Cour", *L'art Gothique*, Paris, 1999, 240-242; B. Borgasser, "Les Châteaux et L'hérésie Catheres en France Méridionale", *L'art Gothique*, Paris 1999, 116-118; Y. Attagariev - O. Berdiev vd, *Türkmenistan'ın Arjitektura Yadigarları*, Leningrad, 1974, 100; Erol Yıldır, *Kuzey Kafkasya'da Vaynah Kule Mimarîsi*, İstanbul, 1997, 14; Kemal Gökân, "Kıbn'sın Kaleleri, Gezi, 13, İstanbul, 1998, s. 78-93; Kakacan Bayramov, "Türkmen Kaleleri", *II. Müzecilik Seminer Bildirileri*, 19-23 Eylül 1994, İstanbul, 1995, s. 116; N. Çam, "Osmanlı Tabyaları", *Osmanlı*, 10, Ankara, 1999, s. 343-346 Georgina Herrmann, *Monuments of Merv Trachitional Buildings of the Kaarakum*, London, 1999.

Kitâbe, Arapça ve celî sülûs hatla beş satır halinde yazılmıştır. Fotoğraftan yazının büyük bir ihtimalle mermer üzerine ve kabartılarak hakkedildiği anlaşılmaktadır. Yazı güzel olmasa da dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Kelimeler satır nizamına göre ve genellikle alttan yukarı doğru istiflenmiştir. Terkiplerin satıra oldukça girift bir şekilde dağılışı ve kalınca bir kalemlle yazılışı, yazının küt ve tok görünmesine sebep olmuştur. Harfler arasında hareke, nokta ve tıfıl gibi işaretlerin konulmasının yanısıra, nun ve dal harflerine bitişik palmet motifleri işlenerek yazı içindeki boşluklar giderilmiş ve denge sağlanmıştır.

Kitâbeye göre şu tespitler yapılabilir.

1- Şehrin ve kalenin adı kitâbede "Efrenc Kalesi" adıyla geçmektedir. Tarihi kaynaklara göre Amisos'ta Greklerin ve Cenevizlilerin yaşadığı dikkate alındığında, şehrin bu isimle adlandırılmasında bir uygunluk görülmektedir.

2- Gerek Amisos'un ve gerekse bölgenin Osmanlı topraklarına kesin olarak katılması, Çelebi Mehmed döneminde ve 823 (1420)'li yıllarda gerçekleşmiştir.

3- Kitabenin en ilginç yönü, anlamıdır. Kalenin tahrip edilmesi, Timurtaş Bey'in emriyle meydana getirilmiştir. Şehrin ve kalenin fethedilmesinde büyük olaylar ve zorluklar yaşanmış olmalı ki, o günden sonra tekrar onarılmasına çalışan kimselere, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların ianet etmesi için beddua edilebilsin ve hakkında özel bir kitabe düzenlenmiş olsun. Herhalde kitabedeki beddua sebebiyle kaleye hiç el sürülmemiş ve bugün herhangi bir iz kalmamıştır.

II- Türk-İslam döneminde Amisos'un yakınına Danişmendliler tarafından kurulan Samsun şehri ve Sulu Bey'in yaptırdığı kale, 1869'da büyük bir yangın geçirdikten sonra bir daha onarılmadığı için surları bugün tespit edilememektedir. Ancak kalenin kapalı kent modeline (iç kale-dış kale) göre inşa edildiği tahmin edilmektedir. İnşa edildiği günden beri sırasıyla 1228 yılında Alaaddin Keykubad tarafından Anadolu Selçuklularına; 1243'ten sonra Moğol hakimiyetine ve Osmanlılara kadar da İsfendiyaroğulları'nın egemenliğine dahil olmuştur. Sultan III. Mehmed

döneminde (1595-1603) Rus saldırılarına uğrayıp hasar gördüğü için, yeniden tamir edilmiştir.

İÇ KALE MESCİDİ

Yapı, kaynaklarda "Kale Kapısı Mescidi" adıyla geçmektedir⁶.

İç kaleden günümüze fazla bir kalıntı ulaşmadığı için mescidin iç kaledeki konumunu belirlemek imkânsızdır. Kitâbesine göre mescidi, Mahmud oğlu Evhad el-Mevlevî, Sultan Ebu Said Han'ın saltanatında 723 H./1323 M. yılında ve Noyan Timurtaş'ın valiliği zamanında inşa ettirmiştir. Bugünkü mescidin giriş kapısı üzerindeki kitâbe, Arapça ve celî sülûs hatla dört satır halinde hakkedilmiştir. Metni şöyledir (Res. 3):

1- عمر هذرا المسجد المبارك في أيام المولدة

2- السلطان الاعظم ابو سعيد خان خلد الله

3- سلطانه وفي زمان نويان تمور تاش عز نصره

4- اضعف انعيبد اوجد بن محمود المولوي سنة ثلاث وعشرين (و) سبعمانه

Okunuşu

1- 'Amera hâze'l-mescide'l-mübârek fi eyyâmi'd-devleti

2- 's-sultâni'l-a'zam Ebû Sa'îd Hân halleda'l-lâhu

3- Sultânehû ve fi zemâni Nûyan Timûrtâş 'azze nasruhû

4- Ed'afû'l-abîd Evhad bin Mahmûd el-Mevlevî senete selâsin ve 'işrine (ve) seb'imâyeh.

Tercümesi

Kulların en zayıfı Mahmud oğlu Evhad el-Mevlevî, büyük Sultan Ebû Said Han'ın -Allah saltanatını devamlı kılsın- hükümdarlığı sırasında ve Noyan Timurtaş'ın zamanında -yardımı bol olsun- bu mübarek mescidi 723 (1323) senesinde imar (inşa) etti⁷.

⁶ M.K. Özergin, "Türkiye Kitabeleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, IV. (1971), 61; P. Tuğlacı, *age.*, s. 265.

⁷ K. Özgergin, Kitabe hakkında "dört satırlık metni, onun bir tamir kitabesi olduğunu gösteriyor" diyerek, "tamir etti" şeklinde anlamlandırmıştır. Bkz. *a.g.m.*, s. 62-63. Halbuki "Amera" fiilinin Arapça sözlüklerine göre birinci anlamı "imar etti" olup, "ammera" kalıbı "tamir etti" manasındadır. Bz. M. Sari, *c'-Mevarid*, İstanbul 1982, s. 1042. Kitabe metninin okunuşu ve anlamı için bkz. K. Özgergin, *a.g.m.*, s. 63; A. Boran, *Anadolu'daki İç Kale Câmi ve Mescidleri*, Ankara, 2001, s.72

Mescit günümüzde iki katlıdır. Ancak orijinal halinde, beşik tonozlarla örtülü bir harime sahip olduğu sanılmaktadır. Bugün kuyumcular çarşısının içinde kalması sebebiyle yapının etrafı, dükkânlarla çevrilmiştir. Bu nedenle, doğu duvarı dışındaki cephelerin durumu hakkında birşey söylemek imkânsızdır. Harime girişi sağlayan cümle kapısı doğu cephede yer almaktadır. Son zamanlardaki onarımlarda bu cephe beyaz mermerlerle kaplanmıştır. Kapı ise dikdörtgen görünümlüdür ve çerçevesi siyah mermerden inşa edilerek vurgulanmıştır. Kapının yanındaki üç pencere de aynı mermer cinsiyile yapılmıştır.

Giriş bölümünde ve bunun güneyindeki kısım, yapının ilk inşasından kalmadır. Bu bölümün üzeri pendentiflerle geçilen kubbe ile, kible tarafındaki kısmı ise beşik tonozla örtülüdür. İç mekânın, üzeri tonozlarla örtülü ve çok bölümlü bir plâna sahip olduğu düşünülmektedir. Harimde herhangi bir tezyinat yoktur. Mihrabın ilk halinden herhangi bir iz kalmamıştır. Günümüzde ise yarım yuvarlak bir niş halindedir. Minber de yakın zamanlardaki onarımlarda yerleştirilmiş olup, sanatsal bir değere sahip değildir (Res. 4).

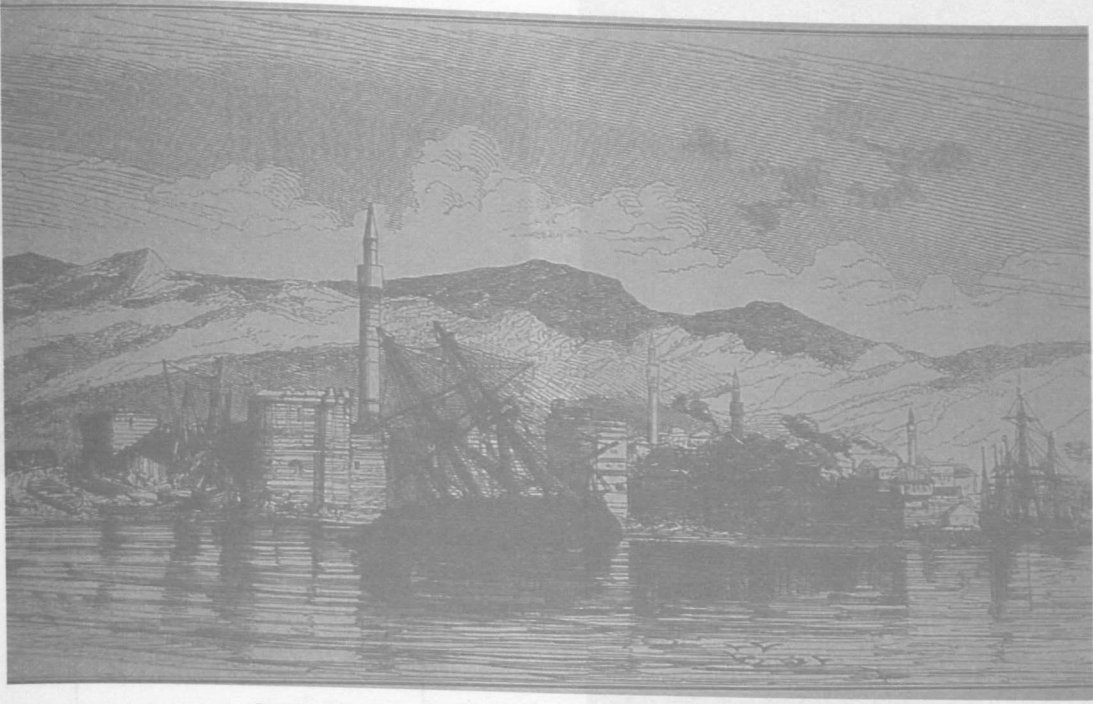
Mescidin bugünkü minaresinin, 1869'daki yangından sonra yapıldığı sanılmaktadır. Yuvarlak bir kaidesi ve düz silmeli bir gövdesi bulunan minare, mescidin ikinci katından itibaren başlamaktadır. Şerefe altlığı üç bölüme ayrılarak diş motifiyle süslenmiştir. Korkuluklardaki dikdörtgen bölümlerin içleri de farklı motiflerle hareketlendirilmiştir. Düz silmeli petek kısmını takip eden külah, kurşunla kaplanmıştır (Res. 5).

DEĞERLENDİRME

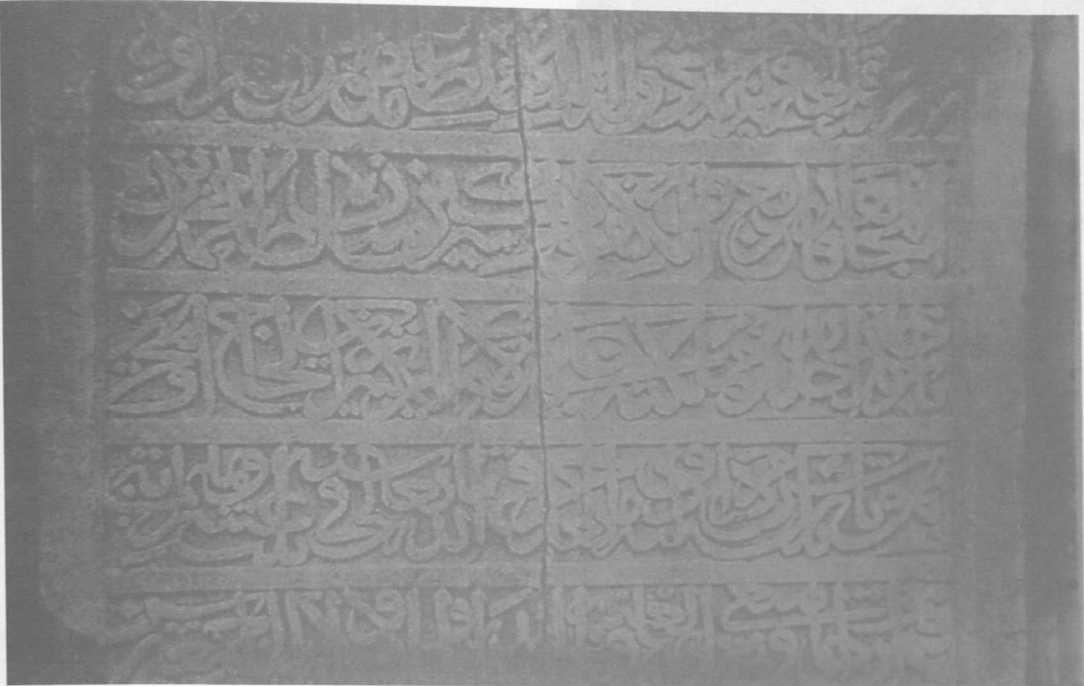
Kaleye ve mescide ait kitabeler, öncelikle tarihî bir belge niteliği taşımaktadır ve Samsun'un

tarih içindeki durumunu takip etmeye yardımcı olan önemli ve güvenilir kaynaklar arasında yer almaktadır. Her iki kitabe de dönemin padişah ve devlet adamlarının isimlerinin, unvanlarının ve yaşadığı yılların tespit edilmesi açısından önemlidir. Mesela kale kitabesinde adı geçen ve Çelebi Mehmed döneminde yaşayan Timurtaş Bey'in, tarih kaynaklarında ismine rastlanmamaktadır. Yine bu kitabede Amisos'un "Efrenc Kalesi" adıyla zikredilmesi kayda değer bir sonuçtur. Hepsinden önemlisi, bu kitabenin inşa, onarım, vakfiye gibi alışılmış kitabe türlerinin aksine, "kalenin tahrip edilmesini emreden" yani bir bakıma "tahrip kitabesi" diyebileceğimiz bir içeriğe sahip olması ve kaleyi onarmayı düşünenlere Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların bedduaları için kitabe düzenlenmesi ilginçtir. Belki de bu nedenle bugün, ne şehirden ne de kaleden kitabe dışında herhangi bir iz kalmamıştır.

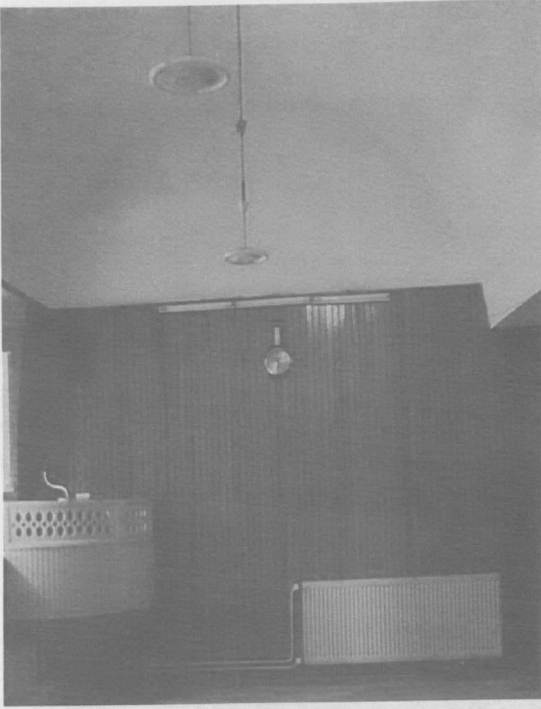
Mescit de asıl halinden çok şey kaybetmesine rağmen, Anadolu'daki kale mescitlerinin bütünlüğü açısından önem taşımaktadır. Ayrıca kitabesinde adı geçen Ebu Said Han, İlhanlı hükümdarıdır ve o dönemi belgeleyen önemli bir vesikadır. Yine İlhanlı Devleti'nin Anadolu valilerinden biri olan Noyan Timurtaş'ın kitabelerde yer alması, yapıyı inşa ettiren kişinin adının ve sıfatlarının bilinmesi de kitabenin değerini arttırmaktadır. Sonuç olarak iki kitabenin dili, Samsun'daki mimarî yapılardan en erken tarihlilerini ve işlevlerini belirlemeye yardımcı olmaktadır.

Res.1: Samsun gravürü (Gravürlerle Türkiye V'den).

Res.2: Sultan II. Abdülhamid albümündeki Samsun Kalesi kitabesi.

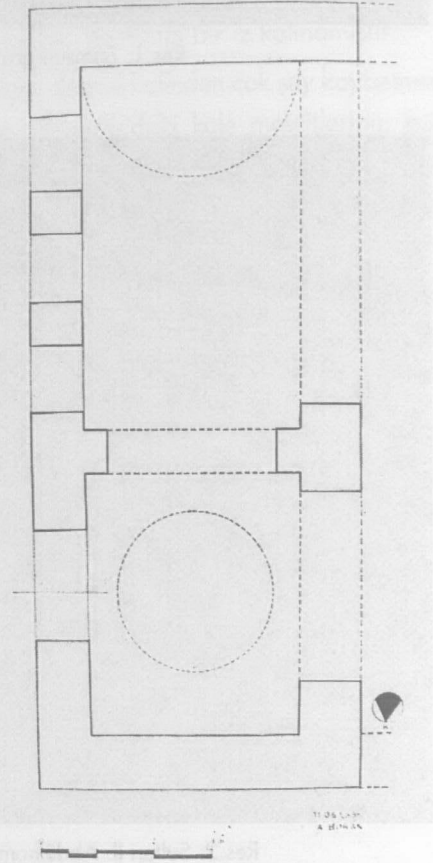
Res-4: İç Kale Mescidi harimi.

Res-3: İç Kale Mescidi'nin kitabesi.

Res.5: İç Kale Mescidi minaresi.

Plan: Samsun İç Kale Mescidi (A. Boran).

Hüseyin KARADUMAN

Halil Ethem ve Eski Eserlerimizin Korunmasına Yönelik Bir Yaklaşım

---

Halil Ethem, 1861-1938 yılları arasında yaşamış önemli bir Türk müzecisidir. Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın oğludur. Eğitimi yurt dışında yapmış, tabii ilimler ve kimya tahsil etmiştir. Ayrıca Felsefe Doktoru diploması almıştır. 1885 yılında İstanbul'a döndükten sonra, bir müddet değişik işlerde çalışmıştır. 1892 yılında ise, Müze-i Hümayun Müdürü olan ağabeyi Osman Hamdi Beyin yanında Müdür Yardımcısı olarak göreve başlamıştır. 1909 yılında İstanbul Şehremini olmuştur. Osman Hamdi Beyin ölümünden sonra, 1910 yılında Müze Müdürlüğü görevine atanmıştır. Emekli olduğu 1931 yılına kadar bu görevi başarı ile sürdürmüştür. Emekliliğinin ardından 4. ve 5. dönem İstanbul Milletvekili olarak görev yapmıştır¹. Halil Bey, jeoloji ve arkeoloji ile ilgilenmesine rağmen, esas inceleme ve araştırmalarını Türk tarihi ve eserleri ile meskûkâtı üzerine yapmış, çoğunlukla bu konularda yazmıştır². 1947-48 yıllarında adına çıkarılan hatıra kitabının 2. cildi; hayatı, hatıraları, müzeci kişiliği ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

Bu makalede, Halil Beyin 1911 yılında Şehbâl dergisinde yayınlanan ve üzerinde hiç durulmayan "Asar-ı Atika-i Milliyemiz Nasıl Mahvoluyor?"³ isimli makalesi tanıtılarak, "millî" olarak nitelediği Selçuklu ve Osmanlı eserlerinin tahribatına ve kaçakçılığına ilişkin o günkü tespitleri ve bunların korunmasına yönelik yaklaşımı değerlendirilmeye ve günümüz gerçeğine değinilerek sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır. Bu vesileyle, günümüzde hâlâ güncelliğini koruyan, bu tür eserlere yönelik tahribatlar ve kaçakçılık konusuna bir kez daha dikkat çekilmek istenmiştir.

Halil Bey, o günlerde eski eserler ve müzelere ilişkin tek yetkili kurum olan Müze-i Hümayun'un müdürüdür. Ancak görev yaptığı 1892-1931 yılları Osmanlı'nın çöküşe doğru gittiği ve Türk insanının bu kaostan sıyrılarak Türkiye Cumhuriyeti olarak yeniden doğduğu bir zaman dilimidir. Bu makalenin yazıldığı 1911 yılları da yokluğun ve sefaletin olduğu bir zaman kesitidir. O günkü personel ve malî sıkıntılar içinde bir müzecinin uğraşısı ve satırlar arasında yakaladığımız çaresizliği ve mücadele hırslı, aslında bize çok şey öğretmektedir.

Halil Bey, dört duvar arasında bir müzecilik yapmamış, eski eserlerimizi yerinde görerek incelemiş, elde ettiği bilgileri bilim dünyasına sunmuş, tespit ettiği sorunları da gerektiğinde

kamuoyu ile paylaşmıştır. Selçuklu ve Osmanlı eserlerinin içinde bulunduğu sorunları ve çözümleri kamuoyuna aktarırken, asar-ı atika-i milliyemizin nasıl mahvolduğunu anlamak için, vilâyetleri iki sene zarfında, hatta bazı yerleri bir sene zarfında iki defa dolaşmak, aynı binaları ziyaret edip, fotoğraflarını almak ve bina dâhilindeki aynı eşyayı gözetimden geçirmek yeterlidir, diyerek tespiti ilişkin metodunu da açıklamıştır. Halil Beyin tespitleri iki ana bölümde incelenebilir.

Bu tespitlerin bir bölümünü cami, türbe ve benzeri yapıların teberrükât eşyası ile mimarî öge ve süsleme elemanlarının çalınması oluşturur. Verilen örnekler gerçekten çarpıcıdır. Halil Bey, bu örnekleri verirken, yapıların tarihi ve banisi hakkında da yer yer bilgiler verir. Onun anlatım tarzının fazla dışına çıkmadan bu örneklerle yer verilmiş ve gerektiğinde de dipnotlarla konu hakkında ayrıntılı bilgi sunulmuştur.

Mimar Sinan'ın eseri olan Gegbuze (Gebze) Camii, Çoban Mustafa Paşa tarafında yaptırılmıştır. Paşanın, Yavuz Sultan Selim zamanında Mısır'da vali iken, bu cami için getirdiği değerli eşyalar arasında bulunan dört adet tunç fenerden üçü, 1909 yılında çalınmıştır (Res. 1). Fenerlerin üzerinde Sultan Kansûh Gürî'nin ismi yazılıdır. Fenerlerin çalındığını haber alan Halil Bey, hemen bu eserlerin fotoğraflarını Evkaf Nezareti'ne ve gerekli yerlere vermiştir. Tabii bu eserler bulunamamış ve sonrasında unutulup gitmiştir. Kim bilir hangi müzeye, yahut antikacının mağazasına dahil olmuştur. Halil Bey, aynı camide bulunan ve Mısır'da Mimar Ahmet ustaya yaptırılmış olan fildişi ve abanoz işlemeli iki adet Kur'an muhafazasının burada çürüyüp durduğundan da bahseder.

Cami ve türbelerde bu gibi eski fener ve şamdanlar oldukça çoktur. Bunların bir kısmı Mısır, Şam ve Elcezîre'nin⁴ nadir eserlerindedir

¹ Yayınlarında Halil Beyin soyadı Etem, Edhem veya Eldem olarak da kullanılmıştır. Hayat hikâyesi için bk. Aziz Ogan, *Halil Edhem Hâtıra Kitabı*, C. II, Ankara 1948, s. 81-104. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM - IV. Dönem 1931-1935, C. II, Ankara 1996, s. 280-281.

² Yayınladığı eserlere ilişkin olarak bk. Füzûzan Kınal, "Halil Edhem Bibliyografyası," *Halil Edhem Hâtıra Kitabı*, C. I, Ankara 1947, s. 299-302.

³ Halil Edhem, "Âsâr-ı Afika-i Milliyemiz Nasıl Mahvoluyor?," *Şehbâl*, S. 36, 15 Mart 1327 (28 Mart 1911), s. 226-230.

⁴ Mezopotamya, Dicle ile Fırat nehirleri arasındaki yerin adı.

ve tehlikede oldukları meraklı erbabı tarafından bilinmektedir. Bu tehlike eseri koruma durumunda olan kişilerden de gelebilmektedir. Bir tarihte, Niksar'da bir caminin iki şamdanı, mütevellî tarafından resmen müzayedeye konmuştur. Gayretli bir zabıta memuru, durumu Evkaf Nezareti'ne telgrafla bildirmiş ve şamdanlar kur-tarılmıştır.

Konya Bey Hekim Camii de bu hırsızlık olayından nasibini çok ilginç bir şekilde almıştır (Res. 2). Konya Milletvekillerinin teklifi üzerine, 1910 yılında 1500 Kuruş tahsisat çıkarılmış, ancak iş işten geçmiştir. Cami yangın yerine dönmüştür. Çinili mihrabın yerinde çamurdan bir mihrap durmaktadır (Res. 3). Tahribat bununla da kalmamış, içindeki kapıların çinili tezyinatı, işlemeli kanatları ve seccadeleri çalınmıştır⁵. Konya Sahip Ata Medresesi'nde de birçok hırsızlık olayı vuku bulmuş, son olayda parmaklık şeklinde bir çini pencere dışardan kırılıp alınmıştır.

Akşehir'de ise, Seyyid Mahmut Hayranî Türbesi'nin yazılı ve işlemeli üç sandukasından biri çalınmıştır (Res. 4)⁶. Akşehir'in yakınında bulunan İbrahim Sultan Türbesi'nin aynı tarzda yapılmış bir sandukası da aynı akıbeti paylaşmıştır⁷.

Halil Beyin tespitlerinin bir bölümünü de Selçuklu ve Osmanlı mimarisinin özgün örnekleri olan camiler, türbeler, medrese-ler ve benzeri yapıların tahrip edilmesi ve korunmalarının sağlanamaması nedeniyle bazılarının yıkılmaları oluşturur. Bu tür olaylara örnekler de verilmektedir.

Selçuklular tarafından H. 629 tarihinde Sivas'ta inşa edilen Şahne Kümbeti 4000-5000 Kuruş bulunamadığından 1906 yılında yıkılmıştır (Res. 5). Enkazından birkaç parça, Sivas Mektebi İdadisi'nde saklanmaktadır⁸. Böyle kümbetler Anadolu'da pek çoktur. Hemen hepsi başka başka tarzlarda olduğundan, eski mimarimiz için pek önemlidirler.

Konya Alaeddin Köşkü'nün bir şahnişi kalmıştı. Penceresinin çinili kemerinde İzzeddin Kılıç Arslan'ın ismi okunuyordu. Bu kalıntının korunmasına çalışıldı. Bir türlü para bulunamadı. Çok sonra biraz para bulundu, fakat o kadar zedelenmişti ki, tamiri sırasında evvela yarısı, sonra tamamı yıkıldı.

Akşehir Taş Medrese'nin ön cephesi de mail-i inhidamdı. Tekrar inşa edilmek üzere yıkıldı. İşlemeli mermerlerinin birçoğu zayı oldu.

Bir hayli seneden beri viraneliktir. En muktedir mimarlarımızdan birinin sözüne göre, tekrar inşası mümkün değildir. Halil Bey, yıkılmağa yüz tutan yapılar arasında İlgin Bedreddin Türbesi'ni, Niğde'de H. 745 tarihinde inşa edilen ve ismi verilmeyen bir türbeyi⁹ ve Kayseri Sahabiye Medresesi'ni, günden güne harap olan yapılar arasında da H. 783 de inşa edilen Karaman Hatuniye Medresesi'ni saymıştır.

Tahrip edilen yapılar arasında en vahim durumda olan, Karamanoğlu İbrahim Bey Türbesi'dir. İhtiyar bir bekçi ile korunan türbenin, bekçinin ölümü üzerine, içindeki tezyinatlı alçı sandukaları adeta kazma ile gaddarca kırılmış ve yıkılmıştır (Res. 6, 7). Selçuk Aydınoğlu Camii'nin kubbesi içindeki çinilere kurşun atılıp, taşları kırılmıştır. Kemal Paşa, Aydın valiliği zamanında caminin kapı ve pencerelerine demir kapaklar yaptırarak, binayı sefaletten kurtarmıştır.

Vilâyetlerde bulunan hanların durumu ise, ayrı bir meseledir. Bazılarının enkazı dağ gibi durur. Bazılarının ise, kesme taşları ve kapıların işlemeli tezyinatı soyulmuş olduğundan, mail-i inhidam durumları beklenmektedir.

⁵ Mihrap, bugün Berlin Pergamon Müzesi'ndedir. Mehmet Önder, *Yurt Dışı Müzelerinde Türk Eserleri*, Ankara 1989, s. 34.

⁶ Seyyid Mahmut Hayranî Türbesi'nin sandukalarını, Konya'da oturan Alman Konsolosu'nun teşvikiyle, Anadolu-Bağdat demir yollarının Umumi Müdürü Hügnen'in, demir yolu memurlarından Efkarıyan isimdeki bir Ermeni vasıtasıyla çaldırdığı, sonradan bunların yakalandığı, yalnızca birisinin hörgücünün elde edilemediği ifade edilir. İbrahim Hakkı Konyalı, *Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir, Tarihî-Turistik Kılavuz*, İstanbul 1945, s. 425-26. Bu eser, bugün Danimarka'nın Kopenhag kentinde bulunan David Koleksiyonu'ndadır.

⁷ Sanduka, Akşehir'in Bermende köyünden arabacı Yuvan ve Yani isimdeki iki Rum tarafından çalınmıştır. İbrahim Hakkı Konyalı, *age.*, s. 369. Bu eser, bugün Berlin Doğu Asya ve İslâm Sanatları Müzesi'ndedir.

⁸ Halil Beyin katkılarıyla yayınlanmış bir yayında bu türbenin 4 adet fotoğrafı ve kitabesi yer alır. Bk. Max Van Berchem-Halil Edhem, *Matériaux Pour Un Corpus Inscriptum Arabicarum*, III, Asie Mineure, Sivas-Diwriği, Kahire 1917, s. 17-18, Resim: XVI-XVII. Bu türbenin işlemeli parçaları Sivas Gök Medrese'dedir. Bk. Hikmet Denizli, *Sivas Tarihi ve Anıtları*, Sivas Tarihî, s. 184. Bu iki kaynaktan türbenin ismi Şahna olarak zikredilmiştir.

⁹ Bu türbe, Gündoğdu Türbesi'dir. Türbe 1933 yılında tamir edilmiştir. Bk. Halil Etem, *Niğde Kılavuzu*, İstanbul 1936, s. 17, Resim: 14, 15.

Medrese odasının ahır; türbe ve kümbetlerin mesken ve bu tür yapıların ot ambarı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bazı yapıların, örneğin Karaman İbrahim Paşa İmareti'nin harimi, bahçesi, velhasıl dört tarafının şahıslara satıldığı söylenmektedir. Kayseri Sahabiye Medresesi'nin büyük cephesinin önüne kulübeler yapılarak, çirkin bir manzara oluşturulmuştur.

Taşrada ekseri cami ve türbelerin kapıları kilitlidir ve anahtarların kimde olduğu belli değildir. Bu kişiler, pir aşkına veya çok gülünç bir miktarda aidata bu işi yaparlar. İnsaf edilip, bu kişiler mazur görülebilir. Bir de kapı kanatları gece gündüz açık olan veya kapı kanadı olmayan birçok yapı da vardır ki, bunlar terk edilmiş olup, sahipsizdirler. Bu duruma, Osmanlı mimari üslubu örneklerinden Mihaliç Karaca Bey Camii ve İzmit Hersek Ahmet Paşa Camii verilmiştir.

Halil Beyin verdiği örnekler, genellikle İç Anadolu bölgesinde bulunan yapılardır. Bunlar, Selçuklu eserleri ve kitabeleri üzerine araştırma yaparken gördüğü eserlerdir. Makalede Edirne, Erzurum, Van, Mardin, Ahlat, Musul, Bağdat, Suriye, Filistin, yani Osmanlı Asyası ve Rumeli'de, her tarafta, hatta köylere varıncaya kadar, birçoğu vakıf binası olan tarihî eserlerimizin bulunduğu ve bunları korumanın görevimiz olduğu vurgulanmaktadır. Halil Bey, tahribatların kayıtsızlıktan ileri geldiğini beyan ederek, bunların deftere geçirilerek tanımamız ve sahip olmamız gerektiğini ifade etmiştir. Sorunun nedenini parasızlık ve bekersizlik olarak açıklamaktadır. Makalenin sonunda, bir kanun yapılıp, acil önlemler bulunmaz ise, fazla zaman geçmeden tüm bu yapıların mahvolmaları kesindir, denmektedir.

Halil Bey, bu makalesi ile 1911 yıllarına ait önemli bir sorunun tespitini yapmış ve 23 adet fotoğrafla destekleyerek kamuoyuna sunmuştur. Bunu yaparken aynı zamanda kendi düşüncelerini ve çözüm önerilerini de ortaya koymuştur. Bazı eserlerin korunması için yerel yöneticilere ricada bulunmuş, bazılarının da ne kadar meblağla onarımlarının yapılabileceğinden bahsetmiştir. Halil Bey, çalınan bir eserin bulunmasında fotoğrafın gerekliliğinin bilincindedir. Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii'nin çalınan fenerleri ile ilgili olarak, hemen fotoğraflarını Evkaf Nezareti'ne ve gerekli yerlere vermiştir. Ancak eserin bulunmaması denetim mekanizmasının yeterli olmadığını göstermektedir. Hele Niksar'da

bir caminin iki şamdanının müteveli tarafından müzayedeye çıkarılması ise, tam bir kültürel bilinçsizliğin işaretidir. Cami, mescit ve türbelerden çalınan eserler, Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan talanın büyüklüğünü göstermektedir. Medrese, türbe ve kümbetlerin bazılarının ahır, mesken ve ot ambarı olarak kullanılması ise, çaresizliğin ve değer bilmezliğin ifadesidir.

Eski eserlerin yurt dışına kaçırılmasına karşı devamlı mücadele eden¹⁰ Halil Beyin, kendine özgü korumacı ve mücadelecisi bir kişiliği vardır. Umumi seferberlik ilânında, bütün hademe ve bekçileri silâh altına alınan müzenin alt katında ikamet etmek suretiyle, müzenin gece bekçiliğini yapmış¹¹, İstanbul'da yol açmak için veya başka bir maksatla bazı eski ve tarihî ehemmiyeti olan binaları yıkmak istedikleri zaman, her birinin müdafaası için mücadele etmiş¹² özverili bir müzeci ve kültür adamıdır. Genç Cumhuriyet, Halil Bey'in bilgi ve becerisinden yararlanmak istemiştir. Yaş haddinden emekli olması gerekirken Bakanlar Kurulu'nun 3.4.1926 tarih ve 3424 sayılı kararı ile görev süresi uzatılmıştır.¹³ Aynı şekilde, 1.6.1930 tarihinden itibaren bir sene daha istihdamına karar verilmiştir¹⁴. Halil Bey, Düvel-i İslâmiyye kitabı ile 1929 yılında Atatürk'ün dikkatini çekmiş¹⁵, sonrasında Atatürk'ün emriyle 1931 yılında İstanbul Milletvekili çıkarılmış¹⁶ ve yaşamının sonuna kadar bu görevde kalmış, dolayısıyla bilgi birikimini devamlı toplumun hizmetine sunma fırsatını bulmuştur. 1932 yılında yapılan I. Türk Tarih Kongresi'nde verdiği "Müzeler" konulu bir bildiri ile de bu konun uzmanı olduğunu herkese göstermiştir¹⁷.

¹⁰ B. Aziz Yanıkoğlu, "Halil Edhem" *Halil Edhem Hâtıra Kitabı*, C. II, Ankara 1948, s. 62-65.

¹¹ Aziz Ogan, *agm.*, s. 102.

¹² Âkil Muhtar Özden, "Büyük Türk Merhum Halil Edhem Hakkında Birkaç Söz", *Halil Edhem Hâtıra Kitabı*, C. II, Ankara 1948, s. 45.

¹³ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Arşivi (Kısaltma: BCA), 030.18.18.24.2.

¹⁴ BCA, 030.18.14.69.6.

¹⁵ Âfet İnan, "Halil Edhem'i Hatırlama", *Halil Edhem Hâtıra Kitabı*, C. II, Ankara 1948, s. 49.

¹⁶ Ahmed İhsan Tokgöz, "İstanbul Müzesini Yaratan Halil Edhem", *Halil Edhem Hâtıra Kitabı*, C. II, Ankara 1948, s. 38.

¹⁷ Halil Etem, "Müzeler", *I. Türk Tarih Kongresi* (2-11.7.1932), s. 532-567.

Cumhuriyet döneminde tarihi eserlerimize ve müzelerimize gereken önem verilmiştir. Cumhuriyetin henüz ilân edilmediği 15.7.1923 tarihinde Ankara'da Heyet-i İlmiye toplanmıştır. Bu heyetin görüştüğü konular arasında Etnoğrafya Müzesi, Millî Müze ve Asar-ı Atika Nizamnamesi yer almıştır¹⁸. Topkapı Sarayı, Asar-ı Atika Müdürlüğüne bağlanmış, akabinde onarımına başlanmış ve 1927 yılında bir kısmı ziyarete açılmıştır¹⁹. Ankara'da 25.9.1925 tarihinde Cumhuriyetin ilk müze binasının temelleri atılmış ve Etnoğrafya Müzesi olarak 15.4.1928 tarihinde açılışı yapılmıştır²⁰. Ancak Halil Bey'in ortaya koyduğu sorunlar çözüm beklemektedir.

Genç Cumhuriyet bu sorunları çözmeye yönelik bir yaklaşım sergilemektedir. Bu hareketin başlama noktasını Atatürk'ün Konya'dan İsmet İnönü'ye çektiği 22.3.1931 tarihli telgraf oluşturur. Atatürk burada; memleketimizin hemen her tarafında emsalsiz defineler hâlinde yatmakta olan kadim medeniyet eserlerinin ileride tarafımızdan meydana çıkarılarak ilmî bir surette muhafaza ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap bir hâle gelmiş olan abidelerin muhafazaları için Müze Müdürlüklerinde ve hafriyat işlerinde kullanılmak üzere arkeoloji mütehassıslarına kat'î lüzum vardır, saptamasını yapmış, Maarifçe harice tahsile gönderilecek talebeden bir kısmının bu şubeye tahsisinin muvafık olacağı fikrinde olduğunu beyan etmiş ve tamire muhtaç olan Karatay Medresesi, Alâettin Camii, Sahip Ata Medrese, Camii ve Türbesi, Sırcalı Mescit ve İnce Minareli Camii'nin tamirinin temin buyurulmasını rica etmiştir.

Bu telgrafa istinaden, Bakanlar Kurulu'nun 1.4.1931 tarih ve 10882 sayılı kararı ile eski eserlerin iyi muhafazası ve harap bir hâle gelmiş olanların tamir ettirilmesi için alınacak tedbirleri müzakere ve tespit etmek üzere, Başvekâlet Müsteşarı Kemal Beyefendinin başkanlığında, Dahiliye ve Maarif Müsteşarları Hilmi ve Mehmet Emin, Evkaf Umum Müdürü Niyazi, Müzeler Müdürü Hamit Zübeyr ve Etnoğrafya Müzesi Müdürü Osman Ferit beylerden oluşan bir heyet teşkil edilmiştir²¹. Bu heyetin önerileri doğrultusunda olacak, Bakanlar Kurulunun 28.6.1933 tarih ve 14640 sayılı kararı ile asarı atika müzeleri idaresine bağlı olarak, Abideleri Koruma Heyeti kurulmuştur²².

Abideleri Koruma Heyeti'nin 1933 yılında yaptığı işlerin listesine göz atıldığında, Selçuklu ve Osmanlı eserlerin çoğunlukta olduğu, Atatürk'ün telgrafta söz ettiği abidelerle ilgili bir işlemin başlatıldığı görülür. Bir başka belgede de 1934 yılında, vilâyetlere gönderilen ve orada doldurulan fişlerle 3500 anıtın resimli fişlerinin hazırlandığı ve İstanbul'daki anıtlardan 700 kadarının tescilinin yapıldığı, ayrıca fotoğraf atölyesinde 1300 negatif klişenin tasnif edildiği belirtilmektedir. Onarım, tanzim ve araştırma çalışmalarının büyük çoğunluğunu Selçuklu ve Osmanlı eserleri oluşturmuştur²³.

Tarihî kıymete haiz türbe, bina ve harabelerin muhafazasını bekçisiz sağlamak mümkün değildir. Belgelere göre, 1931 yılında 1 başbekçi ile 28 bekçi korumada görev almıştır²⁴. 1933 yılında ise, 36 bekçinin istihdam edildiği görülmektedir. Bunlar, İstanbul'a 1 başbekçi, 20 bekçi; Bursa'ya 7 bekçi, Konya, Afyonkarahisar, Kayseri ve Nizip'e birer, ayrıca Aksaray Sultan Hanı, Bilecik Ertuğrul Türbesi, Kayseri Bünyan Karatay Hanı ile Kayseri-Sivas yolu üzerindeki Sultan Han için birer bekçi şeklinde dağıtılmıştır²⁵.

1933 yılında yayınlanan "Tarihî Abide ve Eserlerimizi Korumağa Mecburuz" isimli küçük boyutlu bir kitapta, Halil Beyin "Abidelerimizin Hali" başlığı altında bir makalesi vardır²⁶. Kitabın ilk sayfasında, Atatürk'ün Konya'dan İsmet İnönü'ye çektiği 22.3.1931 tarihli telgraf yer alır. Halil Bey, bu makalesinde de abidelerimizdeki tahribatları görmek için, az fasılalarla Anadolu'da dolaşmanın yeterli olduğunu söyler. İlk etapta, Anadolu kadar eserleri zengin ve çeşitli

¹⁸Hasan Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğrenim*, Ankara 1938, s. 20-21.

¹⁹Mehmet Önder, "Atatürk ve Müzeler", *Müze*, S. 2-3, Ankara 1990, s. 12-13.

²⁰Hâmit Zübeyr Koşay, *Etnoğrafya Müzesi Kılavuzu*, İstanbul 1963, s. 1-4.

²¹BCA, 030.18.19.22.7.

²²BCA, 030.18.37.49.1; BCA, 030.18.75.81. Hamit Zübeyr Koşay tarafından 1932 yılında yayınlanan bir kitapçıkta, Maarif Vekâletine müşavir yüksek salâhiyetli bir "Türkiye Abidatı Koruma Heyeti" düşünülebilir, demektir. Bk. Hamit Zübeyr, *Tarihî Abidelerimizi Koruyalım*, Ankara 1932, s. 27.

²³BCA, 030.18.55.50.18

²⁴BCA, 030.18.143.97.

²⁵BCA, 030.18.143.110.

²⁶Halil Ethem, *Tarihî Abide ve Eserlerimizi Korumağa Mecburuz*, İstanbul 1933.

olan yeryüzünde başka bir memleketin olmadığından bahisle, tüm arkeolojik eserlerimizin çalınıp yurt dışına götürüldüğünü, Avrupa müzelerinin bunlarla doldurulduğunu ve o zamanlar içinde bulunduğumuz cehaletle bunların önemini takdir edemediğimizi vurgulamıştır. Daha sonra konuyu, Türk eserlerinin arz ettiği çok şayan-ı esef hallere getirmiştir. Bugün hükümetin antikaları ve nefis eserleri muhafaza etmek yolunda özen göstermesine rağmen, tüyleri ürpertecek hâllere şahit oluyoruz, demekte ve sorunu tahsisatsızlık ve beklisizlik olarak ortaya koymaktadır. Kitapta acilen tamiri gereken tarihî Türk yapılarının listesi de verilmiştir. Ayrıca, Darülfünun tarafından uzmanlar yetiştirilip, eski eserler ve müzeler idaresine verilmesi gerektiği, tahsisat olsaydı bazı gençleri Avrupa'ya tahsile göndermenin mümkün olacağı ve ilmin bu şubesinin bizde tamamıyla ihmale uğradığı ifade edilmiştir. Halil Beyin bu sözleri, Atatürk'ün 22.3.1931 tarihli telgrafında geçen ifadelerinin benzeridir. Türkiye'ye "asar-ı atika" ve "Müze" fikirlerini ilk sokanlardan biri olan Halil Beyin²⁷, daha önce bir şekilde Atatürk'le bu konuları konuştuğu ve etkilediği düşünülebilir.

Bu kitap, abidelerin bakımı ve korunmasına yönelik olarak tahsisat konusunu çözmeyi amaçlayan "Tarihî Abidelerin Bakımı ve Korunması Hakkında Kanun Lâyihası"na gerekçe olarak hazırlanmış gibidir. Bu lâyiha, tarihî kıymete haiz abidelerin bakımı, korunması ve tamiri için, her yıl belediyeler gelirlerinden yüzde birinin ayrılarak, Maarif Vekâleti adına Ziraat Bankası'na yatırılmasını ve toplanacak paraların bu amaçla kullanılmasını içermektedir. Bu kanun tasarısı, içinde ibadet edilmekte olan ve doğrudan doğruya Evkaf Umum Müdürlüğü idaresinde bulunan camilerin muhafazasını ve daimî tamirlerinin yapılmasını Evkaf Umum Müdürlüğüne bırakmıştır.

Halil Beyin, 1911 yılında sorunun çözümüne yönelik olarak yaptığı tespitler, Cumhuriyetin ilk günlerinden itibaren taraf bulmuş ve bu çerçevede yeni şartlara uygun bir tarzda çözümler üretilmiştir. Halil Bey, sorunun çözümü için öncelikle bu eserlerimizin bir deftere kaydedilmesini önerir. Günümüzün teknik anlatımı ile bu aslında tescildir. Sonrasında tahsisata, beklilere ve uzmanlara ihtiyaç olduğunu satır arasında söylemektedir. Osmanlı'nın son döneminde bu tür

sorunların çözülmesi olası değildi. Genç Cumhuriyet, sorunu masaya yatırmış ve zaman içinde de çözmeye yönelik olarak, bir sistemi kurmaya başlamıştır. Eldeki olanaklar ölçüsünde bekçi tahsisi yapılmış, abidelerin tesciline ve onarımlarına başlanmıştır. Atatürk'ün talimatı üzerine, yurt dışına uzman yetiştirmek üzere öğrenciler gönderilmiş, burada yetişen kişiler, ülkemizde arkeoloji ve sanat tarihi bilimlerinin gelişmesini sağlamış ve bugün için bu sahada uzmanlaşmanın temelini atmışlardır. Tahsisat sorununun halledilmesinde de Belediye gelirlerinin yüzde birinin Maarif Vekâleti'ne aktarılması bir çözüm olarak önerilmiştir. Ancak, bu layihanın kanunlaştığına dair bir belgeye rastlanmamıştır.

Tüm bu çalışmalara rağmen, zaman zaman imar mefhumunu yanlış anlayan bazı memurların kıymetli millî eserlerimizi yıkmakta ve yıktırmakta olduğunu tespit eden hükümet, Başbakan İsmet İnönü tarafından imzalanan 27.1.1934 tarih ve 6/370 sayılı bir genelge yayınlamıştır. Bu genelgede; İstanbul'da Mimar Sinan'ın eseri olan Üsküdar Mihrimah İmareti'nin ilgili dairenin ikazına rağmen yıktırıldığı, Edirne'de yine Mimar Sinan'ın eserlerinden olan İki Kapılı Han'ın ve Ürgüp-Kayseri yolu üzerinde Alâettin Keykubat zamanında kalma Sarı Han'ın aynı akıbete uğradığı vurgulanarak; "Millî varlığımızı ve medeniyetimizi bu gün ve gelecek asırlarda dünyaya tanıtan ve tanıttacak olan kıymetli abidelerin manalı, manasız bahanelerle yıktırılması değil, bilâkis beşerin ve tabiatın tahribatlarına karşı titiz bir itina ile korunulması mültezemdir; yalnız kanunî bir vazife değil, millî bir borçtur" denmiş, Maarif Vekâleti'nin muvafakati alınmadıkça hiçbir eserin bir bahane ile yıktırılmasına meydan verilmemesi talep edilmiş, aksi takdirde yıktıranlar ve müsamaha edenler hakkında şiddetle takibat yapılacağı bildirilmiştir²⁸. Dolayısıyla abideleri korumaya yönelik sistemin temelleri atılmış ve gereken faaliyetlerin yapılmasında da hükümet ciddiyetini ortaya koymuştur.

Günümüzde, alınan tedbirlerin daha da artırıldığı, bu eserleri korumaya yönelik kurumların daha organize olduğu görülmektedir. Abidelerimiz tamir edilerek gelecek kuşaklara

²⁷ Halim Baki Kunter, "Üstad Halil Edhem", *Halil Edhem Hâtıra Kitabı*, C. II, Ankara 1948, s. 107.

²⁸ BCA, 030.10.15.84.1.

birakılmaktadır. Yeterli olmasa da bir çok ören yerinde ve müzelerimizde bekçi vardır. Ancak camilerimizin büyük bir çoğunluğu gece korumasızdır. İstanbul'da Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı 119 türbe vardır. Bekçi sorunu burada da gündemdedir. Çalınan eserler, fotoğraflı envanterleri varsa, yurt içinde ve INTERPOL aracılığı ile yurt dışında arattırılmaktadır. Bir kısmı bulunmakta ve iadeleri sağlanmaktadır. Bu ise, eserlerimizi korumaya yönelik örgütsel yapıda sistemin oturmaya başladığının bir ifadesidir. Ancak bekçi ve tahsisat sorunu hâlâ lâyıkıyla çözülmemiştir. Bu çerçevede, son yıllarda bizi karamsarlığa düşüren ve Halil Beyin 1911 yılında yaptığı tespitleri hatırlatan durumların gündeme geldiği görülmektedir.

Örnek vermek gerekirse, 1993 yılından itibaren değişik tarihlerde Birgi Aydınoğlu Mehmet Bey Camii, Beyşehir Eşrefoğlu Camii, Konya Doğanhisar Ulu Camii, Kastamonu Kasabaköy Mahmut Bey Camii, Kasımpaşa Piyâle Paşa Camii, Aksaray Ulu Camii, Ankara Aslanhane Camii, Bursa Yenişehir Sinan Paşa Camii, Sivrihisar Ulu Camii, Divriği Ulu Camii, İstanbul Yeni Camii gibi Selçuklu ve Osmanlı döneminin özgün yapıları tahribatlara ve soygunlara maruz kalmıştır²⁹. İstanbul'da bulunan Şehzade Mehmet Türbesi, Bosnalı İbrahim Paşa Türbesi, Bayrampaşa Türbesi Destarı Mehmet Paşa Türbesi, gibi Osmanlı türbeleri de aynı akibeti paylaşmıştır. Bu yapıların içinde bulunan Kur'an, halı kilim, şamdan gibi teberrükât eşyasının, sanduka, minber ve kapı kanatları gibi ahşap eserlerin yanı sıra, süsleme elemanı olarak kullanılan çini levhalar da tahrip edilip çalınmış ve büyük bir kısmı yurt dışına kaçırılmıştır.

Halil Beyin tespitlerine paralel olarak, Ankara Teberrükât Eşya Deposu'ndan 31 adet halı ile 3 adet kilimin 1994 yılında, Amasya'nın Suluova ilçesine bağlı Yolpınar köyünde Necmeddin Yahya er-Rufai Türbesi'nin ahşap çocuk sandukasının 1995 yılında, Edirne Muradiye Camii'nin içteki yan duvarlarında yer alan çinilerin hunharca kırılarak yaklaşık 50 adet çini levhanın 2001 yılında ve Amasya Mehmet Paşa Camii minberinin mermer kapıları ile Divriği Ulu Camii minberinin ahşap kapıları ve alınlıkta yer alan panosunun 2002 yılında çalınması örnek olarak verilebilir (Res.: 8-13). Ankara Teberrükât Eşya Deposu'ndan çalınan eserlerin bir kısmı tekrar ele geçirilmiştir.

Bu eserlerden biri Almanya'nın Stuttgart şehrinde ikamet eden Heinrich E. Kirchheim'in koleksi-yonundadır. İadesine yönelik çalışmalar devam etmektedir. Divriği Ulu Camii'nin minber parçaları ise, çalınmasına müteakip aynı yıl ele geçirilmiştir. Bu eserlerimize karşı yurt içinde ve dışında oluşan talep, bu tahribatların ve kaçakçılığın ana nedeni olarak görünmektedir. Toplumda kültür bilincinin yeterli düzeye gelmemesi, sorunun temel unsurlarından biri olarak ortadadır. Türk toplumun kültürel kimliğinin en özgün varlıkları tahrip edilerek, sahip olduğu toplumdaki uzaklaştırılmaktadır. Yurt dışına kaçırılan bu eserlerin müzayedelerde yüksek fiyatlarla satıldığı, acı bir gerçek olarak görülmektedir. Halil Beyin deyimiyle asar-ı atika-i milliyemiz mahvolmaktadır. Bu durumda Halil Beyi ve Genç Cumhuriyetin mücadeleci kültür adamlarını, yıllar sonra olsa da hatırlamak kaçınılmaz olmuştur. Kısaca bu vahşete dur denilmelidir.

Sorunun çözümü olarak; tüm gerçek ve tüzel kişilerin mülkiyetinde bulunan cami ve mescitlerin teberrükât eşyası ile bu yapıların çalınabilir nitelikteki mimarî öge ve süsleme elemanlarının fotoğraflı envanterlerinin bitirilmesi ve bu eserlerin Türk ve İslâm Eserleri Müzelerinin çatısı altında toplanarak toplumun hizmetine sunulması gerekmektedir. Çalınabilir nitelikte özgün mimari süslemeleri bulunan cami ve mescitlerin korunması da alarm, kapalı devre televizyon sistemi ve güvenlik görevlisi ile sağlanmalıdır. Bu tür binaların kullanıcı durumunda bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı, bu işin yüklenicilerinden biri olmak durumundadır. İçişleri Bakanlığı, daha iyi organize olarak, eski eser kaçakçılık örgütlerini çöktürmeye yönelik plânlara geliştirmeli, Kültür ve Turizm Bakanlığı da iç piyasayı düzenlemeye yönelik Belgelendirme Sistemi'ni hayatiyete geçirmelidir³⁰.

Ancak bu konularda Vakıflar Genel Müdürlüğüne büyük bir görev düşmektedir; çünkü ülkemizdeki tarihî cami ve mescitlerin büyük bir çoğunluğunun mülkiyeti kendisine aittir.

²⁹ Daha ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Karaduman, "Teberrükât Eşyasının Korunmasına Yönelik Öneriler", 6. Müzecilik Semineri Bildiriler, (25-27 Eylül 2002), s. 46-56.

³⁰ Belgelendirme sistemi ile ilgili olarak bk. Hüseyin Karaduman, "2863 Sayılı Kanun ve Belgelendirme Sistemi", 4. Müzecilik Semineri Bildiriler, (16-18 Eylül 1998), s. 62-73.

Ayrıca, ülkemizin ilk Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nin kuruculuğunu yapmıştır. Bugün Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı olan bu müzeyi 1941 yılında yeniden bünyesine almak istemiş, ancak başaramamıştır³¹. Daha sonra açtığı müzelerle müzecilik konusunda bir deneyime sahip olmuştur. Bu çerçevede tüm cami ve mescitleri güvenlik personeli ile korumanın mümkün olmayacağı, korunsa bile, buralardaki tarihî ve bedîî kıymeti haiz teberrükât eşyasının zamanın

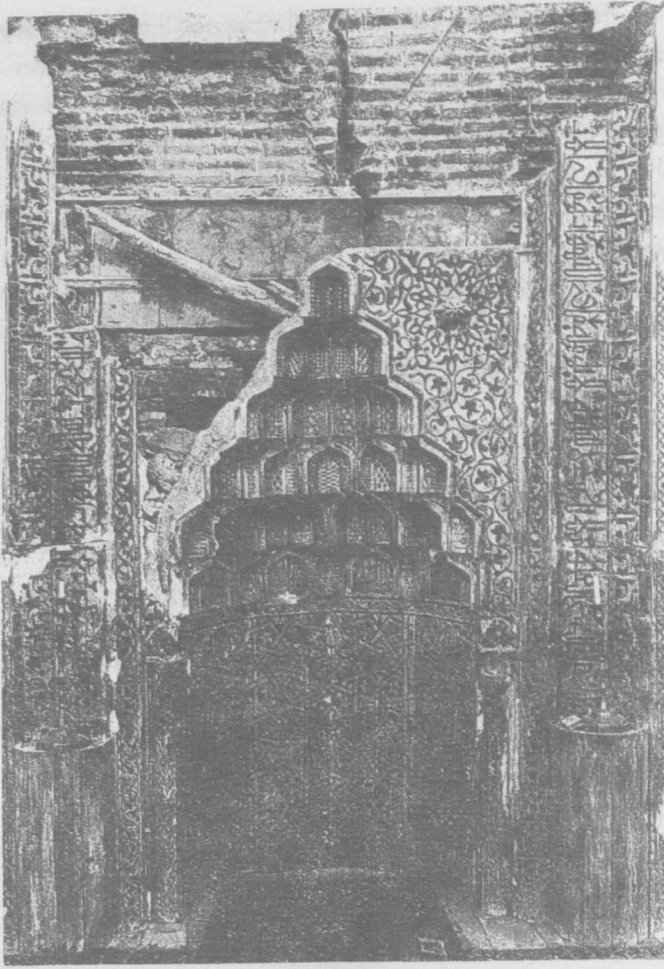
tahribatına karşı da korunmasının gerektiği düşünüldüğünde, bunların belirli merkezlerde toplanarak, Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı olarak kurulacak "özel müze" niteliğine sahip, geniş kapsamlı, sağlıklı depolara ve lâboratuvara sahip Türk-İslâm eserleri müzelerinin çatısı altında korunmasının, bu sorunun tek çözümü olduğu ve bu görevin Vakıflar Genel Müdürlüğüne yerine getirilmesi gerektiği açıkça görülmektedir.

³¹BCA, 030.10.213.448.10.

Res. 1: Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii'nin çalınan tunç fenerlerinden biri.

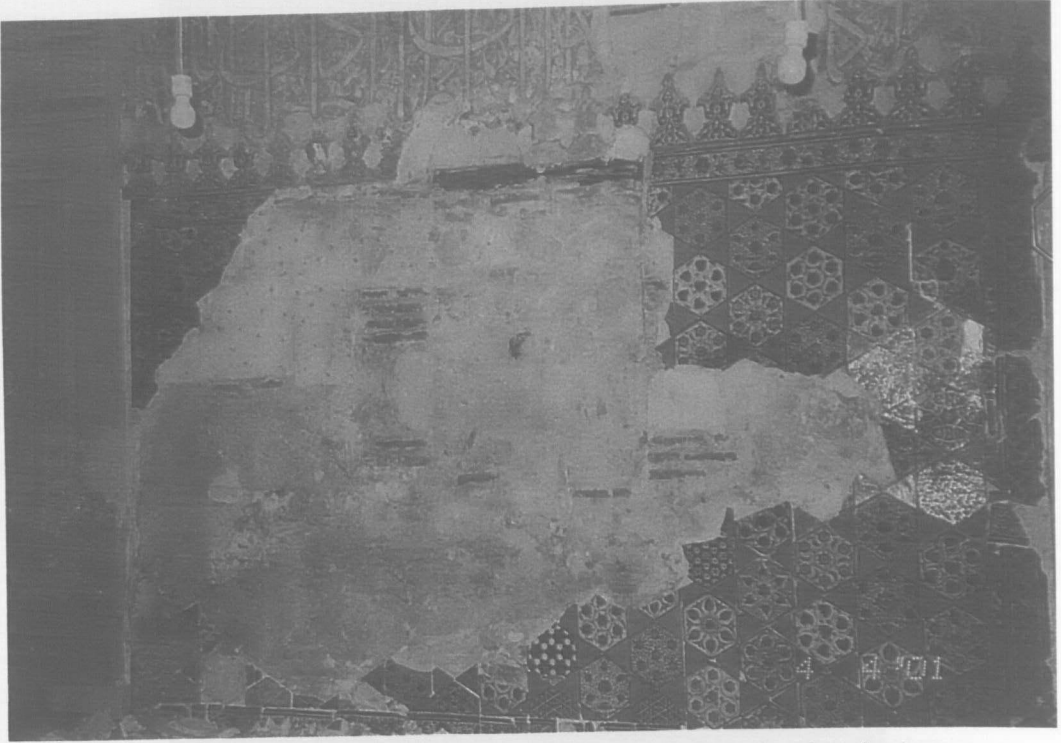
Res.2: Konya Bey Hekim Camii mihrabının çalınmadan önceki hâli.

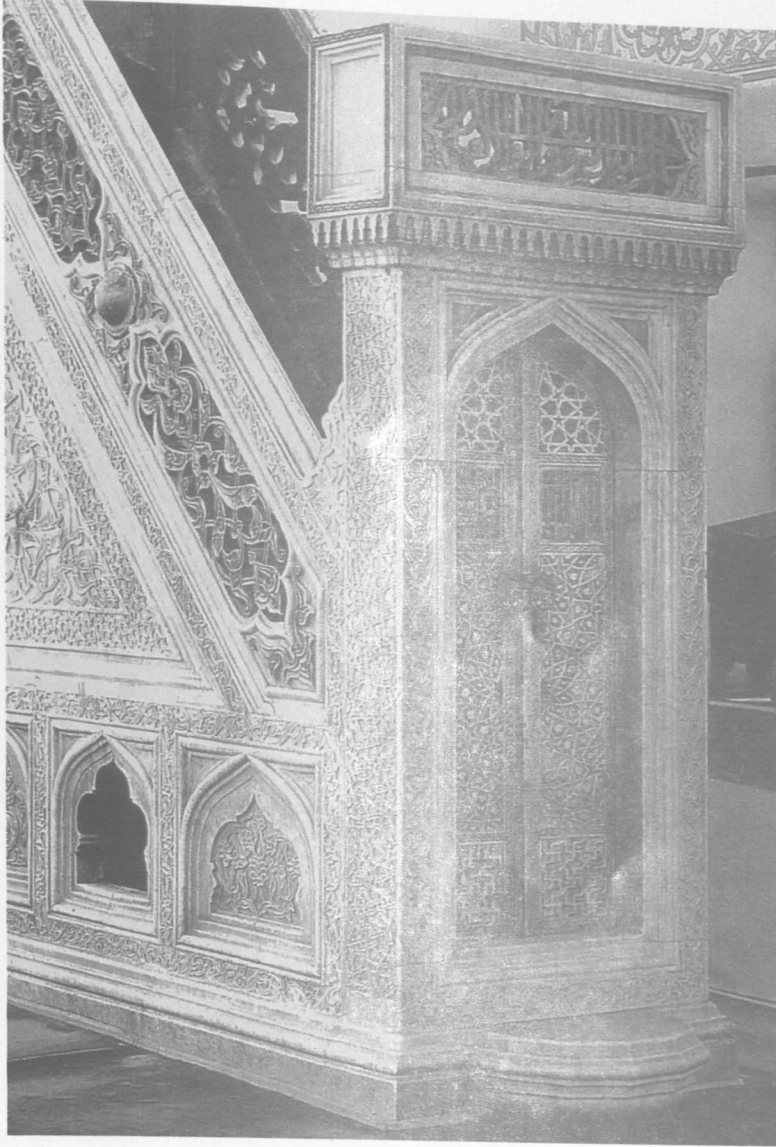
Res.3: Konya Bey Hekim Camii'nin çamurdan yapılmış yeni mihrabı.

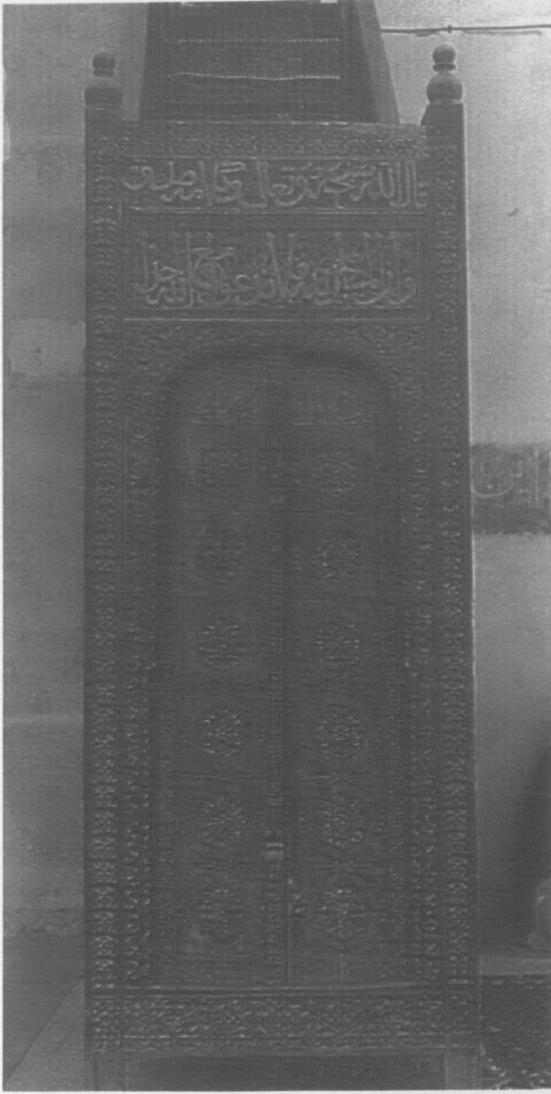
Res.8: Heinrich E. Kirchheim koleksiyonundaki halı.

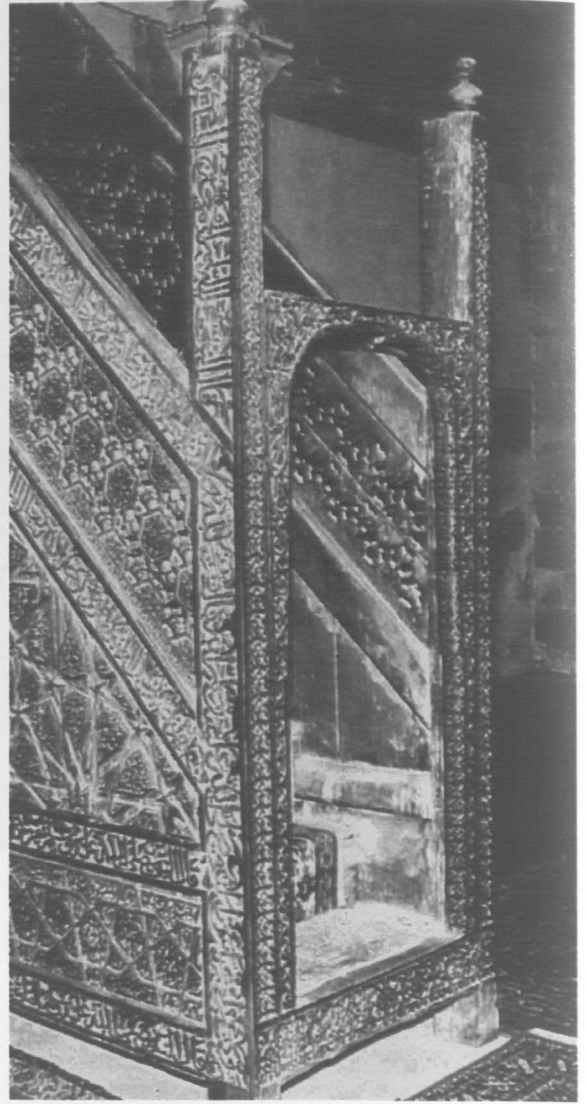
Res.10: Edirne Muradiye Camii'nin tahrip edilerek çinileri çalınan duvarlarından biri.

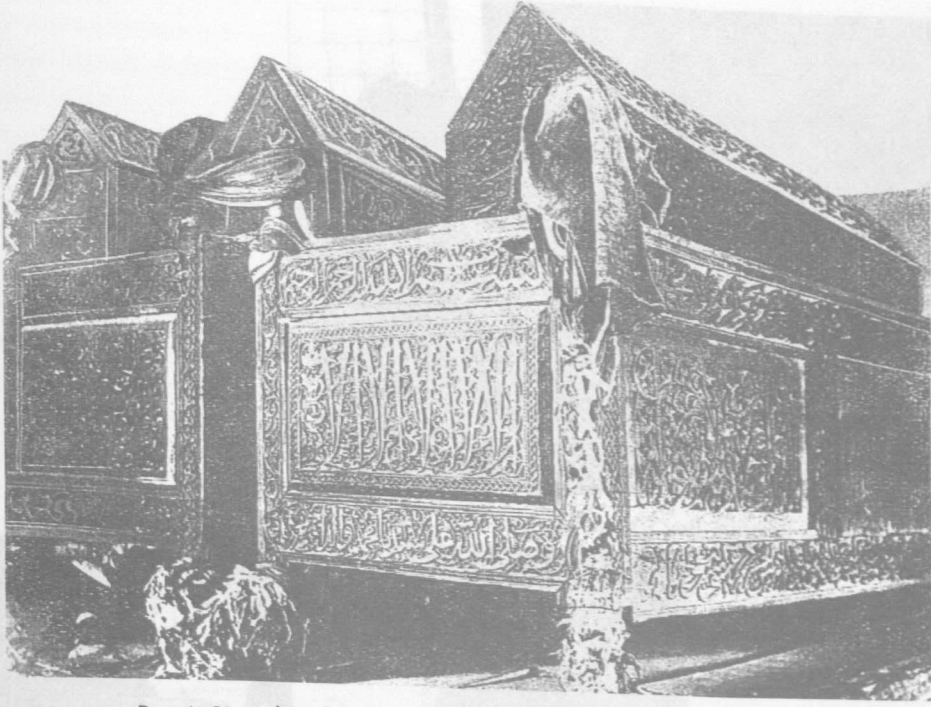
Res.11: Amasya Mehmet Paşa Camii minberinin çalınan mermer kapıları.

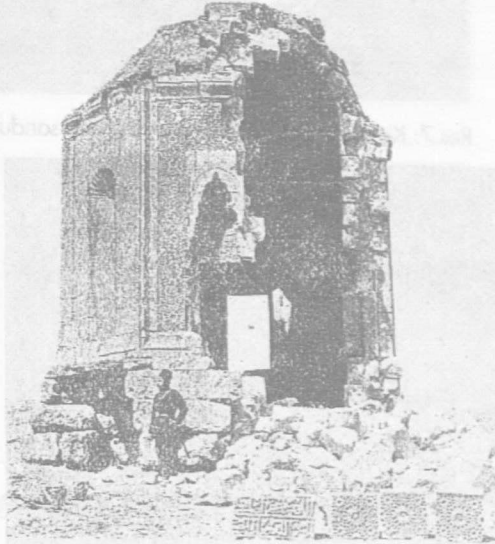
Res.12: Divriği Ulu Camii minberinin soygundan önceki ön cephesi.

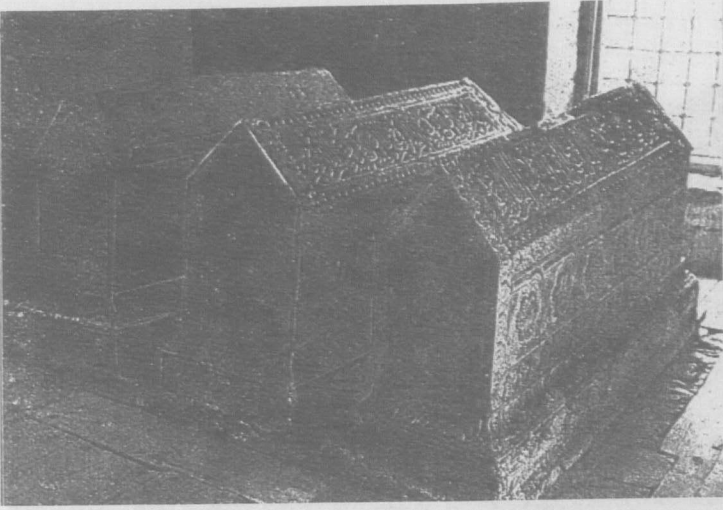
Res.13: Divriği Ulu Camii minberinin soygundan sonraki ön cephesi.

Res.4: Seyyid Mahmut Hayranî Türbesi'nin ahşap sandukaları.

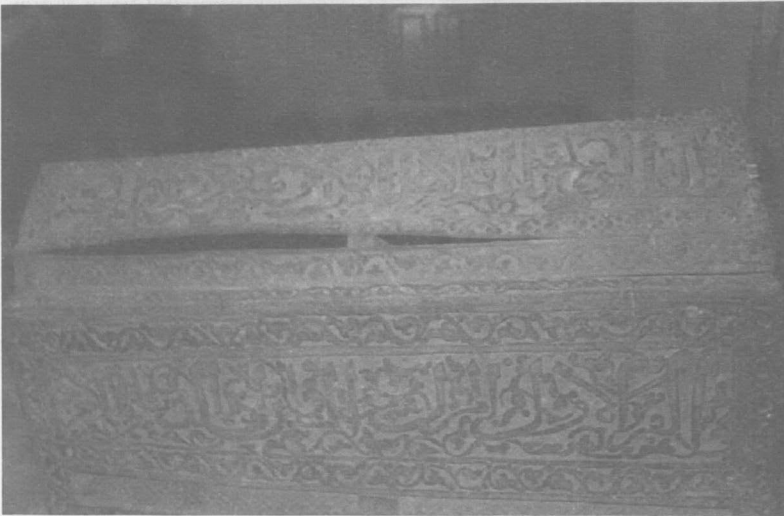
Res.5: 1906 yılında yıkılan Şahne Kümbeti.

Res.6: Karamanoğlu İbrahim Bey Türbesi'nin alçı sandukaları.

Res.7: Karamanoğlu İbrahim Bey Türbesi sandukalarının kırılıp tahrip edilmiş hâli.

Res.9: Necmeddin Yahya er-Rufai Türbesi'nin çalınan çocuk sandukası.

Dr. Gülin ÖĞÜT EKER

**Seyahatnâmelerden Hareketle Seton Lloyd ve
D. Storm Rice'nin Alanya (Alâiyya) İsimli
Kitabı Üzerine Değerlendirmeler**

Akdeniz Bölgesinde, Antalya Körfezi'nin doğu kıyısında bulunan Alanya, karaya dar bir toprak parçasıyla bitişmiş 250 metre yüksekliğindeki dik yamaçlı yarımada üzerinde bulunan bir sahil kasabasıdır. Alanya, üzerine kurulduğu yarımada şeklindeki büyük kaya, bu yarımadanın ucuna yerleştirilmiş kenarı üzerinde dik olarak duran bir satranç tahtasına benzeyen uçurumları, surları ve evleriyle, Anadolu'nun güney kıyılarında karşılaşılan en göz alıcı manzaralarından biridir.

Likyalılarca Panfilya, Eski Yunanlılarca "Gökkarga" anlamına gelen Korakesyon' (Coracesium), Bizanslılarca "Güzel Dağ" manasındaki Kalonoros, Ortaçağ Latinlerince Candelore veya Lescandelour kelimeleriyle adlandırılan bölge, Alâiyye adını, kaya parçasından ibaret olan alanı, liman, müstahkem mevki ve sayfiye halinde kullanılacak bir şehir konumuna getiren Selçuklu İmparatoru Alâeddin Keykubat'tan almıştır (Yetkin t.y.: 10).

Alanya, tarihin bilinen devirlerinden günümüze kadar çeşitli milletlere mekân olmuş bir bölgedir. İlkçağda, korsanlara üs ve depo hizmeti gören, Antiochos'un akınlarına karşı gelen, savunma alanı ve limanı ile önem kazanan Korakesyon Kalesi, Roma kumandanı Pompeius tarafından yıkılmıştır. Bu bölgede, Ortaçağ döneminde yapılan Kalonoros Kalesi, 1221 yılında Selçuklu Sultânı Alâeddin Keykubat tarafından zaptedilerek aynı yere, bugün de var olan kale ve tersane yaptırılmıştır. Önemli bir deniz üssü olan Alanya, Mısır ve Suriye ile bağlantısı bulunan bir ticaret merkezi olmuştur (İslâm Ansiklopedisi 1940: 286; Meydan Larousse 1969:269).

Alanya'nın, Selçukluların başkenti olan Konya'ya yakınlığı ve Alâeddin Keykubat'ın yaptırmış olduğu liman, bölgenin gelişmesini sağlamıştır. Uzun yıllar Selçuklu İmparatorluğuna sancaklık yapmış olan Alâiyye, XIII. yüzyıl ortalarında, Selçukluların zayıflamasından sonra, Karamanoğulları Beyliğinin idaresi altına girmiş; 1472'de de, Fatih Sultan Mehmet tarafından alınmıştır.

Sahip olduğu konum ve önem itibarıyla Alanya, çeşitli seyyahların hatıralarında da önemli bir yer tutmuştur. Alanya hakkında

yapılmış en eski ve ciddi çalışma, İbrâhim Hakkı Konyalı'ya aittir. Konyalı'nın, çeşitli seyyah ve kaptanların notlarından da alıntılar yaparak verdiği bilgiye göre, Piri Reis, Kitâb-ı Bahriye'de Ahmetçe Kalesi olarak adlandırdığı Alanya Kalesi ile ilgili şu bilgileri verir:

"... Ahmetçe derler deniz üzerine havale ada gibi bir yumru burnun üzerinde bir harap kale vardır. Ol kaleye, efrenc taifei (Kastalo Lumarde) derler, yani top hisarı demek olur. Vâkıa, top taşı misâlinde bir yumru burnun üzerinde vâki olmuştur. Mezkûr kaleden Alâiyye 20 mildir." (Konyalı 1946:43).

Eski İslâm coğrafyacılarından İbn-i Havkal, Kitab'ül Sâlik vel Memâlik adlı eserinde Alanya'yı şöyle tasvir eder:

"Rum denizi üzerinde bulunan Avlas taraflarını Kalemye denilen ve çokluğundan dolayı hakkile sınırlandırılmayına dağlar teşkil eder. Kalemye, eskiden Rumların bir şehri idi. Sonra Müslümanlar buraya geldiler. Tarsus'un bazı kapıları bu şehre nisbet edilerek "Kalemye kapısı" şeklinde anılır. Bu dağlar, sağdan ve kuzeyden denize kadar iner. Kalemye ne deniz kenarıdır, ne de yakındır. Burasını bir merhale kadar geçince, Lamus denilen deniz kenarında bir yere gelinir. Burada Rumlar gemilerinde, Müslümanlar karada oldukları halde aralarında çarpışmalar olur." (Konyalı 1946:50). İbn-i Batuta'nın, yirmi dokuz yılda tamamladığı gezilerin anlattığı seyahatnâmesinde ise, Alanya, şu ifadelerle anlatılmaktadır:

"Lazkiye'de Martalomin adında bir Cenovalının Kurkura denilen büyük gemisine binerek Türk ülkelerinden biri olan ülkeye doğru yola çıktık... Yolunda esen uygun bir rüzgârla on günlük bir yolculuktan sonra Anadolu'da ilk şehir olan Alanya limanına ulaştık. Bilâd-ı rûm denilen bu ülke, dünyânın en güzel memleketidir. Tanrı, güzelliklerini öteki ülkelere ayrı ayrı dağıtırken,

* Bu yazı, 21-22 Kasım 1997 tarihleri arasında Alanya'da düzenlenen "7. Alanya Tarih ve Kültür Semineri"nde bildiri olarak sunulmuştur.

† Eski ismi olan Coracesium'un "Gökkarga" anlamına geldiği ve burada oturanlara da "Gökkargalılar" denildiği söylenir. Gökkarga, eskilerde Alanya'da sık görülen bir kuş türüdür. Çok çeşitli renklerle güzel bir görünüme sahip olan kuşu, günümüzde, seyrek de olsa Çamyolu ve Mahmutlar yörelerinde görmek mümkündür (Yetkin t.y.: 10).

burada hepsini bir araya getirmiş. Burada, dünyânın en güzel insanları, en temiz kıyafetli halkı yaşar ve en nefis yemekler pişirilir. Tanrının yarattıkları içinde en şefkâtlı olanlar bunlardır ki, bundan ötürü "bolluk, bereket Şam'da (Suriye); şefkât ise Anadolu'dadır" denilmiştir ve bu sözle, anılan ülke halkı kastedilmiştir. Bu memleketeye geldiğimiz andan itibaren, çevredeki komşularımız, kadın olsun, erkek olsun, durumu-muzla ilgilenmeden yapamamışlardı. Burada kadınlar erkeklerden kaçmazlar ve yola çıkacağımız zaman akraba ya da hane halkındanmışçasına bizimle vedâlaşırlar, bu ayrılıktan dolayı üzüntülerini, göz yaşları dökerek belirtirlerdi.

Bu ülkedeki âdetler gereğince, ekmeğe hafta da bir gün pişirilir ve pişirilen ekmeğe haftanın öteki günlerine elverecek kadar olurdu. Ekmeğe günü, belde erkekleri sıcak sıcak ekmeğe, nefis yemeklerle çevremizi donatırlar, "Bunları size kadınlar gönderdi, sizden hayır duâ bekliyorlar", derlerdi.

Ülke halkı bütünüyle imam Ebû Hanife, Tanrının rızâsı üzerine olsun, (Hanefî) mezhebinde olup, ehl-i sünnettir. Aralarında ne kaderici, ne râfîzî, ne mutezileden, ne harici, ne de bid'ad ehli bulunmaktadır. Tanrı taâlâ hazretleri onları bu faziletleriyle üstün kılmıştır; ancak, halk haşhaş çiğnemekten çekinmez ve bunda kaçınılacak herhangi bir şey görmez.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Alanya, deniz kıyısında bir şehir olup, ahalişi Türkmendir. Kâhire, İskenderiye ve Suriye tüccarları bu şehre gelip alış veriş ederler. Kerestesi pek bol olmak itibarıyla buradan yüklenen hamule, İskenderiye, Dimyat ve öteki Mısır limanlarına gönderilir. Limanın üzerinde sağlam ve haşin bir kale vardır ki, büyük Sultan Alâeddin-i Rumi'nin eseridir. Bu şehirde belde kadısı Celâleddin-i Erzincani ile tanıştım. Cuma günü benimle birlikte kaleye çıkarak namazı edâ etti. Bana ikramda bulundu ve bir yemek verdi. Babası, Sudan şehirlerinden biri olan Mali'de ölmüş bulunan Ruceyhani'nin oğlu Şemseddin de ayrı bir ziyâfet tertip etti.

Cumartesi günü Kadı Celâleddin'le birlikte atlanarak Alanya Beyi olan Karamanoğlu Yusuf Beğ'le görüşmek üzere yola çıktık. Beğ/Bey, Melik/Hükümdar demektir. Beyin konağı şehirden

on mil uzakta bulunmakta idi. Adı geçen beyi, sahilde, bir tepenin üzerinde yalnız başına otururken bulduk. Vezirleri, komutanları daha aşağıda, askerleri ise sağ ve sol taraflarında yer almışlardı. Bey'in saçları siyaha boyanmış idi. Kendisini selâmladım. Bana nereden geldiğimi sordu. Sorularını cevaplandırdıktan sonra yanından ayrıldım. Bir miktar ihşanda bulundu" (İbn-i Batuta 1971:3-5).

Evliyâ Çelebi 1671/72'de Alanya'ya geldiği zaman burası, Adana Beylerbeyi'ne bağlı bir paşa tarafından idâre edilen sancağın başşehridir. Bu sancak, harap ve metrûk Alara kalesini ve aynı isimdeki altmış-yetmiş evlik küçük köyü de içine almaktadır. Alanya kalesi, ihtişamının çoğunu ve eski önemini kaybetmiş olmasına rağmen, eteğindeki dağınık şehirlerden tamamıyla ayrı tutulmuştur. İçinde muhafızları bulunan iki kale vardır: İç-kale ve Ehmedek. Her iki kale de, uzun sürecek bir kuşatmaya dayanacak kudrettedir. Sivil halkın, bu askerî tesislere girmesi yasaktır. Evliyâ Çelebi, bilhassa, bir dizdar ve kırk kişiden ibâret daimî bir garnizonu olan Kızıl Kule'ye hayran kalır; burası, iki bin kişiyi barındıracak kapasitededir.

Orta-Hisar'da Kânunî Süleyman'ın yaptırdığı ve içinde cuma namazı kılınan bir tek câmiî, şehrin aşağı kısmında da Bedrüddin Câmîî vardır. Bütün şehirde onaltı mihrap bulunur. Kalenin içinde ayrıca altı mektep, iki medrese, iki han ve yılın altı ayında faaliyet gösteren bir de hamam mevcuttur. Yüzelliye yakın dükkânın hepsi malla dolu olduğu hâlde, merkezî kapalı bir çarşısı yoktur. Sayıları aşağı yukarı üç yüzü bulan rumların kendilerine ait bir mahalleleri vardır.

Çelebi, kale içinde iki cami ile ondört mescit, iki medrese, altı sübyan mektebi saymıştır. Kızıl Kulenin önündeki bu mescide "Ak Mescit", "Çarşı Mescidi", "Kale Altı Mescidi" adları da verilir (Konyalı, 1946:285).

Konyalı, 1946 yılında neşrettiği Alanya isimli kitabında, Bofor'un "Karamania"sında bu şehir hakkında şu ifâdelerin yer aldığını söyler:

"Alâiyye'den doğuya doğru dümen kırdık. Sekiz kadar köy ve kasabanın önünden geçtik. Düzlükteki dik tepeler üzerinde evleri ve surları bazen kesme, bazen gayrı muntazam taşlarla yapılmış olan bir yere geldik. Her halde burası

Istrabon'un Sedra veyahut Syedra dediği şehir olacaktır. Burası Alâiyye civârında görülmesi lâzım bir yerdir. Küçük bir kayalık yarım ada, tepesi eski ve yeni zamanların harabeleri ile dolu. Kayalar arasında bir de koyu var, ama gemilerin barınmasına müsait değildir. Burada birkaç kilise harabesi gördük. Berzahın ortasında 10-12 kadem uzunluğunda üstlerinde ikişer, üçer, dörder kitabe bulunan bazı mermerler bulduk. Fakat bunların hiçbirisinde şehir adına rastlamadık. Bu şehirde Roma hükümdarlarından II imparator ve imparatoriçe para bastırmıştır ki, bu da şehrin Romalılar zamanında Alanya ilçesi sınırları içinde şehirlerin hepsinden büyük olduğunu gösterir" (Konyalı 1946:43).

Bu derece zengin bir tarihî geçmişe sahip bulunan Alanya, aynı zamanda Selçuklu mimarisinin en güzel örneklerini de taşımaktadır. İslâm mîmarisinin daha iyi anlaşılması ve kıymetlendirilmesi için, Küçük Asya'daki Selçuklu anıtlarının incelenmesi zarureti vardır. Bu iş en verimli şekilde, her biri bir bölgenin anıtlarını inceleyen monografik seriler halinde gerçekleştirilebilir. Bu amaçla Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, 1953 yılında, Alanya'da bir araştırma projesi başlatır. Seton Lloyd ve D. Storm Rice başkanlığındaki araştırma ekibinin topladığı bilgiler, 1958 yılında aynı enstitüsü yayınları içinde Londra'da; 1964 yılında da Ankara'da basılır. Türk Tarih Kurumu yayınları arasında çıkan bu çalışma, A4 ölçülerinde yetmiş altı sayfalık bir kitaptan oluşmaktadır.

Arkeoloji, mimarlık, fotoğrafçılık gibi bir çok alandaki uzmanın katkılarıyla hazırlanan 'Alanya ('Alâ'ıyya)' isimli kitabın önsözünde, Alanya'nın coğrafi ve tarihî konumu ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Bölgenin sahip olduğu tarihî ve mimarî önem, Alanya Kalesi, Surlar, Kızıl Kule, Tersane, Ehmedek, Er Kapı, Süleymâniye Câmii, Han ve Bedesten, Akşebe Türbesi, İç Kale, Bizans Kilisesi, Fener, Darphane, Manastır, Şarapsa Hanı, Alara Hanı gibi eserlerin mimarî özellikleri, kesitleri gösteren plânlar üzerinde anlatılmıştır. Ayrıca, bu tarihî eserler arasında bulunan kitâbelerle ilgili geniş bilgi verilerek sahip oldukları tarihi önem vurgulanmıştır. Bu kitâbeler, eski yazı üzerinde çalışan mütehasşısalar için olduğu kadar, İslâm yazı sanatının estetik değeri açısından da büyük

önem taşır. Kitabın sonunda yer alan, bu bilgileri estetik açıdan destekleyen on altı sayfalık "Levhalar" bölümü ise, bilgilerin görsel olarak takviye edilmesini sağlamıştır.

Eserde verilen bilgiye göre², hisarın, üzerinde inşa edilmiş olduğu dağlık burun 800 m²'den biraz daha büyüktür ve denize doğru uzayan çıkıntı hemen hemen tam güney istikâmetini göstermektedir. Kayaların birdenbire dik bir şekilde denize indiği güney-batı köşesinde yükseklik 260 m.'yi geçmektedir. Bu kayalar, yükseklikleri azalarak sarp bir halde güney ve batı yüzlerde devam ederken, doğu ve kuzey yüzlerde deniz seviyesine inişleri yumuşak meyiller ve setler halindedir. Güney-batı köşesindeki tepenin çok aşağısındaki bir seviyeden başlayan uzun burun, denize doğru 300 m. kadar diagonal olarak uzanmaktadır. Doğü kısmındaki sığ bir koy, daha önceki çağlarda olduğu gibi Selçuklular zamanında da liman olarak kullanılmış, karadan burnun güney yarısını kapatmak üzere uzayan ve en yüksek noktasında bir iç-kale bulunan surlar manzûmesiyle muhafaza altına alınmıştır.

Kuzey taraftan limana hâkim olan, Kızıl Kule adı ile tanınan büyük sekizgen yapı, surların en çok göze çarpan parçasıdır. Kızıl Kule, zeminde çapı 29 m. olan ve doğu yüzde, üzerinde bulunduğu setten mazgallar arasındaki siperliklere kadar yüksekliği azamî 33 metreyi bulan sekiz köşeli bir yapıdır. Zemin katı seviyesinde bir girişi bulunan batı yüzünden, doğudaki sete doğru 7 metrelik bir düşüş vardır ki, bu düşüş, yapının üzerinde bulunduğu ana-kayanın meyline uymaktadır. Yapının, dıştan gayet basit olarak görünüşü, içeride oldukça karışık bir plânın uygulandığını aksettirmekten çok uzaktır. En üstteki mazgal dişleri hariç olmak üzere, yapının mevcut beş katı - zemin kat, birinci kat, asma kat, açık kat ve açık teras - müdafaa sistemini sıra ile beş kata göre ayarlamak imkânını vermiştir. Büyük bir su sarnıcı merkezi, ayağın üst kısmına birleştirilmiştir. Kızıl Kule mimarı (veya ustası)'nın ismi, kulenin kuzey cephesinde bulunan bir kitâbede yazılıdır. Mimarın soyadı olan el-Halebî, kendisinin Suriyeli olduğunu anlatmaktadır.

² Bu bölümdeki bilgiler, Seton Lloyd ve D. Storm Rice'nin "Alanya" ('Alâ'ıyya) isimli kitabından alınmıştır (Lloyd-Rice 1964 10-49).

Alâeddin'in kardeşi, I. İzzeddin Keykâvus için Sinop'ta 612 (1215)'de inşâ edilen aynı cins bir yapının da aynı isimde bir kimse tarafından yapıldığı bilinmektedir.

Bir deniz üssü olan tersanenin üstü, hava tesirlerinden korunmak üzere kapatılmıştır. İçi büyük gemilerin emniyetle ve oldukça gizli bir şekilde inşâ edilmesine müsaittir. Beş tonozlu bölmeden ibaret olan yapı, takriben 57 m. uzunluğunda ve en çok 40 m. derinliğindedir. Bu bölmeler ara duvarlarıyla ayrılmışlardır ki, bunların her biri sivri kemerlerle nihayetlenen dört kemerle ana tonozun üzengi taşına ulaşır. Bu kemerler, tonoz çıkıntılı şeritlerle takviye edilmiş olup, küçük konsollarda nihayetlenir. Tonozda ışık menfezleri vardır; bunlar bölmelerde ikişer veya dörder tane olarak açılmıştır. Deniz, bugün galerinin dört metre kadar içine girebilmektedir; arkada kalan kısımda temiz çakıl taşları yığılıdır. Tersane bugün, Alanya'nın hala gemi inşaatı ticaretinin merkezi olma durumunu muhafaza etmektedir. Balıkçı gemileri burada suya indirilmekte ve yine burada havuzlanmaktadır.

Esas müdafaa hattı, Kızıl Kule'den itibaren, batıya doğru gelişi güzel zikzaklar çizerek yükselir ve nihâyetindeki eski bir Helenistik devir kalesi üzerinde inşâ edilerek Ehmedek diye anılan yapılar grubuna bağlanır. Ehmedek, her biri üçer kuleli, iki ayrı tahkimat grubundan meydana gelmiştir. Selçuklu öncesi kale duvarlarının bitimini gösteren güney grubu, aynı karakterdeki bazı Helenistik bina kalıntılarının üzerine inşâ edilmiştir. Bu bölüm, üzerine Ehmedek'in kurulmuş olduğu kaya ile iç-kale arasında bulunan bayırı işgâl etmektedir. Burası, gerek Selçuklular ve gerekse Osmanlılar zamanında, şehrin merkezini teşkil etmiş olmalıdır.

Eski Selçuklu kalıntıları üzerinde, muhtemelen XVI. yüzyılın ortalarına doğru inşâ edilmiş olan Süleymaniye Camii burada bulunmaktadır. Süleymaniye Camii'nin arkasında, tonozlu en az kırk dükkandan meydana gelmiş büyükçe bir çarşının kalıntıları ile onun batısında Riefstahl'in "han", İ.H. Konyalı'nın ise, Evliya Çelebi ile hem-fikir olarak "bedesten veya kapalı çarşı" dediği münakaşalı bir yapı vardır. Bunun da arkasında Mecdüddin Sarnıcı diye isimlendirilen, dikkati çekecek derecede geniş, tonozlu bir su ile sarnıcı

bulunmaktadır. Yukarı şehrin kapısına doğru yokuş biraz daha çıkılınca küçük bir yapı olan Akşebe Türbesi görülmektedir.

Bir tepeyi kaplayan bu grubun arkasında, dağın kayalık kısmı, keskin bir şekilde denize inmektedir. Kuşatma duvarı ise, güneye dönerek İç Kaleye doğru tekrar yükselmeye başlar ve büyük kaya blokunun güney yüzünde kayaların kenarından geçerek limana doğru döner (Lloyd-Rice 1964:10).

Kalenin İç-Kale olarak isimlendirilen kısmı ise, kayanın en yüksek bölümünü oluşturmaktadır. Kapladığı arazi, gayri muntazam bir dörtgendir. Uzunluğu 180 m., güney tarafından 150 m. olan genişliği ise, kuzeyde çok daha daralmaktadır. İç-kalenin esas yapıları, yüksek sur duvarlarına dayatılarak üç cephede gruplandırılmıştır; dördüncü veya batı kenarında ise, daha tâli bir sur kâfi gelmiştir. Zira, bu kısmın gerisinde kaya dimdik bir şekilde biraz aşağıda denize inmektedir. İç-Kale'nin orta kısmına yer alan ve bugün hâlâ sağlam bir hâlde bulunan en güzel göz alıcı yapılar, tuğladan inşâ edilmiş çok büyük tonozlu iki su sarnıcıdır. Bunlardan birinde, binlerce litre su birikmekte ve sarnıç günümüzde de kullanılmaktadır.

Lloyd ve Rice'nin, dikkate değer buldukları bir husus da, hisarın içinde ilk defa küçük bir Bizans kilisesinin göze çarpması ve hisarın inşâ edildiği târihten çok önceleri binânın burada mevcut olup Selçuklular devri süresince de hâkim mevkide kalabilmesidir. Kilise haç şeklinde olup ilk defa Riefstahl'in işaret ettiği gibi, daha önceki bir devirde yapılmış çok daha büyük bir dinî yapının o devre kadar kalmış olan mihrâbı üzerine inşâ edilmiştir.

İç Kalenin güneydoğu köşesine yakın olan ve Selçuklu Hamamı ismini taşıyan harap bir bina, bunun tam güneyinde kuşatma duvarının güney ucunda hâkim bir yerde modern bir fener, şimdiki çip yolunun nihâyetinde küçük bir mescit ve eski Helenistik duvardan arta kalan sondan bir evvelki kulenin harabeleri üzerine inşâ edilmiş bulunan ve Arap Evliyası tesmiye edilen ilgi çekici küçük Bizans Kilisesi, İç Kalenin civarında bulunan diğer yapılarıdır.

Eserde, yarımada dışında kalan yapılardan da bahsedilmektedir. Alanya'da kalenin

içerisinde, bugüne kadar intikal eden ev harâ-belerinin gerek büyüklük ve gerekse zerâfet bakımından, senenin muayyen mevsimlerinde burada kalan Selçuklu idarecilerinin ikâmetine lâîk olmadıkları görülmektedir. Gerçekten, Kale'nin içi akarsu ve buna benzer birçok unsurdan mahrum olduğu için, sivil halkın yaşamasına pek elverişli değildir; onlar civardaki koruluk ve meyve bahçelerinde yaşamayı tercih etmişlerdir. Burada, içinde arkadaki dağlardan gelen bol sulu çay ve derelerle temiz kaynaklar bulunan alçak, fakat müdâfaası kolay vadiler vardır. Bu vadilerden birinde, önemli bir ırmak olan Dim Çayı akmaktadır. Bu çayın hemen yanında kurulan Oba köyü civarında, buranın XIII. ve XIV. yüzyıllarda önemli bir iskân yeri olduğunu gösteren belgeler mevcuttur.

Oba köyündeki en tesirli yapı küçük Selçuklu Medresesidir. Tamamen harap bir vaziyette olmasına rağmen, bazı ilgi çekici mimarî özelliklere sahiptir.

Oba köyünden üç kilometre ötede bulunan Gülefsen'de, bir kaynağa nazır taş köşkün harabeleri mevcuttur. Gülefsen yakınındaki Has Bahçe'de de, aşağı-yukarı bu köşke benzer bir yapının sarnıca tahvil edilmiş şekli göze çarpmaktadır. Has Bahçe'de aynı zamanda bir çeşit tahkimattan arta kalmış harap bir kule vardır. Gülefsen'de daha iyi korunmuş durumda iki yapı vardır. Birincisi İ.H. Konyalı'nın Karamanoğlu Yusuf Bey'in oğlu Alâüddin Bey'e ait olduğunu yazdığı kubbeli küçük türbedir. Okulun yanında bulunmuş olduğu 775 (1373) tarihli bir kitâbenin bu türbeye ait olduğunu ve kapı üstünde büyümüş olan bir ağacın bu kitâbeyi yerinden düşürmüş bulunduğunu ilâve etmektedir. İkinci yapı ise, ilk yerini muhafaza eden kitâbesine göre, Karamanoğlu Mahmut Bey zamanına tarihlendirilmiş olan câmiidir.

Alanya'yı devletin başşehri Konya'ya bağlamak amacıyla I. Alâüddin tarafından açtırılmış olan Selçuklu devri karayolu, sahil boyunca batıya doğru yol alarak ilk uğrağını Şarapsa'da yapmaktadır. Hanın iç kısmı moloz taşlarla örülmüş tek bir tonozla örtülüdür ve muntazam iri taş bloklardan ibaret destek kemerler aracılığıyla dokuz kısma bölünmüştür. Hanın kuzey ve güney yüzlerinde bu kemerlerin tesadüf

ettiği yerlere çıkıntı yapan dayanak ayakları ve bunların aralarında kalan boş kısımlara da mazgal pencereleri gibi şevli açıklıklar yerleştirilmiştir. Yolculara yegane rahatlığı, hayvanların bırakıldığı döşeme seviyesinden 30 cm. kadar yüksekte yapılmış bir sıra toprak setler temin eder. Yapının doğu ucuna bitişik 4.50 x 2.00 m. ölçüsünde küçük dikdörtgen bir oda vardır; içinde bulunan mihrap ile tezyinatlı kapısı üzerinde yer alan kitâbesinden özel bir mescit olduğu anlaşılan bu oda çapraz tonozla örtülüdür. Şarapsa Han'ın kuzey cephesinin ortasında yer alan portali, bizzat Alanya Hisarı'nda mevcut bütün mimarî parçalardan çok daha gösterişli bir yapıdır.

Tanıtımını yapmaya çalıştığımız Alanya isimli bu kitap, Selçuklu İmparatorluğu, Selçuklu mimarisi ile hat sanatının, günümüze kadar korunarak gelebilmiş çarpıcı ve güzel örneklerini yansıtmaktadır. Herhangi bir bölge veya yöre insanları ile ilgili araştırma yaparken, o bölgenin coğrafî, tarihî, kültürel ve sosyal konumu, çalışmamızın ana iskeletini teşkil eder. Tarihî ve kültürel geçmişe dayandırılarak yapılan çalışmalar, sebep-sonuç ilişkisini açıklamakta son derece güvenilir ve geçerli bilgiler elde etmemize sebep olur. Tarih, geçmişle bugünü birbirine bağlayan bir köprüdür.

"Gerçek tarihin" dokusu, konuşmalarımız, inançlarımız ve kurumlarımızla örülüdür. Kuramsal olarak düşünebildiğimiz herşeyin tarihi vardır ve tarihe aittir; sadece krallar, savaşlar, ekonomik güçlerin değil, giysiler ile baştan çıkartmanın, satranç oynamanın, matematik ile sözcüklerin anlamının, askerî strateji ile yıllanmış şarapların, kıtaların hareketi ile ayın yüzeyinin, bunların hepsinin de bir tarihi vardır. Bu konuların hepsi birbiriyle ilgilidir. Hepsi, insanlık tarihinin, hatta yıldızlar tarihinin parçalarıdır; zira Filozof William James'in şu sözleri, insanı insan yapan en büyük gücün, tarih olduğunu vurgulamaktadır:

"Tarihsel özellikleri ile öğreterek hemen herşeye insanî bir boyut kazandırabilirsiniz. Varlıklarını borçlu oldukları dehaların birbirini izleyen buluşlarına göndermeler yaparak öğretildiğinde, jeoloji de, ekonomi de, mekanik de beşerî bilimlerden sayılır. Böyle öğretilmediğinde, edebiyat bir gramer bilgisi, sanat bir albüm, tarih bir takvimli belgeler yığını, doğa bilimleri for-

müller, ağırlıklar ve ölçüler dizisi olmaktan öteye geçmez." (Barzun-Graff 1973:9).

Bir toplumun tarih bilincini kaybetmesi uygarlıktan vazgeçmesi ile eş değerdedir. Tarihi fikirlerle, hayallerle yaşarız; duygularımız, millî varlığımız bunları yeniden üreterek devam eder. "Bir anlamda bütün insanlar tarihidir".

Geçmişini bilmeyen bir milletin geleceği ile ilgili güvenilir bir çalışma yapması mümkün değildir. Bir insanı toplumu ya da olayı ele alırken, millî kültür dediğimiz (Günay 1987:29), gelenek, görenek, inançlar, el sanatları, halk mutfağı, mimarî gibi, bir milleti millet yapan unsurların tamamının bir bütün olduğu unutulmalıdır. Halk bilimi adını verdiğimiz bu kültür unsurlarının tamamı, insan merkezli çalışmaların temelini oluşturmaktadır.

Alanya'nın gerek tabiat güzellikleri, gerek iklimi ve gerekse arkeolojisi, dünyanın en önemli turizm merkezlerinden biri olmasını sağlamıştır. Batının herkesçe bilinen tanınmış turizm merkezlerinden bakan insanlar, bu beldedeki eşsiz görüntüler karşısında yeni heyecan ve meraklarını tatmin kaynakları bulabilirler.

Bu güzelliklere, yalnız zamanımız insanları değil, yüzlerce, binlerce yıl önce yaşayan şahsiyetler de hayran kalmışlardır. Ünlü seyyahlarımızdan Evliyâ Çelebi ve İbn-i Batuta'nın bu belde için asırlar önce söyledikleri ibâreler, F.Rıfkı Atay'ın "Alanya'yı görmeli; görmeden ölmemeli!" sözüyle daha da anlam kazanmaktadır. Anadolu'nun, tarihî eserleriyle en iyi korunmuş Selçuklu şehirlerinden biri olan Alanya, bugün, Türkiye'nin tabii güzellikleri açısından en şanslı, canlı ve hareketli turizm merkezlerinden biridir. Alanyalılar da, böylesine köklü, sağlam bir tarihî geçmişe ve tabii güzelliğe sahip olmanın haklı gururunu her zaman taşıyacaklardır.

KAYNAKLAR

1. *Antalya İl Yıllığı*, Antalya, 1967.
2. Jacques Barzun - F. Henry Graff, *Modern Araştırmacı*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları: 33, Ankara, 1993.
3. S. Fikri Erten, *Antalya Vilâyeti Târîhi*, İstanbul, 1940.
4. Evliyâ Çelebi *Seyahatnâmesi'nden Seçmeler I-II*, Millî Eğitim Basımevi, 1000 Temel Eser, İstanbul, 1971-72.
5. Prof. Dr. Umay Günay, *Folklor Nedir?*, *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı*, HAGEM, Ankara, 1987.
6. İbn Batuta *Seyahatnâmesi'nden Seçmeler*, Hzl.: İsmet Parmaksızoğlu, Millî Eğitim Basımevi, 1000 Temel Eser, İstanbul, 1971.
7. *İnönü Ansiklopedisi*, I. Cilt, Ankara, 1946.
8. *İslâm Ansiklopedisi*, I. Cilt, İstanbul, 1940.
9. İbrâhim Hakkı Konyalı, *Alanya (Alâiyye)*, Ayaydın Basımevi, İstanbul 1946.
10. Seton Lloyd, D. Storm, *Alanya ('Alâiyya)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: 6, Ankara, 1964.
11. *Meydan Larousse*, I. Cilt, İstanbul, 1968.
12. Dr. Mehmet Önder, "Alâiye-Alanya", *Türk Folklor Araştırmaları*, no: 255, yıl: 19, cilt: 11, Nisan, 1968.
13. Prof. Dr. Osman Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1965.
14. Hâşim Yetkin, *Dünden Bugüne Alanya*, Özyalçın Limited Şirketi, Alanya, t.y.

Sadi BAYRAM

**Ankara Etnografya Müzesi'nde Bulunan
Silsile-Nâme**

Türk kültür tarihi incelendiği zaman, diğer uluslar gibi Türk milletinin de soya, büyüklerine önem verdiği görülmektedir¹. Bir kişinin yaptığı cesurane fedâkarlık, bir sülâleyi bir kaç asır şöhret yapabilir. Türk, Türük, Oğuz Han, Alpertunga veya diğer adıyla Afrazyap, Bilge Kaan, Selçuk Han, Alparslan, Süleymanşah, Osman Gazi tarihimize altın harflerle imzalarını atmış devlet büyüklerimiz olup, sülâleleri asırlarca milletimize egemen olmuşlardır. Diğer taraftan Karamanoğulları, Hamitoğulları, Eratna, Dülkadiroğlu, Aydınoğulları, Candaroğulları, Taceddinoğulları, Bayramoğulları, Köprülü sülâlesi, Dürrizadeler v.b. isimler ile, ün yapmış diğer isimler, yıllarca tarihin sayfalarında yer almış kişilerdir.

Hicaz yöresinde Haşimiler², daha sonra Emeviler, daha sonra Abbasiler Orta-Doğu'ya hükmetmiş olup, bugün de Arap emirlikleri ve krallıkları sülâle geleneğini hâlâ sürdürmektedirler. Misal olarak Suudi Arabistan, Ürdün, Kuveyt, Katar, Bahreyn krallık ve emirlikleri gösterilebilir.

Ülkemizde günümüz politikacılarında da sülâle geleneği hasıl olmamış mıdır? Yakın tarihimize bakacak olursak, İnönü, Menderes, Bayar, Özal, Türkeş gibi isimler derhal karşımıza çıkmaktadır.

1995 yılında kaybettiğimiz Vehbi Koç'un ailesi, rahmetle andığımız, rubâileri ile de meşhur şair, eski Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinden emekli Büyükelçi Fuat Bayramoğlu Hacıbayram³ soyuna dayanır.

Kültür tarihimizde Şeyh⁴ soyundan ve peygamber soyundan gelen isimler oldukça çoktur. Peygamber soyundan gelen kişilerin secereleri takip edilmek üzere Osmanlı Döneminde "Nakib'ül eşraflık⁵" müessesesi kurulmamış mıdır? Bektaşilerde ve Alevilerde de dedelik müessesesi devam etmemekte midir?

Bugünkü Doğu Anadolu'muzdaki feodal yapı, aşiret geleneğini XXI.yüzyıla girerken hâlâ sürdürmekte olup, Güney-Doğu Anadolu'da bir söz vardır "Kürt dinsiz olabilir, ama beysiz olmaz!...".

XIX.yüzyıldan itibaren örnek aldığımız günümüzün Avrupası, yani Batı ülke hanedanları, hep birbirlerinin akrabasıdır. Onlarda da kont,

¹ Ebül Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü)*, Tercüman 1001 Temel Eser, No.33; Emel Esin, *Son Çağatay Devrinde Doğu Türkistan'dan Resimli Bir Han Sılsile-nâmesi* (Prof. Zeki Velidi Togan'ın İran'da Bulduğu Bir Yazma), *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C.V, İstanbul 1973, s.171-204.; Sadi Bayram; *Kaynaklara Göre Güney-Doğu Anadolu'da Proto-Türk İzleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1989, s.37-57

² The Role Of The Sâdât/ Aşraf in Muslim History And Civilization - Il Roulo Dei Sâdât/ Aşraf Nella Storia e Civiltà Islamiche, Proceeding Of The International Colloquium, Roma 2-4/3/1998, *Oriente Moderno*, C.XVIII (LXXIX) II, 2-1999.

Bu Kolekyumda verilen bildiriler ise şunlardır :

Ali Rafi'i Alâmarvedasti ; L'origine della Niqâbat al-Asraf nella storia dell'Islam, p. 297-322

Syed Fard Alatas; The Tariqat al- 'Alwiyyah and the Emergence of the Shi'i School in Indonesia and Malaysia, p. 323-339

Mohamed El-Aziz Ben Achour, Les Sarifs â Tunis au temps des Deys et des Beys (XVIIe-XIXe siècle), p. 341-350.

Laura Bottini, Les descendants du Prophète â Homs; notes en marge, p. 351-373.

Daniela Bredi, Sâdât in South Asia: the Case of Saayyid Abû 'l-Hasan Alî Nadwi, p. 375-392.

Gabriele Vom Bruck, The Zaydi Sâdah of the Yemen: The Temporalities of a Religious Tradition, p. 393-411.

Jean Calmard, Une famille de Sâdât dans l'histoire de l'Iran: Les mar'ast, p. 413-428.

Leonardo Capezone, The Alids, scientific Knowledge and historiographic Concerns, with special Reference to Astronomy, p. 429-439.

Wasim Dahmash, On Sâdât Role in medieval Ramlah, p. 441-449.

Ahmed Elaouani-Cherif, La famille al-'Awânî-Sarif de Qayrawan, p. 451-456.

Al-Sayyid Ahmad Eshkevari, La salvaguardia della dignità (karâmah) dei Sâdât, p. 457-461.

Al-Sayyid Sâdiq Al-Husaynî Ahmad Eshkevari, Sugli appellativi (alqâb) dei Sâdât, p. 463-471.

Halima Ferhat, Chênifisme et enjeux du pouvoir au Maroc, p. 473-481.

Axel Havemann, Some Reflections on the Problems of Research on Asraf. Examples from 10 th and 11 th century Syria, p. 483-490.

Yüsuf Al, Khoel, Abû'l-Qâsim al-Hû'i, p. 491-500.

Alexander Knysh ; I Sâdât nella storia: saggio critico sulla storiografia hadramita. P. 501-511.

Al-Sayyid Mahmûd Al-Mar'asî Al-Nagafî, L'Âyat Allâh al-'Uzmâ al-Mar'asî al-Nagafî, massimo genealogista contemporaneo. Una panoramica sugli studi di 'ilm al-nasab, p. 513-539.

Kazuo Morimoto, The Formation and Development of the Science of Talibid Genealogies in the 10 th & 11 th Century Middle East, p. 541-570

Muhammad Şafûh Murtada, Sul ruolo storica dei Sâdât tra sunnismo e sciismo, L'esempio dei Murtada e dei Hamzah, p. 571-575.

Andrev Newman, The Role of the Sâdât in Safavid Iran: Confrontation or Accomodation?, p. 577-596.

kontes, baron, barones, prens, prenses gibi ünvanlar, günlük gazeteler ile magazinlerde gözümüze çarpar durur. İngiltere parlamentosundaki Lordlar Kamarası bunların diğer bir versiyonu değil midir?... Bu ünvanları almayan asker ruhlu, gözüpük insanlar da asırlarca şövalyelik ünvanı peşinde koşmamış mıdır?...

Kültür tarihimize bakacak olursak, önemli görevlere gelen devlet adamlarının veya bazı büyüklerimizin, sülâlelerini, ya meşhur bir kişiye, ya da bir din büyüğüne veya Peygamberlere dayamaya ihtiyaç duyduklarını görürüz. Bu geleneğin, Türk kültür tarihinde oldukça eski olup, en az XII. yüzyıla kadar ineceğini düşünüyoruz. Orta Doğu'da ise daha önceki asırlara kadar indiğini söylemek mümkündür. Ancak, belgeler günümüze ulaşmamıştır. Elimizde bulunan eserlerin adı üç grupta toplânmaktadır.

1. Zübdetü't-Tevarih adı verilen eserler,
2. Subhatu'l-Ahbâr adı verilen eserler,
3. Silsile-nâmeler⁴.

Subatu'l Ahbar adı ile anılan " Haberler Tesbihi " anlamına gelen eserler ile Silsile-nâmeler birbirlerinin tamamen aynıdır. Minyatürlü veya minyatürsüz olabilirler. Zübdetü't-Tevarihler ise, şifahî tarihin bir özetidir.

Bunlardan sadece madalyon içinde minyatürlü olanları sıralayacak olursak:

1. İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine 1324 numaralı Zübdetü't-Tevârih,
2. İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine 1591 numaralı Silsile-nâme,
3. İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine 1624 numaralı Zübdetü't-Tevarih,
4. İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine A-3110 numaralı Silsilenâme,
5. İrlanda-Dublin, Chester Beatty Library, T. 423 numaralı Zübdetü't-Tevarih,
6. Avusturya-Viyana, National Bibliothek AF.17 numaralı Silsile-nâme,
7. Avusturya-Viyana, National Bibliothek AF.50 numaralı Zübdetü't-Tevarih,
8. Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi K.4 numaralı Silsile-nâme,
9. Ankara Etnografya Müzesi 8457 numaralı Silsile-nâme,

10. Amerika Edwin Binney Koleksiyonunda bulunan Silsile-nâme,

11. Almanya Karlsruhe Müzesi 241 numaralı Silsile-nâme,

12. İngiltere Londra, el-Halil-i Koleksiyonunda bulunan Silsile-nâme,

13. Kuveyt, El-Sabah Koleksiyonunda bulunan Silsile-nâme, 244x167 mm., 1600 tarihli Bağdad ekolü.

14. Mısır-Kahire Millî Kütüphanesi T. 110 numaralı Silsile-nâmedir.

Karakalemle kopya olarak, Paris National Bibliotheque 12968, ve rahmetle andığım, aziz dostum Prof.Dr. Yılmaz Önge Arşivi'nde bulunan taş baskısı eser bunlar arasında sayılabilir.

Minyatürlerde resime büyük bir yaklaşma bulunmaktadır. Renkler ve şahısların üzerindeki elbiseler, yanlarında bulunan eşya veya figürler; özellikle resmi yapılan kişinin karakterine uygun seçilmiştir. Kumaş desenleri de şifahî folklorik edebiyatın izlerini yansıtmaktadır.

Marco Salati; Presence and Role of the Sâdât in and from Ğabal 'Âmil (14 th- 18 th centuries), p. 597-627.

Abdelahad Sebti ; Chêrifisme, symbole et histoire, p. 629-638.

Abdeljelil Temimi, Rôle des Sâdât/Asrâf dans l'empire ottoman: quelques considérations, p. 639-647

Theodore P. Wright Jr., The Changing Role of the Sâdât in India and Pakistan, p. 649-659.

³ Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Veli Yaşamı-Soyu-Vakfı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, C.I, s.85-104; C.II, s.183-199.

⁴ Misal olarak, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan Y.186 numaralı Silsilenâme-i Meşâyih isimli tomarı; H. 324 numaralı Hâcegân fi âdâbı 'ubudiyeti'l-a'yân; A.3556 numaralı Silsilâtü's-Sâdâti'n-Nakşibendiyye adlı eserler, Ankara Etnografya Müzesi'nde 9667 numaralı Nakşibendi, 1349 numaralı Şecere-i Tayyibe, 10158 numaralı Kâdirî, 1256-a numaralı Mevlevî, Ümit Esi'de bulunan ve ailesinden kalan Şeyh Şaban-ı Veli şecereleri, dinî nesepnâmeler arasında sayılabilir.

⁵ Osman Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, s.647.

⁶ Serpil Bağcı, *Padişahın Portresi, Tesavir-i Âli Osman, Sergi Kataloğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Mas Matbaacılık, İstanbul 2000, s.188-201.

Renklerin sembolizmi:

Violet dediğimiz mor, Orta-Doğu medeniyetlerinde yüksek makamların statülerini belirleyen bir renktir. Büyük din ve devlet adamlarının giyiminde kullanılır. Sadakat ve doğruluğun temsilcisi mavi ile, savaşın temsilcisi olan kırmızının karışımından meydana gelir. Mavi ile uyumlu kullanılan mor; ölümün, kaderin, pişmanlığın, vefa, adalet ve itidâlin sembolü olarak görülmüştür.

Mavi; ölümsüzlüğün, sonsuzluğun, saflığın, basiret ve doğruluğun rengi olarak kabul edilmiştir. Doğu felsefesinde mavi kutsal görülmüştür. Şamanizm'de ve Uzak-Doğu kültüründe gök mavisini Tanrı'yı sembolize eder.

Mavi ile sarının karışımı olan yeşil; yüzyıllardır bolluğun, bereketin, ölümsüzlüğün, zaferin rengi olarak kabul edilmiştir. Müslümanlık renk olarak, yeniden doğuşun, tabiatın canlanışını da ortaya koyan yeşili seçmiş, Hristiyanlık kırmızı ile, Musevilik gök mavisini sembolize edilmiştir.

Sarı; Güneşi, zenginliği ve kıymetli madenleri simgeler. Güneş ışınları, nuru, dolayısıyla da aklı ve hikmeti hatırlatır. Sabahın sarı güneşi, ilâhi varlığın ve onun nurunun evreni enerji ile canlandırmasını, dürüst çalışmayı ve kazancı sembolize eder.

Kırmızının aşk, cesaret, şehadet, metanet, itikat, iman ve cömertliği sembolize ettiğine inanılır. Tarih boyunca imparatorlar, krallar, dinî liderler, kırmızı rengi tercih eder, zira hemen göze çarparlar⁷.

Siyah bütün renkleri yuttuğundan, ciddiyetin, asaletin, ölümün, yasin ve karanlık güçlerin sembolü olmuştur. Eskiden Büyük Türkistan'da ve Uygurlarda, gelinler evlenirken siyah giyerler. Kâdirîler ve Abbasi Halifeleri siyah rengi tercih ederler. Hz.Muhammed Hayber Gazası'ndan sonra siyah bayrak yaptırmış, bu sebeple de Emevi ve Abbasiler siyah sancak kullanmışlardır. Sancağın kılıfı yeşildir⁸. Dolayısıyla silsile-nâmelerde genelde Abbasi Halifeleri siyah renkte verilmiştir. Bu rengin Hz.Peygamberimizin Hz. Abbas'a siyah sancak⁹ vermesi ile ilgilidir. Şîi adetleri ise beyaz, siyah ve yeşil sancak kullanılması dolayısıyla, minyatür kaftan renklerinden bazı neticeler çıkarmak mümkün olmaktadır.

Beyaz; rensizliğin, saflığın, masumiyetin, ilâhi hakikate ulaşma yolunda saf ve erdemli bir

ruh halinin sembolüdür. Hz. Muhammed ilk seferlerinde beyaz sancak kullanmış olup, bu sebeple Osmanlı Ordusunda Padişah sefere katıldığında Mehteran Bölüğü önünde yedi sancak bulunurdu. Bu sancakların en önündeki baş alemin beyaz, ikincinin yeşil, üçüncünün kırmızı, dördüncünün sarı, beşincinin beyaz ile yeşil, altıncının kırmızı ile sarı (yeniçeri), yedincinin de kırmızı ile beyaz sancak olması âdettendi.

Her ne kadar Kur'an-ı Kerim'de sûret tasvirini yasaklayan bir âyet yoksa da, Hadis-i şerifler; tapınmayı önlemek, putperestliğin canlanmasına mani olmak için ve yaratmanın ancak Allah'a mahsus olduğu fikrinden hareketle, resmi yasaklamaktadır. Ancak halkın yasaklara kesinlikle uyduğu görülmekle birlikte, saraya mensup yüksek düzeyde bürokratlar ve Mevlevî Dergâhlarında¹⁰, felsefî fikirlerin enginliği sayesinde bu düşünceler aşılarak, hadislerin koyduğu yasak farklı yorumlanmıştır. Saray tez-yinat atölyelerinde hazırlanan muhteşem eserler, kültür tarihimizi yansıtan, sayıları mahdut, önemli belgelerdir. "İslâmiyette ve Türklerde resim yoktur" diyenlere¹¹ kültürümüzdeki en güzel cevap, silsile-nâmelerdeki minyatür tarzındaki portrelerdir. Seyyit Lokman'ın Hünernâmesi, Siyer-i Nebî, Şemail-i Osmaniye gibi eserlerde örnek olarak gösterilebilir¹².

⁷ Okan Işın, *Gökkuşağı Sembolizması, Etiler Aeropajı*, Ankara 1996, s.93-95.

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.242; Osman Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, C.II, s.113-121.

⁹ Abbasi Halifeleri bu bakımdan siyah renkli kaftan giymişlerdir.

¹⁰ Filiz Çağman, XVI. Yüzyıl Sonlarında Mevlevî Dergâhlarında Gelişen Bir Minyatür Okulu, I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, Tebliğler, İstanbul 15-20 Ekim 1973, 3. *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul 1979, s.651-677.

¹¹ Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700. Yıldönümü münasebetiyle, İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi'nde çeşitli ülkelerdeki müzelerden derlenen Osmanlı Padişah Portreleri Sergisi, 7 Haziran 2000 tarihinde açılmıştır. *Padişahın Portresi, Tesavir-i Âl-i Osman, Sergi Kataloğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Mas Matbaacılık, İstanbul 2000, 575 s.

¹² *Hünernâme*, (tıpkıbasım), Yapı ve Kredi Bankası Kültür Hizmetleri, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1969.

Nurhan Atasoy, *Nakş Osman'ın Padişah Portreleri Albümü*, *Türkiyemiz*, S.6, Şubat 1972, s.2-14.

Zeren Tanındı, *Siyer-i Nebî*, Hürriyet Yayınları, Aksoy Matbaacılık, İstanbul 1984.

Kıyafetü'l-İnsaniye fi Şemail-il-Osmaniye, (tıpkıbasım), Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, The Historical Research Foundation, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1987.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Musavvir İstanbullu Hüseyin tarafından minyatürleri Edime sarayında yapılan Silsile-nâme¹³ adlı eser, 1682 tarihli olup, imzalıdır. 40 sayfadır. 16 sayfası metin olup cihan tarihinin kısa şifahî bir numunesidir. Daha sonra Hz.Adem-Havva'dan başlayarak Asya ve Orta-Doğu tarihine imzasını atan peygamber-nebî, halife, sultan ve padişahlardan 101 adedinin portre geleneğine uygun minyatürleri ekseriyetle 3,5 cm. Büyüklüğünde birer madalyon içinde resimlenmiştir. Osmanlı Sultanları sırasıyla eserin yapıldığı 19.Osmanlı Padişah'ı IV. Mehmed'e kadar uzanır ve madalyonlar 5 cm.ye büyür.

Hz. Adem-Havva, Habil, Kabil, Abdülharis, Enuş oğlu Keynan, Hz. İdris, Hz. Nuh, Menval oğlu Kâhtan, Tahmarsp oğlu Cemşid, Dahhak, Hz.Nuh'un oğulları Ham, Sam, Yafes, Hz. Salih, Hz.Hud, Hz.Hızır-İlyas, Hz.Lut, Hz.İbrahim, Gerşabp oğlu Neriman, Hz.İshak, Hz. İsmail, Afrazyap, Hz.Yusuf, Hz. Eyup, Zal oğlu Rüstem, Hz. Yûsa, Hz. Zülküfûl, Hz.Musa, Hz. Harun, Siyavuş, Hz. Şuayıp, Hz. İsmail, Hz. Danyal, Hz. Davut, Hz.Süleyman, Hz. Zekeriya, Zülkarneyn, Hz.Yahya, Hz.İsa, Hz. Muhammed, Dört Halife Hz.Ebubekir, Hz.Ömer, Hz.Osman ve Hz.Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, İmam-ı Azam Rıza, İmam-ı Azam Ebu Hanife, Muhammed Şafi, Ebu Müslim Horasanî, İsmail Samani, Ahmed Adil, Ebu Talip, El Mutasım Billah Muhammed, Sultan Mahmud Sebuktigin, El Kahir Billâh, Sultan Celâleddin, Aytoğmuş Han, Melik Şah Ebul Feth, Sultan Sencer, El Nasır Billâh, Hüdavend Şah, El Mustazi binurullah, Kuh Bey Han, Baki Ağa, Cengiz Han, Halife el Muta'sım Billâh, Hülâgü Han, Toktamış Han, Gazan Mahmud, Emir Hüseyin, Kızıl Boğa Han, Kaya Alp Han, Kaya Alp oğlu Süleyman, Süleyman oğlu Ertuğrul ve Osmanlı sülalesi sırasıyla; Osman Bey, Orhan Gazi, Sultan Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II.Murad, Fatih Sultan Mehmed II., Bayazid-ı Veli, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, II.Selim, III.Murad, III.Mehmed, Sultan Ahmed, Sultan Mustafa, Sultan IV. Murad, Sultan İbrahim, ve en son olarak da eserin yapılış tarihine tahta olan IV. Mehmed'in minyatürleri eserde yer almaktadır.

Avusturya-Viyana National Bibliotheq Library'de Cod Af. 50 numara ile kayıtlı Suhbatu'l Ahbâr¹⁴ adlı eser ile Vakıflar Genel Müdürlüğünde bulunan K.4 numaralı Silsile-nâme arasında çok büyük benzerlik vardır. Hatta kanaatimize göre

aynı minyatürçünün eseridir. Viyana nüshasında tarih ve minyatürçü İstanbullu Hüseyin'in mührü, yani imzası yoktur. Vezir-i Azam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya takdim edilmiş, Viyana bozgunu sırasında orada kalmış olabilir kanaatindeyiz¹⁵. Dolayısıyla eserin tarihini Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile özdeşleştirebiliriz. Ancak, eserde Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kitaplarına bastığı mühürü yoktur.

¹³Sadi BAYRAM. Medallioned Genealogies (Silsile-nâme's), Fifth International Congress of Turkish Art, Budapest 1975, Akademia Kiado, Budapest 1978, s.161-165; Musavvir Hüseyin tarafından Minyatürleri Yapılan ve Halen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Muhafaza Edilen Silsile-nâme, *Vakıflar Dergisi*, S.XIII, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981, s. 253-338. Prof.Dr. Günsel Renda, Dr. Filiz Çağman, Zeren Tanındı'ya yardımları için teşekkürü zevkli bir borç bilirim. Bkz. Sadi Bayram; "Hâzâ Kitabu Silsile-nâme" And "Subhatu'l Ahtar" Form The National Library of Austria, V th International Congress Turkish Art, Budapest, 1975, Magyar Nemzeti Muzeum, s.33-35.; Medallioned Genealogies (Silsilenâme's), Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1975, 8 s.; Medallioned Genealogies (Silsile-nâme's), Fifth International Congress of Turkish Art, Budapest 1975, Akademia Kiado, Budapest 1978, s.161-165; Musavvir Hüseyin Tarafından Minyatürleri Yapılan ve Halen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Muhafaza Edilen Silsile-nâme, *Vakıflar Dergisi*, S.XIII, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981, s. 253-338; Madalyonlu Silsile-nâmeler, *Millî Kültür, Kültür Bakanlığı Yayınları*, S.3, Mart 1977, Oğun Kardeşler Matbaası, s.69-73.; Medallioned Genealogies, *Image*, S.30, Desen Matbaası, Ankara, 1990, s. 11-15; *Silsile-nâme*; Tıpkı Basım, Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Vakıfbank Kültür Hizmeti, Grafik Ofset Matbaası, Ankara, Aralık 2000, 40.s; Genealogical Tree, The 1682 Silsile-nâme At The General Directorate Of Foundations, Translation and English Editing Ellen Yazar, Grafiker Ltd.Company, Presented As A Cultural Service By The General Directorate Of Foundations And The Vakıfbank, Ankara 2000, s.7-32.

Günel Renda; Topkapı Sarayı Müzesi'nde H.1321 Nolu Silsile-namenin Minyatürleri, *Sanat Tarihi Yıllığı*, S.V, İstanbul 1973, s.443-495; New Light on the Painters of the Zubdat-al-Tawarikh in the Museum of Turkish and Islamic Arts in İstanbul, IV eme Congre Internationale d'Art Turc, Aix-en Provence, 1976, s.183-200.; Ankara Etnografya Müzesi'ndeki 8457 Nolu Silsilenâme Üzerine Bazı Düşünceler, *Kemal Çığ'a Armağan*, İstanbul 1984, s.175-202;

Hans Georg Majer, Yeni Yaklaşımlar, Padişahın Portresi Tesvir-i Âli Osman, Mas Matbaacılık, İstanbul 2000, s.339-342.

Filiz Çağman; *Osmanlı Uygarlığı-Ottoman Civilization II*, Ed. Halil İnalcık - Günsel Renda, Mas Matbaacılık-İstanbul 2003, s. 925-926

¹⁴Yapı ve Kredi Bankasınca 1968 yılında Doğan Kardeş Matbaasınca tıpkıbasımı yapılmıştır. Sadi BAYRAM; Musavvir Hüseyin Tarafından Minyatürleri Yapılan ve Halen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Muhafaza Edilen Silsile-nâme, *Vakıflar Dergisi*, S.XIII, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981, s. 265-268.

¹⁵Sadi Bayram ; Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın II. Viyana Bozgununda Viyana'da Biraktığı Silsile-nâme, Samsun 19 Mayıs Üniversitesi- Kaymakamlığı- Merzifon Belediyesi Merzifon Vakfı tarafından Düzenlenen Uluslararası Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sempozyumu, Merzifon 8-11 Haziran 2000, Bildiriler.

Avusturya-Viyana National Bibliothek Library'de Cod. Af.50 numara ile kayıtlı Suhbatu'l Ahbâr 34 sayfa olup, eserin baştan altı sayfasında metin vardır. Daha sonra Hz. Adem'den başlayarak Osmanlı Padişah'ı IV. Mehmed'e kadar devam eden soy ağacında, 102 adet madalyon içinde minyatür bulunmaktadır. Yapı ve Kredi Bankası sponsorluğunda 1968 yılında Doğan Kardeş Basımevi tarafından 2000 adet tıpkı basımı yapılmıştır.

İrlanda-Dublin Chester Beatty Library'de bulunan T. 423 numaralı Zübdetü't-Tevarih¹⁶ adlı eser ise:

Birinci bölüm 26 sayfa olup, Abdülhadi oğlu Yusuf'un sözlerine dayanılarak kaleme alınmıştır. Kendi içinde beş bölümde incelenen metinde;

1. Hz.Muhammed'e hizmet edenler ve kulları,
2. Hz.Muhammed'in komutan ve askerleri,
3. Hz.Muhammed'in silah ve malzemeleri
4. Hz.Muhammed'in asker ve binekleri,
5. Hz.Muhammed'in sîret, yani hayatı ve ondan olan cevher ve lâyük görülen inciler (eşleri, cariyeleri) hakkında biyografik bilgiler, Arapça olarak, tezhiplenmiş cetveller içinde verilmektedir.

26.sayfanın (14 a) sonunda ise "*Tahrîren fi tarih-i Şehri Şevval. Kâtibihu Ebu Talib-i İsfehânî, sâkin-i Bağdad, senete sittin ve elfin mine'l-Hicriyye, Şevval 1006 H./ Mayıs 1598 M. Gaferallahu Teâlâ seyyiate kâtibihî ve sahibi*" ibaresi yer almaktadır. Bu durum da bize gösteriyor ki; Yusuf bin Hasan bin Abdülhadi, bu tarihten önce yaşamış olup, onun eserlerinden faydalanmıştır.

İkinci bölüm ise 7 sahife olup baş kısmı XIV. asır uslubu ile tezyin edilmiş, diğer sayfalarının dış kısmına normal cetvel çekilmiştir. Bu bölümde, cihan tarihi özeti olarak anlatılmaktadır. Aslında bu kısımda metin sona ermemekte, dolayısı ile eserin bir sahife eksik olduğu açıkça bellidir. Metnin son cümlesi şu şekildedir: "... Altıncı Tabaka Harzemyandır ki anlar dokuz tendir ve yüzyetmişiki....".

Üçüncü bölüm ise 21 sahifedir. Hz.Adem'den başlayarak Osmanlı Sultanı III. Mehmed'e kadar devam eden silsile, madalyo içine oturtulmuş minyatürlerle tarihe iz bırakmış 87 şahsiyete yer vermektedir. Eserin son min-

yatürü etrafında "*Tarih-i culûs-i Sultan Mehmed Han Gazi fi yevmi'l Cum'a aşare şehri Cemaziye'l-ewvel sene 1003*" tarihinin verilmesi, eserin 1003 H./1595 tarihinde yazıldığını gösterir.

25 a varağında Cengiz Han minyatürünün üstünde "*Vilâdet sene-i 532 âfîtab perest-i etrâk nâ-pâk cemi'i Vilâyet-i Çin ve Maçin ve Hitay ve Hotan ve Türkistan ve Tatar Vilâyet-i Padişahı idi. O zamanda Maveraünnehr ve Acem vilâyetinde Sultan Mehmed Harezmi'de Şah Padişah idi. Evvel muhabbed iderdiler. Ahar tüccar sebebi ile davet vâki olup sene 300 (?) Hicri Ceyhun'dan geçüp İran ve Turan'ı harab ve viran edüp ve cemi'i ulemâ ve fuzelâ şehid ve mescid ve minberi ihrak olup belâ-yı asumânî gibi âlemi yakıtı ve eğer mi piş-i neyl, katl ve garatta meşgul iken giriftar-ı zindan ukbâ oldu. Yedi oğlu var idi. Kaan Oktay yerine Padişah oldu. Evlâdî bi-hesâb idi*". yazılıdır. Bu metinde Turan ibaresinin geçmesi enteresandır. Demek ki Turan tabiri daha 1595 senelerinde kullanılıyordu.

Karlsruher'de Zübdetü't Tevarih¹⁶⁰ ise, 275x175 mm. ebadında olup, talik hatla Arapça yazılmıştır. Başta üç sayfalık girişten sonra, 4 b varağından minyatürler başlamaktadır. 17 a varağında eser son bulur. Hz. Adem, Kabil, Hz.İdris, Hz.Nuh, Hz.Hud, Hz.Hızır-İlyas, Hz.İbrahim, Hz.İshak, Hz. İsmail, Hz. Yakup, Hz.Yusuf, Hz.Musa, Hz.Üzeyr, Hz.Süleyman, Hz.Yahya, Hz.İsa, Hz. Muhammed, Dört Halife Hz.Ebubekir, Hz.Ömer, Hz.Osman ve Hz.Ali, Ebu Hanife, Muhammed Şafi, Halife Me'mun, Mahmud Sebuktigin, Sultan Gazan Han, Melik Şah, Cengiz Han, Halife Muta'sım, Tuli Han, Gazan Mahmud, Ebu Said, Osmanlı sülalesi sırasıyla Osman Bey, Orhan Gazi, Sultan Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II.Murad, Fatih Sultan Mehmed II., Bayezid-ı Veli, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, II.Selim, III.Murad III.Mehmed'in minyatürleri yer almakta olup, 1595-1597 yılları arasında İstanbul veya Bağdad'da yapılmış olduğu sanılmaktadır. Minyatürlerin Levni'yi hatırlatması, İstanbul'da yapılmasının daha muhtemel olduğu fikrini

¹⁶Sadi Bayram; Silsile-Nâmeler ve İrlanda-Dublin, Chester Beatty Library'de Bulunan 1598 Tarihli Zübdetü't Tevahir, *Vakıflar Dergisi*, S. XXIV, Tisimat Basımevi, Ankara 1994, s. 51-116

¹⁶⁰Hans Georg Majer; *Die Karlsruher Turkenbeaute*, München, 1991, s.370-371.

kuvetlendirmektedir. Sayın Prof.Dr.Hans Georg Majer'le yaptığımız görüşmede ve Geneve'deki bildirisinde de bu kanaati teyit etmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi Hazine 1324 numaralı Zübdetü't-Tevarih:

Birinci Bölüm 26 sayfa olup, ilk iki sahifesi karşılıklı olarak tezhiplidir. Hz.Muhammed ve ashâbı hakkında Dublin-Chester Beatty Library nüshasında olduğu gibi Yusuf bin Abdülhadi'den alıntı bilgiler verilmektedir.

26. sayfanın sonunda "*Tahriren fi tarihi şehri Cemaziyelevvel senete sitte ve elf minel hicreti Nebeviyye. Kâtibihi Yusuf bin Muhammad el-Dizfulî sâkin-ı sahibihî hürmet-i elimen gafere fihi*" ibaresi bulunmaktadır. Bu ibareden, eğer metin istinsah değilse, 01.05.1006 H. / 10.12.1597 M. tarihinde yazıldığı anlaşılmaktadır.

İkinci bölümde Hz.Adem'den başlayarak Sultan II.Bayezid'a kadar dünyada ün yapmış kişilerin 79 adedinin madalyon içinde minyatürü verilir. 1006 H./ Aralık 1597 tarihlidir.

Topkapı Sarayı Müzesi Hazine 1591 numaralı Silsile-nâme:

Birinci bölüm yine 26 sayfa olup, bu bölümün sonunda "*Tahriren fi tarih-i şehri-i Safer senete sitte ve elf min el-hicreti nebeviyye. Kâtibihi Yusuf bin Muhammed Dizfili, sâkin-u Bağdad. Gaferallahu Teâlâ li-kâtibihî ve li sahibihî ve hürmet-i Muhammed*"'in kaydı vardır. Burada verilen tarih, 01.02.1006.H./13.09.1597 M.'dir.

Birinci ve ikinci bölüm yukarıda bahsettiğimiz Topkapı Sarayı Müzesi 1324 numaralı eser gibi olup; üçüncü bölümde 95 adet madalyon içinde minyatürü vardır. Yine Hz.Adem'den başlar ve Sultan III.Mehmed'le sona erer.1006 H./Eylül 1597 tarihlidir.

Topkapı Sarayı Müzesi Hazine 1624 numaralı Zübdetü't-Tevarih:

Eserin tamamı 15 varak olup, birinci bölümde baştan 8 sahifede cihan tarihi anlatılır. Zahriyesi tezyinatlıdır.

İkinci bölümde madalyon içinde 66 minyatür olup, Sultan III.Mehmed'le sona erer.

Topkapı Sarayı Müzesi Hazine A-3110 numaralı Silsile-nâme:

Lokman bin Seyyid Hüseyin'in silsile-nâmesi olup, eserin tamamı 17 varaktır. Birinci bölümde cihan tarihi altı sayfa içinde kısaca anlatılır.

İkinci bölümde ise, 26 sayfa içinde 92 adet minyatür bulunmaktadır. Sultan II.Mustafa ile eser sona erer. Ancak XVII. Asırda Sultan Mustafa'ya kadar ilaveler yapılmıştır. 1106 H./1695 M., 1115 H./ 1703 M. zemin hatâilerle bezenmiştir.

Fransa Bibliotheque Nationale Ccl. 12968 numaralı eser:

Lübnanlı Umayunuz veledi Şükrü el-Çelebi el-Marunî tarafından 1750 yılında Bibliotheque de L'abbaya Royale Victor Kütüphanesi'ne hediye edilen eser, bir başka minyatürlü eserden kara kalem kopyadır. İçinde 94 adet resim bulunmaktadır. Sultan III. Ahmed'e kadar olan silsile verilir.

Söz konusu eserlerden Vakıflar nüshası ile Avusturya National Bibliothek AF. 50, Dublin-Chester Beatty Library nüshası hakkında geniş makaleler yayınladık, karşılaştırmalar yaptık¹⁷.

Ankara Etnografya Müzesi'de bulunan nüshayı ise 1976 yılında VIII. Türk Tarih Kongresinde bir kısmını tebliğ olarak sunduk¹⁸, önemli bir bölümünün resimlerini siyah beyaz yayınladık. Burada ise; içinde 146 adet minyatür bulunan taşra ekolü olan bu eserin bütün sahifelerini renkli olarak bir arada sunmak, tıpkı basımı yapılarak eserin tamamının çoğaltılarak, gelecek nesillere intikalini sağlamak, müzelerde, kütüphanelerde bulunmasını temin ederek, Etnografya Müzesi'nin vitrininden çıkararak ilim adamlarının tetkikine arz etmek amacını güdüyoruz.

¹⁷Sadi BAYRAM; The 1598 Zübdetü't-Tevârih At The Chester Beatty Library In Ireland, *Image*, S.44, Desen Matbaası, Ankara, 1991, s.3-8 ; İrlanda-Dublin, Chester Beatty Library'de Minyatürlü Bir Osmanlı Tarihi (Zübdetü't-Tevârih), *Kültür ve Sanat*, T.İş Bankası Yayınları, Ajans Türk-Matbaası, Ankara, 1991, S.12, Aralık 1991, s.63-68; The Zubdat-ut Tawarikh of 1598 at The Chester Beatty Library In Ireland, s.93; Silsile-nâmeler ve İrlanda-Dublin, Chester Beatty Library'de Bulunan 1598 Tarihli Zübdetü't-Tevârih, *Vakıflar Dergisi*, S. XXIV, Tisamat Basım Sanayii, Ankara 1994, s.51-116. (Eserin tıpkıbasımı da verilmiştir.)

¹⁸Sadi Bayram; Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Madalyonlu Silsilenâme'de Doğu Anadolu ve Batı Asya, VIII. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, C.II, s. 645-657, Lev. 331-353. ; Prof.Dr.Günsel Renda; Ankara Etnografya Müzesi'ndeki 8457 Nolu Silsilenâme Üzerine Bazı Düşünceler, *Kemal Çiğ'a Armağan*, İstanbul 1984, s.175-202.

250x145 mm. Ebadında bulunan eser 18 yaprak olup, Mühendis-Müteahhit A.J.Aggiman tarafından, Ulusal Müze adıyla 1929 yılında Hamudullah Suphi Tanrıöver tarafından açılışı yapılan, Ankara Etnografya Müzesi'ne 1934 yılında hediye edilmiş ve 8457 envanter numarasıyla kaydedilmiştir.

Tâlik hatla yazılan eser, en az iki defa tamir görmüş olup, ciltleme sırasında bazı varaklar yanlış yerlere konmuştur. Bu durum, minyatürlerin tarihî gelişimi incelendiğinde açıkça belli olmaktadır. Bunlar, 6 ile 7 varak arasına girmesi gereken 12 varak; 8 ile 9 varak arasına girmesi gereken 13, 10, 14, 16. varaktır. Prof.Dr.Günsel Renda varakların doğru şeklini şöyle vermiştir¹⁹. 1,2,3,4,6,12,7,8,13,10,14,16,9,11,15.17.18.

Farsça olan metin bölümü 1 b varağından başlar, dört sayfada tamamlanır. Metin, Allah ve peygambere övgüler ile başlar. 2 a varağında padişahın adının geçtiği 7.satır sonradan üzerine aynı cins kağıt yapıştırarak değiştirilmiştir. Prof. Günsel Renda, 4-5 cm. uzunluğunda satır genişliğinde yapıştırılan kağıdın altında "Şeyh Ahmet" adının geçtiğini, yine aynı makalede yapıştırılan kağıdın altında "Ahmed" yerine "İsmail" adının geçtiğini de belirtmektedir²⁰.

Hız.Adem'den başlayarak din büyükleri, İran tarihinde hüküm sürmüş bazı sülâleler, ve özbeklerden söz ettikten sonra, 3 a varağının 18. Satırında "Osmaniyan" yani Osmanlılara geçer ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 315 sene sonrasından bahsetmesiyle eserin 1606 yıllarında yazıldığı veya kopya edildiği anlaşılmaktadır.

Eserin en son minyatürü, Koç Kapan adı ile bilinen çok cesur ve bahadır bir kimse olan, Şehzade Nevçivan ile hikâyesi malûm olan Ebul Muzaffer Hamza Mirza ile tamamlanmakta. Yanındaki notta, "Rumilerle (Osmanlılarla) muharebe yaptı. Gulan Ali ve seyyid Şah Abbas kılıcıyla öldürüldü" denmektedir. Daha sonra tahta geçen Şah Abbas'dan bahsetmemesi ve eserin Hamza Mirza ile bitmesi gariptir.

Eser, Hamza Mirza ile tamamlandığına göre, Silsile-nâme Hamza Mirza maiyetindeki Safevî Devleti'nin büyük bir şahsiyetine takdim padişahı olan Şah Hüdâbende'nin büyük oğlu ve Şah Abbas'ın kardeşidir. Amcası II. Şah İsmail'dir.

985 (1577-78 M.) tarihinde babası tahta culûs etmiş, ancak gözleri kısa zamanda kör olduğundan, bir müddet hanımı devleti idare etmiştir. III. Murad zamanında, Şirvan, Erivan ve Azerbeycan taraflarında, Hamza Mirza, Osmanlı kumandanlarını hayli meşgul etmiştir. 990 (1582 M.) tarihinde Cûdi ismindeki bir köle tarafından öldürülmüştür.

Dolayısıyla eser, Osmanlı Padişahı III. Mehmed'e de yer verdiği, H. 1015 tarihinden bahsettiğine göre, 1603-1606 M. tarihleri arasında, geçen asırdan beri devam eden moda uyularak, kopya edildiği, tamamlanmamış olduğu anlaşılmaktadır.

Metinde veya minyatürlerin arasında geçen kısa bilgilerde "Abbasiyandan, Alevîyandan, Ekkraddan" söz etmesi, yazarın Azerî olduğu hissinde kapılmamızı sağlamaktadır. Eserin son duası "Safevî Devletini Allahın koruyuculuğuna" bırakmasından, dört halifelerden Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman minyatürlerini Hz. Cafer'den sonra vermesi, Şiîlerin Zeydiye kolunun 12 imamını minyatürlemesi ve yüzlerini kapatmasından, eserin sahibi ile minyatürçünün şii olduğunu bize göstermektedir.

Bağdat ve Edirne ekolü silsilenâmelerinden farklı, hikâye geleneklerini de veren, silsilenâmeler içinde en fazla minyatürlü olan Etnografya nüshasının Doğu Anadolu'da bir taşra ekolünün bulunduğunu göstermektedir.

Dublin-Chester Beatty nüshasının 25 a varağında olduğu gibi, 14 b varağında Turan coğrafî terminin geçmesi, diğer silsile-nâmelerde yer almayan at üzerinde Oğuz Han minyatürüne yer vermesi, sanatçının bölgenin şifahî ve folklorik tarihini iyi bildiğini göstermektedir.

Ayrıca Eflâtun Hekim, Fişaguş Hekim (Pythgoras ?) Hoca Nasreddin Tusî, Uluğ Bey isminin geçmesi ve minyatürlerinin verilmesi, devlet adamları ile halk arasında şöhret bulmuş kişilerin ortak özelliklerinin halka yansıtılması şeklinde yorumlanabilir.

¹⁹ Prof.Dr.Günsel Renda; Ankara Etnografya Müzesi'ndeki 8457 Nolu Silsilename Üzerine Bazı Düşünceler, Kemal Cığ'a Armağan, İstanbul 1984, s.181.

²⁰ age., s.176.

Ancak Osmanlı padişahlarından Sultan Orhan Gazi, Murad-ı Hüdavendigâr (I.Murad), Çelebi Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve I. Ahmed'in minyatürlerini görememekteyiz. Bu da bize, eseri yapan sanatkârın Osmanlı Devletini fazla önemsemediğini, minyatürlerin tetkikinden de sanatçının Şîî mezhebine mensup olduğunu tahmin ediyoruz.

Diğer taraftan, eserin başlangıç bölümündeki, "ölümsüz, kutsal, büyük Safevî Devletini Allah'ın koruyuculuğuna bırakması" cümlesinden, eserin Safevî Devleti'nin bir büyüğü için hazırlandığı yorumunu çıkarabiliriz.

Silsile-nâmeler incelendiğinde, en fazla minyatürlü olan eser, Etnoğrafya Müzesi nüshasıdır.

Minyatürlerle şahıslar hakkında verilen özet bilgilerin aralarındaki boşluklarda, bitkisel motifler ve etrafı siyah kontürle çevrilmiş, içi sürme yıldızla yapılmış ceylân, dağ keçisi, tavşan ve leylek figürleri bulunmaktadır.

Eserin baş kısmında bulunan metin aynen aşağıda verilmiştir.

1b] Sipâs-i ale'l-ittlâk ve sitâyîş-i be-istihkâk bâri-yi hallâk-ı hakîm hudây râst ki vücûd-ı âlem bel âlem-i vücûd ez bahr-i cûd-i û katre ve şuhûd-ı nûr-ı zuhûr ez zuhûr-ı nûr-ı û lem'aîst. Mubdi'îst ki ez yek kelime-i kun çendîn hezâr kelimât-ı hakâyık-ı zât-i ummu'l-kitâb ber levh-i fitrat tasvîr kerd. Vücûd-ı insân râ kelime-i câmia ve sahîfe-i kâmile kerd. .... sâht ki suver-i cumle-i maânî ve kelimât-i seba'l-mesânî tahrîr kerd. Muhterîst ez mahz-ı hulûs-ı .... Hazret-i Âdem-i Safî aleyhisselâm ez mecmûai intihâb kerd. "Hammertu tıyete Âdeme erbaîne sabâhen." Dest-i kudret ve pergâr-ı irâdet ber dâire-i vücûd-i safha-i şuhûd-ı âlem-i zer' ve muktezâ-yı "ve lekad kerremnâ benî âdeme ve hamelnâhum fi'l'berri ve'l-bahr" (İsrâ/70) livâ-yı kerâmet-i benî Âdem ber fark-ı ehl-i âlem-i fer' kerd ve hil'at-ı "alâ âdeme suverin" pûşânîde tuğrâ-yı garrâ-yı "lekad halakne'l-insâne fi ahseni takvîm." (Tîn/4) ber unvân-ı tıynet keşîd. ve sayt-ı hilâfet-i "innî câilun fi'l'ardi halîfeten." (Bakara/30) ez arsa-i gabrâ be-mele-i a'lâ resânîd ve ez zerrât-ı zurriyyât ve enbiyâ ve evliyâ râ be fazl-ı kerâmet mahsûs ve mukerrem gerdânîd der kenef-i ismet ve mecerre-i rekâbet perveriş dâd. ve ez cumle-i enbiyâ

seyyidu'l-murselin ve hâtemu'n-nebiyyîn Hazret-i Muhammed Mustafâ sallallâhu aleyhi ve âlihi vesellem guzîn kerd ve tâc-ı .... ber ser-i saâdet gozâşt. Salavât [ve] zâkiyât-ı nâ ma'dûd [2a] ilâ yevmi'l-mev'ûd ber nûr-i pâk-i sâhib makâm-ı idrâk-i "subhâneke mâ arafnâke" ve kıyle fi şe'ni-hî "levlâke lemâ halakne'l-eflâk" kâil-i kavli "vemâ muhammede illâ resûlun kad halet min kablihi'r-rusul." (Âli İmrân/144) ser defter-i enbiyâ fihrist-i cerîde-i evliyâ hurşîd-i felek-i asfiyâ ve merkez-i dâire-i istafâ Muhammed Mustafâ salavâtullâhi ve selâmihi aleyh ve âlihi ve vasiyyi (?) ve Ebu'l-Fazl Aliy-yi Murtaşâ ve eimme-i hüdâ salavâtullâh ve selâmihi ecmaîn. Ba'd ez temhîd-i mehâmid-i ilâhî ve te'sîs-i mebâni-yi risâlet-penâhî zikr-i cemîl-i pâdişâhî sultân-ı ber-hak ve burhân-ı mutlak hâsıl-ı kevn u mekân sâhib-kırân-ı zamân ser endâz-ı duşmen be- fiğ-ı muhammed muhibb-i çehâr yâr-ı hâlis Şah Ahmed hemîşe ân sultân-ı âlî-cenâb râ tînâb-ı surâdikât-ı izzet ve kâmrânî ve serâperde-i felek esâs-ı sâhib-kırânî ve çetr-i âsmânî muesses ve mustahkem bâd ve şemşîr-i ân sultân ez ser-i surh serân ber neyâmed (?) ve ber ân duşmenân hemîşe nâsir ve mansûr bâd. ve kavâid-i saltanat ve eyyâm-ı devletehu ber basît-i memleket ve âftâb-ı inâyetehu ez fark-ı mâh tâ be-mâhî ber ser-i serverân nâmutenâhî tâbân ve rahşân ve ilâ yevmi'l-mîâd. Nusha râ çun tamâm kerdem men cem-i târih nâm kerdem men. Bâyed dânist ki ez devr-i Âdem-i Safî aleyhisselâm tâ zamân-ı vilâdet-i hâtemu'r-rusul Muhammed Mustafâ sallallâhu aleyhi ve âlihi vesellem ehl-i Acem güyend ki şeş hezâr u sizdeh sâl est ve ba'zî güyend ki beaded-i hurûf-i ebced est ki penc hezâr u nohsad u penc sâl est. Goftend Yahûd ez Tevrât ki ez devr-i Âdem peygamber aleyhisselâm [2b] tâ zamân-ı vilâdet-i hâtem tâ zamân-ı hicret-i resûlullah ez Mekke be-Medîne penc hezâr u çehil u se sâl est. Ve Nasârâ ez İncil mî güyend ki ez zamân-ı Âdem tâ zuhûr-ı hazret-i resûl sallallâhu aleyhi ve âlihi ve sellem penc hezâr u sad u şast u du sâl est. Kavli Abdullâh-ı Abbâs ki ez Adem tâ Nûh peygamber aleyhisselâm du hezâr u divist u pencâh u şeş sâl est. Tâ hazret-i İbrâhîm alâ nebiyyinâ hezâr u şast u noh sâl est tâ hazret-i Süleyman peygamber ki binâ-i Beytu'l-mukaddes kerd pansad u si yu şeş sâl est. tâ Mûsâ kelimullah tâ pansad u şast u penc sâl est tâ İskender-i

Rûmî ki sedd-i ye'cûc ve me'cûc sâht sad u hefde sâl est ve ez û tâ Îsâ Rûhullâh sîsad u şast u noh sâl est ve ez ancâ tâ Muhammed Mustafâ sallallahu aleyhi ve sellem çehârsad u sî yu çehâr sâl est be-în takdîr ez hazret-i Âdem alâ nebiyyinâ ve aleyhi vesellem tâ hazret-i Resûl sallallahu aleyhi vesellem penc hezâr [u] sîsad [u] sî [yu] heft sâl est ve ez hazret-i Suyûfî kuddisallahu sirrahu'l-azîz nakl est ki hicret-i nebeviyye der nohsad u noh du rakam be-nihâyet resîd ewel hukm .... der in târîh evlâdî ki be-vucûd âyed ba'd ez hijdeh sâl ser-alemhâ be-vucûd hâhed âmed ve cemî-i in sâl hâ be-hesâb-ı kameriyye est yâ be-şemsiyye-i rûmiyye çunânçi der kazıyye-i ashâb-ı kehf haber dâde şode "ve lebisû fi kehfihim selâse mietin sinîne ve ezdâdû tis'â." [Onlar mağarada üç yüz ve ilave olarak dokuz yıl kalmışlardır.] (Kehf/25) ba'd ez nuzûl-ı âye miyân-ı Yahûdâ ve Nasârâ mubâhase şod. Ba'zî goftend ki der kitâb ez sîsad ziyâde nîst pes Hak Taâlâ nâzil kerd "kul Allâhu ya'lemu" ba'zî te'vîl kerdend ki sîsad sâl-i şemsiyye sâl-i ziyâde be-hesâb-ı kameriyye mî şevêd zîrâ ki her sâl-i kamer be-yâzdeh rûz karîb tafâvut mî koned ve ma'lûm bâşed ki mahfiyyât-ı ilâhî râ penc ilm est [3a] ki kesî haber nedâred kıyâm-ı sâat dovom çi vakt-i bârân mî şevêd siyom der şikem peser est yâ dohter çehârom sabâh her kes çi hâhed kerd ve pencom herkes kocâ hâhed mord. İn penc ilm gayr ez allâmu'l-guyûbkesî vâkîf nîst el-ilmu indallâh ma'lûm bâşed ki pâdişâhân-ı cihân du kism-end yek kism İslâmî ve yek kism câhilî. İşân pîş ez zuhûr-ı Peygamber be-dunyâ âmedend çehâr tabaka-end ewel Pîşdâdiyân yâzdeh ten mulkişân duhezâr u çehârsad sâl dovom tabaka-i Kiyân deh pâdişâh muddet-i heftsadu sî yu çehâr sâl siyom mulûk-i tavâyif du şu'be-endbîst u du ten mulkişân sîsad u hifdeh sâl çehârom tabaka-i Sâsâniyân sî yu yek ten mulkişân pânsad u bîst sâl. Zikr-i ba'zî ki ba'd ez İslâm hukûmet ve saltanat dâştend muştemil berse makâle ve şeş bâb est ewel Benî Umeyye ki tekallub ve tassallut kerde hukûmet-i sîzdeh ten neved u penc sâl dovom Benî Abbâs ki sî yu heft ten pânsad u bîst u se sâl siyom Tâhiriyan ve Saffâriyan der zikr-i Sâmâniyan noh ten sad u sî sâl mulkişân çehârom Gazneviyan yâzdeh ten mulkişân sad u şast sâl pencom Âl-i Bûye ve Deylem şanzdeh ten divist u sî yu heft sâl şeşom Hârezmşâhiyan noh ten sad u sî mulkişân bûd.

Heftom tabaka-i İsmâiliyan-ı İrân ve Mağrib bîst u şeş ten sad u şast u çehâr sâl der İrân divist u şast u çehâr sâl der Mağrib heftom tabaka-i Selcûkiyan-ı İrân çehârde ten sad u şast u noh sâl Selcûkiyan-ı Rûm yâzdeh ten mulkişân divist u bîst sâl nohom tabaka-i Cengîzhâniyan bîst u yek ten muddet-i mulkişân der İrân sad u pencâh sâl dehom mulûk-i tavâif ki ba'd ez Sultân Ebû Sa'îd der İrân hukûmet kerde-end muştemil ber penc fasl. Fasl-ı ewel Çûpâniyan fasl-ı dovom İlekâniyan ez işân çehâr ten saltanat kerdend. Siyom Şeyh Ebû İshak İncû çehârom Muzafferiyân işân heft ten-end mulkişân heftâd u du sâl pencom mulûk-i Kert heşt ten mulkişân sad u sî sâl şeşom mulûk-i Serbedârân işân devâzdeh ten hukmişân sî yu penc sâl heftom Emîr Tîmûriyan [?] pâdişâhân-ı Akkoyunlu ve Karakoyunlu mulkişân şast u se sâl Akkoyunlu muddet-i mulkişân çehil u du sâl dîger selâtin-i Ozbekiyye ez nesl-i ... bin Cengiz Hân ki ba'd ez tiz'a mie be-Mâverâunnehr âmedend ve dîger Osmâniyan işân çehârde ilâ yevminâ (?) sene-i sîsad u pânzdeh sâl dîger der zikr-i pâdişâhân-ı hânedân-ı velâyet-nişân imâmet ve hidâyet-i âliye-i Safeviyye hafazahumullâh bienvâri'l-celiyyeti'l-kudsiyye ve'd-devletu's-sermediyye ki maksûd ez in ta'rîf şemmeî nîz ez menâkîb-ı ilâhiyye (?) ve meâsır-ı aliyye-i işân est vallâhu'l-musteân ve alyhi't-tekelân. temmet.

Metin günümüz Türkçesine çevirisi:

Kayıtsız şartsız şükür ve lâyük olan övgü hikmet sâhibi yüce yaratıcıya mahsus olup âlemin varlığı, hattâ varlık âlemi O'nun cömertlik denizinden bir damla, zuhur nurunun tanıklığı O'nun nurunun zuhurundan bir ışık yansımasıdır. O öyle bir yaratıcıdır ki tek bir "ol" kelimesinden Ummu'l-kitâb'ın (Kitapların Anası) özünün hakikatlerinden binlerce kelimeyi fitrat levhasına tasvir etmiş, insan varlığını kapsayıcı bir kelime ve tam bir sayfa kılmıştır. Bütün anlamların şekillerini ve yedi âyetin (Fâtiha sûresi) kelimelerini yazdığı ... (?) kılmiştir. O öyle yoktan var edicidir ki Hz. Âdem Safî'yi (a.s.) ... hâlisliği nedeniyle bir topluluğun içinden seçmiştir. "Âdem'in tabiatını elimle kırk sabahta yağurdum." Kudret eli ve irâde pergeli, toprak âleminin şuhud sayfasının varlık dairesine ve "Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık."

(İsrâ/70) [buyruğu] gereğince teferruat âlemi ehlinin başına Âdem oğlunun kerâmet (üstünlük) sancağını yükseltmiş, onlara "insan için sûretler vardır" hilatini giydirmiş ve "Biz insanı en güzel biçimde yarattık." tuğrasını yaratılış başlığına vurmuştur. "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." [diye ifade edilen] hilafet şöhretini yeryüzü arsasından semâvî âleme ulaştırdı ve zürriyetlerin zerrelerinden nebileri ve velileri kerâmetinin faziletiyle özel ve şereflî kılarak ismet gölgesinde ve rekâbet samanyolunda büyütüp yetiştirdi. Nebiler arasından resullerin efendisi ve nebilerin sonuncusu Hz. Muhammed Mustafa'yı (s.a.v.) seçerek ... tacını saadet başına koydu. Sayısız salavât ve övgüler vadedilen kıyâmet gününe kadar "Sen münezzehsin biz seni bilemedik." makamının sahibinin temiz nuru olan ve hakkında "Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir." (Âli İmrân/144) sözünün sahibince "Sen olmasaydın gökleri yaratmazdım." denilen, nebiler defterinin başı, veliler ceridesinin fihristi, seçilmişler göğünün güneşi ve seçme dairesinin merkezi olan Muhammed Mustafa'ya ve onun soyuna ve vasîsi Ebu'l-Fazl Ali Murtazâ'ya, hidâyet imamlarına olsun (hepsine salât ve selam olsun.) İlahî övgülerle giriş yaptıktan ve peygamberliğin sığınağının temellerini kurduktan sonra hak üzere olan sultan, mutlak delil, varlık ve mekanın hâsılı, zamanın ikbâl sahibi Muhammed kılıcıyla düşmanın başını uçuran, dört katıksız dostu sevgi besleyen padişah Şah Ahmed'in güzel zikrine gelince; her zaman o âlicenap sultanın izzet ve mutluluk otağları, ikbâlinin felek temelli sarayları ve semâvî çadırı kurulu ve muhkem olsun. O sultanın kılıcı kızılbaşların başlarından eksik olmasın ve o düşmanlara karşı her zaman yardım eden ve yardım edilen (muzaffer) olsun. Onun saltanatının kâideleri ve devletinin günleri memleket alanında dâim olsun, onun inâyet güneşi ise balıktan aya (denizden göğe) kadar serverlerin başı üzerinde sonsuz olarak kıyâmet gününe dek parlayıp ışılsın.

[Beyit:] Nüshayı tamamlayınca adını "Cem'-i Târih" koydum.

Bilmeli ki, Âdem aleyhisselâm resullerin sonuncusu Muhammed Mustafa (s.a.v.) zamanına kadar Acem ehli der ki, 613 yıldır. Bazıları derler ki, ebced harfleri hesabınca 5095

yıldır. Yahudiler Tevrat'tan (hareketle) dediler ki, Adem Peygamber (a.s) döneminden Resulullâh'ın Mekke'den Medine'ye hicretine dek 5043 yıldır. Hıristiyanlar İncil'den (hareketle) derler ki, Adem zamanından Hz.Resul'ün (s.a.v.) ortaya çıkışına dek 5162'dir. Abdullah bin Abbas'ın dediğine göre ise, Adem'den Nuh Peygamber'e (a.s.) dek 2256 yıldır. Hz.İbrahim 'den Peygamberimize dek 1069 yıldır. Beytül-Mukaddes'i inşa eden Hz. Süleyman'a dek 536 yıldır. Musa Kelimullah'a dek 565 yıldır. Yecüc ve Mecüc Seddini yapan İskender-i R'ûmî'ye kadar 117 yıldır. Ruhullah İsâ'ya dek 369 yıldır. Oradan Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) dek 434 yıldır. Bu durumda Adem'den Peygamberimize (s.a.v.) dek 5337 yıldır. Suyûfî Hazretlerinden (k.s.) nakledildiğine göre, Peygamberin hicreti 992'de gerçekleşti.(...) Bu tarihte meydana gelen evlât on sekiz yıl sonra sancakların başına geçecektir. Bu yılların tamamen Kameriyye ya da Şemsiyye-i Rûmiyye hesabına göredir. Öyle ki, Ashab-ı Kehf olayında ' Onlar mağarada üç yüz ve ilâve olarak dokuz yıl kalmışlardır'(Kahf/25) diye haber verilmiştir. Âyetin inmesinden sonra Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında tartışma çıkmıştır. Bazıları demişlerdir ki, Kitap'ta üç yüzden fazlası yoktur. Sonra Yüce Hâk ' De ki "Allah Bilir " diye nazil etmiştir. Bazıları şöyle tevîl etmişlerdir. Şemsi üçyüz yıl, Kamerî hesaba göre ziyade yıl olarak hesap edilir. Çünkü her ay yılı yaklaşık on bir gün fark eder. İlahî sırlar arasında kimsenin haberdâr olmadığı beş ilim vardır. 1.Kıyâmet saati, 2.Yağmurun yağma vakti, 3.Ana karnındaki bebeğin kız mı oğlan mı olacağı, 4.Sabah herkesin ne yapacağı, 5. Herkesin nerede öleceği. Bu beş ilme gaybı bilen Allah'tan başka kimse vâkif değildir. Allah katındaki ilimden olarak biline ki, dünya padişahları iki kısımdır. Birincisi İslâmî kısım, ikincisi câhili kısım. Onlar Peygamber'in ortaya çıkışından önce dünyaya gelmişlerdir. Dört tabakadır : 1.Pîşdâdiyân- 11 kişi, padişahlıkları 2400 yıldır. 2.Kiyân tabakası-10 padişah, 734 yıllık padişahlık süreleri vardır.3.Tâife Kralları, iki kola ayrılırlar, 22 kişidirler, padişahlıkları 317 yıldır. 4. S'asâniler tabakası- 31 kişi, padişahlıkları 520 yıldır. İslâm'dan sonra hükümet ve saltanatta bulunanların zikri üç makale ve altı babı kapsar: 1.Hile edip egemenlik sağlayan Benî Ümeyye, 13

kişi hükümet edip süreleri doksan beş yıldır. 2. Benî Abbas- 37 kişi olup 523 yıl (saltanatta kalmışlardır). 3. Tahîriler ve Saffâriiler. Sâmaniilerse 9 kişi olup padişahlık süreleri 130 yıldır. 4.Gaznevîler- 11 kişi, padişahlıkları 160 yıl. 5.Âl-î Bûye (Büveyhoğulları) ve Deylemiler- 16 kişi, 237 yıl. 6.Hazremşâhîler- 9 kişi, padişahlıkları yüz otuz yıldır. 7.İran ve Mağrib İsmailîleri -26 kişi, İran'da 164 yıl, 264 yıl Mağrib'de. 8. İran Selçukluları- 14 kişi, 169 yıl. Rûm Selçukluları- 11 kişi, 220 yıl. 9. Cengiz Hânîler tabakası - 21 kişi, İran'da padişahlık süreleri 150 yıl. 10. Sultan Ebu Sa'id'den sonra İran'a hükmetmiş olan tâife kralları beş faslı kapsar. Birinci fasıl Çûpânîler, İkinci fasıl İlekânîler, onlardan 4 kişi hüküm sürmüştür. Üçüncüsü Ebu İshak İncû, Dördüncüsü Muzafferiyân; bunlar yedi kişidir. Padişahlıkları 72 yıldır. Beşincisi Kert Kralları, 8 kişi, padişahlıkları 130 yıl. Altıncısı Serbedârlar, 12 kişi, hükümdârlıkları 35 yıldır. Yedincisi Timurlular. - Akkoyunlu ve Karakoyunlu padişahları, padişahlıkları 63 yıl. Akkoyunlular, padişahlık süresi 42 yıldır. Ayrıca..b.Cengiz soyundan olup 900 yılından sonra Mâverâünnehr'e gelen Özbek sultanları. Ayrıca Osmânîler, bunlar günümüze dek, 1015'e dek, 315 yıldır Ayrıca vel-ayet nişanlı yüce imamet ve hidâyet hânedarı Safeviye'nin (Allah onları yüce kudsi nurlarıyla ve ebedî devletiyle korusun) zikri hakkında olup, bundan maksat bir miktar da onların ilahî menkıbeleri ve yaptıkları güzel ve yüce işlerin anlatılmasıdır. Allah'tır yardımına başvuru ve ancak O'nadır itimat. Bitti.

Minyatürler:

Sayfa 3 b: Üstte ortada Hz.Adem, melek ve bir çocuğu ile Hz. Havva; sol altta ilk hükümdar Keyumers; sağ altta Kabil'in Habil'i öldürmesi sahnesi yer alır.

Sayfa 4 a: Ortada üstte terzilerin piri Hz.İdris ve bir melek (melek belki de okuma-yazma öğretiyor); sol altta Cemşid-i Hurşid; ortada altta Hz.Nuh Aleyhisselâm ve gemisi (Hz.Nuh sarığını çıkararak önüne koymuş, Allah'a yalvarıyor, yanda da kayık biçiminde gemisi bulunmakta); sağ altta, esmer renkli, gür-beyaz sakallı sarı elbiseli, yere çömelmiş Dahhâk'ın minyatürleri görülüyor.

Sayfa 4 b: Sol üstte Türk neslinin ürettiği Hz.Nuh'un oğlu Yafes; ortada Hz.Nuh'un oğlu

Sam ve Sağ üstte yine Hz.Nuh'un üçüncü oğlu Ham'ın minyatürleri görülüyor.

Sol altta Feridun'un çocukları Selm ve Tur'un kardeşleri İreç'i öldürmeleri sahnesi; sağ altta Salih peygamber'in kayadan deve çıkarması mucizesi; alt ortada ise Hz.Hud yer almaktadır.

Sayfa 5 a: Sol üstte İskender ve Hızır Aleyhisselâm, sağ üstte Şeddat bin Ad ile Salih'in mücadelesi, ortada Kahraman-ı Kadir, sol altta Lût Aleyhisselam ve melek, orta altta Hz.İbrahim'in Hz.İsmail'i kurban etme sahnesi, sağ altta ise Nemrud'un beynine giren sivrisinek vızıltsından kurtulmak için başına balyoz vurdurması sahnesi.

Sayfa 5 b: İshak Aleyhisselâm'a oğlu Ays'ın av eti getirmesi; Hz.İsmail, Kâbe önündeki babası İbrahim Aleyhisselâm kabri önünde; sol ortada Efsanevi Türk Kahramanları ve Türk neslinin türediği kabul edilen Afrasiyab; sol altta at üzerinde meşhur Oğuz Han, alt ortada İshak Aleyhisselâm oğlu Ays; sağ altta İshak Peygamber'in oğlu Hz.Yakub Aleyhisselâm görülüyor.

Oğuz Han'ın üzerinde bulunan isimler ise ; Hz.Nuh'un oğlu Yafes evlâdı, Tabdu Han, Sevinç Han, Kara Han bini Mogol'dur.

Sayfa 6 a : sol üstte İreç oğlu Menuçehr, sağ üstte Yusuf Aleyhisselam önünde diz çöken Züleyha, ortada Rüstem bin Zal, Sol altta Buhtinnasr, sağ altta ise Hz.Yûşa yer alıyor.

Sayfa 6 b : Solda Hz.Harun, sağda Hz.Musa ve bastonundan ejder çıkarma sahnesi, solda ortada Keyhüsrev bin Siyavuş, sağda Hz. Şuayıp ve Musa Peygamberin gençliği, solda Behmen, sağda Hz.Üzeyr, sol altta İsfendiyar, sağ altta Hz. Danyal Nebi görülüyor.

Sayfa 7 a: Üstte ortada Zekeriya Aleyhisselâm; altında Yahya Aleyhisselâm; solda Behram Gur, karşısında Melik-i Yemen'in Ebrehe'ye hediyeler vererek geri göndermesi, alt ortada Hz.Meryem, Hz.İsa ve yerine çarmlıha getirilen kişi tasviri görülüyor.

Sayfa 7 b : Üst ortada Hz. Muhammed'in dedesi Abdülmuttalip, solda Nuşirevan, karşısında yapışık doğan kardeşler Haşim ile Abdülşems; ortada Kâbe önünde Hz. Muhammed, melek ve Hz. Ali (Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin yüzleri kapatılmış); altta soldan sağa, Ebul Abbas, Ebu Talib, ve Hz. Hamza üç ayrı madalyon içinde görülüyor.

Diğer silsile-nâmelerde Hz. Muhammed müstakil olarak gösterilir ve altında Dört Halife

sırası ile Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali yer alır. Minyatürünün Şii mezhebinden olması dolayısıyla, damadı Hz. Ali, Hz. Muhammed yanında yer almıştır.

Sayfa 8 a: Şii mezhebinin Zeydiye kolu imamı altı madalyon içinde ikişerli olarak yüzleri kapatılmış olup, sırasıyla Hz. Avn, Hz. Muhsin, Hz. Cafer, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Hanefiyye, Hz. Yahya, Hz. Abdullah, Hz. Ebubekir, Hz. Muhammed Askerî, Muhammed Ekber, Hz. Abbas; sağ altta Ebu Müslim Teberdar yer almış.

Sayfa 8 b: Sağ üstte Ebu Cafer Mansur, sol ortada Ömer bin Abdülaziz, sol altta Muhammed bin Tahir, sağ altta Harun Reşid görülüyor.

Soldaki yatık yazıda ise "Yakub bin Safevilerden Aleviyandan Hasan bin Zeydî Hüseyinî, Taberistan ve Horasan'ı istilâ etti" anlamında bir not bulunmaktadır.

Sayfa 9 a: Solda taht üzerinde Timurlenk, karşısında yine taht üzerinde Sultan Osman; ortada Sultan Berkuk-u evvel, Sol altta Mirza Ömer Şeyh bin Timur, sağ altta Yıldırım Bayezid yer alıyor.

Osman Gazi'nin oğlu Orhan ve onun oğlu I. Murad'ın sadece isimleri Osman Gazi minyatürü altında yer almaktadır.

Sayfa 9 b : Sol üstte Şah Ruh ve silâhtarı, sağ üstte Melik Salih; ortada Astronom Uluğ Bey, sol altta Mirza Babür, sağ altta Fatih Sultan Mehmed ve karşısında muhtemelen Akşemseddin (?) madalyon içinde görülüyor.

Sayfa 10 a: Sol ortada Melik Şah-ı Selçukî, karşısında sağ ortada Abbasi halifelerinden Mütetikillâh, sol altta Sultan Alâeddin-i Selçukî, sağ altta Sultan Celâleddin-i Harezmi madalyon içinde minyatürleri görülüyor.

Sayfa 10 b: Sol üstte Atabekli Muhammed, sağ üstte Abbasilerden Kaımbiemrillâh, ortada Atabekyandan Nureddin Muhammed Han, sağ altta ise Atabeklerden Ebu Bekr Said Mirza bin Zengi görülüyor.

Sayfa 11 a: Sol üstte Ebu Said Mirza ve veziri, altta mevlevî sikkesine benzer külâhı ile Melik Sultan Çekmüh, sağ ortada Karakoyunlu Kara Yusuf bin Muhammed, sol altta Hüseyin Baykara, sağ altta Sultan Bayezid minyatürü yer alıyor.

Sayfa 11 b: Sol üstte Timuriyandan Mirza Babür, sağ üstte Memlûklar'dan Melik-i Tahir, ortada Şah-i Bey Han-ı Özbek; Sağ altta Cihan Şah, sol altta Mirza Hümâyün görülüyor.

Sayfa 12 a: Orta üstte Hz. Davut, sol üstte Hz. Süleyman ve Hudhud kuşu, sağ üstte İsmail Nebi, sol ortada Ardaşir bin Balbek, sağ ortada Ebrehe fil üzerinde, sol altta Filkos Rumî sağ altta Sabâ Melikesi Belkis tacıyla gösteriliyor.

Sayfa 12 b: Sol üstte İskender; sağ üstte Eflâton, ortada Şapur, sol altta Erdivan Şahı; sağ altta Fisagor (Pythagoras) görülüyor.

Sayfa 13 a: Sol üstte Safevilerden Ömer bin Leys, sağ üstte Abbasi Halifelerinden Mutasımbillâh, ortada İsmail-i Samanî, altta Şahabüddeve.

Sayfa 13 b.; Üstte Büveyhilerden Ebu Mansur Addüddeve, solda Sultan Sebüktekin bin Mahmud Gaznevi, sağda Abbasilerden Mutadid Billâh, altta Behram Hüsrev Şah-ı Gaznevî.

Sayfa 14 a: Üstte ortada Cengiz Han taht üzerinde, sol altta Hoca Nasreddin Muhammed Tusî, altta ortada Hülâgu Han bin Tülü Han, sağ altta Abbasilerden Mutasım görülüyor.

Sayfa 14 b: Sol üstte İsmailiyeden Şah Hasan-ı Evvel, sağ üstte Mehdi Halife, sol altta Şah Mahmud bin Hasan, orta altta Azidüddin Halife, sağ altta Nasreddin Halife yer almakta.

Sayfa 15 a: Üstte ortada Akkoyunlu Uzun Hasan, altında ortada Akkoyunlu Yakub, sol altta Murad bin Yakub Akkoyunlu, sağ altta Çerkes Memlukleri'nden Tomanbay görülüyor.

Sayfa 15 b: Sağ üstte Bahadır Han Safevî, sağ ortada Yavuz Sultan Selim, sol altta Sultan Haydar Mirza.

Sayfa 16 a: Üstte ortada taht üzerinde Tabaka-i Cengizi, altında Gazan Han, orta sağda Sultan Muhammed Hüdabende Olcaytu, sol altta Ahmed-i ilhanî; sağ altta Ebu Said Han.

Sayfa 16 b: Sağ üstte Kürtlerden Şemseddin, orta üstte Şah Sucâ, Sol ortada Veciheddin Mesud; sol altta Hoca Ali Müeyyed, sağ alt ortada at üzerinde Şah Mansur.

Sayfa 17 a: Sol üstte Şah İsmail'in kardeşi Haydar-ı Hüseyin, sol ortada Kanunî Sultan Süleyman, altta Şah İsmail ve Huzura gelenler. (Bu minyatürün bir yerden kesilip buraya sonradan yapıştırıldığı sanılmaktadır.)

Sayfa 17 b. Üst ortada Şah Tahmasb, sol ortada Abdullah Han, sağ ortada Sultan III. Murad, alt ortada Şah İsmail II.

Sayfa 18 a: Üstte Eşref Ali Şah, sol ortada Celâleddin Ekber Şah, sağ ortada Sultan Mehmed III, altta ortada Hamza Mirza av sahnesi ile eser sona erer.

MÜHENDİS ve MÜTEAHHİT

J. AGGIMAN

Posta Kutusu 249

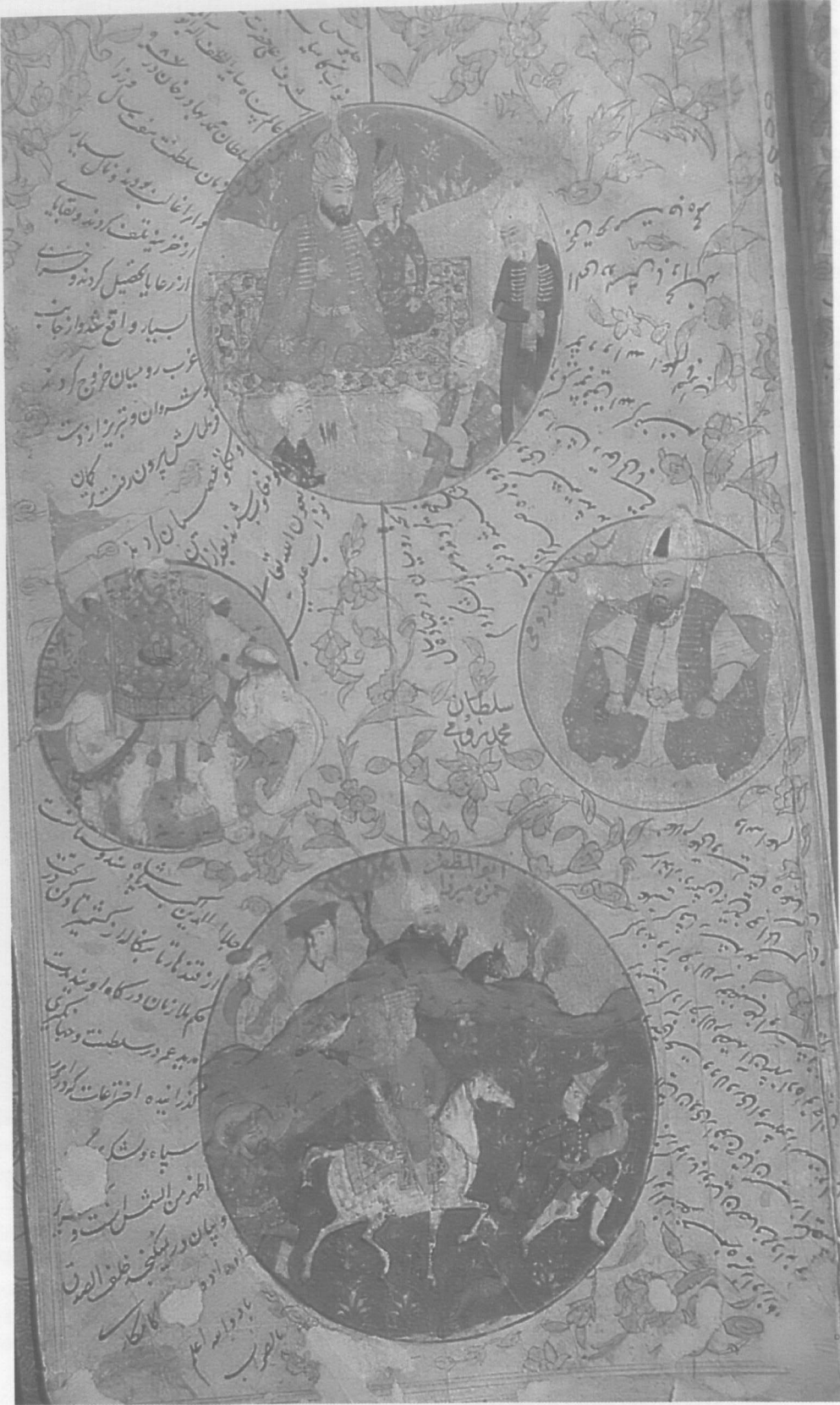
ANKARA

Telgraf adresi
AGGIMAN - ANKARA
Telefon 2281

TARAFIMDAN YÜKSEK MAARİF VEKÂLETİN ANKARA
MÜZESİNE İŞBU KİTABI TAKDİM EYLEDİM .

28 MAYIS 1934

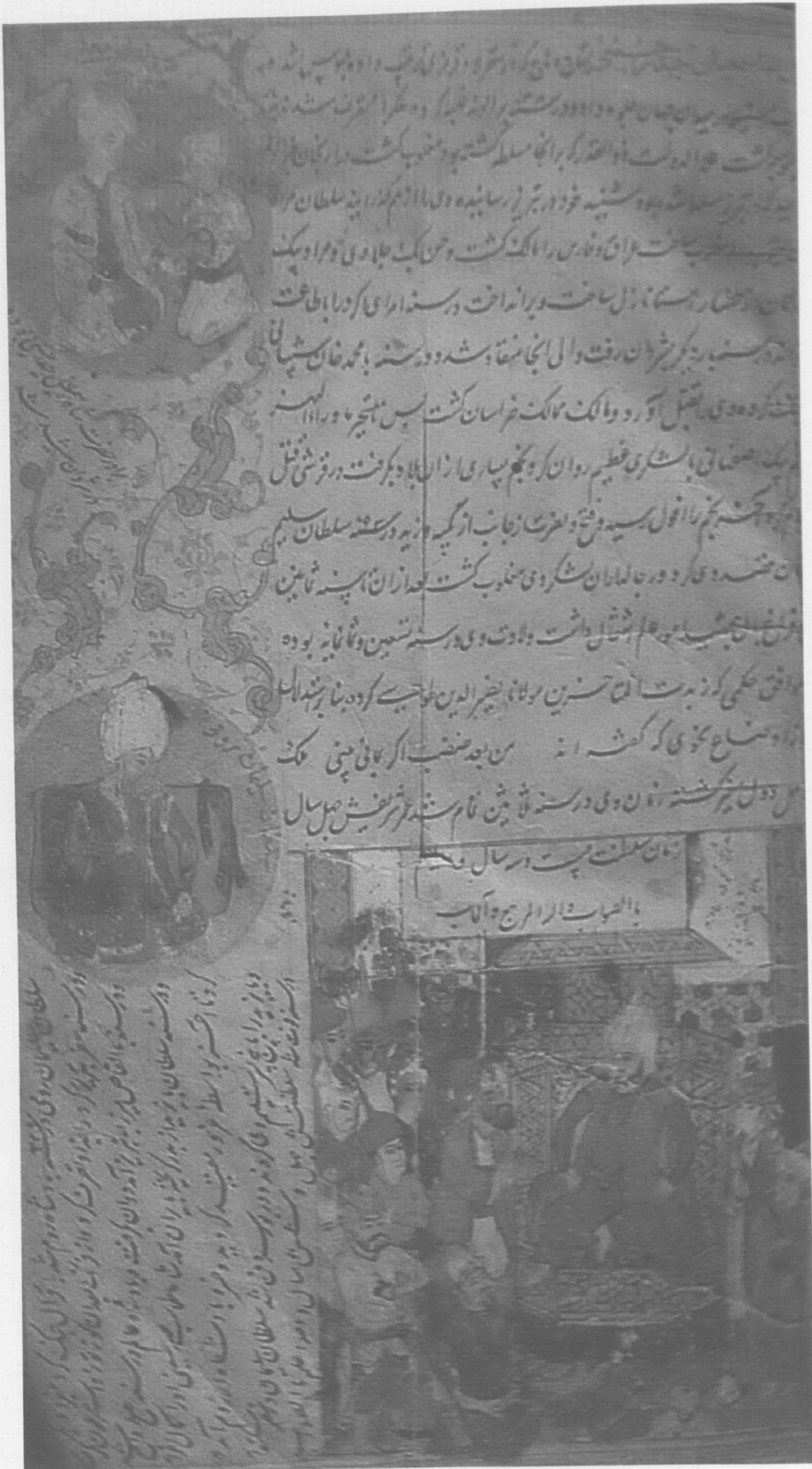
MUTAHİT
MÜHENDİS
AGGIMAN

Res. 34: Sayfa 18 a: Üstte Eşref Ali Şah, sol ortada Celâleddin Ekber Şah; sağ ortada Sultan Mehmed III, altta ortada Hamza Mirza av sahnesi ile eser sona erer.

Res. 33: Sayfa 17 b: Üst ortada Şah Tahmasb, sol ortada Abdullah Han, sağ ortada Sultan III.Murad; alt ortada Şah İsmail II.

Res. 32: Sayfa 17 a: Sol üstte İsmail'in kardeşi Haydar-ı Hüseyin, sol ortada Kanunî Sultan Süleyman, altta Şah İsmail ve Huzura gelenler.

Res. 31: Sayfa 16 b: Sağ üstte Kertlerden Şemseddin, orta üstte Şah Sucâ, Sol ortada Veciheddin Mesud, sol altta Hoca Ali Müeyyed, sağ alt ortada Şah Mansur.

Res. 30: Sayfa 16 a: Üstte ortada taht üzerinde Tabaka-i Cengizi altında Gazan Han; orta sağda Sultan Muhammed Hüdabende Olcoytu, sol altta Ahmed-i ilhanî, sağ altta Ebu Said Han

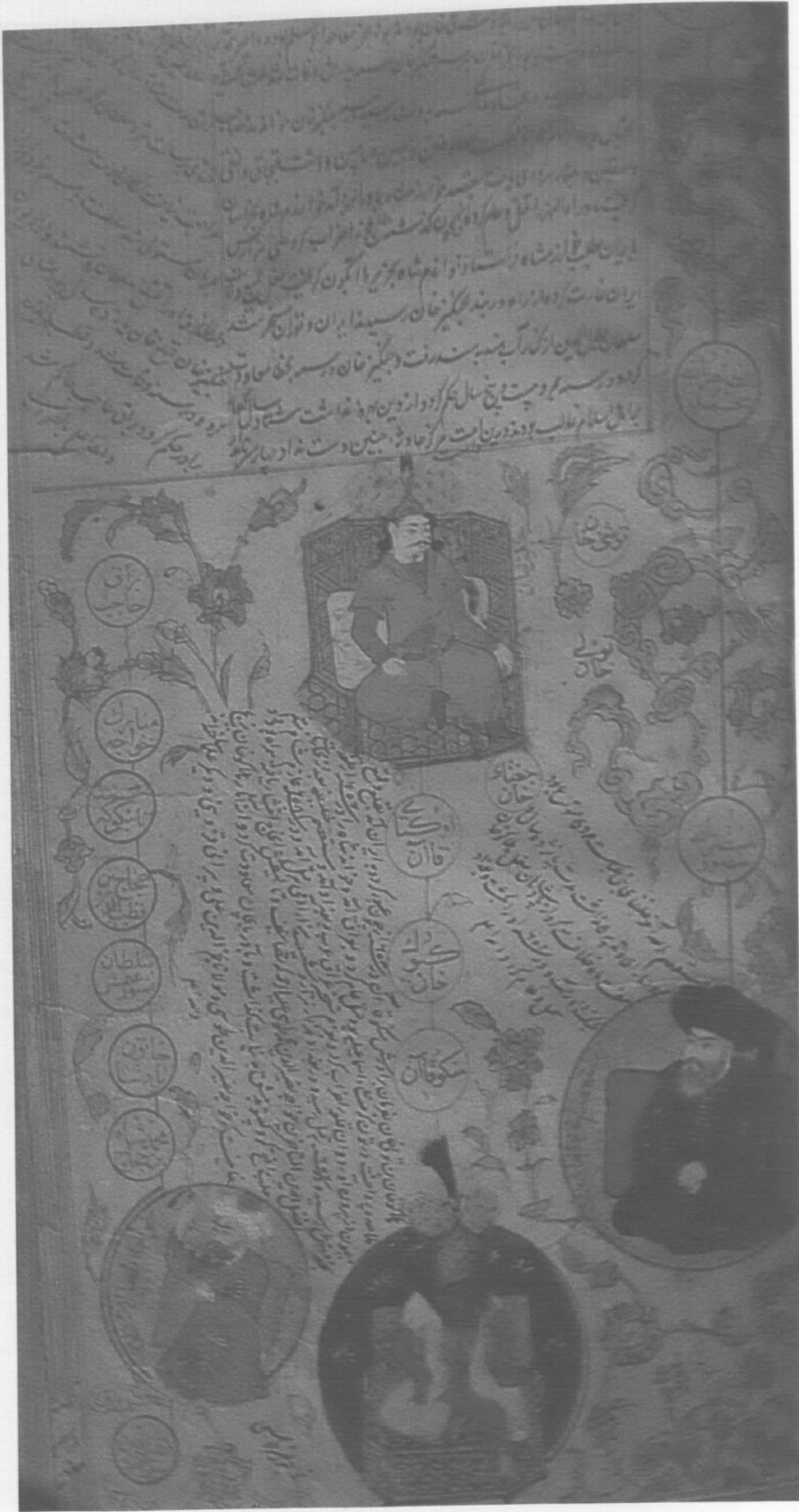

Res. 29: Sayfa 15 b: Sağ üstte Bahadır Han Safevî, sağ ortada Yavuz sultan Selim, sol altta Sultan Haydar Mirza.

Res. 27: Sayfa 14 b: Sol üstte İsmailiyeden Şah Hasan-ı evvel, sağ üstte Mehdi Halife, sol altta Şah Mahmud bin Hasan, orta altta Azidüddin Halife, sağ altta Nasreddin Halife.

Res. 26: Sayfa 14 a: Üstte ortada Cengiz Han taht üzerinde, sol altta Hoca Nasreddin Muhammed Tusî, altta ortada Hülâgu Han bin Tuli Han, sağ altta Abbasilerden Halife Mutasım görülüyor.

Res. 25: Sayfa 13 b: Üstte Büveyhilerden Ebu Mansur Addüddevle, solda Sultan Sebüktekin bin Mahmud Gaznevî, sağda Abbasilerden Mutadid Billâh, altta Behram Hüsrev Şah-ı Gaznevî.

Res. 24: Sayfa 13 a: Sol üstte Safevilerden Ömer bin Leys, sağ üstte Abbasi Haifelerinden Mutasım Billâh, ortada İsmail-i Samanî, altta Şahabüddeve.

Res. 23: Sayfa 12 b: Sol üstte Iskender, sağ üstte Eflâton, ortada Şapur, sol altta Erdivan Şahı, sağ altta Fisafor.

Res. 22: Sayfa 12 a: Orta üstte Hz.Davut, sol üstte Hz.Süleyman ve hudhud kuşu, sağ üstte İsmail Nebi, sol ortada Ardaşir bin Balbek, sağ ortada Ebrehe fil üzerinde, sol altta Filkos Rumî, sağ altta Sabâ Melikesi Belkıs tacıyla gösteriliyor.

Res. 21: Sayfa 11 b: Sol üstte Timuriyandan Mirza Babür, sağ üstte Memluktardan Melik-i Tahir, ortada Şah-i Bey Han-ı Özbek Sağ altta Cihan Şah, sol altta Mirza Hümayun görülyor.

Res. 20: Sayfa 11 a: Sol üstte Ebu Said Mirza ve veziri, Melik Sultan Çekmüh, sağ ortada Karakoyunlu Kara Yusuf bin Muhammed; sol altta Hüseyin Baykara; sağ altta Sultan Bayezid-ı Veli (II. Bayazid) minyatürü yer alıyor.

Res. 19: Sayfa 10 b: Sol üstte Atabekli Muhammed, sağ üstte Abbasilerden Kaimbiemrilillâh, ortada Atabekyandan Nureddin Muhammed Han, sağ altta ise Musul yöresi Atabeklerden Ebu Bekr Said Mirza bin Zengi görülüyor.

Res. 18: Sayfa 10 a: Sol ortada Melik Şah-ı Selçukî, karşısında sağ ortada Abbasi Halifelerinden Mutekibillah, sol altta Sultan Alâeddin-i Selçukî, sağ altta Sultan Celâleddin-i Harezmi madalyon içinde minyatürleri görülüyor.

Res. 17: Sayfa 9 b: Sol üstte Şah Ruh; sağ üstte Melik Salih, ortada Astronom Uluğ Bey, sol altta Mirza Babür, sağ altta Fatih Sultan Mehmed ve karşısında muhtemelen Akşemseddin (?) madalyon içinde görülyor.

Res. 16: Sayfa 9 a: Solda taht üzerinde Timurlenk, karşısında yine taht üzerinde Osmanlı Devletinin kurucusu (Osman Gazi) Sultan Osman, ortada Sultan Berkuk-u evvel, sol alta Mirza Ömer Şeyh bin Timur, sağ alta Yıldırım Bayezid yer alıyor.

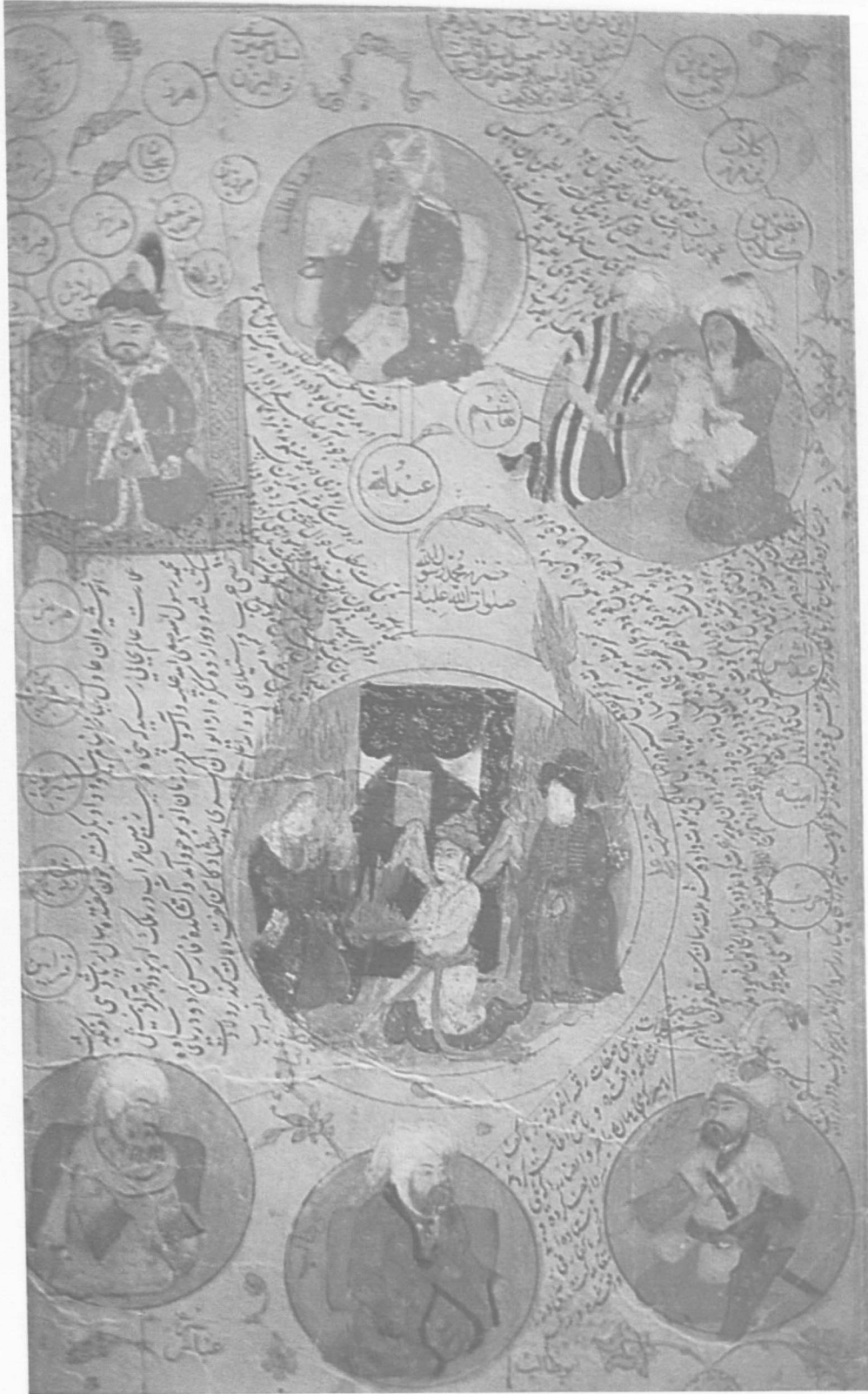

Res. 15: Sayfa 8 b: Sağ üstte Ebu Cafer Mansur, sol ortada Ömer bin Abdülaziz; sol altta Muhammed bin Tahir; sağ altta Halife Harun Reşid görülmüyor.

Res: 14: Sayfa 8 a: Şîî mezhebinin Zeydiya kolu imamları altı madalyon içinde ikiyeşerli olarak yüzleri kapatılmış olup sırasıyla: Hz. Avn, Hz. Muhsin, Hz. Cafer, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Hanefiyye, Hz. Yahya, Hz. Abdullah, Hz. Ebubekr, Hz. Muhammed Askerî, Muhammed Ekber, Hz. Abbas. sağ altta Ebu Müslim Teberdar.

Res. 13: Sayfa 7 b.: Üst ortada Abdülmuttalip, solda Nuşirevan, karşısında yapışık doğan kardeşler Haşim ve Abdülşems, ortada Kâbe önünde Hz.Muhammed, melek ve Hz.Ali, altta soldan sağa Ebül Abbas, Ebu Talib ve Hz.Hamza üç ayrı madalyon içinde görülüyor.

Res. 12: Sayfa 7 a: Üstte ortada Zekeriya Aleyhisselâm, altında Yahya Aleyhisselâm, solda Behram Gur, karşısında Melik-i Yemen'in Ebrehe'ye hediyeler vererek geri göndermesi, alt ortada Hz.Meryem, Hz. İsa ve yerine çarminha gerilen kişi tasviri görülüyor.

Res. 11: Sayfa 6 b: Sol üstte Hz.Harun, karşısında Hz.Musa'nın asâsından ejderha çıkarması, sol ortada Keyhüsrev bin Siyavuş, sağ ortada Şuayb Aleyhisselâm Hz.Musa'nın gençliği. Sol Altta Behmen, sağ altta üzeyr Peygamber, sol altta İsfendiyar, sağ altta ise Hz.Danyal yer alıyor.

Res.10: Sayfa 6 a: Sol üstte İreç oğlu Menuçehr, sağ üstte Yusuf Aleyhisselâm önünde diz çöken Züleyha, Sol altta Zal oğlu Rüstem, sol altta Buhtınnasr, sağ altta Yuşa Peygamber'in Cebbarlar şehrini teslim alması sahnesi.

Res. 9: Sayfa 5 b: İshak Aleyhisselâm'a oğlu Ays'ın av eti getirmesi, Hz İsmail, Kâbe önündeki babası İbrahim Aleyhisselâm kabri önünde. Sol ortada Afrasiyab, sol altta Türklerin soyunun dayandığı at üzerinde efsanevi kahraman Oğuz Han, alt ortada İshak Aleyhisselâm oğlu Ays, sağ altta İshak Peygamber'in oğlu Hz. Yakup Aleyhisselâm görülüyor.

Res. 8: Sayfa 5 a: Sol üstte İskender ve Hızır Aleyhisselâm, sağ üstte Şeddad bin Ad ile Salih'in mücadelesi, ortada Kahraman-ı Kadir, sol altta Lût Aleyhisselam ve melek, orta altta Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'i kurban etme sahnesi, sağ altta ise Nemrud'un beynine giren sivrisinek vızılıtsından kurtulmak için başına balyoz vurdurması sahnesi.

Res.6: Sayfa 4 a: Hz.İdris ve bir melek, sol altta Cemşid-i Hurşid, ortada altta Hz.Nuh Aleyhisselâm ve gemisi, sağ altta Dahhâk'ın minyatürleri görülyor.

Res.5: Sayfa 3 b: Hz.Adem, melek ve bir çocuğu ile Hz.Havva, sol altta ilk hükümdar Keyumers; sağ altta Kabil'in Habil'i öldürmesi sahnesi yer alır.

زمان ولادت تمام ۱۰۰ سال حضرت رسول الله از کعبه به یثرب هجرت فرمود و جبار و جبار است و حضرت
 این سینه گویند که از زمان آدم تا ظهور حضرت رسول الله علیه و آله و سلم هجرت از یثرب
 هجرت و وصال است قول عبد الله عباس که از آدم تا نوح مینمیزد علیه السلام دوازده هزار و دویست
 و شش سال است تا حضرت زین العابدین علیه السلام از یثرب تا مدینه هجرت و وصال است تا
 سلیمان بن ابی طالب که بنا بر بیت المقدس کرد پا ضد و سی و شش سال است تا موسی کلثوم علیه السلام هجرت
 است و پنج سال است تا آنکه کنذ شرفی که سید یا جوج و با جوج ساخت صد و هفتاد و شش
 و تا عیسی مریم روح الله سید و شش و وصال است و از آنجا تا محمد مصطفی صلح حدیبیه
 و چهار سال است تا آنوقت که از حضرت ادریس علیه السلام تا حضرت رسول الله صلی الله
 سلم هجرت هزار سیصد سی و هفت سال است و از حضرت سید موسی
 بن احمد سره العزیز تعلقت که هجرت بنو یثرب در هجرت و در هجرت نهایت رسید اول حکم دور است
 بن تاریخ اولادی که بوجود آید بعد از ششده سال هر علمها بوجود خواهد آمد و جمیع اینها با یکجا
 است یا شبیه رومیه خانیچه در قضیه اصحاب کعبه خبر داده شده و ایشان فی کعبه شریف
 تسبیح و دعا و دعا بعد از تولد ایشان بیود اوصاف را مباحثه شد بعضی گفته که در کتاب است
 است حضرت تعالی نازل کرد قل الله ینزل بعضی تاویل کردند که سید شریف الیاده که
 تسبیح میشود زیرا که سال هر سال از ده روز قریب تفاوت میکند و معلوم است که محفیات آنرا هجرت

بیست و اول بیستم ساعت دوم جدوت با بان میورد سیصد در سلم پست یا در سیصد
 کس که هر کس خواهد کرد چرخ کس که خواهد کرد این پنج علم غیر از علم لغوی کسی وقت نیست علم
 سده معلوم باشد که پادشاهان جهان دو قسم اند یک قسم سده و یک قسم با مال ایشان پیش از آنکه
 یا آمدند چیا طبقه اند اول پیشه او این یازده تن ملکتن در هزار و چهار صد سال در طبقه
 این ده پادشاه مدت مفسدوسی و چهار سال نسو ملکوت طوائف دو شعبه اند پست و دوتن
 شان سیصد و هفتاد سال جهان طبقه ساسانیان سی و یک تن ملکتن پنصد و پست سال که پیش
 بعد از اسلام حکومت و سلطنت داشتند مثل بربرق کاه و شش بابیت از اول بنی امیه که
 تسلط کرده حکومت سیزده تن نو دو پنج سال در حمر بنی عباس کسی سمت تن پانصد و پست
 سال شیخ طبرایان و صفاریان در ذکر ساسانیان نه تن صد و سال ملکتن چهارم سده نو زبان یازده
 ملکتن صد و هشت سال پنجم آل پوری و دیلم شازده تن دویست و سی و هفت سال ششم خوارزمشاهیان
 ن صد و سی ملکتن بود هفتم طبقه اعمالیان ایران و مغرب پست و شش تن صد و هشت و چهار سال در ایران
 پست و هشت و چهار سال در مغرب ششم طبقه بلوکیان ایران چارده تن صد و هشت و نه سال بلوکیان و م
 شان بویت و پست سال هفتم طبقه تجکیان خانیان پست و یک تن مدت ملکتن در ایران صد و پنجاه سال در
 طوائف که بجز سلطان ابو سعید در ایران حکومت کرده اند ششم بر پنج فضل فضل اول چو پایان فضل اول
 یان چهار تن سلطنت کردند سیمو شیخ ابواسحاق پنجم جهان طبرایان ایشان هفت تن اند ملکتن هشتاد
 و پنجر ملکتن که هشت تن ملکتن و سی ملکتن در ایران ایشان دوازده تن ملکتن سی و پنجاه و هفتم
 بان آن فیروز غوره فیروز ملکتن هشت و سال آن فیروز مدت ملکتن هفتاد و یک سال در کبیر از نسل
 بیخغان که بعد از متع مایه باور آمدند و دیگر عثمانیان ایشان چهارده الامون سینه سینه و پانزده سال دیگر
 بان مازن بویت نشان امانت و مملکت عالیله حنیویه حنیویه امده با نوار الجلیقه سینه و الودتر سردیه که مخصوص
 حیدر سینه از مانت ابته و مادر علی را نشان است و الله استمان و عمیه الکحلان است

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلاة والسلام على سيدنا محمد
 وآله الطيبين الطاهرين
 الذين باعدهم الله عن
 النار كما باعدهم عن
 الجنة
 يا فتى يا فتى
 جريد اوليا نور شيد فلک
 اصفيا و مرکز و اير صرط
 حیات الله و سلامه عليه و آله
 و وصي و ابوالحسن علي مرتضى
 و ابيه هادي صلوات الله
 وسلامه اجمعين عبد از تهيد
 محمدا آبی و تالیس مبابی
 رسالت پاپ و کربیل
 پادشاهی سلطان برحق
 برهان مطلق حاصل کون
 و مکان صاحب توان زمان
 سدازد دشمن بر تیغ محمد
 محبت چهار بار خالص شه
 احمد همیشه آن سلطان
 ماینجاب الطناب سر اوقات
 غرت و کامرایی و سر پرده
 فلک آراسه اسرار
 و پشیمانیه خوش و سخام باد
 و تیشیران سلطان از سر سرخ
 سران بر نباعد و بران دشمنان
 با سر و حضور باد و قواعد
 سلطنت و ایام دولت بر سید
 مملکت و آفتاب
 عنایت از ذوق ماه تابهای
 بر سروران نامت نهی تابان
 درخشان و آسودگی
 پنجه را چون تمام کردم من
 جمع تاریخ نام کردم من
 باید دانست که از دور آدم
 علیه السلام و زمان خاتم
 الرسل محمد مصطفی صلی الله
 علیه و آله و سلم اهل علم
 کوشش هزار و سیزده سال
 و بعضی گویند که بعد از
 آن است
 که پنجاه و دو صد و پنج
 سال است که تیره و از تیره
 است که از دور آدم علیه
 السلام

Res 1: Sayfa 1 b: Eserin ilk sayfası. Metin başlar, övgü ve şifâhî tarih anlatılır.